YALÇIN KÜÇÜK

AYDIN ÜZERİNE TEZLER

1830-1980

AYDIN ÜZERİNE TEZLER

— I —

1830 - 1980

ISBN 975-478-017-x (Tak. No.)
ISBN 975-478-079-x (1. Cilt)

Aydın Üzerine Tezler -1-, Yalçın Küçük / 3. Basım, 1990 / Kapak, Erkal Yavi / Kapak Baskısı, Özyılmaz Matbaası, İç Baskı, Afa Matbaası / Cilt, Tekin Mücellithanesi / Kitabı Yayımlayan, Tekin Yaymevi, Ankara Cad. No. 43. İst. - Tel: 527 69 69 - 512 59 84

YALÇIN KÜÇÜK

AYDIN ÜZERİNE TEZLER
1830-1980

birinci kitap

Üçüncü Basım

TEKİN YAYINEVİ

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ 7- 11

Birinci Bölüm

YENİLGİ ÖĞRETMEN 13-206
Şehitler: Ruscuk Yaranı 25- 69
Yeniliğin Başlangıcı:
Eski Ordu - Yeni Ordu Kavgası 70-142
Tanzimat'a Doğru 142-202

İkinci Bölüm

TANZİMAT DİKTATORYASI 207-428
Mısır İle Tanzimat 225-270
Aydın Aydının Kurdudu 270-350
Üç Paşa:
Reşit İle Âli ve Fuat 350-424

Üçüncü Bölüm

TERCÜME ODASINDA DOĞUM 429-703
Terceme Odası 447-474
Üç Asi Delikanlı:
Şinasi ve Kemal İle Ziya 474-647
Muz Türünden Suavi 647-662
Dış Faktörle Yüklü 662-698

mızrak ömer devrim'e
bu yıl üniversiteyi bitiriyor
bu yıl üniversiteyi bitirenlere
y. kılçık

ÖNSÖZ

Türk aydınının, kendisiyle ilgili, düşüncelerini tersine çevirmeye çalıştım. Zor olmadı; Türk aydını başıyla yürüyor ve ayağıyla düşünüyordu. Tersti; tersine çevirmeye başladım.

Türk aydınını, senfonik bir bütünlük içinde, yazmaya özen gösterdim. Umuyorum, okurken bu tadı alacaksınız. Sevecek sevinecek, üzülecek düşüneceksiniz, okurken kendinizi eleştirip kendinizi bulacaksınız.

Okurken, kendinizi ve geçmişinizi beğeneceksiniz. Türk aydınını, bunun için yazmak istedim. Umuyorum, başarabildim.

* * *

Türk diline, teorik bir anlatım gücü kazandırma çabalarımı, burada da, sürdürdüm. Cümleler denedim.

* * *

Çok sesli sunmak istedim: Argümanların birisi yükselirken, diğeri iniyor. Dün'den söz ederken, bugün, uzaktan tınlıyor.

Bilim bir temel eksen ile, buradan çıkan ve buraya yönelen seslerden oluşuyor. Türk aydınını bilimsel olarak ele almak, buna yaklaşmayı gerektiriyor.

Ders kitapları, bilimsel gelişmenin, ayak bağı ve giderek, düşmanı oluyor.

Denediğim cümlelerle, parantezsiz parantezlerle, dipnotlarla, metin içi eklerle, çok sesli bir sunuşa yaklaşmak istedim.

* * *

Borçlarımı ve teşekkürlerimi yazıyorum: Türk Dil Kurumu Kütüphanesi yönetmeni Leylâ Hanım, bütün imkânlarıyla, yardımcı oldu. Teşekkür ediyorum. Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesi yönetmeni Leylâ Hanım, bu Fakülte öğretim üyesi olmamamâ rağmen, bana kitap verilmesini sağladı. Benim için çok büyük bir kolaylık oldu, teşekkür ediyorum. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi yönetmeni Figen Hanım ve bu güzel kütüphanenin diğer güzel kütüphaneci hanımları her zaman olduğu gibi çok yardım ettiler. Teşekkürlerimi yazıyorum. Gazi Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Kütüphanesi yönetmeni Oya Hanım, kütüphanenin fakirliğini, kütüphanelerarası borç verme sisteminden yararlanarak, gidermeğe ve yardımcı olmaya çalıştı. Teşekkür ediyorum.

Büyük Millet Meclisi Kütüphanesinin yöneticisi ve çalışanları, mümkün olabilecek ölçüde, yardımcı oldular. Kütüphane müdür yardımcısı Ali Rıza Cihan, kitap alıp vermeyi bir dostluk ilişkisi haline dönüştürdü. Bütün çalışanlara ve Ali Rıza'ya teşekkürlerimi yazıyorum.

Meclis kütüphanesinden yararlanmam kolay ve pürüzsüz olmadı. Bağlı bulunduğum Fakülte'nin resmî yazısına olumsuz cevap verildi. Millî Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Orgeneral Necdet Üruğ'a, yazı ile başvurdum. Necdet Paşa, lütfetti, yoğun uğraşları arasında hemen emir vererek Meclis kütüphanesine girmeme imkân sağladı. Teşekkürlerimi yazıyorum.

* * *

Teknolojinin bazı ilerlemeler kaydettiği bir zamanda, bir çalışma, kütüphane imkânlarıyla sınırlı olarak yapılmıyor. Çok sayıda ve sık sık fotokopi çekmek gerekiyor. Temat Mühendislik ve Genel Müdürü Mehmet Meriç, imkânlarından yararlanmamı sağladı. Fakülte'de asistanım Nurcan, tatil günlerini ve büyük bir istekle, ihtiyaç duyduğum kopyeleri çıkarmaya ayırdı. Nurcan, ayrıca, ilk sayfaları heyecanla okudu ve ba-

na yazdı. Temat Mühendislik ve Nurcan'a, teşekkür ediyorum.

* * *

Yaratmanın, önce, sezmek olduğuna inanıyorum. Önce objeyi sezmeye çalışıyorum. Önce duymaya çabalıyorum. Bundan, zaman zaman sinir sistemim üzerine ağır yükler bindirdiğini biliyorum. Doktorlar bir isim bulamadılar; ben «kilitlenme» diyorum. Büyük ağrılara yol açıyor. Bunu önlemek için beynin çalışmasını yavaşlatmak gerekiyor.

Bu sağlık raporunu şunun için yazıyorum: Birinci kitabı yazarken de başıma geldi. İlâçla, beynimin çalışmasını yavaşlatmak zorunda kaldığım oldu. Bunu da şunun için yazıyorum: Arkadaşım Ergun Türkcan, Gazi Üniversitesi'nden istifa ederek kitaplarını taşıdığı zaman bile, müsveddeleri okudu. Bazı bölümleri çok beğendi, bazı bölümlere itiraz etti. Çok ilginç, itiraz ettiği bölümler, ilâçla beynimin çalışmasını yavaşlattığım zamanlarda yazdığım sayfalardı.

Ergun'un itirazlarını ciddiye aldım.

* * *

Aydın Üzerine Tezler'i geliştirirken iki «kişi» ile çok tartıştım; benim için büyük şans olduğunu kabul ediyor ve yazıyorum: Doğan Avcıoğlu ve Aziz Nesin. Türk aydınını çözümlerken Aziz Bey ve Doğan ile tartışma imkânının olmasını ne kadar büyük bir şans olduğunu çok iyi biliyorum. Aziz Bey'le daha çok Ankara'ya geldiği zaman ve uzun masalarda; Doğan ile Acıbadem ya da Ada'da, Gülseli Avcıoğlu'yla beraber, üçlü olarak çok tartıştık çok yararlandım. Doğan'ı biliyordum, Aziz Bey'in bu yanını yeni keşfettim: Her ikisi de ciddi ve inatçı tartışmacıdırlar.

Çok yararlandım, bu, hep anlaşma ile sonuçlandığı anlamına gelmiyor. Bir örnek olsun; Doğan, «Tanzimat Diktatoryası» kavramına itiraz ediyor. «Bağımsızlıkçı» ve diktatoryanın nasıl bir nimet olduğunu bilen Doğan Avcıoğlu'nun, sefaretlere dayanan bir ekip

ile diktatorya kavramının yanyana getirilmesine itiraz etmesini anlıyorum. Ancak değiştirmiyorum, yaptığımın doğru olduğunu düşünüyorum.

Aziz Bey'le, Abdullah Cevdet üzerinde anlaşmamıza imkân göremiyorum. Aziz Bey'e bütün saygımla, tekrar inceledim ve düşündüm; Aziz Bey kadar sayamıyorum. Bana, fazla «İngilizci» geliyor. Ancak bunu sadece bir örnek olarak veriyorum. Abdullah Cevdet'i ikinci kitapta yazacağım. Daha çalışma imkânım var.

Anlaşamadığım noktalara örnek vermek istedim. Yararlandığım noktalar, o kadar çok ki!

Aziz Nesin'e ve Doğan Avcıoğlu'na teşekkürlerimi yazıyorum.

* * *

Okuyucuya ters ve hattâ garip gelebilir: Yazmak, benim için, öncelikle kafamı boşaltmaktır. Entellektüel yaşamımı sürdürebilmek için zaman zaman kafamı boşaltmam ve bunun için de yazmam gerekiyor. Tek neden değil; ancak, zihinsel bir işlem olarak, böyle görünüyor.

Bir kez ve doğrudan doğruya daktiloya yazıyorum; yazdıklarımı, bir daha okumuyorum. Bana eleştirilerini bildirenlerin eleştirdikleri bölümler dışında, daktilo düzeltmesi için bile, yazdıklarımı okumak bana zor geliyor.

Batı Avrupa'nın bir üniversitesinde doktora tezi yazan Münevver, benden doktora tezi için yardım istediği zaman, anlaştık: Yazdıklarımın daha düzenli yayınlanması işini üstlendi. Düzeltme, düzenleme ile benzer pek yararlı, ancak gösterişsiz işleri üzerine aldı. Ciddiyetle ve pek büyük bir özenle yaptığına inanıyorum ve yaptıklarına güveniyorum. Teşekkürlerimi ifade ediyorum.

Yalçın Küçük
Çankaya
aralık 1982

Birinci kitabı bitirdikten kısa bir süre sonra, bir öğrenme serüvenine gönderildim. Gülçin Çaylıgil, bu serüvende bana yoldaş oldu; heyecanı paylaştık.

Sevgili Gülçin, bu kitabın hukuk açısından sakıncasız olarak yayınlanması işini de yüklendi. Yayınlanmadan önce özenle ve her zamanki ciddiyetiyle okudu, inceledi. Artık bir mahkeme önünde kitabımı savunma ihtiyaç ve ihtimalinin ortadan kalktığına inanıyorum; Gülçin'in hukuk bilgisine ve değerlendirmelerine güveniyorum. Artan borçluluk duygularımı yazıyorum.

Y. K.
Çankaya
şubat 1984

Tanzimat devrinin Garpte yetiştirilmiş ilk münevverleri : *1827'de ilk defa Avrupa'ya gönderilen Türk talebeleri (1830'da Paris'te alınmıştır). Sağda: 1) Topçu generallerinden Hüseyin Rıfkı (Pş.), 2) Deniz Subayı Ahmet (Bey), 3) Kurmay Albay Abdüllâtif (Bey), 4) Maden Mühendisi Sadırazam Ethem (Pş.)*

BİRİNCİ BÖLÜM

YENİLGİ ÖĞRETMEN

Her araştırıcı, bilim adamı, yazar veya düşünür konusunu ciddiye alır. Almak durumundadır. Sever mi? Çok zaman sevmek zorundadır. Başlangıçta olmasa bile sonunda konusuna, konusundan çok süje olmuş objelerine, aşık olmuştur. Sevgi, sezmeye yardım eder. Her düşünüre gereklidir. Çünkü düşünür, bir anlama, düşündüğüne aşık olmuş kimsedir.

Türk aydınını ciddiye almak ne demek? Önce kendi kendini önemsemek. Türkiye'yi önemsemeyen kendisini küçümsüyor, demektir. Türkiye'de Türk aydını var; son derece de ciddiye alınması gerekir. Türk aydınının, daha dar olarak, Türk araştırıcısının Türk aydınını ciddiye almaması, saf bir aşağılık kompleksini yansıtır. Türk aydını aşağılık kompleksine lâyık değildir. Bir saga'sı, bir menkibe'si, bir destan'ı var. Burada, bu, yazılmaktadır.

Ciddiye almak ne demek? Bir 'ürün' olduğunu düşünmek demektir. Türk aydını bir saf üründür; Türk tarihinin, Türk eyleminin, hep çocuk kalmış çocuğudur Bu nokta, bu çalışmayı, yerli veya yabancı benzer tüm çalışmalardan ayıran belli başlı çizgilerden birisidir İlk bakışta sanılabileceğinden çok daha önemli olduğunun tekrarlanması yararsız değildir. Benzer tüm araştırıcılar, Türk aydınını, düşünceleriyle ayırt etmeye çalıştılar. En zayıf noktasından yakalamayı denediler. Bu yüzden de hem yakalayamadılar ve hem de yakalayamadıkları için olsa gerek, karaladılar.

Her bilimsel çalışma, bilimsel adına lâyıksa, aynı zamanda bir yöntem çalışmasıdır. Her ciddi bulgu, bir yenice yönteme dayanır. Yöntemin yüzde yüz yeni olması mümkün değil; ancak yenice olabilir. Çünkü yöntem, araştırma veya bulgunun özünün türevidir. Toplumsal bir süreç içinde türevin, köktenci bir biçimde yeni olmasına imkân yok. Bulgu da, köktenci olarak yeni olamaz, yüzde yüz ters olabilir, fakat, saf olarak yeni olamaz. Çünkü, ana rahminin kalıntıları her bebekte var. Bebek ters gelir, ancak, kesinlikle yüzde yüz yeni değil.

Türk aydınını düşünceleriyle ayırt etmeye çalışmak, at ile insanı, birinin yelesine, diğerinin saçlarına bakarak ayırmaya çalışmak demektir. Saç ve yele, insan ve hayvanın en zayıf yanlarıdır; yoksun edilmeleri, işlevlerini ortadan kaldırmaz. Saçsız insan veya yelesiz at olabilir, emek ve enerji icra edebilirler. Bu yüzden saç ve yele, insan ve atın, ancak organik ekleri sayılabilir.

Türk aydınını düşüncelerinin bir fonksiyonu olmak yerine, Türk eyleminin hep çocuk kalmış bir çocuğu olarak ele almak, bir yöntem farklılaştırmasıdır. Ve Türk aydınını ciddiye almanın tek yöntemi de budur. Düşüncelerin bir fonksiyonu olarak Türk aydını, her zaman seçici, ancak daima cılız bir kopya ve dalma bir mediocre'dır. Türk aydını, düşüncenin önemini hep kavradı. Ancak Türk aydını için düşünce, fetvacı geleneğin bir birikimi olabilir, hep belli ve çok uzun dönemli olmayan eylem proğramlarının bir süsü veya bir örtüsü oldu. Türk aydını, bugüne dek eylem ile düşünce arasında kimyasal bir bileşim ihtiyacına çok uzak kaldı, ya da çok az yaklaştı. Düşünce, Türk aydını için ve bir eğilim olarak, eylemin aktörlerini harekete getiren bir kuvvet yerine, tarihsel içgüdülerle sahnelenen eylemlerin güzellik örtüsü, daha başka bir deyişle, bir şal olduğu için, Türk aydınının çeşitli düşün akımları karşısındaki tutumu deneyimli bir kabzımalın toptan sebze piyasasındaki davranışını hatırlatır. Hep seçici kalır, ilgisi hiç bir zaman derinlemesine olmaz.

Düşüncelerinin bir fonksiyonu veya çeşitli düşün akımlarının bir yansıtıcısı olarak ele alındığında Türk aydını mediocre'dır ve iki kez büyüten bir dürbünle tersinden bakılmışçasına görülür; iki kez küçültülmüştür. Birinci kez açık, düşün akımlarını çok fazla ciddiye almaz, bir anlamda, pek sığdır. Bu, kendisi. İkincisi, bakış süreci içinde kullanılan standart. Türk aydınına düşün akımlarının bir yansıtıcısı olarak bakmak, her şeyden önce, daha önce geliştirilmiş düşün akımlarını varsaymak demek. Bunlar ise, tanımı gereği, daha önce geliştirilmiştir. Gelişmiş düşün akımlarının Türk aydını üzerindeki yansımasını ölçmeye çalışmak, başlangıçta, Türk aydınını çapsızlığa mahkûm etmektir.

Yöntem ile bulgu birbirinden çok fazla ayrı değil. Yalnız, yöntemin öyle havadan ve pek keyfi olarak doğduğunu söylemek mümkün değil. Şöyle söylenebilir: Türk aydınını Türk eyleminin bir ürünü olarak ele almak, bu çalışmayla birlikte ortaya çıktı. Çok da iyi oldu, çalışmanın içinde gelişti. Çalışma, bir vücut olup şekillenirken; yöntem vücudü ayakta tutan ilik oldu.

Türk aydını, Türk tarihinin ürünüdür (*). Türk tarihsel eyleminin çocuk kalmış çocuğudur. Bu haliyle hem sevgi kaynağıdır, hem endişe. Güzelliği çocukluğundadır; hep sevilmeli. Endişe verici yanı ise hep çocuk kalmasında. Çocuk ne kadar güzelse, çocuk en büyük sevgilerin objesi olsa da, çocuğun hep çocuk kalması sürekli bir üzüntü ve endişe kaynağıdır. Türk aydınının hep çocuk kalması ise, başka nedenlerle birlikte ancak pek önemli

---

(*) «Türk'ün maddi ve manevi sahalardaki bu tesirlerini mukayese edince vasıl olduğumuz netice şudur: Tarihin hiçbir devrinde manevi kuvvetimiz maddi kuvvetimizle mütenasip olmamıştır! Fikir ve sanat sahasında tecelli eden manevi kuvvetimiz, her zaman, siyaset ve askerlik sahasında kendini gösteren maddi kuvvetimizden çok aşağı kalmış, onunla mütevazin sayılacak bir mertebeye asla yükselmemiştir.»

Köprülüzade Fuad, İlim ve Mefkûre, Hayat, 8 Kânun-ı evvel 1927.

Mehmet Kaplan ve diğerleri, Atatürk Devri Fikir Hayatı II, Ankara, 1981, s. 571.

olarak, Türk aydınının düşün ile eylem arasında bir kimyasal bileşim kuramamasından kaynaklanıyor. Çok büyük bir doğallıkla; aydın bir düşünsel sığlıkta büyüyemez.

Tek başına eylem aydını büyütmez. Aydın, tanımı gereği, kafasıyla ve çok büyük bir inatla, toplumu değiştirmek için mücadele eden hayvandır. Tanımı kısaltmak gerekirse, aydın kafasıyla mücadele eden insandır. Mücadele etmeyen aydın olmaz. Eyleme inmeyen aydın olmaz. Güzel, ancak, kafasız mücadele aydını büyütmez. Aydını, tarihin diğer aktörlerinden ayıran en belirgin çizgi, mücadeleye kafasını koymasıdır. Aydının kafası, mücadelede ön plandadır. Bu yüzden zaman zaman önce aydının kafası koparılır.

Tanımı, bir öğesinden fakirleştirerek devam edilecek olursa, Türk aydını, bu çalışmanın tarihsel sınırları içinde, 1830-1980, hep mücadele etmiştir. Nasıl? Bu soru aklıma ne zaman düşerse, Sabahattin Ali'nin Kuyucaklı Yusuf'unu hatırlıyorum. Yaban ve umursamaz Yusuf'un kalbine Muazzez düşünce bir büyük titreşim başlıyor. Yusuf'un Muazzez'e aşkı, ince, rafine, işlenmiş olmaktan çok uzak; hayvanların aşkı nasıldır, çok iyi bilmiyorum, Yusuf'un aşkında yalnızca bir içgüdüsel patlama görüyorum. Yusuf için sınır tanımıyor; kuşku yok, ince, rafine ve işlenmiş olmadığı için sınırları kolaylıkla aşıyor ve Yusuf'un başkaldırısı doğuyor. Türk aydını, bu irdelemenin sınırları içine düşen yüz elli yıldır, aziz bildiği vatanı, toplumu ve halkı için başkaldırıyor. Bu, bir içgüdüsel başkaldırıdır. Henüz kişiliğini ve bilimini bulamadı. Tarihsiz. Destanı yok; bölük pörçük destanları var.

Türk aydını çok uzun yıllar, çağdaş anlamda bebekliğinden başlamak üzere, ölmekte olan bir imparatorluğu yaşatmak için mücadele etti. Bu irdelemenin tarih kapsamı içindeki ilk doksan yıl böyle bir mücadeleye ayrıldı. Ölmekte olan imparatorluk öldü. Türk aydını kurtaramadı. Tarih Türk aydınının ilk doksan yıllık gençliğinin tüm uğraşının beyhude olduğuna karar verdi. Amaç beyhude idi, peki, mücadelenin kendisi? Eğer maksad aydını

yazmaksa, hayal kırıklığı ile sona eren bir mücadelede, sonuca bakarak mücadeleyi görmemek olmaz (*). Olur, ancak kısırlaştırıcı olur.

Sonuca bakıp mücadelenin kendisini ihmal etmek, eğer konu aydın ise, çok daha kısırlaştırıcı olur. Çünkü aydın, bir mücadele eden insandır. Amaç çok zaman tarih için öndedir. Tekil aydın için mücadele, tarihin zorladığı yanılgılarla birlikte, amacın önüne geçebilir. Bu, bir. İkincisi, aydının hayal kırıklığı tarihte istisna değil kuraldır. Ne mutlu o aydına ki, tarih alnına hayal kırıklığını yazmamıştır. Bu yüzden hayal kırıklığı, aydın için, ihtimali çok büyük bir yazgıdır. Yalnızca yazgı mı? Hayal kırıklığı aydının en büyük öğretmenidir. En acımasız ve en öğretici.

Ve en kırıcı. Türk aydını hep kırılmıştır. Türk aydınını en çok düş kırıklığı kırmıştır. Düşünceyi hep bir şal olarak gördüğü için hayal kırıklığı Türk aydınına veba türünden kırıcı olmuştur. Kütlelerle kırmıştır. Belkemiğini kırmıştır. Çok toplumun aydını bel kemiğinden yoksundur; Türk aydınının belkemiği kırılmıştır. Düşün gücü açısından yoksul Türk aydını, tarihin acımasız zigzagları karşısında kırılmış iki büklüm olmuştur.

Bu nedenle mi? Tek başına hayır. Tek başına bu nedenle değil, ancak, her toplumun aydınları gibi Türk aydınları da kendilerini hep yalnız hissettiler. Yalnızlık sınıflı tüm dünya aydınlarının trade mark'ı, alâmet-i farikası'dır. Kuşkusuz, Türk aydınının da. Yalnız eklenecekler var: Yalnızlık kadar yalnızlıktan kaçış da Türk aydınının alâmet-i farikası oldu. Şöyle de söylenebilir: Türk aydınının tarihi yalnızlıktan kaçışının tarihidir.

Türk aydınının tarihi, bir kaçışın tarihidir. Bu, tarih Vak'ay-i Hayriye ile başlar. Türk aydınının tarihi de, yalnızlıktan kaçışının tarihi de, Vak'ay-i Hayriye ile başlıyor. Bu yüzden Türk aydınının tarihi ile, aynı anlama gelmek

---

(*) «Niğar'ın nereye gittiğine bakmayınız, nasıl gittiğine bakınız. Bu seyri, baş döndürücü bir şey midir? Benim maksadım bu baş dönmesinin tadını vermektir.»

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Nur Baba, s. 27.

üzere, bu çalışma Vak'ay-I Hayriye ile başlıyor. 1826 tarihi yerine, yuvarlak olsun diye, aynı zamanda tarihin kendisini yuvarlamasına zaman bırakmak amacıyla, 1830 yılından başlıyor.

Anlatılacak; Türk aydınının yalnızlığının tarihi, Vak'ay-i Hayriye ile başlayacak. Vak'ay-i Hayriye, bugünkü dilde söylenişiyle Hayırlı Olay, Osmanlı Türkiye'sinin resmî ordusu Yeniçeri Ocağı'nın ilgasıdır. Yeniçeri Ocağı, bir esnaf güruhudur, zamanına göre bir sermaye kesitidir ve sermaye kesiminin silâh kullanan bölümüdür.

Görülecek, bu çalışmaya kadar, Yeniçeri Ocağı'nı salt bir Silâhlı Kuvvetler Örgütlenmesi olarak alanlar hep yanıldılar. Yanlışlık düzeltilecek mi? Düzeltme zordur; büyük yanlışlıkları düzeltmek daha da zordur. Ancak büyük yanlışlıkların düzeltilmesi için ilk adım atıldı mı, gerisi çok kolay. Neden kolay olmasın? Neden salt ve saf bir Silâhlı Kuvvetler gerici olsun? Neden Osmanlı Türkiyesi'nde Silâhlı Kuvvetler örgütlenmesi olan Yeniçeri Ocağı bu denli gerici olsun ve bütün yenilik girişimlerinin, bütün yenilikci adımların karşısına çıksın? Bunun için bir mantıksal ve aynı zamanda tarihsel neden bulmak gerek. Bu neden var: Sermaye gericidir. 1826 yılında lâğvedilen Yeniçeri Ocağı, tarihsel kanıtlarıyla gösterilecek, bir salt ve saf Silâhlı Kuvvetler örgütlenmesi değildir. Disiplinsiz bir esnaf güruhudur. Osmanlı Türkiyesi'nde sermaye ile iç içedir; ayrılması mümkün değil. Bunun için gerici.

Bunun için, bir çok Hayırlı Olay ile topa tutulmuş ve lâğvedilmiştir. Bu kadar değil. Vak'ay-ı Hayriye ile yalnızca Yeniçeri Güruhu ortadan kaldırılmadı, o zamanlar Osmanlı Türkiyesi'nde aydınları da içeren ulema sınıfını yalnız bıraktı; dayanaktan yoksun etti. Şöyle: Bir esnaf güruhu olan yeniçerilik hiç bir melânetini tek başına yapmadı. Osmanlı Türkiyesi'nde ulema, yeniçeriliğin tüm lânetli başkaldırılarına ortak oldu. Ortaklıktan ötede fetvacı oldu. Esnaf güruhu, ulemanın çok önemli bir bölümü ile ittifak kurmadan, kapalı kapılar arkasında Türkiye'nin yenilikçilerinin başları üzerine kirli anlaşmalar yapmadan,

bir tek adım bile atmadı. Hayırlı Olay'a kadar, o zamanki Türk aydınlarını da içeren ulema hep yeniçerilik ile ittifak halinde oldu. Yeniçeri Ocağı, ulemanın dayandığı müttefiki idi.

Vak'ay-i Hayriye, Osmanlı Türkiyesi'nde ulema sınıfını çırıl çıplak etti. Osmanlı Türkiyesi'nin yeniden doğuş umudu, Yeniçeriliğin ilgasıyla başladı. Şehzadeliğinde Yeniçerilerin kirli kementlerinden dünyaya yeniden dönen Mahmut-i Adli, yaygın adıyla İkinci Mahmud, kurtarmak için yıkmak gerektiğini bilen bir hükümdar oldu. Sultan Mahmut'un yanı başında, gözü önünde, Yeniçerilerin hain kementi ile hayatını kaybeden Üçüncü Selim, bir yana bırakılacak olursa, Türkiye'de tüm yenilikleri Sultan Mahmut ile ve Vak'ay-i Hayriye ile başladı.

Türkiye'deki tüm yeniliklerin ve Türk aydınının doğum tarihi bir Hayırlı Olay'dır. Osmanlı uleması yerini, bir geçiş türü olan Osmanlı Münevver'ine, o da zamanla çağdaş Türk aydınına bıraktı. Bu süreci Vak'ay-i Hayriye başlattı, ancak, aydını aynı zamanda önemli sorunuyla karşı karşıya bıraktı. Türk aydını, tarihi boyunca, hep dayanak aradı. Türk aydınının düşünsel zafiyeti, diyalektik bir zorunlulukla, dayanak ihtiyacını daha derinden duymasına yol açtı.

Düşün gücü olan, teorik dayanağı olan aydın, yalnızlığa en çok dayanabilen insandır. Eğer daha önceki zorunlu tanımlamaları tamamlamak gerekirse, aydın yalnızlığa dayanabilen hayvandır. Ve teorik güç ile yalnızlığa dayanma gücü doğru orantılıdır. Çok büyük bir doğallıkla; çünkü teori dünyadır.

Türk aydınının teorik dünyası hep sığ oldu. Türk aydını bir teorik dünyadan güç alamadı, böyle bir teorik dünyada dayanak bulamadı. Tarihsel dayanağı Yeniçerilik yıkılınca hep dayanak aradı. Dayanağı kendisini çoğaltmada aradı, Mısır Prenslerinde bulduğunu sandı, yabancı elçiliklere dayandı, bir Türk edibinin çok yerinde deyişi ile, düvel-i muazzamayı Allah'tan sonra en büyük güç saydı, sonra büyük devletleri mağlûp eden Mustafa Kemal'e tapındı, Kemalizmin Truva Atı köylülerle özdeşleştl,

tekrar asker kişilere döndü, sendikaların peşinde koştu, holdinglere, bankerlere, aydın uğraşının taban tabana zıddı reklâmcılığa heves saldı. Hep düş kırıklığına uğradı.

Böyle bakıldığında bir başka tablo ortaya çıkıyor. Böyle bakıldığında Türk aydınını hem ciddiye almak ve hem de sevmek daha kolay ve mümkün görünüyor. Şu nedenle: İnatla bir dayanak arıyor. Muhtemeldir, ne kadar güçlü olursa olsun, daha doğrusu ne ölçüde güçlenirse güçlensin, tek başına kendi gücünün yetmeyeceğini biliyor. Sürekli ve inatla dost bir dayanak arıyor. Bir açıdan bakıldığında, Türk aydınının tarihi, kendine uygun bir dayanak bulma tarihi oluyor. Tarihe bakınca, dayanak olarak el attıklarına bakarak Türk aydınını kınamak ve şiddetle eleştirmek gerekebilir, doğrusu da gerekir. Ancak dayanak aradığı için Türk aydını eleştirilemez, yalnızca, kutlanır.

Sevmek, sezmektir. Türk aydınının inatla dayanak arayışında Türk aydınının misyoner esprisini, daha Osmanlı bir deyişle, mücahit ruhunu seziyorum. Sezdikten sonra anlamak daha kolay oluyor: Batmakta olan bir imparatorluğu kurtarmaya çalışmak, mutlak misyoner ruhunu gerektirir. Türk aydınının kökünde bir misyoner ruhu ve bir iktidar hırsı var. Türk aydını doğuştan imparatorlukçudur, kurtarıcı bir hırsa sahip. Bu yüzden hep dayanak aramıştır. Düşünsel birikimi pek zayıf olduğu için de, dayanak aramada kendisine sınır tanımamıştır. Kuyucaklı Yusuf'un Yusuf'u gibi davranmıştır. Mısırlı Prensleri veya yabancı elçilikleri kendisine pek yakın dost ve dayanak sanmıştır.

Böylesi güzel ve güzel olan affedicidir. Bilim, öncelikle bilimlerin anası tarih bilimi, kendisini ilerletecekler için son derece affedicidir. Halbuki Türkiye'de tarih bilimi Türk aydınını hep karalamıştır. Türk tarih bilimi Türk aydınını hep mahkûm etti.

Bundan bir sonuç çıkar: Türkiye'de tarih bilimi yoktur. Türkiye'de toplumun gelişme yasalarını çıkarıp ortaya koyma anlamında bir tarih bilimi olmadı. Olmadığı gayet ortada: Bilim, tekil yanılgıları soyutlayabilmektir. Bilim

az sayıda yanılgıyı soyutlayarak çok sayıda yanılgıyı önlemeye yardım eder. Halbuki Türk aydın tarihi, benzer yanılgıların tekrarıyla doludur. Türk tarihi, yanılgıları önlemeye yardım edici bir bilimsel uğraşı olma yerine, sanki tarihin akışını hızlandırmak için yola çıkanlara yeni tuzaklar kurmak için kullanılabilecek bir el kitabıdır.

Her yerde bilim ilerleticidir ve ilericilerin en yakın yardımcısıdır. Bilim, tarihin ileriye dönük çarkını hareketе getiren kol değildir. Hiç bir zaman. Bilim, hızlandırıcıdır. Hız ise yanılgılarla ters orantılı. Sürekli olarak çukurlara düşen bir yolcunun hızlı gittiği düşünülemez.

Tarihin bir ana bilim olması, bir tercih sorunu değildir. Şu anlamda: Tarih bilimler arasında bir yarış sonucunda ana bilim olmadı. Mantıksal ve toplumsal nedenlerle ilk ve ilkel bilim oldu. Çok basit bir nedenle: Yol ağzında olanlar hep tarihe bakarlar. Tarih, bir başka yol gösterici durumuna çıkarılan piyasa mekanizmasının oluşumuna kadar, kuşkulu durumların tek yol göstericisi oldu. Onbeşinci yüzyılda Rönesansla birlikte Avrupa kendine ve tarihine döndü. Ondokuzuncu yüzyıl Türkiyesi, büyük uyanışı içinde, tarihini ve kendisini aradı (*).

Tarihe duyulan bu toplumsal ihtiyaç, tarihi ön plana getiriyor. Ve burada tarih için de yollar ayrılıyor (**). Sı-

---

(*) Türk yenilik hareketinin en büyük isimlerinden birisi olan Kemal, Evrak-ı Perişan'ı yazarak, yeni nesillere İslâm - Osmanlı tarihinden önder örnekler bulmaya çalıştı. Eyyübi, Fatih, Sultan Selim'in biyoğrafilerinden modeller bulmayı denedi. Osmanlı'nın bin kişi ile kurulduğunu kaydettikten sonra, «şu gördüğünüz ve altı yüz seneden beri dünya inkılâplarının en büyük darbelerine maruz kalmış olmasına rağmen hâlâ ayakta olan saltanatın azametli binası, böyle az bir kuvvetin düşmanı perişan ve vatanı mamur kılmaya sarf eylediği cehd ü gayret sayesinde kuruldu» dedi.

Namık Kemal, Evrak-ı Perişan, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 27.

(**) Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet'de yazıyor: «Tarih ilmi, herkese, vükelâ ve devlet adamlarına geçmişteki gizli ve saklı olayları öğretip duyurtmak ve bütün dünyaya ait menfa-

nıflı toplumlarda tarih, bir çarpıtmanın ve bir şaşırtmanın en kolay ve en güvenilir yolu haline geliyor. Bu yüzdendir, tarih ve tarihçilik en geri ve en geriletici bir meslek oluyor. Toplumsal işbölümü içinde tarihçiye tarihi çarpıtma işlevi düşüyor ve tarihçi kütlesi, bir eğilim olarak, çok büyük bir istekle bu işlevi üzerine alıyor. Tarihçi, yanılgıları göstermemeyi ve giderek süslemeyi bir meslek haline getiriyor. En çarpıcı yanılgılar karşısında ise en fazla susmayı tercih ediyor.

Basit fakat çarpıcı bir örnekte yarar var. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ve Yunanistan Batı Dünyası için birbiriyle yarışa başladılar. Aynı kamp ve aynı kampın askerî kuruluşu içinde yer almak için sürdürülen bu yarış zaman zaman bir çekişme görünüşünü almaktan geri kalmadı. İşte tam bu sırada Batı dünyasında bir İngilizce şarkı çıktı: İstanbul not Constaninopol. Bu şarkının bestelenmesi ve yayılması için Türk Hükümeti'nin örtülü ödeneklerden harcama yapmış olması mümkün. Bu şarkı en çok Türkiye'de beğenildi. Türkiye'de geniş halk kütlelerine Batı dünyasının İstanbul'u, Grekçe adıyla değil Türkçesiyle kabul etmiş olduğu ısrarla yayıldı. Böylece Türkiye'de «ulusal onur» pek yüksek tutulmuş oldu.

İstanbul'u adıyla ilgili olarak İslâm Ansiklopedisi, İstanbul maddesinde şu bilgiyi veriyor: «Umumiyetle Kostantiniya olarak telâffuz edilen Kustanıya şekli araplardan İranlılara ve daha sonra Türklere geçmiştir»[1]. Türkler, Osmanlı Türkleri de çok uzun yıllar İstanbul'a Kostantiniya diyorlar. Ancak bu kadar değil. İslâm Ansiklopedisi aynı yerde şunları da ekliyor: «Daha X. asrın ilk yarısında İslâm dünyasında, umumileşmiş bizans şekli olan Polin ve halk dilindeki **Is tin Bolin** bilinmekte idi. Bu son kelime Grekçede p ile değil, b ile okunur.» Polin veya okunuşuyla Bolin Grekçede şehir anlamına geliyor. Bir başka kaynak, İstanbul'un fethinden çok önce İstanbul

---

atlere dönük olarak, halkın okuyup değerlendireceği ve yönetici devlet adamlarınca da el üstünde tutulan, menfaatleri çok bir fendir.»

Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Birinci Cilt s. 33.

çevresine, İznik'e gelen müslümanların Grekçe şehri sorduklarında bu cevabı aldıklarını kaydediyor (*). Böylece İstanbul kelimesinin de tıpkı Kostantiniya gibi Grekçeden geldiği ortaya çıkıyor (**).

Burada önemli olan bu değil. Türkçede her gün kullanılan 'Efendi' kelimesinin Grekçe 'sahip' anlamına gelen 'Ofendis' kelimesinden geldiği ve Türkçeye ancak İstanbul'un fethinden sonra girdiği bilindiğine göre İstanbul kelimesinin de Grekçeden gelmiş olmasına fazla şaşılmaz. Önemli bir bulgu değeri yok. Burada önemli olan şu: İstanbul kelimesinin Grekçeden geldiği yeni keşfedilmedi. Çok öncelerden beri biliniyor. Türkiye'de de bunu bilen tarihçiler var. Ancak Türk ve Yunan halkları Konstantinopol ve İstanbul türünden pek anlamsız bir çekişmenin içine sokulduğunda tarihçiler susuyor. İslâm Ansiklopedisi'nde İstanbul maddesini yazan tarih profesörü de.

Çarpıtma, hep, özü saklamak içindir. Sınıflı toplumlarda sözde bilim, öz ile görüntü arasında var olan aykırılığı

(*) Bizans'ta halk ve tarihçiler İstanbul'a yalnızca Şehir anlamına gelmek üzere Bolin diyorlar. Bunun çok yakın zamanlara kadar Türkiye'de de geçerli olduğunu sanıyorum. Fikret, ünlü Sis şiirinde şöyle diyor :

Örtün, evet, ey halle... örtün, evet, ey şehr;
Örtün ve müebbet uyu, ey facire-i dehr!

A. Kadir bu dizeyi şöyle sadeleştiriyor:

Örtün, ey İstanbul, kanlı toprak,
Örtün, kart orospu, örtün, hiç uyanma!

A. Kadir, Tevfik Fikret, İstanbul, 1980. s. 92-93.

(**) Ubucini, geçen yüz yılın ortasında şunları yazıyor: «Osmanlıların Bizans'ın kapılarına vardıkları o çağda, şehrin çevresinde oturan Rumların ağzından is tin bolin kelimesi sık sık duyulurdu. Şehre gideceklerini ifade ederken kullanılan bu cümleyi duyan dile yabancı kulaklar bunu bir kelime ve şehrin adı sanmışlar; öyle ki şehre hakim oldukdan sonra Türkler bu cümleyi dillerince değiştirerek İstanbul şekline sokmuşlardır.»

F. H. A. Ubucini, 1855'de Türkiye, Birinci Cilt, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 66-67.

daha da büyütme işini alıyor. Sözde bilim adamları bunu yaptıkları ölçüde ödüle lâyık görülüyorlar. Bu durum, böyle toplumlarda, görüntüye güvenmemek ihtiyacını artıyor; yazılı tarihten kuşku duymayı bilimsel araştırmada çok verimli bir ilke haline getiriyor.

Bu, genel bir eğilim. Fakat söz konusu olan aydın ise, eklenecek var. Bir açıdan bakıldığında aydının 'tarihin şamar oğlanı' haline getirilmesinde, diğer açıdan bakıldığında, 'aydın aydının kurdudur' dedirtecek bir kampanyanın oluşmasında ek neden var: Sürüp giden yanılgılara sorumlu bulmak? Yer yer tekrar izlenimini veren yanılgı dizilerine neden bulmak aydının görevi oluyor. Kim olabilir? İşçi sınıfı mı? Fabrika içi düzensizliklerde işçi sınıfını sorumlu tutmak mümkün, ancak, geçici başkaldırı dönemleri bir yana, sınıflı toplumlarda işçi sınıfını tarihin daha hızlı akmayışından sorumlu tutmak mümkün değil. Burjuvazi açısından mümkün değil. Pek basit ve çok inandırıcı bir nedenle: Bu işçi sınıfını ön plana çıkarmak demek. Tarihin büyük aktörleri arasında bu sınıfa da yer vermek demek. Bu, burjuvaziye düşmez.

Tarihin yavaş dönmesinden burjuvazinin kendi kendisini sorumlu tutması da düşünülemez. Son yüz elli yılda tarihi yavaşlatan ve toplumları bunalımlara sokan bu sınıf için en akılcı olan, tarih içindeki rollerini mümkün olduğu kadar geri plana atmaktır. Bu yüzden olmalı, burjuvazi en çok Komunist Manifesto'da övüldü.

Geriye aydın kalıyor. Ve aydın iki ateş arasında kalıyor. Her yenilikçi, yeniliğine uygun bir aydın kadroyu yetiştirmeyi çok gerekli ve çok âcil bir görev olarak biliyor. Hiç bir yenilik hareketi yeni insanı, yeni kadroları ve kuşkusuz yeni aydınları olmadan olmuyor. Yeniyi kurmak ise ancak eskiyi kıyasıya eleştirmekle mümkün. Bu, bir. Diğeri ise öbür taraftan. Sınıflı toplumlarda başarısızlıklara mutlak bir sorumlu bulmak gerekiyor. Sorumlu herkesin gözü önünde olmalıdır. Aydın, her zaman herkesin gözü önündedir.

Çok basit, ancak, tüm çok büyük basitlikler türünden unutuluyor: Osmanlı bir emperyal devlet idi. Böyle olması Osmanlı'nın dinamiğini irdelemede oldukça önemli. Ayrıca ondokuzuncu yüzyıl ve zaman zaman da yirminci yüzyıl Türk aydınının problematiğini bulmada da ip uçları taşıyor.

Osmanlı'nın bir emperyal devlet oluşu, çok kısadan, üç kanıt ile ortaya konabilir. Birincisi, padişah ünvanı. Padişah, Farsçadan geliyor ve imparator ile kayzer anlamını taşıyor. Padişah ünvanı da Osmanlı sultanları arasında, arada bir daha önce de kullanılmakla birlikte, Fatih'ten sonra sürekli olarak kullanılan bir ünvan oluyor. Bu da, rastlantı değil, İstanbul'u alan Fatih, kendisini, «Roma kayzerlerinin varisi» olarak görüyor[2]. Fatih ile birlikte büyük Roma imparatorluğunun onbeşinci yüzyıldan itibaren mirascısı olan Osmanlı imparatorları, diğer bütün kralları pek küçümsüyorlar.

Orta öğretim tarih kitaplarından bilinen Padişah Kanuni'nin Fransa Kralına yazdığı mektup ne kadar büyük bir küçümsemeyi içeriyor. Kanuni, uzun uzun kendi sıfatlarını saydıktan sonra, Fransa Kralı'na «sen de bir kralsın» diyor. Osmanlı Padişahları bu küçümsemeye uzunca bir süre devam ediyorlar. Örnek olsun, hiç bir ziyareti iade etmiyorlar; hiç kimse Osmanlı padişahına hediye vermeye cüret edemiyor. Padişah hediye veriyor, almıyor. Tanzimat'a kadar, hiç bir yabancı ülkeye gitmiyorlar. Paris Anlaşmasına kadar Osmanlı padişahı, kendisini hiç bir hükümdar ile aynı düzeyde saymıyor. Toprak kaybetmesine rağmen, Osmanlı padişahı, doksan yaşın etkisini hiç kabul etmeyen ve kendisini hep on sekiz yaşındaki fettan dilber gibi gören hanımefendi türünden, hep bir görüntü ile yaşıyor ve bunda hiç bir ödün vermiyor. Orta öğretimdeki ders kitaplarında Avrupa topluluğuna üyelik sağladığı gerekçesiyle göklere çıkartılan Paris anlaşmasıyla Türkiye, ilk kez ve resmen, diğer devletlerle eşit olduğunu kabul ediyor.

İkincisi, başbakanlık için geçirilen eğitim ile ilgili. Örnek, Büyük Britanya İmparatorluğu'ndan alınabilir. Durum şöyledir: Birleşik Krallık'ta başbakanlar ya Churchill'de olduğu gibi Donanma Bakanlığı'ndan ya da çok daha yaygın olarak bilindiği üzere Dış İşleri Bakanlığı'ndan geliyorlar; burada yetişiyorlar. Türkiye'de de formel bakanlar kurulu düzenine geçildiğinde böyle oldu, Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa başbakanlığa getirildi (*). Bu son derece mantıklıdır, çünkü emperyal bir devlette dış işleri, ülke yönetiminin çok büyük ve en önemli sorunlarını içeriyor.

Üçüncüsü, emperyal bir ülke dış politikalardaki gelişmelere çok duyarlıdır. Dış politikadaki bir başarının, bir dirhem etin pek çok ayıbı örtmesi türünden, başka alanlardaki bir çok başarısızlığı örttüğü görülür (**). Tersi de doğrudur. Dış politika alanına giren bir başarısızlık, emperyal bir ülkede, her zaman bardağı taşıran son damladır. Hep önemli etkilere sahip olmuştur.

Yenilgi öğretmendir. İkinci Viyana Kuşatması'ndan sonra Osmanlı padişahları ve Osmanlı toplumu öğretmenine kavuştu. Yenilgiyi tatmaya, öğretmenine alışmaya başladı. Ancak uzunca süre, geçmişine ve kendisine güvenen öğrenci türünden, öğretmenini ve dersini pek ciddiye almadı. Kıssadan hisse çıkarmak yerine her kıssayı tekil olarak algılamayı âdet hâline getirdi.

Bir «Büyük» padişah, bir yumuşak «Deli Petro» olan, Sultan Selim'e kadar. Üçüncü Selim, yenilgi öğretmenden en soyut dersi çıkaran, bir büyük aydın ve ilk ciddi yenilik-

---

(*) Burada, geçerken, son otuzbeş yıllık zaman kesitinde Türkiye'de dış işleri bakanlığının bir dış işleri bakanlığı özelliğini bile kazanamadığını tekrarlamak sorundayım. Türkiye Üzerine Tezler'de değinildi; Türkiye dış işleri bakanlığı gizli ve çok etkin bir ekonomi bakanlığıdır. Çünkü Batı dünyasının finans örgütlerinin Türkiye'deki sözcülüğünü ve gözcülüğünü üstlenmiştir.

(**) Birleşik Krallık gibi çökmekte olan ve pek çok sorunlu bir imparatorlukta, Arjantin'e karşı zor ve pahalı kazanılan Falkland Savaşı bile iktidardaki muhafazakâr hükümetin prestijini, geniş halk yığınları içinde de, artırmaya yetebiliyor.

çi oldu. Selim, yeniliklerin önündeki barajı sezdi: Ordu. Bundan son derece geçerli ve gerçekçi bir ders çıkardı: Yeni Ordu. Buna el attı.

Fakat ne büyük yazık! Tarih, yenilgilerin en çarpıcısını, en yenisini ve bu anlamda en etkilisini Selim için saklamıştı. Selim, bu yenilgiye dayanamadı; düştü. Yenilgi, Sultan Selim'in yazgısında çok somut bir çizgi oldu, dayanamadı. Sultan Selim'in yazgısıyla birlikte yenilgi ilk kez ve en somut biçimde İstanbul'a geldi.

İstanbul ağıt düzdü, Selim düştü; öldürülmedi. Ancak Selim'in yenilik tohumları İstanbul'da olmasa bile bir avuç aydının kalbinde ve kafasında yeşermeye başladı. Tarihçiler bu bir avuç aydına Rusçuk Yaranı diyorlar. Rusçuk Dostları. Sayıları çok az, becerikli, inançlı, ağızları sıkı. Ne yapacaklarını biliyorlar ve bunu yapacak bir güç arıyorlar, iyi niyetli ve dürüst bir güç peşindeler. Türkiye'nin bu ilk becerikli ihtilâlci aydın kümesi aradıklarını bulduklarına inanıyorlar: Rusçukta Alemdar Mustafa Paşa (*). İş, Alemdar'ı ikna etmeye kalıyor. Alemdar Mustafa Paşa, Sultan Selim'i, Yeni Düzen'e, Nizam-ı Cedid, inanıyor, yeniliklerini sürdürmesi için Selim'i tekrar tahta çıkarmak üzere ve açıklıkla yazmak gerek, çok büyük bir ustalıkla İstanbul'a sızıyor. Ancak gericilik Selim'i boğuyor, Alemdar ancak Şehzade Mahmut'u kurtarabiliyor.

Bütün emperyal ülkelerde böyle mi oldu? Roma İmparatorluğunda bütün senaryolar Roma'da oynandı. Bizans imparatorluğu ise çok büyük ölçüde İstanbul demekti, Osmanlı bu açıdan da Bizans'ın mirascısı oldu. Büyük Padişah Sultan Selim'in yazgısında en çarpıcı ve en somut yenilgi İstanbul'da göründü. Mustafa Nuri Paşa, yüz yıldan daha uzun bir zaman önce kaleme aldığı tarihinde, bu olayı şöyle anlattı: «Sonunda aynı yılın Kur-

---

(*) Başka bir çalışmada, Bilim ve Edebiyat, Kemalist Estetik sorununu incelerken Alemdar Paşa'ya İstanbul'un bakışı ile aynı İstanbul'un 1920 yıllarında Mustafa Kemal Paşa'ya bakışı arasında paralellikler kurmaya çalıştım. Burada bunu sürdüreceğim; Çankaya Yaranı'ndan söz edeceğim.

ban Bayramı günü (M. 18 Şubat 1807) iki dane üç anbarlı, beş dane kapak, iki fırkateyn ve iki korvetten oluşan İngiliz donanması, kuvvetli bir lodos yeli ile, ateş saçarak Çanakkale'nin Sultaniye Kalesi'nden geçip, orada Nara Burnu'nda demir atmış yatmakta olan altı parça Türk fırkateyninden dördünü yakıp iki tanesini de yanlarına aldıktan sonra Kızıl Adalar önüne gelerek demir attılar[3]». Bunun önemini de şu cümlelerle belirtti: «Bu zamana dek Osmanlı başkentine düşman gemilerinin gelmesi hiç olmamış bir şey bulunduğundan bu durum, devlet ileri gelenlerine olsun, halka olsun çok büyük bir ürküntü ve korku verdi» (*). Rusya ile savaş halinde olan Osmanlı başkentine İngiliz donanmasının gelip demir atması, Osmanlı tarihinde yenilginin tırmanması demekti.

İngiliz donanmasının bu kolay başarısında, Türkler için bu utanç veren yenilgide, Selim'in ve daha doğrusu Yeni Düzen'in yönetimdeki düşmanlarının katkısı ne ölçüdedir? Selim'in yöneticilerinin bir bölümünün gaflet ve hatta dalâlet içinde olabilecekleri ciddi olarak tartışılabilir. Sınırlı tarih kaynakları, Nizam-ı Cedid'in yönetimdeki düşmanlarının, yenilikçi Padişah Selim'i zor duruma sokmak için, İngilizlerle işbirliği yaptığını ve Boğaz'ı koruyucu tedbirler almadıklarını ciddi bir ihtimal olarak ileri sürebiliyor.

(*) Yakın bir tarihte Genel Kurmay Başkanlığı tarafından hazırlatılan Silâhlı Kuvvetler Tarihi de olayın yarattığı «Korku ve heyecandan» söz ediyor: «İngiliz donanmasının Boğazları zorlayacağını kesinlikle anlayan Selim III. Çanakkale boğazında gerekli tedbirleri aldırmak istedi. Ancak görevlendirilen kimselerin beceriksiz ve anlayışsız olmaları, 'İngilizlerin böyle bir harekete kalkışamayacakları gibi yersiz bir düşünceye saplanmaları' yüzünden 19 Şubat 1807 günü İngiliz donanması Boğaza girdi. Bayram dolayısıyla asker dağılmış bulunduğundan İngiliz donanması kolay bir başarı kazanarak İstanbul önlerine kadar geldi. İlk anda başlayan korku ve heyecan zamanla yatıştı.»

Genel Kurmay Harb Tarihi Başkanlığı, Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi, III cü Cilt, 5 inci Kısım 1793-1908, Ankara, 1978, s. 12.

Bu nokta araştırılmaya değer, ancak öngörülen sonuçların ortaya çıkmış olduğu konusunda araştırmaya hiç gerek yok. Tarihçi Cevdet çok güzel yazıyor: «İstanbul halkı» her zaman olduğu gibi ilk önce temaşa duygularını tatmin ediyor: «İngiliz donanmasının o şekilde boğazdan girişi haberi halk arasında yayıldıkça herkes sahile gelip seyre başlamışlardı»[4]. Daha sonra da paniğini yaşıyor: «İstanbul'da, acı tatmamış, tecrübesiz çelebiler, habbeyi kubbe, katreyi derya ederek işin önemini anlamayan kimseler çeşitli sözler söylemeye başladılar. Bunlar orada burada küme küme toplanıp, ağız ağıza vererek türlü hayaller kuruyorlar, rüyalar görüyorlardı. O gece İstanbul'da sanki kıyamet kopmuştu. Bu arada bazı kimseler de fal kitaplarına bakıp 'be canım âhir zaman olduğu şüphesizdir, Beni Asfer'in üstünlüğü ve Mehdi'nin çıkışı tamamdır, galiba o zaman geldi' diyorlar, kimi de bunun kat'i olduğuna inanıyordu.» İngiliz donanmasının Boğaz'da görünmesi, İstanbul için, bir kıyamet etkisi yapıyordu.

Büyük Padişah Selim, bu olaydan, çok ürktü; şair ve müziksever Padişah, saraylı kadınların feryadı üzerine de çok üzüldü. Ahmet Cevdet Paşa, Selim'in duygularını şöyle kaydetti: «Sultan Selim Han, İngiliz donanmasının boğazdan geçtiğini haber alınca çok ürktü. Hele İngiliz donanması, Baruthane açıklarında görünür görünmez saraydaki kadınlar feryada başlayınca çok üzüldü.» Selim, tam bir teslimiyetçi konuma girdi. İngilizlerin hoyrat isteklerini kabule hazır olduğu bir zamanda, önce İstanbul'daki Fransa Büyükelçisi Sebestiyani'nin sözlü, sonra da Polonya'da savaşan Napolyon Bonaparte'ın yazılı teşvikleri üzerine direnmeye karar verdi. Mart ayında İngiliz donanması Boğaz'ı terkettl.

Bir tekrarda yarar var: Bu çalışmada aydın, eylemlerin ürünü olarak ele alınıyor. Türkiye türünden bilimsel geleneği olmayan bir toplumda bu, daha çok gerçekçi ve daha verimli bir yöntemdir. Çünkü, bilimsel geleneğin sığlığı eylemlerden çok daha doğrudan etkilenmeye yol açabiliyor. Başka bir deyişle teorik birikimin aşırı yoksulluğunda pratik-teori ikilemi, pratiğin teoriyi yaratması yerine, pra-

tiğin teorinin yerini alması sonucunu doğuruyor. Bu ise, tekil eylemlerin birer kural düzeyine çıkarılması demek.

Şu da eklenebilir: Bilimsellik, üstün bilimsel katkıda bulunanların bireysel nitelikleriyle renklendirilen kitapların da etkisiyle, çok zaman bireysel bir çizgi olarak ele alınıyor. Çok zaman yanılınıyor. Bilimsellik, toplumsaldır, toplumsal olarak yaşanır. Toplumsal kanallarla aktarılır; yazı, bu kanallarından birisi ve hiç kuşku yok en önemlilerinden birisidir. Ancak tek kanal değil.

Bilim için doğru olan tekil eylemler için çok daha fazla doğrudur. Bu nedenle İstanbul'a gelen ilk düşman donanmasının İngiliz donanması olmasının, Türkiye'de hem İngilizlerle ilgili bazı düşüncelerin oluşması ve hem de bunların daha sonraki nesillere aktarılmasında etkili olduğunu düşünmek mümkün (*). Şöyle de söylenebilir: Türkiye ondokuzuncu yüzyıldan bu yana en büyük üç paşası her türlü eylemlerinde İngiliz dostluğuna pek çok önem verdiler. Bunlar, Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa, ilk Anayasanın yapıcısı Ahmet Mithat Paşa ve Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'dır. O kadar ki, ilk ikisi hakkında, «ingilizci» sıfatı bile uygun görülür; uygunluğu tartışılacak.

Bir de uyarı: Bilimsellik, başka çizgilerle birlikte, bir tartı işidir. Etkileri ve etkenleri görüp saptamak o kadar zor değil; daha zor olan yönünü ve hızını saptamaktır. Ağaçların hışırtısından en sakin rüzgârı bile anlamak herkesin harcıdır, ancak, yönünü anlayabilmek için, en basitinden, insanın parmağını ağzına sokup hafifçe ıslattıktan sonra havada dik tutmayı bilmesi gerek. Hızla yön işin içine girince, tartı, bilimsel bakışın en önde gelen niteliklerinden birisi oluyor. Bu nedenle olsa gerek, in-

---

(*) Kütleler ile teorik birikimi olmayan entelijansiyaya özgü abartma tuzağına düşmeden, Rusya ile savaşan Türkiye'nin başkentindeki İngiliz donanmasının Fransız teşvikleri ve desteği ile çıkarılmasının, daha sonraki düşünce paketinde izdüşümler yaratacağı saptanmalı. Şimdilik şu kadarını söylemekle yetinilebilir: Türkiye'nin «Stratejik Önemi» kavramı, bir ondokuzuncu yüz yıl mirasıdır.

sanların olgunluğunu, eski deyimle, ehem ile mühim arasındaki farkı görebilmeleriyle de ölçmek mümkün sayılıyor.

Türk aydınının en belirgin çizgilerinden birisi, tartı yeteneğinin pek az gelişmiş olmasıdır. Bu yüzden çok zaman mono-faktör bir düşünce alışkanlığına sahip oluyor. Çözümlemesini, her hangi bir tartı işlemine baş vurmadan, çok zaman kendisine en çarpıcı görünen etkenlerin birisine bağlı olarak yapıyor. Eğer çeşitli etkenleri aynı zamanda duyabiliyorsa, tartı işlemini bir alışkanlık haline getirememiş olduğu için, duyabildiği etkenlerin hepsini aynı ağırlıkta sayma tuzağına düşüyor (*). Bu se, bir düşünce sürecinden daha çok bir kataloglama eylemi demek oluyor. Düşünce, yaratıcılığın coşkusuna sahip iken, kataloglama kısırlığın kıraç yüzünü sergiliyor.

Bu uyarı şunun için: İngiliz donanmasının İstanbul'a gelmesinin yarattığı şok, Selim'in düşüşünün belirleyici nedenlerinden birisi sayılmamalı. Bu, Selim'i indirmek isteyen ihanet şebekesi için, tam zamanında gelmiş bir Tanrı yadigârıdır. Oluşumuna katkıda bulunmaları mümkün, ancak arayıp da bulamadıkları, bir gelişme. Böyle bir şok, ihanet şebekesini güçlendirmekten çok, Selim taraftarlarının moralini bozucu bir etki yapar.

Tek başına böyle bir gelişmenin, ceteris paribus varsayımıyla, Selim'in düşüşünü sağlamasına imkân yok. Bir Büyük Padişah'ın tahttan indirilebilmesi için başka nedenlere de ihtiyaç vardır. Nedenlerden ayrı pretext'lere de

---

(*) Bu, düşünce aşamasında «Kararsız Kasım» rolünü oynamaktır. Bu oyun en çok Türkiye'nin üniversiter kurumlarında oynanıyor. Bir de eylemde, aynı anlama gelmek üzere politikada, Kararsız Kasım rolü var. Düşünce aşamasında tartı işlemini yapmadan, tartmadan, eyleme, aynı anlama gelmek üzere politikaya geçenler, ister istemez tartma sorunuyla karşı karşıya geliyorlar. Politikanın Kararsız Kasım'ları işte bu sırada ortaya çıkıyor. Düşünme sürecindeki aczlerini, eylemsizlik olarak ortaya çıkarabiliyorlar. Ya da yine de tartı işlemini yapmadan «eylem başka, bilmediğimiz neler varmış» diyerek, mono-faktör eğilimin de bir sonucu olarak, öbür uca gidiyorlar.

ihtiyaç var. Gerçekten de her yenilik hareketinde bulunan bir çizgi burada da görülüyor.

Şimdi sıra bunda: Yenilik, adı üstünde, yenilliktir, geçmişten bir kopuş anlamına geliyor. Yenliliğin kurucuları, toplumsal marangozlar, olmasa bile, yeniliğin uygulayıcıları ve izleyicileri, dünyanın her yerinde, bir tür ekshibisyonist, bir çeşit gösterişçidir. Bunun için çok çeşitli nedenler bulunabilir, bulunanlardan bazıları şunlar: Coşku ve içtenlik var. Geçmişten kopuşu, coşku ve içtenlikle, bütün yaşama yansıtmak isterler. Mahalle, konut, giyim, davranış ve tuvalette bir yeniliği yaşamak isterler. Bu, biri; ikincisi, kafanın içiyle değil bazı gösterilerle yenilik kervanına katıldıklarını belli ve ilân etmek isterler. İlân, coşku ve içtenlikten doğacak doğal gürültünün daha da artmasına yol açar. İkincinin bir parçası veya üçüncü, her yenilik, çapı ölçüsünde, bir çıkar değişimini de beraberinde getirir; bundan yararlanmak isteyenler olacaktır. Giyim, tuvalet, davranış ve hatta yaşam yerinin değiştirilmesi, yeniliğin yeni çıkarlarından yararlanma için kesilmiş bir bilet işlevi görür.

Vak'anüvislerin «yardımsever, ikramı bol, güzel yüzlü, iyi huylu, güzel tâlik yazar, musiki bahsinde hatırı sayılır, ilhamî mahlası ile şiirler yazar» diyerek tarihe bıraktıkları Üçüncü Selim, Türkiye'de yenilik hareketinin ilk büyük ismi oluyor. Çok çeşitli ve kapsamlı yeniliklere el atıyor, ancak Nizam-ı Cedid ile anılıyor. Üçüncü Selim'in Yeni Düzen hareketi ise, Nizam-ı Cedid sosyetesinin oluşmasına yol açıyor; Türkiye'ye, artık Fransa ile anlam bağı kopmuş bir deyişle, alafranga yaşam özlemi Nizam-ı Cedid ile birlikte geliyor.

Tarihçi Mustafa Nuri Paşa, şunları yazıyor: «Sultan Selim Han, zevkle ve şevkle vakit geçiriyordu, devrin akıllı ve etkili kişileri de onun ardından gittikleri için, Boğaziçinde mehtaplı gecelerde gezinti yerlerinde konaklarda, yalılardaki köşklerde yapılan eğlence ve sefahatı, Nizam-ı Cedid icaplarından olan bazı alafranga şeyleri görenlerin, bağımsızlıkları ve devlet yöneticileri haklarındaki düşman-

lıkları gün geçtikçe güçlenip artıyordu»[5]. Nizam-ı Cedid ile bir hay-layf'ın başlamış olduğu kaydediliyor.

Bunun, mümkün olduğu kadar, açılması gerekiyor. İlerde, başka bir yerde, ele alınacak; Selim, yeni bir düzen kurmadan önce, deneyimli kimselerden raporlar, o zamanki deyişle lâylhalar, istedi. Saray'da Selim'in eyyamcı yakınları verilen raporlar ile ilgili olarak bir küçümseme ve alay kampanyası açtılar. Devlet deneyimi olanların bir bölümü bu alaylardan alındılar ve bir kenara çekildiler. Nizam-ı Cedid, bu nedenle de, bir ölçüde kendi kadrolarını yaratmak zorunda kaldı.

Yaratıldı. Ahmet Cevdet Paşa, bu bilgileri verdikten sonra, yeni kadroların davranışlarıyla ilgili olarak şunları ekledi: «Lâkin onlar da diğerleri ile birlikte varlık sahibi olma yoluna düştüler. İstanbul'da görülmedik şekilde büyük ve süslü evler (*) ve yalılar yaptırarak zevk ve gösterişe düştüler. Bab-ı Ali memurları gibi ikindi vaktinden sonra evlerine gelip sabahleyin saraya gider ve Bab-ı Ali'-

---

(*) Meşrutiyet'in yeni semti Şişli'nin öyküsü daha ilerde ortaya çıkabilecek. Şu söylenebilir: Cumhuriyet'in ilk döneminde Ankara'da Saraçoğlu mahallesi yaratıldı, İnönü zamanında Mebus Evleri mahallesi kuruldu, Bayar-Menderes istibdatı daha sonra adı Gazi Osmanpaşa'ya çevrilen 14 Mayıs Evleri mahallesi ile başladı.

Sekban-ı Cedit, kıyafet ve süslenme konusunda, Nizam-ı Cedit'i geride bıraktı: «Bazı ekâbirin kadınlar gibi süslenmeğe rağbet ettiklerini taklid ederek orta halliler bile mücevherat takmağa başladılar. Bu hal askere de sirayet etti. Rumeli askeri gümüş ve altınlı tozluklar, çaprast tabir olunur göğüs bağları, her biri ceviz büyüklüğünde gümüş düğmeler, gümüşten mamul kundaklı tabancalar, tüfenkler ve kılıçlar, en'am keseleri, fişenklikler kuşanarak hareket kabiliyetlerini güçleştirdiler.»

Ordu, yeni modanın halk arasında yayılmasının aracı oldu: «Sekbanların maaş ve ulûfeleri artırıldı. Zabitan da şubare denilen kalpaklarını altından vapılmış şeridlerle süsleyip tepelerine hürmizi denilen inciler yerleştirip etrafına şallar sarmağa ve askerlikle asla bağdaşmayacak şekilde elbise ve esliha ile sokaklarda ve pazarlarda gezip dolaşmağa başladılar.»

Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Dokuzuncu Cilt, s. 23.

ye ait olan işleri kendi evlerinde yapar oldular»[6]. Ayrıca şunları da yaptılar: «Geceleri de gerek evlerinde, gerekse mehtapta denizde kayıklarda ve diğer eğlence yerlerinde zevk ve sefa âlemlerinde vakit geçirirler, devletin sırlarını da herkese yayarlardı.»

İstanbul'un sefa merkezlerinin yavaş yavaş oluşmaya başladığı anlaşılıyor: «Sultan Selim, zaten zevk ve eğlenceye düşkün olduğundan yakınları da onu meşgul etmek için dalma gezilere ve eğlencelere sevk ederlerdi. Halk da bu gibi şeylere düşkün olduğundan İstanbul'da eğlence yerleri çoğaldı. Boğaziçi gezi kayıklarıyla doldu.» Eğlencelerle birlikte şairler ve ediplerin ön plana çıktığı ve Osmanlı musikisinin gelişmeye başladığı görülüyor.

Nizam-ı Cedid ile birlikte İstanbul'da bir turizm patlaması yaşanıyor. Şöyle: «İstanbul, Kâğıdhane, Boğaziçi ve Çamlıca eğlence yerleri, eğlenenler ile dolup taşar oldu. Yaz geceleri mehtapta deniz eğlenceleri; kışın helva sohbetleri ile tatlı tatlı muhabbet ederlerdi. Hiç bir yerde zabıta görevlileri tarafından kimsenin eğlencesine engel olunmazdı. Bir taraftan da herhangi bir şikâyet ve uygunsuz olaylar duyulmazdı.» Dış olaylardaki olumsuz gelişmeler, Mısır sorunu, bu gidişi etkilemiyordu. Yeni Düzen devam ediyordu ve Yeni Düzen'in uygulayıcı ve izleyicilerinin bir bölümü Nizam-ı Cedid işini zengin olma vesilesi yapıp kendilerini ve yakınlarını varlık sahibi yaptılar.» Bu varlık, bir tür hay-layf için kullanıldı.

Çok açık olmalı, modern Türkiye tarihinin bu ilk büyük yenileşme hareketi yeni zenginini türetmekte gecikmedi. Tarihinde yer yer ibretli tablolar çizmekten de geri kalmayan Ahmet Cevdet Paşa, bu gelişmeyi, «işte Nizam-ı Cedid'e taraftar olan devlet adamlarının hali bu şekilde olup, kendileri mal mülk sahibi olmakla meşgul oldukları gibi, her birinin yakınları da aynı yolda idiler» sözleriyle anlatmaya çalıştı (*). Yenileşme hareketinin bir zümre-

---

(*) Tarihini, bir bilimsel eser yaratmaktan çok devlet adamlarına yararlı bir el kitabı niyeti ile yazdığı anlaşılan Ahmet Cevdet Paşa, burada şu dersi veriyor:

nın zenginleşmesi ve gösterişli yaşamıyla birlikte gözlenmeye başlanması tepkisini doğurdu. Şöyle: «Bir de yeni nizamların kurulması için Avrupa'dan bilim adamlarını getirtmek icab etmekteydi. Bu vesile ile İstanbul'da Avrupa usulü bir çok yenilikler görülmeye başlandı. Devlet adamları ve memurlar lüzumlu lüzumsuz şeylerde alafranga modasına düştüler. Bu ise masrafların artmasına yol açmıştı. Bu durumdan ürken halk onlara kâfir gözüyle bakmaya başladı. Hatta bazı güzel işleri daha alafrangadır, diye reddetmelerine yol açtı.»

Unutulmamalı, Yeni Düzen'in başı Sultan Selim'dir ve Nizam-ı Cedid alafrangalarının yarattığı tepki dolayısıyla Sultan Selim'in kişiliğinin uzlaşmaz tartışmalara konu olması kaçınılmazdır. Bir yanda, vak'anüvis Asım Efendi'nin yazdığına göre, «Büyük Padişaha akıl hastalığı gibi bir iftirada bulundular.» Büyük umutlar uyandırarak tahta geçen ve geniş yığınların sevgisini kazanmakta gecikmeyen Selim için, Nizam-ı Cedid düşmanlarının, akıl hastalığını uygun bulmalarını normal karşılamak gerekiyor. Başka ne söyleyebilirler ki? Nizam-ı Cedid zenginleri de bunun tersini yapıyorlar. Sultan Selim'in cihangir olduğunu, keramet sahibi bulunduğunu yaymaya başladılar. Bu yakıştırmalar yukarılara kadar tırmandı. Şöyle: «Cahil devlet adamları da onların yoluna düştüler. Sultan Selim'i yeni bir devlet kurucusu olarak gösterdiler. Daha buna benzer nice uydurmalar ortaya atıldı.» Böylece bir yandan kamplar yaratılırken, diğer yandan da, yenilik taraftarları ihanet şebekesi için oldukça değerli gerekçeler sağlamış oldular.

Modern Türkiye'de, Sultan Mahmut'un Vak'ay-ı Hayriyesine kadar yenilikçi hareketlerin tek ve etkin barajı yeniçeriliktir. İhanet, hep yeniçeri güruhu tarafından realize ediliyor. Yeniçerilik kaldırılıncaya kadar, orduyu harekete getirmeyen hiç bir ihanet proğramı uygulamaya ko-

---

«Halkın alışkın olmadığı yeni nizamların yürütülmesinde ise fedakârlıkla hareket etmek ve kişisel menfaatleri terk ile başkalarına iyi örnek olmak gerekirdi.»

Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Sekizinci Cild, s. 184-185.

nulmuyor. Yeni Düzen'e karşı geliştirilen suikast girişiminde de böyle oldu.

Burada bir ön açıklamaya sıra geldi. Daha sonra açıklanacak, ancak, burada tezin ifade edilmesi, bundan sonraki irdelemelerin açıklanmasını kolaylaştıracak. Bu, şu: Ondokuzuncu yüzyılın başında Türkiye'de yeniçerilik bir esnaf örgütlenmesidir. Bu anlamda bir sermaye örgütlenmesidir. Şöyle de söylenebilir: Ondokuzuncu yüzyıl başında Türkiye'de ordu, ordu olma özelliğini pek yitirmiştir, bir sermaye örgütüdür ve bu yüzden yenilik hareketlerinin karşısındadır.

Devam ediyor: Yeniçerilik yalnız değildir; ulema ile ittifak halindedir. Şöyle de söylenebilir: Ondokuzuncu yüzyıl başında bir esnaf (*) bu anlamda bir sermaye, örgütlenmesi olan yeniçerilik ile Osmanlı aydınlarını temsil eden ulema, tam bir ittifak halindedir. Bu nokta çok açık olmalı, çünkü, ordu ulemadan fetva almadan hiç bir zaman harekete geçmemiştir.

Devam ediyor: Yeniçeriliği ortadan kaldırmak, yalnızca düzensiz bir orduyu sona erdirmek demek değildir. Buna ek olarak, esnafı ve esnafla bağlantısı ölçüsünde sermayeyi, vurucu gücünden yoksun etme anlamına geliyor. Yalnız bu kadar da değil; yeniçeriliği lâğvetmek, bir de aydını, dayanağından yoksun etmek demek oluyor.

Çalışmanın çeşitli yerlerinde bu tezler hem dayanaklarına kavuşturulacak ve hem de, zaman zaman tekrarlanacak. Şimdilik bu tezlerin kanıtlanmış olduğunu varsaymakta, çalışmanın mantık ağını izleme açısından, pek çok yarar var. Yararlardan en önemlisi şu: Eğer böyle ise, Nizam-ı Cedid'in yıkılmasının gerçek nedeni ne İstanbul'daki İngiliz donanmasının yarattığı şoktur; ne de Nizam-ı Cedid zenginlerinin hay-layf yaşamına duyulan tepki. Bunların Nizam-ı Cedid'in yıkımında etkili oldukları veya işe yaradıkları kuşku götürmez; yalnız yıkımın motoru olmaktan da uzaklar.

(*) Esnaf, sınıf'ın çoğulu, sınıflar demek.

Meşrutiyet Kahramanının

YENİLİK AĞACI

Bilim, tecrübe ve danışma yoluyla devlet idaresinde yeni bir çığır açan Selim III'ün yetiştirmesi olan Mahmut II gibi, Abdülmecit gibi padişahlar, yenileşme yolunda birçok adımlar atıp ülkeyi aydınlığa kavuşturmak istemişlerse de olaylar ve gerileme çağından beri sürüp gelen iç yıkıntılar, padişahların önlemesini olanaksız bırakmıştı. Devleti yıkılma yollarına götüren dördüncü devrin olayları, Selim III'ün iyi görüş ve düşünüş, bilgi ve sezişiyle birdenbire ters dönmüş, haksız akıtılan kanı, şehit edilme olayı devletin geleceğinde bir uyanıklık yolu açmıştır. Bu felâket Mahmut II'nin, Abdülmecit'in yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Reşit ve Mustafa Fazıl Paşaların yetiştirmeleri olan büyük devlet ve siyaset adamlarımız, millet büyüğü Mithat Paşalar, Şinasiler, Kemal Beyler gibi devlet yolunda çalışan büyükler meydana getirmiş, bunların tümü, Selim III'ün açtığı çığırdan gidilmek yoluyla oluşmuştu. Siyaset yolunda Mithat Paşa'nın, Edebiyat alanında Şinasi'nin, millet yolunda Kemal'in çocukları sayılan şimdiki inkılâpçı genç Türkler de hep o çığırın birer eseri olarak ortaya çıkmışlardır.

. . . . . .

Resneli Niyazi Bey'in Anıları, İstanbul, 1975, s. 12.

Bir kez, yenilik, bir büyük yenilgi şoku veya yenilik izleyicilerinin kıskançlık doğurucu olaflanga yaşamlarıyla birleştirilmese bile, yenilik olduğu için belli bir tepkiyi, kesinlikle, doğuruyor (*). İkincisi, hiç bir yeni düzen yeni

(*) Ahmet Cevdet Paşa, Nizam-ı Cedit'in yıkımını anlatırken, her yenilikçi için ibret dolu şu öğütü veriyor:

harcamalar olmadan yapılmıyor. Eğer mevcut harcamalardan tasarruf yapılmazsa, eğer eski düzenin israflı kullanımları yeni düzene kanalize edilmezse, eğer her çürümekte olan düzende var olan rezervler harekete getirilmezse, her yeni düzen bir yeni vergi demek oluyor. Nizam-ı Cedid'de de böyle oldu ve bir İrad-ı Cedid kuruldu. Yeni Gelir demek, yeni bir kamu hazinesi anlamında kullanıldı. Kuşku yok, yeni vergiler kondu.

Bu kadar değil: Nizam-ı Cedid askerleri üniforma giyiyorlar. Bu, Yeniçeri güruhunun, yeni düzene karşı olması için bulunabilecek en önemli nedenlerden birisi oluyor. Neden mi? Yeniçeri ordusunun üniforma giymeye neden karşı olduğunu ortaya koyabilmek için uzun araştırmalara gerek yok. Bu bölümde, ilerde, görülecek; artık onsekizinci yüzyılda ve ondokuzuncu yüzyıl başında Yeniçeri ordusu bir savaş kaçkınları güruhudur. Savaşa çıkar, savaşa girmez, halkını talan eder; İstanbul'a gelir «komutanlarımız bizi Moskoflara sattı» der. Üniforma başka ne işe yarar, saymak mümkün; ancak Yeniçeri ordusunda üniforma, savaş kaçkınlarını anında saptamaya yarar.

Koca Sekbanbaşı, Selim'in yerine getirilen Dördüncü Mustafa kendisinden Nizam-ı Cedid konusunda bir lâyiha istediği zaman, en çok bu nedenle yeni orduyu savunuyor. Koca Sekbanbaşı ünlü lâyihasında, ilerde Türk aydınının aşağılık kompleksinin kökenlerini araştırırken göstereceğim, yeniçeriliğin bozulmasının en önemli nedeni olarak Türk türünden geri unsurların yeniçeri kaydedilmesini gösteriyor, bu noktayı son derece çarpıcı bir biçimde anlatıyor: «Elbiseleri aynı şekilde olduğundan biri kaçacak olsa hemen yüzük taşı gibi meydanda belli oluyor» (*). Ve üniforma giyimi, Kabakça Mustafa isyanında

---

«Eski köyde yeni âdet her ne kadar isabetli olsa da halkın ondan nefreti bu âlemin eski âdetidir.»

Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Dokuzuncu Cilt, s. 181.

(*) Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Yedinci Cilt, s. 389. Koca Sekbanbaşı şunları da ekledi: «Düşman karşısında namaz safları gibi saf bağlayıp, kurulmuş saat gibi gerektiği şekilde döner dururlar.»

kibritin çakılması işlevini görüyor. Genel Kurmay Başkanlığı tarafından hazırlatılmış olan Ordu Tarihi, bu olayı, şöyle yazıyor: «17 Mayıs 1807 pazartesi günü, Boğaz Nazırı İngiliz Mahmut Efendi, Rumelikavağındaki yamakların maaşlarını dağıttıktan sonra, bunlara, Nizam-ı Cedid elbisesi giydirmek istemişti. Bu girişim, ayaklanmanın başlamasına neden olmuştu. Esasen bu konuda kötü propagandalarla doldurulmuş olan yamaklar, hemen koğuşlarında ve kışla avlusunda toplanarak 'biz yeniçeriyiz, Nizam-ı Cedid elbisesi giymeyiz' diye silâhla sarılmışlar, kazandan dışarı çıkmışlardı» (*). Bu Kabakçı İhaneti'nin başlangıcı oldu.

Aydının gelişimi, tarihsel eylemlerin bir yansıması olarak ele alınınca, bu noktanın da ileriye dönük izlerini görmemek mümkün mü? Dünyanın her yanında yenilikçiler, şu veya bu biçimde, yeni kıyafete özen gösterirler. Bu, biliniyor. Ancak Türkiye'nin yenilikçi aydını için bunun bir inat veya bir tutku haline geldiğini görmemek imkânsız. Selim'den sonra Mahmut, bu konuda en büyük adımı attı. Enver, kendi adıyla bilinen Enveriye giysisini icat etti. Mahmut-ı Adli'nin içten bir izleyicisi olan Mustama Kemal, kıyafet reformunda, Enver'in yüreksiz çabalarını çok geride bıraktı (**).

Yenilik, yenilikçilerin işidir; gözü pek olmayı ister. Mustafa Reşit Paşa'nın Tanzimat Hatt-ı Hümayunu'nu okumaya giderken eviyle vedalaşması boşuna değil, önünde tarih var. Boğaz'daki yamaklara yeni üniforma giydir-

---

(*) Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi III cü Cilt, 5 nci Kısım 1793-1908, Ankara, 1978. s. 515. Erlere yeni düzen üniforması giydirmek isteyen ve İngilizce bildiği için «İngiliz» lâkabıyla anılan İngiliz Mahmut Efendi'nin başına gelenler şöyle: «Bu durumda korkarak kayıkla Büyükdere'ye kaçmak isteyen Boğaz Nazırı Mahmut Efendi'nin arkasından yetişerek yakalamış ve parçalamışlardı.»

(**) Mustafa Kemal'in kıyafet reformunu hafife almak için, bir yandan, ihtilâlci psikolojisinden habersiz, diğer yandan da, İkinci Meşrutiyet ile Türkiye'ye gelip yerleşen Compt'un pozitivist bakış açısına sahip olmak gerek. Her ikisi de gericiliğe ödün vermek için gerek koşul niteliğini taşıyor.

mek isteyen Boğaz Nazırı İngiliz Mahmut Efendi parçalanır. Sadece bu mu? Boğaz'dan önce Nizam-ı Cedid'i Rumeli'ye geçirme kararı alındı. Padişah bir ferman ve bir de ordu çıkardı, Ferman'ını Tekirdağ'da kadı okudu. Okudu mu? Genel Kurmay Harb Tarihi şöyle yazdı: «Nizam-ı Cedid'in kurulacağını bildiren ferman Tekirdağ'da okunurken, yeniçeriler bunu okuyan kadıyı öldürmüşlerdi.» Yeni nesillerin çoğu bunu bilmiyor, ancak Mustafa Reşit Paşa biliyordu.

Çorlu ve Silivri halkı, Nizam-ı Cedid'i yerleştirmek için Rumeli'ye hareket eden kuvvetlere karşı savaşa hazırlandı. Genel Kurmay Başkanlığı tarafından hazırlatılan tarih «bir iç savaş tehlikesi başgöstermişti» diye yazdı. Aslında yalnızca tehlike başgöstermedi, yaşandı. Burada, Aydın Üzerine Tezler'in bir tezini daha ifade etme zamanı geldi: Nizam-ı Cedid ile başlayan Yeniçeri ordusunun kaldırılmasıyla birinci perdesi kapanan gelişmeler, tam anlamıyla bir iç savaştır. Türkiye'nin yenilik tarihinin ilk perdesinde bir iç savaş vardır.

Tezler birbirine dayalı; böyle olması gerekir. Çünkü, mantıktan önce tarih var. Şöyle söylemek daha doğru: Eğer tarih bilimsel olarak irdelenebiliyorsa, aynı zamanda, mantıktır. Bu nedenle, Ondokuzuncu yüzyılın, Hayırlı Olay ile biten ilk yirmi yılının Türkiye için bir iç savaş olması tezi, mantık olarak, yeni tezlere gebedir. Bunun için şu gerekli: İç savaş, dış savaştan farklıdır. Her yerde iç savaşa katılanlar ve kayıplar tablosu, dış savaştan çok büyük ayrılıklar gösteriyor. Çok uzatmadan ve yanlış anlaşılması riskini kabul ederek, iki savaş türü arasındaki bir önemli farkın altı çizilebilir. Şu şekilde: Dış savaş, bir eğilim olarak, sıradan kütlelerin savaşıdır; iç savaşın bireyleri ise, yine bir eğilim olarak, toplumun seçkinleridir.

Bundan çıkan sonuç şudur: İç savaştan çıkan bir toplum, dış savaşta olduğundan çok daha fazla, bir seçkin kadro kıtlığı ile karşılaşır. Bu çalışmanın kapsamı içinde bu, bir aydın kıtlığıdır. Hayırlı Olay ile biten iç savaşta da böyle oldu. Üçüncü Selim tahta gelince, gücünü göstermek için de, var olan aydınların bir bölümünü or-

tadan kaldırdı. Kabakçı İsyanı, bir büyük aydın kıyımına yol açtı. Alemdar Mustafa Paşa, bunun intikamını alırken, gerici seçkinlerin başını kesti. Alemdar'ın öldürülmesinden sonra Türk tarihinin ilk ve en hunhar aydın avı başladı; Rusçuk Yaranı, her biri ayrı bir sürek avının sonucunda, en acımasız bir biçimde parçalandı. Mahmut-ı Adli, merkezi otoritesini kurabilmek için çok baş uçurdu (*). Ancak asıl kıyam, Hayırlı Olay'da oldu.

Şimdi, önceki Tez'e, Ondokuzuncu yüzyılın Hayırlı Olay ile biten yirmi yılında Türkiye'nin bir iç savaştan geçmiş olduğunu dile getiren teze, dayalı olarak ortaya çıkan tezi formüle etmek mümkün: İç savaş aydın kıtlığı yaratır.

Bunun üzerinde düşünmek gerek. Aslında bilimsel kafa da, düşünmeyi durdurmamak demek. Daha net olarak da ortaya konabilir; bilimsel kafa düşünme sürecini durduramayan kafa demek. Çünkü, burada bir irade sorunu olmuyor; düşünmeyi durdurmak, bilimsel kafanın gücünü aşıyor. Bu nedenle de, iç savaşın aydın kıtlığına yol açtığı tezi ortaya çıkınca, bu kıtlığın dinamiği üzerinde düşünmek de kaçınılmaz oluyor. Çünkü ortada, bir tarihin dönemeç noktasında gözlenen bir bulgu var.

Benzer dönemeç noktalarının gözlemleriyle zenginleştirilen bu somut durumu soyutlamak gerekiyor. Soyutlama ile şöyle bir tez formüle edilebilir: Aydın kıtlığı tarihin dönüş noktaları için bir eksiklik değil olumlu bir gerek koşuldu. Şöyle de söylenebilir: Tarihteki her yeni atılım için bir aydın kıtlığı gerekir. Nitekim, yirminci yüzyılın Cumhuriyet'in ilânıyla biten ilk yirmi yılında da böyle oldu.

Kavramlar geneldir, yol açarlar. Bir çok tekil geliş-

(*) Abdülmecit zamanında Boğaz'daki Birleşik Krallık büyükelçisinin köşkünde güzel günler geçirmiş olan bir hanım, Mahmut için, şunları yazıyor :

«Babası Sultan Mahmut'u halk âdeta arıyor. 'O büyük adamdı' diyorlar. 'En ufak şeyde acımadan kelleleri uçururdu.'»

La Baronne Durand De Fontmagne, Kırım Harbinde İstanbul, 1877, ilk baskı 1901, İstanbul, s. 232.

meyi kapsamaya yararlar. Ondokuzuncu yüzyılın Hayırlı Olay ile biten ilk yirmi yılına bir iç savaş kavramıyla bakmak, bu çalışmada, bir genelleme yolunu da açtı. Yirminci yüzyılın Cumhuriyet ile biten ilk yirmi yılına da aynı kavram ile bakabilmek imkânı doğdu. Konu, temelli olarak Aydın Üzerine Tezler'in daha sonraki kitaplarına kalıyor. Burada söylenecek olan şudur: Yirminci yüzyılın başından Cumhuriyet'in ilânına kadar, daha doğrusu İzmir'deki suikast girişimi gerekçesiyle İstiklâl Mahkemesi eliyle gerçekleştirilen idamlara kadar, Türkiye'nin yaşadığı, aynı zamanda, bir iç savaştır. İç savaşla birlikte ortaya çıkan bir aydın kıyımıdır.

Tanzimat, bir aydın kıtlığının üzerine geldi; Cumhuriyet, bir diğer aydın kıtlığında kuruldu. Paradoks mu? Kesinlikle hayır. Şimdiye kadar sürüp giden, nesnelerin retına üzerine ters yansımasıdır, düzeltilmesi gerekir. Aydın, kesinlikle, tarihin motoru değil. Ancak tarihin kesitleri aydınların kafalarında kuruludur. Bu yüzden her düzen değişikliği bu kafaların da değişmesini gerektirir. Değişmeyen kafalar, Mahmut-ı Adli'nin yaptığı gibi, kesilir. Yalnız, kesmek işi bitirmek demek değil; tamamlamak için yeni kafaları yaratmak zorunlu olur. Bu yüzden Tanzimat yeni aydınını yaratmaya çalıştı; Cumhuriyet, kendi aydınını yaşatmaya çalıştı.

Üçüncü Selim ise kendi aydınını koruyamadı, feda etti. Belki de çok yeni olduğundan ve çok güçsüz kaldığından. Nizam-ı Cedid bir nüve idi; bir anlamda İstanbul'da hapis. Bir kural olabilmesi için yayılması gerekiyor. Ancak yayılmanın yeniçeri ordusunun sonu olacağını yeniçeri güruhu biliyor. Levend çiftliğinde, Üsküdar'da, Walt Disney'in çadırı türünden varlığına izin veriliyor. Böyle bir varlığın devamına imkân yok. Çünkü salt bu sınırlı varlık bile bir tehlike görünümü veriyor.

Anadolu serbest, Mısır'a kadar gidebilir; fakat, Rumeli'ye? Rumeli Osmanlı için hep önemli oldu ve Nizam-ı Cedid'i Rumeli'de de kurmak için ciddi hazırlıklar yapıldı. Bu hazırlık bir başka açıdan da zorunlu oldu. Çünkü savaşların çoğu Rumeli'nde oluyordu. Sultan, bu savaşlar-

da her istediği zaman İstanbul'da yetiştirdiği Nizam-ı Cedid askerlerini gönderemiyordu. Sayıları azdı, ancak önemli neden bu değil. Sultan, İstanbul'a güvenmiyordu. İstanbul'da Nizam-ı Cedid bir tutsak haline gelirken, Selim'in de başlıca güvencesi olmuştu.

Ancak unutulmaması gerekiyor: Yönetimde Yeni Düzen'in düşmanları da var. Tekrarlamak gerekiyor: Yeniçeriliği bir günah keçisi haline getirmek imkânsız. Yeniçerilik, bir ihanet çetesinin kütlesel ve vurucu gücüdür. Müttefiki ulema ve devlet yönetimindeki işbirlikçilerinden soyutlanamaz. Bu hatırlatma ve tekrardan sonra, resmi ordu Tarihi'nin Edirne Ayaklanması adıyla tarihe geçen bu gerici başkaldırı ile ilgili olarak yazdıkları aktarılabilir: «Muhaliflerle gizlice işbirliği halinde bulunan Sadrazam Hafız İsmail Paşa, Rumeli'de halkın ileri gelenlerine Nizam-ı Cedid'in Rumeli yakasına geçmesinin kendi üzerlerine olduğuna dair gizlice haberler gönderdi. Nizam-ı Cedid düşmanlarının başı olan Velîaht Mustafa da Rumeli'ye hasekiler göndererek ortalığı karıştırıyordu. Bütün bu kışkırtmalar ilk meyvesini Tekirdağ'da verdi. Tekirdağ'da Nizam-ı Cedid teşkili fermanını okuyan kadı, ayaklanan yeniçeriler tarafından öldürüldü. Nizam-ı Cedid'e silâhla karşı koymaya karar verenler de Edirne'de toplanmışlardı»[8]. Görülüyor, Rumeli'ye Nizam-ı Cedid askerlerini geçirmek Rumeli'nin fethinden daha zor oluyor.

Fermanın arkasında kuvvet yoksa, yırtılmaya mahkûmdur. Nizam-i Cedid taraftarlarının bunu bildikleri anlaşılıyor. Ferman ile birlikte Abdurrahman Paşa komutasında bir kuvveti de, Rumeli'ye çıkarıyorlar. Bundan sonrası, İslâm Ansiklopedisi'nin Üçüncü Selim maddesinde şöyle yazılıyor: «Abdurrahman Paşa, asileri süratle tedip etmeğe taraftar idi ise de, Selim III ihtilâlin büyümesinden ve kan dökülmesinden endişe ederek, Abdurrahman Paşa'ya İstanbul'a dönmesi için emir gönderdi ve böylece Rumeli'de Nizam-ı Cedid'in tatbıkından vazgeçildi»[9]. Mantık, bunun Nizam-ı Cedid'den bütünüyle vazgeçmek anlamına geldiğini hemen işaret ediyor; tarih doğruluyor.

Nizam-ı Cedid'in Rumeli'ye geçirilmesi girişimine karşı koyanlar, bir avuç yeniçeri güruhu değildir. Gericilik, bir bütünlüktür ve ayrıntılı çalışmaların bazı bölümlerinde bu bütünlüğüne parmak basıldığını görmek mümkün oluyor. İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddesinde, başarısızlık, şöyle anlatılıyor: Ancak girişim, «ıslahat aleyhdarları tarafından mürettep bir hiyanet yüzünden, başarı elde edemedi. Ulema, esnaf, tüccar, sarraf ve fenerlilerin büyük bir kısmı yeniçeri ocağı tarafını iltizam, Nizam-ı Cedid ve padişaha cephe almışlardı». Yeniçerilik, her gerici başkaldırısında sermayeyi yanında buldu.

Tarihçiler, Sultan Selim'in, hain sadrazam Hafız İsmail Paşa'nın kafasını vurdurmak yerine yenilik kuvvetleri komutanı Abdurrahman Paşa'yı geri çağırması üzerine, Rumeli'de bir süre hutbelerden adının çıkarılmış olduğunu kaydediyorlar. Rumeli tahta oturan «Büyük Padişah» Selim'i artık padişah saymıyor. Tarihçi Cevdet Paşa da, çok yerinde olarak, «belki Sultan Selim bu ordunun geri dönüşü gününde daha tahttan düştü denilebilir» diyor. Mantık ve tarih yeniden birleşiyor.

Bundan sonrası pek kolay; ancak hiç de ilginç olmasa gerek. Artık Kabakçı isyanı için bütün koşullar hazır. Kabakçı isyanını gösterdiği bir önemli çizgi var: Yenilikçiler, çok yalnızlar. Gericilik çok hunhar ve pek kolay bir başarı sağlıyor.

İsyanı, Büyükdere'de Kabakçı Mustafa başlattı. Ancak isyanın gerçek lideri, iki kişiydi. Bunlardan birisi Şeyhülislâm Ataullah Efendi, diğeri ise sadaret kaymakamı Köse Musa Paşa. Bu sırada Türkiye Rusya ile savaş halinde bulunuyor; savaşa artık başkomutan olarak sadrazamlar çıkıyor. Böyle zamanlarda da başkentte sadrazamın görevlerini yerine getiren, başbakan vekili ile özdeş, bir sadaret kaymakamı atanıyor. Köse Musa Paşa hakkında, Cevdet Tarihi'nde, şu bilgiler veriliyor: «Sadrazam'ın Orduyu hümayun ile gidişinde İstanbul'da onun yerine bakacak aklı başında, dürüst ve olayları takib edebilecek bir vezir tayin olunması gerekirken, köse, kısa boylu, bozguncu bir kimse olan Selânik mutasarrıfı Musa

Paşa kaymakam olarak İstanbul'a çağrıldı.» Köse Musa Paşa ile Şeyhülislâm Ataullah Efendi, bir ihanet çetesi oluşturdular.

Bundan sonrasını Genel Kurmay Başkanlığı tarafından hazırlatılan Ordu Tarihi'nden (*) izlemekte yarar var. Somut bilgi, başka bir soyut çerçevenin içine oturtulunca, çok daha açıklayıcı oluyor. Kabakçı İsyanı, bir yerinden şöyle başlıyor: «Bu sırada 1806 Osmanlı - Rus savaşı başlamış İstanbul'daki yeniçerilerin büyük bir kısmı bu savaşa gönderilmişti. Fakat, normal olan bu duruma rağmen fesatçıların, yeniçerilerin savaşa gönderilmesini, İstanbul'un yeniçerilerden boşaltılarak, yerine Nizam-ı Cedid askeri konulmak istendiği şeklinde propaganda yapmalarına fırsat ve imkân vermişti.» Aslında, yalnız Nizam-ı Cedid taraftarları, yeniçeri isyanından korktukları için Nizam-ı Cedid'i İstanbul'da tutuyorlardı.

Devam ediyor: «Devlet büyükleri, bir ihtilâlin hazırlanmakta olduğuna dair uyarmalara önem vermemişlerdi. Özellikle, yenilik düşmanı olan Ataullah Efendi'nin şeyhülislâmlığa ve Köse Musa Paşa gibi bir fesatçının da Sadaret Kaymakamlığına getirilmeleri ihtilâli çabuklaştırdı.» İşte tam bu sırada, «17 Mayıs 1807 pazartesi günü, Boğaz Nazırı İngiliz Mahmut Efendi, Rumelikavağındaki yamakların maaşlarını dağıttıktan sonra, bunlara, Nizam-ı Cedid elbisesi giydirmek» istedi. Bu, yamakların başı Kabakçı'nın harekete geçmesi için beklenmekte olan fırsat işlevini gördü. Daha önce yazıldı, Kabakçı harekete geçince, Boğaz Nazırı İngiliz Mahmut Efendi yakalandı ve parçalandı.

«Hükümetin hoşgörüsünden ve hainlerin kışkırtmalarından cesaret alan bu asiler, ertesi salı güyü Büyükdere çayırında toplanmışlardı. Burada Kabakçı Mustafa çavu-

---

(*) Burada Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın Ordu Tarihi'nden aktarmalar yapıyorum. Bunu yaparken Cevdet Tarihi'nden aktarmalar yaptığımı düşünüyorum. Genel Kurmay Ordu Tarihi, basitleştirilmiş ve yer yer «düzeltilmiş» Cevdet Tarihi niteliği taşıyor. Aktarmaları, Genel Kurmay Ordu Tarihi'nden yapmak kanıtlara bir ayrı «resmiyet» veriyor.

şu kendilerine baş ve Arnavut Ali ile Bayburt'lu Süleyman ve Memiş'i de sergerde birliklere komutan seçtiler.» Böylece, gerici kuvvetlerinin komuta kademesi oluşturulmuş oldu.

«Çarşamba günü ise, 400-500 kişilik bir kafile halinde Büyükdere'den hareket etmişlerdi. Deniz kenarındaki yoldan ilerleyen bu asi grup yollarda rastgeldikleri serserileri de beraberlerine alıyorlardı. Tarabya'ya geldiklerinde sayıları 900 ü bulmuştu.» Gerici kuvvetler, bundan ibarettir. İlk bakışta bu durum bir ihtilâlin çok kolay olduğu izlenimini verebilir. Gerçekten de çoktan düşmüş bir hükümdara karşı bir ihtilâl çok kolaydır. Dokuz yüz serseri, «Büyük Padişah» Selim'i tahtından indirebilmek için yeterli olabilmektedir, çünkü Selim, kendi hatalarıyla birlikte, çoktan düşmüş bir sultandır.

Gerici isyanı bastırmak için gücü değil, bir isteği bile yok. «Gerçekte de, Nizam-ı Cedid askerine bir emir veren olsa da bunların üzerine gönderilselerdi, hepsinin hemen dağılacağı şüphesizdi» (*). Selim, bunu yapmadı ve tersini yaptı. Yönetimdeki ihanet şebekesinin istediklerini uygulamaya konuldu. «Sadaret Kaymakamı Paşa bu durumu Padişaha arz ederek Boğaz'daki Nizam-ı Cedid askerinin Levend çiftliğine, Üsküdar'dakilerin de kışlalarına gönderilmelerine emir çıkarttı. Ve derhal bunu uyguladı.» Ordu tarihi'ne göre, «halbuki o sırada İstan-

---

(*) Cevdet Tarihi'nde burası çok daha canlı bir biçimde yazılıyor: «Gerçi iş bu defa daha ağırlaşmış idiyse de Levend çiftliğinde ve Üsküdar'da onüç bin kadar Nizam-ı Cedit askeri vardı. Sultan Selim eğer Musa Paşa'nın boynunu vurup ve Ataullah Efendi'nin de sarığını boğazına geçirip, kendi de işinin başına geçip Nizam-ı Cedid askerinin cesurane ve fedakârane hizmetinden faydalansaydı bütün isyancıları cezalandırır, devletin huzur ve rahatını sağlayabilirdi.»

«Lâkin kendisinde o cesaret olmadığından yönetimin ip uçlarını bütün bütün hainlerin eline verdi.»

«Sultan Selim birkaç sefer hainlerin kanına girmekten çekinmekle hem kendi tahtını ve hem de nice vücudların hayatını tehlikeye bıraktı.»

Tarih-i Cevdet, Sekizinci Cilt, s. 201.

bul'da 13.000 kadar Nizam-ı Cedid askeri vardı.» Kullanılmadı.

Bunun yerine isyancı çetelerle görüşmeyi tercih etti. Ordu Tarihi, bundan sonraki gelişmeleri şöyle yazdı: «Görüşmelerin yapıldığı sırada, İstanbul'un her tarafından balıkçı, kayıkçı, hamallarla bir çok boş kimseler peyderpey gelerek asilere katılmış ve bunlar Et meydanında toplanmışlardı.» Görüşme ise, Edirne Olayı ile fiilen sona eren Nizam-ı Cedid'in bir de hukuken sona erdirilmesinden başka bir sonuç vermedi. Et meydanındaki güruh padişaha bildirilince «Selim III'ün endişesi büsbütün artmış, sarayın kapı ve pencerelerini kapattırmış ve Nizam-ı Cedid'in kaldırıldığına dair de hükümete bir hatt-ı hümayun göndermişti.» Selim, ödün vererek kendisini kurtarabileceğini sanıyordu.

Gericilik ise kurbanlarını, yedikçe iştahı açılan canavar türünden, arka arkaya alıyordu. Nizam-ı Cedid'in idam fermanından sonra sıra yenilik taraftarlarına geldi. Ordu Tarihi şöyle devam ediyordu: «Bundan sonra da yine Köse Musa Paşa tarafından hazırlanarak gizlice Kabakçı Mustafa'ya gönderilmiş olan bir liste meydana çıkarılmıştı. Bu kez de bu listede isimleri yazılı olan 11 kişinin sağ veya ölü olarak kendilerine teslimini istemeye başlamışlardı.» Ödünler, bir mantık zincirinde olduğu gibi, birbirini izledi.

Büyük Padişah Sultan Selim bu isteği de kabul etti. Sadaret Kaymakamı Köse Musa Paşa'nın hazırlayarak Kabakçı Mustafa'ya verdiği, Nizam-ı Cedid taraftarı yenilikçi aydınların listesinde şunlar yer alıyordu: Bahriye Nazırı Hacı İbrahim, Devlet Müsteşarı İbrahim, Rikab-ı Hümayun Kethüdası Memiş, İrad-ı Cedid Defterdarı Ahmet, Reisülküttab Vekili Ahmet, Valde Kethüdası Yusuf, Darphane Emini Ebubekir, Sır Kâtibi Ahmet, Mabeyinci Ahmet, Bostancıbaşı Şakir ve müderrislerden Lütfullah Efendi. Bunların yeniçeri güruhuna teslimi kabul edildi.

Bu bir Osmanlı usulüdür; kendisini kurtarmak için taraftarlar ipe verilir. Kabakçı Mustafa isyanında da böyle oldu ve olanları Ordu Tarihi şöyle yazdı: «Asiler, bun-

lardan ele geçirdiklerini sopalarla ve kılıçlarla üzerlerine hücum ederek öldürmüşlerdi. Saklananları veya kaçanları yakalayanlara, Devlet tarafından beşer bin kuruş verileceği resmen ilân edilmişti» (*). Böylece, Türkiye yenilikçi hareketler tarihinin ilk perdesinin ilk sahnesi icra edilmiş oldu.

Söylemesi kolay; bu ilk sahneyi biraz canlandırmakta yarar var. Gericilerin baş hedeflerinden birisi, devlet müsteşarı düzeyindeki, İbrahim Kethüda oluyor. Sultan Selim, İbrahim Kethüda'nın canının bağışlanması için, Köse Musa Paşa'dan ricada bulunuyor. Köse Musa buna razı oluyor; ancak İbrahim Kethüda Selim'in gücüne ve Köse Musa'nın sözüne pek güvenmediği için tedbirli davranarak saklanıyor. Fakat «kömürcü ve hamal güruhundan bazıları» İbrahim Kethüda'yı tanıyor ve ihbar ediyorlar. Bundan sonrasını, Tarih-i Cevdet, şöyle yazıyor: «Bu durum üzerine hemen Musa Paşa'ya haber gönderildi. Yazıcı o eve gidip İbrahim Kethüda'yı saklandığı mahzenden çıkarıp Langa kolluğuna teslim etti. Oradaki eşkiya, İbrahim Kethüda'yı alıp türlü hakaretlerle Etmeydanı'na götürürken mehterbaşı Ali Ağa adlı sadık biri de yanından ayrılmayıp Etmeydanı kapısına geldiklerinde 'aman yoldaşlar! Efendime kıymayın' diye üzerine kapanmıştı. Her ne kadar eşkiya istenilen kimselerden başka hiç kimseye

---

(*) Cevdet Tarihi, bu konuda daha ayrıntılı ve gerçekçi bilgi veriyor: «Meğer ki evvelce Musa Paşa eşkiyanın istekleri olan adları yazılı kimseler idam olunmadıkça isyancıların dağılmıyacağını padişaha bildirmiş olduğundan Sultan Selim, sır kâtibi Ahmet Efendi ile mabeyinci Ahmet Bey'e 'sizi de isterler imiş, şayet elimden alırlar, varın başınızın çaresini görün' diye izin vermiş ve Musa Paşa'ya da 'İbrahim Kethüda, Hacı İbrahim Efendi ve Sır Kâtibi Ahmet Efendi ile aramızda anlaşma vardır, onların idamından vazgeçilerek diğerlerinin de kurtulması mümkün olmadığı takdirde icablarına bakılsın' diye emir buyurmuşlardı. Bunun üzerine İbrahim Efendiler bırakılarak diğerlerinden Memiş, Safa ve Bekir Efendiler Bab-ı Âli'de, Bostancıbaşı Şakir Bey sarayda boğularak idam olunup kesik başları isyancılara gönderildi.»

Tarih-i Cevdet, Sekizinci Cilt, s. 206.

zarar vermemek üzere aralarında söz verip yemin etmiş olduklarından Ali Ağa'yı efendisinden ayırmağa çalıştılar ise de ayıramadıklarından hançer ve kılıç ile her ikisini de parça parça ettiler»[10]. Muhbir kömürcü ve hamalların olduğu İstanbul'da, İbrahim Kethüda'nın saklanması canını kurtarmasına yetmedi.

Saklanırken İbrahim Kethüda'nın tedbirli davranmış olduğu görülüyor. Yanına, bir kese içinde altın ve mücevherat ile kıymetli bir hançer almış olduğu anlaşılıyor. Mümkündür, bunları ihbar edilmesini önlemek için kullanmayı düşünmüştür. Katledilirken yere saçılıyor. Katilleri toplayıp keseye koyduktan sonra Köse Musa'ya getiriyorlar. Ahmet Cevdet Paşa, öyle anlaşılıyor, Köse Musa'nın bu keseyi kendisine ayırmasına tahammül edemiyor. Şöyle yazıyor: «O zamanın usulüne göre onun da bu malları devlet hazinesine teslim etmesi lâzım gelirken İbrahim Kethüda'nın mirascısı imiş gibi kendisi almıştır ki bu hareketiyle Etmeydanındaki sefillerden daha alçak bir şahıs olduğu anlaşılmıştır.»

Kethüda'nın almış olduğu tedbirler işe yaramıyor. Ancak tarih, İbrahim Kethüda'dan çok daha becerikli aydınların olduğunu gösteriyor. Netayicü'l-Vukuat'ta şöyle bir paragraf yer alıyor: «III. Sultan Selim Han'ın güvendiği kişilerden Ramiz Efendi ve Behiç Efendi birer tarafa yollanarak İstanbul'dan uzaklaştırılmışlarsa da, bu kez Bayraktar Mustafa Paşa tarafından çağırıldıklarından ve vezir kethüdası Refik Efendi ile Reis Galip Efendi de Sultan Selim yanlısı olduklarından dolayı, haklarında kötü davranılacağını anladıklarından, bunlar da yeniçeri ağası Pehlivan Ağa'nın parçalandığı gün, ansızın Rusçuk'a kaçıp Bayraktar Mustafa Paşa'nın koltuğuna sağındılar»[11]. Tarih, Ramiz, Behiç, Refik, Galip Efendilere bir de Osman Efendi'yi katarak «Rusçuk Yaranı» adını veriyor. Türk yenilik tarihinde çok önemli işler yapıyorlar; düşmüş Sultan Selim'i tekrar tahta çıkarmak istiyorlar, ölümünü hazırlıyorlar, Mahmut'un Osmanlı tahtına oturmasını sağlıyorlar. Bunları yapıyorlar; yaptıkları için de, her birini İbrahim Kethüda'nın yazgısı bekliyor.

Rusçuk Yaranı, çok az yazılmış, bir kollektif isimle geçiştiriliyor. Türkiye'nin bu ilk beş yenilikçi, örgütçü, sabırlı, inatçı aydınını daha ayrıntı ile yazabilmeyi isterdim. Bulabildiğim tek kaynak, kendinden önceki vak'anüvislerin çalışmalarına dayanan Cevdet Tarihi oldu. Bu beş aydın hakkında, sonraki yılların ideolojik tortularını da içererek, Ordu Tarihi şunları yazdı: «Bunlar İstanbul'daki olaylara neden olanları cezalandırmak ve hatta gerekirse Selim'i tekrar tahta çıkarmak için aralarında görüşmelere başlamışlardı. Bu konuda olumlu bir sonuca varmak için, milletin güvenini kazanmış, hamiyetli ve azim sahibi birisinin işin başına geçmesini istiyorlardı.» Ordu Tarihi, Rusçuk Yaranı'nın Köse Musa Paşa'nın karşısına bir başka paşa aradığını belirtmek istiyor. Şöyle devam ediyor: «Bunun için, Tuna Seraskeri Alemdar Mustafa Paşa'yı uygun bulmuşlar ve onun etrafında toplanmışlardı. Bu seçimde büyük bir isabet olmuştu. Çünkü, Alemdar Mustafa Paşa cahil olmasına rağmen çok zeki, metin ve kararlarını başarı ile uygulayabilen bir kimse idi. Ayrıca Rumeli askeri üzerinde büyük bir nüfuza sahipti.» Böylece Rusçuk Yaranı, Türkiye'nin yenilik tarihinin ilk perdesinin ikinci sahnesini hazırlamaya başladı.

Önce Alemdar Mustafa Paşa hazırlandı. Alemdar, kendilerine bir ihtilâl kuvvetleri komutanı arayan ihtilâl komitesi Rusçuk Yaranı için uygun bir kişi idi: Cahil, zeki, metin ve nüfuz sahibi. Belli bir üne sahip bulunuyor. Bir zaman İstanbul'a kırgın olmakla birlikte daha sonra Silistire'de zorbalıkları bastırıp düzenli bir yönetim kurabilmiş ve bu nedenle de vezirlik rütbesini almıştı. Rusçuk Yaranı, Alemdar'ın kadrosunu meydana getirdi.

Rusçuk Yaranı, bundan sonra örgütünü genişletmeye başladı. İstanbul ve Edirne'de gizli şubeler kuruldu; Silâhlı Kuvvetler içinde taraftarlar arandı ve yaratılmaya çalışıldı. Bu çalışmalarla ilgili olarak Tarih-I Cevdet'de şu bilgiler yer aldı: «Refik Efendi'nin İstanbul'a gidip gelmesi Rusçuk Yaranı'nın asıl arzularını tahakkuk ettirmemiş ise de Refik Efendi İstanbul'da bunun meydana gelmesine yardımcı olacak çeşitli sebebleri hazırlamış ve Alemdar Pa-

şa'ya bir çok taraftar toplamış olmaktan başka riyaset memuriyeti ile Edirne'ye gelişi esnasında Galip ve Tahsin Efendiler daha oraya gelmiş ve Rusçuk Cemiyeti oraya da bir kol salmış olduğundan Sultan Selim'in tekrar tahta çıkarılması meselesi üzerine Osmanlı Ordusu içinde dahi gizli olarak konuşulmaya başlanmış ve Alemdar Paşa'nın İstanbul'a celbi için diğer vesile ve vasıtalar aramaya başlamıştır»[12]. Rusçuk Yaranı, bu işi, Alemdar'ın Ordu ile birlikte İstanbul'a girmesi işini, çeşitli entrikalar ve ustalıkla başardı.

Ordu Tarihi'nde bilgiler var. Şöyle: «Silistre'deki ordu Edirne'ye haraket etmişti. Daha sonra da Alemdar Mustafa Paşa av yapmak bahanesi ile 10.000 kadar seçkin askeri ile Edirne civarına gelmişti.» Ordu'nun İstanbul'a doğru harekete geçmesi İstanbul'da endişe kaynağı oldu. Gerçekte endişe etmek için ciddî neden de bulunuyor; çünkü Rusya ile savaş yapılıyor. Diğer yandan tarih kendi mantığını örüyor, 31 Mart üzerine Selânik'ten hareket eden Hareket Ordusu tarih öncesini yaşıyor. İlerde yazılacak, ancak burada önceden söylenmesi gereken de şu oluyor: Alemdar'ın ilk hareket ordusu, Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu'na göre çok daha düzenli ve disiplinli.

Fakat her ikisinin de misyonları birbirine benziyor; İstanbul, her ikisini de İstanbul'a sokmak istemiyor (*). Ordu Tarihi'nde şöyle devam ediliyor: «Serdar-ı Ekrem, Alemdar Paşa'nın birdenbire ve maiyetinde büyük bir kuvvetle Edirne'ye gelişini uygun bulmamış ve sınır boylarında, düşman karşısında asker kalmadığını ileri sürerek Alemdar'ın dönmesini tavsiye etmişti. Ancak durumu idare edenlerin mahareti ve Alemdar'ın kararlı oluşu karşısında Serdar-ı Ekrem, Alemdar'a emniyet göstererek fikrini değiştirmişti. Bu kez O'nunla seferin sevk ve idaresine ait önemli problemleri görüşmeğe başlamıştı.» Serdar-ı

(*) Silistre'den kalkan Alemdar kuvvetlerine, Selânik'ten yola çıkan Hareket Ordusu'na bakarak, Türkiye'nin yenilik tarihinde güzelliklerin İstanbul'un dışında doğduğunu yazmıştım. Burada tekrar ediyorum.

Ekrem, savaş halindeki orduları komuta eden sadrazam oluyor ve bu sırada Edirne'de bulunuyor.

«Refik ve Behiç Efendileri, Serdar-ı Ekrem'i İstanbul'a gitmeye razı» ediyorlar. Rusçuk Yaranı, kendilerini, İstanbul'un sadık taraftarları olarak gösterebiliyorlar. Dolayısıyla, Alemdar'a güvenilmesini sağlayabiliyorlar. Alemdar Paşa da elinden geleni yapıyor: «Alemdar'ın müşavir ve müsteşarı gibi çalışan Refik ve Behiç Efendiler, durumu buraya kadar getirdikten sonra, Alemdar da sureti haktan görünerek, 'mademki ordu İstanbul'a gidiyor, ben de birlikte giderek padişahın yüzünü göreyim' diye istek göstermiş, Serdar-ı Ekrem de bunu uygun bulmak zorunda kalmıştı.» Böylece, Edirne'den sonra İstanbul'a gitmek imkânı doğdu.

«Ordu'nun gizlice hareketi kararlaştırıldı. Ve beş günde İstanbul'a varılacak şekilde konaklar tayin edildi. Hareketin daha önceden İstanbul'dan duyulmaması için de, geçilecek yollara adamlar çıkartılmıştı.» Büyük bir kuvvet, gizlilik içinde İstanbul'a yürüyor. Ancak Ordu'nun İstanbul'a girmesinden önce bazı hazırlıklar ve temizlik yapmak üzere bir ön kuvvet İstanbul'a gidiyor.

Genel Kurmay Başkanlığı tarafından hazırlatılan Ordu Tarihi, bu ön kuvvetin yaptığı işi, şöyle yazıyor: «Hazırlanan plana göre, ilk iş olarak, İstanbul'daki eşkiyanın başı ve halen Karadeniz Boğazı Nazırı olan Kabakçı Mustafa'nın ortadan kaldırılması kararlaştırılmıştı. Bu görev, Alemdar Mustafa Paşa tarafından, Pınarhisar Ayanı Hacı Ali Ağa'ya verilmişti. Süratle İstanbul'a varan Ali Ağa Kabakçı Mustafa'nın Rumelifeneri civarındaki evini sararak Kabakçı'nın başını kesmişti.» Bu sırada Ordu henüz Çorlu'da; İstanbul'dan uzakta.

Bir süre sonra Ordu'nun hareketi duyuldu: «Ordu'nun Edirne'den hareketi, ancak üç gün sonra İstanbul'da duyulmuştu. Alemdar Mustafa Paşa'nın da ordu ile beraber bulunduğunun öğrenilmesi, halkı ve bilhassa sarayla devlet adamlarını telâşa düşürmüştü. Vekiller ve devlet adamları derhal toplanarak nasıl hareket edileceğini gö-

rüşmeye başladılar. Ordunun bu şekilde İstanbul'a gelişinin anlamı ve amacı araştırılmış, bir ara, İstanbul'un savunulması bile ortaya atılmıştı. Yapılan uzun görüşmeler sonunda, orduyu hümayunun törenle karşılanmasından başka çare olmadığına karar verilmişti.» İstanbul son defa, 1453 yılında, kendini savundu.

«Perşembe günü, Alemdar, sakin ve fakat göz dolduran bir olayla Babıâli'ye, Sadrazam'a geldi. Alemdar Paşa'nın maiyetindeki alayda 6.000 kişi vardı. Bu alay şehrin içinden geçerken, intizamı ile, sükûnetiyle ve aynı zamanda heybetiyle herkesi hayran bırakmıştı.» Böylece Rusçuk'tan harekete başlayan ihtilâl örgütü en son aşamaya yaklaşmış oldu.

Bundan sonra gelişmeler hızlandı. Kabakçı isyanının taraftarları temizlenmeye başlandı. Şeyhülislâm değişti: «Alemdar'ın Babıâlide bulunduğu sırada Arapzade Arif Efendi Şeyhülislâmlığa getirilmiş ve Kabakçı olayının kışkırtıcılarından Ataullah Efendi evinde oturmaya memur edilmişti.» Osmanlı usulü ihtilâl girişimlerinin klasik adımlarından birisi şeyhülislâmın değişmesi oluyor. Ancak Alemdar Paşa'nın ihtilâl girişiminde de görüldüğü gibi, Osmanlı usulünde şeyhülislâmların başı vurulmuyor. Bunun nedeni şu: Şeyhülislâm, ilmiye sınıfının başıdır ve Osmanlı düzeninde ilmiye sınıfı çok yüksek tutulur, idam edilmez. İlmiye sınıfından bir kimsenin idam edilmesi için sarayda bir tören yapılması gerekiyor. İdamı söz konusu olan kimse, üzerindeki ilmiye elbisesini değiştirip, diğer bir sınıfa aktarılıyor. Zaman zaman burıu terfi sananlar oluyor; gerçekten de mülkiye elbisesi giydirilerek bir valiliğe atanıyorlar. Fakat sarayın kapısından çıkarken başları vuruluyor (*).

(*) Kabakçı çetesi de bu kurala uydu; bir örnek şu:

«Nizam-ı Cedid birliklerinin kaldırıldığı dellâllar aracılığı ile etrafa duyuruldu. Zorbaların öldürülmelerini istedikleri kişilerin her biri bir yerde yakalanıp asıldılar. Bunlardan Yusuf Ağa, henüz hacdan dönerek gelmekte olup Konya'da bulunduğundan, Kabban Naibi de ilmiye sınıfından bulunduğundan bu

Öyle anlaşılıyor, Kabakçı isyanının elebaşı Ataullah Efendi'nin idamı için hil'at törenine zaman bulunamıyor. Alemdar kuvvetleri Selim'i tahta çıkarmak için acele etmek zorunluluğunu duyuyorlar. Yalnız burada Osmanlı düzeninin, ünlü alternatifleri yok etme usulü hükmünü gösteriyor. Padişah Dördüncü Mustafa Selim'i boğduruyor; Alemdar kuvvetleri Şehzade Mahmut'un boynundan kementi çıkarıyorlar. Türk yenilik tarihinde çok önemli başlangıçların sahibi Mahmut, böylece, ölümden dönerek tahta çıkmış oluyor.

Türk yenilik tarihi, belki de, bir çok önemli başlangıcını Mahmut'un ölümden dönmüş olmasına borçludur. Çünkü ölümden dönmenin risk almayı kolaylaştıran bir güzel duygu olduğunu biliyorum.

Bundan sonrası, basit tarih kitaplarından da biliniyor. Alemdar Paşa, sadrazam oluyor. Genel Kurmay Başkanlığı tarafından hazırlatılan Ordu Tarihi, bir başka yerde, Alemdar'ın sadrazamlığıyla ilgili olarak, şu yargıyı dile getiriyor: «Millet ve memleket yararına bu önemli işi başaran Alemdar Mustafa Paşa'nın en büyük hatası, bundan sonra sadareti kabul etmesi oldu»[13]. Bunun bir bilimsel yargıdan çok, asker aydınlara özgü bir bakış açısı, bir ideoloji olduğunu söylemek gerek. Asker aydın, ön planda olup şeklen yönetmek yerine, arka planda kalıp fiilen yönetmeyi tercih eden bir ideolojiye sahip görünüyor.

Nüfuz sahibi, metin, zeki ve aynı zamanda cahil olan Alemdar Paşa'nın sadrazamlığı sırasında bir çok hatalar yapmasını beklemek normal. Yönetiminin kilit noktalarına getirdiği Rusçuk Yaranı'nın da, beklenebilecek hataları önlemeye gücünün yetmediği anlaşılıyor. Aslında Alemdar Paşa, kendisini öyle pek hatalardan dolayı sorumlu görmüyor. Çok sonralara kadar gelen bir bakış açısını,

---

iki kişi Bursa'ya sürgün edildiler. Kabban Naibi Abdüllâtif Efendi'ye beylerbeylik verilip, daha sonra da asıldı.»

Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuat, op. cilt. s. 219-220.

bir sorumluluk anlayışını, yansıtarak olup bitenlerden yönetime getirdiği Rusçuk Yaranı'nı sorumlu sayıyor. Ahmet Cevdet Paşa'nın Mollacıkzade Ata Efendi'den işiterek yazdığı bir örnek, canlılığını uzun yıllar koruyabilen bu bakış açısını, çok somut ve açık bir biçimde ortaya koyuyor. Şöyle yazıyor: «Mollacıkzade Ata Efendi, kardeşi Muhtar Efendi'nin affını rica etmek için bir gün Sadrazamın huzuruna çıktı. Kethüda Refik Efendi, tezkireciler, Çavuşbaşı, Tahsin Efendi de güya görüşülecek iş varmış gibi içeri girdiler. Ata Efendi'nin ricasını dinleyen Sadrazam hiddetle ağzını açarak 'Abe Efendi! Ben ne sizi, ne kardeşinizi, ne müfti, ne kadıaskerinizi ve ne sairlnlzi bilirim. Ulema benim neme lâzım. Onları sürmek neden iktiza eyledi. İşte şurada oturan kimesneler din ve devlet elden gitti diye beni getirdiler. Şu adamları sürmek nizam-ı devletin temelidir ve şöyle böyle etmek lâzımdır dediler. Ben dahi öyle ettim. Boş yere bana beddua etmeyin!' diye top gibi bir cevap verdiği adı geçenden duyulmuştur»[14]. Alemdar Paşa, bir ekibi göreve getirdiğini, düşünüyor; sorumlu ekiptir.

Kuşku yok, bu Alemdar'ın düşüncesi. Ancak bir kimsenin, kendi sorumluluğu ile ilgili düşünceleri, kişisel yazgılarını yazmaya yetmiyor. Alemdar'ın yürüyüşü, başka yazgılarla birleşince, ortaya net bir şekilde formüle edilebilecek bir yasayı çıkarıyor: Osmanlı düzeninde padişah hal'eden paşalar yaşatılmıyor. Bir Alemdar Mustafa Paşa öldürülüyor. İki: Abdülâziz ve Murat'ı hal'eden Mithat Paşa boğuluyor. Abdülhamit'in düşüşünü sağlayan Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa vurularak öldürülüyor.

Ondokuzuncu yüzyılın başından itibaren padişah indirmiş paşaların hepsinin, bir bölümünün de tahta çıkardıkları tarafından, öldürülmüş olmaları, tarihi kaynaklara taze bir bakış açısı demek. Daha doğru bir deyişle, yalnızca bakış açısı demektir. Tarihsel olgulara, bir bakış açısı olmadan, daha açık bir deyişle, bir teorik şema olmadan bakmak, tarihi olguların altında ezilmekten başka bir sonuç vermez. Tarihi olguların altında ezilmek ise

gerilliktir. Bu nedenle olmalı, bir bilimsel tutarlılığa ve bu anlamda bir bilimsel güzelliğe kavuşturulmamış tarihçilik, en büyük gericiliktir.

Biyolojik insana göz, düşünen insana bakış açısı gerek. Bakış açısı olmadan bakmak, bakmamak demek. Bir araştırıcı eğer, somutun zenginliğinden doğan bir teorik şema olmadan, tarihe bakıyorsa, aslında bakmıyor demektir. Kördür; göremez. Görmek, teori demektir. Teorik şemanın geçerliliği, görebilmekte yatar. Eğer padişah hal'eden Osmanlı paşalarının ölümünün kaçınılmazlığı bir küçük şema ise, yeni arşivlere gitmeden de, bunu, mevcut kaynaklarda görmek gerek.

Ve görülecek. Önce bir parantez lâzım: Bilimin temelinde determinizm yatar. Determinist olmayan bilim adamı olmaz. Aynı bağlam içinde, determinist olmayan ihtilâlci olmaz. Determinist olmayan, eğer bilimsel planette ise, en fazla bir ampirisit olur. En sonunda ampirisizm batağında boğulur. Eğer determinist olmayan, toplumsal marangozluk alanında ise, en çoğundan tenekeci; en azından dönek olur. Bu nedenle determinizm bilim için, en çoğundan gerekir.

Yalnız determinizm, mekanizm değildir. Determinizm bilimsel uğraşın vazgeçilmez gereği, mekanizm ise düşmanıdır. Determinizm ile mekanizm ise, ilk bakışta, birbirine çok yakın görülür. Birbirine sanıldığı ölçüde yakın değildir. Mekanizm, somutun zenginliğini ihmal eder, belli bir otomatizm alışkanlığı ile düşünce tembelliği yaratır. Bir örnek verilebilir: Alemdar'ın ölümünü, tek başına, padişah düşüren paşaların öldürülmesi kuralına bağlamak, determinizm değil bir mekanizmdir. Bilim değil, bilimin vulgarlaştırılmış bir biçimidir.

İnsan iradesi ve Alemdar Paşa'ya saygısızlıktır. Çünkü Alemdar iyi işler yaptı. Bunlardan birisi şudur: Ulûfe (*),

(*) Ulûfe'nin sözlük anlamı, hayvan yemi demek. Yeniçerilerin günlüklerinin hayvan yemi anlamına gelmesi son derece ilginç. Şu bakımdan: Klasik iktisatın doğuşunda, İngiltere'de ücret de «corn», tahıl, kelimesiyle anlatılıyor. Ancak ulûfe daha eski.

artık isim üzerinde veriliyordu. Bir kez yeniçeri yazılan, sürekli olarak ulûfe denilen yevmiye alıyordu. Bunların yaşayıp yaşamadıklarına bakılmıyordu. Aslında yaşayıp yaşamadıklarına bakmak da tehlikeliydi. Çünkü, kontrol için yeniçerilerin başkente çağrılması, ayrı bir tehlike sayılıyordu. Bu yüzden ulüfenin isimlerin yazılı oldukları kâğıt üzerinden verilmesi âdet oldu. Böyle bir usul, ölenlerin adına da ulûfe alınmasına yol açtığı gibi isimlerin yazılı olduğu kâğıtların ticaretini de kârlı bir iş haline getirdi. Alemdar Paşa bunu durdurdu. Bu ise yeniçeri güruhu ve sermaye kesimi içinde tepkilere yol açtı. Genel Kurmay Başkanlığı tarafından hazırlatılan Ordu Tarihi, bu tepkileri, kullandığı kaynaklara bağlı kalarak ve pek de farkına varmadan olsa gerek, şöyle yazdı: «Yeniçeri ulûfelerinin isim üzerinden alınıp satılmaları durduğundan, ocak eskileri ile sermaye sahipleri bu haksız kârlarına engel olunduğundan zarar görmüşlerdi»[15]. Bunun yazılıp ön plana çıkarılmasından, Türkiye'nin yenilik kavgasının önüne çıkanların, çıkardan uzak gafiller olduğunu ileri sürenlerin de zarar görecekleri açık olmalı.

Alemdar'ın «günahı» bundan ibaret değil. Alemdar, cahil olmasına rağmen, Rusçuk Yaranı'nın proğramına uyarak Selim'in yolundan gitmeye çalıştı. İlerde görülecek, Selim zamanında ulema yeniçeri güruhu ile bütünleşmiş bir asalak kütlesi haline gelmişti. Alemdar Paşa bunlara sürekli olarak hakaret etti ve «devlet hazinesinden haksız yere yıllardan beri aldıkları maaşı kesti.» Bu ise varolan yeniçeri güruhu - ulema ittifakının Alemdar Paşa karşısında kemikleşmesine yol açtı. Camiler ve esnaf Alemdar'a karşı hazır bir duruma getirildi.

Alemdar Paşa'nın kadınları fazla sevmesi ve cariyelerinin sayısının kabarıklığı, camilerin ve esnafın işini kolaylaştırdı. Nizam-ı Cedid yerine kurulan Sekban-ı Cedid'in giyim ve yaşamı da ayrı bir kıskançlık kaynağı oldu. Alemdar ile birlikte Rumeli'den gelen asker süslü giyimde hepsini geride bıraktı. Yenilikçilerin gösterişli yaşama düşkünlüğü, daha önce bir kez aktarıldığı gibi, Cevdet Tarihi'nde şöyle kaydedildi: «Bazı ekâbirin kadınlar gibi süs-

lenmeğe rağbet ettiklerini taklid ederek orta halliler bile mücevherat takmağa başladılar. Bu hal askere de sirayet etti. Rumeli askeri gümüş ve altınlı tozluklar, çaprast tabir olunur göğüs bağları, her biri ceviz büyüklüğünde gümüş düğmeler, gümüşten mamul kundaklı tabancalar, tüfenkler ve kılıçlar, en'am keseleri, fişenklikler kuşanarak hareket kabiliyetlerini güçleştirdiler.» Sekban-ı Cedid asker ve subayları bunlardan geri kalmadı. «Sekbanların maaş ve ulûfeleri artırıldı. Zabitan da şubara denilen kalpaklarını altından yapılmış şeridlerle süsleyip tepelerine hürmüzi denilen inciler yerleştirip etrafına şallar sarmağa ve askerlikte asla bağdaşmayacak şekilde elbise ve esliha ile sokaklarda ve pazarlarda gezip dolaşmağa başladılar.» Nizam-ı Cedid'den sonra yeni bir hay-layf hüküm sürmeye başladı.

Yeni bir yüksek sosyete çıktı ve yeniçeri güruhunun kıskançlığı en yüksek noktalara vardı. Bir örnek şöyle: «Bir zamanların gözde askeri iken şimdi hasr-eddünya vel-âhire, kolluklarda ve köşe başlarında limon ve kömür satarak geçim çaresi arayan yeniçeri güruhunu sekbanların bu halleri kıskandırmakta olup bir ramazan akşamı sekban zabitanının Bab-ı âlide bir iftara gidişleri Ocaklı'nın ciğerine ateş düşürdü»[16]. Ve tahrike başladılar. Bab-ı âli'nin duvarlarına «Rumeli'den geldi bir çıtak - Bayram-ertesiye ya kılıç oynayacak ya bıçak» yazılı dövizler yapıştırdılar.

Alemdar Paşa ise «bir takım kayıkçı, manav, leblebici güruhu ne yapabilir?» diyerek yeniçerileri küçümsedi. Ancak yiğitçe öldü. Yeniçeri isyanı başladığı zaman Alemdar Bab-ı âli'de idi. Kendine güveninden hiç kaybetmedi; birkaç adamıyla Bab-ı âli pencerelerinden yeniçeri avlamaya başladı. Askerlerinin ve Sekban-ı Cedid'in yardıma geleceğinden kuşku duymadı. Ancak yardım gelmedi. Alemdar, yirmi dört saat dayandı. Yeniçeriler Bab-ı âli'yi ateşe verdiler; Alemdar mahzene indi. Bunun üzerine isyancılar, sarayın damından içeriye girmek için hazırlığa başladılar. Alemdar, artık yardımın gelmeyeceğini anladı; yeteri kadar yeniçeri sarayın damına toplanınca bütün

Dış Faktör:

YURTSEVER BİR KAYMAKAMIN İDAMI

... Bir zafer takı gibi süslü Harbiye Nezareti kapısından çıkan süngülü bir müfreze askerin ortasında, yüzü gözü solmuş, üstünde beyaz bir gömlek bulunan, takriben 35 yaşlarında, mağdur Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey görünmüştü. Yavaş yavaş yürüyor, şimdiki Rektörlüğün önündeki darağacına yaklaşıyordu. Oldukça metin ve sakindi.

*

... Son sözünün olup olmadığı sorulunca o halka hitap etmişti:

— Sevgili vatandaşlarım, ben bir Türk memuruyum. Aldığım emri yerine getirdim. Vazifemi yaptığıma vicdanım emindir. Sizlere yemin ederim ki ben masumum, son sözüm bugün de budur, yarın da budur. Ecnebi devletlere yaranmak için beni asıyorlar. Eğer adalet buna diyorlarsa kahrolsun böyle adalet!

*

... Ondan kalan vasiyetname şudur:

«Merhum sevgili oğlum Adnan'ın medfun bulunduğu Kadıköy Kuşdili çayırındaki Kabristanda yavrumun yanında gömülmemi diliyorum. Teyzem ve kardeşim Kadıköy'ünde sakindirler. Teyzemin adresi (Mühürdar Caddesinde 67 numaralı hanedir) adı İsmet Hanımdır. Defin masrafı teyzeme tevdi buyurulmalıdır. Kabir taşım, hamiyetli Türk ve Müslüman kardeşlerim tarafından dikilmeli ve üstüne şöyle yazılmalıdır: (Millet ve memleket uğrunda şehid olan Boğazlayan Kaymakamı Kemal'in ruhuna fatiha.) Perişan zevcem Hatice'ye, yavrularımın tahsil ve

terbiyesine ihtimam buyurulmasını vatandaşlarımdan beklerim. Babam, Karamürsel aşar memuru sabıkı Arif Bey de âcizdir. Kardeşim Münir de kimsesizdir, bunlara da muavevenet olunursa memnun olurum. Türk milleti ebediyyen yaşayacak, Müslümanlık asla zeval bulmıyacaktır. Allah millet ve memlekete zeval vermesin, ferdler ölür, millet yaşar. İnşallah Türk milleti ebediyete kadar yaşayacaktır.»

30 Mart 1335
Boğazlayan Kaymakam-ı Sabıkı
KEMAL

Samih Nafiz Tansu, anlatan Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, İstanbul, 1969, s. 306-307.

cephaneyi ateşe verdi. Çok sayıda düşmanıyla birlikte öldü.

Alemdar'ın ölümü, «popüler» Türk tarihinin önemli çarpıtmalarından birisi olarak duruyor. Hürriyet Gazetesi tarafından çıkarılan «100 Ünlü Türk» adını taşıyan kitapta Alemdar için şunlar yazılıyor: «Çok cesur ve mert olduğu kadar iyi kalpli bir insan da olan Alemdar Mustafa Paşa, Yeniçeri Ocağından yetiştiği cihetle doğru dürüst bir tahsil görmemişti. Cahil bir insan sayılırdı. Bu yüzdendir ki zamanın muhtelif menfaatlerini telif edebilecek bir zekâ, bilgi ve olgunluğa sahip değildi.» Bu yüzden böyle bir adamın öldürülmesinin tartışmaya gelir bir yanının olmaması gerekir. Ayrıca «Sekban-ı Cedid, Topkapı Sarayı'nı ve Sultan Mahmut'u korumakta olduğundan Alemdar Mustafa Paşa bir avuç adamıyla birlikte dayanmak zorunda» kalıyor. Alemdar Paşa dayanmakla birlikte «Yenlçeriler, Sekban-ı Cedid'in Topkapı Sarayından hareket ettiğini öğrenince işi bitirmek için damı delmeye kalkışıyorlar.»

Bu ayrıntıyı, hiç bir biçimde ciddi sayılmayan, bir

kaynaktan aktarmalar yaparak veriyorum. Önemli gördüğüm için; çünkü, ciddi kaynakların çok az okunduğu bir ortamda, ideolojiyi bu tür daha az ciddi yayınlar taşıyor. Ve ne kadar dikkati çekici? Sadrazam Alemdar Paşa'nın ölümü, en azından, karanlıkta bırakılabilecek iken, tam tersine, çok açık bir biçime sokuluyor. Alemdar, yardım geciktiği için ölüyor! Alemdar'ın ölüme bırakılması ihtimali tümüyle ortadan kaldırılıyor.

Daha çok bilinen ve okunan «Türk Meşhurları Ansiklopedisi» çok daha açık bir tahrifat içinde görünüyor. Çünkü, bu ansiklopedinin «Alemdar Mustafa Paşa» maddesinde, bütün kısalığına rağmen, çok öz ve doğru bilgiler yer alıyor. Genel olarak ihmal edildiği için böyle bir ansiklopedide yer alması şaşırtıcı olan doğru bilgilerden birisi şöyle: «Ulema sınıfı da kendi haklarının tahdit edileceği düşüncesiyle Alemdar'ın aleyhinde söylenmeğe başladılar.» Fakat bunun yanında «Alemdar'ın kuvvetleri İstanbul'da ve Üsküdar'da dağınık oldukları için imdada gelemediler»[17] cümlesinin yer alması şaşırtıcı görünüyor. Aslında pek şaşırtıcı görülmemeli; ideolojinin işlevi bu olmalı.

Çünkü çok az okunan veya hiç okunmayan, yalnızca uzmanlarının okumasını bekleyen, ayrıntılı kaynaklar çok net bir biçimde başka ihtimaller üzerinde duruyor. Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet adıyla bilinen on iki ciltlik tarihinde, «böyle bir hâdisenin çıkması beklendiği tevsik edilir rivayetindedir» diyor[18]. Şunları ekliyor: «Böyle olunca Alemdar'ın yardımına bilhassa gidilmediği ihtimali de akla gelebilir.» Cevdet Paşa, tarihini resmî bir görev olarak yazıyor ve yazdıkları arasında yer alan bazı olaylar bu ihtimalin çok kuvvetli olduğunu gösteriyor. Bunlardan birisi şöyle: «O gün sabahtan akşama kadar sokaklar kapalı olduğu için ve sarayda da nevale bitmiş olduğundan talimli asker ağası Süleyman Ağa iftar için yiyecek bir şeyler tedarik etmek üzere bir kaç yüz sekbanla saray kapısından çıktı. Rast geldiği eşkiya üzerine ateş ederek Atmeydanındaki Dikilitaş'a kadar gitti, simit ve çörek nev'inden bulduğunu alarak dönerken Vezirin

hayat ve mematını merak edip Bab-ı âli taraflarından geçip akşama yakın saraya vasıl oldu.» Bütün kayıtlar ikiyüz kadar sekbanın yeniçeri güruhunu sürebilmek için yeterli olduğunu gösteriyor.

Cevdet Paşa ise «bu hareket birkaç saat evvel olsaydı Alemdar Paşa kurtulurdu» diye yazıyor. Bunun anlamı şu: Sekban-ı Cedid Komutanı Süleyman Ağa ikiyüz kadar sekbanı ile «simit ve çörek» almaya birkaç saat önce çıkmış olsa, ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı bilim adamları arasında değeri yadsınamayacak olan Cevdet Paşa'nın değerlendirmesine göre, Sadrazam Alemdar Paşa ölmemiş olacaktı. «Simit ve çörek» almaya giden, bu arada önüne çıkan eşkiyayı öldüren Sekban-ı Cedid Komutanı Süleyman Ağa, «simit ve çörek» aldıktan sonra Alemdar'ın «hayat ve mematını» merak ettiği için bir de Bab-ı âli'nin önünden geçiyor.

Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuatı'nda daha açık yazıyor: «Süleyman Ağa'nın bu yiğitçe çıkışı ve zorbaları önüne katıp kovalaması, iki saat önce olsa ve Ramiz Paşa gibi devrin dahilerinden olan bir kişi, gereksiz ve boş tedbirlerle vakit geçirmeyip Bab-ı âli'ye yardıma gelseydi, Sadrazam Bayraktar Mustafa Paşa'nın kurtarılması mümkündü. Bunun için onun ölümüne kasıtlı olarak göz yumulduğu şüphesi uyanmaktadır. Dahası, Saray-ı Hümayun ileri gelenlerinin, olaydan önce olacaklardan haberdar edildikleri de, bazı sezilirlerden anlaşılmaktadır[19]. Burada adı geçen Ramiz Paşa, Rusçuk Yaranı'ndan Ramiz Efendidir, canını kurtarma karşılığında entrikaya katıldığını düşünmek mümkün (*). Ancak kurtulamayacak, Rus-

---

(*) Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e de miras kalan bir yönetim usulü, alternatifi yok etme oldu. Alemdar harekete geçince Dördüncü Mustafa Selim'i boğdurdu, Mahmut'un boynuna ip gerildi. Ölümden dönen Mahmut, Yeniçeri isyanı başlayınca ilk önce alternatifi yok etti, Dördüncü Mustafa boğuldu.

«Sultan Mustafa daha o gece boğularak öldürülmüştü. Bu hususta malûmat elde edemedik. Ancak bu işin, Ramiz Paşa, Kadı Paşa, Bahriye Nazırı Moralı Ali Paşa ve Bahriye ûme-

ya'ya kaçıp birkaç yıl yaşamasına rağmen unutulmayıp bir başka entrika ile kandırılarak öldürülecek. Çünkü Ramiz'in Rusçuk Yaranı olması bir yana, Dördüncü Mustafa'nın boğulması işine de karışmış olması söz konusu. Çünkü Osmanlı düzeninde sultanları boğduranlar, boğanları da boğdururlar.

Alemdar Paşa'nın ölüme bırakılması, ondokuzuncu yüzyılın ilk on yılında İstanbul'da bir aydın katliâmının başlangıcı oldu. Gericilik, intikamını almaya başladı (*). Rusçuk Yaranı, teker teker ve hunharca şehit edildi.

Canını kurtaran Reisü'l-Küttap, şimdiki dışişleri bakanı, Galip Efendi oldu. Galip Efendi, konağında bulunan altmış-yetmiş kadar Sekban-ı Cedid askerini asilere teslim ederek hayatını kurtardı. Refik Efendi, önce savunmaya geçti, asiler toplarla konağına hücum etti. Bunun üzerine, Netayicü'l-Vukuat'ta yazıldığına göre, «Refik

---

rasından İnce Mehmed Bey marifetiyle yapılmış olduğu Yahya İmam'ın tarihçesinde yazılıdır.»

Tarih-i Cevdet, Dokuzuncu Cilt, s. 41.

(*) Alemdar Paşa'dan yüz yıl kadar sonra, Hareket Ordusu İstanbul'a girdi. Hareket Ordusu'nun Çatalca'ya gelen ilk birliklerine Kurmay Başkanı Hüseyin Hüsnü Paşa komuta etti. Gericilik, Hüseyin Hilmi Paşa'dan intikamını, Mütarekede işgal altındaki İstanbul'da aldı. Falih Rıfkı yazıyor:

«Hüseyin Hüsnü Paşa, âyan azasından ak sakallı, inmeli, ihtiyar bir efendi idi. Gündüzleri çoluğu çocuğu paşayı kolundan, koltuğundan tutup kendisine bahçede biraz nefes aldırırlardı.»

«Hüseyin Hüsnü Paşa Hareket Ordusu kıtalarının başında bulunanlardan olduğu için hapsedilecekti.»

«Hüseyin Hüsnü Paşa ihtiyar bir ferikti. Gelenler mülâzim ve başları binbaşı. Bir yandan çizmeleriyle vurmakta, kapıyı omuzlarıyla itmekte, kasaturalarıyla kilidi zorlamakta idiler.»

«Paşa' — Müsaade ediniz, giyineyim! diye rica etti. Çünkü arkasında entarisiyle robdöşambrı vardı. Mülâzim 'hayır, lüzumu yok, böyle gideriz!' diyordu.»

Hareket Ordusu Kurmay Başkanı Hüseyin Hüsnü Paşa'yı hücreye kapattılar.

F.R. Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s. 227.

Efendi, aman dilemek için binek taşına indiğinde, üzerine saldırıp parça parça ettiler.»

Rusçuk Yaranı'ndan Cihadiye Nazırı Behiç Efendi ile Moralı Ali Efendi önce saklanarak canlarını kurtardılar. Ancak gericilik peşini bırakmadı. «Behiç Efendi ile Moralı Ali Efendi bir tuzakla aldatılıp ortaya çıkarılarak 1809 yılı başlarında öldürüldüler.» Gericiliğin ölümünde en uzak kalabilen Ramiz oldu. İstanbul'dan kaçtıktan sonra Osmanlı topraklarının güvenli olmadığını düşünerek Rusya'ya geçti. Mustafa Nuri Paşa'nın yazdığına göre «dört beş yıl oralarda eylendikten sonra, Ruslarla anlaşma yapılması üzerine, Belgrad Muhafızı atanmak suretiyle kandırılıp çağrılarak Yerköy'de asılıp öldürüldü.» Rusçuk Yaranı Ramiz Efendi'nin başına gelenler, gericiliğin ne büyük bir kin olduğunu göstermesi bakımından oldukça anlamlı.

Yenilikçi aydın, Rusçuk Yaranı Tahsin Efendi'nin ölümü, tersiyle bana, Ali Kemal'in ölümünü hatırlatıyor (*). Cevdet Tarihi, Tahsin Efendi'nin yeniçeri güruhu tarafından katliyle ilgili olarak, şu bilgiyi veriyor: «Tahsin Efendi arka kapıdan kaçıp adamlarından birinin evine saklandı, ancak, bir kötünün haber vermesi üzerine saklandığı yerden çıkarılan Tahsin Efendi, yolboyunca döğülerek Kaptan İbrahim Paşa Camiine, orada öldürüldükten sonra cesedi bir iple sürüklenerek Paşakapısına getirildi.» Becerikli, örgütçü, inatçı Türk aydınları, Rusçuk Yaranı, şehit edildi.

(*) Kurtuluş Savaşı'nın sonlarına doğru, Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkan İngilizci Ali Kemal'i, şimdi Büyük Kulüp olarak bilinen, Cercle d'Orient'te tıraş olurken kaçırdılar. İzmit'e getirdiler. Yine Atay yazıyor :

«Sonra kendisini Nureddin Paşa'nın çağırdığını haber vermişler. Yanına girince :

— Artin Kemal sen misin? demiş.»

«Halbuki daha önce bazı neferleri sivil giydirerek Ali Kemal'i linç etmek için hazırlatmıştı. Komutanlık kapısından biraz uzaklaşınca taşlarla üzerine hücum etmişler. Bir subaya sarılmış. Kuvvetli bir adamdı. Koparır gibi almışlar ve taşla öldürmüşler. Üstü paramparça köprünün üstüne asmışlar.»

F. Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s. 342.

ALİ KEMAL'E DAİR (*)

Nazım Hikmet

Kartallı Kâzım
Köprünün orda bir ağacı gösterdi Tatar yüzlü adama,
«— Şu köprünün dibindeki ağaç yok mu?
Ard ayakları üstüne kalkmış
hayvana benzeyen ağaç?
Şu, soldaki,
koskocaman.
Bak.
Dalları köprüyü aşan
O dallara astılar ölüsünü Ali Kemal'in.
İstanbul'dan kaldırıldı herif
güpegündüz
berberden
Beyoğlu'nda tıraş olurken,
338'de...»
«— Kim bu Ali Kemal?»
«— Gazete muharriri.
İngilizlerden para alır.
Adamıydı Halifenin.
Gözlüklü
Şişman.
Kan damlardı kaleminden,
fakat murdar
fakat pis bir kan.
Gün olur daha derin
daha geniş yara açar
kalemin düşmanlığı
mavzerin düşmanlığından.»

. . . . . .

(*) Şiirin adını ben koydum. y.k.
Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, Dördüncü Cilt, Memleketimden İnsan Manzaraları, Sofya, 1968, s. 112-115.

«— İzmit bizde miydi o zaman?»
«— Yeni girmiştik.
İngilizler İstanbul'daydı daha.
Ali Kemal'i çalıp getirdiler İngiliz'in mavi gözünden.
Burda «geliyor» diye bir şayia çıktı,
altı yedi saat önce.
İskeleye yığıldı millet.
Belki İzmit halkının dörtte üçü
kadınlara varıncaya kadar.
Ben Ulu Camiin ordan bakıyorum
gözümde dürbün.
Göründü karşıdan motor nihayet,
bata çıka geliyor.
Koştum aşağıya.
Ben iskeleye inmeden
çıkarmışlar Ali Kemal'i motordan.
Şurda
tepede
Saray meydanında hükümet konağı var
kolordu dairesi,
oraya götürdüler.
Konağın önü
meydan
sokaklar
adam almıyor.
Kaynıyor karınca gibi İzmit halkı.
Fakat öfkeli
fakat merhametsiz
Çoğu da gülüyor
bayram yeri gibi İzmit şehri.
Hava da sıcak,
gök de bulutsuz.
Ali Kemal 20 dakika kaldı kalmadı konakta
dışarı çıkardılar.
Attı bir adım.

Etrafını zabitlerle polisler almış.
Kireç gibi yüzü.
Sarışın.
Birden ahali başladı bağırmaya:
«Kahrolsun Artin Kemal...,»
Durdu.
Arkasına baktı
konağın kapısından tarafa,
belki de geri dönüp içeri girmek için.
Fakat yüzüne karşı kapıyı ağır ağır kapadılar.
Yürüdü sallanarak on adım kadar.
Ahali boyuna bağırıyor.
Bir taş geldi arkadan
başına çarptı.
Bir taş daha.
bu sefer yüzüne
Kırıldı gözlükleri,
bıyıklarına doğru kanın aktığını gördüm.
Birisi, «Vurun», diye haykırdı.
Taş
odun
çürük sebze yağıyor.
Muhafızlar bıraktı Ali Kemal'i.
Ahali kara bulut gibi çullandı üzerine
alaşağı ettiler.
Orda yerde yaptılar ne yaptılarsa.
Sonra açıldı bir parça ortalık.
Baktım ki yatıyor yüzükoyun.
Ayağında bir donu kalmış
kısa bir don.
Çıplak eti pelte gibi tombul, beyaz.
Bana hâlâ nefes alıyor gibi geldi.
Bir ip bağladılar sol ayağına.
Hiç unutmam
sol ayağında kundura, çorap filân yoktu

fakat sağ bacağında çorap bağı kalmış.
Başladılar ölüyü bacağından sürümeye.
Yokuş aşağı, başı taşlara çarpıp gidiyor.
Millet peşinde.
Bir aralık ipi koptu.
Bağlandı yenisi.
İbret alınacak hal.
Halkı kızdırmaya gelmez.
Bir sabreder iki sabreder,
her ne ise...
Böylece dolaştı İzmit şehrini Ali Kemal.
Sonra
dedim ya
astılar şu köprünün üstündeki dallara
ölüsünü.
Sonra ölüyü indirdiler
fakat gömleği mi, donu mu ne
iç çamaşırlarından bir şey
öteki dalda bir iki ay sallanıp durdu.
Sonra satıldı müzayedeyle saati filân,
çok sonra...
Ben birini bilirim
tek çorabını hatıra diye beş liraya alan.»

Yalnızca Rusçuk Yaranı mı? Tekrar: Tanzimat ve Cumhuriyet birer aydın kıtlığına doğdular. Cumhuriyet'ten önce olduğu gibi Tanzimat'tan önceki yıllarda da her türden aydın kıyıldı. Büyük Padişah Selim tahttan indirildikten sonra, İslâm Ansiklopedisi'nde de yazıldığı gibi «Selim III'ün taraftarları her tarafta takip olunarak idam edildiler veya vazifelerinden uzaklaştırıldılar»[20]. Alemdar Paşa, bunları yapanları idam etti veya sürdü. İhanet şebekesi, Alemdar'a büyük bir kin duydu; ancak kinini Alemdar'ın canlı vücuduna akıtamadı, cesedinden intikam aldı. «Yeniçeri Ağası olacak adam hemen katar Ağalarını beraberine alıp Paşakapısına geldiler. Alemdar'ın cese-

dini sürüyerek Atmeydanına getirip üç gün meydanda kendi haline bıraktılar. Sonra Yedikule dışında bir hendek içine atıldı.» Mithat Paşa'nın yargılanmasını ve dolayısıyla boğulmasını sağlayan tutucu devlet ve bilim adamı Cevdet Paşa, Alemdar'a ve cesedine yapılanları tepki ile yazdı.

Alemdar'ın ölüme terkedilmesinden sonra bir iç savaş başladı. Bir tarafta, yenilikçilerin safında, «Sekban Ocağı Ağası Süleyman Ağa ve Yağlıkçı Binbaşı namında mert bir delikanlı ve 600 den fazla Sekban şehit oldu»[21]. Sekban erleri henüz yeteri ölçüde eğitim görmemiş olduklarından bu savaşta sekban subayları ön plana çıktı ve daha çok subaylardan şehit düştü. Bunun karşılığında ise 5000 yeniçeri öldürüldü.

Yine tekrar: Onsekizinci yüzyıl ve ondokuzuncu yüzyıl başında yeniçeri ordusu bir güruhtur; sermaye ve özellikle esnaf ile iç içedir. Ayrılması mümkün değil. Bu nedenle iç savaşın sınırlı kalması imkânsız.

Bir ip ucu: Mahmut, yanında Selim'in boğuluşunu gördü. Ölümden döndü, risk almaya mahkûm. Selim'in düşüşünde ise İstanbul Boğazı'ndaki İngiliz donanması şok etkisi yaptı. Donanmadan saraylı kadınlar ve İstanbul halkı pek korktu.

Alemdar'ın ölümü bırakılmasıyla gelişen iç savaşta donanma da kullanıldı. Tarih-i Cevdet'te yazıldı: «Namuslu gibi görünen ekseri İstanbul ahalisinin de yeniçerilerle birlik olup hareketlere katılmaları ve saray civarında, Ayasofya minareleri gibi yüksek yerlere çıkarak saray dahiline silâh atarak serkeşlik etmeleri üzerine Padişah Deniz Kuvvetlerine eşkiya üzerine gemilerden ateş açılması için emir verdi. Sekban ve eşkiya Divanyolu'nda çarpışırken Unkapanı önlerinde demirli olan gemilerden Ağa Kapısı üzerine ateş açıldı.» Mahmut alias «Gâvur Padişah», eğitimini sürdürdü; yenilikçi hareketlerin başında İstanbul topa tutuldu.

Yeniliğin Başlangıcı :

Eski Ordu - Yeni Ordu Kavgası

Türkiye'nin yenilik hareketinin başında Nizam-ı Cedid var; Nizam-ı Cedid bir yeni ordu kurma girişimidir. Kabakçı Mustafa isyanı ile bu girişim yenilgiye uğradı. Bu bölümün ve daha seyrek olarak da Aydın Üzerine Tezler'in birinci kitabının diğer bölümlerinin leit motivi biliniyor: Yenilgi Öğretmen'dir. Nizam-ı Cedid'in ilk yenilgisinden bir önemli ders çıkarılıyor: Eski orduyu ortadan kaldırmadan yeni ordu kurmak mümkün değil.

Bu ders, yaşayanların çıkardıkları derstir. Yaşayanlar da ders çıkarır, ancak, çokca zaman, aybersgin su üzerindeki bölümünü gördükleri için, küçük ders çıkarırlar. Büyük ders veya daha doğru deyişle bütün dersi çıkarabilmek için bilimsel bir birikime sahip olmak, tarihi aşmak gerekiyor. Bunu ise yaşayanların kütlesel olarak yapmasını beklemek imkânsız; bireysel olarak veya en fazla örgütsel düzeyde görmek mümkün. Bu nedenle olmalı, dersin bütünü ancak aposteriori ortaya konabiliyor. Şöyle: Kurumsal anlamda değil, kelime anlamına Nizam-ı Cedid'i, Yeni Düzeni, kurabilmek için eski orduyu ortadan kaldırmak gerek.

Söylemesi kolay, kavranması zor. Basit yolları olmalı: Özgün yenilikçi, yenilikçi olmak için yenilikçi olmaz. İlerici, bu söz kurucular için, ilerici olmak için ilerici olmaz. Dahası, ilericiliğin kurucusu, çok örnekte, kendisinin ilerici olduğunu bile söylemez. Ancak kurtarıcı olduğunu söyleyebilir; söylemese bile mutlak buna inanır. Özgün yenilikçi, yenilikçi olmak için yenilikçi olmaz; kurtarmak için ilerici olur. Aynı anlamda, bu söz özgün ve içten gerici için, gerici de kurtarmak için gerici olur. Bu da normal; çünkü, kurtuluşun hali hazırda değil ya geride ya da ilerde olduğu düşünülür.

Osmanlı, ordusuyla birlikte büyüdü ve genişledi. Aslında çok normal, bütün emperyal örgütlenmeler ordu ile genişliyorlar. Osmanlı düzeninin ayrılığı burada değil.

YENİLİKÇİ HAREKETİN BAŞI: ORDU NASIL OLMALI?

Çünkü ordu denilen topluluk birçok insanın bir bütün halinde işbirliği ve gönülbirliği etmesi demektir. Bir ordu ne kadar tam, kolları sağlam olursa göreceği iş de o kadar tam ve yüksek seviyede gelişir.

Bir ordu, yüksek seviyeye sayıca ve kuruluşları ile tam olarak ulaşırsa onun göreceği görev ve işlerle vazife ve harekâtı o kadar güçlü olur. Bir ordunun istenilen yüksek seviyeye ulaşması altı şarta bağlıdır:

1 nci şart — *Asker genç, dinç, sağlam ve sağlıklı olmalıdır. Zira hasta ve sakat olan kimseler savaşın güçlüklerine dayanamayıp vakitlerini hastahanelerde geçirirler. Kullanılacağı sırada işe yaramazlar. Askerin bu şartlara uygun olarak devşirilmesi sonra da sağlık ve sıhhatlerinin korunması tıp ilminin ve operatörlüğün tutulan ve yaygın bir meslek haline gelmesine bağlıdır.*

2 nci Şart — *Gerek subaylar, gerekse erler Harp san'at ve eğitiminde yeterli bilgi ile askerlik hizmetinde maharet sahibi olmalıdırlar.*

3 üncü Şart — *Ordu erkânı olan yüksek kumanda hey'eti, askerlik tekniğinde ve bilgisinde başarı göstermiş, seçkin ve yetişmiş kimseler olmalıdır.*

4 üncü Şart — *Ordu kumandanı temiz yaradılışlı, doğru, kızgınlık ve okşamada garaz gütmeden, askerin dediğini yapacak durumda düşmeden, ileri gitmeden ve geri durmadan uzak, sür'atli ve çevik harekâta girişerek çabuk anlayışla, görünmeden, varacağı sonucu hesaplayarak soğukkanlı ve sağlam bir yürekle kahramanca, cesaretle, savaş inceliklerini bilerek kullan-*

mak ve askerin gayretini ve şevkini artıracak sözler bilmeyi ve söylemeyi öğrenmelidir. Kısacası bütün nitelikleri üzerinde toplayan, bilgili, yetişkin bir önder olmalıdır. Şimdi bu şartların aranması bile kültür ve eğitimin gereği gibi yaygın duruma gelmesi ve harp okulları ve akademilerin açılmasına bağlıdır.

5 nci Şart — *Harp araç ve vasıtaların, diğer ordular seviyesinden üstün nitelikte, kusursuz olması gerekir. Bu da millî sanayiin gelişmesine, üstünlüğüne ve üstün seviyede kültüre bağlıdır.*

6 ncı Şart — *Savaş ruhu denilen moraldir ki, askerin birbirine birlikler halinde bağlı, dağılıp bozulmadan, savunma ve taarruzda birbiriyle yarış edercesine, şevk ve gayretle savaşmasıdır.*

Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Altıncı Cilt, s. 24-25.

Başka ayrılığı olmamasınca. İlerde yer yer ve önemli ölçüde geliştirilmesine çalışılacak: Osmanlı'nın ve özellikle Türkler'in öyle bilimsel veya teorik geleneği, özgün bir sanat veya kültürü yok; hiç olmadı. Eğitiminde hep dış faktöre dayandı. Bu, o kadar öyle ki, Osmanlı genişlerken, bütün genişleyen emperyal örgütlenmelerden önemli bir ayrılığı ortaya koydu. Yenilenin yenenin kurumlarını model seçmesi bir kural iken, Osmanlı düzeni genişlerken de yendikleri toplumların kurumlarını model seçti.

Osmanlı'nın, en azından içinde barındırdıkları için, alâmet-i farikası, ayırıcı göstergesi, devlet ve devletten ayrılmayan ordu örgütlenmesi oldu. Böyle olunca da, gerilemenin ve giderek parçalanmanın günlük yaşamın bir parçası haline geldiği bir zaman kesitinde, nedeni ordu örgütlenmesinde aramaya, dikkatleri burada toplamaya şaşmamak gerekiyor.

Yenilgi öğretmen, en pahalı öğretmendir; döne döne öğretir. Ordu ile özdeşleşen yenilgi ise son derece so-

mut, gizlenmesi mümkün değil. Çünkü esir verilir, şehit verilir ve toprak kaybedilir. Çok somut, her ailenin içine kadar uzanır. Bu yüzden Yenilgi Öğretmen, en çok pahalı olmasının yanında, aynı zamanda en inatçı öğretmendir. Yenilgi sona erince, ancak, öğretim de sona erebilir.

Osmanlı'nın üç «kahraman» paşası oldu, ilkokul kitaplarına kadar giren: Tiryaki Hasan Paşa, Gazi Osman Paşa, Mustafa Kemal Paşa. Bu üç paşayı, kahramanlıkları ile birlikte yazmak, çok ilginç oluyor: Kanije Kahramanı Tiryaki Hasan Paşa (*), Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa (**), Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal

---

(*) Türk Meşhurları Ansiklopedisi, Tiryaki Hasan Paşa'yı yazmaya şöyle başlıyor: «Başlı başına bir destan olan Kanije müdafaası ile meşhur bir kahramandır.» Şöyle devam ediyor: «Nereli ve kimin oğlu olduğu hakkında yazık ki malûmat yoktur.» 1611 yılında ölüyor.

Savunması şöyle: «Hasan Paşa dört bin askerle kalede bulunurken Avusturyalılardan, Roma, İspanya ve Macaristan'dan gelen kırk, elli bin kişilik düşman ordusunun muhasarasına yetmiş gün dayandı, nihayet Kral Ferdinand'ın ordusunu türlü harp hileleri kullanarak büyük bir bozguna uğrattı ve pek çok mühimmat ve eşyayı yağmaya muvaffak oldu.»

Kuşkusuz Padişah çok sevindi: «Bu eşsiz zafer üzerine Tiryaki Hasan Paşa'ya vezirlik rütbesi, üç hil'at, murassa kılıç ve üç at gönderildiği gibi Padişah da kendisine bir mektupla tebrik ve teşekkür etmişti.»

Türk Meşhurları Ansiklopedisi, s. 382.

(**) Osman Paşa, 93 harbinde, savunması sonuç vermemesi ve sonunda yaralanıp esir düşmesine rağmen kahraman olmuştur. O kadar öyle ki, Sultan Abdülhamit, Gazi Osman Paşa'ya sarayında yer vermiş, yıllarca bir onur olarak Yıldız'da yaşatmıştır.

Benim neslim çocukluğunda «Çanakkale Geçilmez» oynadı; üniversite öğrenciliğinde 27 Mayıs hareketini hazırladı. 29 Mayıs 1960'da Ankara'da Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültesi, askerler ve polis tarafından sarıldı. Bayar - Menderes istibdatı, bir gün önce İstanbul Üniversitesi'ndeki olaylardan sonra direnen öğrencilere silâh kullanmaya hazırlanıyordu. İşte bu sırada direnişçiler kendiliklerinden bir «hava» tuttırdular.

Paşa. Üç kahraman paşanın bir ortak noktası var: Savunma yapıyorlar.

Yenilgi öğretmendir ve bu ne demek? Bunun ne demek olduğunu, ancak Türk aydını tarihsel eylemlerin bir ürünü olarak ele alındığı zaman, anlamak mümkün. Aydın Üzerine Tezler'de «Çankaya Yaranı» olarak tanıtılacak olan, okudukça daha çok sempati duyduğum, Falih Rıfkı Atay, Büyük Taarruz'dan hemen önceki günlerdeki endişelerini, İstanbul'da bir yazar olarak, şöyle dile getiriyor: Türk ordusunun bir taarruz savaşına giremiyeceği fikri, bizim kuşağımız için değişmez gerçeklerden biri idi. Ordumuzun kahramanlığına bel bağlardık, fakat onun ancak dayanma mucizeleri verebileceğini sanırdık. Onun son destanları 1877 harbinde Plevne, 1912 harbinde Edirne, sonra da Çanakkale idi»[22]. Ve şimdi düşünülebilir veya düşünülemez: Mustafa Kemal Büyük Taarruza karar verirken ne kadar yalnız idi? Şimdi daha iyi anlaşılmalı. Büyük Taarruz karar aşamasında da bir mucizedir (*). Çünkü Mustafa Kemal'in en yakın silâh arkadaşları bile ta-

---

Tuna nehri akmam diyor
Etrafımı yıkmam diyor
Ünü büyük Osman Paşa
Plevne'den çıkmam diyor.

Osman Paşa, yıllar sonra direnen öğrencilere güç verdi. Buna rağmen Sıkıyönetim Komutanı Akgüç Paşa «ateş» emrini verdi. Ateş, askerin ateşi, olmadı. Daha sonra polis ateş etti. Askerin ateşini, Süvari Yarbay Vehbi Ersü'nün komutanın emrini dinlemeyerek önlediğini sonradan öğrendik. Yarbay Ersü, 27 Mayıs hareketini gerçekleştirenler arasında yer aldı.

Bu satırları yazdığım hafta, 1982 Ağustosu, Vehbi Ersü vefat etti; toprağa verdik. Saygı ile anıyorum.

(*) Türkiye, Büyük Taarruz'a muhtaçtı, Mustafa Kemal'in de bir zafere ihtiyacı vardı. Aydın Üzerine Tezler'in, sanıyorum, ikinci kitabında yazacağım; 19 Mayıs 1919 tarihine kadar Mustafa Kemal, daha sonraki Kemalist Historiyografinin göstermeğe çalıştığı ölçüde, başarılı ve parlak bir geçmişe sahip değil. Ayrıca Çanakkale'nin doğrudan doğruya Mustafa Kemal'e bağlanması daha sonraki yıllarda oluyor.

arruza karşı çıktılar, daha sonraki nesiller de karşı çıkanlara kızdılar.

Kızmak, insanlara ve kütlelere özgüdür, yalnız, kızmadan ve eleştirmeden önce anlamak gerekiyor. Bu yüzden anladıktan sonra kızmak, kızmanın gelişmiş türü oluyor. Bu ise, burada, şu anlama geliyor: Osmanlı zabiti İstanbul'dan Ankara'ya transfer etmekle birdenbire değişmiyor. İmkânsız.

Türk aydınını, bu arada subaylarını ve paşalarını, okudukları veya bildikleriyle değerlendirmeye çalışanlar, hep yanıldılar. Çünkü, az okuyanlar, bir eğilim olarak tarihlerinin ürünü oldular. Çok zaman kendilerinin de bilmedikleri bir birikimi içlerinde barındırdılar. İsmet Bey, daha sonra İsmet Paşa, diğerleriyle ve bu arada Fevzi Çakmak ile birlikte, bir Osmanlı zabiti birikimi taşıdıkları için, Büyük Taarruza karşı çıktılar. Ancak birikime dayanan yargıları bilimsel bir inanç düzeyine varmadığı için, ısrar karşısında inatçı olmadılar.

Bilimsel yaklaşım, kimyacı Lavosier'in doğa için söylediklerine benzer bir biçimde, tarihte bir şeyin kaybolmayacağını varsaymayı gerektiriyor. Bir tür toplumsal kalıtım ortaya çıkıyor. Tekirdağ'da Nizam-ı Cedid fermanını okumak isteyen kadı'nın parçalanması, Tanzimat'ı okumak için yola çıkan Reşit Paşa'nın bir daha evine dönemeyeceğine inanması, Mithat'ın Taif'de boğulması, Talât'ın, Cemal'in kurşunlanması, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Karadeniz'e gömülmesi, ölüm korkusunu bir koku olarak Türk aydınını içine sindiriyor.

Büyük Taarruz'a kadar savunmanın kahramanlık sayılması ve Cumhuriyet'e kadar gelen Osmanlı zabitinin ordunun taarruz şansına inanamaması (*) yöntemsel olduğu kadar, Nizam-ı Cedid ile başlayan yenilik yolunun

---

(*) Cumhuriyet döneminde, Kıbrıs bunalımı nedeniyle, 1963 ve 1967 yıllarında Türk ordusu için taarruz nedenleri ortaya çıktı. Dış dengeler ve Silâhlı Kuvvetlerin tutumunu tahmin edebiliyorum. Ancak, bu tutumun 1974 yılında da aynı olduğu düşünülebilir. Aynı ölçüde olumlu veya olumsuz saymak mümkün.

ne kadar engebeli olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. (*) Bu yolla, yeni bir ordu sorununun ne kadar temelli bir sorun olduğu, kurumsal bir iş olmayıp, bir bütünlüğü ilgilendirdiği ön plana çıkabiliyor. Çünkü aşağıdaki sayfalarda net bir biçimde ortaya çıkacağını sanıyorum, artık ordu toplumsal örgünün içindedir ve sınıflarla kemikleşmiş ittifak halindedir. Bu yüzdendir ki, ondokuzuncu yüzyılın başında yeni bir ordu için yeni bir toplum ve yeni bir toplum için de yeni bir ordu zorunlu olmaktadır.

Görülecek; yalnız burada yeniçerilliğin tarihi yazılmıyor. Bu nedenle de yenlçerilliğin neden ve ne zaman bozulmaya yüz tuttuğu üzerinde durulmuyor. Ancak şu söylenebilir: Yeniçerilik birdenbire bu hale gelmedi. Bozucu tohumlar işin başında da var olmalı; hatta, yeniçeriliğin bozulma nedenleri, bir zamanlar yeniçeriliği büyük başarılara götüren dayanaklarda aranmalı. Başka bir deyişle, kesin hükmü tarihçilerin ayrıntılı çalışmalarına bırak-

---

Önce Başbakan İsmet İnönü, daha sonra Başbakan Süleyman Demirel, bir taarruz kararı almayı sağlayamadılar. İsmet Paşa'nın tarihsel konumu, Süleyman Demirel'in çok başarılı bir seçimle iktidara gelmesi, bir risk almayı gerekli yapmıyordu. Fakat 1974 yılında fragile bir hükümetin başında olan Bülent Ecevit için yüksek bir risk alınmaya değer görünüyor.

(*) Osmanlı zevklerinin usta şairi Yahya Kemal'den bir alıntının yeri olduğunu düşünüyorum:

«Mebde' Nizam-ı Cedid'dir. İkinci hamle Vak'a-i Hayriyye'dir ki teceddüd cereyanının muzafferiyeti sayılır, üçüncü hamle Tanzimat-ı Hayriyye'dir, dördüncü hamle Sultan Abdülâziz'in son senelerinde zuhur eden Genç Osmanlılar hareketidir, beşinci hamle 93 inkılâbıdır, altıncı hamle tedkik etmek istediğimiz Jöntürk cereyanıdır, yedinci hamle İttihad ü Terakki'nin Osmanlı Hanedanı'nı iktidardan sâkıt bir hale getirerek, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak, saray haricinde bir teşekküle açtığı devirdir. Sekizinci hamle sarahatle Türk ve merkezi Anadolu'nun ortasında olan Hareket-i Milliye'dir, dokuzuncu hamle Cumhuriyet'tir.»

Yahya Kemal, Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hâtıralarım, İstanbul, 1976, s. 203.

makla birlikte, yeniçeriliğin bozulma nedenleri başarı nedenleridir, demek mümkün.

Yeniçerilik, bir profesyonel askerliktir. İktisatçı değişiyle ganimetini maksimize etmeye çalışır. İngilizcesiyle allegiance duymaz. Allegiance, Türkçesiyle, vassalın feodal lorda bağlılığıdır. Ailesinden ve toprağından koparılmış olan yeniçerinin, duyduğu allegiance kendisinedir; gelirini, bir savaşçı için aynı anlama gelmek üzere ganimetini, maksimize etmekten başka bağlılığı olamaz.

Yeniçeri için, hayat ganimeti artırmak için bir bahanedir. Bu, eğer ganimet getiriyorsa, savaştır. Bu anlama yeniçeri, eski bir legionaire'dir; eğer savaş ganimet getirmiyorsa başka yollar olmalıdır. Şöyle: Fatih, Karamanoğlu İbrahim Bey üzerine bir başarı elde edince, «bu Padişahın ilk seferi ve birinci başarısıdır»; bahşiş ihsan etmesi gerekir. Fatih'in son seferinde ise, Fatih'in son seferi ölümedir, Yeniçeri, Vezir-i Azam Karamanlı Mehmet Paşa'yı öldürerek yahudi mahallesini yağma etmiştir. Rusçasıyla pagrom, pogrom yazılır; yahudi mahallesini talan etmek anlamına gelir, önce Türkiye'de keşfedilir.

Yeniçeriliği yaratan Osmanlı sultanlarıdır; ancak yeniçerilerin gözünü açan Yavuz Sultan Selim oldu. Yavuz, yeniçerilere dayanarak padişah oldu. «Yavuz» adıyla da anılan Sultan Selim, böylece, yeniçerilere bir yol gösterdi; güçlerini öğretti, Üçüncü Selim'in boynuna kement geçirilmesinin kapısını açtı.

Yeniçeriliği yaratanın Osmanlı sultanları olduğu yazıldı; hem doğru ve hem de doğru değil. Somut olarak doğru, ancak soyut olarak doğru değil. Yeniçerilik Osmanlı'da doğdu, ancak bir Türk için bunu doğurmak zor olmaktan çok uzaktı. Türkler, ulusal marşı,

«Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım»

diye yazan şair Mehmet Akif'in sözlerinin aksine, çok zaman esir yaşadılar. Türkleri önceleri Çinililer esir ettiler, doğuda; sonra doğuya akın yapan Araplar buldular ve esir ettiler. Bu bir sır değil; ya da herkesin bildiği sırdır, Türkiye'de de tanınan oryentalist Lewis, şöyle yazıyor: «Araplar ilk önce Türklerle Orta Asya'da karşılaştılar ve

bir süre onları esir olarak müslüman yakın doğuya ithal ettiler; özellikle de, daha sonraları ev hizmetleri ve diğer işlerde kullanılan âdi esirlerden ayırt etmek için Memlük (owned) adı verilen türde, çocukluklarından itibaren askeri ve yönetim görevleri için yetiştirilen esirler olarak kullanıldılar»[23]. Lewis'e göre, Türkler esir yaşadılar, ancak, âdi, İngilizce metindeki kelime ile humble, esir olmadılar.

Başka kaynaklarda da bulunur, fakat, her nedense Türkiye'de bir otorite sayılan Bernard Lewis'den aktararak sürdürmekte yarar var: «İlk Türk kölelerine Abbasilerin başlarında ve hatta Emevi'lerde rastlıyorsak da, bunları yaygın olarak kullanan, tahta geçmeden önce büyük bir köle Türk ordusu toplayan ve tahta geçtikten sonra Doğu eyaletlerinden haraç olarak her yıl çok sayıda Türk köle almayı bir politika haline getiren Mu'tasim (833-42) oldu.» Yeniçerilik düşüncesi, Osmanlılardan çok önce, Arapların deneyimlerinden doğdu.

Profesyonel askerlik, eski ırklara özgüdür; fakat «Memlük Türkleri» (*) deneyimi, Türklerin çok başarılı köle asker olduklarını kesinlikle kanıtlıyor. Arap halifeler İran aristokrasisinin inatçı direnişi karşısında bir dayanak aradıkları zaman, yine Bernard Lewis yazıyor, «bu dayanağı, yerel, kabile, aile, ulusal veya dini bağlılıkları olmayan ve bu yüzden merkezi hükümete çok daha fazla sadık, vatansız Türk komutanlarının yönetimindeki Türk memlüklerinde buldular. Başından itibaren Türkler, sipahi okçuları kullanmak ve süvarilerinin hızlı yer değiştirmeleriyle temayüz ettiler. Bundan sonra halifeler, artan ölçüde kültürlü müslüman, Arap ve İranlıların aleyhine olarak, Türk birliklerine ve komutanlarına güvendiler.» Daha sonra Mısır'da Memlük, köle, Türk devletini kuran Türkler, yeniçerilikten önce yeniçeriliği keşfettiler.

Çin, İran, Arap saraylarında profesyonel asker olarak

(*) **Memlük, birinin malı olan, kul, köle.**
F. Develliođlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, s. 729.

yaşamış bir ırkın, bir uç beyliğinden emperyal örgütlenmeye doğru genişlerken esir aldığı çocuk ve gençleri, aile ve topraklarından koparıp, teknik anlamda vatansızlaştırdıktan sonra, profesyonel ordular kurmasına hayret etmek ve bunu bir «Osmanlı keşfi» saymak mümkün değil. Bu yüzden Osmanlı düzeninde yeniçerilik pek doğal bir gelişme olarak ortaya çıktı. Osmanlı düzeninde yeniçeriliği kimse keşfetmedi; Osmanlı'nın tarih öncesinde vardı.

Esir alınan hıristiyan çocukları «Acemi Ocakları» içinde yetiştirildiler. İlk bakışta ilginç, fakat, tarihsel olarak değil. Araplar, Doğu'ya doğru genişlerken ilk önce İranlılarla karşılaştılar, bunlara yabancı anlamında «acem» dediler. Romalılar için barbar, Türkler için yader ya da tatar, Araplar için acem, yabancı anlamına geldi. Acemi ise yabansı demek oluyor. Türk ordusunda hâlâ, ilk gelenler, acemi ocaklarına alınıyor. Acemi ocaklarında hıristiyan devşirmelere, Türkçe ve yazı öğretiliyor. Türk ordusu hâlâ, acemi erat olarak kendisine katılanlara önce Türkçe ve yazma öğretmeye çalışıyor.

Yapılan iş yapanı belirler; en azından dünyaya bakışını etkiler. Osmanlı kurulduğu zaman, bugünkü anlamda Avrupa yoktu. Bütün zenginlikler Doğu'daydı; o kadar öyle ki Batı dillerindeki cennet kelimesi, paradise, Farsça, paradize, çiçek bahçesi, demekti. Batı, bu kelime bile anlamsız iken, Doğu cennetti; bu yüzden Haçlı Seferleri Doğu'ya yapıldı, Marco Polo Doğu'ya açıldı, Christofer Columbus, Batı'yı keşfetmek için bile Doğu'dan işe başladı.

Daha sonraki yıllarda Batılılar, Doğu'luları «insan etmek» için, Doğu'ya misyoner gönderdiler. Yeni nesiller, tüm Doğu'da Batı uygarlığına yetişmek hırsı ile büyüdü. Bu yüzden, öyle sanıyorum Kemal Bey'in yeniçerilikle ilgili şu parağrafı, okuyanların çoğunu yadırgatacak: «Hıristiyan çocuklarından asker olmak bir kaldedir ki başlangıçta arzu edenlerin isteklerine bağlı iken sonraları bunlar Devşirme adıyla toplanacak, her türlü faziletin öğretildiği bir mektep olan Yeniçeri kışlalarında terbiye edildikten sonra asker oluyorlardı»[24]. Fazla yadırgatıcı bulunma-

malı, Namık Kemal, yeniçeri ocağını bir fazilet mektebi sayıyor. Ondokuzuncu yüzyıldaki Batılı ideolojinin, daha önce Doğu'da yaşamış olduğu anlaşılıyor.

Namık Kemal ile Ahmet Mithat Efendi'yi karşı karşıya koyup incelemek gerekli ve mümkün. Yapılacak. Ancak burada Kemal Bey'in bu sözlerinin karşısında Ahmet Mithat'ın Hüseyin Fellah romanından bir «pasaj» alıp koymakta yarar var. Ahmet Mithat, biliniyor, romanlarına sık sık giriyor; zaman zaman roman kahramanlarıyla ve zaman zaman da okuyucu ile konuşuyor. Hüseyin Fellâh romanında yazıyor: «Lâkin biraz daha ötede tehlike olduğunu bilmelisiniz. Zira ipten kaçmış, kazıktan kurtulmuş kimselerin gizlendikleri yer, işte bu hendeğin daha ötesidir. Hele daha ötede dörtgen şeklindeki burcu görüyor musunuz? Haniya hendek tarafından delinerek, kapı gibi bir şey de açılmış? Onun ismine 'Kanlı Burç' derler. Yeniçeri dayıları Galata ve Kapı içinden aşırdıkları erkek ve kadınları oraya götürürler; orada canlarını ve ırzlarını malları bahasına kurtaramayanlar, mallarını ve canlarını kanları bahasına kurtardıkları için bu burca 'Kanlı Burç' denilmiştir»[25]. Görülüyor, Fazilet Mektebi, zaman içinde sıradan yurttaşların can ve ırzına kasteden bir güruh haline dönüşüyor.

Görülüyor mu? Görülecek, Aydın Üzerine Tezler'de sanatı bir tarihsel belge olarak kullanmanın diğer örneklerini de vereceğim. Yeniçeri ordusunun, Hayırlı Olay ile ortadan kaldırılmadan önce, ulaşmış olduğu yapıyı Ahmet Mithat'ın bu romanındaki aktardığım pasajın en canlı ve en gerçekçi bir biçimde «açıkladığı» konusunda hiç kuşku duymuyorum. Neden mi? Çünkü sanat ve bu arada roman, eğilimleri tekil olaylar olarak verirler. Bilimsel çaba ise eğilimlerin peşindedir; tarihsel belgeler eğilimleri oluşturan damlalardır. Bu yüzden eğer roman bir tarihsel kanıt olarak kullanılabiliyorsa, normal bir tarihsel kanıttan çok daha açıklayıcıdır.

Roman bir tarihsel kanıt olarak kullanılıyorsa? Peki, nasıl anlaşılacak? Bunun herkesin kullanılabileceği bir el kitabı yok. Burada ancak, başka bir yerde yazdığım

bir düşünceyi, tekrara yer var: Her sanatçı, her politikacı, her bilim adamı bir seçicidir; büyük sanatçı, büyük politikacı, büyük bilim adamı, bir büyük seçicidir. Buna eklenecek olanlar şunlar: Deha, tarihin büyük eğilimlerini bir tekil olguda görebilmek, somut olarak algılayabilmektir. Deha, soyutlama sürecini ortadan kaldırarak, bir tekil somutta en büyük soyutu sezebilmektir. Deha, dağların çok ötesindeki seli, kulağını toprağa koyarak duyabilen sonra diller türünden, tarihin büyük akışlarını, tarihi araştırmadan duyabilmektir. Deha en çok politikacıda ve sanatçıda fışkırıyor; bilim adamlarının öğrenecekleri var.

Görülecek, Ahmet Mithat'ın yazdığı tarihi eğilimlere uygun düşüyor. Ancak, görmeden önce bir açıklık gerekiyor. Şöyle: Yenilik, bir merkezi otorite sorunudur. Bu, biliniyor. Kapitalizm, merkezi otoriteyi, ve aynı anlama gelmek üzere modern devleti, feodaliteyi ezerek kurdu. Bu da biliniyor. Bilinenlere eklenecek şu oluyor: Türkiye'de merkezi otorite, yeniçerilik ortadan kaldırılarak ve ulema kıyılarak kuruldu.

Tarih-i Cevdet'in birinci cildinde Cevdet Paşa, şöyle bir olay anlatıyor: «Sultan Mustafa mal toplamaya aşırı istek gösterdiğinden Defterdarlık mansabı önem kazanarak çok defa defterdarlar ile işleri konuşurmuş. Bir gün Defterdar Halimi Efendi'ye 'yeniçeriyi nizam altına sokalım' demesi üzerine 'onlar nizam kabul eder mi?' buyurmakla 'evet kabul eder' ve 'sen sened verir misin?' diye buyurunca tereddütsüz 'veririm' deyince yeniçeriler ile bir olmasa böyle sened verecek derecede kavi söz veremezdi, diye Halimi Efendi hakkında şüpheye kapılıp şayet bu sırrı yeniçeriler duyarsa diye korkusundan Halimi Efendi'yi Musul'a mutasarrıf yapıp uzaklaştırarak sürgün etmiş, sonra da idam ettirmiştir»[26]. Yeniçerilerin saldığı korkuyu çok iyi gösteriyor.

Sebepsiz değil. Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet'in yedinci cildinde, yeniçeri ordusunun içinde bulunduğu durumu, çok güzel özetliyor: «Kısacası yeniçerilik bir kuru nam ve ünvan olup devlete isyan etmek üzere bu ünvan bir birlik ve toplanma işareti oldu»[27]. Yeniçerilik, bir fesat

ordusu oldu. Bu da sebepsiz olmadı. Cevdet Paşa, aynı ciltte, şöyle yazdı: «Yeniçeri ortaları bir takım ne idiği belirsiz kimseler ve yaramazlarla doldu. Bu yol ile dışarı halkın çoğu yeniçeri adını aldı. Gerek İstanbul'un dedikodu takımı ve gerek dışarılarda aynı şekilde çoğalan yeniçeri taslakları, yeniçerilik ünvanı ile iyi kazanç ve ticaret yollarını ele geçirerek esnaf kesesinden zengin olmaya alıştılar». Bilinen kaynakları kullanmanın bir önemli yöntemsel yararı çıkıyor. Herkese açık bu kaynaklara rağmen, yeniçeriliğin sermaye ile bağları yokmuş gibi gösterilerek, tarih çarpıtılıyor.

Devam ediyor: «Bu şekilde giderek herkes yeniçeri namını takındı. Esnaftan olanlar dükkânlarına mensup oldukları ortaların nişanını taşıdıklarıyla yetinmeyip aklın almayacağı bir şekilde bu nişanları iğne ve mürekkeble vücudlarına çizdiklerinden başka bazıları mezar taşlarına dahi işletir oldular.» Böylece esnaf ve bu anlamda sermaye, silâhlanmış ve bir anlamda orduiaşmış oldu.

Yeniçeri demek olan esnafın, esnaf demek olan yeniçeriliğin hallni, Koca Sekbanbaşı, Padişah Mustafa'ya verdiği lâyihada, şöyle anlattı: «Ciğeri bir para etmez, sefer ve hazarda din ve devlet işlerine yaramaz, sadece dünya boş kalmasın diye yaratılmış bir alay fesad, meyhane, kahvehane ve bunlara benzer yerlerde Osmanlı Devletl'ni kötülemekte ve parçalamakta kendilerinden öncekileri geçtiler. Bu gibi kimseler her ne kadar görünüşte müslüman iseler de ancak doğruluktan haberi olmayan manav, bakkal, kayıkçı, hamal ve balıkçı gibi kimseler olup devletin zararına söz söyledikleri için cezalandırılmaları ve hatta dünya nizamı için yok edilmeleri gerekir.» Görülüyor, tarih çok önemlidir; tarihi çarpıtmak ise daha çok önemlidir. Yaşlı bir yeniçeri ağası olan Koca Sekbanbaşı'nın yeniçeriliğin bir sermaye güruhu olduğunu ısrarla yazmasına ve Padişaha lâylha olarak vermesine rağmen, Türkiye'de yenilik hareketlerine sermayeden soyutlanmış bir ordunun karşı çıktığını ileri sürmek mümkün olabiliyor! Çünkü tarihi en çok çarpıtanlar en gözde oluyor.

KOCA SEKBANBAŞI: YENİÇERİ ve NİZAM-I CEDİD

Bu şekilde, Sultan Selim Han, Nizam-ı Cedid'e çok önem verdi. Ona inanıp iyiliğini kabul edenler de bu işe önem veriyorlardı. Hattâ Bağdad Valisi merhum Süleyman Paşa 1214'de Hindistan'dan (Jon Raymud) adında bir İngiliz subayı getirterek asker talimine başlatmıştı.

Bu yol ile eğitimli askerin miktarı günden güne artmakta idi. Fakat onlar çoğaldıkça Yeniçerilerin dahi rekabet ve düşmanlıkları artmakta ve devletin güçlükleri büyümekte idi

O zamanın durumu, yeniçeri idarecilerinin ileri gelenlerinden Koca Sekbanbaşı diye tanınmış olan zatın (Hülâsatü'l-Kelâm Fi Reddi'l-Avâm) adlı risâlesinden güzelce anlaşılır Bu eseri yazmasının sebebi şudur: Veliahd olan şehzâde Sultan Mustafa, kendisine mektup yazarak zamanın karışıklıklarının sebebi hakkında bilgi istemiş, söylentilere göre Nizam-ı Cedid konusu gittikçe Yeniçeri ocağını ortadan kaldıracağından ve kendisinin Nizam-ı Cedid'i kaldıracağından dahi bahsetmişti. Koca Sekbanbaşı ise, Yeniçeri oca-

Yöntemsel bir parantez: Burada tarih yazmıyorum. Aydını tarihin bir ürünü olarak ele aldığım için, Aydın Üzerine Tezler'e gerekli olduğu ölçüde, tarihi yeniden yazıyorum veya aynı anlama gelmek üzere tarihi yeniden kuruyorum. Bunun için önce var olan tarihe, eski deyişle teşrih, İngilizcesiyle dissection, uygulamak ya da hastahanelerin patoloji departmanında otopsi işlemine benzer bir çaba ile mevcut tarihi küçük parçalarına ayırmak gerekiyor. Sonra yeni bir biçimde birleştirilecek ve can verilecek. Bu, teori ile olur ve teorik şemadır. Teorik şema, yeniden dizilmiş parçaları birleştirir ve ölüye can verir.

ğında sözü geçerli, aklı başında ve hatırı sayılır bir kimse olduğu halde Nizam-ı Cedid'in gayretini güden devlete sadık bir ihtiyar idi. Bunun üzerine söz konusu risâleyi hazırlayarak şehzâde Mustafa'ya takdim etmiş ve işbu 1219 senesinde seksen sekiz yaşında olarak vefat etmiştir. O vaktin durumunu iyice anlamak için söz konusu risâlenin bazı kısımlarını özet olarak ve yazarın üslûbunu bozmadan aşağıda veriyoruz.

Koca Sekbanbaşı der ki: 1150 senesi esnasından 1182 tarihine gelince seferler bitmiş olduğundan sefer görenlerin çoğu kaybolmuş ve sefer görmeyip düşmanın durumundan habersiz olanların çoğu acı ve tatlı tatmamış olmalarıyla 1182 tarihinde açılan Moskof seferinde askerimizin nizamı bozulmuş ve karışık bir durumda olduğundan ol vakitten beri her tarafın düzeni bozolmuştur. Durumun hakikati akıl sahiplerine, bilhassa eski zamandan kalmış eski kurtlarca bilinmekte ise de, âlemin gidişatından habersiz olan bir alay kimse üzerlerine lâzım olmayacak sözler ile Osmanlı Devleti'ni kötüler olmuşlardır. Bu esnada ise dürüst kimselerin merhametleri ve bazı düşünceleri dolayısı ile kimseye ceza verilmediğinden ciğeri bir para etmez, sefer ve hazarla din ve devlet işlerine yaramaz, sadece dünya boş kalmasın diye yaratılmış bir alay fesad meyhane, kahvehane ve bunlara benzer yerlerde Osmanlı Devleti'ni kötülemekte ve parçalamakta kendilerinden öncekileri geçtiler. Bu gibi kimseler, her ne kadar görünüşte müslüman iseler de ancak doğruluktan haberi olmıyan manav, bakkal, kayıkçı, hamal ve balıkçı gibi kimseler olup devletin zararına söz söyledikleri için cezalandırılmaları ve hatta dünya nizamı için yok edilmeleri gerekir. Bugün halkın aşağı tabakasının edepsizce

ve alçakça yaptığı hareketleri ve yerine getirilmesi gereken bazı hususların asıl ve hakikatini olduğu gibi belirten, yüksek taraflarından bir risâle istenmiş olmakla büyüklüğü az fakat anlamı büyük olarak işbu risâlenin yazılmasına başlandı.

Dünyanın düzeninin bozulmasına ve Rumeli'de dağlı eşkiyasının çıkışına işte bu Nizam-ı Cedid sebep oldu diye ayaklanan bu aklı dümensiz bir alay şuursuzlara sorup «Bre canım, Nizam-ı Cedid, Nizam-ı Cedid diye ikide bir dır dır edip kuru kuruya şikâyet edersiniz. Bu Nizam-ı Cedid ne demektir, önce bunun hakikatini bilin, sonra şikâyet edin. Eğer sözünüz hak ise ben de inanıp sana eyvallah edeyim,» dedim. Cevabında, «Nizam-ı Cedid dedikleri, tâlim ile yetişen askerdir. Bu tâlim gâvur sanatıdır» deyip başka bir şey bilmediğini ortaya koydu. Artık bu çeşit kimseye meziyyetli işleri anlatmak deveye hendek sıçratmağa benzediğinden hemen olup bitenlerle ilgili biraz sualler sorup dedim ki: «Bu Nizam-ı Cedid'in kuruluşundan önce dünyanın bozuk halinden birkaç şey diyeyim: Anadolu'da meydana gelen Celâlîler olayı ve Sultan Mahmud Han devrinde Sarıbeyoğlu durumu, Sultan Mustafa Han zamanında başlı başına Mısır'da parasını yürüten Belut Kapan Ali Bey ve Tâhir Ömer ve Ebu Zeheb olayları; Anadolu'nun altını üstüne getiren kapısız levent belâları, 1182 seferinde tam yedi yıl İslâmlar zafer bulamayıp her sene bir kere büyük ordu bozgunları ve bunca zararlar bilinmektedir. Bunların oluşuna acaba Nizam-ı Cedid mi sebep oldu? O vakit Nizam-ı Cedid yoktu. Böyle aslından intizamı bozulmuş ve önce düzeninin çivisi çıkmış dünyanın ihtilâline Nizam-ı Cedid sebep oldu diye şikâyet edersiz.» İşte be-

nim sultanım, dünyanın fesadına Nizam-ı Cedid sebep oldu diye iddia edenler ile böyle uzun uzadıya müzakere ve münakaşalarımız olmuştur. Bu şekilde çoğunun susturulması mümkün olmuştur. Ama doğruyu kabul etmeyip de yine dâvasında ısrar eden cahiller, Hazret-i Peygamber (A.S.) vaktinde bulunan alçak Kureyş gibi her ne kadar hakikati bilirlerse de önceden hayır dediklerinden sözlerinden dönmeyi namus edinip havlayan köpekler gibi ağızlarına yakışmaz ve düşüncelerine sığmaz sözler ile zırıldar dururlar. Akıl sahipleri şöyle bilsinler ki, 1206 senesi barışında kurtulan müslüman esirlerden düşmanın her halini Osmanlı Devleti idarecileri gizli ve açık olarak iyice araştırırdı. Önceleri Osmanlı Devleti tebaasından iken hizmeti sebebiyle Rusya'dan takdir gören Şermit adlı hristiyan bir gün Rusya İmparatoriçesinin yaptığı toplantıda demiş ki: «Osmanlı ile niçin uzun uzun savaş edip zahmet çekersiniz, eğer muradınız İstanbul'u almak ise gayet kolaydır. Zira Osmanlı, düzensizdir. İstanbul halkının çoğu esnaflıkla ve dışarıda olanlar çift ve çubuğu ile uğraşır. Osmanlı çabukça asker toplayacak olsa bir aya muhtaçtır. Halbuki böyle bir büyük şehrin içecek suları dışarıdan bentlerden gelir. Hemen Akdeniz'de ne kadar gemilerimiz var ise Kırım'da toplarız. Büyük ve küçük bütün gemilerimize asker doldurup Karadeniz boğazının dışından su bentlerinin olduğu semte askerimizi çıkarıp su bentlerinin duvarlarını toplar ile bir saatte yıkarız. Moskof askeri bentleri yıkmış çok sayıda askeri gelip İstanbul'a yürüyecektir diye sözler yayılmaya başladığı anda İstanbul'da bir telâş çıkacaktır. Susuzluktan hemen bir günde halleri değişir. Bizim gayretimizi çeken rum milleti de bir taraftan karışıklık çıka-

rıp İstanbul'dan bulacakları derme çatma asker dahi çabucak üstümüze gelmeyıp kendi mal sahibi milletlerinin ve padişahlarının mallarını yağma edip ellerine geçen şeyleri kayıklara ve mavnalara yükyelip Anadolu'ya ve Rumeli'ye kaçarlar. İstanbul'da kalan halk da kendi başlarını kurtarma çaresine düşerler. Moskof askeri de ağır ağır İstanbul'a girip şehri ele geçirir.»

Şermit'in bu plânını imparatoriçe kabul etmişti. Fakat Osmanlı Devleti bunu öğrenince her ne kadar önemsiz görmüşse de yine de düşmandan gâfil durmanın hiç bir şekilde doğru olmayacağını düşünerek su bendlerine âniden bir ihanetin yapılması karşısında savunma için hazır askerin bulunmamasından yangın bacayı sarmadan çaresine bakmaya karar verildi. Su bendlerine yakın yerlerde eğitimli, top, tüfenk ve cephanesi yanında hazır bir ordu bulundurulması gerekli görüldü. Levend çiftliğinde Nizam-ı Cedid askeri yetiştirilmesine devletçe karar verildi. Yeniçeri ocağından genç ve seçkin bin asker istendi. Otuz iki güne alış veriş ile alışmış olan kaldırım kuşları ve köşebaşı kabadayıları ile virâne efeleri, bıyık ve sakal uğruna varıp nasıl ki top ve tüfenk talimi ile başları bağlanır ise, alışmış oldukları otuz ikitürlü esnaflıktan, paskalya ve domuz kırımında köşebaşına sergi olarak abasını serip gelen geçen azınlıktan birer ikişer para ve üç ayda bir defa hizmetsiz ve zahmetsiz ulûfe almaktan, savaş zamanlarında ocak kaidesindendir diye dalkılıç bayrağı açıp yüz ve yüzyirmi nefer düzenleyip bedava isim sahibi olmaktan, subaylar dahi bu sırada beş on isim kapmaktan ve isim satımından mahrum olacaklarını düşünerek oturakçı, odabaşı, koltukçu, bayraktar, dellâl, aşçı, usta, çörekçi, saka, gözlemeci, kalfa ve bunlara

benzer iyi ve kötü bilmez, din ve devlete hayır ve şerri farketmez hayvanlar gibi olan orta eskileri ile müzâkere ettim. Bunlar ise her biri bir ortadan çıkma, kimi mütevelli, kimi nâzır olduklarından, toplanan orta paralarından pay almak, bazısının isimlerini ucuz fiyatla alıp isteyenlere birkaç kuruş fazlasıyle satmak âdetleri olduğundan, ilk iş olarak birkaç bin yeniçeri Nizam-ı Cedid'e kayıt olunmuştu. Fakat orta ihtiyarları dedikleri cahil herifler kendi yaşayışlarını din ve devlet işlerinden üstün tutarak «bu talim müslüman işi değildir, daima talim ile uğraşıp subayların sözünden dışarı çıkamazsınız. Sizi terk edelim derseniz sizi idam ederler. Elbiselere şekil verdiler, size şapka da giydirirler. Dalkılıç bayrağı açılıp size beş on isim vermezler. Şimdi ne verirlerse ondan başka bir şey vermezler, diye yazılacaklara engel olduktan başka yazılmış olanları da aldattılar. Ol beyinsiz ve aklı dümensiz ahmaklar da ilk anda «yeniçeri kanununda tâlim yoktur, biz bu işi yapamayız,» demişlerdi. Bu sözleri üzerine her ne kadar yumuşaklıkla yola getirilmelerine çalışılmış ise de bozgunculuğun başı orta ihtiyarları olduğundan söz, Odabaşı ağa, Saka baba, Aşçı ustabaşı, Karakullukçu Himmet Beşe, Hızır dayı İsa amca, Ramazanoğlu Receb bayraktar gibi rezillere kaldı. Siz ne dersiniz, Nizam-ı Cedid tâlim olacak imiş. Bu tâlim sıkı hizmettir. Bu hususta yan çizmek dahi ağır suçtur. Ama bizi sefere gönderirler ise elimizden tüfengi atarız, dalkılıç olup Moskof ordusunu birbirine katarız, düşmanın hepsini esir edip satarız. Allah Teâlâ ocağımıza düşüklük vermesin. Emir çıktığında ulûfemizi alıp zevkimize bakarız,» diye gûyâ sohbet ile alay karışık soğuk cevap ile edepsizliklerini ortaya koydular. Haber alınırsa

bağlı oldukları birliğe karşı geleceklerini gizlice bildirdiler. Binaenaleyh Levend çiftliğinde yeni açılan ocağa bostancı askeri kaydına başlandı. Karadeniz Boğazı'na da yeteri kadar top ve hünerli topçular konuldu. Bu şekilde düşmanın kötü düşüncelerine set çekilmiş oldu.

Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Yedinci Cilt, s. 376-381.

Devam ediyor ve yeniçeri ordusunun savaşçılığı konusunda Koca Sekbanbaşı, savaş başladıktan sonra «yarım saat içinde kazan, çadır, çirke ve diğer eşyayı takımıyle bırakıp hemen ordu-yu hümayunu yağma edip kaçarlar» diyor. Şunları da ekliyor: «Memleketlerine ve İstanbul'a döndüklerinde ayıplarını örtmek için gâvurla bizi döğüştürmediler, döğüşmek istedik izin vermediler, yoksa kralın tahtını başına geçirmek işten değil idi. Devlet adamları dönme olduklarından Moskof'dan varilier ile altın aldılar diye türlü uydurmalar ile vakit geçirir oldular.» Anlaşılıyor, «Moskof'dan para almak» Türkiye gericiliğinin, Türkiye'de yenilik hareketini durdurmak için, en az ikiyüz yıl öncesinde keşfettiği bir silâh oluyor.

Cevdet Paşa, Türkiye'nin ilk Bilimler Akademisi olan Encümen-i Dâniş'in aldığı karar üzerine yazdığı Tarih-i Cevdet'in onbirinci cildinde, bir özet yapıyor ve bir boyut ekliyor. Şöyle: «Askerî sınıfın ismi var cismi yok olmuştu. İcabettiği zaman İstanbul'da hamal ve bunlar gibi kimseler sokaklardan toplanıp sefere götürülür idi. Dışarılarda da silâh kullanmasını bilmeyen rençber ve çiftçiler toplanıp onlara da asker denilirdi. Asker ise silâh işleri ile uğraşan tertibli ve düzenli bir topluluk demektir. Askerin bu perişanlığına göre diğer devletler şöyle dursun memleket içinde meydana gelen âsiler bile Osmanlı Devleti'nin askeri kuvvetlerini gözlerine kestirmişlerdi»[28]. İç otoritesi olmayan bir toplumun yenilik hareketini başa-

rıya götüremeyeceğini (*) vurgulamak gerekiyor.

Yalnız bir noktanın daha vurgulanmasında yarar var: İnsanlar, yaşadıkları çağa karşı miyopturlar. Bugünden dünü görmek, dün dünü görmekten çok kolaydır. Çünkü bugün, dün olmayan bir birikim var. Gözleri açar. Bugünün ne olacağını dünden görebilmek ise ayrı bir birikim ve yetenek arar. Bu yüzden, yeniçeriliğin içine düştüğü durumun, bunun bazı boyutlarını farkedenler olsa bile, nelere gebe olduğunu çağdaşların bildiğini söylemek pek zor. Geniş kütleler bilmezler. Toplumun üst katında olan entelijasiya sezebilir, ancak teorik birikimi olmayan Osmanlı uleması, ayrıca toplumun en geri kesitleriyle bütünleşmiş olduğu için, bunları görmekten çok uzak.

Bu nokta zamanla açılacak; şimdilik bir ip ucuna işaret edilebilir. Osmanlı düzeninde yenilik hareketinin yukardan başlaması, aşağıdan başlayabilecek bir yenilik hareketi pahasına, olmamıştır. Olmasına imkân yok. Çünkü kütleler içinde filizlenen veya bir aydın hareketi olarak başlayan bir yenilik söz konusu değil. Var, başında değil, daha sonra. Türkiye'de yenilik hareketinin başında Padişah var (**). Ilginçtir; adına türküler yakılan, özgürlük için dağa çıkan, Meşrutiyet kahramanı Resneli Niyazi, kendi başlangıcını Üçüncü Selim'e götürüyor.

Padişahların da bir öğretmeni var: Yenilgi öğretmen. Üçüncü Selim'in babası, Üçüncü Mustafa. Üçüncü Mustafa'nın padişahlığının son altı senedi Ruslarla savaşla, daha doğrusu Ruslara karşı yenilgilerle geçiyor. Mustafa'nın öldüğü yıl, Osmanlı için bütün kaynakların «bir felâket» olarak nitelediği Küçük Kaynarca Antlaşması im-

---

(*) Batı'daki kurum ve gelişmelerin çoğunu Türkiye'de de görmeye tutkulu Türk bilim adamları, özellikle kamu hukukçuları, Sened-i İttifak'ı bir Magna Carta olarak görmeye ve Türk demokrasi tarihinin önemli bir kilometre taşı saymaya çaba harcıyorlar. Hiç ilgisi yok; ayanla pazarlık değil ayanın belini kırmak demokratik adımdır. Ayrıca Sened-i İttifak ayanın tamamıyla değil, yasa dışına düşmüş bir bölük ayanla, onları affetmek karşılığında bir anlaşmadır.

(**) Rusya'da Büyük Petro var.

zalanıyor. Selim, onüç yaşındadır. Küçük Kaynarca ile ortaya çıkan fiili durum 1792 yılında Yaş Anlaşması ile hukuki nitelik kazanıyor. Selim, otuzbir yaşındadır ve padişah.

Altı yıl süren ve Osmanlı ordusunun bir yenilgiden diğerine koştuğu 1768-1774 savaşı, Türkler için olmasa bile, diğer tüm devletler için artık Osmanlı ordularının korkulacak bir güç olmaktan kesinlikle çıkmış olduğunu gösteriyor. Bu savaşta Osmanlı kuvvetleri sık sık yeniliyor. Seraskerlerden, ulemadan, tarihçi Vasıf türünden, bir çok esir veriyor ve sık sık barış için görüşme istiyor. Çok ilginç, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın onüçüncü maddesiyle, Osmanlı tarafı, Katerina'ya yazdığı mektuplarda, imzaladığı senetlerde, Türkçe olarak «Rusyalıların padişahı» demeyi kabul ediyor[29]. Osmanlı sultanı, artık Kuzey komşusu ile denk sayılmayı kabul ediyor.

Bu kadar değil. Rusya, Çarigorad'da (*), İstanbul'da bir büyük elçilik bulundurma ve ortodoksların haklarını koruma hakkını elde ediyor. Karadeniz'e iniyor, bazı kaleleri alıyor ve Kırım'ın bağımsızlığını sağlıyor. Küçük Kaynarca Antlaşması ile, Karadeniz artık bir Türk denizi olmaktan çıkıycr ve Türkiye de, Rusya'da Kırım'ın bağımsızlığının çok kısa süreceğini ve hemen Rusya'ya bağlanacağını biliyorlar. Nitekim Üçüncü Selim'in imzaladığı Yaş Antlaşması ile Kırım'ın Rusya'ya ait olduğu, 1792 yılında, kabul ediliyor. Osmanlı'dan bir müslüman devlet kopuyor.

Ve bu Rusya'da Pugaçev'ın adına yazılan, Puşkin'in Kaptanskaya Dyevuşka adıyla yeniden yazdığı, büyük köylü isyanı zamanında oluyor. Bu savaşta ordunun perişanlığı net bir biçimde ortaya çıkıyor. Şöyle bir olay kaydediliyor: «Sadrazam Muhsin-zade Mehmed Paşa Tuna üzerinde Hırsova'yı ele geçirmeği düşündüğü bir sırada, düşmanın Pazarcık istikametinde ilerlediğini haber alınca,

---

(*) İstanbul, Slav dillerinde, Rusca Çarigorad ve Bulgarca Çarigrad olarak söyleniyor. Padişahlar Kenti anlamına geliyor. Çarlara lâyık kent, demek. Bulgar halkı hâlâ Çarigrad diyor.

derhal bir kuvvet ayırıp, piyadesine yeniçeri-ağası Yeğen Mehmed Paşa'yı ve süvarisine de reisülküttab Abdürrezzak Bahir Efendi'yi kumandan tayin etti ve maiyetlerine de Uzun Abdullah Paşa ile Süleyman Paşa'yı verdi. Fakat Baht Giray Sultan'ın (Kırım sultanı, y.k.) de iltihak ettiği bu kuvvet Kozluca'da iki Rus fırkasının ani hücumuna uğradı; vuku bulan savaşta Osmanlı kuvveti, askerin itaatsizliği yüzünden mağlûp oldu»[30]. Yıllar sonra Üçüncü Selim, Osmanlı devletini kurtarmak için ileri gelenlerin düşüncesini sorduğunda, Sadrazam Koca Yusuf Paşa'dan şu cevabı aldı: «Biz bu defa yüz yirmi binden fazla Ocaklı askeri iken sekiz bin Moskof askeri Tuna'yı geçti, üzerimize gelip üstünlük gösterdi. Düşmanın böyle nizamlı askerine, bizim askerimiz yeni harp hilelerini bilmeyince karşı gelip dengeyi sağlayamadı. Bu hal ile kıyamete kadar zafer ve üstünlük görülemez»[31]. Küçük Kaynarca ile noktalanan yenilgi dersini veriyor.

Küçük Kaynarca Antlaşması en son olarak Osmanlı ordusu Şumnu'da Rus kuvvetleri tarafından sarılınca imzalandı. Sadrazam, Rusya'dan barış istedi. Rusya. bu muharebe bitmeden barış görüşmelerine başlamayacağını bildirdi. Sadrazam ordu komutanlarını topladı; ordudaki en yüksek bilim adamı olan kazasker Müftizade Ahmet Efendi'nin olumlu oyu ile her ne pahasına olursa olsun Rusya ile barış yapılması kararlaştırıldı. «Bunun üzerine 3 cemaziyelevvel salı günü Nişancı Ahmet Resmi Efendi Rus Mareşalinin karargâh ittihaz ettiği Kaynarca mevkiine gönderildiler. Aynı zamanda orduda bulunan tekmil erkân tarafından mühürlenmiş bir mazbata da yeniçeri kâtibi Lala Mustafa Efendi ile padişaha arzedilmek üzere İstanbul'a gönderildi. Bu mazbatada son hâdiseler ve ordunun kötü durumu kısaca anlatılıyor, alınan kararın tasdiki kısaca rica olunuyordu»[32]. Bu tutanağın anlamı şu olmalı: Ordu, yenilgiyi kabul ediyor.

Bundan sonra ne yapılması gerektiği zaman içinde ortaya çıktı. Büyük Padişah Selim, ne yapılması gerektiğini saptayabilmek için, devletin ileri gelenlerinin görüşlerini istedi. Başta Sadrazam Koca Yusuf Paşa olmak üze-

re 22 kişiden lâyiha istendi ve «Nizamat-ı Devlete Dair Lâyihalar» bu şekilde ortaya çıktı.

Bu lâyihalardan derlenebilecek iki temel düşünce var. Bunlardan birisi, ordunun düzeltilmesi gereği; diğeri ise sürekli ve düzenli eğitim oldu. Yeniçeriliğin kuruluşunda var olan, ancak zaman içinde unutulan, profesyonel askerlik düşüncesi Türkiye'de ilk defa lâyihalarda ifade edildi.

Aslında bu iki düşünce teke indirilebilir: Eğitim. Yeni ordu, eğitim demektir. Şu anlamda ya mevcut orduda eğitim yapılır ya da, eğitim yapacak yeni bir ordu kurulur.

Burada vurgulamak gerekiyor. Çünkü Türkiye'nin ilk büyük yenilik kavgasının ortasında eğitim, eski deyişle talim, ve daha doğru bir Türkçe ile öğretim yatıyor. Öğretim, bu kavganın en can alıcı noktası olduğu için de, çok hassas bir kelime haline geliyor. Bu ise, öğretim kelimesinin son derece hassas bir konuma ulaşması, iki türlü abartmanın doğmasına yol açıyor. Birisi şu: Öğretim, bütün diğer reçeteleri geri plana iterek, tek kurtarıcı formül oluyor. İkincisi, zaman içinde de yıpranmaz bir önem kazanıyor. Öğretim, kendinden beklenecek «iyilikleri» bonkörce karşılayabilecek bir düzeye ulaştığı zamanda bile, öğretim eksikliği ülkenin yaşadığı bütün bozuklukların nedeni olarak görülüyor ve gösteriliyor.

Geçerken altı çizilmeli: Meşrutiyet entelijansiyasının eğitim tutkusu, Çalıkuşu Feride'nin öğretmenliği ile Cumhuriyet aydınının köylere kurtarıcı öğretmen yaratma sevdasının kökleri Nizam-ı Cedid'de yatıyor. Başka bir deyişle, entalijansiyanın çok zaman öğretmenle kurtarıcıyı özdeşletirmesi bir Nizam-ı Cedid kalıntısıdır.

Çünkü Türkiye gericiliğinin, yenilik hareketinin başlarında, en etkili karşı sloğanı şu oldu: «Nizam-ı Cedid dedikleri talim ile yetişen askerdir. Bu tâlim gâvur sanatıdır»[33]. Tekrar da olsa biraz daha türkçeleştirildiğinde şöyle: «Yeni düzen dedikleri öğretim ile yetişen askerdir. Öğretim gâvur sanatıdır.» Bunun devamını ise yeniçeriler şu şekilde haykırıyorlar: «Yeniçeri kanununda talim yok-

tur, biz bu işi yapmayız.» Bu iş, öğretim, yeniçerilliğe o kadar yabancı ki, yeniçerilere Nizam-ı Cedid askeri olup olmayacakları sorulduğunda «asla! Moskof olurum, Nizam-ı Cedid olmam» dedikleri Asım Tarihi'nde yazılıyor[34]. Öyleyse bir nokta daha ortaya çıkıyor: Nizam-ı Cedid'e karşı tutum, Türk gericiliğinin repertuarını öğrenmede önemli bir hazine işlevini görüyor.

Nizam-ı Cedid ise bir zorunluluktan doğuyor. Çok basit ve açık bir mantık var. Tayyib Gökbilgin, İslâm Ansiklopedisi'ni yazdığı Nizam-ı Cedid maddesinde, Nizam-ı Cedid'i «Avrupa usulünde yitiştirilmek istenen talimli askere verilen addır» diye tanımlıyor[35]. Talimli asker yetiştirilmesinin ise yenilgilerden doğduğunu saklamıyor: «XVIII. asır boyunca, mağlûbiyet ile sona eren her harbi müteakip veya herhangi askeri ve idari düzensizlik vukuunda, başta askerlik olmak üzere, çeşitli sahalarda yeni nizamlar konulduğu sık sık görülmüş, bu arada, Halil Hamid Paşa sadaretinde, Küçük Kaynarca muahedesini müteakip, muharebede vuku bulan acı hâdiselerin tesiri ile, bazı ıslahata girişilmiş, müverrih Enverî ve Vasıf'ı bu mevzuda kaynak olarak aldığını söyleyen Cevdet Paşa bu yeni askeri ve mülkî nizamları 'Nizamat-ı Asriye' olarak tavsif etmiş idi.» Ancak, daha önce yazıldığı üzere, Küçük Kaynarca Antlaşması ile sonuçlanan Rus yenilgisinden sonra, neler yapılması gerektiği konusunda devletin ileri gelenlerinden raporlar isteniyor.

Nizam-ı Cedid maddesinde, verilen raporlar, üç gruba ayrılıyor. Olduğu gibi şöyle: «Birinci kısım yeniçeri ocağını ve diğer ocakları, Kanunî Sultan Süleyman devrindeki kanunlara göre, ıslah etmeği istiyorlardı ki, bunlar muhafazakâr idi. İkincisi bu ocaklara, 'Kanuni Sultan Süleyman kanun-nameleri icabındandır' diyerek, frenk talim ve terbiye usulleri ve silâhlarının kabul ettirilmesini edenler idi ki, bunlara da telifci demek mümkündür. Üçüncü kısım ise, yeniçeri ocağının kaldırılması veya ıslah edilmesi mümkün olamayacağından, bu ocak bir kenara bırakılarak, bunun yanında Avrupa usulüne ve frenk orduları esaslarına göre, yeniden bir ordu kurmağı düşünüyorlardı,

bunlar da inkılâpçılar idi.» Görülüyor, yenilgi konusunda alınacak önlemler Türk aydınlarını üçe ayırıyor. Aydın Üzerine Tezler'den pek azını veya hiç birini kabul etmesi beklenebilen Tayyib Gökbilgin, yeni ordu kurmayı önerenleri inkılâpçılar olarak niteliyor.

Nizam-ı Cedid, bir zorunluluk oldu. Şu anlamda: Diğer iki yol beğenilmediği için değil gidilemediği için izlenmedi. Yeniçeri güruhu, kendi içinde bir düzenlemeyi kabul etmediği gibi talime de yanaşmadı. Dahası var: «Nizam-ı Cedid eri yazılmak üzere ocaklıdan neferler istenilince yeniçeriler yan çizmişlerdi. Sultan Selim de bu yeni askerin bağımsız bir ocak kuruluşu olmasına ferman buyurdu»[36]. Nizam-ı Cedid bir inkılâpçı hareket ise, buna, diğer hareketler mümkün olmadığı için başvuruldu.

Neden? Şimdiye kadar yazılanlardan yeniçeriliğin yenilmez bir güç olmadığı anlaşılmış olmalı. Düzensiz, çapulcu, tek kelime ile bir güruh olan yeniçerilik tek başına düşünüldüğünde kesinlikle yenilmez bir güç olmaktan uzak. Ancak yeniçerilik tek başına değil. Şöyle de söylenebilir: Ondokuzuncu yüzyıl başında, Türkiye'de gericilik toplumun içine örülmüş bir ağdır, tek başına düşünülmemesi gerekir. Yeniçeri ordusu, bu gericilik ağının vurucu gücüdür.

Bu güçledir ki, yeniçeriliğin düzeltilmesi veya yeniçerilere talim yaptırılması türünden düzenin çerçevesi içinde kalabilecek yöntemleri uygulama imkânı olmadı. Bu yüzden, zamanına göre, devrimci bir çözüm olarak ortaya çıkan Yeni Düzen, çok küçük bir ölçekte olsa da, tek yol olarak ortaya çıktı.

Öyleyse, kendi mantıkî çatısı içinde, ortaya önemli bir soru veya sorun çıkıyor: Yeni Düzen'in tek yol olarak ön plana çıkabilmesi, yeniçeriliğin bir geniş gericilik ağının vurucu örgütü olduğunun gösterilmesine bağlanıyor. Yeniçeriliğin vurucu güç olduğundan kuşku yok; ancak bu gücün gücü gericilik ağının genişliğine bağlanıyor. Başka bir deyişle: Yeni Düzen'in tek yol olduğunun kabul edilebilmesi, vurucu gücü yeniçerilik olan kenetlenmiş bir gericiliğin ortaya çıkarılmasını gerektiriyor.

Şimdi sıra burada.

Önce, çok zaman olduğu gibi, bir parantez ve yine çok zaman olduğu gibi yöntemle ilgili. Şöyle: Her bilimsel uğraşta somutla iç içe olmak yalnızca sağlık işaretidir. Pratik, hep öğretici. Çok zaman ampirik olmak gerekir; ancak ampirisizm bilimin düşmanıdır. Ampirisizm, bilimsel arayışta, yaratıcılığın sonu demek oluyor. Bir benzeri var: Kütlesiz politika hastalıktır; sararıp solmak demek oluyor. Politika, her zaman, kütlelerle iç içe olmak zorundadır: eğer yenilikçi olacaksa. Çünkü kütleler en son doğrulayıcıdır. Fakat kütlelerle iç içe olmak yerine kütleleşmek demek olan popülizm kısırlık demektir; bir çıkmaz sokak ve bu anlamda politika dışına düşmek.

Ampirisizm, hep dar ve sınırlı anlamda, düşünülüyor. Sanki yalnızca istatistiklerle uğraşılırken ampirisizm batağına saplanmak mümkün, böyle sanılıyor. Çok yanlış. Doğru yanı, pek yaygın ve soğuk savaşla birlikte dünyanın her yanına yayılan Amerikan sosyal biliminin moda olmasında. Amerikan tekellerinin pazarlama stratejilerini saptamak ve kalite kontrollarını minimum giderle test etmek için geliştirilen ekonometri, marksizmin bütüncülüğüne bir karşı çare olarak öne sürülen sosyoloji ve İkinci Dünya savaşı sonrasında Sovyetler Birliği sınırları dışına çıkan marksizm-leninizm bir panzehir olarak bulunan «siyaset bilimi», Batı dünyasında, hem bilimin sınırlarını çizdi ve hem de tedavisi mümkün olmayan bir ampirisizm salgınına yol açtı. Bu nedenle ampirisizm denildiğinde, hem, ala American, bilim anlaşıldı ve hem de bunun dışında ampirisizm olmayacağı sanıldı.

Var: Tarihçilik. Tarih, arşivcilik veya belgecilik sanılıyor. Kimi «bilim adamları» kafaları kesilmiş horozlar gibi bir yeni «belge» veya bir yeni «rapor» bulmak için kıvranıp duruyorlar. Hiç kuşku yok, arşiv çalışmaları olmadan tarih olmaz. Bunu söylemiyorum. Daha önce, bir başka kitabımda, bunun tersini de yazdım. Türk araştırıcılarına Harp Tarihi arşivlerinin, Cumhurbaşkanlığı arşivlerinin kapalı olmasının, İkinci Dünya Savaşı ve hemen sonrasındaki soğuk savaş dönemine girerken Türk Dış İşleri Ba-

kanlığı yazışmalarının hâlâ gizli tutulmasının ne büyük bir yazık olduğunu tekrar tekrar yazmak gerekli. Bunlar olmadan, Cumhuriyet dönemi tarihinin bilimsel olarak yazılabileceğini veya yazılmış olduğunu iddia etmek mümkün değil.

Ancak, bu başka. Tarih bilimi, kafası kesilmiş horozların uğraş alanı olmamalıdır. Ve unutulmamalı: Teorisiz bilim olmaz. Yine unutulmamalı: İzmir İktisat Kongresi'nin lâtin harflerle yeniden baskısını yapmanın bir bilimsel katkı sayıldığı bir ülkede yalnızca bilimsel geleneğin olmadığı sonucuna varılabilir. Bilim, düşünme ile ilgilidir. İçinde düşünce unsuru olmayan arşivcilik veya belge toplama, ampirisizmdir.

Ampirisizm bilimsel yoksulluktur. Türk tarihçiliği son derece yoksuldur. Bütününe hiç güven olmaz. Ampirisist örnekleri de, tümüyle spekülâtif örnekleri de, bir bütün olarak yalnızca yanıltıcı oluyor. Ancak tekrarlamalı, bütünüyle güvenilmeyecek olanı bütünüdür. Doğrular ise, çeşitli zenginlikteki bir altın dağındaki gibi madde içine, veya aynı anlama gelmek üzere, kütle içine saçılmıştır. Bütünüyle yanıltıcı olabilen tarihçi yer yer bu altın tarlasından bazı doğruları hasat edebilir.

Uzun yıllar Türk Tarih Kurumu Başkanlığı yapan Profesör Enver Ziya Karal'ın tarihçiliğinin son derece yoksul olduğunu söylemek zorundayım. Hiç bir zaman ampirisist sayılamaz. Arşivle yakın ve ciddi bir ilgisi olmadığı anlaşılıyor. O kadar öyle ki, kitaplarında dip not kullanmak veya kaynak göstermek zahmetine de pek katlanmıyor.

Fakat yer yer çarpıcı doğruları ifade etmiş olduğunu söylemek, ayrı ve bilimsel bir zorunluluk oluyor. «Padişah» diyor, Enver Ziya Karal, «sadrazamı dilediği gibi tayin ve azletmek yetkisine sahip bulunduğu için, icra kuvveti şahsi ve hudutsuzdur»[37]. Bu, o kadar önemli değil; herkesin bildiğini sandığına uyuyor. Şöyle devam ediyor: «Bu kuvveti, frenliyecek modern mânada siyasi partiler mevcut değildi. 1826 tarihine kadar Yeniçeri Ocağı ile ulema sınıfı bir dereceye kadar siyasi parti vazifesi

görmekte idiler» (*). Bu, çok daha önemli ve irdeleme için bir başlangıç.

Gerek ulema ve gerekse yeniçeri güruhunu birer siyasal örgüt olarak düşünmekte hiç sakınca yok. Üstelik, Türk yenilikçi hareketini, basitleştirmeden, daha kolayca kavramaya yardım ediyor. Basit ya da monolitik sanılan sistemi daha karışık bir düzeye yükselterek anlaşılmasını kolaylaştırıyor.

Bu nokta, zaman içinde, bu çalışmanın zamanı içinde, daha açık olacak.

Ancak bu noktada bir eklemeye ve bir tekrara gerek var. Ulema ve ordu ayrı ayrı birer parti olmakla birlikte, bir yerde birbirine kenetlenmiş durumdalar. Bu yer, gericiliktir. Buradaki ekleme budur. Tekrar ise şu: Türkiye'de yenilik hareketi ve bu anlama gelmek üzere aydın hareketi, bu birliktelik kırıldıktan sonra başladı. Ulema ile yeniçeri güruhu arasındaki bağ, İstanbul'un derelerini yeniçeri kanı ile doldurarak koparıldıktan sonra, Türkiye'de aydının doğumu ve gelişimi hızlandı. Yüzelli yıllık tarihinde, bu çalışmanın zaman sınırı içinde, Türk aydını bir dayanak aradı ve gelişti.

Aramak, gelişmek oldu.

Şimdi devam edilebilir. Bu kez, değerli monografileri olan bir Türk tarihçisinden söz edilebilir. Türk ve Japon modernizasyon süreçlerini, karşılaştırmalı olarak, inceleyen İngilizce bir derlemede Profesör Halil İnalcık, Japonların, yenilginin tadını ve dış tehlikenin acısını Türkiye'den çok daha sonraki bir tarihte duyduğunu kaydediyor.

(*) Aydını, tarihsel eylemlerin bir ürünü olarak almanın verimliliğine bir örnek. Mustafa Kemal'in çok yakını olmuş ve bu çalışmalarda «Çankaya Yaranı» olarak tanıttığım Atay yazıyor:

«Atatürk belli başlı devrim kararlarını verdikten sonra, bir defa pek sevdiği Diyanet İşleri Reisi Hoca Rıfat Efendi'yi çağırıp onu tatlı dille kandırır sonra :

— Şimdi Mareşal'e gidelim, derdi.

Biri Camilerin ve hocaların, biri ordunun başında idi.»

Falih Rıfkı Atay, Çankaya, s. 206-207.

Şöyle yazıyor: «Japonlar, dış dünyadan gelen tehditi çok daha geç bir tarihte yaşadılar ve onların imparatoru da reform düşüncesinin sembolü oldu. Fakat Osmanlı imparatorluğunda belli başlı yönetici sınıflar gerici bir tutum alırlarken Japon reform hareketi, en azından toplumdaki önde gelen bazı sınıflar arasında bir ulusal destek buldu. Osmanlı imparatorluğunda, reform, yalnızca, saltanatın ve yakın çalışma arkadaşlarının sorunu oldu. **Ulema** ile **Ayan** denilen vilâyetlerdeki yükselen, yarı-feodal toprak aristokrasisi yerleşmiş çıkarlarını tehlikeye sokabilecek her türlü yeniliğe karşı koydu»[38]. Türkiye'de yenilikçiler yalnızdı.

Bu noktanın iyice ortaya çıkması gerekiyor. Şunun için: Türk aydını sağlıklı eleştiri ile mazoşist tadı karıştırıyor. Yalnızlık ve çaresizlik içinde, normal aklın sınırlarını zorlayan ve bu arada insan ve aydın onurunu hırpalayan buluşlarını, sağlıklı fakat sevecen bir süzgeçten geçirmek yerine toptan bir karalamadan mazoşist bir haz çıkarıyor. İlerde yazacağım, burada tekrarlamak zorundayım, Genç Osmanlılar, Kemal Bey ve arkadaşları, Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'dan para alarak ihtilâlcilik yapmakla suçlanıyorlar. Peki, kimden alsınlar? Bir yenilikçi aydına burjuvazi veya işçi sınıfı sahip çıkmazsa ne olur? Burjuvazinin, Marx'ın pek güzel deyimiyle, «çocukluk dönemi» aydınları, Galilei Galileo, Descartes ve diğerleri, bir asilin sarayından bir diğer asilin sarayına koşmadılar mı? Her ikisi de daha rahat saray ararken ve bulduklarını sandıkları bir zamanda öldüler.

İlerde yazacağım, burada tekrarlamak zorundayım: Yenilikçi hareketine devam edebilmek için, yurt dışında ihtilâlci yaşamını sürdürebilmek için, iki dergi veya gazete çıkarıp bunun birisini sultana satan ve sultana satmak için ihtilâlci yayın çıkaran bir başka ülke aydınını, ben, bilmiyorum. Kolaycı Türk aydınının, mazoşist tad uğruna toptan karaladığı bu aydınlara, acılı ve yürekten saygı duyuyorum. Aydın Üzerine Tezler, bir ölçüde de, bu saygının ürünüdür.

KURTULUŞ SAVAŞINDA ULEMA - ORDU İŞBİRLİĞİ:

FETÂVÂ-YI ŞERİFE

1. Sebeb-i nizâm-ı âlem olan Halife-i Müslimîn «Edâmallahü hilâfetihî ve şevketihî ilâ-yevmüddîn» (*) Hazretlerinin makam-ı hilâfet ve makarr-ı saltanatı olan İstanbul emîrü'l-mü'minînin hilâf-ı marzîsi olarak âdâ-yı müslimîn olan düvel-i muhasıma tarafından fiilen işgal edilerek asâkir-i İslâmiye eslihasından tecrit, bazıları bigayri hakkın katl ve makarr-ı hilâfetin muhafazasını kâfil bilcümle istihkâmat ve kılâ' ve vesâit-i sâire-i harbiye zabt ve muamelât-ı resmiyeyı tedvire ve cuyûş-ı müslimîni techize memur olan Bâbıâli ve Harbiye Nezaretine vaz-ı yed edilerek halifeyi menâfi-i hakikiye-i milleti zâmin tedâbir ittihazından fiilen men ve idare-i örfiye ilân ve divan-ı harpler teşkili ile İngiliz kavânînini tatbiken muhakeme ve tecziye etmek suretiyle halifenin hakk-ı kazâsına müdahale ve kezalik hilâf-ı marzî-yi hilâfetpenahı olarak eczâ-yı Osmanîye'den İzmir ve Adana ve Maraş ve Ayıntap ve Urfa ve havalisine düşmanlar tarafından tecavüz edilerek tebaa-i gayr-i müslime ile bil-ıştirak İslâmları katliâm ve mallarını nehb ve garet ve muhadderâtına tecavüz, mukaddesât-ı müslimîni tahkir eder olduklarından, ber-vech-i meşruh mârûz-ı hakaret ü esaret olan halife ve müslimînin istihlâsı hususunda kudret-i mumkinelerini sarfetmek bilumûm müslimîne farz olur mu, beyan buyurula.

(*) «Allah, halifeliğini ve büyüklüğünü kıyamet gününe kadar devam ettirsin.»

El-cevap: Allahü Teâlâ a'lem: Olur.

2. Bu surette hukuk-ı meşrûasını ve hilâfetin kudret-i magsûbesini istirdâd ve bil-fiil mârûz-ı tecavüz olan memâlik-i mezbûreyi düşmandan tathir için mücadele ve mücâhede eden cumhur-ı müslimîn şer'an bâği olurlar mı, beyan buyurula.

El-cevap: Allahü Teâlâ a'lem: Olmazlar.

3. Bu surette düşmanlara karşı açılan mücâhedede vefat edenler şehit ve ber-hayat olanlar gazi olurlar mı, beyan buyurula.

El-cevap: Allahü Teâlâ a'lem: Olurlar.

4. Bu surette mücâhede ve vazife-i diniyesini ifâ eden cumhûr-ı müslimîne karşı düşman tarafını bil-iltizam müslimîn beyninde ika-i fitne ederek istimâl-i silâh eden müslimîn şer'an ekber-i kebâir-i mürtekip ve sâi-bil-fesad olurlar mı, beyan buyurula.

El-cevap: Allahü Teâlâ a'lem: Olurlar.

5. Bu surette düvel-i muhâsımanın ikrâh ve iğfali ile vak'a ve hakikate gayr-i muvafık olarak sâdır olan fetvalar cumhûr-ı müslimîn için şer'an mutâ ve ma'mulün aleyha olur mu, beyan buyurula.

El-cevap: Allahü Teâlâ a'lem: Olmaz.

Fetevâ-yı Şerîfe'yi tasdik eden ulemânın listesidir:

Vekîl-i müfti bi-medineti Samsun (Samsun müftü vekili): Bahri

El-müftü bi-medineti Kütahya (Kütahya müftüsü): Fevzi

El-müfti bi-medineti Sinop: Salih

El-müfti bi-medineti Eskişehir: Mehmed Salih

El-müfti bi-medineti Gümüşhane: Mehmed Fehmi

El-müfti bi-medineti Bursa: Ahmed Hamdi

El-müfti bi-medineti Bilecik: Mehmed Nuri

Eddâil-müfti bi-medineti Ankara: Mehmed Rif'at

El-Müfti bi-medineti Denizli: Ahmed Hulûsi

El-müfti bi-medineti Tokat: Elhac Ömer
El-müfti bi-medineti Diyarbekir: Elhac İbrahim
El-müfti bi-medineti Çerkeş: Mustafa
El-müfti bi-medineti Taşköprü: Mehmed Emin
El-müfti bi-medineti Ayancık: İsmail Hakkı
El-müfti bi-medineti İnebolu: Ahmed Hamdi
El-müfti bi-medineti Boyabat: Ahmed Şükrü
El-müfti bi-medineti Daday: Rüşdü
El-müfti bi-medineti Tosya: Bahaeddin
El-müfti bi-medineti Araç: Hasan Tahsin
El-müfti bi-medineti Tirebolu: Ahmet Necmeddin
El-müfti bi-medineti Bünyan: İbrahim Hakkı
El-müfti bi-medineti İnegöl: Fehmi
El-müfti bi-medineti Yenişehir: Hüseyin Hüsnü
El-müfti bi-medineti Narman: İsmail Hakkı
El-müfti bi-medineti İspir: Ahmed
El-müfti bi-medineti Akdağ: Mehmed Edib
El-müfti bi-medineti İskilip: İsmail
El-müfti bi-medineti Urfa: Hasan
El-müfti bi-medineti Hizan: Mustafa Sırrı
El-müfti bi-medineti Maçka: Kâmil
El-müfti bi-medineti Gemlik: Ahmed Vasfi
El-müfti bi-medineti Mihalıççık: Abdülgafûr
El-müfti bi-medineti Kirmastı: Osman
El-müfti bi-medineti Söğüt: Mustafa
El-müfti bi-medineti Tortum: Elhâc Ali
El-müfti bi-medineti Gümüşhacıköy: Ali Rıza
El-müfti bi-medineti Merzifon: Vehbi
El-müfti bi-medineti Yusufeli: Ahmed
El-müfti bi-medineti Hınıs: Şeyh Bahaeddin
Vekil-i müfti bi-medineti Bâyezid: Abdülhâdi
El-müfti bi-medineti Diyadin: Ömer
El-müfti bi-medineti Sivrihisar: Mehmed Ali Niyazi
El-müfti bi-medineti Orhaneli: Yusuf Ziya
El-müfti bi-medineti Yenice: Ahmed
El-müfti bi-medineti Erbaa: Abdullah Fehmi
El-müfti bi-medineti Yozgat: Mehmed Hulûsi
El-müfti bi-medineti Gürün: İsmail Vehbi
El-müfti bi-medineti Boğazlayan: Abdullah
El-müfti bi-medineti Bayburt: Fahreddin
El-müfti bi-medineti Havza: İsmail
El-müfti bi-medineti Bünyan: Mehmed Tevfik
El-müfti bi-medineti Siverek: Osman

El-müfti bi-medineti Devrek: İskender Kâzım
Vekil-i müfti bi-medineti Haymana: Ahmed Vehbi
El-müfti bi-medineti Devrek: Abdullah Sabri
El-müfti bi-medineti Bozdoğan: Hasan Tâhir
El-müfti bi-medineti Mudanya: Mehmed Niyazi
El-müfti bi-medineti Simav: Mehmed Ârif
El-müfti bi-medineti Karacasu: Mustafa Hulûsi
El-müfti bi-medineti Gediz: Süleyman
El-müfti bi-medineti Demirci: İbrahim Hakkı
El-müfti bi-medineti Viranşehir: İbrahim
El-müfti bi-medineti Kayseri: Nuh
El-müfti bi-medineti Maraş: Hacı Ahmed
El-müfti bi-medineti Bağçe: Mehmed Sâlim
El-müfti bi-medineti İncesu: Mahmud
El-müfti bi-medineti Bitlis: Abdülmecia
Vekil-i müfti bi-medineti Uşak: Ali Rıza
El-müfti bi-medineti Eşme: Nazif
El-müfti bi-medineti Diyarbekir - Silvan: Abdurrahman
El-müfti bi-medineti Hizan: Abdülmecid
El-müfti bi-medineti Van: Rıza
Vekil-i müfti bi-medineti Acıpayam: Himmet Hulûsi
El-müfti bi-medineti Balya: Hüseyin
Müderrisinden: Abdülâziz
El-müfti bi-medineti Niksar: Mustafa Fehmi
Müderrisinden: Hacı Süleyman
Müderrisinden: Halil
Çal müftüsü: Ahmet İzzet
Çine'de Milli Ordu müfettişi: Gümülcineli Es'ad
Çine müftüsü: Ahmed Hâdi
Yozgat müftü vekili: Şükrü
El-müfti bi-medineti Viranşehir: İbrahim
Meclis-i milli âzâsından Isparta müfti-i sâbıkı. Hüseyin Hüsnü
Karahisar-ı Sâhib meb'usu, müderris: Mehmed Şükrü
Sivas meb'usu, ulemadan: Mustafa Takî
Isparta meb'usu, ulemadan: Hâfız İbrahim
Karahisar-ı sâhib meb'usu, ulemadan: Nebil
Silifke meb'usu, kuzâttan: Hacı Ali
Kırşehir meb'usu, müfti-i sâbıkı: Müfid
Bursa meb'usu, Karacabey müfti-i sâbıkı: Mustafa Fehmi
Bursa meb'usu, ulemadan: Abdülahad Servet

Kayseri meb'usu, müfti-i sâbıkı: Ahmed Remzi
Kayseri meb'usu, ulemadan: Mehmed Âlim.
Ankara ulemasından, Kocabey medresesi müderrisi: Beynâmeli Elhâc Mustafa
Hacı Bayram medresesi müderrisi, mülsevvit: Hacı Süleyman
Molla Büyük medresesi müderrisi: İsmail
Şehâbiye medresesi müderrisi: Sadullah
Sâriyye medresesi müderrisi: Mehmed Şevki
Aneka medresesi müderrisi: Ahmed Şefik
Zeynelâbidin medresesi müderrisi: Hamza
Yeşil Ahi medresesi müderrisi: Âbidin
Sarı Kadı medresesi müderrisi: Tevfik
Zencirli medresesi müderrisi: Abdullah Hilmi
Bâyezid ders-i âmlarından: Rıf'at
Reisü'l-kurra: Hüseyin Hilmi
Bursa ulemasından, reisü'l-müderrisin: Hacı Yusuf
Bursa müfti-i sâbıkı ve Çelebi Sultan medresesi müderrisi: Ömer Kâmil
Murâd-ı sâni medresesi müderrisi: Elhâc Sâdık
Câmi-i Kebir mahallesi şeyhi: Elhâc Ahmed Efendi
Hüseyin Çelebi medresesi müderrisi: Mehmed Kâmil
Çendik medresesi müderrisi: Mehmed Emin
Giridi Ahmed Paşa medresesi müderrisi: Abdülkadir
Bayezid Paşa medresesi müderrisi: Abdülkadir
Vâiz Medresesi müderrisi: Hâfız Fâik
Mehmed Sâni medresesi müderrisi: Mehmed Sâbit
İvaz Paşa medresesi müderrisi: Sâdık
Mekteb-i Sultanî ulûm-i diniye muallimi: Celâleddin
Müderrisinden ve medrese muallimlerinden: Mustafa Rif'at
Kurşunizâde medresesi müderrisi: Ali Rıza
Ders-i âm ve medrese muallimlerinden: Mehmed Hayati
Tarafiye medresesi müderrisi: Ali Osman
Dârü'l-Hilâfeti'l-aliyye Medresesi, Bursa şubesi müdürü: Abdullah
Arslan-zâde medresesi müderrisi: Yusuf Ken'an
Fâzıl Abdurrahman medresesi müdürü: Ramazan
Ulemâdan: Tayfur
Kazan ulemâsından: Elhâc Yahya
Ulemâdan: Abdurrahman

Dârü'l-Hilâfeti'l-aliyye medresesi muallimlerinden: Hâfız Mahmud
Dâr-ı mezkûr muallimlerinden: Hâfız Kemal
Dâr-ı mezkûr muallimlerinden: Ahmed
Ders-i âmdan: İlyas
Müderrisinden, muallim: Mehmed Nâci
Müderrisinden: Mehmed
Müderrisinden: Abdülâziz
Müderrisinden: Hâfız Hüseyin
Müderrisinden, muallim: Ahmed Hamdi
Dârü'l-Hilâfeti'l-aliyye medresesi muallimlerinden: Elhâc Ziya
Müderrisinden, muallim: Ahmed Rüşdü
Esâtize-i ulemâdan ve meşâyih-i Sa'diyye'den Erzurumlu İsmail Hakkı
Bursa müftüsü müsevvidi: Ahmed İzzet
Dârü'l-Hilâfeti'l-aliyye medresesi muallimlerinden: İbrahim Hakkı
Mut müfti-i sâbıkı: Mustafa Kasım
Burhaniye müfti-i sâbıkı: Hoca Mehmed
Hamzabey medresesi müderrisi: Abdurrahman Zühdü
Müderrisinden: Ahmed Rüşdü
Gümûşhane ulemâsından: Azmi
Gümüşhane ulemâsından: İmam Mustafa
Habsmân ulemâsından: Osman Nuri
Habsmân ulemâsından: Osman Şemseadin
Balıkesir kadısı: Mehmed Şükrü
Balıkesir kadı-i sâbıkı: Âlim

Hakimiyet-i Milliye, 5 Mayıs 1920 M. Kaplan ve Diğerleri, Millî Mücadele ve Mustafa Kemal, İst., 1981, s. 288-291.

Aydın aydının kurdudur. Bu bir. İkincisi, ihtilâller kopukluğu vurgular. Her yeni düzen yerleşinceye kadar, gökten indiği, izlenimi vermek için çabalıyor. Anadolu İhtilâl'i bir istisna değil. Anadolu İhtilâl'inin aydınları, kendinden önceki aydınları, en yakınları Meşrutiyet aydınlarını kötülediler. Ancak en çok, en çok benzediklerini kötülediler: Tanzimat Aydınları. Cumhuriyet aydını, Tanzimat aydınını karalamayı bir iş bildi. Tanzimat sultanları-

nı kötülemeyi ikinci ve pek önemli iş saydı. Ne yazık, Türkiye'de ne yaptığı pek meçhul bir Dördüncü Murat edebiyatı yaratılır; fakat, Türk yenilik hareketinin bir büyük dramatik ismi Mahmut-ı Adli, İkinci Mahmut, hep bir kenarda bırakılır.

Nedensiz olamaz. Bir neden şu: Mustafa Kemal çok yazılıyor. Mahmut da yazılsa, ikisinden birisi, bir ölçüde, tekrar olacak. Çünkü şaşırtıcı gelecek, ancak tamamı yazıldığında belli olacak, Mustafa Kemal ile İkinci Mahmut arasında İkinci Abdülhamit var.

İkinci Mahmut zamanında Türkiye'de Moltke var; Prusyalı subay. Yıllar sonra Alman Ordularının başında 1870 yılında Paris'e girecek. Osmanlı düzeninin hizmetinde genç bir subay olarak çalışıyor ve izlenimlerini, nerede ise günü gününe, annesine ve diğer yakınlarına yazıyor. Moltke, Osmanlı ile Rusya'yı, Büyük Petro ile Mahmut'u karşılaştırıyor. Şöyle: «Her iki memlekette de devrim halktan gelmemiş, tersine, kendilerine yukardan zorlanmıştır; her ikisinde de halklar muhafazakâr, hükümetler ihtilâlci unsurlardı, çünkü sadece devlet dümeninde oturan insanlar, hatta bunda rol alacakların arzularının aksine bile olsa, bir yenileşme zorunluluğunu anlamışlardı.» Buraya kadar benzerlik görüyor, bundan sonra ayrılıyor. «Fakat çarın, genç bir imparatorluğun kaynaşan enerjisini doğru yola sevk etmekten ibaret olan göreviyle padişahın, artık hayatiyeti kalmamış olan Osmanlı devleti bünyesine yeniden ruh vermek olan rolü esastan birbirinden farklıdır.» Osmanlı düzeninde yenilikçilerin işinin çok daha zor (*) olduğunu, Mahmut zamanında Türkiye'yi görmüş genç bir Prusyalı subay bile görüyor.

Ortaya şu çıkıyor: Başlangıçta Türkiye'de yenilikçiler son derece yalnız; yenilik son derece zor. Her türlü

(*) «Tarafsız bir göz Büyük Petro'ya tarihte II. Mahmut'tan çok daha üstün bir yer verecektir, fakat sultanın üzerindeki görevin bile çarınkinden sonsuz derecede daha güç, hatta başarılması imkânsız olduğunu da itiraf edecektir.»

Feld mareşal H. Von Moltke, Türkiye Mektupları, İstanbul, 1969, s. 285

yenilik hareketinin karşısında iki parti var: Ulema ve Yeniçeri. Bunların birbiriyle ayrılıkları olabiliyor, ancak, bir yenilik hareketi söz konusu olunca, her türlü ayrılık hesapları geri plana atılabiliyor. Ulema ve yeniçeri güruhu bir tek kafa ve bir tek yumruk oluyor.

Yeniçeri ise bir ordu değil bir esnaf güruhudur, zamanına göre bir kütle ve bir sermaye kesimidir. Daha önce yazıldı. Şimdi açılacak. Kısa özet şu: Yeniçerilik, aile ve topraklarından koparılmış bir devşirme silâhşörler topluluğudur. Seçme bir devşirme ordusudur. Her ırktan devşirme yapılmıyor; işin başında her ırktan yeniçeri olmuyor. Türk tarihçilerinin, benim bir türlü anlayamadığım nedenlerle, övmekten yorulmadıkları ve 1960 yıllarının bir kitaptan bir ihtilâl teorisi çıkaran aydınlarının bir ara dillerinden düşürmedikleri Koçi Bey, Dördüncü Murad'a sunduğu lâyihasında, «devşirme dahi Arnavud, Bosna, Rum, Bulgar ve Ermenilerden olup başka taifelerden alınması yasaktı» diyor[40]. Sonra bu yasak kalkıyor. Arnavud asıllı Koçi Bey, Osmanlı düzeninde en görkemli dönemin aynı zamanda çürümenin başladığı dönem olduğu görüşünü savunuyor. Koçi Bey'in görüşüne göre, Osmanlı'nın en yüksek aşaması, Kanuni Süleyman dönemi, aynı zamanda yıkılışın tohumlarının yeşermeğe başladığı dönem oluyor.

Türk entelijansiyası son derece ilginçtir; Koçi Bey lâyihasını pek beğeniyor. Halbuki Koçi Bey, Türk entelji yansiyasına aşağılık kompleksini enjekte ediyor. Yalnız değil; ayrı yeri geldiğinde ayrıntıyla yazılacak, Arap kaynaklarıyla birlikte Türk aydını, daha henüz Batı ile temas bile etmeden koyu bir aşağılık kompleksinin içine itiliyor (*). Kendisini tanımadığı gibi, tanıyacağı zaman da, Koçi Bey türünden yazarlardan öğreniyor.

Türk tarihçilerinin göklere çıkardığı ve 1960 yıllarının tek kitaptan ihtilâl teorisi yazan aydınlarının dillerinden düşürmediği Koçi Bey, yeniçeriliğin bozulmasını, yu

(*) Türk aydınının, zaman zaman aşağılık kompleksi ile enternasyonalizmi karıştırdığını düşünüyorum.

karda sözünü ettiğim yasağın kalkmasına bağlıyor. Yeniçeri ocağına, Arnavud, Boşnak, Rum, Bulgar, Ermeni ırklarından başka ırklardan devşirme alınmasını bozulmanın nedeni olarak görüyor ve gösteriyor. Bu kadar basit. Bu kadar basit olmasının yanında, aşağılık kompleksi dozajı açısından oldukça zengin. Çünkü şöyle yazıyor: «Harem-i hümayuna kanuna aykırı olarak Türk ve Yörük, Çingene, Yahudi, dinsiz, mezhepsiz nice kallaş ve ayyaş şehir oğlanları girer oldu. Bundan sonra tedbir alınmazsa, tımar ve zeamet, erbabına verilmezse bu derme, çatma asker ile din ve devlete lâyık bir hizmet görülmez. Bir iş tamamlanmaz.» Bunu, Padişah Dördüncü Murad'a sunduğu ıslahat proğramında yazıyor ve lâyihasının daha sonraki sayfalarında tekrarlamak ihtiyacını duyuyor: «Her zümreye, milleti ve mezhebi bilinmeyen şehir oğlanı, Türk, Çingene, Tatar, Kürd, ecnebi, Laz, yörük, katırcı, deveci, hammal, ağdacı, yolkesen, yankesici ve diğer çeşitli kimseler katılıp, usul ve kaideler bozuldu. Kanun ve kaide kalktı»[41]. Türk aydınının pek sevdiği Koçi Bey risalesinde Türkler, Çingene veya ağdacılarla bir sayılıyor.

İşin aşağılık kompleksiyle ilgili yanı ayrı; ilerde uzun uzun ele alınacak ve ön plana çıkarılacak. Şu görülüyor: Türk aydınında ve Türk halkında aşağılık kompleksi olduğu muhakkak. Açık veya kapalı, bunu herkes kabul ediyor. Mustafa Kemal de kabul ediyor. Mustafa Kemal'in Türk Tarih Tezi ile Güneş Dil Teorisi, bunlar Aydın Üzerine Tezler'in daha sonraki kitaplarının konusu, bu kabule dayanıyor. Kabul ve kabulde ittifak var. Fakat nedeni konusunda görüşler ayrılıyor. Ele alınacak.

Şimdi devam: Ocağa, Türkler, Çingeneler, yolkesen, yankesici, katırcı, deveci, hammal, ağdacı ve türünden kimseler alınmaya başladı. Bozulma buna bağlanıyor. Halklarla ilgili yanı bir tarafa, bir gerçeği gizliyor ve açıklıyor: Katırcı, deveci, hammal ve ağdacı, yeniçeri ocağına kaydolduktan sonra mesleklerini bırakmıyorlar. Şöyle de söylenebilir: Mesleklerine devam ediyorlar ve bir de yeniçeri oluyorlar.

Koçi Bey'den bir aktarma daha yapılabilir; şöyle: «Düzen kalktı. Ölü yerine de bu şekilde yapıyorlar, veledeş dahi ediyorlar. Çeşit çeşit sonradan çıkma usuller peyda olup, âlemi bu taife ile doldurdular. İçlerinde ağır ulûfeli birçok kimseler, ulûfesinin dokuz akçesini, iki-üçyüz kuruşa bir yabancıya satıp, 'oğlumdur' diye götürüp adı geçen taifeye katar. 'Veledeş' dedikleri sonradan çıkma oğul, bu yüzden olanlardır»[12]. Tekrar da olsa şu: Yeniçerilik kâğıdı satılmaya başladı; ayrıca yeniçerilerin oğullarının yeniçeri kaydedilmeleri 'kanun' gereği olduğundan sahte oğullar çoğaldı.

Bu, bozulmanın başlangıcı ve yalnızca başlangıcı; bozulmanın kendisi değil. Oraunun bozulması başka; yeniçeriliğin sermayeleşmesinde. Bozulma, sermaye olmak demek. Bu ise gökteki yılanımlar gibi ve birdenbire olmuyor. Yeniçeriliğin sermayeleşmesi bir süreçtir; Profesör İnalcık daha önce sözü edilen çalışmasında bu süreci özetliyor: «Merkezi otoritenin zayıfladığı dönemde, yeniçeriler, Kuzey Afrika, Bağdad ve Belgrad gibi imparatorluğun uzak yerlerinde yönetimin kontrolunu fiilen ellerine aldılar. Başkentte de kimin yöneteceğini kararlaştırdılar. Daha 1446 yılında İkinci Murad, bir büyük toplantıda onların onayını alarak tahta çıkabildi. Onyedinci yüz yılın ilk yarısında hükümet üzerindeki kontrollarını artırdılar. 1628 yılında ilk kez bir eski yeniçeri komutanı, **ulemanın** başı **şeyhulislâm**'ın desteğini alarak sadrazam oldu. 1630 yıllarında Koçi Bey, yeniçeri iktidarı ile taşradaki askerî güçler (sipahi v.b.) arasındaki dengenin ortadan kalkmış olmasından ve yeniçerilerin imparatorluğun her alanına hakim olmalarından yakınıyordu. Vezirler, saraylılar, veliahtlar, iktidara gelmek için hep onların yardımı peşine koştular»[13]. İktidarı yeniçeriler dağıtıyorlardı. Peki yeniçeriler ne alıyorlar? Bir kural var, çok açık; Profesör İnalcık kaldığı yerden devam ediyor; «Bundan sonra yeniçeriler kendileri için yeni ayrıcalıklar, bu arada ticaretle uğraşma (*) ayrıcalığını, elde ettiler. Böyle-

(*) İngilizce trade kelimesi kullanılıyor; dar anlamda ti-

ce yeniçerilerin çoğu küçük esnaf sınıfına katılmış oldu ve bu yolla da İstanbul'un geri kalan nüfusu gibi hükümetin mali politikalarından etkilenmeye başladı.» Çok açık ve açık olduğu için de pek güzel!

Bir parantez ve bu parantez için bir soru: Bilim nedir? Çok çeşitli cevaplar verilebilir. Şimdiye kadar verilmediğini sandığım cevaplardan birisi ise şu: Bilim, gözün açılmasıdır. Bilimden önce göz kapalıdır; var olan görülmez. Var olan karanlıktır. Bu yüzden bilmek görmektir. Burada da öyle. Yeniçeriliği bir sermaye kesiti olarak görmeye başladığım zaman (*) çeşitli monoğrafilerde bu gerçeğe bu kadar çok işaret edilmiş olabileceğini düşünemiyordum. Niyazi Berkes, şunları yazıyor: «Yalnız başkentte değil, belli başlı şehirlerde yeniçerilerin çoğu küçük esnaftı, ya da esnaf olanlar yeniçeri olmuştu. Bu şehirlerde, hükümet, eşraf, ulema ve zengin esnaf ve tüccar partilerinin karşısında bunlar da siyasal bir parti idiler. Hemen hemen bütün imparatorluk ülkelerinde bir güç birliği denebilecek bir örgütleşme durumuna gelmekle birlikte, ayan ve derebeyler nasıl birleşik bir sınıf teşkil etmiyorsa, bunlar da bilinçli bir sınıf teşkil etmiyorlar; çoğu aralarında kavga çıkardı. Ancak öteki güçlere karşı kendilerini koruma işinde birlik gösterebilirlerdi»[44]. Berkes'in yeniçerilerin esnaf ve bir parti oldukları düşüncesinin dışındaki görüşlerine katılmadığım belli olacak.

Berkes, Türk aydınının düşünce netliğini zedeleyen popülizmin etkisiyle olsa gerek, yeniçeriliği bir tür ibra etme eğilimi içinde görülüyor. Şunları da yazıyor: «Bir yandan toplumun fakirleşen kütleleri yeniçerileşiyor, öte yandan yeniçeriler kasap, hammal, kayıkçı, manav, tellâk, kahveci gibi Osmanlı yazarlarının ayaktakımı olarak

---

caret, ancak, trade union kelimesinde olduğu gibi, asıl anlamında, zanaat veya iş tutmak demek oluyor

Aynı şekilde Profesör İnalcık «class of small shopkeepers» deyimini kullanıyor. Bunu esnaf olarak Türkçeleştirdim.

(*) Bimlek görmektir; bu en çok bilim adamı için doğrudur. Bilimsel araştırmanın en büyük tadı, bir alaca karanlıkta, ışığın şehvetini duyabilmektir.

küçümsediği işlere yayılıyordu:[15]. Bu zavallı yoksullar için, veya Berkes'in cümlesiyle söylenecek olursa, «böyle bir yeniçeri için savaşa gitmek bir yıkım demekti.» Niyazi Berkes'in acıması ve acındırmaya çalışması bir yana, ordu, savaşla ilgisini kesti. Ordu için, düşmanla savaş yerine içerde iktidar olma (*) ve bu yolla zenginleşme birincil bir endişe oldu.

Zenginleşme uygun olarak düzenlenmiş kanunlarla da olur; yeniçeriliğin en temelli yasası olan talan ile de. Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet'in onbirinci cildinde, somut örnekler veriyor. Şunları yazıyor: «1183 senesinde Rusya'ya savaş ilânı yapıldı. Ordu İstanbul'dan çıkarken yeniçeri rezilleri sokaklarda rasladıkları azınlıkları 'bunlar da gâvurdur, bre vur' diyerek vurup hakaret ettiklerinde cezalandırılmadıklarından şımardılar. Rumeli'ye çıkıp yolda uğradıkları köy ve kasabaları yağma ve talan edip bütün müslüman ve azınlıklara dehşet ve nefret verdiler. Bütün halk, öyle asker namına hareket eden kötülere lânet okudular»[16]. Şımarık yeniçeri ordusu kendi halkını talan etti (**). Namusuna saldırdı.

Öyle anlaşılıyor, Ahmet Cevdet Paşa, bir ölçüde buna seviniyor. Tarih-i Cevdet'in dokuzuncu cildinde sevincini pek saklamıyor. Açıkça dile getiriyor: «Seferi bahane ederek yeniçerilerin şehir içinde yaptıkları edepsizce hakaretleri yazı ile anlatılamaz. Bazıları saate baktırmak ve para bozdurmak bahanesiyle halkın saat ve ke-

---

(*) «Kısaca 'isyan ve eşkıyalık için yoldaş yok mu' denilse her köşeden yeniçeri adıyla sayısız eşkıya ortaya çıkıp, onların yeniçerilikleri hep cezadan ve başkalarının kesilmesi mümkün olmayan her türlü yükümlülükten uzak olarak serbest ve lâübali gezmek için olup, yoksa harp ve cihadı asla görev bilmezler.»

Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Birinci Cilt, s. 138

(**) «Asmaaltı denilen yerde bulunan bekâr odaları yeniçeri ocağı ile ilişkisi olan hammal ve ırgat gibileri, eşkıya yatağı ve karışıklığın yeri, kaynağı idi. Bazen bu çevreden geçen kadınları zorla çevirip çekinmeden ırzına geçerlerdi.»

Tarih-i Cevdet, onikinci Cilt, s. 95.

sesini çalmakta, diğer bir kısmı ise böyle aldatmaya lüzum görmeden cebren alıp gitmekteydi. Böylece isyanları zamanında kendilerine yardımcı olan halka iyi bir ders vermiş oldular ve

Hak kulundan intikamı yine abdiyle alır
Bilmeyen ilm-i ledünnü onu abd etti sanır (*).

beytinin hükmünü ifa ettiler»[47]. Şunları da ekliyor: «O günlerde onlardan taraf olan bilhassa esnaf takımı böyle bir terbiyeye müstehak olmuşlardı» (**). Bütün bunlardan

---

(*) Şöyle sadeleştirebilirim :

Tanrı kulundan intikamını yine kuluyla alır
Tanrı bilimini bilmeyen, onu Tanrı yapı sanır.

(**) Türk yenilik hareketinin başlarında ve uzunca bir süre halk, yenilikçilerin en belli başlı düşmanıdır 1960 yıllarında popülizm döneminde bu durum, bir çok aydının kafasını karıştırdı, belki de en çok Profesör İdris Küçükömer'i etkiledi. Başlangıçta karışık olan kafasını daha da karıştırdı; üstelik Profesör Küçükömer, kafa karışıklığını kâğıda döküp bastırma cüretini de gösterdi. Bir tarih fukaralığı ve mantık curcunası olan bu kitaba, Düzenin Yabancılaşması, İstanbul, 1969, İngiltere'den gönderdiğim bir yazı ile karşı çıkmıştım. Benim bilgime göre, «soldan» tek karşı inceleme olduğu için de, Profesör Küçükömer uzun uzun cevaplar düzdü. Aydın Üzerine Tezler'de, Türkiye'nin gerici akımını çizerken, Prens Sabahattin'li, Prens Sait Halim Paşa'lı, Mümtaz Turhan'lı, İdris Küçükömer'li bu zinciri irdelerken, bu konuya geleceğim. Şimdilik söyleyeceğim şudur: Profesör Küçükömer, yenilik hareketinin niteliğini bir tutucu bilim adamı olan Ahmet Cevdet Paşa kadar bile anlamamıştır. Cevdet Paşa, halkın gerici tutumunu açıkça yazmış ve bu halkın zaman zaman, desteklediği yeniçeri güruhu tarafından talan edilmesine sevinebilmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, yeniçerilerin halkın namusuna tecavüz etmeye başladıkları zaman üzülüyor. Şöyle:

«Ancak bu sefer yeniçeriler işi namusa dokunacak derecelerde geliştirdiğinden kimse sokağa çıkamaz, hatta pencereden bakamaz oldu.»

Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Dokuzuncu Cilt, s. 136

Devlet ise yeniçeri güruhunun tasallutundan yalnızca Dersaadet halkını ve kısmen korumayı düşünebiliyor. Bu koruma yöntemi son derece ilginç, istenirse son derece 'Osmanlı' denilebilir. Şöyle: «Sefer olunca yerinden kımıldamayıp ulûfelerini, kimi subaylarına, kimi yoldaşlarına ısmarladıklarından

da, bir kez daha, şu ortaya çıkıyor: Esnaf ve halk kütlesi bir bütündür. İşçi sınıfının hesaba katılmadığı bir tarih kesitinde, pek açıktır, esnaf halkın tamamı demek oluyor. Osmanlı'nın bu sui generis tarih kesitinde, ordu ise silâh tutabilen esnaf anlamına geliyor.

Yeniçeri güruhu, tek başına bir güçsüzlüktür; yenmesi kolay. Ancak bu güruh tek başına değil. Bir kez esnafla iç içe; bu anlamda sermaye gücünde ve bir diğer anlamda halklaşmış biçimde. Bu yüzden, Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet'in altıncı cildinde bu «hain yaradılışlı» kurtuluş için «kemiren bir yara ve hastalık gibi Osmanlı topraklarına yaygındı; şehir ve kasabalara saplanmış, leke gibi yerleşmişlerdi»[48] diyor. Yenilikçilerin yalnızlığı, gericiliğin gücü buradan geliyor.

Yalnızca buradan değil. Artık bir ittifakı pekiştirme zamanı geldi. Seyfiye sınıfından sonra, sıra pekiştirmek için. ilmiye sınıfından söz etmeye geldi. İlmiye sınıfı üzerinde ilerde çok ayrıntılı olarak duracak, burada yalnızca seyfiye sınıfı, silâhlı kuvvetler ile ilişkisi konusunda çok açık

---

sefere gelenleri azın azı idi. Çünkü aslında bunların erlerinin iptidaları, yani tevcih kâğıtları ellerinde olup, mevacip çıktığı zaman İstanbul'a gelip ulûfelerini alırlarken, bu kadar bir adam ulûfelerini alıp gidinceye kadar türlü kötülüklere cesaret ettikleri için de bu kötülüklerin önünü almak üzere her bölüğün erlerinin iptidaları çavuşlara verilirdi.»

Açıkçası şu: Yeniçeriler İstanbul'a gelince öylesine rezil davranışlara süret ediyorlar ki, İstanbul'a gelmeden maaşlarını almaları tercih ediliyor. Bu ise çok ciddi bir sorun yaratıyor; ölen bir yeniçeri de, yaşayıp yaşamadığı bilinmediği için ulûfe almakta devam ediyor. «Devlet» bu işe de bir 'Osmanlı' çare bulmaya çalışıyor ve bugünün 'teşvik' sistemine benzer bir düzenlemede karar kılıyor. Şöyle: «Ulûfeleri çıkınca çavuşları ellerinde olan iptidalara göre ulûfelerini kaldırıp vilâyetlere götürmekle, genel olarak erlerin İstanbul'a gelmemesi uygun görülmüş ve bu yoldan esamiler torbalara girmiş ve giderek biri ölse çavuşlar esamisini sildirmeyip ulûfesini hayattaymış gibi almaları duyulduğuna göre, her kim bölük halkından birinin ölümünü haber verirse esamisinin yarısı kendisine verilmek usulü ile Beytülmal korunmak istenmiştir.»

Tarih-i Cevdet, Birinci Cilt, s. 141

olmak gerekli. Profesör Tarık Zafer Tunaya'nın şu özet cümlesiyle başlanabilir: «İlmiye sınıfı Osmanlı Devletinin merkez ve mahallî teşkilâtına hakim olmuştur»[49]. Ayrıca «ilmiye sınıfı imparatorluk içinde tamamen yaygındır. Batıdaki ruhban sınıfı gibi kapalı ve sınırlı bir zümre değildi». Şunlar söylenebilir: Osmanlı düzeninde din adamı ile ulema, bir ve aynı adamdır. Kadı ile müderris eşdeğerdedir. Müderris medresede ders veren bir kimsedir; kadı olmak için gerekli tahsili gerektirir.

Tekrarlıyorum: Türk aydın tarihi bir yalnızlıktan kaçış tarihidir. Şöyle de söyleyebilirim: Türk aydın tarihi, bir dayanak arama tarihidir. Bundan sonra Profesör Tunaya'dan bir aktarma daha yapabilirim: «İlmiye sınıfı, kendisine daimî bir yardımcı olarak Yeniçeri Ocağını bulmuştur». Bu bölümleri kısa cümlelerle ve net olarak yazmış olduğu için Tarık Zafer Tunaya'dan aktarma yapmaya devam ediyorum: «Ulema - Ordu birleşmesi Osmanlı İmparatorluğunun isyan hareketlerine gerçek mahiyetini vermiştir»[50]. Profesör Tunaya, ulema ve ordudan, iki örgütlü kuvvet olarak söz ediyor. Belki de kuvvetin örgütten geldiğine işaret etmek istiyor. Şunları söylüyor: «İki organize kuvvetin birleşmesi Saray'a kolaylıkla boyun eğdirmiştir. Dikte edilen isteklerin en kısa bir zamanda yerine getirilmesini mümkün kılmıştır. İki kuvvetin beraberce hazırladıkları isyanlar, ıslahat baltalayıcı karakterlerini her zaman muhafaza etmişlerdi»[51]. Bu beraberlikte ulema hep bir program hazırlayıcı rolünü ve işlevini üstlendi (*). Ordu, kendi dışında hazırlanmış programları uygulamaya koydu.

(*) «Mahmut II'ye gelinceye kadar, padişah değiştiren kuvvetler yeniçeri ocağı ile ulema sınıfından ibarettir. Saltanat değişmelerinde yeniçeri ocağı maddi kuvveti, ulema sınıfı da manevi kuvveti teşkil etmiştir. Teşebbüs hangi taraftan gelirse gelsin, ancak bu iki kuvvetin elbirliği yapması suretiyle muvaffak olurdu.»

Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Cilt VII, Ankara, 1977, s. 110

Mantık Curcunası

Prof. KÜÇÜKÖMER'in HALK DALKAVUKLUĞU (*)

Bu muhalefet cephesi daima ülke halkının ekseriyetine dayanmıştır. Seçim fırsatı ortaya çıktığında halk cephesinden büyük ölçüde bu destek sağlanmıştır. Bu toplum bölünmesinin zincirleme gelişimini, kurulmuş cemiyetler, fırkalar ve guruplar itibariyle aşağıdaki tabloda gösterdik.

SOL YAN **Yeniçeri - esnaf - ulema birliğinden gelen doğucu - islâmcı halk cephesine dayanan:**	**SAĞ YAN** **Batıcı - laik bürokratik geleneği temsil eden:**
JÖN TÜRKLERİN PRENS SABAHATTİN KANADI	JÖN TÜRKLERIN TERAKKİ VE İTTİHAD KANADI
HÜRRİYET VE İTİLÂF	İTTİHAD VE TERAKKİ (önce cemiyet sonra fırka)
İKİNCİ GURUP (Birinci Büyük Millet Meclisinde Müdafaai Hukuk Cemiyetinde)	BİRİNCİ GURUP (Birinci Büyük Millet Meclisinde Müdafaai Hukuk Cemiyetinde)
TERAKKİPERVER FIRKA SERBEST FIRKA DEMOKRAT PARTİ	C.H. FIRKASI (PARTİSİ) C.H.P. - M.B.K. (MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ)
ADALET PARTİ ?	C.H.P. (ORTANIN SOLU) ?

(*) Prof. Küçükömer bu kitabını yayımladığı zaman Türkiye İşçi Partisi üyesi ve yazarı idi; kitabı sol Ant Yayınları yayınladı. Ben bu kitaba Ant Dergisi'nde karşı çıktım; Küçükömer, bana, Ant'ta cevaplar düzdü. Ne yazık! Tek tesellim, tek başına da olsa bu kitaba zamanında ve İngiltere'den karşı çıkmış olmam.

Bu tabloda gerek sol yandaki, gerek sağ yandaki blokta birbirini kronolojik sıra ile izleyen kuruluşları görüyoruz. Her blokta aşağıya doğru (zamanımıza kadar) taşınan tarihi bir misyon vardır. Tablonun sol yanı, yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen, gerçek ve büyük kitlesiyle islâmcı-doğucu cepheye dayanan kuruluşları göstermektedir. Sağ yanda ise devleti kurtarmak (?) için daha çok batıcı-lâik bürokratik geleneğin temsilcileri olan kuruluşları görüyoruz.

İdris Küçükömer, Düzenin Yabancılaşması İstanbul, 1969, s. 82-83

Yenilikciler yalnız, gericiler güçlü oldular. Çünkü «ulema ile yeniçeri, gerici bir düzenin muhafızı olmuşlardır»[52]. Yenilik hareketi hep, bir geri düzenin muhafızlarına karşı yapılan mücadele olarak gelişti. Üçüncü Selim ise geri düzenin muhafızlarıyla birlikte yenilik yolunu tuttu (*), canı ile yenildi. Mahmut, bu yenilgiden, kalbinin derinliklerine kadar inebilen bir ders çıkardı: Geri düzenin muhafızları yenilmeden yenilik hareketinin başlaması mümkün değildi.

Üçüncü Selim'i, bir Türk aydını sayıyorum ve saygı duyuyorum. Aydın, aklıyla mücadele eden adamdır. Üçüncü Selim, aklıyla mücadele etmiştir. Aydın, mutlak bir yeni düzen peşinde koşan adamdır. Üçüncü Selim, Türk tarihinin ilk yeni düzeni, adı üzerinde, Nizam-ı Cedid'i, kuran adamdır. Aydın inandığı yolda inatla yürüyen adamdır Üçüncü Selim'in inadı yoktur, eksikli aydındır. Türk aydınının embriyonik biçimidir, rüşeym halindedir. Öldürülmüştür. İnadı olmadığı için boğulmuştur.

(*) «Biçare Sultan Selim, Köse Musa ile Topal Ata'nın Nizam-ı Cedid aleyhine anlaşmalarından habersiz olarak Nizam-ı Cedid askerinin çoğaltılmasına çalışıyordu.»

Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Sekizinci Cilt, s. 192

Şiir yazan, beste yapan ve zamanına göre pek kültürlü Selim'i, bir aydın saymanın pek haklı dayanakları var. Birisi, tarihin kendisi. Tekrarlamak zorundayım. Cumhuriyet'ten öncek: en son büyük devrim olan İkinci Meşrutiyet'in kahraman ihtilâlci aydınları kendi başlangıçlarını Selim'de görüyorlar. Tekrarlamak zorundayım, dağa çıkarak İkinci Meşrutiyet ihtilâlini başlatan Yüzbaşı Niyazi Bey, çok kısa süren görkemli yaşamını yazdığı anılarında şöyle diyor: «Bilim, tecrübe ve danışma yoluyla devlet idaresinde yeni bir çığır açan Selim III'ün yetiştirmesi olan Mahmut II gibi, Abdülmecit gibi padişahlar, yenileşme yolunda bir çok adımlar atıp ülkeyi aydınlığa kavuşturmak istemişlerse de olaylar ve gerileme çağından beri sürüp gelen iç yıkıntılar, padişahların önlemesini olanaksız bırakmıştı. Devleti yıkılma yollarına götüren dördüncü devrin olayları, Selim III'ün iyi görüş ve düşünüş, bilgi ve sezişiyle birdenbire ters dönmüş, haksız akıtılan kanı, şehit edilme olayı devletin geleceğinde bir uyanıklık yolu açmıştır. Bu felâket Mahmut II'nin, Abdülmecit'in yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır»[63]. Jön Türk ihtilâlcileri ve bu arada Yüzbaşı Niyazi, kendilerini, «büyük şehit Selim III'ten başlayıp yine ulusu yolunda şehit olan Mithat Paşa'nın tamamlanmasına çalıştığı o yeni çığırı» sürdürenler olarak gördüler. Niyazi Bey, buna pek uygun düştü; çünkü, kendisi de şehit düştü.

İkincisi, düşünsel arayışın bulguları. Buradaki bulgular, Ziya Gökalp'e ait. Ziya Bey, tüm bilimsel sığlığına, bugüne kadar gelen önemli yanlışların babası olmasına, medeniyet ile hars ayrımıyla Türk gericiliğinin repertuarına önemli bir katkıda bulunmasına rağmen, kişiliğinden, inanmışlığından, politikaya olan saygısından, bilim ile politikayı hep birleştirmek istemesinden, Türkçeye 'mefkûre' kelimesini, 'ülkü' anlamına geliyor, uydurarak kazandırmasından ve daha bir çok nedenden dolayı pek çok önemsiyorum. Bir anlamda kendi yetiştirmesi olan ve gerçekte Türk biliminin bir 'hârika' adamı sayılabilecek Köprülüzade Mehmet Fuad Bey'in tersi olarak görüyorum. Köprülüzade Fuad Bey'de bilim var, inanmışlık, gü-

venirlik ve kişilik zenginliği yok. Ziya Bey'in davranış normlarından Türk aydınının çıkaracağı pek önemli dersler var; Köprülü'yü, yaşayan bir insan olarak düşünmemek, Türk aydını için büyük bir kazanç olmalı.

Ziya Bey, ünlü «Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak» broşüründe şunları yazıyor: «Memleketimizde üç fikir cereyanı vardır. Bu cereyanların tarihi tetkik olunursa, görülür ki, mütefekkirlerimiz iptida 'muaşırlaşmak' lüzumunu hissetmişlerdir. III üncü Sultan Selim devrinde başlayan bu temayüle inkılâptan sonra 'islâmlaşmak' emeli iltihak etti, son zamanlarda ortaya bir de 'Türkleşmek' cereyanı çıktı»[54]. Eylem ve Ziya Bey'in uydurduğu kelime ile mefkûre, Türkçenin pek güzel ve mutlak ilericilerin olması gereken bir kelimesiyle, ülkü, Sultan Selim ile başlıyor.

Bu «rüşeym halinde» Türk aydınını, Sultan Selim'i, yazmak gerek. Henüz yazılabilir mi? Denemek mümkün. Ansiklopedik bilgiler olarak verilebilecek olan ve verilmesi gerekenler şunlar: Osmanlı hanedanının 28 inci hükümdarı olup, Mustafa III'ün oğludur ve 24 Kânun-u evvel 1761'de İstanbul'da doğmuştur. Annesinin adı Mihrişah Sultan'dır»[55]. Demek ki, 1774 yılında 13 yaşında oluyor. Bu yıl, 1774 yılı, daha önce de yazıldı, Osmanlı'nın büyüklüğünün bir anlaşma ile, Küçük Kaynarca Anlaşması, sona erdiği yıldır. Selim, bunu bilecek yaştadır.

Bir nokta: Osmanlı yenilgiyi en çok Rusların elinden tatdı. Şöyle de söylenebilir: Bir zamanlar yenilmez olduğu kabul edilen Osmanlı ordularının yenilebilir olduğunu, bütün dünyaya ve bu arada Türkiye'ye, Ruslar anlattı. Şu da eklenebilir: Söğüt'te bir uç beyliğinden büyük bir imparatorluğa büyüyen Osmanlı küçülürken, Moskof Prensliği'nden «milletler hapishanesine» büyüyen Rusya imparatorluğu ortaya çıkıyor. Bu bir ters ilişkidir; Türkiye'nin yazgısızlığı, tarihin üstesinden gelinebilir, bir paradoksudur. Türk aydını, özellikle Cumhuriyet döneminde, bu paradoksun altında ezildi (*). Düşünmeyi tercih etti.

(*) İkinci Savaş sonunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'-

Selim'in reformcu düşüncelerinin oluşmasında babası Üçüncü Mustafa'nın olumlu etkisinden söz ediliyor. Yerine geçtiği Birinci Abdülhamit'in de payı olmalı. Şöyle yazılıyor: «1774'te tahta geçen Abdülhamit I., veliahd - şehzadelerin kafes arkasında yaşamağa mecbur oldukları hapis hayatının ağır şartlarını Selim'e tatbik etmedi ve Selim oldukça serbest bir hayat yaşadı.» Ancak bu serbestlik fazla uzun sürmedi. Çünkü Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla kabul edilen bu çok büyük yenilgiden sonra Birinci Abdülhamit de bazı kurtarıcı çareler aramak zorunda kaldı. Sadrazamlığa Halil Hamid Paşa'yı getirdi. Paşa, devleti kurtarıcı çarelerin, Şehzade Selim'in padişah yapılmasıyla daha hızlı olarak uygulanabileceğini düşündü ve bir saray darbesi hazırlığına başladı. Şeyhulislâm Dürri-zade Ataullah Efendi, Raif Paşa, eski Yeniçeri Ağası Yahya Ağa türünden Selim taraftarlarıyla anlaşıldı. Ancak Abdülhamit'e haber verilince darbeciler cezalandırıldı ve Selim de serbest yaşamına veda etmek zorunda kaldı.

Selim, 1789 yılında tahta geçti. 28 yaşında. Büyük Fransız İhtilâli'nin çağdaşı. Selim, Büyük Fransız İhtilâli'ne hep dostça baktı. Cevdet Paşa, bunu, «Mısır olayından beri Osmanlı Devleti vekillerinin çoğu Fransa aleyhinde oldukları halde kendisi Bonapart taraftarı idi» biçiminde yazdı[56]. Osmanlı yöneticileri, yenilginin tadını Rusya'dan duydukları için ve sürekli olarak Rusya'ya karşı kaybetme durumuna geldiklerinden Batı karşısında hep çaresiz aşık rolünü oynadılar.

Meşrutiyet Kahramanı Niyazi Bey, büyük ölçüde, haklı: Türk yenilik hareketinin tohumları Sultan Selim ile birlikte atılıyor. Şu anlamda, Selim'in başarılarından çok başarısızlıkları, daha sonraki yıllarda neler yapılabileceğini gösteriyor.

Başarısızlıkları? Neden? Cevaplandırmak çok güç.

---

den toprak ve üst istediği ileri sürüldü. Dünya gericiliği bir «soğuk savaş» için bunu kullandı. İlerici Türk aydını da bu tezi kolaylıkla kabul etti. Bu paradoksun etkisi olmalı.

Bazı denemelere, daha önceki sayfalarda, yer verildi. Şuna yer verildi: Yenilik hareketi Türkiye'de bir Don Kişot'luk olarak başladı. Ne kadar güzel! Ne çok övülmeğe ve öğünmeye değer! Selim, yel değirmenlerine hücum etti.

Yenilikçi, embriyonik biçimde, bir Don Kişot'tur. Yenilikçi aydın, Don Kişot öğelerini, hiç bir zaman kaybetmemeli. Yenilikçi aydın her zaman bir «saf akıllı» olmalı. Çok akıllı veya aynı anlama gelmek üzere «pek hesaplı» Bundan ne yenilikçi, ne de aydın olabilir. Çok akıllı veya «pek hesaplı» ancak düzenin adamıdır. Ortalama Amerikan yurttaşı, hiç kuşku yok, çok akıllıdır ve bu anlamda pek hesaplıdır; bu yüzden aydından çok uzak bir yerde durur (*). Kuş beyinli olur. Düşüncede ampirisist, politikada popülist, her zaman «çok akıllı» ve eş anlamda olmak üzere kuş beyinlidir. Burada aklın tüm işlevi, düşünsel eylemde, gözle görülebilen olguların arasında, birinci provada bir erkek ceketindekine benzer, dikişler atmak veya politik platformda, geniş yığınların pek pötl çıkarlarını bağdaştırabilmektir. Üniversiteleri ve Parlementosu ile «Amerikan Sistemi», öz olarak, budur ve bunun için kuş beyinli olmak yetiyor.

Tarihçiler ise, Üçüncü Selim'den pek «iyi» söz ediyor. Şakacı bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılıyor. Bunu olumlu sayıyorum. Çünkü şakacı olamayan bir kimsenin ciddiyetinin hiç bir değer olamayacağını düşünüyorum. Sevmesini bilmeyen bir kimsenin nefreti yalnızca bir hastalığa işaret olur. Affedemeyen bir kalb, kinden kurur. Ancak yalnızca affetmeyi bilen bir kalb deniz anası gibidir, kalb ikisiyle birlikte büyür.

(*) 1961-1971, görkemli yıllar veya büyük uyanışın çocukluk dönemi, geride kalınca Türkiye'deki Amerikan sisteminin uzantısı iki üniversiter kuruluş, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi, ürünleriyle, toplum içindeki uygun yerlerini alıyorlar. Büyük holdinglerin, üstten ikinci kademede, uysal yöneticileri oluyorlar. «Çok akıllı», baş kaldırısı olmayan, ala Amerikan ve kuşkusuz eyyamcı bir kadro oluyor.

YALÇIN KÜÇÜK İLE TV ÜZERİNE SÖYLEŞİ

Soru 1 — Dışa bağımlılık ve TRT televizyonu konusundaki düşüncelerinizi özetler misiniz?

Türkiye'de dışa bağımlılık çok eleştirildi. Gerekli olan yapıldı. Ancak gerekli olan yapılırken, zaman zaman ve özellikle son on yıl içinde, bazı kavramların içi boşaltıldı. Boş kavramlar, boş tenekeye tokmakla vurulmasını hatırlatan bir umursamazlıkla, tekrarlandı durdu. Dışa bağımlılık, dış dünyadan her türlü ithalâtı inkâr eden ve yalnızca kendi kendine yeten, otarşik bir ekonomi veya toplum kavramına doğru çarptırıldı. Dışa bağımlılığı eleştirmek, içine kapalı bir kasaba ekonomisi veya kültürünü istemek sanıldı. Dışa bağımlılığı eleştirenlerin bir bölümü, farkına varmadan, otarşik bir kasaba kültürünü savunur duruma geldiler.

Bir televizyonun, başka ülkelerden film ithal etmesi son derece doğal sayılmalı. Aksini savunmak, evrensel insan idealini ve haklarını birbirini tanıma hakkını reddetmek demek olacak. Bu nedenle TRT televizyonunun, ilke olarak, dış kaynaklı program yayınlaması normal kabul edilmeli.

Ancak TRT televizyonunun fiilen yaptığını normal saymak mümkün değil. Bir kaç nedenle. Birincisi, dış kaynaklı program yüzdesi yerli program yüzdesine göre çok fazla. İkincisi, izlenebilir programlar arasında karşılaştırma yapılırsa dış kaynaklı olanların yüzdesi çok daha fazla. Üçüncüsü, Türkiye seyircisi, Amerika Birleşik Devletleri'nin bir küçük kentinde çıkan yangında serçe parmağı yanan bir kadını anında seyredip üzüntüsüne ortak olabiliyor, fakat Türkiye'de bir

maden kazasında can veren maden işçilerinin acısını, spikerlerin sevimli yüzlerinden anlamaya çalışıyor.

Bunlar nicel olanlar. Bir de nitel yanı var. Dördüncüsü şu: Amerikan emperyalizmi, kendi sistemini sürdürebilmek için, kendi halkını kuş beyinli yapmak zorunluluğunu duyuyor. Birleşik Devletler'de yaşamış olanlar bilirler. Ortalama Amerika'lı kuş beyinlidir. Kuş beyinli Amerika'lıyı yaratmada yayın organlarının ve ikinci savaştan sonra televizyonunun etkisi büyük oldu. Amerikan dizi filmlerinin çoğu kuş beyinli izleyiciye hitap edip, kuş beyinli yurttaş yaratmayı amaçlıyor. TRT, Amerikan emperyalizminin bu kuş beyinli yurttaş üretmeyi amaçlayan programlarını olduğu gibi alıyor. Bunu Türkçeleştirirken, kuş beyinli yaratma özelliklerini artıran bazı katkılar yapıyor ve izleyiciye sunuyor. Ve Columbo namında bir geri zekâlı yüzsüz Türkiye halklarının bir idolu, ilâhı, haline geliveriyor.

En çirkin biçimde dışa bağımlı TRT televizyonu, Türkiye yurttaşının kuş beyinli olmasını amaj edinmiş görünüyor. Amerikan emperyalizmi gibi Türkiye kapitalizmi de kuş beyinli yurttaş istiyor. Tembel TRT bunun için hazır program buluyor.

Soru 2 — Egemen sınıfların (daha doğru bir deyişle ağır basan egemen sınıfın) televizyon aracılığıyla kitlelere iletmek istediği kültür kavrayışı nedir; bu konudaki görüşlerinizi anlatır mısınız?

Tek kelime ile köylü kültürü. Emperyalist sistemin çok büyük bunalımlarla karşı karşıya gelmesi, emperyalist kültürü sunma işini güçleştiriyor. Türkiye kapitalizmi ise yığınları geri bir çizgide tutabilme ihtiyacından, kuşku yok, kurtu-

lamıyor. Yığınları geri bir çizgide tutabilmek ise şu anda bir köylü kültürünü propaganda etmekle mümkün görünüyor.

Televizyon davul zurna ile açılıyor, davul zurna ile kapanıyor. Hep köye akıl veriliyor. Artık televizyonda çiğ köfte yapılıyor, pide ile avuçlanıyor, çiğ köfteli pide ile avurtu şişmiş bir türkücü türkü kıraat ediyor. Çok bayağı bir görüntü ortaya çıkıyor.

Köylü kültürü sadece köy programlarıyla propaganda edilmiyor. Köylü kültürü, aslında bazı folklorik ögelerinden ayıklandığı zaman, bir kültürsüzlük oluyor. TRT, kuş beyinli yurttaş yaratmaya yönelik emperyalist ülke çıkışlı dizilerle, kültürsüzlüğü propaganda etme anlamında köylü kültürünü bir arada sunuyor. İki örnek vereyim. Türkiye'nin çok değerli aydınlarından birisi olan Profesör Mümtaz Soysal, bir dizi halinde sunulan bir söyleşi programında, anlaşılması pek zor bir inatla sadece kültürsüzlüğü dile getirdi. Yine Türkiye'nin değerli bilim adamlarından bisi olan Emre Kongar da aynı kıskaçtan kurtulamadı ve çiklet reklâmlarını eleştirmekle yetindi.

Köylü kültürünü sunmak, bu hükümet zamanında daha yoğunluk kazandı. Bunun iki nedeni var. Birincisi şu: Popülizm, bir istekten çok bir kıskaçın ideolojisidir. Fizikten bilinir. Birbirine zıt iki kuvvet karşılaşırsa, biri diğerine egemen olamazsa, ortak bir kuvvet doğar ve yeni bir yöne akar. Popülizm de böyle. Burjuva ideolojisi ile proleter ideolojinin birinin tam egemen olamadığı durumda popülizm bir akım olarak doğuyor. TRT içinde çalışan kadrolar böyle bir kıskacı yaşıyorlar. Burjuva siyasal iktidar ile kendi dışlarında yaygın sosyalist eğilimlerin arasında kalıp, popülist programa kayıyorlar. Çok ko-

lay oluyor. Kendilerini de teselli ediyorlar. Halkçı olmuş oluyorlar. Popülizm, şimdi köylü kültürünü yaymak olarak ortaya çıkıyor.

İkinci neden şöyle: Bu hükümet, adıyla ve sanıyla bir CHP hükümeti. Devşirme bakanların olması hükümetin niteliğini değiştirmiyor, görüntüyü flu hale sokuyor. Bu hükümeti kuranların, böyle flu bir görüntüyü özellikle istediklerini sanıyorum. CHP ise gittikçe köylü ideolojisinin temsilciliğini üstleniyor. Halk Partisi'nin kendisine güveni olmayan işçi hareketine karşı başarılı oyunlarla dolu bir repertuarı var. Şimdilik işçi kesimini güvenli sayıyor. Köylü kültürü ile köylük kesimde daha sağlam bir yer tutmaya çalışıyor. TRT de bunun âleti durumuna getiriliyor. CHP politikası, TRT çalışanlarının kültürsüzlüğü kültür sayma yanılgısı ile birleşiyor.

Buna eklenecek bir nokta var: CHP Genel Başkanı ve Başbakan Bülent Ecevit, hep kültürlü izlenimini vermek istedi. Aslında CHP Genel Başkanı, heykelde, edebiyatta, şiirde ve felsefede hep geri olanı beğendi. Böyle bir durum, TRT televizyonunun kültürsüzlük anlamında köylü kültürünü propaganda etmesini kolaylaştırıyor.

Soru 3 — Egemen sınıf, kendi doğrultusundaki üstyapısal değer ölçülerini televizyon aracılığıyla kitlelere ulaştırırken hangi ölçüde başarılı olabiliyor?

Bu soruya bir başka soruyla cevap vereyim. Evinize mizah dergisi giriyor mu? Benim oğlum okuduğu için bizim eve giriyor. Çok yazık ve acıklı bir durum. Bütün mizah, televizyon programı üzerine yoğunlaşıyor. Çizerler ekranda gördüklerini çiziyor. Yazarlar ekrandan işittiklerini yazıyorlar. Amerikan yurttaşını kuş be-

yinli yapmak için düzenlenmiş dizi programları bir de mizah dergilerinde devam ediyor.

Bu kadar mı? Ya reklâmlar? Türkiye'nin yurttaşları, emekçiler, işçiler ve öğrenciler, toplumun gizel olarak, potansiyel olarak en ihtilâlci sınıf ve tabakaları reklâm tekerlemeleriyle konuşmaya başladı. «Atın atın» veya «öğren de gel»; yoktur bizim farkımız veya «değiştireceksiniz» ya da «iyisiniz iyi» veya «köşeyi döneceksiniz» veya «ya çıkarsa»... Köylü de tekerleme ile konuşmayı sever. Sözü yerine getirip bir de «öğren de gel» derse köy kahvesi kahkahayı basar.

Bu kadar mı? Columbo namında geri zekâlı bir yüzsüzün konuştuğu Türkçe mi? Baretta'nın konuştuğu Türkçe mi? Kaygısız'ın konuştuğu Türkçe mi? Reklâmlarla argoyu günlük dile sokmak, bir takım sevimsiz insanları kırık bir Türkçe ile konuşturmak, oyunlarda bir köylü Türkçesi diye garip bir dili yaymak. Bütün bunları TRT yapıyor.

Sonra, artık Amerikan ekonomisi ve toplumu derin bir bunalım içinde sarsıntı geçiriyor. Kuş beyinli Amerikan yurttaşını tutmak zor oluyor. «Amerika güzeldir» diye yayınlar yapılıyor. Bu arada bu ihtiyaçtan olsa gerek, Amerikan dizilerinin kahramanları Petroçelli, Baretta, Falkonetti gibi henüz isimlerini değiştirememiş Amerikan azınlıkları oluyor. Bunların yükseldiği veya en azından önemli kişi olduğu gösteriliyor. Herhalde bu politikada Türkiye'de bir ihtiyaca cevap veriyor.

Bu soruya cevabım şöyle oluyor. Şimdilik, TRT televizyonu Türkiye'de de kültürsüz ve kuş beyinli yurttaş yetiştirmede başarılı adımlar atmış durumda. TRT televizyonu, özellikle 12 Mart döneminde televizyondan uzaklaştırılmış «solcu» televizyoncuların kurduğu reklâm firmalarının

aracılığıyla kültürsüzlüğü yaymada önemli işler yapıyor. Televizyon, diğer bazı dayanıklı tüketim araçları ile birlikte ve en önde, bundan otuz yıl kadar önce Türkiye burjuvazisinin keşfi olan gecekonduculuk gibi tutucu işlev görüyor. Bir süre bilinçlenmenin önüne çıkıyor.

Soru 4 — Devrimci sınıf ve tabakaların, televizyon aracılığıyla yapılan bombardıman karşısında tutumu ne olmalıdır? Egemen sınıfların bu etkenliğine karşı neler yapılabilir?

Çok. Önce şunu söyleyeyim. Amerika Birleşik Devletleri'nde devrimci ve komünist azdır. İngiltere'de biraz daha çok. İngiltere'yi biliyorum. İngiltere'de komünist bir aydın, bir ölçüde de, evinde televizyon bulundurmamakla övünür. Türkiye'de devrimci ve sosyalistlerin televizyona bu kadar sahip çıkmalarını ve televizyon için bu kadar zaman ayırmalarını anlamıyorum.

Bu düşüncelerim yeni değil. Birinci Beş Yıllık Plan hazırlanırken, televizyon benim ilgi ve sorumluluğum alanına giriyordu. Bizler televizyonun Türkiye'ye sokulmasına karşı çıktık. AP sahip çıktı. O zaman CHP'li olan Turhan Feyzioğlu Adalet Partisi'ne teslim oldu. Televizyona karşı çıkan biz plancıları da «köylerde ceviz ağacının altında eğitim yapabilmek» tezleriyle ikna etmeye çalıştı.

Televizyon bugün yazılı yayının en büyük rakibidir. Yazarlar Sendikası'nın veya Gazeteciler Sendikası'nın veya yayıncıların televizyona sahip çıkmalarını ve televizyon ile işbirliği yapmaya kalkmalarını da anlamıyorum. Bugün televizyonu küçümsemek gerek. Televizyonu ve seyircisini baskı altında tutmak gerek. Televizyon seyretmenin bir kayıp olduğunu, bir devrimci ve-

ya sosyalistin bu lükse sahip olmadığını anlatmak gerek.

Ayrıca televizyonu ve televizyonda çalışanları önemli sayma alışkanlığını da bırakmak gerekli. En önemlisi de CHP ile AP arasındaki farkı abartmayıp MC televizyonu ile CHP televizyonu arasında pek az fark olduğunu kabul ve yaymak gerekli.

Türkiye'de sosyalizm kuruluncaya kadar kültür, yazılı olarak geliştirilip yayılabilecek. Televizyonun zararı, bir kaç programla giderilemeyecek kadar büyük olacak.

Özet olarak şunu söylüyorum: Televizyonun boykot edilmesini savunmuyorum. Televizyonun öneminin, bugünküne göre, çok aza indirilmesi ve hele devrimci ve sosyalistin yaşamında sıfıra yaklaştırılması gerektiğini söylüyorum. En etkin tutum bu olacak.

Türkiye Yazıları Kasım 1979, s. 19 - 21.

Mustafa Nuri Paşa, Selim'in, kişiliği hakkında şunları yazıyor: «III. Sultan Selim Han, mevlevî tarikatından olup, şiire ve müziğe düşkün, çok yumuşak huylu, şair ruhlu, zarif ve nükteci bir padişah idi»[57]. Cevdet Paşa ise şu bilgileri veriyor: «Yardımsever, ikramı bol, güzel yüzlü, hatırı sayılır, İlhamî mahlası ile şiirler yazar. ulemâ ve şairlere fazlasıyla hürmet eden bir padişahtı» (*). Bu son nokta, Selim'in ulemaya saygısı, tartışmaya açık olmalı. Çünkü Mustafa Nuri Paşa, ayrıca, «Sultan Selim Han, yüksek bilim adamlarına (tariyki ilmiye ricaline) hiç önem

(*) Sultan Selim'in son şiiri şu :

Kimdir ol kim meyi sadık ile olup şîr nigâm
Ona hemyaze-i gam olmaya arız encam
Mest sehbayi meserret olanın hali budur
Kâh peymane çeker, kâh hımarı âlâm.

Tarih-i Cevdet, Sekizinci Cilt, s. 405

vermezdi» biçiminde yazıyor. İki kaynak arasındaki bu çelişkiyi gidermek gerekiyor. Tarihçilik açısından değil; bir yenilikçinin, Selim'in kişiliğini yazabilmek için. Çelişki şöyle kalkacak: Yenilik hareketi, başka işlerle birlikte, yeni bilim adamı ve yeni aydını yaratmak demek. Aynı anlama gelmek üzere, eskisini ortadan kaldırmak demek. Görülecek, Selim, bunu biliyor.

Sultan Selim, ne yaptığını biliyor. Güvendiklerine şöyle söylediği ileri sürülüyor: «Nizam-ı Cedid konusu benim kendi zevkim için değil ki ondan zevkleneyim, bundan meram düşmanlara üstün bir kuvvetle karşı koyarak intikam almak ve zorla ele geçirilmiş toprakları geri alarak yine ülkemize katmaktır. Cahil halkın buna karşı koyması şaşılacak bir şeydir»[58]. Sorumluluk yerinde olanlar için zorunluluk var. Selim, bu zorunluğu duyuyor. Kurtarmak için yenilikçi olmak gerektiği ve bunun zorunluluğunu hissediyor. «Cahil halkın» bunu anlamamasına şaşıyor. Anlaması için değişmesi gerek. Çünkü yenilik, değişme demek. Değişmeyen halk ise gericidir.

Bunu anlıyor. Daha şehzadeliği sırasında defalarca, bir aracının, Mösyö Rof'un, aracılığıyla Fransa Kralı Onaltıncı Lui ile mektuplaştığı hep biliniyor. Bu mektuplaşmaların sonunda Fransa Kralının nezdine İshak Bey adında birisini gönderiyor. Enver Ziya Karal, İshak Bey'i, «Avrupa'ya gönderilmiş ilk talebe» olarak niteliyor[59]. Paris'e gönderdiği İshak Bey'e verdiği direktifte, Üçüncü Selim, «envai fünun ve maarif tahsil etmek» maddesini de koyuyor.

Fransa'daki ihtilâl, Selim'i etkilemiyor; Büyük Burjuva İhtilâli'nin düşmanı büyük devletlerin tüm baskılarına rağmen Fransa ile ilişkilerini bozmuyor (*). Ayrıca 1793

(*) Tam tersine, Bir Fransız kaynak şunları yazıyor:

«1789'dan beri padişahlık eden Selim, hiss-i hürriyetle meşbu idi. Kendisi idareyi hükümetçe teşkilât ve ıslahat icrasına meyyal ve inkılâp vukuuna taraftar ve inkılâbın mezayasına vâkıf idi. İstanbul'da bir klüp tesis etti. Muhtelif renkte serpuş giyen müslüman vatanperveranın Bosfor'un sahilinde hürri-

yılında İhtilâl Fransa'sının Dış İşleri Bakanlığına resmen başvurarak Türkiye'de görev yapacak bir uzmanlar kurulu istiyor. Selim'in bu isteği, her halde, Türkiye'nin İttihat ve Terakki döneminde Almanya'dan, Cumhuriyet döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nden istenen uzmanlar kurullarına öncülük ediyor. Selim'in istek listesinde şunlar yer alıyor:

Bahriye Zabiti	6
Mühendis Zabiti	2
Piyade Zabiti	2
Süvari Zabiti	2
Topçu Zabiti	2
Bahriye İnşaat Zabiti	2

1797 yılında topçu subayları için yeni bir liste veriliyor (*). Üçüncü Selim, tahta çıkmadan önce ve çıktıktan sonra «talimli asker» olmadan Türkiye'yi kurtarmanın mümkün olmadığına inanıyor. «Talimli asker» Sultan Selim'in tutkusu haline geliyor. Cevdet Paşa, Üçüncü Selim'in «talimli asker» yetiştirme proğramına başlamasını «başına eşek arıları topladı» diyerek anlatıyor. Tutucu bilim adamı Cevdet Paşa, nehrin öbür yanından bakmakla birlikte, zaman zaman hikmetli yazıyor. Zamanından önceki yeniliklerin hepsine sahip ve zamanındaki yeniliklerin tümüne karşı çıkan Ahmet Cevdet Paşa, her yenilik hareketinin «eşek arılarını» harekete getirmek olduğunu

---

yet şarkıları terennüm etmekte oldukları haberi Paris'te büyük bir meserret ve şevk ile karşılandı.»

Ed. Driault, Şark Meselesi, Türkçesi, s. 103, aktaran, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Tanzimatta İçtimai Hayat, Tanzimat, İstanbul, 1940, içinde, s. 626.

(*) «1797'de Fransa'dan topçu zabitleri istenmiştir. Türkiye'ye gelmek üzere Fransa hükümetine istida veren zabitan arasında, o sıralar, henüz askeri mesleğinin ilk kademelerinde olan meşhur Napoleon da bulunmuştur.»

Enver Ziya Karal, Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri 1718 - 1839, Tanzimat, İstanbul, 1940 içinde s. 26.

görüyor. Başarı, eşek arılarından kurtulabilmekte yatıyor.

Selim'in yöntemi başka. Sultan Selim, burada da, daha sonraki yenilikçi aydınlara örnek oluyor ve doğrusunu söylemek gerek, gerektiğinden fazla heyecan veriyor. Selim şunu yapıyor: «III Selim tahta geçişinin ertesinde, geçmişte başvurulan usul üzere devlet büyüklerinden, ordu bürokrasinin görevli ya da görevsiz ileri gelenlerinden, ulemadan kurulu bir **Meşveret Meclisi** toplamıştı»[60]. Meşveret, danışma anlamına geliyor (*). Selim, her önemli konuda, devletin ileri gelenlerinden oluşan meşveret meclisini toplamayı ihmal etmiyor.

Sultan Selim, Onaltıncı Lui'den örnek almak isterken, iktidarının mutlak olmadığının bilincine varıyor. Selim, kendisini mutlakiyetçi bir imparator olarak görmüyor. Bab-ı âli'ye gönderdiği bir Hatt-ı Hümayun, bu açıdan, son derece açık. Burada şunları yazıyor: «Devletin irat ve masrafı ve zait sefaheti cümlenizin malûmudur. Eğer bana şimdilik kuru ekmeğe kani ol deseniz ben razıyım. Eğer birine taarruz eylesem pederi dahi böyle idi deyu lisan uzatacaksınız. Bana beyan edin Allah aşkına devlet elden gidiyor, sonra faide vermez, ben bildiğimi size ifade ettim. Siz de devlette hissementsiniz»[61]. Selim, iktidarına ortak kabul ediyor ve önde gelen bürokratlara açıkça devletin hissedarları gözüyle bakıyor.

Böyle düşünen bir kimsenin Meşveret'i ciddiye alması kaçınılmaz (**). Ancak, Meşveret, veya Türkçenin güzel kelimesiyle danışma, daha sonraki ihtilâlci aydınlar tarafından daha çok ciddiye alındı. Şöyle açıklanabilir; Sultan Mahmut, danışma yerine merkezî otoriteyi güçlendir-

---

(*) Meşveret ve müşavir, aynı kökten geliyor. Ayrıca Usul-i meşveret, Osmanlıcada, Parlamento demek oluyor.

F. Develliođlu, Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat, s. 755.

(**) Napolyon'un Mısır'a saldırması üzerine toplanan meşveret'te, örnek olsun, «herkesin bu konudaki düşüncesini doğruca söylemesi Padişah tarafından istendi.»

Tarih-i Cevdet, Yedinci Cilt, s. 40.

meyi ön plana aldı. Sultan Mahmut'un manevî çocukları olan ve Tanzimat diktatoryasını uygulamayı üstlenen üç paşa, Büyük Reşit Paşa, Âli ve Fuad Paşalar, danışma yerine, yeni yaratılan aydınların iktidarını artırmayı önemli saydılar. Tanzimat'ın üç âsi çocuğu, Kemal Bey, Ziya Paşa ve Şinasi, üç «Genç Osmanlı» için, danışma en önemli oldu. O kadar öyle ki, 1860 yıllarının sonlarına doğru Şûra-yı Devlet, Türkçeye kazandırılan güzel deyişle Danıştay, kurulduğu zaman Genç Osmanlılar bunu büyük bir zafer saydılar ve nerede ise bayram ilân edecek oldular. Şura-yı Devlet, mutlak iktidarın sınırlandırılması demekti; Sultan Selim'in açtığı yolda Meşveret'e dönüş anlamına geliyordu ve meşrutî bir yönetim, parlamenter bir sistem için çok büyük adım sayılıyordu.

Burada kalmadı, İkinci Abdülhamit, kendisine umut bağlayan Genç Osmanlıları büyük umut kırıklığı ile karşı karşıya bırakma pahasına mutlakiyetçi bir idare kurdu. Tanzimat'ın yetiştirdiği Bab-ı âli aydınlarına büyük bir vehim ile baktı. Hiç kuşkusuz, kendi muhalefetini yarattı. İşte burada rastlantı sayılmamalı, Jön Türk muhalefetinin en ünlü yayın organları Şura-yı Ümmet veya Türkçe ve Fransızca yayınlanan Meşveret oldu. Sultan Selim'in boğulmasından, nerede ise yüz yıl kadar sonra, danışma yolu, tarik-i meşveret, İttihat ve Terakki'nin liderlerinden, daha sonraki İkinci Meşrutiyet ile açılan Meclis-i Mebusan başkanı Ahmet Rıza'nın ünlü dergisinin adı oldu.

Sultan Selim, ilk meşveret meclisini, tahta geçişinin onbirinci günü topladı. Bu sırada Rusya ve Avusturya ile 1787 yılında başlamış olan savaş devam ediyor. Ve çok ilginç ya da pek doğal, Sultan Selim, bu ilk danışma toplantısında ilmiye sınıfından yapılması gereken reformu gündem maddesi yapıyor. Bir monoğrafik çalışmada şöyle yazılıyor: «III. Selim 1789 da hükümdar olmasını müteakip ilmiye ıslahatını önsafta tutmuş ve cülûsunun onbirinci günü kendi riyasetinde olarak sadaret kaymakamı, şeyhulislâm, manzup ve mazul Kazasker ile Sekbanbaşı, Reisülküttap, Defterdar, vekilleri, ocak ihtiyarları, diğer bazı devlet ricalini toplayarak evvelce kaleme aldırdığı is-

lahat lâylhasını rikab Relsülküttabına okutturduktan sonra bu hususta mecliste hazır olanların mütalâalarını sormuştur»[62]. Bir rastlantı olmamalı; yenilikçi Sultan Selim, işe ilmiye sınıfını düzeltmekle başlamak istiyor.

Bu, yukarıda değinilen Sultan Selim'in ulemaya saygısı konusundaki kaynak çelişkisini gidermeye bir başlangıç. Eklenecek olan şu: Bir yenilik hareketinin lideri, değiştirmek istediği düzenin aydınına saygı duyamaz; yeni düzenin yeni aydınına sevgi besler. Selim'in ulemaya karşı tutumunu da bu çerçeve içinde düşünmek gerek.

Ayrıca düzeni olduğu gibi tutmak isteyen birisi için sorun yok. Ancak «devleti kurtarmak» isteyen bir padişah için, mutlak, ulemaya el atmek gerek. Çünkü, Osmanlı düzeninde ondokuzuncu yüzyılın başlarına doğru en fazla bozulmuş, belki de kokuşmuş demek zorunlu kurumların birisi ulema idi. Böyle olması da rastlantı olmamalı: başka türlü olsa, yeniçerilik ile bu kadar sağlam ittifak kuramazdı.

Tekrar: Osmanlı ilmiye örgütlenmesinde ulema denildiği zaman, bütün ülke topraklarında adalet dağıtan kadılar da kapsam içine giriyor. İlerde özel bölümlerinde görülecek, kadılık ve müderrislik, şimdiki deyişlerle yargıçlık ve profesörlük, satın alınabilen bir yetki haline çoktan gelmiş durumda. Hiç ders vermeyen müderrisler, ders verme bir yana medresesinin yerini bilmeyen profesörler, imzasını atamayan kadılar artık istisna olmaktan çıkıyor. Bu yüzden olsa gerek, Koçi Bey lâyihasında, «âlim ile cahil ayrılmıyordu» (*) diyor. Padişah hocalarının, şeyhulislâmların çocukları, hiç bir tahsil görmeden, bülûğ çağına gelince rüus alıyorlar; müderris oluyorlar (**). Ve Üçüncü Selim, 1730 yılında ortaya çıkıp bütün Arabistan'ı etkisi altına alan ve Osmanlı ordularına çok pahalıya mal olan Vahhabîlik hareketi hakkında, aradan altmış yıl geçmesine rağmen, ulemanın hiç bir bilgisi olmadığını

(*) Tarih tekerrür etmez; ancak şu sorunun ayrı bir anlamı var: Acaba tarih tekerrür mü ediyor?

(**) İslâmda ve bu arada Osmanlı'da ruhban sınıf olmadığı iddiasını ciddiyetle yeniden tartışmak gerekiyor.

görünce pek şaşırıyor. Ulema, Osmanlı'nın bu kadar âcil bir sorunu ile ilgilenmek gereğini duymuyor ve zahmetine katlanmıyor.

Tekrar: Osmanlı düzeninde ilmiye sınıfı, toplumla, bugünkü ünlversiter sistemle karşılaştırıldığında, çok daha fazla içiçe. Ayrıca ilmiye sınıfı çok daha etkin ve güçlü. Gücün, bir çok kanıtı var; burada birinden söz etmek yeterli. Osmanlı yönetim biçiminde «arpalık» sistemi var. Bugün de konuşulan dilde kullanılan bu kelimenin, daha doğrusu kavramın, kökü ilmiye sınıfında. Şöyle: İlmiye, Osmanlı yönetim biçiminde değer «sınıflar» için de geçerli, mansıp ve mazul olarak ikiye ayrılıyor. Mansıp, görevde olanlar, mazul ise azledilmiş, görevlerinden uzaklaştırılmış olanlar. Mülkiye ve seyfiyede de bu ayırım var. Ancak ilmiye sınıfının mazulları da önemli. Nitekim Üçüncü Selim, ilk meşveretinde olduğu gibi, daha sonra da mansıp ve mazul kazaskerleri beraberce toplantıya çağırıyor.

Bu kadar değil. Osmanlı yönetim biçiminde, resmî adı «arpalık» olan bir gelir türü var; görevden uzaklaştırılmış ilmiye sınıf mensupları için. Şöyle: Azledilen bir ilmiye sınıfı mensubuna, bir yerin, vilâyet, sancak veya kazanın geliri ayrılıyor. Buradaki kadılıklar veriliyor. Kadıların, belli bir aylıkları yok; ancak anlaşılması kolay olabilir. Cumhuriyet dönemi mahalle ve köy muhtarları türünden yaptıkları iş karşılığında bir ücret alıyorlar. Kadı, bir yargılamadan sonra, yargılananlara, kendisinin tayin ettiği bir ücreti vermesini emrediyor. Mecbur, Arpalık, azledilmiş bir ilmiye sınıfı mensubuna, bir kaza, sancak veya vilâyetin bu tür gelirinin tahsis edilmesi anlamına geliyor.

Şimdi bir soru: Gelir ve görev varsa, azledilmek ne demek oluyor? Burada Osmanlı yönetim biçimini hatırlamak gerekiyor. Azledilmiş ilmiye sınıfı mensubu, arpalık yerine gitmek zorunda değil. Hatta buraların gelirini, kadılık işini, tıpkı vergi toplamada olduğu gibi iltizama verebiliyor.

Eklenecek olan var: Bütün bunlar, Sultan Selim'e ka-

dar. Şimdi daha iyi anlaşılıyor, Sultan Selim, muhafızlarının arasında boğulmayı gerektirecek işler yapmaya çalışıyor. Çünkü ilk meşveretinden sonra yaptığı sürekli toplantılar, ilmiye sınıfı ile ilgili ilk reform programını açıklamasına imkân veriyor. Hatt-ı Hümayun haline getiriyor ve şöyle :

«1 — Arpalık ve maişetlerin iltizam suretiyle naiplere maktuan verilmeyerek emanet tarikiyle ve beşte bir ücret mukabilinde ehliyetli ve insaflı naiplere verilmesi.

2 — Anadolu ve Rumeli kadılarından ihtiyar ve hastalıklı olanlardan maadasının kazalarını naiplere vermiyerek bizzat kadılıklara gitmeleri.

3 — Kadılıklara, hizmetkâr, cehele makulesinden hiç kimse tayin edilmiyerek imtihansız olarak kadı tayin olunmaması.

4 — Hiç bir yerde halka zulüm ve eziyet yapılması ve yapanların kadı defterinden silinerek hakkından gelinip yerine münasibinin tayin edilmesi»[63].

Böylece Sultan Selim, arpalık sistemine çok büyük sınırlamalar getiriyor; cahillerin ilmiye sınıfından ayıklanmasını emrediyor (*). İlmiye reformu ile ilgili bir başka

---

(*) Sultan Selim, sınav yapılmadan kimseye profesörlük ünvanı verilmemesini, hariç rüus ita olunmamasını ve sınavda ancak «âlâ» derecesiyle geçenlerin profesör yapılmalarını, diğerlerinin bütünleme sınavına alınmasını, bunlardan sakal bırakma hakkını elde eden kibar mevlevî-zadelere rüus verilmesini, ve mutlaka hepsinin kendi fermanıyla olmasını ısrarla emrediyor. Bu konuda Şeyhülislâmına yazdığı ferman, bugün de okunmaya değer:

«Semahatlû Efendi dâimiz,

Mülâzım-ı bil-medrese olan ulemayı imtihan eyliyesiz; lâkin tarik-i tedrisin nizamına dair bundan akdem sadır olan hatt-ı hümayunum mazmunu kemakân ve düsturülamel tutulub bir veçhile hilfına hareket olunmıya; fimaba'd rikâb-ı hümayunuma telhis olunup hatt-ı hümayunum sadır olmaksızın hiç bir ferde hariç rüusu ita olunmaya; ve bu imtihanlarda âlâ dersi okuyanlara rüus verilüb baki müstaidleri bakıyyetül-imtihan tahrir olunanlar ve vaktiyle aralık aralık bakiyyetül-imtihan olanlara ve kibar mevali zadelerin mültehi (sakal salıvermişleri) ve müstaidlerine bilâ-istizan hatt-ı hü-

fermanında «Kadılar bulundukları kazaların âyan ve erkânıyle olan dâvaları mütegallibenin arzuları gibi fasledererek hakkı iptal eylediklerini» belirtiyor ve varlıklıların lehine değil hukuka uygun yargılamaların yapılmasını emrediyor.

Artık açık olarak görünüyor, açık olarak görülmeli, Sultan Selim, Ahmet Cevdet Paşa'nın deyişi kullanılacak olursa, eşek arılarının kovanına çomak sokmuş oluyor. Öyle anlaşılıyor, kendi ifadesi doğruluyor, bütün bunları, daha çok hoşuna gittiği için değil, zorunluluk duyduğu için yapıyor. Selim'in yaşamından bir çok ders çıkıyor; birini hemen yazmak zorunluluk oluyor: İnsanlar büyüdükçe, kişisel iradelerine bağlı eylem alanları daralıyor. Hoşnut eden değil, sorumlulukla ve zorunlulukla kendisini kabul ettiren eylem türleri ön plana çıkıyor. Türk entelijansiyası bir türlü bu dersi anlamak istemiyor. Hoş olanın her zaman zorunlu; zorunlu olanın her zaman hoş olamayacağını kabul etmek istemiyor. Selim de bunu, kalbinin derinliklerinde, kabul etmedi. Yaşamıyla ödedi. Burada bu ödeme biçiminin çıkardığı ikinci dersi yazmak mümkün oluyor: Birinci dersi içtenlikle kabul etmedikçe, ilk dersin dramını kalbinin derinliklerinde duymadıkça, Türk entelijansiyasının gelişme şansı yok.

Selim, ilmiye reformu ile işe başlıyor, Selim, kapsamlı bir biçimde reformu başlatıyor. Tahta geçişinin ilk aylarında, 17 Ekim 1789 tarihinde, ilmiye reformunu uygulamak üzere, şeyhülislâmlığa, şehzadeliği zamanından tanıdığı Hamidizade Mustafa Efendi'yi getiriyor. Hamidizade Mustafa Efendi'nin, Uzunçarşılı ve Cevdet Paşa'nın yazdıklarından, tam bu işin adamı olduğu anlaşılıyor. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bu konudaki monoğrafik çalışmasında, Mustafa Efendi için şunları yazıyor: «Hamidizade

---

mayunumla rüus verile ve badel-yevm rica ve şefaat ile asla rüus verilmiye ve tarik-i ilm-i şerif bu vechile gayet himayet ve nâehlden sıyanet oluna.»

Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ankara, 1965, s. 260.

değerli ve faal bir zat idiyse de asırlardan beri biraz daha bozularak devam eden ilmiye mesleğini cezri bir hareket ile ıslaha kalkışmıştı; hiç bir suretle kimseyi dinlemeyerek faaliyete geçti; icraatına engel olmaları ihtimaline ve duyduğu dedikodulara mebni selefi olan bazı şeyhülislâmlarla kazaskerleri birer bahane ile İstanbul'dan çıkartarak arpalıklarına yolladı.» İlmiye reformunu uygulamak için kolları sıvayan Hamidizade Mustafa Efendi, mazul şeyhülislâmlardan Dürrizade Mehmed Arif, Müftüzade Ahmed, Mehmed Kâmil Efendileri, Kütahya, Ankara ve Keşan'daki arpalıklarının başına sürgün etti.

Kuşku yok, tüm ulemayı bir korku aldı. Hamidizade Mustafa Efendi'yi yıkmak için komplolar başladı. Hemen görülecek, Selim, bu komplolara dayanamadı. Nizam-ı Cedid'e karşı baş kaldırmada da olduğu gibi, hemen ve parça parça tesilm oldu. Selim, tutarlı bir yenilik programını inatla uygulamaya koyamayan bir yenilikçi aydın olarak ortaya çıktı; ölümü kaçınılmaz.

Yenilikçi aydın Selim'in portresi tamamlanıyor, bu portre, popüler ve ne yazık, aynı zamanda Türk entellijansiyasına içerilmiş resme hiç uymuyor. Resmi resim ya da Türk halkı, ve ne yazık, Türk aydınının bildiği Selim, yalnızca Nizam-ı Cedid'i başlatandır (*). Halbuki Selim, çok daha kapsamlı bir yenilikçidir.

Kaynakla ve yöntemle ilgili bir parantez gerekiyor: Marx'ın yazdıklarını çürütme endişesi, kapitalist dünyadaki toplumsal bilimleri, zenginleştirme yerine anlaşılması kolay bir yüzeyselliğe itti. Şöyle: Karşısında olanlar içeriğini reddetseler de. Marx'ın insanlığın bütün bulgu ve bilgilerini sindiren bir toplumsal bilim kurmaya çalıştığını kabul ettiler. Marx'ın bakışı bütünsel ve bütünleyici oldu. Bu, insanlığın analitik bakış açısından ve daha uygun bir deyişle aydınlanma çağından, sonra oldu. A. Comte'un başlattığı pozitivizm, daha sonra sosyoloji, İkinci

---

(*) İbrahim Alâettin Gövsa'nın Türk Meşhurları Ansiklopedisi, s. 349, ve Hürriyet'in 100 ünlü Türk'ü, Selim'i bestekâr ve Nizam-ı Cedid kurucusu olarak tanıtmakla yetiniyor.

Dünya savaşından hemen önce ekonometri ve savaştan sonra ekonometrizm ile birlikte siyaset bilimi olarak devam etti, Marksizme karşı olabilmek için, bütünsel olmak zorunluluğundan doğdu. Bu zorunluluk, bilimsel araştırmanın ve bulguların, aynı zamanda derinlemesine bir bakış ile arayışı, başka bir deyişle, monoğrafik bütünlüğü de gerektirdiğini unutturdu. Bilim, somutun derinliğinde soyutlama demek olmaktan çıktı; her zaman atılabilen ağa takılan olguları en uygun biçimde, ekonometrik ve İngilizce deyim kullanılacak olursa goodness of fit, dizmekten ibaret sanıldı. Elektronik hesap merkezleri bu işi daha rutin, daha az yaratıcı ve daha mekanik bir hale soktu.

Derinlemesine bakışın zenginliğini Enver Ziya Karal'ın bir çalışması dolayısıyla da görmek mümkün oluyor. Karal, benim bilgime göre, yalnızca Üçüncü Selim üzerine derinlemesine çalışmış bir tarihçidir. Bu yüzden bulguları, yüzeysel bilgilere ve genellikle kabul edilmiş olan Üçüncü Selim resmine uymuyor. Gerçeği yansıtıyor ve Enver Ziya Karal şunları yazıyor: «Dağınık olan etütlerden anlaşıldığına göre Nizam-ı Cedid, Selim III tarafından yaratılmak istenen yeni askeri teşkilâttan başka birşey değildir.» Bu, alelâde bilgidir. Şöyle devam ediyor: «Halbuki tesadüfen elimize geçen tarih vesikalarından anladığımıza göre Selim III'ün tasarladığı ıslahat çok daha geniş ve umumîdir. Selim, talim ve terbiyesi kalmamış bir insan yığınından ibaret olan yeniçeri ordusunun yanında modern bir ordu teşkil etmek istedikten maada ulemanın iddialarını ve nüfuzlarını kırmak, fetvalarıyle padişahın teşrii hakkını taksim eden şeyhülislâmların salâhiyetlerini azaltmak ve nihayet Avrupalıların sanatta ve ilimde yaptıkları keşiflere ortak olarak onların sınaî, zirai, iktisadî müesseselerinden iktibaslar yaparak, Osmanlı İmparatorluğunu yenileştirmek istemişti»[64]. Burada yalnızca, şeyhülislâmların yetkilerini azaltmak, Aydın Üzerine Tezler'de yazılanlarla çelişiyor. Selim, cahil bilginler ile mücadele ediyor ve bunların yetki ve etkilerini kırmak istiyor.

Öyleyse Selim'in portresini oluşturan renklerin birisi de şu: Yenilik, bir bütündür. Bunun içindir, Sultan Selim, Cevdet Paşa yazıyor, «Hint ve Avrupa'dan ithal edilen kumaşların imali için Üsküdar'da kumaş atelyeleri açtırdı»[63]. Mustafa Nuri Paşa da tekrarlıyor: Üçüncü Selim «düzenli asker kurmak, tophane ve tersane işlerini yoluna koymak ve Hendesehane, baruthane, basımevi ve dokuma fabrikaları gibi uygarlığa ve bayındırlığa yararlı olacak şeyler yapmak gibi ulusa ve ülkeye pek büyük işler görmeye çalışmış bir kişi idi.» Yenilikçi Padişah, nerede ise tekstile dayalı sanayi devrimi ile aynı on yıllarda, İstanbul'da da dokuma atelyeleri kuruyor.

Bu noktanın biraz daha güçlendirilmesinde yarar var. Şu nedenle: Aydın Üzerine Tezler'de ve bu arada bundan sonraki bölümde ortaya atılıyor; Türk entelijansiyasının bilgi dağarcığında Tanzimat'ın ve özellikle 1838 Türk - İngiliz Ticaret Anlaşmasının Türkiye'de mevcut sanayii yıkıcılığı, önemli ölçüde, abartılmış durumda. Hep tekrarlanıyor ve monoğrafik çalışmalar yayınlanıyor; 1838 Anlaşmasının varlığından söz edilebilecek bir dokuma sanayiini yıktığı ileri sürülüyor.

Bundan önemli ölçüde kuşku duymak gerekli. Burada aksi gösterilmiyor; fakat, neden kuşku duyulması gerektiği konusunda ciddi nedenler ileri sürülebiliyor. Birincisi, Türk ekonomi politiği, henüz tek faktörü abartma aşamasını geride bırakmadı. Etki kadar, etkinin derecesinin önemini kavrayabilmiş olmaktan çok uzak. İkincisi, ondokuzuncu yüzyıl, kapitalizmin geliştirici ve aynı anlama gelmek üzere yıkıcı gücü konusunda abartmalı yargıların pek yaygın olduğu bir dönem. Kapitalizmin, volkanik lavlar türünden, değdiği yeri mülksüzleştirdiği ve proleterleştirdiğine iman ediliyor. Ondokuzuncu yüzyılın hemen sonlarına doğru, Lenin'in Razvitiya Kapitalizma v Rosii adlı çalışmasına kadar, kapitalizmin bu değdiği yeri eşitliyen gücünden kuşku duyulmuyor. Üçüncüsü, Türk entelijansiyası, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi dahil, Tanzimat'ı hep bir kaç yabancı kaynaktan öğreniyor. Dördüncüsü, Aydın Üzerine Tezler'e kadar, Tanzimat'ı yalnızca

dış dinamiğe dayalı, çok basitçesi, İngilizlerin «maşası» Reşit Paşa tarafından uygulanan bir İngiliz senaryosu sanıyor. Bu kadar çok yanılgıya dayalı bir yargının geçerliliğinden kuşku duymak gerekiyor.

Cevdet Paşa, 1789 tarihinde tahta geçmiş olan Selim'in, Hint ve Avrupa dokumaları ithalini önleyecek atelyeler kurduğunu yazıyor. Profesör Celâl Sarç da, ilerdeki bölümde yazacağım, yalnızca Tanzimat'ı kötülemek amacıyla hazırlanan ve Tanzimat'ın yüzüncü yılında yayınlanan Tanzimat derlemesine katkısında, Üçüncü Selim'in İstanbul'luların ithal malı kumaş giymelerinden pek üzüldüğünü yazıyor. Profesör Sarç, başbakanlık arşivlerindeki Üçüncü Selim devrine ait sandıklarda yer alan hatt-ı hümayunlara dayanarak, şunu kaydediyor: «Üçüncü Selim'in bile sanayiimizin müşkülâtı ile alâkadar olduğu anlaşılmaktadır. Topkapı sarayında, Kubbealtı'nın mefruşatı Sadrazam Halil Halit Paşa tarafından İstanbulkârî kumaşlarla tecdit ettirilmiş. Sadrazam, keyfiyeti bildiren arizesinde İstanbul mensucatlarına daha ziyade itibar olunsa, bunların türlü türlü 'matbu ve nevzuhur akmeşe nescedebileceklerini' ve bu suretle 'Frengistan akmeşesi istimalinden istiğna-yı küilî' hasıl olacağını söylüyor ve padişahtan kumaşları görmek istediği takdirde nereye gönderileceğinin emredilmesini rica ediyor. Padişah yazdığı derkenarda diyor ki, 'benim vezirim, itibar olunsa İstanbul'da herşeyi âlâ yapacaklarında şüphe yoktur. Ben İstanbulkârî kumaşı severim ve ekser İstanbulkârî giyerim, keşke halk da giyseler. Şeyleri şimdi Silâhtarağa tarafına irsal edersin, seyrederim»[66]. Bu iki kaynak bile, Türkiye'de varolan bir dokuma sanayiinin Tanzimat ile birlikte yıkıldığı konusundaki pek yaygın ve bir zaman için de «pek ileri» sayılan tezi gözden geçirmek için yeterli sayılmalı. Bu tezden ciddi olarak kuşku duymak için yeterli neden olduğu anlaşılıyor.

Fakat, proğram düzeyinde ele alındığı zaman, Selim'in kapsamlı ve bütüncü bir yenilikçi olduğundan, herhalde artık kuşku duyulmamalı. Yine aynı Tanzimat derlemesinde, Türkiye'deki fizik öğretimiyle ilgili kısa ince-

lemesinde, Profesör Fahir Yeniçay, şu bilgileri veriyor: «1795 senesinde yeniden inşa edilen Mühendishane-i Fünunu Berriye, Fransa'da Convention tarafından Ecole Polytechnique'in kuruluş senelerine tesadüf etmesi dikkate değer bir hâdisedir»[67]. Ekliyor: «Selim III tarafından kütüphanesine ulûm-i hikemiyeye müteallik birçok eser hediye edilmiştir.» Selim, inşaat mühendisliği fakültesi denebilecek (*) bu yüksek öğretim kurumun kütüphanesine felsefe kitapları hediye ediyor. Pek güzel!

Güzel ve sonu, ölüm! Selim, güzel proğramların kararsız uygulayıcısı oldu. İlmiye reformu ile işe başladı; işin başına Hamidizade Mustafa Efendi adında pek uygun birisini getirdi. Hamidizade'nin cesur bir reformcu olduğu, Cevdet Paşa'nın eleştirilerinden de anlaşılıyor. Kendisi de ilmiye sınıfına mensup olan Cevdet Paşa, «bu mesleğin öyle kısa süre içinde eski yeterli aslına dönmesi yerine yavaşça reform yoluna gidilmesi en doğrusu idi» diye yazıyor[68]. Sorumluluğu, radikal reformların sorumluluğunu, Selim'e değil, Hamidizade'ye yüklüyor. Çünkü tarihinin bir başka cildinde «diğer sınıflarda olduğu gibi ilmiye sınıfının nizam ve intizamı da fazlasıyla bozulmuş olduğundan asker ve mülkiye sınıfına yeni nizam getirilirken ilmiye sınıfının da yavaş yavaş düzene sokulmasına karar verilmişti»[69] diye yazıyor. Cevdet Paşa, daha sonra tarihin oluşumuna katkıda bulunan bir kimse olarak Mithat Paşa'yı suçlayıp ölümüne götürürken, bir tarih yazarı olarak da Hamidizadeyi mahkûm ediyor.

İlmiye reformuna «ilk teşebbüs eden Hamidizade'dir. Fakat pek çok yerlere dokunduğundan kötü huylulukla itham edildi ve sonunda da görevine son verildi.» Cevdet Paşa'nın sözünü ettiği bu son, sanıldığında da, çabuk geldi. Mustafa Efendi, Selim tarafından şeyhülislâmlığa getirilmesinden bir buçuk yıl sonra, 13 Mart 1791 tarihinde,

---

(*) Şu nedenle: Mühendislik, yalnızca Türkiye'de değil, her yerde ilk önce orduda doğdu. İstihkâm, bunun beşiği. Daha sonra modern devletlerin ortaya çıkıp, ordu dışında bayındırlık işlerini üstlenince sivil mühendislik doğdu. İngilizce civil engineer, inşaat mühendisi, bu biçimde ortaya çıktı.

görevinden azledildi ve Manisa'ya sürgün gönderildi. Selim, pek kararsız bir yenilikçiydi. Şimdi daha iyi anlaşılıyor; ulema ve müttefiki yeniçeriler, Selim'in inatsız ve kararsız bir yenilikçi olduğunu Nizam-ı Cedid'den çok daha önce, ilmiye reformu sırasında, deneyerek anladılar. Nizam-ı Cedid, bunun tekrarı oldu ve daha önce yazıldı.

Üçüncü Selim'in ilmiye reformu, bir yenilik denemesiydi; gericilik bundan gerekli dersi çıkardı. Selim, Hamidizade'yi feda ettikten sonra Ömer Hulûsi Efendi ile reformuna devam edebileceğini düşündü. Ancak, Cevdet Paşa'nın yazdığına göre, «bütün medrese mensupları can düşmanı kesildi. Sonunda o da makamından indirildi. Bunun üzerine de Sultan Selim maarif reformundan vazgeçmek zorunda kaldı» (*). Selim, çağdaşlarınca «yumuşak» bir reformcu olarak değerlendirildi; tarih hükmünü bu şekilde verdi.

Mithat Paşa'yı İzmir'de sığındığı Fransız konsolosluğundan büyük bir istekle çıkararak idama mahkûm oldu-

---

(*) Selim, uygulamada da tutarlı olamadı. Selim, cahil olduğu için, en büyük medrese olan Süleymaniye'den Sadık Efendi'yi alıp başka yere verdi. Bu şöyle eleştirildi:

«Eğer Sadık Efendi Süleymaniye müderrisliğine lâyık olmadığı halde iltimasla bu mevkie yükseldiği için rütbesi tenzil edildi denilirse öyle bir durum olduğu takdirde müderrislik mesleğinden tamamen uzaklaştırılması gerekirdi. Fakat bu yola gidilseydi aynı muamelenin diğer ilmiye mensuplarına da uygulanması gerekirdi. O zaman da pek az müderris kalırdı.»

Selim'in ilmiye reformu uygulamasını radikal olduğu için eleştiren Cevdet Paşa, kendisini haklı çıkarmak için verdiği örneklerle, radikalizmin dışında yapılacak bir işin kalmadığını da gösteriyor.

«Bilfiil Rumeli Kazaskeri bulunan Aygır İmam gibi bir cahil hâlâ mevcutken, birkaç asılzadenin fazla terfi ettirildiler diye rütbelerinin indirilmesi yolsuzluk içinde bir doğru yol aramak kabilindendi.»

Tarih-i Cevdet, Sekizinci Cilt, s. 408.

Gerçekten cahillerin profesörlükten atılmaları halinde profesörlüğe lâyık kimselerin bulunamayacağı bir ortamda, radikalizm dışında bir yol, Cevdet Paşa'nın güzel deyişi ile «yolsuzluk içinde bir yol aramak» değilse, nedir?

ğu Yıldız mahkemesine götüren Cevdet Paşa, Selim'in bu yumuşak kişiliğini net bir biçimde eleştirdi. Şöyle yazdı: «Devletin talim emrini kabul etmediklerinden başka kurtuluş çaresi olarak kurmuş olduğu yeni askerî sınıfı dahi kötüleyen rezillerin cezasız kalması Sultan Selim'in yumuşaklığından ve merhametinden dolayıdır. Fakat bu, gelecek için iyi bir şey değil idi»[70]. Yenilikçi, hoşnut olduğu değil zorunluluk duyduğu eylemleri yapabilendir; Selim'in dramatik yaşamı bunu öğretti.

Kararsız Selim, kapsamlı proğramını uygularken, gerekli ölçüde «şiddet» kullanamadı. Şiddeti kullanamadığı için şiddet altında hayatını kaybetti. Bu kadar mı? Çok daha fazla. Meşrutiyet döneminin ünlü tarihçisi A. Şeref, Selim'in kararsızlığı ve gerekli şiddeti kullanamaması yüzünden Türkiye'nin yüz yıl kaybettiğini yazıyor. Açık ve şöyle: «Düzeltme ve yenileştirme kelimeleri söylendiği zaman Öncelikle Sultan III. Selim ve ardından bu üç kişinin (Reşit, Âli, Fuad, y.k) isimleri, kuşkusuz, akla gelir. III. Selim'in bu yolda yaptığı değerli çalışmaların başarısızlığa uğradığı, bunun da yetersiz azim ve şiddetten ileri geldiği bilinmektedir. Sultan III. Selim ve yanındakiler kurulmak istenen yeni düzeni kötülemeği kendilerine iş edinenleri uzaklaştırarak susturmak bakımından başarılı olabilselerdi, Osmanlı Devletinin ilerleme yolunda bir yüzyıl kazanacağı gerçekti»[71]. Aydın Üzerine Tezler, tezlerinden birisi de budur: Yenilgi, inatçı öğretmendir; ancak pahalı öğretmendir.

Tanzimat'a Doğru

Neden? Neden, yenilgi en pahalı öğretmen? Cevap basit, en ucuz öğretmen olmadığı için. En ucuz öğretmen, bilimdir. Eğer bir toplumda bilimsel bir gelenek varsa, bilim raflardaki kitaplarda değil de toplumun bireylerinin davranışlarına içerilmiş bir biçimde varsa, en ucuz öğretmen bilimdir. Çünkü, böyle bir durumda bilim hava gibidir; havanın varlığı değil yokluğu farkedilir.

En hakikî mürşid ilimdir; eş anlama gelmek üzere, en gerçek yol gösterici bilimdir. Bilim yalnızca yol göster-

mez; topluma içerildiği zaman, aynı zamanda, yol açar. Bu yüzden, ihtilâlcidir; çünkü gerçek devrimcidir. Devrim ise maliyete girmez: Getirdiği, her zaman, götürdüğünden fazla; tanımı gereği.

Yenilgi öğretmen en inatçı öğretmendir; öğretmenlerin en pahalısı. Pahalıdır; çünkü öğretim proğramı bilime dayalı değil. Tepkiden kaynaklanır. Bu yüzden Türkiye'nin aydın tarihi tepkilerin tarihidir.

Meşrutiyet aydını, Tanzimat aydınına tepkidir; Meşrutiyet aydını için en önemli iş, belki de kendini kanıtlama sorunu, Tanzimat aydınını kötülemek oldu. Genç Osmanlılar, Tanzimat aydını ile Meşrutiyet aydını arasında köprü işlevini gördü.

Tanzimat aydını ile Meşrutiyet aydını arasındaki en önemli ayrılık, dine karşı tutumda görüldü. Tanzimat aydını, Meşrutiyet aydınına göre, son derece lâik düşünebildi. Meşrutiyet, bu açıdan, Tanzimat'a net bir tepki olarak gelişti. Genç Osmanlılar, burada da bir geçiş aydını özelliği gösterdiler. O kadar öyle ki, Kemal Bey, Galatasaray Lisesi'nin (*) de kurucusu Sadrazam Keçecizade Fuad Paşa'nın son nefesini verirken Fransızca dua ettiğini söyliyecek kadar kendinden geçti.

(*) Ne garip ülke ve ne büyük bir gericilik! Bundan bir kaç yıl önce Galatasaray'ın yüzüncü kuruluş yılını kutlayanlar, 12 Eylül döneminde birdenbire beşyüzüncü kuruluş yılını kutlayıverdiler. Türk aydını, birdenbire şarap ile kendisini, karıştırıverdi. Şaşırtıcı değil, güncel olarak yaptığından dolayı mutlu olamayanlar birdenbire tarihe dönerler; gericinin bir tanımı da böyle yapılıyor.

Galatasaray, Tanzimat'tan sonra kuruldu. Üniversite düzeyinde tutuldu, bir ara Darülfünun'u ve Hukuk Mektebi'ni de içinde barındırdı. «Gâvur işi» bilindiği için uzun zaman Türk ve Müslüman öğrenci gitmedi.

Galatasaray, ilerde değineceğim, Osmanlı devletinin kendi öğrencileri için Paris'te açtığı, Mekteb-i Osmani'nin bazı sakıncaları ortaya çıkınca İstanbul'da ve Tanzimat döneminde kuruldu.

O bölgede ne vardı? Eğitim kaynakları, Galatasaray'ın bulunduğu yörede ve beşyüz yıl kadar önce bir okul bulunduğunu yazıyor. Bu ne demek oluyor ki? Haydarpaşa Lisesi'nin görkemli binasında daha önce Tıbbiye vardı.

Cumhuriyet aydını için, kendini kanıtlama, Meşrutiyet aydınını kötüleyerek yapıldı. Cumhuriyet, bir anlamda, tepkiye tepki yoluyla, Tanzimat'a dönüş demekti; son derece lâik bir görünüm aldı. Ne kadar? Pek kısa! «Demokrasi dönemi» denilen ve Bayar-Menderes istibdatına dönüşen halkçılık ve köycülük çığırında başlayan, solun görkemli uyanış döneminde ilericilik adı altında sürdürülen «Gardrop Atatürkçülüğü» eleştirileri, koyu bir dinciliğe doğru açılan kapılar oldu. «Müslüman sosyalizmi» arayışları, Türkiye kapitalizminin İslâm Konferansı'na girmesiyle sonuçlandı.

Lâisizm, Türkiye'ye, kitaplardan girmedi; pratik zorladı. Laisizmin Türkiye'de bir ideolojisi yapılmadı, boşluktan doğdu. Laisizm, Türkiye'de, yalnızca Âdil Mahmut, Mahmut-ı Adlî olarak değil aynı zamanda «Gâvur Padişah» olarak bilinen İkinci Mahmut'un üç düşmanıyla savaşından ortaya çıktı. Mahmut, yeniçeriliği ortadan kaldırmaya kararlıydı. Ortadan kaldırdı. Ancak yeniçeriliği ortadan kaldırmak, aynı zamanda, islâmik bir tarikati, Bektaşiliği, yerle bir etmek demek oluyordu. Mahmut, bunu da yaptı; islâmın bir türüne karşı acımasız savaş açtı ve kazandı. Mustafa Kemal'den yüz yıl kadar önce, tekkeler, «Gâvur Padişah» Mahmut zamanında kapatıldı. Mahmut, ulema ile savaş yaptı, yeniçerilik ortadan kaldırılınca, ulema talebe-i ulûm'u isyanlarına ortak etmek istedi. Bu yüzden, genel olarak, din adamlarından uzak durdu.

Sultan Mahmut'un yeniçeriliği ortadan kaldırdığı zaman, Türkiye, kendisine karşı açılmış ilk bağımsızlık savaşı ile uğraşıyor: Yunan Bağımsızlığı. Ondokuzuncu yüzyılın başında Yunanistan, birbirine düşman sayılan Rusya ve Büyük Britanya İmparatorluklarının koltuğu altında, bağımsızlık mücadelesi veriyor. Türkiye'nin şansı mı, düşünmek gerek; Türkiye'ye karşı milliyetçilik hareketlerinde kiliseler önemli bir rol oynuyor. Türk milliyetçiliğinin doğusunda Türk camilerini son derece olumsuz ve düşman rollerine karşılık Yunan ve Bulgar milliyetçiliğinde ortodoks patrikliği önemi hiç bir zaman inkâr edilemeyen roller oynadılar.

Ölümden dönmüş ve ölümü bilen Mahmut, böyle bir durumda, hiç tereddüt etmedi: İstanbul'daki Rum patriğini, patrikhanenin önünde astı. Önde gelen bir çok Fenerli din adamına aynı muameleyi yaptı.

«Gâvur Padişah» Mahmut'un karşısına çıkan güçlerin ortak yanı, dinsel bir içerik taşıması oldu. Buna, Düvel-i Muazzama'nın, Osmanlı topraklarında yaşayan her türlü dinsel azınlığa sahip çıkmayı bir politika haline getirmeğe başlaması da eklenebilir. Bu durumda, Osmanlı devletini yenileştirerek kurtarmak isteyen Mahmut ne söyleyebilirdi? Şunu: «Ben tebaamdaki din farkını ancak, cami, havra ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim.» Sultan Mahmut lâik olmak mecburiyetini duydu ve bunu ilân etmekten çekinmedi. Din farkını, tapınakların dışına çıkarmayan bir bakış açısı, lâisizm demekti.

Anadolu ihtilâlinden yüz yıl kadar önce Türkiye'ye lâisizm geldi; fazla kalamadı. Çünkü, pratik olarak geldi; teorik olamadı. Yenilgi öğretmen zorladı; ders proğramına giremedi. Bu yüzden Tanzimat'ın üç büyük paşasına karşı, Reşit, Âli, Fuad, Türk aydın tarihinin üç büyük ismi ve Tanzimat'ın üç âsi çocuğu, Kemal, Ziya ve Şinasi'den ilk ikisi son derece dindar bir muhalefeti oluşturdular.

Bu kadar mı? Aydın Üzerine Tezler'in önemli tezlerinden birisini daha önce yazdım: Tanzimat ve Cumhuriyet aydın bolluğuna değil, aydın kıtlığına doğdu. Türk tarihinin büyük doğumlarından önce **tabula rasa** var. Aydın kırımı bir yana, tek başına yeniçeriliğin ortadan kaldırılması büyük bir olay; umulmadık gelişmelere gebe. Biri Genel Kurmay Ordu Tarihi'nin tanıklığına göre, şu: «Mahmut II zamanında kurulan yeni kurumların birisi de Müzika-i Hümayun Mektebi idi. Atâ tarihinin belirttiğine göre, yeniçeriliğin kaldırıldığının üçüncü günü, başlangıçta Türk öğretmenler idaresinde trampet meşkine başlanmış ve daha sonra enderun ağalarından ve darüssaadet ağalarından bir bando müzika kurulmuştu. Bunların başına da yabancı öğretmenler verilmişti»[72]. Mahmut'un yeniçeriliğe kini ve nefreti o kadar büyüktü ki, hemen yeni-

çeri bandosu olan mehter takımını ve müziğini kaldırdı.

Mehter, Farsça ay demek olan Mah kelimesinden geliyor ve çalgıcıların ay biçiminde yerleşmelerinden kaynaklanıyor. Mahmut, Müzika-i Hümayun, Royal Band ya da bugüne getirildiğinde Devlet Başkanlığı Orkestrası'nı kurarak, Batı müziğine de kapıları açıyor (*). Mahmut'un oğlu Abdülmecit, Devlet Başkanlığı Orkestrası'nın başına ve başöğretmenliğine Guvatelli adında bir İtalyanı getirerek, Batı müziği seven torunu Sultan Abdülhamit de Guvatelli Paşa'ya itibar ederek, bu yolu sürdürdü. Ancak Cumhuriyet döneminde mehter takımı, ulusal günlerde, çağların gerisinde kalan müziğiyle «ulusal bando» olarak tekrar göründü (**). Herhalde Mahmut, Türkiye için bir cumhuriyet dönemi düşünemiyordu; ancak düşünebilmiş olsa, cumhuriyet döneminde mehter müziğinin mezardan çıkabileceğine kesinlikle ihtimal veremezdi.

Ama çıktı; üstelik tek başına değil. Mahmut ve Mustafa Kemal, tekkeleri kapattılar. Eğer Mahmut'tan yüz yıl sonra Mustafa Kemal, tekkeleri yeniden kapattıysa, daha önce tekrar açılmış demek oluyor. Bir daha kapatıyor. Şimdi Mevlevî tekkeleri denilince, çok açık olmuyor. Değer hükmü yüklü. Önce bir yabancı dile çevrilirse, Turning Dervish, daha açık oluyor. Şimdi, Bizans müziğinin eşliğinde durmadan dönen derviş taklitçileri, en büyük gösteri ve en büyük bayram sayılır (***). Türk aydın tarihi açısından ne büyük bir yazık! Platon'cu, idealist, Türkçe şiir yazmamış, kendisini «Romalı» Celâleddin, Celâleddin-i Rumî olarak tanıtmış bir Acem şairi, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî, her türlü Türk aydının şairi oluyor ve durmadan dönen sözde dervişlerin tekkesi Konya, her türlü Türk ay-

---

(*) Bilim ve Edebiyat adını verdiğim çalışmamda «Kemalist Estetik» başlıklı incelemede Hafız Rabia ile İtalyan Piyano Hocası Petrini'nin ilişkileri düzeyinde bu açılımın irdelenmesini yapmaya çalıştım.

(**) 12 Eylül döneminde Mehter Takımı, bir başka ülkenin ulusal gününde, Türkiye'yi temsil etmek üzere gönderildi.

(***) Turning Dervishes, televizyon filmine alınıp yurt dışında da oynatıldı.

dını için Kâbe sayılıyor. Sanki Türk aydınının mücadelesi, durgun bir denizde, dalgalar yaratmaktan ibaret. Dalgalar, kalıcı değil.

Bu, öğretmenin, yenilgi öğretmen olmasından ileri geliyor. Öğretim proğramı, bilime dayanmıyor; tepkiden kaynaklanıyor. Mahmut'un kişiliğinin incelenmesi, buna, çok büyük açıklık getiriyor. Gayet doğal, çünkü, Mahmut'un kendisi tepkidir.

Ordu Tarihi, şu bilgileri veriyor: «Mahmut, 20 Temmuz 1785'de İstanbul'da doğmuş, 1 Temmuz 1839'da İstanbul'da ölmüştür. Abdülhamit I.'in oğlu olan Mahmut II, kendisinin yetiştirilmesinde büyük emek ve gayreti olan Selim III'ün etkisinde kalmıştı»[73]. Hem doğru, hem yanlış. Doğru, izlenecek yol konusunda Selim'den öğrendikleri çok olmalı. Yanlış, bu yolda giderken benimsediği tutum söz konusu olunca Selim'in tersidir.

Bunu, aynı tarih, pek farkına varmadan, kabul ediyor ve yazıyor: «Başladığı işlerde karşısına çıkan güçlüklerden yılmadı. Onları yenmek için büyük çaba gösterdi. Bazan sert hareketlerde de bulundu. Ancak, yumuşak ve müteredditdavranmanın başarısızlığa ve felâkete yol açacağını bilmesinin ve hatta görmesinin bunda etkisi olduğunu kabul etmek gerekir.» Yumuşaklığın ve kararsızlığın, bir yenilikçinin ölümü demek olduğunu Mahmut'a Selim öğrettl. Selim'in ölümüyle sonuçlanan yenilgisi, Mahmut'un en büyük öğretmeni oldu.

Şöyle devam ediyor: «Yapılan yenilikler İmparatorlukta tepkiler yarattı. Muhtelif yerlerde ayaklanmalar oldu. İstanbul'da ona 'Gâvur Padişah' diyenler bile oldu. Ancak bütün bunlar, O'nu, hedeflerinden çevirmedi.» Burası o kadar önemli değil. Genel Kurmay Başkanlığı tarafından hazırlatılan Ordu Tarihi, bir yerde, Mahmut'u çok güzel anlatıyor ve özetliyor: «Sultan Mahmut, daima ters giden talihiyle çelik gibi bir irade ve tam bir pervasızlıkla mücadele etmişti»[74]. Pek doğru ve pek güzel!

Rastlantı değil. Pek doğru ve pek güzel olması rastlantı değil. Mahmut, bir iç savaşın çocuğu, bir iç savaşın

aydını ve bir iç savaşın lideridir. İç savaş, dış savaşa benzemez; kütlenin, bireyin, kendisiyle savaşıdır. Kendisiyle savaş, kütleyi, bireyi, değiştirip, geliştirir, katılaştırır. Mahmut, Selim'den değişmiştir, katı.

Mahmut, ölümden döndü, güzel bir duygudur, bilirim. Ölümden dönen için artık yaşam, sırat köprüsü üzerinde sürekli bir kumar olduğu sürece, yaşanmağa değer. Dostoyevskiy de ölümden döndü. Ölümsüz tiplerini yarattı: «Dostoyevski'nin eserlerinde, rahat rahat yaşayıp huzur içerisinde gayesine ulaşmış olan tek bir kahramana rastlayamazsınız.» Çünkü, Dostoyevskiy'in insanları «herşeyi isterler: İyi veya kötü olan, insanın kanını tutuşturan veya donduran, uzakta veya yakında bulunan şeylerin hepsini..» (*) Mahmut, devleti için coşkun bir sevgi; düşmanları için bitmez tükenmez bir kin duydu. Bu ayrımla iyi ve kötü için bir tutku oldu.

Mustafa Nuri Paşa anlatıyor, Alemdar Paşa Selim'i tahta çıkarmak için geliyor: «IV. Sultan Mustafa Han, durumu anlayınca, orta kapıyı kapattırıp, Sultan Selim'in ve Şehzade Sultan Mahmut'un öldürülmeleri için emir verdi.» Devam etmeden önce bir açıklama gerekli. Osmanlı'dan bir miras var, şu: Kendini korumak, alternatifi yok etmek demek. Osmanlı Sultanı, kendisine yönelik bir

---

(*) Stefan Zweig, Üç Büyük Adam: Dostoyevski, Balzac, Dickens, Ankara, 1975, s. 69 ve 68.

Kendi yazdıklarımda Dostoyevskiy olarak yazıyorum, doğrusu bu. Alıntılarda, bize Bulgarcadan geçtiği şekilde Dostoyevski olarak yer alıyor.

Şunları eklemek yararlı olacak: «Dostoyevski, acı çekmenin, bize, her şeyi ta derinden duyabilme imkânını verdiğini bilen insanlardandır.»

«Hastalık derecesine varmış olan duyarlığı sayesinde, hezeyan haline girmeden önce ruhun söylediği son sözleri kavrayabilmektedir; aşırı derecede hassas olması dolayısıyla duyuların en hafif titreşimlerini fark edebilmektedir; mistik denebilecek bir kavrayış kabiliyeti, peygamberlere has ikinci bir görme kuvveti, hareketlerimizin o harikulâde mantıki zincirini keşfetmesini sağlamaktadır.»

S. Zeweig, s. 38 ve 47.

Mahmut : Vak'ay-ı Hayriye'den sonra

Elçi Lord Stratford'a Göre

MAHMUT

Sir Stratford Canning, dördüncü defa olarak 1842 yılında İstanbul'daki İngiliz Elçiliğinin başına geçtiği zaman Türkiye, eski Türkiye olmaktan çıkmıştı. Hiç değilse dıştan, hemen herşey değişmişti. 1812, hattâ 1826 yıllarından bildiği İstanbul ile 1840 yılının İstanbul'u birbirinden alabildiğine farklıydı. Gerçi Yedi Tepe, hâlâ camilerle süslü, dar, kalabalık sokaklar, pazarlar, Haliç, Bab-ı âli, Bab-ı Hümâyun merkezinden başlayıp içerlere doğru uzanmaktaydı ama, şehrin, halkın karakteri, mizacı, hattâ Bab-ı âli'nin tutumu değişmişti. Sultan Mahmud'un serkeş Yeniçeri Ocağına incir dikmeğe karar verdiği gün, Yeni Türkiye'nin doğum günüydü. İşte o gün düzen tarihe karışmış, yerine yeni bir düzen kurulmağa başlanmıştı. Yurdu felce uğratan askeri despotizm ortadan kalkmış, tahtın eski gücü yeniden kazanılmış ve Mahmud'un elinde bu güç, uzun erimli amaçlar için kullanılır hale getirilmişti. Sultan Mahmud, daha uygun şartlar içinde Türkiye'yi kurtarabilecek yetkinlikte bir önderdi. O, yurdunun ihtiyaçlarını kavramış, ne yapacağını kararlaştırmış, yirmi yıl gizli gizli yürüttüğü emelini gerçekleştirmek için nerde kesin darbeyi vuracağını kestirmiş, böylece devrimler için gerekli kapıyı açmıştı. Bu kararlılık, böyle dayanıklı bir tutum, şehzadeler arasında seyrek görülür erdemlerdendir. Gerçi Mahmud'un olağanüstü iradesinin yanısıra burnunun dikine gitmesi ve din konularında kimi zaman softalığa varan aşırılıkları vardı ama, Avrupa medeniyetinin ışığını yurduna aktarıp,

Osmanlı sarayının yitirdiği aydınlığı tazelemek emelinde samimiydi.

Şimdi durup da onca başarısızlığı, kâğıtta kalan yasaları, Osmanlı tarihinin elli yıllık aşamını dudak bükerek süzmek, halkın Sultan Mahmud'un devrimlerine niye öylesine bel bağladığını, hattâ Sultan Mahmud ölüp gideli yıllar olduğu halde unutlarını kaybetmemiş olmalarını garipsemek işten bile değil. Ama unutmamalıyız ki, o cahil, bir yandan da güçlü insanın İmparatorluğunu kemiren yolsuzluklarla uğraşışında, yurdunu Avrupa ülkeleri seviyesine çıkarmak için körü körüne savaşmasında dokunaklı, yiğitçe bir taraf vardır. Bir Osmanlı padişahı düşünün ki, atasından, lalasından gördüğü gelenekleri, görenekleri bir yana atsın, yeni gelenekler, yeni töreler arasında bocalamağı gözüne yedirebilsin! Biz demiyoruz ki, Sultan Mahmud ideal bir devrimcidir, okumakla edinilen geniş görüş sahibi, açık fikirli bir insandır. Kafası dar ve kolay eğilip bükülmez bir mayadaydı. Canning'in daha sonra kalkıştığı devrimleri düşünmedi bile. Yalnız Hükümet ve idare alanında yapılması zorunlu yenilikleri ve bu yeniliklerin asgarisini kavradı, bu yolda harekete geçti. Anladı ki, ancak sağlam, sadık bir ordu tarafından desteklenen bir hükümdar, İmparatorluğu yıkımdan kurtarabilir, yolsuzluk akıntısını önleyebilir, başıboş ihtiraslardan sıyırabilir. Böyle bir ordu ise ancak Avrupa örneği üzerinde kurulabilir. Fransız talimnâmelerini hatmettiğini, Türk süvari törelerinden ayrıldığını, kavuğu, cübbeyi atıp Avrupa ceketini, pantolonunu, kundurasını benimsediğini görüyorsak, bu, toptancı bir fikrin türlü belirtilerinden bir kaçıdır.

Bu, erkekçe, kahramanca bir teşebbüstü. He-

le tek başına, yalnızlık içinde bu işe girıştiğini düşünecek olursak, hayranlığımız bir kat daha artacaktır. Mahmud'u bu yola güden, gerçek anlamında ona yardım eden tek bir kimse bile gösterilemez. Gördüğü yardımlar, emri üzerine, mükâfat karşılığı olmuştur. Vaktinden önce, devrim yoluna, devrim zorunluluğuna kimsenin inanmadığı bir devrede bu işe kalkışmış olması onun talihsizliği sayılabilir ama, bu, Sultan Mahmud'un Türkiye'nin Avrupalılaşması hareketindeki şeref payını azaltmaz, aksine arttırır. Tek başına giriştiği bu harekette başarı kazanamamışsa bu, kararsızlığından değil, yurtdaşlarının hazırlıksız, yabancı devletlerin ise kayıtsız kalışlarındandır. İngiltere, Fransa, Rusya, Mahmud'un akıllıca tasarılarını suya düşürmede büyük etkin olmuşlardır. Rusya hanidir gözüne kestirdiği avının elinden kaçacağını anlayınca, ilk fırsatta Osmanlı İmparatorluğunu vurmağı aklına koymuştu. İngiltereyle Fransa, yarı Hıristiyan, yarı Yunan hayranlığından ileri gelme bir gayretkeşlik içinde Çar'ın elinden tuttular, Yunanlılar adına İmparatorluğun parçalanmasını isteyerek Osmanlı Sultanının gururunu yaraladılar. Antlaşmalarla elleri kolları bağlı kaldığı bir sırada Rusya'nın saldırısına göz yumarak Mahmud'u yapayalnız bıraktılar. Bu yetmiyormuş gibi Nevarin'de donanmasını denizin dibine yollıyarak başarı umutlarını sıfıra indirdiler.

Yunanistan'ın kaybı ve Edirne Antlaşmasının yol açtığı yıkım, Sultan'ın itibarını ve cesaretini kırdı. Arkasından da Canning'in uyartılarına rağmen. politik önsezi yoksunluğunun timsali sayılması gereken bir yanlış adım atan İngiltere, Fransa'nın sözüne uyup Mehmed Ali'nin Suriye'ye kadar muzaffer bayrağını dalgalandırmasına

müsaade ederek, hattâ İstanbul'un tehdit altına girmesine el vererek Sultan'ın ölüm kararını imzaladı. Onca güçlüğe göğüs gererek yurdunun yeni bir çağa girmesi için çırpınan Sultan Mahmud, bütün umutlarının suya düştüğünü gördükten sonra son nefesini verdi.

S. Lane-Poole, Lord Statford Canning'in Türkiye Hâtıraları, Ankara, 1959, s. 103 - 106.

tehdit olunca, cılız da olsa, cenin de olsa, var olan alternatifi ortadan kaldırmayı en büyük savunma sanıyor. Daha sonra Türkiye'de düzen, gücüne bakmadan, alternatifleri ortadan kaldırmayı temel bir politik yasa olarak görüyor. Sovyet Rusya ile Mart 1921 anlaşması görüşmeleri sürerken Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ölümü, İngilizler ile Musul tartışması sürdürülürken İngilizci ve İttihatçıların Maliye Nazırı Cavit'in asılması, bu politik yasayı düşündürüyor. Sultan Mahmut, Kabakçı isyanında derhal IV. Mustafa'yı öldürterek alternatifini ortadan kaldırıyor, tek kalıyor.

Mustafa Nuri Paşa, bilgi vermeye devam ediyor: «Baş Çuhadar Fettah ve Hazine Kethudası Ebe Selim, Mirahor Mehmet, Hazine Vekili Nezir, Tebdil Hasekisi Bağdadlı Ali ve bunlarla işbirliği halinde bulunan beş-on bostancı, Harem-i Hümayun'a girip Sultan Selim'i şehid ederek Sultan Mahmut Han'a da saldırmışlar ise de, Ları Anber ve Hafız İsa Ağaların korumaları ile sarayın çatısına çıkıp, canını kurtardı.» Çatıdan indirildi, tahta oturtuldu.

Ölümden döndü, ölümü biliyordu; yaşamayı da bildiğini sanıyorum. Bir kanıt verebilirim: Osmanlı sultanları, tahtlarına bir tehdit sezdikleri zaman ilk iş, şehzadeleri öldürttüler. Şehzade, Osman ailesinin erkek çocuklarından doğan erkek çocuk oluyor. Peki, padişahların kız çocuklarından ve Osmanlı paşaları arasında pek ünlüleri bulunan Damat Paşalardan olan erkek çocuklar ne olu-

yor? Bir kanun var: Bunlar hemen öldürülüyor. Daha açık, bir padişahın kızı veya kız kardeşi, meşru evliliğinden bir erkek çocuk doğuracak olursa, bu çocuk doğar doğmaz, kanuna uygun olarak, boğuluyor. Çünkü Osman Ailesi, erkek yoluyla kanını değiştirmiyor ve Osman Ailesi'nden gelmeyen bir erkekle evlilikten doğacak erkeklere yaşama hakkı tanımıyor.

«Gâvur Padişah» Mahmut'a kadar. Ubucini, bu kanunu savunarak, Mahmut'un yeniliğini anlatıyor: «Kısa bir süre öncesine kadar yürürlükte olan bir gelenek, bu gibi birleşmelerden doğan erkek çocukların doğar doğmaz öldürülmelerini âmirdi. Bu gelenek, itiraf edelim ki, Osmanlı hanedanının kalımlılığını sağlamış, başka memleketlerde şahsî ihtirasların sebep olduğu ihtilâllerden devleti korumuştur. Bu geleneği Sultan Mahmut, büyük kızının Halil Paşa'yla evlenmesi münasebetiyle ortadan kaldırmıştır. Sultan ertesi yıl bir oğlan doğurmuş, Mahmut kızına, evlâdını büyütme izni vermişti; ancak çocuk doğumdan beş veya altı ay sonra ölmüştür»[75]. Yaşamanın da bir alışma dönemini gerektirdiği anlaşılıyor; yaşama fermanı çıkar çıkmaz bebekler hemen yaşayamıyorlar. Fakat, Mahmut'un, yeni bir yaşama kanalı açtığında da, kuşku bulunmuyor. «Prens» Sabahattin, Abdülhamit'in kız kardeşi Senihe Sultan'ın oğlu, yaşıyor ve bir çoklarına göre bir «ihtilâlci» ve bir «bilim adamı» oluyor (*).

(*) «Prens» Sabahattin çok gerici bir politikacı ve çok gerici ve «heveslı» bir sosyolog olmasının yanında bir sahtekârdır. Çünkü, Osmanlı hanedanında kurallar çok net ve «prens» ünvanı yok.

Kurallar çok net: Erkeklerden ancak tahta geçenlere «sultan» denebilir ve bu mutlaka isimden önce gelmelidir. Yavuz Sultan Selim, Sultan Mahmut örneklerinde olduğu gibi. Hanedanın kadınlarına da sultan denebilir; ancak, mutlaka isimden sonra gelir. Kösem Sultan, Mihrimah Sultan veya Sultan Mahmut'un şair kızı Âdile Sultan örneklerinde olduğu gibi.

Şehzadelere ise «sultan» veya «prens» kesinlikle denmez, Osmanlı kanununa aykırı. Murat Efendi, Abdülhamit Efendi, Mecit Efendi örneklerinde odluğu gibi.

Abdülhamit'in yeğeni Sabahattin'in prensliği kendinden menkuldür ve sahte.

Aydın Üzerine Tezler'e göre ise, ilerde görülecek, hiç bir şey olamıyor.

Ölümü duyabilen, yaşamın tadını ve riskini anlayabiliyor. Kafesi bilen özgürlüğü özleyebiliyor. Cevdet Paşa, bu söylenenlere, tanıklık ediyor: «II. Sultan Mahmut şehzadelliğinde III. Selim ile bir kafeste kalıp görüştükleri zaman ondan bellediği dersleri pekâlâ bellemişti. Şahin gibi kafesten çıkıp da saltanat tahtına geçtiği gibi mütegallibe ile yeniçeri eşkiyasını ortadan kaldırmayı tasarlamıştı»[76]. Tasarladığı muhakkak, ama, önce sormak gerekiyor: Sultan Mahmut, kafesten ne zaman çıktı. Damdan indirilip tahta oturtulduğu zaman mı?

Biraz Batı Avrupa tarihi: Batı Avrupa'da özgürlük feodalite yıkılıp, güçlü merkezî devlet kurulduğu zaman geldi. Biraz «yeni» Türkiye tarihi: Türkiye'de özgürlük için diktatörlük gerektiğini, ilk önce, Mahmut yaşadı. Mahmut, bir diktatörlüğün temellerini attı: Tanzimat Diktatoryası. Bundan sonrak; bölümün adı: Tanzimat Diktatoryası. Reşit, Âli, Fuad Paşalar, uyguladılar. Türk aydın tarihinin üç büyük ismi, Türk aydın tarihinin üç büyük çocuğu, Kemal, Ziya, Şinasi; bunu anlayamadılar

Batı Avrupa feodaliteyi yıkarak özgürlüğe kapılarını açtı. Türkiye, yeniçeri ordusunu ortadan kaldırarak, özgürlüğe adımlarını attı. Cevdet Paşa, buradaki çözümlemeden habersiz, Cevdet Tarihi'nin aynı cildinin aynı sayfasında, kendi kendisiyle çelişme pahasına da olsa, olduğu gibi bunları yazdı: «Padişah dışarda yeniçeri baskısı, içerde bir sürü eski gelenekle günlük merasimden iyice bunalmış, kendini duygusal bir kafes içinde görüyordu. Yeniçerileri bitirip de buna benzer işe yaramaz bağları koparıp, güçlerini kırıp nefes almak istiyordu»[77]. Yeniçeri güruhunu ortadan kaldırmadan, Türkiye'de, nefes almak mümkün olmadı. Türkiye'de yenilik meşalesi, bir iktidar tutkusu olarak ortaya çıktı.

Mahmut, iktidarının ilk yıllarında, bu planını, en yakınında bulunan Halet Efendi'ye açtı. Halet Efendi'nin, yenilikçilerin etrafında her zaman biten iki yüzlü bir hain olduğunu, ancak yıllar sonra anladı. Yıllar sonra Halet

Efendi'yi önce Konya'ya sürdü, sonra orada başını vurdurdu. Ancak yıllar yılı Halet Efendi iki yüzlü oyununu sürdürebildi; Mahmut'un güvenebileceği yenilikçileri Mahmut'a kırdırdı.

Sultan Mahmut, yeniçeri ordusunu ortadan kaldırmak için, kendisine yardımcı arıyor. Halet Efendi ise, Cevdet Paşa yazıyor, Mahmut'un güvenebileceği kimseleri bir bir ortadan kaldırıyor: «Halet Efendi her kapıyı örtüp kapıyor, bu konuda kimseye söz ettirmiyordu. Padişahın bağlandığı düşünceyi görmüştü. Bu konuda Padişaha görüşlerini anlatacak kişileri bir yolunu bulup ya öldürtüyor (*), ya da taşrada bir göreve gönderiyordu (**). Önem-

---

(*) Halet Efendi, o kadar çok aydını ölüme gönderdi ki, artık devlet ileri gelenleri, Halet Efendi'yi ancak «yazık, bu çok genç» veya «efendim çok yazık, bu çok ihtiyar» diyerek ve bir ölçüde durdurabiliyorlardı. «Çok genç» veya «çok ihtiyar» itirazlarına bir süre kanan Halet Efendi'nin sonunda «boynu vurulacak hep orta yaşlıyı ben nereden bulayım» dediği biliniyor.

(**) Ölümden kurtulabilenlerin taşrada bir göreve gönderildiğini söylemek de mümkün. Mehmet Emin Rauf Paşa'nın başına gelenler, Halet Efendi'yi, bir mekanizmayı, aydını ve Mahmut'u anlatması bakımından aktarılmaya değer.

M. Emin Rauf, gençliğinde ileri düşüncelere eğilimli, akıllı birisi. Normal; Halet Efendi'nin hışmına uğrar. Halet, Mehmet Emin Rauf'un idam fermanını çıkarmayı başarır. İdam'a gönderilecek; Mehmet Emin Rauf, yakışıklı. Güzel bir başı var.

Mahmut'un güzeli sevdiği anlaşılıyor. M. Emin Rauf, Balıkhane'ye, Topkapı sarayında da denize açılan ve devlet ricalinin idamlarının yapıldığı yer, gönderilirken Mahmut dayanamıyor; «kallavi başına pek yakışıyor, ben o güzel başa kıyamam» diyor. İdam, sürgüne çevriliyor.

Ölümden dönme herkeste aynı etkiyi yapmıyor; ölümden dönen Mehmet Emin Rauf, bundan böyle yeniçerilerin safında ve ilericiliğin karşısında yer alıyor.

Zamanla bunun için bir de gerekçe buluyor. Kallavi, vezirlerin giydikleri ve bir tülbentle sardıkları büyük kavuk. Yaşlandıkça yakışıklılığının azaldığını düşünen tutucu sadrazam Rauf Paşa, artık, «güzel ama, Kallavi artık bizi kurtaramaz» diyor.

A. Şeref, Tarih Konuşmaları, İstanbul, 1978, s. 257 ve 9.

il devlet makam ve memurlyetlerine hep ehliyetsizleri geçirirdi. Bu gibi ehliyetsiz kişiler de devletin işlerini yürütemez, dalma Halet Efendi'ye baş vururlardı.» Mahmut, son derece yalnız bir yenilikçi olarak işe başladı.

Yalnızlığını da bilmiyor; Halet Efendi ise gerici ittifakı ayakta tutuyor. Mülkiye'de tarih müderrisi Abdurrahman Şeref yazıyor: «Halet Efendi, öncelikle padişahı kendi tesir alanına almak siyasetini gütmek için kuvvetli bir dayanağa ihtiyaç olduğunu biliyordu. Yeniçeri ocağını bu konuda dayanak olarak seçti. Ocağın elebaşlarına bol miktarda armağanlar dağıtarak, bir kısmına da yasal yollardan bahşişler, bayram armağanları dağıtarak ve yıllık ödenekler bağlayarak çoğunu kendi tarafına çekmeyi başardı»[78]. Görülüyor, Türkiye'nin yenilikçi hareketleri tarihinde herkes ne yaptığını pek âlâ biliyor.

Gerici ittifakı tazeleyen Halet Efendi, Tarih Mubahaseleri'nde yazılıyor, Mahmut'un yeni ordu arayışlarını şu biçimde önlemeye çalışıyor: «II. Mahmut askerî düzenlemeye aşırı derecede fikrî eğilim göstererek bu düzenlemelerin ne şekilde uygulanacağı hakkında sorumlularla tartışmaya kalkınca Halit Efendi dürüst davranır gibi görünerek iki yüzlülükle 'aman, efendim ya ocaklılar duyar başımıza bir karışıklık çıkarırsa, Allah korusun ne yapariz?' sözleriyle padişahın korku ve kuruntusunu kışkırtarak memleket için yararlı emellerini geçer idi.» Öyle görünüyor, yenilikçilerin, Mahmut'un olduğu kadar Halet Efendi'nin kişiliğinden öğrenecekleri de pek çok. Üstelik Mahmut türü az; Halet Efendi soyu, solucan türünden, kolay ürüyor ve her yerde bulunuyor.

Halet Efendi'nin davranışından öğrenecekler var. Öğrenebileceklerin kolayca kavranabilmesi için, bir açıklama yapmam gerekiyor: Osmanlı düzenini, bilimin ortaya koyduklarının dışında, determinizmin üstünde, kendine özgü, nev-i şahsına münhasır, sui generis, varsayarak yola çıkmak, Cevdet Paşa'nın hoşuma giden bir deyişiyle, yolsuzluk içinde yol aramaktan farksız. Osmanlı, insanlık tarihinin yasalarının hiç bir zaman dışında olamaz. Nasıl olsun ki? Farklı olması mantık açısından mümkün mü?

Osmanlı, orta çağdan yeni çağa girerken ve yeni çağın ilk yıllarında, Marx'ın pek beğendiğim bir deyişi ile, burjuvazinin çocukluk döneminde, bilinen dünyanın en büyük egemenlerinden birisi, belki de birincisi idi. Üstelik Osmanlı, Tezler'de altı çizildi, yendiği dünyanın kültürünü ve davranış biçimini benimsedi. Başka nedenler bir yana, yalnızca bu yüzden, Osmanlı düzeninin bilinen gelişme şemasının dışına çıkmasına imkân var mı?

Asya türü üretim biçimi mi? Bunlar, Kemalist bakış açısının, kolayca kafalarda ve eksantrik ellerde aldığı biçim olmalı (*). Kemalist bakış açısının temel özelliklerinden birisi, tekil ve sui generis olduğunu ileri sürmek. İlerde yazılıyor; uzun yılların biriktirdiği **aşağılık kompleksi** içinde, dar anlamda ve has anlamda Kemalist dönemin böyle bir savla ortaya çıkışını anlamak pek zor değil. Mustafa Kemal, çubuğu tersine bükerken, hem «ne mutlu Türküm diyene» demek, hem Güneş Dil Teorisi ile Kemalist Tarih Tezi'ni ortaya atmak ve hem de eşi olmayan bir yolun kurucusu olduğunu ileri sürmek zorunluluğunu duymuştur.

Ayrıca unutulmamalı, Anadolu İhtilâli, kendi çelişkilerini çözme gücünü bulamayan bir burjuva-demokratik devrim oldu. Her devrim gibi, kendi yakın geçmişi ile bağlarının, olduğundan çok daha zayıf olduğunu kanıtlamak durumunda kaldı. Kemalist ideoloji, Tanzimat ve Meşrutiyet'te yapılanları küçümsemeyi, kendisini kanıtlamanın ve daha doğru bir deyişle abartmanın, en güvenilir yolu saydı.

Bu kadar da değil. Kemalist Devrim kaç yıl sürdü? Cevap ürkütücü gelebilir; ancak doğrular bazan ürkütücüdür: Has anlamda Kemalist Devrim, on yıldan daha

---

(*) Asya türü üretim biçiminin, «solculuk» adına ileri sürülmesi söylediklerimi zayıflatmıyor, güçlendiriyor. Çünkü, bir, Hürriyet ve İtilâf'ın veya Terakki Perver Fırka'nın ilerici olduğu da «solculuk» adına yazıldı. İki, Türk Solu, özellikle ve en başta, en eski örgütüyle, Kemalizm'in Sol kanadı olmaktan pek ileriye gidemedi. Bunu Türkiye Üzerine Tezler'de dile getirdim.

kısa sürdü. Hepsi, 1930'lu yıllara düştü. Bu yıllar, Türk milliyetçiliğinin doruk yıllarıdır, yoğunlaşma yıllarıdır. Çağdaş Türk devletinin temelleri 1930 yıllarında atıldı. Yine Mahmut'tan yüz yıl kadar sonra. 1930'lu yıllarda, Türkiye'de, merkezî otorite doruğuna ulaştı.

Şimdi, kısaca söylenenleri, fiziksel anlamda bir araya getirmek mümkün: Bir: Kemalist Devrim, kendisini abartmak ve tekil göstermek durumunda. İki: Türk milliyetçiliği, bu dönemde doruk noktasına çıktı. Üç: İhtilâl, yakın geçmişini kötülemek zorunda. Bu üç eğilim, üç vektör, bir araya gelirse ne çıkabilir? Kemalist Devrim, tarihin çok gerilerinde kalan, Orta Asya'da gömülü, kanıtlayıcılık gücü pek uzun zamana bağlı arkeolojik kazıları gerektiren, bir kutsal geçmişle yetinebilir mi? Kesinlikle yetinemez.

Öyleyse? Kemalist bakış açısı ve historiografi, üstelik Avrupa'yı titretmiş olduğu bilinen Osmanlı'nın ilk dönemlerine dönmek ve mümkün olduğu ölçüde fetişleştirmek zorunda. Bu, kişilerle ilgili olmayan, bir fiziksel ve aynı anlama gelmek üzere, bilimsel zorunluluktur. Öyleyse, Türkiye'yi ciddiye alan kafaların ciddiyetle ele almaları gereken tez, istenirse hipotez denilebilir, ortaya çıkıyor: Modern Türkiye, bir Osmanlı Fetişi yaratmak zorunluluğunu duydu. Osmanlı'nın kuruluş ve yükseliş dönemine, bir kimyacı gibi değil bir simyacı gibi baktı (*). Fetiş yaratabilmek için anlaşılmaz yapmak gerekti.

Böyle bir tez, istenirse hipotez denilebilir (**), çok açık uzantılara sahip: İkinci Viyana kuşatmasına denk düşen tarihten sonra, acaba, Osmanlı düzeni gerçekten mi geriledi? Yoksa, Osmanlı düzeni en ileri olduğu zamanda da geri mi idi? Fatih Sultan Mehmet'i bir tarafa koyuyorum, Fatih'in tarihin kaydettiği en büyük ve en hırslı liderlerden birisi olduğuna inanıyorum; Osmanlı düzeninin Yavuz Sultan Selim veya Kanunî Süleyman zamanında pek geri olduğu ileri sürülemez mi?

(*) Turhan Selçuk, Atilla İlhan, Kemal Tahir, bu simyacı bakışını, en uç noktaya çıkardılar. Sanattaki yetersizliklerini, simyacı etkisiyle, kapamaya çalıştılar.

(**) Benim için tez; başkaları isterse hipotez sayabilir.

Kanıtlamak için değil, düşünmek için bir bilgi yeterli: Türkiye'ye matbaanın İbrahim Müteferrika eliyle geldiği hep söylenir ve hep inanılır. Hep yanlıştır. Ayrıntılı kaynaklarda kayıtları var: Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman zamanlarında, Türkiye'de, kuşkusuz İstanbul'da, matbaa var. İspanya'dan engizisyondan kaçarak İstanbul'a gelen yahudiler matbaalarını da beraberlerinde getirdiler. Kendi dillerinde kitap bastılar; Müteferrika'dan çok önce İstanbul'daki Ermeniler de matbaalarına sahip oldular ve kitaplarını bastılar.

İstanbul, Türkiye'nin içinde ve İstanbul'da yaşayan yahudi ve ermeniler hep Osmanlı düzeninin öğeleri oldular. Öyleyse, Türkiye'ye matbaanın İbrahim Müteferrika'nın eliyle geldiğini ileri sürerek bunda ısrar etmek, tarihi çarpıtmak demek oluyor. İstanbullular, Müteferrika'dan çok önce, matbaayı biliyorlar.

Doğrusu şu: İstanbul'a matbaanın girmesine ferman var; Türkçe ve Arapça kitap basımına izin yok. Neden yok? İlmiye sınıfı, ulema, ayrıcalıklı bir sınıf olduğu için; yer yer kast özelliği gösteren ve kendi çıkarlarını kıskançlıkla koruyabilen bir sınıf olduğu anlaşılıyor. Matbaanın engellenmesinden iki tür çıkar sağlanıyor. Birisi, hattat denilen yazıcılar zümresi, ayrıcalıklı durumlarını koruyabiliyorlar. Ancak, bunun, meslekten iktisatçı olmadıkları için iktisadî faktörleri gördükleri yerde fazla abartan bazı sosyal araştırmacılarımızın sandıkları kadar önemli olmadığını düşünüyorum; asıl önemlisi ve ikincisi, matbaanın kolay yayıcılığını önleyerek, ulemanın, egemen ideolojiyi daha kolaylıkla saklı ve etkin tutabilmesidir. Matbaanın ve dolayısıyla kitabın çok sınırlı olduğu bir düzende, ulema, bilginin veya bilgisizliğin şekilini ellerinde tutabiliyorlar. Ve bunda da, son derece başarılı oldukları kabul etmek gerek: Yeniçeri, ulemadan icazet almadan hiç bir ayaklanma yapmadı. Başka bir ülkede, gericiliğin ulemaya, «bilginler» sınıfına, bu denli düşkün ve bağlı olduğunu sanmıyorum.

Şimdi başladığım açıklamayı, bir açıklama daha ekleyerek, sürdürebilirim: Tarihe, eşitsiz gelişme yasasının

getirdiği ve getirebileceği açıklıktan bakmaya çalışıyorum. Burada bunun anlamı, ikili. Bir şu: Ulemanın bu ayrıcalıklı durumu, Türkiye'nin bilimsel sığlığının nedenlerinden birisi olmalı. Çok çeşitli nedenlerle; önce her yerde, ayrıcalıklı durum, kolaycılığa ve kolaycılık da dejenerasyona yol açıyor. Aşırı koruma, eğer kendi içinde düzeltici önlemler alınmazsa, mutlak bir bozulmayı da beraberinde getiriyor. (*) Ancak ulemanın ayrıcalıklı konumunun bilimsel sığlığı doğurmuş olması, yalnızca, bu nedene dayanmıyor. En önemli neden, bilimin, her zaman ve son çözümlemede, yönetim için olmasına dayanıyor. Yönetimin, ulemanın ürünlerinden çok kendisine dayandığı bir düzende, bilimin geliştirilmesine ve giderek yönetim için otoriteyi güçlendirecek bir ideolojiye kaynaklık etmesine, ciddi bir ihtiyaç ve zorlama duyulmuyor.

Eşitsiz gelişme yasasının getirdiği ikinci ve asıl açıklık ise şu: Gerilik veya ilerilik nedir, neye göre belirlenir? Tarihin ilerleme motoru çelişkidir. Osmanlı'nın kuruluş ve yükselme döneminde Osmanlı düzeni, çelişkisi, görece olarak, az olan bir yapı gösteriyor. İsteyen, buna bakıp, bu düzeni «ileri» olarak nitelendirebilir, ancak, ölçüt, tarihin ilerlemesi ise, «geri» demek gerekiyor. Çünkü, çelişkinin derin olmaması, tarihin ilerleyişinin son derece yavaş olması ve zaman zaman durması sonucunu doğuruyor.

Halet Efendi'ye dönmek üzere açıklamaları kapata-

(*) Profesyonel iktisatçılar, bu söylenenleri, kabul etmekde güçlük çekmeyecekler. Çünkü sanayileşme için gümrük duvarlarının aşılmayacak ölçüde yükseltilerek sağlanan bir korumanın, işletmelerin verimliliğini önleyici etkiler yapacağını, kitaplarda okurlar. Bu yüzden; bir iktisat politikası aracı olarak «terbiyevi ithalât» denilen bir emniyet sübabıyla hep karşılaşırlar.

Profesyonel iktisatçı olmayanlar için başka örnek verebilirim: 1961 Anayasası sonrası dönemde Türkiye'de ilerici-gerici tartışması, başka yerlerle birlikte, üç kurumda yoğunlaştı. Anayasa Mahkemesi, Devlet Planlama Teşkilâtı ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi, ilerici kesim, bu üç kuruma aşırı ve tartışmasız koruma verdi; içlerinin boşaltılmasını hazırladı.

bilirim: Ne büyük dram! Osmanlı'da ve aynı anlama gelmek üzere Türkiye'de, bilimsel şemanın bütün aşamaları var; yalnız, gecikmiş olarak geliyor. Kolaylıkla çıkarılabilir, fakat, tekrar da olsa, eklemem gerekiyor: Gecikmiş gelmek, cılız gelmek demek. Dünyanın ilerlediği bir zamanda, yakın çağlarda, gecikmiş gelmek, gelişmemiş gelmek demek oluyor. (*) Gelişmemiş olmak, var olan ayrımların, net olmaması anlamına geliyor.

Şimdi, Abdurrahman Şeref'in Halet Efendi hakkında yazdıklarını, yukardaki alıntıyı da tekrarlayarak, yazabilirim: «II. Mahmut askerî düzenlemeye aşırı derecede fikrî eğilim göstererek bu düzenlemelerin ne şekilde uygulanacağı hakkında sorumlularla tartışmaya kalkınca Halet Efendi dürüst davranır gibi görünerek iki yüzlülükle 'aman efendim ya ocaklılar duyar başımıza bir karışıklık çıkarsa Allah korusun ne yaparız?' sözleriyle padişahın korku ve kuruntusunu kışkırtarak memleket için yararlı emellerinin önüne geçer idi. Padişahın önünde bu şekilde konuşan bu derece kötü düşünceli adam bir gün Sadrazam Hacı Salih Paşa'ya 'efendim, her zaman yeniçeri ocağını kaldırmaktan söz eder durursunuz, Ocak kalkarsa arslanımı (Padişah) nasıl zapt ederiz?' demiş idi»[79]. Yeniçerilik, merkezî otoriteyi sınırlayan bir işleve sahip. Burjuvazinin çocukluk döneminde, Batı Avrupadaki feodalitenin işlevini andırıyor. Bir kez daha, ilericilik, merkezî otoriteyi kurmak demek oluyor (**). Bu yüzden olsa gerek, burjuvazinin çocukluk döneminde Don Kişot, feodalitenin simgesi olan yel değirmenlerine saldırıyor.

Eşitsiz gelişme yasası, bir kez daha, ışığını tutuyor.

(*) Böyle bir durumun, Türkiye'de bilim ve politikayı, daha büyük bir heyecan haline getirdiğini sanıyorum. Bu nedenle de, politika ve bilim, daha sezgisel ve daha sanatçı olmak zorunda.

(**) «Sultan Mahmut yeniçerileri ortadan kaldırmakla ihtilâller çağını kapatmış bulunuyor.»

F.H.A. Ubucini, 1855'te Türkiye, İstanbul, 1977, s. 112-113.

Elli yıl ve çeşitli başarısız denemelerden sonra Mithat Paşa yeniden açacak.

Öyle görünüyor, her dönüşüm öncesi sarayda bir Rasputin bulunuyor; bir tür haberci. Halet Efendi, Mahmut'un sarayındaki Rasputin oluyor. Eşitsiz gelişme yasası ise ışığını şöyle tutuyor: Var olan ayrımların yoksul olduğu bir dünyada, siyasal oyunlar repertuarı pek zengin görünüyor. Halet Efendi'nin iktidar oyunlarında, power politics, bir üstad olduğu ortaya çıkıyor.

Tek başına değil; Mahmut da bir politika ustası olmak zorunda. Başından. Bir bilimselliğin duygusuzluğuyla. Böyle olduğunu gösteren işaretler de eksik değil. Biri şu: Alemdar Paşa, Kabakçı hainini temizledikten sonra, yeniçeriliği de toptan ortadan kaldırmak istiyor ve hazır olduğunu bildiriyor. Genç Sultan, buna, izin vermiyor.

Neden? Netayicü'l-Vukuat yazarı, önce, Mahmut'un izin vermeyişinin, Selim'in tutumuna benzemediğini kaydediyor: «II. Sultan Mahmut Han'ın bu izin vermeyişi ile rahmetli III. Sultan Selim Han'ın yüreksizliği arasında büyük bir fark vardır.» Sonra bu farkı açıklamaya çalışıyor: «Çünkü Sultan Selim zamanında on-onbeş bin kişilik Nizam-ı Cedid birliği yetiştirilmişti. Şimdi ise henüz düzenli ordu kurulmasına girişilmemiş, öte yandan İstanbul, yeni sadrazam Bayraktar Mustafa Paşa'nın sekiz-on bin kadar Kırcali askeri ile dolu olduğundan, iyi kötü yine devlet askeri olan yeniçerilerin kaldırılıp dağıtılması, saltanat başkentinin bütün bütün sadrazamın birlikleri elinde kalmasına yol açardı. Bu durum ise, yasalara aykırı olduktan başka, akla ve politikaya da uygun bir iş olmazdı.» Anlaşılıyor; Mahmut politika biliyor ve iktidarın tümünü istiyor. Bu yüzden, kendisini, kendisine iktidar kapısını açan Alemdar'a teslim edecek kapıları kapamanın yanında, inanmak gerekiyor, yeniçeriler tarafından sarılmış sadrazamı Alemdar Paşa'ya yardım göndermeyerek, ölümünü tercih ediyor. (*) Türk aydını, politikanın

---

(*) Mahmut'un pek vesveseli ve öldürmeyi hiç sevmeyen torunu Abdülhamit, kendisini tahta çıkaran Mithat Paşa'dan, böyle bir yolla, kurtulmayı tercih ederdi. Taşralı ve örgütçülüğüne güveninden burnunun ucunu göremeyen Mithat, ne yapmış olduğunun pek bilincinde görünmüyor. Osmanlı yasa-

fizik yasalarını, Mustafa Kemal'den önce, pek tanımadığı Mahmut'u inceleyerek öğrenmek zorunda. Mahmut'ta bir siyaset duyusu (*) var.

Mahmut, Alemdar'dan yalnızca, güçlü ve kendisini iktidara getirmiş olduğu için kurtulmak istemiyor. Bir de, Türk anayasa ve kamu hukukçularının, pek abartmalı ve ters biçimde, Türk Magna Charta'sı olarak niteleyip övdükleri Sened-i İttifak nedeniyle de Alemdar'a kırgın (**). Bu Sened-i İttifak'ın altında, bir yanda, Alemdar ve artık her biri önemli göreve gelmiş olan Rusçuk Yaranı'nın, diğer yanda da, sergerde âyanın imzaları var.

Sened-i İttifak, aceleci anayasa hukukçularının ileri

---

sında bir padişah hal'eden mutlak ölümü görürken, «bu olmadı, bir daha şansımı deneyeyim» dercesine kısa bir zaman kesitinde iki padişah hal'etmek bir yana, Mahmut'un kapadığı ihtilâller dönemini, bu kez ilericilik adına, açmış olduğunu bile farketmiyor.

Sultan Hamit, belki de, bir dolaylı cinayet bekledikten sonra, elini kana boyuyor.

(*) «Selim, kendisini koruyacak ve reformlarını uygulayacak bir mekanizmaya sahip olmamanın kurbanı oldu. İki neden olmasaydı, yerine geçen Mahmut II. de aynı yazgıyla karşılaşacaktı. Mahmut, birincisi, hanedanın yaşayan tek erkek çocuğuydu ve ikincisi, hem iyi bir siyasal duyuya, hem de büyük bir sabıra sahipti.»

P.F. Sugar, Economic and Polotical Modernization: Turkey, R. E. Ward - D. A. Rustow, Political Modernaziation in Japan and Turkey, Princeton University Press, 1968, içinde, s. 151.

(**) Profesör Aldıkaçtı, bir de anayasa komisyonuna başkanlık yaptı, basma kalıp tekerlemeleri bilgi sanan, anayasa hukukcularına prototip oluyor. Yazdığı kitabına, hep ikinci el kaynaklara dayalı bir bölüm, «Sened-i ittifaktan 1961 Anayasasının Konulmasına Kadar» başlıklı bir bölüm koyuyor ve ekliyor. «Anayasa Hukukunda benzer bir olay da İngiltere'de temsilî rejimin başlangıç tarihi olarak kabul edilen 1215'de geçmiştir.» Böylece Aldıkaçtı türünden bilgisiz üniversite öğretim üyelerinin tekrarlamalarıyla Sened-i İttifak, Türk Magna Charta'sı durumuna yükseliyor

Doç. Dr. O. Aldıkaçtı, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, İstanbul, 1964, s. 24.

sürdükleri türden, Osmanlı yurttaşlarının özgürlüklerini çizen bir belge niteliğini hiç taşımıyor. Alemdar tarafından Tahta getirilen Mahmut'un, daha doğru bir deyişle Osmanlı hanedanının merkezî otoritesini tanımayan bir takım âyan ile yapılmış bir anlaşma oluyor. Sened-i İttifak'ın varlığı, özgürlük isteyen yurttaşların baş kaldırısına değil, gecikmiş ve yeterli ölçüde gelişmemiş bir feodalitenin varlığına işaret oluyor.

Tarih-i Cevdet'de şunlar yazılı: «Bir vakitten beri eyalet ve livaların merkeze olan bağlılıkları pek zayıf olup yer yer âyan ve hanedanlar zorbalık yaparak kimi büyük bir kasabada ve kimi bir sancakta keyfî idare etmelerinden başka Rumeli'de Sirozî İsmail Bey, Anadolu'da âyan olan Bozok mutasarrıfı Ceberzade Süleyman ile Saruhan mutasarrıfı Karaosmanoğlu Ömer Ağa gibi büyük eyaletleri zoptederek mülk sahipleri gibi ve başlıbaşına idare edenler» [80] çıkıyor. Bunlar, yalnızca bir kaç örnek. Gerçekte tam bir fetret devri var.

İstanbul'da otoritesini kurmuş olan Alemdar, bunların gücünü kırarak, iktidarını genişletmeyi düşünmüyor. Tam tersine, «böyle istiklâl iddiasına düşmüş birçok âyan ve hanedana» davetiye çıkararak bunları bir Meşveret-i Amme, Genel Meclis, toplantısına çağırıyor (*). Sened-i İttifak'ın birinci koşulunda, şart-ı evvel, aynen şöyle yazıyor: «Şart-ı evvel şevketlû mehabetlû velinimet-i âlem velinimetimiz efendimiz hazretleri kutb-i daire-i devlet-i edeb-i müddet olmalarıyla gerek zat-ı şevketmisat mülükhanelerine ve gerek teşyid-i bünyan-ı saltanat-ı seniyelerine hazret-i rabbül âleminin lütuf ve ihsanına istinat ve imdat-ı ruhaniyet-i cenab-ı risaletpenahiye tevessülen cümlemiz müteahhid ve damen olup vakten minel evkat gerek vüzere ve ülema ve rical ve gerek hanadanan ve gerek bilcümle ocaklar tarafından kavlen ve fiilen sırren ve alenen bir günah ihanet ve hilâf-ı emr ve rıza-i tavr ve

---

(*) Genel Meclis lâfını okuyan kolaycı Türk anayasa hukukçuları, Fransız ihtilâlini de hatırlayarak, Sened-i İttifak'tan özgür sonuçlar çıkarmada gecikmemişler.

hareket zuhur ederse badeltahkik cesaret edenin tedip ve ibret kılınmasına dahilen ve haricen cümlemiz bilittifak ikdam ve gayret idüp bu maddede müsamaha zuhur iderse anın dahi bilittifak tedip ve tenkiline cidd-i tam oluna ve bu daire-i ittifaka dahil olmadan bulunursa cümlemiz ana dâvacı olup kavlen ve fiilen şart-ı ittihada riayet eylemesine ve dahil olmasına cümlemiz tarafından cebr oluna.» Sened-i İttifak, çok açık bir biçimde, sergeşte âyanın, saltanatı garanti etmesi anlamına geliyor. Bunda kuşku yok, çünkü, Sened'te mütegallibe, kendisinden, «müteahhid» olarak söz ediyor. Ayrıca saltanatın güçlendirilmesi için asker istenecek olursa, âyan, bunu da vermeyi önceden kabul ediyor.

Tarih-i Cevdet'te yazılıyor: «Başçuhadar Eğriboyun Ömer Ağa 'bu sened için istiklâl-i saltanatınıza dokunur, lâkin reddi dahi kabil değildir, şimdilik çaresiz tasdik olunup da sonra bunun fesh ve ilgası çaresine bakılmalıdır' demesi üzerine Sultan Mahmut her ne kadar sözleşmenin üzerini süslü yazı ile tasdik etmiş ise de bu madde kendisine bir iç yarası olup o günden itibaren âyan güruhuna ve onlardan yana olanlara karşı kin beslemeye başladı»[81]. Sabırlı Mahmut, âyanı tepeleyebilmek için, yeniçerilere muhtaç oldu (*). Mahmut, Sened-i İttifak'ı imzalayanların ortadan kalkmasını sağladı.

Önce Alemdar gitti; sonra yeniçeri esnafının hançerleriyle, Türk aydın tarihinin ilk şehitleri olarak nitelediğim Rusçuk Yaranı, param parça edildi ve cesetleri ipe bağlanıp sürüklendi. Bu sırada Mahmut, padişah ve yeniçeriler, hainliklerini sürdürüyor. Sened-i İttifak'ta imzası olanlardan bir taraf ortadan kaldırılıyor. Alemdar ve Rusçuk Yaranı, Sened'i imzalayanlar arasında yer alıyor.

(*) «Ayan ve hanedan arasında yapılan birleşme senedi padişahın saltanatı tek başına yürütmesine mâni olacağı düşüncesinden dolayı padişah da o günkü durumdan memnun olmayıp ocaklı da enderun mensuplarınca okşanmakta olduklarından umumi efkâr tamamen Alemdar Paşa takımının aleyhine döndü.»

Tarih-i Cevdet, Dokuzuncu Cilt, s. 18.

Sıra, Tanzimat Diktatoryası için yolu hazırlamak üzere, öbür tarafta. Ahmet Cevdet Paşa, onuncu ciltte, «1232 Olayları» başlığı adı altında, öbür tarafa yapılanları anlatıyor. «Mütegallibeden ve Anadolu derebeylerinden Karahisar voyvodası İbrahim ağanın idamı için hatt-ı hümayun çıkardı» diyerek söze başlıyor. Biliniyor, bu dönemi, bir İç savaş olarak tanımladım. İç savaşın bir yönü, derebeylerine karşı yönü, diğer yönleri gibi en acımasız bir biçimde sürdürülüyor. Bir örnek verebilirim: «Daha önce Gümülcine'de nüfuzunu arttırmış olan Kalyoncu oğulları Hasan, Ali, Velioğlu Manav, Ahmet, Akbıyık oğlu Hasan, İbiş adlı kimseler Çirmen mutasarrıfı Celâl Paşa tarafından idam edilip kesik başları zilhicce ortasında İstanbul'a gönderildi. Yine bu sırada meşhur Tuzcuoğlu'nun da kesik başı İstanbul'a gelmişti»[82]. Mahmut'un bitmeyen kiniyle, kervanlar İstanbul'a kesik baş taşıdılar.

Derebeyi Tuzcuoğlu'nun başı kesildi; Tuzcuoğlu'ndan zengin Memiş Ağa kaldı (*). Tuzcuoğlu Memiş Ağa çok zengin olmasının yanında çok da yaşlıydı. Mahmut, merkezî otoritesinin dışında hiç bir merkez görmemeye kararlıydı; yaşına bakmadı: Memiş Ağa'nın «üzerine karadan ve denizden yürüdüler, sonunda idam edildi. Büyük bir ev yıkıldı kapandı, ayrıca askerî harekâtla birçok kazalar harap oldu. Halbuki Memiş Ağa'nın yaşı yüzü aşmıştı. Yakında tabiî olarak vefat edecekti.» Sabırlı Mahmut'un zengin Memiş Ağa'nın eceliyle ölümünü beklemeye sabrı yoktu.

(*) Tutucu bilim adamı Cevdet Paşa'nın Memiş Ağa'nın idamına pek üzülmesi şaşırtıcı olmalı. Cevdet Paşa, burjuvaziyi ve burjuvaziden yana olmayı pek biliyor:

«Demek ki Memiş Ağa ticaret ile büyük servet kazanmış bir zattı. İşini bilen devletler bu gibi adamları çoğaltıp topraklarında zenginleşmeğe çalışır. Zira devlet hazinesinin zenginliği tebaasının zenginliği ile başbaşa gider. Zulüm ve baskının sonucu fakirliktir, hazine boşalır.

Bu kurala bakınca Tuzcuoğlu devletçe taltif edilmesi gerekirken, üzerine karadan ve denizden yürüdüler, sonunda idam edildi.»

Tarih-i Cevdet, Onuncu Cilt, s. 274 - 275.

«Çok hesaplı» veya «çok akıllı» birisi, aydından ve bu anlamda insandan pek uzak oluyor. Aydın'ın, bir ölçüde, Don Kişot öğeleri içermesi gerekiyor. Hakkını vermek gerek, Don Kişot öğeler Mahmut'ta alabildiğine var. Yüz yaşını aşmış, doğal ölümü yakın ve pek zengin Tuzcuoğlu Memiş Ağa'nın kafasını kestirmede hiç kuşkusu yok.

Don Kişot öğe, burada pek ön planda değil. Gizli yapıda. Don Kişot öğe, Yunan isyanı ile, olabildiğince su yüzüne çıkıyor. Belki doğal; çünkü, Aydın Üzerine Tezler'in tezlerine göre, Yunan bağımsızlık savaşı Türk aydınının doğumunda çok ayrı ve önemli bir yere sahip. Tekrar: Yenilgi öğretmen inatçı öğretmendir. Sürekli olarak bağımsız devletleri yutmuş Osmanlı canavarı için, Yunan, kendinden kopan ilk bağımsız devlet oluyor. Bunun, ne büyük bir «şok etkisi» içerdiğini abartmak mümkün değil; ne kadar vurgulansa o denli yeri. Hiç fazla sayılmaz.

Türk aydın tarihinde Yunan (*) bağımsızlığının çok büyük bir önemi var; ısrarla yazılması gerekiyor. Ancak, burada, bunu tekrarlamakla yetiniyorum. Şu nedenle: Yunan bağımsızlığının bazı dolaylı sonuçlarına yer açmak istiyorum. Şöyle söyleyebilirim: Türk aydını tercüme odasında doğdu. Bu, Aydın Üzerine Tezler'in birinci kitabının üçüncü bölümünün başlığı oldu. Türk aydınının tercüme odasında doğumu ise, çok büyük ölçüde, Yunan bağımsızlık savaşının yol açtığı gelişmeler yüzünden ortaya çıktı.

Hatırlatma ve tekrar: Bu dönemi, bir iç savaş olarak niteliyorum. Devam ediyor. Mora'da Grek isyanı başlayınca sadrazam, İstanbul'da Fener'de oturan, ortodoks patriğini saraya çağırıyor. Basit lise tarihlerinden hatır-

---

(*) Biz Türkler greklere hep yanlış hitap ediyoruz. Ya 'rum' diyoruz; Arapça romalı demek. Ya 'yunan' diyoruz. Batı Anadolu da İyonya'yı tanımış olduğumuz için. Her ikisinin de, doğrusuyla ilgisi yok. Doğrusunu yalnızca güreşlerde, 'Greko - romen' olarak ve bilmeden söylüyoruz.

Bu çalışmada, bu yanlışı, tümüyle düzeltmeme imkân yok. Doğrusu ile birlikte yanlışlarını da kullanmak zorundayım.

lanacak, Fener, Mahmut zamanına kadar, Osmanlı sarayına tercüman sağlıyor.

Mora ayaklanması başlayınca sadrazam patriği saraya çağırıyor: «Sadrazam Grigoryos'u Bab-ı âli'ye getirterek 'senin bu fesaddan önceden haberin yok mu idi ki, saklayıp söylemedin' diye sorduğunda inkâr etti. Sadrazam tekrar sorguya başlayarak 'Ya! bir fahişe avratın yaptığı zinaya kadar haberiniz olduğu halde böyle milletçe büyük bir fitne fesaddan cahilce haberim yoktu demekle inandırabilir misiniz?' diye ısrarla suçlayınca, Grigoryos 'Devletlû Efendim! Bendeniz doksan yaşını geçmiş şuursuz bir ihtiyarım, eğer bilirse onikiler bilir' diye cevap vermiş ise de, bayağı bir papaz ve kocabışı güruhunun uzun zamandan beri haberdar olduğu milliyet işinden patriğin haberi olmaması akıl dışı bir olaydı. Bundan dolayı sadrazam 'bunu şimdilik Kadıköy'üne götürünüz' diyerek kovduğu sırada, yeni patriğin seçildiği haberi gelince hemen Fener'e gönderilerek yaftası göğsüne takıldı ve patrikhanenin orta kapısında hemen idam edildi»[83]. Hemingway'ın İhtiyar Balıkçısı'nın balığı türünden gittikçe küçülen bir imparatorlukta Mahmut'un davranışı gerçek bir Don Kişot niteliği gösterdi (*). Patrikhanenin kapısında bir patriği asmak, yıllardır Türkiye'nin unuttuğu bir cüret oldu.

Arkası geldi. Patrikten sonra Mora ayaklanması ile ilgileri oldukları gerekçesiyle tüccar ve eşraftan onbeş Rum idam edildi. Bununla da durmadı. İstanbul'un çeşitli yerlerinde en önde gelen Rum din adamları için sehpalar kuruldu. Kayseri, Edremit, Tarabya metropolitleri Balıkpazarı, Kaşıkçılar Hanı ve Parmakkapı'da kurulan sehpalarda ölüme gönderildiler. Resmî idamlar sürdürüldü;

(*) «Mora ayaklanmasında parmağı olduğu öğrenilen İstanbul Patriği Gregorios'un, Mahmut II. tarafından patrikhanenin önünde astırılması Hıristiyan dünyasının heyecana gelmesine ve tepkisine neden oldu. Ve ilk olarak da Rusya, 1821 Haziranında Osmanlı Devletine bir ultimatom verdi.»

Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi, III cü Cilt, 5 nci Kısım 1793 - 1908, Ankara, 1978, s. 24.

bir çok din adamı hayatını kaybetti. Ancak böyle durumlarda beklenebileceği gibi idamlar resmiyet sınırları içinde kalmadı. «Bu idamları görenler, bazı müslümanlara yaptıkları işkencelerin (*) intikamını almak için düşmanlıklarından dolayı gözlerine kestirdikleri hıristiyanları idam etmeye başladılar»[84]. İstanbul, bir mezbahaya döndü; beş yıl sonraki büyük kıyımın provasını yaşadı.

Yunan bağımsızlık savaşında Türkiye, greklerle, Rusya ile, Düvel-i Muazzama donanmasıyla, kendi paşalarıyla ve hainlerle savaştı. Bağımsızlık için savaşan grekleri yendi; Düvel-i Muazzama donanmasıyla Rusya'ya yenildi. Osmanlı imparatorluğundan, ilk kez bir millet-devlet çıktı. Bunu, Osmanlı'yı kurtarmak için düşünen kafalara milliyetçilik tohumları serpmemesine imkân var mı? Selim, Osmanlı aydınının kafasına Batılaşmak anlamına gelen muasırlaşmayı soktu. Mahmut, çağdaşlaşmak proğramını sürdürmekle birlikte, milliyetçilik akımı için pratiği hazırladı. Daha sonra Meşrutiyet aydınının genel proğramının üçüncü saçayağı olan islâmlaşmak ise Genç Osmanlılar ile Genç Osmanlılar'ın ideolojik çocuğu Abdülhamit'in katkısı oldu.

Milliyetçilik her yerde dil akımlarıyla birlikte serpildi. Türkiye, bunun bir istisnasıdır. Neden? Milliyetçilik her

---

(*) «Yunanlı eşkiya sağ kalanlara yaptıkları vahşide davranışlarla yetinmeyip Türk mezarlığını da kazıp ölüleri çıkarıp yaktılar.»

Tarih-i Cevdet, Onikinci Cilt, s. 33.

Kuşkusuz Türkler geri kalmadılar. Türk vahşeti karşısında, greklerin koruyucusu İngiliz sefiri Lord Stratford hemen protesto için saraya koştu. Anılarının yazarı şu bilgileri veriyor: «Fakat bu olaylar Reis Efendi'ye anlatıldıkları zaman, Türk devlet adamı Yunanlıların da aynı şeyi yaptıklarını ileri sürerek suçun ağırlığını üzerinden atmak yolunu tuttu. Reis Efendi bir bakıma haklıydı.. Navar ile Tpipolitza'nın zaptı sırasında Yunanlılar hunharlıkta, vahşette Türklerden hiç de geri kalmamışlardı. Cannin bile bunu istemiye istemiye itiraf zorunda kalmıştı.»

Lord Straford Canning'in Türkiye Hatıraları, Ankara, 1959, s. 54.

yerde bir aydın hareketi olarak göründü, hiç kuşkusuz, bir burjuva-demokratik öz taşıdı. Türkiye'de milliyetçilik doğarken dilcilikten çok uzak kaldı. Neden? Türk aydınını tarihsel eylemlerin bir ürünü olarak ele almanın yararları burada görünüyor. Açık, Mahmut zamanında doğan yalnızca bir Osmanlıcılık oluyor. Bu, biliniyor. Ancak tarih, burada, Türk aydın tarihine bir paradoksu da beraberinde getiriyor. Şöyle: Yunanistan'ın bağımsızlığıyla Türkiye sadece bir toprak parçasını kaybetmiş olmuyor. Buna ek olarak bir de tercüman deposundan yoksun kalıyor. Tercüman, Osmanlı imparatorluğunun dış ilişkilerini yürüten kimsedir. Bunu yüzyıllardır, Fener'deki grekler sağlıyorlar. Kilise okullarında grekçeden başka Batı dillerini ve Türkçeyi çok düzenli olarak öğretiyorlar.

İdamlar ve Türkiye'den yeni bir devletin doğuşu, artık Fenerli greklere, Türkiye'nin en gizli görüşmelerini emanet etme olanağını ortadan kaldırıyor. Ve ortaya, Osmanlı düzeninin şimdiye kadar pek bilmediği bir ihtiyaç çıkıyor: Tercüman. Bu ihtiyacı karşılamak için Tercüme Odası kuruluyor. Yeni doğmakta olan Türk aydını, Batı dillerini öğrenmek zorunda kalıyor. Öyleyse Türk aydınının bir paradoksu daha ortaya çıkıyor: Doğarken yabancı dil öğrenmek zorunda kalıyor.

Bir nokta daha: Aydın Üzerine Tezler için başlangıcı, 1830 yılı olarak saptamak bir bireysel seçim olmadı. Bir zorunluluk olarak ortaya çıktı. Türk aydını, çok zengin ve acılı bir pratikler kundağına doğdu. Henüz bu zengin pratiğin sadece bir bölümü yazıldı. Devamı var.

Mahmut'un hırsını sezebilmek gerekiyor. Öyle anlaşılıyor ve ben öyle seziyorum, Sultan Mahmut, yeniliğin bir merkezî iktidar sorunu olduğunu seziyor. «Seziyor» denmeli; Mahmut'un ne bilgisi olabilir ki? Yine öyle anlaşılıyor ve ben öyle seziyorum, yenilik aşkı Mahmut'ta bir merkezî iktidar tutkusuna dönüşüyor. Engel tanımıyor. Çökmekte olan bir imparatorlukta engel tanımamak nasıl olabilir ki? Öyle sanıyorum, Mahmut, Hemingway'in İhtiyar Balıkçısı'ndaki balığın daha canlı balıklar tarafından kemirilerek bitirilmesi yerine bazı parçaların kopma-

sı riskini bilinçle alabiliyor. Şöyle söylenebilir mi? Yenilik aşkı büyük Mahmut, daha küçük fakat çok daha güçlü bir başlangıcı yeniden büyümenin vazgeçilmez ön koşulu olarak görüyor: İsterse küçülsün, ancak, mutlaka güçlensin. Böyle söylenebileceğini düşünüyorum.

İsterse küçülsün, ancak, mutlaka güçlü olsun. Bu, herhalde, yenilikçi Mahmut'un şiarı. Öyle çıkarıyorum. Eylemlerinden çıkıyor. Tarihe mal olmuş eylemleri, yeniden yazıldığında, böyle konuşuyor. Eylemlerine egemen olan mantığın bu olduğu anlaşılıyor. Yunan bağımsızlık savaşında bir çok kez bu mantıkla hareket ediyor. Hareketlerinin içinden bu mantık çıkıyor.

Mora isyanı, Mora Valisi Hurşit Paşa'nın bütün askerleriyle birlikte Mora'yı boşalttığı bir zamanda ortaya çıktı. Kuşkusuz, Sultan Mahmut, Yunan isyanını kolaylaştırmak için Mora'yı boşaltmadı. Mora Valisi Hurşit Paşa'ya Tepedelenli Ali Paşa'yı tepelemesini emrettiği için Mora boşaltıldı. Çünkü Tepedelenli çok kuvvetlendi ve Ordu Tarihi'nde de yazıldığı gibi yabancı ülkeler ve İstanbul ile bağımsız ilişkilere girişti. Şöyle: «Zeki ve cüretli bir kimse olan Ali Paşa, bir derebeylik kurmayı başarmış, topçu adı ile muntazam bir kuvvet tertip etmiş, küçük bir donanmaya ve büyük bir servete sahip olmuştu. Elde ettiklerini muhafaza için Avrupa devletleri ile ilişkiler kurmuş ve İstanbul'daki bazı devlet adamlarını da elde etmeyi ihmal etmemişti»[85]. Bütün iktidar ortaklarını ortadan kaldırmaya kararlı Mahmut'un böyle bir durumu hoşgörüyle karşılaması düşünülemez.

Fakat yine de bir süre hoşgörülü davrandığı anlaşılıyor. Bu, aynı zamanda, İstanbul'un bir Yunan isyanı beklediğini de gösteriyor. Silâhlı Kuvvetler Tarihi'nde yazıyor: «Tepedelenli Ali Paşa'nın kendi oğulları idaresi altındaki bölgelerin devamlı bir surette genişlemesi hükümeti endişeye düşürmekte idi. Fakat ayaklanmak için fırsat kollayan Rumların durumu Tepedelenli'ye karşı müsamahalı bir siyaset güdülmesine neden olmuştu.» Yalnız, mütegallibeye karşı teskin edilemez kiniyle Mahmut'un hoşgörüsü uzun ömürlü olmuyor. Bir basit neden, İstanbul'a sı-

ğınan Paşa İsmail Bey adında birisine Tepedelenli'nin Arnavut fedailerinin suikast girişiminde bulunması, Mahmut'un hareket emrini vermesi için yeterli oluyor.

Olaylar hızlanıyor. Yunan isyanı, Patras başpiskoposunun Patras kalesini kuşatmasiyle 12 Şubat 1821 tarihinde başlıyor. Mahmut 21 Nisan 1821 tarihinde Patrik Gregorios'u İstanbul'da idam ettiriyor. Tepedelenli ile hesaplaşma, daha doğrusu Osmanlı kuvvetlerinin Yanya kalesini savunan Tepedelenli'ye hücumu, bu arada devam ediyor. Mahmut, başlayan Yunan isyanı nedeniyle, derebeyi Tepedelenli ile hesaplaşmayı ertelemiyor. 1822 yılı Ocak ayında Tepedelenli Ali Paşa, merkezî Osmanlı kuvvetleriyle savaşırken, önce ağır yaralanıyor ve sonra ölüyor. Diğer mütegallibeye yapılan Tepedelenli Ali Paşa'ya da yapılıyor: Kesik başı İstanbul'a gönderiliyor. Tepedelenli Ali'nin oğulları Veli, Muhtar ve Salih Paşalar ile torunu Mehmet Paşa da öldürülüyorlar.

1821 yılında başlayan Yunan İsyanı, 1829 yılında Yunanistan'ın bağımsızlığıyla sona eriyor. Yunanistan'ın bağımsızlığını, çok büyük ölçüde ve elli yıl kadar sonra Bulgaristan'ın bağımsızlığında olduğu gibi, Rusya sağlıyor. 1828 yılında başlayan Rusya ile savaş Yunanistan'a bağımsızlık veren anlaşmaya kadar devam ediyor. Bu kadar da değil. Tepedelenli üzerinde başarı sağlayan Osmanlı kuvvetleri isyancı Yunanlılara da hakim olabiliyorlar. İşte tam bu sırada, 8 Ekim 1827 tarihinde Navarin önündeki Osmanlı donanması, İngiliz, Fransız ve Rus donanmasının, tüm savaş kurallarına aykırı bir biçimde, ansızın hücumuna uğruyor. Osmanlı donanması üç buçuk saat içinde kül oluyor.

Tekrar: Aydın Üzerine Tezler'e başlangıç olarak 1830 tarihinin alınması bir rastlantı değil. Türk aydını, kahredici yenilgiler içinde ve yalnızlık içinde doğdu. Yenilgiler ve yalnızlık içinde Mahmut, toptancı ve acımasız olmayı öğrendi. Katılaştı. Belki Mahmut için bir tek zorunluluk vardı: İsterse küçülsün, ancak, mutlaka güçlü olsun.

İşte Türk tarihinin, adı üzerinde hayırlı olayı, Vak'a-yı Hayriye, böyle bir zamanda ortaya çıktı. 15-16 Haziran

1826 tarihinde yeniçeri ordusu, Navarin'deki Osmanlı donanması gibi, kül oldu. Türkiye'ye karşı yöneltilen bir bağımsızlık savaşının sürdüğü bir zamanda, Türkiye'nin büyük devletler içinde yalnız olduğu bir zamanda, genç ve hırslı Rusya Rusya imparatorluğuyla savaşın kaçınılmazlığında, Sultan Mahmut, sürmekte olan iç savaşı, yeniçeri ordusunun ezilmesini emrederek sona erdirme kararını verdi.

Vak'a-yı Hayriye, Hayırlı Olay, zamanında verilen bir isim oluyor. Gerçekten öyle mi? Hayırlı Olay, tarihe göğüs gerebiliyor mu? Öyle anlaşılıyor. İlericilikten gericiliğe geçen Peyami Safa, 1936 yılında, şunları yazıyor: «Vak'a-yı Hayriye'den beri biz yeni bir medeniyete intibak devri geçiriyoruz»[56]. Bir başkası, 1930 yıllarında yazan Edebiyat Tarihçisi İsmail Habip, yazmıyor, bir anlamda, haykırıyor: «15 Haziran 1826... Bu tarih Vak'a-yı Hayriye günüdür. Eskinin yıkılış günü, yeniye mâni olan müsellâh kuvvetin ortadan kaldırılışı günü, tarihimizin hakikaten mühim günü; bir asırlık teceddüt mücadelemizin başında bulunan büyük gün»[57]. Liselere ders kitabı olarak yazılan bu önemli çalışmada, Hayırlı Olay, yüz yıllık yenilik mücadelesinin başlangıcı ve yeniliğe engel olan silâhlı kuvvetin ortadan kaldırılışı olarak değerlendiriliyor.

Profesör Tarık Zafer Tunaya, 1960 yılında yayınladığı çalışmasında, Hayırlı Olay'ı, Batılaşmanın en önemli adımı sayıyor. Şöyle: «Bu hareketin, işaret edildiği gibi, önemi büyüktür ve bir ıslahat engelini ortadan kaldırmıştır. Sonra da müessese içinde birbirini inkâr eden, klasik Osmanlı düalizmini ilk olarak ve askerî alanda kaldırmaya teşebbüs etmişti. Batılılaşmanın en önemli adımı da böylece atılmıştır»[58]. Mantıkta, planlamada, politikada bir süreç var: Aracın amaç olması. Planlamadan şöyle bir örnek verilebilir: Amaç kalkınmadır, aracın yatırım olduğuna inanılır. Bu inanç gerçekten ya da önemli bir yanılgı sonucu öylesine güçlüdür ki, kalkınma unutulur; araç, amaç düzeyine yükselir, hep yatırım üzerinde durulur. Bir başka örnek daha verilebilir; Tanzimat'ta amaç yenileşmektir, aracının eğitim olduğu düşünülür. Meşrutiyet'te artık bu dü-

şünce bir fetiş haline gelmiştir. Eğitim, yararlı ağırlığının dışına itilir.

Yeniçeri güruhunun ezilmesi, bu mantığa başka bir örnek oluyor. Ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde, Türkiye için çağdaşlaşma, yeniçeri ordusunun ortadan kaldırılmasıyla özdeş sayılıyor. Bu yüzden olsa gerek Profesör Enver Ziya Karal, 1964 yılında yazdığı bir incelemede, Hayırlı Olay için, «Batılaşma yolu, bu defa kapanmamak üzere tekrar açılmış oldu» diyor[89]. Bunun için ise çok kan döküldü. İç savaş doruğuna ulaştı. İç savaşta çok aydın kırıldı; iç savaştan yeni aydın çıktı. Tıpkı, yirminci yüzyılın ilk çeyreğindeki iç savaştan da yeni bir aydının çıkmış olması gibi (*). Savaştan savaşçılar katılaşarak çıkıyorlar; iç savaştan düşünebilen insan aydınlaşarak çıkıyor.

Neden mi? Tanımı gereği. Aydın, deniz anası ya da medüz değildir. Medüz, uzaktan ne kadar güzel! Pırıltılı. Ama yakından öyle mi? Tutmak bile mümkün değil. Avuçta durmaz, akar; acıtmaz, dalar. Aydın ve bu arada Türk aydını, deniz anası olamaz. Çünkü, aydın kafasıyla toplumu değiştirmek için mücadele eden kimsedir; medüz olmadığı gibi, kesinlikle, balmumundan bir keser de değil. Daha ilerisi, demirden bir keser değil. Çelik; demire su

---

(*) Düşünmek ve sunmak, her zaman aynı değil. Birbirinin tersi olabileceğini kabul edemiyorum.

Sunuş yöntemim ile ilgili kısa bir açıklamayı gerekli görüyorum: Aydın tarihi yazmıyorum; Aydın Üzerine Tezler üzerine çalışıyorum. Geçmişi yazarken, bugüne uzantılarını göz önünde tutmak ve mümkün ölçüde, göstermek zorundayım. Bunu yapıyorum ve yüz yıl atlayarak bir diğer iç savaştan söz ediyorum.

İlerdeki kitaplarda tersini de yapacağım. Yüz yıl sonrasını yazarken, yüz yıl öncesine değineceğim. Bu da zorunlu. Çünkü geçmiş, ancak bugünden bakıldığında net görülebilir.

Savaşın aydını değiştiren ve geliştiren özelliğine dikkati çekiyorum. Benim dışımda da yapılmış. Mezun olduğum Fakültenin müdürlüğünü de yapmış olan Mehmet Emin Erişirgil, bağımsızlık savaşının, yeni bir aydın yaratma etkisi üzerine parmak basmış. Olduğu gibi alıyorum. Olduğu gibi almam tümüyle katıldığım anlamına gelmiyor. Ama saygı duyduğum kesin.

Mehmet Emin (Erişirgil)

ESKİ VE YENİ NESLİN DÜŞÜNCELERİ ARASINDAKİ FARK

İstiklâl Harbi'nin memleket bünyesinde yaptığı tesiri tedkik etmek, Türk münevver zümresinin düşünceleri üzerinde bıraktığı rehakâr izleri araştırmak bugünkü nesil için bir vazifedir. Son inkılâp, yalnız Türkiye'de zaten müstehaseden başka bir şey olmayan bir takım akideleri silip götürmekle kalmamıştır. Aynı zamanda Türk münevver zümresinin düşünceleri üzerinde de azim tesirler yapmıştır. Denilebilir ki, İstiklâl Harbi'nden evvel münevver zümrenin ekseriyetinin harekâtına hakim olan fikirler yine bugünkü nesilde yeni bir düşünce tarzı, hayat hakkında yeni bir telâkki, hulâsa yeni bir felsefe kaim olmuştur.

İtiraf etmeliyiz, bu son inkılâbı vücuda getirenler memleket dahilinde sadece softa zihniyetiyle çarpışmadılar, münevver zümre içinde bir takımlarının fikir ve kanaatlerini değiştirmek için de uğraştılar. Yalnız kurûn-ı vustâî telâkkilere karşı muzaffer olmadılar, aynı zamanda bir takım mefhumlara saplanmak yüzünden vekayii, hâdisatı göremeyen, garp âleminin ondokuzuncu asrın bilhassa nısfında vücuda gelen fikri tahavvülâtını idrâk edemeyen bir zümrenin kuru ilminin de hakikatten ne kadar uzak olduğunu pek aşikâr surette meydana koydular.

Onun içindir ki, inkılâp münevver zümrenin fikir ve kanaatlerinde azîm bir tahavvül yaptı Dimağları bu tahavvüle müsait olmayanlar da eski kanaatlerinin ezici tesiri altında âdeta kuruyup kaldılar.

İstiklâl Harbi, münevverlerin kanaatlerinde ne gibi tahavvül vücuda getirdi? Daha evvelki nesil hayat hakkında nasıl bir telâkkiye mâlik idiler? İstiklâl Harbi içinde yetişen, o harbin ve son inkılâbın tesiri altında kalan neslin hayat telâkkisi nedir? Bu makalede onu göstermek, bilhassa bu iki telâkki arasında hangisinin bugünkü ilmî ve felsefî tefekkürata uygun olduğunu araştırmak istiyoruz. Bir zamanın, bir zümrenin kanaatlerini en ziyade tebarüz ettiren, vazıh bir hale koyan; o zamanda yetişen, o zümre içinden çıkan büyük mütefekkirler ve felsefî eserler yazan muharrirlerdir. Maatteessüf daha evvelki münevver zümreler arasında bu derece yükselmiş seviyede kimse de yoktur. Meselâ, Servet-i Fünûn nesli arasında o zümrenin hayat hakkındaki telâkkisini bâriz ve insicamlı bir surette yazan bir mütefekkir mevcut değildir. Fakat biz onların parça parça yazılarından, bilhassa hareketlerinden, iyiliğe, güzelliğe, hakka dair telâkkilerinden istidlâl ederek hayat düşüncelerini meydana çıkarabiliriz. Hiç şüphe yok ki, Servet-i Fünûn neslinin en ziyade okuduğu ve hazmetmek istediği eserler onsekizinci asrın Fransız feylesoflarıdır. Bunlar Diderot'nun, Rousseau'nun bilhassa Voltaire'nin fikirlerinden bir kısmını şöyle böyle tanıyorlardı. Fakat, hiçbiri lâyıkıyla bu mütefekkürleri tedkik etmiş, ne gibi tesirler altında felsefelerini ortaya koymuş olduklarını bilmiyorlardı. Daha fenası, ondokuzuncu asırdaki ilmî terakkiyâtın, içtimaî tahavvüllerin hayat hakkında nasıl bir telâkki meydana koyduğunun farkında değildiler. Böyle oldukları için ortaya koydukları fikirler bu asra intibak etmek cehdinde olan Türk milletine hiçbir zaman bir mefkûre olamıyordu. Bunları bizden ayıran başlıca vasıf şunlardır:

1 — Bu nesil ferdiyetçi idi, yani fert için mücerret ve tabii bir hak farzediyorlar, saadeti bu «hakk»ın temininde buluyorlardı. Böyle oldukları için bir nevi kozmopolitliğe mütemayil idiler, onlarca en yüksek cemiyet mücerret ferdi «hak»ları temin eyleyebilen cemiyetlerdi. Binaenaleyh nasıl ve nerede böyle bir cemiyet varsa ona meclûb idiler.

2 — İnsanlığı bilhassa, her türlü kayıttan âzâde tefekkürde görüyorlar, serbest tefekkürü insanlığın en büyük nişânesi addediyorlardı. Binaenaleyh ne milli hislere, ne de hakiki hayatın eseri olan iradeye büyük bir kıymet veriyorlardı. Kendilerini hür ve rahat bırakan her müessese karşısında lâkayt kalabilirlerdi. İnsanlığın içinden gelip taşan sevk-i tabiilerin, hayati kudretlerin ehemmiyetini bilmiyorlar, cidâle atılmaktaki zevki o kadar anlamıyorlardı.

3 — Bu nesil için sükûn esas idi. Vâkıa sultanların istibdadına karşı âsî vaziyette idiler. Fakat bu halleri kendi zihinlerindeki mücerret «hak» mefhumunun çiğnenmesinden mütevellit rahatsızlığın aks-ül ameliydi. Yoksa muayyen bir mefkûrenin istihsali için sarfı lâzım gelen kudreti kendilerinde bulamıyorlardı. Çünkü saadeti mefkûrenin istihsali için lâzım gelen mücadelede aramıyorlar, bilâkis sükûn içinde tefekkürde görüyorlardı. Serbestçe düşünmeğe müsait herhangi bir saha içinde yaşadıkları zaman mesut olacakları kanaatı vardı. Bir zümrenin müşterek kanaatini onların içinde en yüksek şahsiyete mâlik olanların fikirlerinde araştırmak lâzım gelir. Servet-i Fünûn münevverlerinin hayat hakkındaki kanaatlerini de bu zümrenin en yüksek siması olan Tevfik Fikret'te aramalıdır. Tevfik Fikret'in hayatını, eserlerini tedkik ediniz, bu ka-

naatleri bâriz surette görebilirsiniz. Tevfik Fikret lisanında «hakk»ın, «fazilet»in mânâsını araştırınız, göreceksiniz ki şair bu mücerret kelimelere semâdan inme birer mefhum gibi tapmıştır. Hak ile cemiyetin, fazilet ile hayatın münasebetini görmemiş, hakkı cemiyetin herhangi bir devr-i tekâmülünde fertlere temin eylediği bir selâhiyet, fazileti hayatı kuvvetlendiren bir kıymet gibi telâkki eylememiştir.

Tevfik Fikret için fertlerin içinden gelen ne milli tahassüslerin, ne sevk-i tabiilerin, hülâsa hayatın en büyük esası olan iradenin büyük bir kıymeti yoktu. Kendisi için serbestçe düşünmeğe müsait bir muhit bulunca irfanı «tebdil-i tâbiiyet» edebiliyordu Vâkıa bu halde de feryad eyledi. Ancak bu feryadın mensup olduğu «cemiyet»e müessir olarak onun yükselmesini istemekten ziyade böyle bir muhitten mahrum olan insanlara karşı duyduğu merhametin yüksekten ifadesi gibiydi.

Bu zümrenin bazı dimağlarına pek yanlış tefsir edilen bir de «tekâmül» kanaati girmişti. Bunlara göre fert ve cemiyet, muhitin tesiri altında bati tahavvülâta uğrayabilirdi. Şark da, Türkiye de bir takım ecnebi tazyikleri altında tahavvül edebilirdi. Ancak garp milletlerinin seviyelerine çıkabilmek için bir takım merhalelerden geçecekti. Bunlar, milli hayatın hamlesinden hiçbir şey beklemiyorlar, ümitlerini hep harici müessirâta bağlıyorlardı. «Hayat» ve »irâde» nin kudretine inanmayanlar için elbette bir cemiyeti ilerletecek müessir ancak hariçte olabilir.

1324 (1908) İnkılâbı işte bu itikatta bir münevver zümre buldu. Türlü türlü felâketler bu akideleri sarahaten tekzip eyledi. O vakit kuvvetli bir «milliyetçilik» doğdu. Milliyetçilik, Türk-

çülük bir kere gençliği ferdiyetçi olmaktan kurtarmış, sonra milli hamleye, binaenaleyh hayat ve iradeye kıymet vermeyi öğretmişti.

İstiklâl Harbi'ne takaddüm eyleyen bu devrin tefekkürâtı üzerinde en çok müessir olan ve aynı zamanda o zamanın düşüncelerini tebellür ettiren Ziya Gökalp merhumdur. Ziya Bey, zamanının tahassüsâtını en kuvvetli bir surette duymakla kalmamış, bunları insicamlı bir felsefeye rabta uğraşmıştır. Ancak Ziya Bey'in eserlerinde kendi şahsiyetinin mühim bir unsuru vardır.

Ziya Bey, mistik bir ruha mâliktı. Ruhen tatmin edilebilmesi için kudsi bir mevcuda itikat eylemeğe ve o varlığı da imkân mertebesinde fertlerin fevkine çıkarmağa âdeta mecbur idi. Onun için «vicdan-ı içtimai»yi mâfevkattabiiye mücerret bir varlık hâline getirmiş, inanılması lâzım gelen mefkûrelere kudsiyet vermiş, idealine uygun harekette bulunan devlet adamlarını vahye mazhar mâ-fevkalbeşer olarak göstermeğe çalışmıştır. Bu telâkki mefkûrelerimizle, ferdi, tabiatı ve alelıtlak mevcudâtı ayırmağa, bunlar arasında rabıta görmemeğe doğru gider. Bilhassa fertleri pek infiâlî bir vaziyete sokar, sevk-i tabiilerimizi, şuurumuzda kaynaşan hayati kuvvetleri uyutur. Nitekim «Gözümü kaparım, vazifemi yaparım» düsturu fert ruhunu hiç hesaba katmayan, hakikati, vazifeyi tecrübelerimiz fevkinden gelen bir emir gibi gösteren bir düşüncenin eseridir.

***

En mühim hakikat, hayat ile temastan, tecrübeden çıkar. Zamanımızın en esaslı vasfı «hakikat» için en genis mânâda «tecrübe» den başka miyâr kabul etmemesidir. Türk gençliği düşman taarruzu karşısında milli hayatı kurtarmak için

cihada girince en geniş bir tecrübe sahası bulmuştu. Diğer cihetten hayat ve memât musaraası insanlığın en esaslı kabiliyetinin ne olduğunu göstermişti. Onun için İstiklâl Harbi, gençliği, doğrudan doğruya tabiat ve hayat ile temas ettirmiştir; mâziden müntakil, mücerret nazariyât bu cidalde işe yaramayınca bittabi sarsılmış, tecrübenin, yaşayışın telkin eylediği «hakikat»-ler yerleşmeğe başlamıştır. Böylece bugünkü nesil yavaş yavaş mâziden ayrılmış, az veya çok şuurlu yeni temayüllere ve akidelere sahip olmuştur. Genç nesle telkin eyleyeceğimiz itikatlar bu tecrübenin bize doğruluğunu gösterdiği hakikatler olabilir.

İstiklâl Harbi'nin bize öğrettiği en umumî ve felsefî hakikatler bilhassa şunlardır:

1 — İnsanlığın kudreti «irade»dir. Fikirler a'mâlden, hayattan evvel ve onların hâkimi değildir. Bilâkis fikirlerimiz amellerden, hayattan doğar. Onun için bir fikir ne derece irade kudretini arttırıyor, hayatı kuvvetlendiriyor, a'mâli tensik eyleyebiliyorsa o derece doğrudur.

2 — Madem ki irade ve a'mâl esastır. İnsanlığı yükselten sadece tefekkül değil, amel ve iradedir. Çünkü fikrin doğruluğu, bizi tabiat ve cemiyet üzerinde müessir yaptığı zaman anlaşılır. Doğru fikirler, sevkettiği işleri yaparken bizi muvaffak eden, yeni tecrübelerle tekzip olunmayan düşüncelerdir.

3 — İrade esas olunca yaşamanın gayesi onu takviye etmek, hayatı zenginleştirmektir. Medeniyetin derecesi şiddet-i hayatı arttırmakla kaimdir. Hayatın şiddetini azaltan her akide muzırdır. Onun içindir ki dini kisveye bürünen bazı itikatlar hayatın şiddetini azalttığı için yanlış ve tehlikelidir.

4 — Fert içtimaileştikçe şedıd ve zengin bir hayat yaşar. En kuvvetli irade içtimaî ve millî bir mefkûrenin kuvvetle hissedilmesinden doğar. Şedid bir hayat da kuvvetli bir iradenin eseridir.

5 — Saadet iradedir, binaenaleyh mes'udiyeti kuvvetli a'mâlde, şedid bir hayat yaşamakta aramalıdır. Sükûn içinde kalmağı istemekle hakiki saadetin, kuvvetli hazzın düşmanı oluruz. Mefkûre bizi a'mâle kuvvetle sürükleyeceği için saadet içtimaî bir ideal arkasında koşmakla istihsal edilir.

İstiklâl Harbi'nin öğrettiği bu hakikatler bir Türk mütefekkiri tarafından birbirine merbut fikirler haline konulur, tabiatın ve tarihin kanunlarına tevafuku gösterilirse yeni neslin inanabileceği felsefe meydana çıkar.

***

Zaten bu tarzda bir düşünce, garbın bugünkü felsefi tefekkürâtına en uygun olanıdır. İnsaniyetin tefekkürâtı tarihine bakılırsa birtakım esaslı mihverler ayırmak mümkün olur. Meselâ, eski Yunanlılarda bilhassa Eleatlarla başlayan fikrî ve felsefî cereyan âlemdeki tenevvü ve tahavvülün esasını teşkil eyleyen «varlığı, mevcudu» aramak mihveri etrafında döndü. Kurûn-ı vustânın felsefi tefekkürü Allah'ın sıfatını şerh ve izah etmek çerçevesi içinde kaldı. Rönesans feylesofları hâdisatı «tabiat» dedikleri ve pek ta'mik eylemedikleri bir mefhuma rabta çalıştılar. Onyedinci asır feylesofları hâdisatın esası olan «cevher»in mahiyetini araştırıp durdular. Onsekizinci asır felsefesi vâkıâtı aklî mebde'lere irca eylemek, hâdisâtı fikir çerçevesi içine sokmak esasına müstenittir. Ondokuzuncu asırdadır ki, hayatî ilimlerin terakkisi sayesinde şe'niyeti, mücerret fikir çerçevesi içine sokmanın, âdeta orada dondurup

bırakmanın doğru olmadığı anlaşıldı. Bilâkis akıl ve fikrin; şe'niyetin, hayatın eseri olduğu meydana çıktı. Bu asırdadır ki, insanda en mukaddem, en esaslı vasfın amel olduğu tezahür etti.

Hayat, 16 Kânun-u evvel 1926.
Mehmet Kaplan ve diğerleri, Atatürk Devri Fikir Hayatı I., Ankara, 1981.

verilerek elde edilir (*). Aydın, mücadele ile çelikleşir.

Aydın Üzerine Tezler'e gelinceye kadar, benim bilgime göre, Hayırlı Olay ile sona eren dönemin bir iç savaş olarak yazılmamış olmasına çok şaşmak gerek. Demek, Türkiye'de yazılacaklar oldukça çok. Çünkü, eğer Vak'a-yı Hayriye ile noktalanan dönem, Vak'a-yı Hayriye'nin kendisi, bir iç savaş olarak yazılmayacaksa herhangi bir iç savaş nasıl yazılır? Ayrıca olayın, olgunun, maddenin, kütlenin kendisi varsa, adını koymaktan çekinmek neden? Olayın kendisinin var olduğu ise ortada. Ordu Tarihi, Hayırlı Olay'ın sonucunda, şöyle bir envanter çıkarıyor: «Bu hareketle 3000 yeniçerinin olay sırasında öldüğü, 7-8000 yeniçerinin yakalanarak idam edildiği ve 200 bin kadarının da İstanbul'dan sürüldüğünü», çağdaş bir yabancı kaynağa dayanarak, yazıyor[90]. Verilen sayıların, idamlarla ilgili olanı doğruya yakın görünüyor. Cevdet Paşa, Esat Efendi tarihine dayanarak, İstanbul ve taşradaki idamların sayısını 6000 olarak gösteriyor.

Nicelik, kemiyet, neye yarar? Niteliğin, keyfiyet, bilinmediği bir zamanda, nicelik bilgilendirme işlevini yapar. Ancak vak'a-yı Hayriye ile ilgili olarak nitelik belirten bilgiler var. O zamanlar İstanbul'da Büyük Britanya İmparatorluğu Büyükelçiliği yapan Lord Stratford, bundan sonraki bölümde nakkında daha çok bilgi verebileceğim, anılarında «Marmara denizi ölülerle beneklendi» diye yazıyor[91]. «Sarayın methaline rastlıyan bölümde Padişahın

(*) N. Ostrovski, Ve Çeliğe Su Verildi, İstanbul, 1967.

penceresinin önünde deniz, cesetlerle doluydu» diyor (*). Lord Stratford, yeniçeri kıyımını anlatırken, şunları hatırlamak ihtiyacını duyuyor: «Yeğeni Sultan Selim'in katlinden beri, yeniçeriler yüzünden hep uykuları kaçıyordu. O patırdı sırasında geçirdiği ölüm tehlikesi ruhunda derin izler bırakmış olsa gerekti.» Bu, Mahmut.

Bilinliyor; bu bölümde daha önce yazıldı, Mahmut, İstanbul'u top ateşine tuttu. Lord Statford devam ediyor: «Kurbanların yalvarıp yakarması hep boşunaydı. Kimi Sultanın top ateşi altında biçilmiş, kimi kılıçtan geçirilmiş bu insanlar çoluk çocuk sahibi kimselerdi.» Bu insanlar «halk» idi. Devam ediyor: «Nasılsa o arbededen canını kurtarmış olanların çilesi daha hafif olmadı. Şehrin dört bir yanına yayılmış arama bölükleri saklandıkları deliklerden cümle yeniçerileri çıkarttı. Acele bir mahkeme kuruldu. Her yeniçeri kadı'nın önünden geçip kendini cellâdın kucağında buldu (**). Halk bu içler acısı olayları görmemek için sokağa çıkamaz oldu. Marmara Denizi ölülerle beneklendi.» Türk aydını, yenilikçi hareketinin başında halk ile karşı karşıya geldi.

Türk aydını bir doğru ders ile doğdu; halkı değiştirmek gereğini, daha kundakda iken, duydu (***). Tutucu

---

(*) Çocukluğumda gördüğüm, başrolünü Alain Delon'un oynadığı bir filmi hatırlıyorum. Alain Delon, kendisini hep ezen zengin arkadaşını öldürüyor, bir brandaya sarıp denize atıyor. Arkadaşını hatırladıkça, bir endişeye düştükçe, balıkçıları geziyor; rahatlıyor, yakışıklı yüzünü acılı bir gülümsemeye kaplıyor.

(**) Eşitsiz gelişmenin zembereğinde Molla Humeyni'yi akla getiriyoruz.

(***) Yenilikçi Türk aydının halkına karşı bu tutumu İstiklâl Savaşı'nı da yaşadı. Ekonomik bunalım ve Serbest Fırka deneyimi ile sarsıntı geçirdi. Halkçılık ve köycülük birlikte bir akım oldu. Bu akımın yayılmasında, Yakup Kadri'nin Yaban romanının ayrı bir yere sahip olduğunu Bilim ve Edebiyat içinde yer alan incelemelerin birinde ele aldım.

«Her memleketin köylüsüyle okumuş yazmış zümresi arasında, aynı derin uçurum var mıdır, bilmiyorum! Fakat okumuş bir İstanbul çocuğu ile bir Anadolu köylüsü arasında fark

bilim adamı Ahmed Cevdet Paşa, esnaf halk demek olan yeniçerilerin kıyımı için, «kısacası İstanbul yeniden feth olunmuş bir memlekete döndü» dedi. Şöyle yazdı: «Kısacası İstanbul yeniden fetholunmuş bir memlekete döndü. Sultanahmet camiinin sol cephesinde yer yer yakalanıp getirilen yeniçeriler soruşturulmadan boğuluyor, leşleri çınar altına atılıyordu (*). O gün böylece öldürülen yeniçeri sayısı 200 ü aşmıştı. Hüseyin Paşa'nın Ağa Kapısı'nda öldürdüğü 120 nefere yakındır.» Ayrıca bir «ölüm odası» kurulduğunu yazdı.

Bütün bunlar kıyımın tümüyle rastlantıya bırakıldığı izlenimini vermemeli. Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması gericilikten toptan bir intikama dönüştürüldü. Selim ve Alemdar'ın ölümüne neden olanlardan hayatta olanlarla hesaplaşma ihmal edilmedi. «Selim Han zamanında Alemdar Paşa çatışmasında eli olanlarla şu son olayda işe

---

bir Londralı İngilizle bir Pencaplı Hintli arasındaki farktan büyüktür.

Bunu yazarken, elim titriyor.»

Y. Kadri Karaosmanoğlu, Yaban, s. 31.

(*) Bu Çınar ağacının ayrı bir tarihi var. Yeniçeri güruhu daha önce, yenilikçi devlet adamlarını bu ağacın dallarına asarmış; bu yüzden «şecere-i vakvak» adı verilmiş. Şimdi, yeniçeri hainlerinin cesetleri aynı ağacın altına yığılıyor.

Tanzimat Diktatoryası'nın uygulayıcılarından Keçecizade Fuad Paşa'nın babası ünlü şair İzzet Molla bunun için şiir yazıyor. «Şecere-i vakvakın meyva vaktine yetiştik» diyor. Biriken kini şu şekilde dile getiriyor :

Bir zamân ehl-i fitne cami-i Han-ı Ahmedde
Bigünah asmışdı kullarını Hallâkın
Şimdi erbab-ı şekkanın dökülüp kelleleri
Meyve vaktine yetişdik şecere-i vakvakın.

Tarih-i Cevdet, Onikinci Cilt, s. 217

Cami-i Han-ı Ahmed, şimdiki Sultan Ahmet meydanının bulunduğu yer. Bizans çağında burası At Meydanı idi; Osmanlı döneminde Et Meydanı oldu. Yeniçeriler burada isyan ettiler. Yeniçeri kıyımından sonra buraya, isim değiştirilerek, Ahmediye adı verildi.

karışanların vücutlarını ortadan kaldırmaya çok önem verildi. Haşerat yakalandıkça saray meydanında, serasker kapısında, İzzet Paşa eliyle Üsküdar'da çeşme başında ve bazen bostancıbaşı hapishanesinde gizli veya açık idam olundular»[92]. Fransız ihtilâli'nin akıttığı kanı, orta okul kitaplarına bile yazan tarihçiler, bunları mümkün olduğu ölçüde yazmamayı tercih ettiler.

Halbuki Hayırlı Olayı, daha sonra Alman Orduları'nın başında Komün Parisi'ne girecek olan Moltke'nin deyişiyle, «dereler gibi kan akıtarak hedefine vardı.» Ancak öyle anlaşılıyor, dereler gibi akan kan, Mahmut'u teskin etmeye yetmedi. 1830 yıllarında Türkiye'de «danışman subay» olarak bulunan, birazdan görülecek, kuşku yok, savaşa katılan, Moltke yazıyor: «Kavuk şimdiye kadar müslümanların alâmet-i farikasıydı ve paşayı, hekimi, **ulemayı,** tüccarı, hulâsa toplumun her sınıfını ayırt ettirirdi. Yeniçerilerin yok edilişi sırasında sadece dirilerin başlarını kesmekle yetinilmedi, ölülerin kavukları da koparıldı, bugün hâlâ bu kafası koparılmış mezar taşlarından bir çoğu görülebilir»[93]. Kavuk daha çok yeniçerileri belli ediyor ve yeniçeri halk, mezarlarının başına taştan kavuklar yaptırıyor. Fakat kini büyük Mahmut, yeniçerinin dirisine de ölüsüne de tahammül edemiyor; islâmın geleneklerine çok aykırı olmasına karşın, kavuklu mezar taşları da idam ediliyor.

Kavuk, yasak. «Gâvur Padişah» Mahmut, Türkiye'de ilk şapka reformunu uygulayan kimsedir. Mustafa Kemal'den önce. Türkiye'nin ilk şapka reformu, pratikten ve kinden doğuyor. Mahmut ile Mustafa Kemal arasında ise Abdülhamit yer alıyor. Abdülhamit ile Mustafa Kemal arasındaki mesafe, «Enveriye» adı altında yarım bir şapka reformu deneyen Enver Paşa ile Abdülhamit arasındaki mesafeden daha kısadır.

Şimdi mutlak bir tekrar gerekiyor: Türkiye'de yenilik hareketi, bir yeni ordu hareketi olarak başladı. Bu kadar kan, eski orduyu ortadan kaldırıp bir yeni ordu kurmak için akıtıldı. Bu tekrar gerekli oldu; çünkü, çok zaman

unutuldu (*). Buna, şimdi, eklenecek var: Kendiliğinden olmadı, Mahmut bunun için hazırlandı. Yeniçeri ordusundan bir bölümü kendi tarafına çekebilmek için sabırla çalıştı.

Vak'a-yı Hayriye'yi başlatan, istenirse bardağı taşıran denilebilir, yine eğitime dayanan yeni bir ordu kurma girişimi oldu. Eşkinci ordusu için er yazılmasına başlandı. Başarısız Nizam-ı Cedid, arkasından Sekban-ı Cedid denemelerinden sonra ve Mora'da eğitimli Mısır ordusunun başarıları görülünce, yeni ordu yeniden gündeme geldi. Fakat Mahmut bu kez son derece tedbirli hareket etti. Başta yeniçeri ağası Celâleddin Ağa olmak üzere yeniçeri önde gelenlerinden bir bölüğünü, inandırarak, vaadde bulunarak, satın alarak, kendi tarafına çekti. Sonra, yeniçerilerden, bu «devleti ve milleti düşünmez hay-

---

(*) 27 Mayıs'tan sonra 27 Mayıs'ın «eksiğini tamamlamak» proğramıyla ortaya çıkan Yön Dergisi, bu konuda unutan ve unutmayan örneklerle dolu. İlhami Soysal'ın «Çıkmaz İçinde Bir Işık: Ordu» başlıklı yazısı, özellikle hatırlanmaya değer.

«Daha Osmanlılar devrinde, İkinci Mahmut zamanında yeniden düzenlenen Ordumuza 'Nizam-ı Cedid' adı verilmişti. Yani, yeni nizam..»

«Türk halkının, Türk milletinin ordusu dimdik ayakta durdukça, bünyesinde ve varlığında ilericilik ve Atatürkçülük olduğuna göre Türkiye'de gericiler, eyyamcılar, orta yolcular başarı sağlayamaz. Bu yolda yapılacak her teşebbüs hüsrana uğramaya, beyinlerine demir yumruk yemeye mahkûmdur. Bunu unutanlara 27 Mayıs derslerin en iyisini vermiştir. Bundan sonra da verecektir.»

«Bu gerçek böylece bilindikten sonra, Türkiye'nin bütün ilericilerine, bütün zinde kuvvetlerine düşen iş, memleketimizin en kudretli, en organize ve güvenilir kuruluşu olan Ordunun etrafında kenetlenmektir. İçten veya dıştan gelecek gerici veya sömürücü bir tecavüzü önleyecek, def ve yok edecek bu kuvvetin değerini bilelim.»

İ. Soysal, Çıkmazlar İçinde Bir Işık: Ordu, Yön Dergisi, 1962, sayı 43, s. 7.

27 Mayıs'ta Kurucu Meclis üyeliği yapan, 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde tutuklu yatan dostum İlhami Soysal bir küçük hata yapıyor: Nizam-ı Cedid, Mahmut değil Selim zamanında.

dut» güruhundan söz aldı. Bunları bir toplantıya çağırdı. Bu toplantıda sadrazam «hâlâ Yunan işi bitirilemedi» dedi. Şeyhülislâm «asker yazıp eğitim yaptırılmasına söz veriyor musunuz?» diye sordu. Yeniçeriler, daha sonra isyan etmek üzere, «evet» dediler.

Ancak 15 Haziran tarihinde Et Meydanı'nda kazan kaldırdılar. Elebaşları «Ayakdaşlar! Kuşku getirmeyin, duraklamayın, ocağın adı kıyamete kalmaz, göreyim sizi Hacı Bektaş ocağını uyandırın» diye bağırmaya başladılar. Haber, Beşiktaş'da sarayında olan Sultan Mahmut'a geldi. Mahmut, kayığına bindi, isyanın yakınına Topkapı sarayına geçti. Sadrazamı ve şeyhülislâmı çağırdı, «öldürülüp yok edilmeleri hakkında kanun yolu nedir?» diye sordu. Şeyhülislâm «bunların öldürülmeleri kanunîdir» diye fetva verdi.

Tarihci Cevdet Paşa burada şunları yazdı: «Konuşma sona erdi. Söz tamam oldu. Savaşın başlangıcı olmak üzere hemen sancak-ı şerifin çıkarılması işi kaldı. Bu iş sakıncalı bir işti. Zira, sancak çıktığı gibi hükümet merkezinde bir ölüm-kalım savaşı başlayacaktı. Savaşın sonu ise kestirilemiyordu.» Sancak çıktı.

Çünkü tereddütlü bir zamanda devlet ileri gelenlerinden Kürt Abdurrahman söz aldı. «Bu din ve devletin ayakta kalması Allah'ın istediği şeyse yeniçerileri vururuz, yok ederiz, değilse biz de bu din ile beraber batıp gideriz, daha ne olmak ihtimali kaldı?» Bunları söyledikten sonra elindeki tesbihi hızla yere çaldı. Türk yenilik hareketinin bu önemli başlangıcını, bundan sonrasını, Cevdet Paşa şöyle yazdı: «Tespih koptu, dağıldı. Taneler mermer üzerinde yuvarlanırken orada bulunanlara ağlama geldi. Hepsinin göz yaşları tane tane yere dökülüyordu.»

Şöyle devam etti: «Sultan Mahmut Han'a da ağlama geldi. Ağlayarak Hırka-i Şerif odasına girdi. Sancak-ı şerifi çıkardı. Sadrazam ile Şeyhülislâma verdi. Kendisi başta askerle Etmeydanına gitmek istedi. Devlet ricalı böyle köpeklerin toplandığı yere kendisinin gitmesine gerek yoktur, diye Hırka-i şerif odası yanında selâmette kalması,

başarı duasında bulunmasında yalvardılar. O da buna müsaade etti»[94]. Şımarık yeniçeri güruhunun hareketlerinden bıkmış olan 3500 talebe-i ulûm, zamanının üniversite öğrencisi, silâhlanmış bir biçimde, padişah kapısında hazır bekliyordu.

Yeniçeriler yok edildi. Burada en önemli ve etkin rolü, tarihe Ağa Paşa adıyla geçen Ağa Hüseyin Paşa oynadı. İslâm Ansiklopedisi'nde yazıldığına göre Ruscuk'tan gelen bir ailenin Edirne'de doğan çocuğu Hüseyin, zamanı gelince yeniçeri yazıldı. Mahmut, Hüseyin Ağa'yı keşfedince hızla terfi ettirdi, 1823 yılı Şubat ayında yeniçeri ağalığına getirdi. Çok kısa bir zaman içinde, yeniçeri ocağında yaptığı temizlikle bu keşfin doğruluğu ve Mahmut'un tedbirliliği ortaya çıktı. «Yeniçerilerin, kendileri için amansız bir düşman addettikleri bu zatı padişah, herhangi bir suikasttan korumak için 26 Ekim 1823 tarihinde yeniçeri ağalığından» ayırdı[95]. Öyle anlaşılıyor, Mahmut, Hüseyin Ağa'yı, yeniçeri kıyımının komutanlığı için sakladı.

Yeniçerilere uygulanan şiddetde Mahmut'un olduğu kadar Ağa Paşa'nın özel hesaplaşmasının da rolü var. Hüseyin Ağa, bir başlangıçtan sonra, yaşayabilmek için yeniçeriliği ortadan kaldırmaya kararlı parti içinde yer almaya mecbur. Geleceği, burada. Özel tarihi de bunu gösteriyor. Şumnu'da Rusya'ya karşı başarılı olamıyor; Belen'de İbrahim Paşa'ya yeniliyor (*). Ancak yenilikçi parti,

---

(*) Moltke, Sultan Mahmut'un maiyetinde gittiği Ruscuk'tan ülkesine yazdığı 14 Mayıs 1837 tarihli mektubunda «yerimi almak için iskeleye doğru yürüdüğüm sırada halılar ve minderler üzerinde yatan ihtiyar bir adam dikkatimi çekti» diyor. Gümüş bir nargileden yedi metre kadar tahmin ettiği marpuç ile duman çeken bu ihtiyarın bir vezir olduğunu anlamakta gecikmiyor: Ağa Hüseyin Paşa.

Moltke, «Avrupa'nın elleri en çok kana bulanmış adamı» olarak nitelediği Hüseyin Paşa için, Roma imparatorlarının muhafızları Pretorien'leri hatırlatarak, «anlaşılan bu mağrur Pretorien'ler ancak bizzat kendi kumandanlarının ihanetiyle yenilebilmişler» diye yazıyor.

yeniçeriliğin yıkılmasıyla kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin başına getirdiği Hüseyin Ağa'ya, kendisini kanıtlayacak başka bir yer bulamamakla birlikte, bu iyi niyetli, cesur fakat yetenekli olmayan Ağa Paşa'yı terketmiyor.

Teorik yoksulluğu ve pratik zenginliğinde olanca radikalizmiyle devam ediyor. Biliniyor, yeniçeriler, kendilerini, İslâmın ortodoks olmayan fakat aynı ölçüde idealist tarikatlarından birisinin, Bektaşilik, mensupları sayıyorlar. İçki içmenin, demlenme, bir âyin haline getirildiği, kadın - erkek ilişkilerinin oldukça liberal bir biçimde değerlendirildiği, maddî dayanaktan yoksun bir kardeşlik propagandasının yapıldığı bu tarikat, başından itibaren, yeniçerilik içinde hızla yayılıyor. Bu, biliniyor. Fakat bilinmese bile, yeniçerilik yıkılır yıkılmaz, diğer tarikatlar ile sünnî ulema, Bektaşi tarikatı ile yeniçerilik ilişkisi konusunda raporlarını eksik etmiyor. Mahmut, derhal bir araştırma yapılmasını ve tekkelerin kapatılmasını emrediyor.

Bektaşi tarikatıyla ilgili bir yabancı monoğrafi, Mahmut'un bu emrinden hemen sonra Rumelihisar Öküz Limanı, Karaağaç, Yedikule, Sütlüce, Eyüp, Üsküdar, Merdivenköy ve Çamlıca tekkelerinin yerle bir edildiğini kaydediyor[96]. Tekkedeki bütün kitaplara el konuyor ve dervişler tutuklanıyor.

Bektaşi tekkeleri, Mahmut'un oğlu Abdülmecit zamanında, 1849 tarihinde yeniden açılıyor. Mustafa Kemal, bütün tekkelerle birlikte bunları da kapatıyor (*). Fakat Cumhuriyet döneminde tekkelere, Mahmut dönemindeki şiddete benzer bir şiddet uygulanmıyor. Öyle ki, Bektaşiler, 1960 yıllarında Türk ilericiliğinin popülist döneminde

---

Feldmareşal H: Von Moltke, Türkiye Mektupları, İstanbul, 1969, s. 101.

Genel olarak doğru olabilir; yeniçeriler için doğru. Fakat Moltke yanılıyor; Ağa Hüseyin Paşa, hep yenilikçi parti içinde yer aldı ve Moltke'nin yazdığı gibi yeniçerilerin son ağası değildi.

(*) Yakup Kadri'nin Nur Baba romanı Bektaşi Tekkesi Üzerine. M. Kemal roman kahramanı ile tanışıyor.

ilerici sayılan bu tarikat, bugün bile Mahmut hakkında çeşitli yalan ve küfürleri sürdürmek ihtiyacını duyuyor. İstanbul'da Robert Kolej'de hocalık yapan John Kingsley Birge'in Türkiye ve Arnavutluk'ta önde gelen Bektaşiler ile yaptığı görüşmelere de dayanan araştırmasına göre, Bektaşiler, Mahmut'un Divanyolun'daki türbesinin önünden geçerken tükürüyorlar ve lânet okuyorlar. Bektaşilerin, bugün de sürdürdükleri inançlara göre, Mahmut yetmiş bin bektaşinin öldürülmesini istedi. Fakat bu sayı tamamlanamadığı için bektaşilerin mezarlarındaki mezar taşları kırıldı.

Bektaşiler, ya övünüyorlar; ya da dövünüyorlar. Ya da her ikisini birlikte yapıyorlar. Mümkün; bazı tarikatlarda, mazoşizm bunlardan birisi, övünmek dövünmek demek. Övünmek için yakınmak gerek. Tarikat, sürekli olarak, kendilerine uygulanan veya uygulandığı ileri sürülen ezgileri anlatarak, ayakta kalıyor.

Türkiye'nin ilk şapka devrimi ise, Mahmut-ı Adlî'nin yetmiş bin bektaşi kafası istemesinden doğmadı. Bu, bir bektaşi hurafesi olmalı. İlk şapka devrimi, daha önce yazıldı, bir pratikten ve bu pratik içinde Mahmut'un yeniçerilere olan kininden doğdu. Mahmut, yeniçeriliğin izini kazımaya kararlıydı; islâmda şehrin pek içinde olan mezar taşları, ölmüş yeniçerileri sayıyordu.

Canlı yeniçerilerin kelleleri, ölülerinin mezar taşlarındaki külâhları devrildi. Bu, pratik. Bunu yapmakla iş bitmiyor; sonrası ne olacak? Sonrası önemli, şu nedenle, Osmanlı düzeninde kıyafet sanıldığından çok ağırlıklı. Osmanlı sultanları ve şehzadeleri, giderek yöneticileri giyime pek meraklı oluyorlar. Lise kitaplarına kadar giren Yavuz Sultan Selim'in resmi gözler önüne getirilebilir. Küpesiyle birlikte bir kadın kadar süslüdür.

Bunun nedenleri olmalı. Öyle sanıyorum, Osmanlı hanedanı bir asalet kaynağından yoksun olmasının ezgisinden hiç kurtulamadı. Bu, bir yerde yazmıyor; çıkarıyorum. Kuruluş döneminde sürekli olarak hıristiyan saraylarından kız alıyorlar. Osman'ın çocukları Bizans sarayından prenseslerle evlenebilmeyi çok önemsiyorlar. Avrupa'da, yen-

dikleri krallıkların dul kraliçelerini eş yapıyorlar. Ayrıca, Anadolu'da kendilerinden önce var olan beyliklerden kız alıyorlar. Halifeliğe ise pek önem veriyorlar. Yavuz, Mısır'a gidip, sözde halifeliği getirdikten sonra padişah isminin başında, bu, mutlaka söyleniyor.

Eğer anneler de, babalar kadar kromozonları etkiliyorsa, etkilediğinde kuşku yok, Osman hanedanının saf Türk olduğunu söylemeye hiç imkân yok. Bu o kadar önemli değil; önemlisi, Osmanlı sultanlarının hristiyan annelerinin etkileri. Şöyle: Bütün bağnazlıklara karşın, Osmanlı düzeninde bağnazlığın şampiyonları padişahlar olmadı; ulema, bilginler, en bağnazdı. Grekçe bilen ve fermanlarını grekçe yazan Fatih, ne kadar lâik bir yönetici!

Osmanlı hanedanının göreceli olarak lâik olması ve asalet yoksunluğuyla giyime alabildiğine düşkün bulunması, Osmanlı düzeninde giyimi düzenleme ve daha ileri giderek, kodifiye etme geleneğini doğuruyor. Bu nedenle Mustafa Kemal'in giyim reformuna bakıp da «yasa ile giyim düzenlenir mi» diyebilen Türk aydınları pek çok yanılıyorlar. Birincisi, Mustafa Kemal'in bir Osmanlı nüfus cüzdanıyla dünyaya geldiğini unutuyorlar. Unutmamak gerek, Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktığı zaman otuz sekiz, Cumhuriyet ilân edildiği zaman da kırk iki yaşındadır (*). Demek ki, Mustafa Kemal kırk iki yaşına kadar bir Osmanlı'dır.

İkincisi, İslâm Ansiklopedisi'nin çeşitli maddelerinden derleyebildiğime göre, şöyle: Osmanlı düzeninde ilk kıyafet, giyim reformu Orhan Bey zamanında yapıldı. Alâeddin Paşa'nın yapmış olduğu ve ferman olarak ilân edilen bu reforma göre «mahrut biçiminde beyaz keçeden bir külâh»[97] şapka olarak tanımlandı. Koni biçimindeki beyaz keçeden bu şapkanın ancak kamu görevlileri tarafından giyileceği açıklandı.

Kanunî, kıyafet reformunu daha çok ayrıntılı bir biçi-

(*) Fotoğraf alma teknolojisinin son derece geri olduğu bir zamanda ve Cumhuriyet'e kadar Mustafa Kemal'in ne kadar çok fotoğraf çektirdiğine şaşmamak mümkün mü?

me getirdi. Sarık yapan esnaf için ayrı bir nizamname çıkardı; bunun dışında, kimlerin ne renk sarık giyebileceğini de bir kanun ile saptadı. Kanunî'nin şapka kanununa göre, müslüman olmayanlar kırmızı, sarı ve siyah renklerde sarık giyebilecekler; beyaz sarık giymeleri yasak. Bu, müslümanlara özgü bir hak.

Osmanlı tarihindeki şapka reformları, Mahmut'un şapka reformunu anlamaya ve Mahmut'un lâisizm yönündeki özlemlerini gözler önüne sermeye imkân veriyor. Ancak burada, her yeni bulgu ve bilgiyi tek yönlü olarak abartma eğilimi gösteren Türk aydınlarını uyarabilmek için, bir hatırlatma gerekiyor. Şöyle: Ondokuzuncu yüzyıl başları, bütün İslâm dünyasında bir sarıktan kaçış dönemidir (*). Bunun, oldukça lüks ve süslü bir şapka türü olan sarığın, genel olarak yoksullaşan İslâm dünyasında ortalama müslümanın alım gücünün üstüne geçmesinden ileri geldiğini sanıyorum. Orta çağ, uluslararası ticareti ellerinde bulunduran müslüman tüccarlarının çağıdır, sarık yapımında kullanılan güzelim Hint ve Çin ipeklileri İslâm dünyasında bir «âdî mal» düzeyindedir.

Yeniçerilerin kellelerini kopardıktan sonra Mahmut'un, yurttaşlarının başlarını ne ile örteceği konusunda, kararsız olduğu anlaşılıyor. Tarihçi Abdurrahman Şeref'in yazdığına göre, Hüsrev Paşa, bir rastlantı sonucu, Mahmut'u bu kararsızlıktan kurtarıyor. Şöyle: «Hüsrev Paşa donanma ile Çanakkale boğazında görevli bulunduğundan bu olayda, (Vak'a-yı Hayriye, y.k.) doğrudan bir hizmeti dokunmamıştı. Bunu takiben İstanbul'a gelişinde Sultan Mahmut'un yeniçeriliğin kökünü kazımak amacıyla eski devri andırır hiç bir hatıra ve eser bırakmamak kararında olduğunu gördüğünden, Tunus'tan edindiği bir miktar fesi kalyoncu neferatına giydirerek selâmlık resmine çıkarması Sultan Mahmut'un hoşuna gitmiş, bunun üzerine,

---

(*) Bu dönemde İslâm dünyasında sarığın gülünç göründüğü ve kadınlar ile gençlerin sarıklılarla alay ettikleri anlaşılıyor. Sarıklıların arkasından «al-daffa hayr min al-laffa», teneşir sarığın katlanmasından daha iyidir, diye bağırıyorlar. *İslâm Ansiklopedisi, onuncu cilt, s. 226.*

hükümdar eski başlıkların yerine fesin kullanılmasını uygun görerek emir buyurmuştu»[98]. Ortaya çıkıyor, Türkiye'nin ilk büyük şapka reformunun mebdei, başlangıç yeri, Batı değil, Kuzey Afrika'dır, Hıristiyan değil, müslüman bir yöre ve hariç değil, Osmanlı topraklarıdır.

Birazdan görülecek; Tanzimat da böyle. Tanzimat, Aydın Üzerine Tezler kadar, yerli veya yabancı, ilerici ya da gerici ortak tüm yargıların aksine, bir dış olay değil; tümüyle bir iç gelişmedir. İç dinamiğin ürünüdür. Avrupa'dan gelmedi; eğer, çıkış yeri olarak mutlaka bir yöre belirlemek zorunluluğu varsa, Tanzimat, Kuzey Afrika'dan ve Mısır'dan geldi.

Şimdi Mahmut'un şapka reformuna devam edilebilir ve İslâm Ansiklopedisi'nin başka bir maddesinde şunlar yazılıdır. «1832'den 1924 yılına kadar Türkiye'de giyilen ve rengi kırmızı ve koyu kırmızı serpuş; ismini ilk defa imal edildiği Fes, Fas, şehrinden almıştır. Tanzimat devrinde sarık yalnız ulema sınıfı ile tarikat mensuplarına sırakılmıştı; sivil ve asker bütün memurlar ile merkezdeki bütün ahali yalnız fes giyerlerdi»[99]. Ancak, İslâm Ansiklopedisi devam ediyor, «taşraların mutavassıt sınıfı ise, ekseriyetle sarığı muhafaza etmişlerdi. Bundan dolayı halk, fesli ve sarıklı olarak, ayrıldı.» Giyim diye küçümsemek imkânı kalmadı; Türkiye'de «sarıklı» gerici anlamına geldi.

Esnaf ve tüccar, ulema ile birlikte hareket etti. Mustafa Kemal'in şapka reformunda, fesi bırakmanın İslâma aykırı ve günah olduğunu propaganda eden gericiler, Mahmut'un fes reformunda, fes giymenin günah ve dinsizlik olduğunu ileri sürdüler. Esnaf ve tüccar, bu gerici güruhunun yanında yer aldı ve fes giymedi. Türkiye, başının örtüsüyle ilerici ve gerici olarak ikiye ayrıldı.

Bu kadar değil. Mahmut, bir büyük adım daha attı. Attığı adım şu: «1832'de Sultan Mahmut II.'ün bir iradesi ile fes, müslimler ile gayri müslimler arasında bütün haricî farkı kaldırmak üzere, her din ve cemaat mensubu için, müşterek baş kisvesi olarak, tayin edildi.» Mahmut, din farkı gözetmeyen bir Osmanlı kavmi yaratmaya çalışırken, bir yanda, ulema ile esnaf ve tüccar, diğer yanda

aydınlar ve müslim olmayanlar; bir yanda sarıklılar ve diğer yanda fesliler, bir başka ayırımın tohumlarını attı.

Mahmut, fesi getirdi; Mustafa Kemal'i önceledi. Fakat Mustafa Kemal'in çok yakını olmuş ve Aydın Üzerine Tezler'de «Çankaya Yaranı» olarak nitelediğim saygıdeğer Falih Rıfkı Atay'ın, Mahmut'un daha büyük adımlar atmayı planladığı konusunda olumlu kuşkuları var. Şöyle: «Halide Edib Adıvar'ın babası Edib Bey nakletmiş: Topkapı sarayı mahzenlerinde vesika aradıkları sırada bir yığın şapka bulmuşlar. Sultan Mahmut'un fes yerine şapka giydirmeyi düşündüğü, fakat buna cesaret edemediği manasını çıkarmışlar» (*). Atay, bu söylentiyi nakletmekle yetiniyor, ekleme yapmıyor.

Araştırma, Aziz Nesin'in güzel yakıştırmasıyla, arkeolojidir. Parçalar, sabırla bir araya getiriliyor. Olmayan parça? Araştırıcı, teorik gücüne göre, bunu kendisi ekliyor. Bunu yaparken, ne yazık, arkeolog hep daha önce yaratılmışı yeniden yaratmaya çalışıyor. Bilimsel ve sanatsal yaratıcılık ise, her zaman arkeolojiyi aşıyor. Yaratılmamışı, yaratılmış parçaların yardımıyla, yeniden yaratmak demek oluyor.

Şimdi ekleyeceğim bir küçük parça, aslında çok büyük fakat şimdiye kadar göze çarpmamış, Mahmut'un fesle ilgili ikircikli davranışlarının, başka bir baş örtüsünü almak istemesinden ileri geldiği düşüncesini pek güçlendiriyor. Mahmut'un, Enver Paşa'nın çölde savaşan Osmanlı askerlerinin yüzünü ve gözünü güneşten korumak için Osmanlı baş örtüsüne geçirdiği güneş siperliğinden

---

(*) «Çankaya Yaranı» şaşırtıcı bir dürüstlükle şunları ekliyor: İkinci Mahmut'un fesinden, Atatürk'ün şapkasına kadar bir iki değişiklik daha olmuştur. Sultan Hamit, 1903'de, süvari ve topçu askerlerine kalpak giydirdi.»

F. Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s. 431.

Abdülhamit'in Türkiye'ye soktuğu kalpak, Mustafa Kemal'e pek yakışıyor. Ne garip, Türkiye'nin gericileri Abdülhamit'i seviyorlar, kalpaktan nefret ediyorlar. Türkiye'nin ilericileri, ben anlamıyorum, bektaşilere bayılıyorlar; bektaşiler, Mahmut'a lânet okuyor.

önce, Enveriye denilen şapka reformu, siperliği Türkiye'ye sokmak istediğini düşünmek mümkün. Unutulmamalı, fes ile dar anlamda şapkayı birbirinden ayıran, tam veya yarım siperliktir. Tanımı gerekirse, şapka, kenarı veya yarım veya tam siperliği olan, festir.

Bu, ayrı. Şimdi tekrar 15-16 Haziran 1826 tarihine dönülebilir. Büyük Britanya Krallığı'nın Türkiye Büyükelçisi Lord Stratford, anılarında, bu günlerden söz ederken «Marmara Denizi ölülerle beneklendi» diyor. Ekliyor: «Sarayın methaline rastlayan bölümde Padişahın penceresinin önünde deniz cesetlerle doluydu.» 15-16 Haziran tarihlerinde Mahmut, penceresinden bu cesetleri seyrediyor, olmalı. 17 Haziran tarihinde, zafer kazanılmış, iki bin kişilik Avrupa düzeninde yürüyen bir birlik, Mahmut taraftarı, Saraya doğru gösteri yürüyüşü yapıyor. Her birinin giysisi, ilerde sözünü edeceğim, bir gönüllü ordusu olan Hareket Ordusu'nda olduğu gibi, bir türlü, karmakarışık. Mahmut, bunları da görüyor. Bundan sonrasını Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları yazıyor. Şöyle: «Önce pencerenin önünde duran Sultan, az sonra aşağı inmiş, teftiş etmiş. Sultan, Mısır kılığındaymış, tabanca kuşanmış, başında Mısır biçimi bir başlık varmış»[100]. Demek oluyor, «Gâvur Padişah» Mahmut, en azından 17 Haziran 1826 tarihinde, kendi şapka reformunu, çoktan yapmış durumda.

Model: Mısır.

Şimdi Aydın Üzerine Tezler'in, Türk aydınının kendisiyle ilgili düşüncelerini kökten değiştirmesi gereken, tezlerinden birisini yazıyorum: Tanzimat, gericilerin başından beri karşı çıktığı ve ilerici aydının emperyalizmin bir senaryosu sanarak son yirmi yıldır kustuğu Tanzimat, bir önemli ileri atılımdır. Saltanatı koruma endişesinden doğdu; en azından başında, Batılılar tarafından empoze edilmedi; Tanzimat aydınları tarafından batılılara kabul ettirildi.

Bunu ortaya koymak çok zor olmamalı; şimdiye kadar yazılanlardan, büyük bir doğallıkla, ortaya çıkmış olması gerekiyor. Bir kez şu nedenle: Bilim ve politika, Ay-

dın Üzerine Tezler'in hareket noktalarına göre, ortak ayraçlara sahip. Her ikisinde de determinizm, sine qua non, olmazsa olmaz, özelliği taşıyor. Mahmut'un atmış olduğu adımların, daha sonra Tanzimat adı verilen paketi çok önceden oluşturması bir yana, yaratmış olduğu boşlukların mutlaka doldurulması gerekiyor.

Uzun uzun üzerinde duruldu, yeniçerilik, Osmanlı düzeni içinde, bir sllâhlı kuvvetler örgütlenmesi olmaktan çok öte, düzenin kendisi haline gelmişti. Mahmut, düzenin kendisi olmayan yeniçeriliği, hiç bir iz bırakmayacak bir kinle, tepeledi. Bundan, o zaman İstanbul'da bulunan yabancı elçilerin anılarından da anlaşılıyor, Avrupa'nın haberi olmadı. Üstelik şaşırdılar; Cevdet Paşa «yeniçeri olayı umulmadık zamanda birden ortaya çıkıvermekle Avrupa devletleri susup şaşırmışlar» diye yazdı.

Şöyle söylenebilir: Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması, Türkiye'nin yenileşebileceği umudunu da beraberinde getirdi. Anılarını yazdırdığı Lane-Poole'a göre «Türkiye'yi kendi rağmına bile olsa kurtarma kararında» olan, şımarık, ukalâ, misyoner ruhlu, Türkiye'de yapılmış her ileri adımın sahibi olduğunu iddia eden, tembel ve kolaycı Türk aydınını Tanzimat'ın kendi eseri olduğu konusunda dedikodularla besleyen Lord Stratford bile Mahmut sayesinde «devrimci »oldu. Anılarını yazdırdığı Lane-poole'un bıraktıklarına göre «herşeyden önce Türkiye'de devrim hareketi konusuna Canning'in ilgisini ilk çeken Mahmut olmuştur»[101]. Mahmut yaptıkları kadar açtığı boşluk ile Tanzimat'ı, düzenleme demek, zorunlu hale getirdi.

Bir düzen yıkıldı, bir düzen kurulması gerekti. En iyi, devlet yıkıp devlet kurmayı bile Türkler'in bunu öğrenmeleri için Batılıların öğütlerine hiç ihtiyaçları olmadı. Mahmut, yeni bir düzen kurmak için mevcut düzeni yıkmak gerektiğini, kendi deneyiminden ve büyük ölçüde Selim'in yenilgisinden çıkardı. Cevdet Paşa, Selim'in başarısızlığını çözümlerken, «bir devletin nizamının böyle tamamen değiştirilip yenilenmesi, yeni bir devlet meydana getirmekten daha güç olduğu için» diyerek, bunu, çok açık olarak yazdı. Çünkü bir düzen «saat çarkları gibi bir-

birine bitişik ve bağlı» (*) mekanizmalardan meydana geliyor. Toptan yıkmak, toptan kurmak zorunlu oluyor.

Mahmut, müslüman ve müslüman olmayanların aynı fesi giymelerini emrediyor. Mahmut, «badema müslümanları camide, hıristiyanları kilisede, musevîleri sinagogta tanırım, her ferdin Allah'a karşı ibadet ettiği bu mabetler haricinde aynı hukuk-u siyasiye ve himayeyi pederanemden müstefit olmasını arzu ederim» diyor. Bu, Tanzimat Fermanı'ndan önce Tanzimat değilse nedir?

Tanzimat Fermanı'nın padişahı, Mahmut'un oğlu Abdülmecit, korse reformunu başlatıyor; saraydaki kadınların hepsinin korse giymelerini emrediyor. Mahmut ise, şapka reformundan başka bir de takunya reformunu başlatıyor. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'ndan aktarıyorum: «1839'dan önce Sultan Mahmut, hıristiyanların da müslümanların giydikleri kumaştan elbise giyebileceklerine, hıristiyan kadınların hamamlarda, müslüman kadınlar gibi takunya kullanabileceklerine... ilah müsaade etmiş ise»[102] bu, Tanzimat'ın, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan önce ilân edildiği anlamına gelmiyorsa ne demek oluyor?

Yabancı kaynaklı bir monoğrafi, Türk - İngiliz ilişkileri açısından 1826-1853 dönemi Türkiye'deki reform hareketlerini inceleyen bir araştırma, burada ileri sürdüklerime yakın saptamalar yapıyor. Tanzimat'ın «esas olarak Türk kaynaklı» olduğunu belirttikten sonra şöyle devam

---

(*) «Çünkü devlet işleri, saat çarkları gibi birbirine bitişik ve bağlı, bu dolabın güzel bir ahenk üzere dönmesi ise hepsinin nizam ve bağlılık içinde bulunmasına muhtaç olduğundan Devlet-i Aliye, her dairesinde esaslı ıslahat yapmak zorunda idi.»

Tarih-i Cevdet, Altıncı Cilt, s. 7.

Bu, birbirine bitişik mekanizmaları, Batılı iktisatçı anlamakta güçlük çekiyor. Böylesi katı ilişkilerin, sanayileşme süreçlerinde yarattığı yeni boyutları, Endüstrileşme Sürecinin Temel Sorunları: Sovyet Deneyimi 1925-1940 çalışmamda ele aldım.

Mevcudu kalmayan bu kitabımı, Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu: 1925 - 1940, adı altında ve yeniden yazarak yayına hazırladım.

ediyor: «1826 tarihinde yeniçeri ordusunun yıkılmasıyla Sultan, büyük devletlerin bir gençleşmenin mümkün olduğunu kabul etmelerinden yıllar önce reform hareketini başlattı. **Tanzimat** (İngilizce metinde böyle yazılıyor, y.k.) Salt daha iyi bir düzen kurma isteğinden değil, çok net olarak ortaya çıkan kendini koruma ihtiyacından doğdu»[103]. Bu doğru saptamadan sonra şunları yazıyor: «Yunanistan'ın kaybının önleyememesi Batı düşüncelerini kabul etmeden artık Türkiye'nin varlığını sürdüremeyeceğini kanıtladı.» Bu son yargıdan kuşku duymak gerekiyor.

Hiç kuşku yok, Yunanistan'ın bağımsızlığı, Türk yöneticilerini son derece etkiledi. Mutlak olarak değişiklik gereğini ortaya çıkardı. Yenilgi öğretmen, dersini sürdürdü. Bunlarda olmamalı. Kuşku, Yunanistan'ın bağımsızlığı ile Batı düşüncelerinin kabulü arasında kurulan paralellikte. Ne ilgisi var? Bir kez, Türkiye'de yenilikçi parti çoktandır Batı düşünce ve kurumlarının Türkiye'ye getirilmesini çabalıyor. Şehitler bunun için veriliyor. Yunanistan ise bu savaşta, Türkiye'ye bir üstünlük sağlayarak değil, Düvel-i Muazzama'nın açık taraf tutmasıyla galip ilân ediliyor.

Yunanistan'ın bağımsızlığından, doğrudan doğruya, böyle bir ders çıkarmak mümkün değil. Dolaylı olarak? Kesinlikle mümkün. Şöyle: Osmanlı kuvvetleri, bağımsızlık savaşı veren Greklere karşı üstünlük sağlıyorlar. Sağlayan Osmanlı kuvvetleri; aslında, Osmanlı kuvvetleri içinde savaşan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'ya bağlı kuvvetler. Bu, bir. İkincisi şu: Navarin baskınından sonra İbrahim Paşa, Sultan'a hiç danışmak ihtiyacını duymadan ve büyük devletlerle anlaşarak Mora'dan çekiliyor.

Mısır, bağımsız davranışların işaretini veriyor. Çok gecikmiyor, Osmanlı kuvvetleri sürekli olarak müslüman valisinin müslüman askerleriyle savaşmak zorunda kalıyor. Savaşmak demek biraz abartma olmalı, Osmanlı kuvvetleri bir yenilgiden diğerine, Osmanlı yöneticileri bir skandaldan diğerine koşuyorlar. Mahmut, böyle skan-

dallarla dolu bir yenilgiler zinciri içinde gözlerini kapatıyor.

Mehmet Ali ile savaşların öğrettikleri çok. Halep, Osmanlı kuvvetlerine kapıları kapatıyor; Mehmet Ali'nin oğlu Halep'e, davetli gibi, giriyor. Silâhlı Kuvvetler Tarihi yazıyor, fakat adını koymuyor, İbrahim Paşa, Suriye'de bir tür Tanzimat ilân ediyor. Şöyle: «İbrahim Paşa, askerî harekâtla beraber, Suriye'nin iç idaresini de, kendine göre düzenliyordu. İçte taraftar elde etmek, dışta Avrupa'nın dikkatini çekmek ve sempatisini kazanmak için akla gelebilen tedbir ve tertipleri ihmal etmiyordu»[104]. Almış olduğu tedbirler, önlemler, sonradan Tanzimat'ı okuyanlar için, fazla şaşırtıcı değil. Bir bölümü şu: «Bu arada ele geçirdiği yerlerde, kendisini müteselliimler atamış, Suriye'deki hıristiyan ve yahudi unsurlara fazla haklar vermiş, Kudüs'ü ziyarete gelenlere büyük kolaylıklar göstermiş ve bunlardan herhangi bir vergi almamış, matastır ve kiliselere ait eşya ve hayvanların angarya olarak kullanılmasını yasaklamış, halka iyi ve adaletle muamele edilmesini ve zulümden kaçınılmasını her fırsatta emretmiş, tekkelerin gelirini yine kendilerine bırakmış, hazineden herhangi bir suretle alınan maaşları olduğu gibi bırakmak suretiyle» yeni bir düzen kurmuştu. İbrahim'in bu düzeni, sanki bir sergi işlevi gördü. İbrahim, Suriye'de durmadı. Anadolu'ya yürüdü. Anadolu «halkı», Suriyelilerden de büyük bir istekle kapılarını İbrahim'e açtı.

İbrahim'in Anadolu seferinin öğrettikleri saymakla bitmez. Birinci ders, örgütsüz halka hiç güven olmaz. Örgütsüz halk bir yığındır, yığına güven duyulmaz. Örgütsüz halk, Lenin'in aydınlar için söylediklerinden çok daha fazla, belkemiğinden yoksundur. Eğilir, döner, tekrar eğilir. Örgütsüz halkın kapısı hep açıktır; her geleni tatmin etmeye çalışır. Anadolu «halkı», İbrahim'i hoşnut etmek için elinden geleni yaptı, bağrına bastı.

Anadolu «halkı» İbrahim karşısında çok yüzsüz ya da aynı anlama gelmek üzere iki yüzlü davrandı. Bu, ikinci ders, sanıldığından da kolay oldu. Şu ortaya çıktı; Türklerin propaganda bilmedikleri doğru değil. Doğru olan,

propagandanın ancak hücumla birlikte yapılabildiğidir. Kampanya olmadan, propaganda olmuyor. Bunu, yakın tarihte ve kurtuluş aşamasında, en iyi bir şekilde Osman Bey ve Osmanlılar yaptılar. İbrahim'in örneği, Osmanlılar tarafından yapılanlarla gizli bırakılan bazı mekanizmaları ortaya çıkarıyor. İbrahim, Osmanlı örneğini tekrarlıyor. Fethedeceği yere, önce propagandistlerini, casusları da denebilir gönderiyor; bunlar düzenini anlatıyor ve vaatlerde bulunuyor.

Anadolu'nun ortası, eski başkent, Mevlânâ Kapısı, «Türk ve Müslüman» Konya, İbrahim'e teslim oluyor. İbrahim, Konya'da. Silâhlı Kuvvetler Tarihi, mümkün olabilen kapalılıkta, yazıyor: «Konya başarısından sonra İbrahim Paşa, Anadolu'da propaganda faaliyetine girişmişti. Birçok Anadolu şehirlerini ve büyüklerini mektuplar göndererek kendi tarafına çekmeye başlamıştı.» Başlamaktan, önemli ölçüde, fazla.

Ordu Tarihi yazıyor: «Esasen birçoklarından, İbrahim Paşa'nın idaresine geçmek istediklerine dair mektuplar gelmişti. Bazıları da İbrahim Paşa'yı tutmakla kalmamış, maiyetleri ile beraber Osmanlı ordusu birlikleri üzerine baskınlar yaparak tamamen dağılmalarına çalışmışlardı.» Örgütsüz halka güven olmaz. «Memleket içinde, İbrahim Paşa taraftarı birçok eşkiya türemişti.» Anadolu, yeni bir saltanatın eşiğine geldi.

Durmadı. «Mehmet Ali taraftarları, Anadolu'yu baştan başa dolaşarak her tarafta halkın kendileri tarafına geçmelerine» çalıştılar ve «Mehmet Ali Paşa'nın bu çalışmaları ve gayretleri boşa» gitmedi ve Anadolu'da «artık direnmenin bir fayda vermeyeceği kanısı gittikçe» yayıldı.

Sonra? Doğan Avcıoğlu, sonrasının ne olabileceğini, şöyle yazdı: «Acıdır ama yönetimden bıkkın Anadolu kentleri halkı, istilâcı Paşa'ya biat eyler. Anadolu askeriyle güçlenen Paşa'nın İstanbul'a girmesi işten bile değildir»[105]. Anadolu teslimiyetin eşiğindedir.

Bu durumda ne olur? Atina, Isparta tarafından mağ-

lûp edildiği zaman ne oldu? «Savaş, Atina'yı bir siyasal ve ekonomik yıkıntı halinde bırakarak sona erdiği zaman Platon yirmi üç yaşındaydı. Bu yüzden, yazılarında siyasal ve toplumsal sorunlara ilgi göstermesi ve Atina'nın yenilgisi ve Isparta'nın zaferinden bazı dersler çıkarması doğaldır»[106]. Platon, Isparta'yı olduğu gibi taklit etmemekle birlikte, düşlediği düzende, Atina demokrasisinden çok Isparta diktasına eğilim gösterdi (*). Osmanlı yöneticileri ise muzaffer Mısır'a baktılar. Aslında çoktan bakıyorlardı. Mehmet Ali, bazı yabancıların Doğu'nun Bonaparte'ı dedikleri bu adam, Türkiye Tanzimat'a gelmeden, Tanzimat'ı aşarak geride bıraktı.

(*) «Yenilenin aklı, genellikle, yenenin gücünün büyüsüne kapılır ve Platon, ideal kentini kurmaya başlayınca, model olarak Isparta'ya baktı.»

Marie Luise Berneri, Journey Through Utopia, N. Y., 1950, s. 10.

BİRİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 İslâm Ansiklopedisi, Cilt 5/2 s. 1143.
2 İslâm Ansiklopedisi, Dokuzuncu Cilt, s. 493.
3 Mustafa Nuri Paşa, Netayicü'l-Vukuat, Cilt III-IV, Ankara, 1980, s. 212.
4 Ahmet Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, Sekizinci Cilt, s. 144.
5 Netayicü'l-Vukuat, op. cit., s. 215.
6 Tarih-i Cevdet, op. cit., s. 184.
7 Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi III ncü Cilt, 5 nci Kısım 1783 - 1908, Ankara, 1978, s. 164.
8 ibid., s. 61.
9 İslâm Ansiklopedisi, Onuncu Cilt, s. 453.
10 Tarih-i Cevdet, Sekizinci Cilt, s. 208-209.
11 Netayicü'l-Vukuat, op. cit., s. 231.
12 Tarih-i Cevdet, Sekizinci Cilt, s. 272.
13 Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi, op. cit., s. 65.
14 Tarih-i Cevdet, Dokuzuncu Cilt, s. 20.
15 Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi, op. cit., s. 525.
16 Tarih-i Cevdet, Dokuzuncu Cilt, s. 23.
17 Türk Meşhurları Ansiklopedisi, s. 33.
18 Tarih-i Cevdet, Dokuzuncu Cilt, s. 31.
19 Netayicü'l-Vukuat, op. cit., s. 232.
20 İslâm Ansiklopedisi, Onuncu Cilt, s. 456.
21 Tarih-i Cevdet, Dokuzuncu Cilt, s. 41.
22 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s. 312.
23 B. Lewis, The Arabs in Eclipse, Carlo M. Cippola (ed.) The Economic Decline of Empires, London, 1970 içinde s. 104.
24 N. Kemal, Evrak-ı Perişan, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 27.
25 Ahmet Mithat, Hüseyin Fellâh, s. 6.
26 Tarih-i Cevdet, Birinci Cilt, s. 173-174.
27 Tarih-i Cevdet, Yedinci Cilt, s. 375-376.

28 Tarih-i Cevdet, Onbirinci Cilt, s. 90.
29 İslâm Ansiklopedisi, Altıncı Cilt, s. 1070.
30 ibid., s. 1068.
31 Tarih-i Cevdet, Altıncı Cilt, s. 7.
32 İslâm Ansiklopedisi, Altıncı Cilt, s. 1069.
33 Tarih-i Cevdet, Yedinci Cilt, s. 378.
34 Tarih-i Cevdet, Dokuzuncu Cilt, s. 182.
35 İslâm Ansiklopedisi, Dokuzuncu Cilt, s. 309.
36 Tarih-i Cevdet, Altıncı Cilt, s. 99.
37 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi Cilt VII, Ankara, 1977, s. 279.
38 R. E. Ward and. D. A. Rustow, Political Modernization in Japan and Turkey, Princeton University Press, 1968, s. 45.
39 Feldmareşal H. Von Moltke, Türkiye Mektupları, İstanbul, 1969, s. 278.
40 Koçi Bey Risalesi, sadeleştiren Z. Danışman, İstanbul, 1972, s. 18.
41 ibid., s. 43.
42 ibid., s. 39.
43 Political Modernization in Japan and Turkey, op. cit., s. 46.
44 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Ankara, 1973, s. 106.
45 ibid., s. 69.
46 Tarih-i Cevdet, Onbirinci Cilt, s. 90.
47 Tarih-i Cevdet, Dokuzuncu Cilt, s. 136.
48 Tarih-i Cevdet, Altıncı Cilt, s. 100.
49 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri, İstanbul, 1960, s. 12.
50 ibid., s. 15.
52 ibid., s. 16.
52 ibid, s. 210.
53 Resneli Niyazi Bey'in Anıları, İstanbul, 1975, s. 12.
54 Hilmi Ziya Ülken, Ziya Gökalp, İstanbul, tarihsiz, içinde, s. 50.
55 İslâm Ansiklopedisi, Onuncu Cilt, s. 441.
56 Tarih-i Cevdet, Sekizinci Cilt, s. 63.
57 Netayicü'l-Vukuat, op. cit., s. 214.
58 Tarih-i Cevdet, Sekizinci Cilt, s. 84-85.
59 Enver Ziya Karal, Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri 1718-1839, Tanzimat, İstanbul, 1940, içinde, s. 25.
60 Çağdaşlaşma, op. cit., s. 81.
61 Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri, op. cit., s. 18.
62 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı, Ankara, 1965, s. 255.

63 ibid., s. 256.
64 Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri, op. cit., s. 24.
65 Tarih-i Cevdet, Sekizinci Cilt, s. 404-405.
66 Ömer Celâl Sarç, Tanzimat ve Sanayiimiz, Tanzimat, İstanbul, 1940, içinde. s. 430.
67 Fahir Yeniçay, Tanzimattan Evvel ve Sonra Fizik Tedrisatı Hakkında Bir Taslak, Tanzimat, İstanbul, 1940, içinde, s. 486.
68 Tarih-i Cevdet, Altıncı Cilt, s. 64.
69 Tarih-i Cevdet, Sekizinci Cilt, s. 407.
70 Tarih-i Cevdet, Yedinci Cilt, s. 392.
71 Abdurrahman Şeref, Tarih Konuşmaları, İstanbul, 1978, s. 73.
72 Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, op. cit., s. 373.
73 ibid., s. 615.
74 ibid., s. 619.
75 F. H. A. Ubicini, 1855'te Türkiye, İstanbul, 1977, s. 118.
76 Tarih-i Cevdet, Onuncu Cilt, s. 142.
77 ibid., s. 142.
78 Tarih Konuşmaları, op. cit., s. 27.
79 ibid., s. 27.
80 Tarih-i Cevdet, Dokuzuncu Cilt, s. 5.
81 ibid., s. 12.
82 Tarih-i Cevdet, Onuncu Cilt, s. 273.
83 Tarih-i Cevdet, Onbirinci Cilt, s. 217 - 218.
84 ibid., s. 228.
85 Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi, op. cit., 538.
86 Peyami Safa, Memleket ve Edebiyat, Kültür Haftası, sayı 2 1936, aynı zamanda Mehmet Kaplan ve diğerleri, Atatürk Devri Fikir Hayatı II, Ankara, 1981, s. 156.
87 İsmail Habip (Sevük) Edebi Yeniliğimiz, Lise Kitapları III. Sınıf, Birinci Kısım, İstanbul, 1931, s. 18-19.
88 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul, 1960, s. 27.
89 Ord. Prof. E. Z. Karal, Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi, Belleten, XXVIII/112 Ekim 1964, s. 589.
90 Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi, op. cit., s. 549.
91 Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları, Ankara, 1959, s. 59.
92 Tarih-i Cevdet, Onikinci Cilt, s. 233.
93 Feldmareşal H. Von Moltke, Türkiye Mektupları, İstanbul, 1969, s. 83.
94 Tarih-i Cevdet, Onikinci Cilt, s. 207.
95 İslâm Ansiklopedisi, Birinci Cilt, s. 147.

96 John Kingsley Birge, The Bektashi Order of Dervishes, London, 1965, s. 77.
97 İslâm Ansiklopedisi, Onuncu Cilt, s. 223.
98 Tarih Konuşmaları, op. cit., s. 13.
99 İslâm Ansiklopedisi, Dördüncü Cilt, s. 575.
100 Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları, op. cit., s. 60.
101 ibid., s. 101 ve 106.
102 Z. Fahri Fındıkoğlu, Tanzimat'ta İçtimaî Hayat, Tanzimat, İstanbul, 1940 içinde, s. 630.
103 F. Edgar Bailey, British Policiy and The Turkish Reform Movement, A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853, Oxford, 1942, s. 227.
104 Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi, op. cit., s. 555.
105 Doğan Avcıoğlu, Papuççu Muştası, Türkiye Yazıları sayı 58, Ocak 1982, s. 4.
106 M. L. Berneri, Journey Through Ütopia, N. Y., 1950, s. 10.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DİKTATORYASI

Bu, bir borç ödemedir. Türk aydın tarihinin ilk büyüklerine. Borç, Reşit'i, Âlî'yi, Fuat'ı ve diğerlerini yerli yerlerine oturtarak ödeniyor. Yerli yerine oturtmak, Reşit'in, Âli'nin, Fuat'ın ve diğerlerinin rehabilitasyonunu yapmak, yaşama döndürmek, iade-i itibar etmelerini sağlamak oluyor. Bu bir borçtur; eda etmek, bana düştü.

Görüntüyle öz birbiriyle çelişmese bilim olmazdı. Marx, Kapital'da yazdı. Katılmamak mümkün mü? Bilim görüntüyü sergilemek olsaydı, bilim adamına ne gerek vardı! Bilimsel yeteneğe hiç gerek olmazdı.

Öz nedir? Öz, genel olarak, duyulan, fakat, her zaman elle tutulamıyandır. Elle tutabilmek için, aynı anlama gelmek üzere, kesinlikle güvenli olabilmek için, zaman zaman bazı süreçleri uygulamak gerekiyor. Demir cevheri, zenginleştirme denilen bir süreçle, kayalardan elde ediliyor. Gül esansı elde etmek için, gülü imbikten geçirmek gerek. Cevher, öz, her zaman içinden çıkarıldığı kütleden çok daha değerli oluyor. Bilim, çok daha değerlidir.

Ancak demire, güle açık olan süreçler astronomiye açık değil. Kosmosu eritmek veya imbikten geçirmek mümkün mü? Astronomi, Osmanlıca ilm-I hey'et, bu ayırıma ısınamamakla birlikte bir 'doğa' bilimi mi, 'toplum' bilimi mi, söylemek çok zor. Bilim olduğu pek kesin ve eğer

başka bir yerde ileri sürdüğüm gibi (*) bilim çok büyük ölçüde yöntem ise, astronomi, yöntemleriyle 'toplum' bilimin öncüsüdür. Astronomi, görüntüye uygulanan bazı süreçlerle, özü bulma yöntemi olarak gelişti.

Öz, merkez, dünya idi. Yunan ve Mısır astronomisi, Aristotales ve Batlamyus, bunu vaaz etti. Bütün gözlemler, binlerce yıllık istatistikler buna uydu. Burjuvazinin çocukluk döneminin başlarında Polonyalı Copernicus, hiç bir yeni gözlem için zahmet etmedi; var olan gözlemleri, var olan görüntüyü, yeniden açıkladı. İnsanlığın en büyük mesajlarından birisini Copernicus verdi: «Görüntüye aldanmayın, merkez, güneştir.» Ne kadar ihtilâlci bir mesaj: Dünya hareket ediyor, durmuyor. İnsanlar hareket edecek.

Bilim, özü bulup çıkarma işidir. Öz nedir? Her zaman elle tutulamayanın zenginleştirme ya da imbikleme süreçleriyle de elde edilemeyenin, öz olduğunun doğrulayıcısı ne olacak? Hiç kuşku olmamalı, pratik, en son doğrulayıcıdır. Copernicus, yeni teorisini, pratikte var olan gözlemlerle doğruladı. Burada bir paralellik var; Tanzimat'ın hareket noktasını Batı'dan alıp Mısır'a taşırken, yeni arşivler keşfetmiyorum, yalnızca varolan bulguları kullanıyorum.

Bilimin hatırı için mi? Önceki bölümde yazıldı; hiç bir yenilikçi yenilikçi olmak için yenilikçi olmaz. Yenilikçi, kurtarmak için varolan kimsedir. Bilim adamı, kafasında, sorunu olan kimsedir. Çok zaman kafasındaki sorun yüzüne yansır; her zaman gerekli değil. Bilim, bir totolojik açıklama sayılmamalı, bilim adamının kafasındaki sorunun çözümünden çıkar. Bilim adamının kafasındakl sorun ise, her zaman toplumsal ve her zaman sınıfsaldır. Her zaman siyasal; çünkü, insan bir siyasal hayvandır. Aristotales'in sözüyle, zoon politikor.

Eklenecek var: Bilimin kendisi ihtilâlcidir. Ve Tan-

(*) Y. Küçük, Bilimde Yöntem, Seçme Teknik Çalışmalar, Ankara, 1981, içinde.

zlmat'ın hareket noktasını Batı'dan alıp Mısır'a taşımak son derece devrimcidir. Türk aydınını zenginleştiriyor. Türk aydınını, içini gemiren yoksulluktan ve yalnızlıktan, kurtarıyor. Türk aydını, tarihiyle, çoğalıyor. Reşit, Âli ve Fuat'ın, Tanzimat Diktatoryası'nın üç paşasının, Kemal, Şinasi ve Ziya'nın, Tanzlmat'ın üç âsi delikanlısının, kendinden olduğunu görerek çoğalıyor. Yalnız olmadığını, bir uzun mücadelenin birikimine sahip olduğunu bilmek, bir büyük güç ve bir büyük zenginlik oluyor.

Bu kadar değil. Öğrenilecek ve çıkarılacak dersler çok. Önceki bölümde, Hayırlı Olay ve Vak'a-yı Hayriye, irdelenirken bunun Türk aydınının doğuşu üzerindeki çok önemli etkileri üzerinde duruldu. Hayırlı Olay ile yeniçeri ordusu ortadan kaldırılıncaya kadar yeniçeri güruhu, ulema ile ittifak içinde oldu. Yeniçeri güruhu, ulema'nın dayanağı işlevini gördü. Türk aydını, bundan sonra, doğmaya başladı. Ve önceki bölümde şöyle yazıldı: Türk aydınının tarihi yalnızlıktan kaçışın tarihidir. Türk aydının tarihi, bir dayanak arayışın tarihidir.

Türk aydının tarihi büyük bir dramdır. Ne büyük dram! Türk aydını, toplumunu, büyük devletlerin tasallutundan, kemirmesinden, sürekli olarak bacağından, kolundan bir parça koparmasından kurtarabilmek için doğdu ve yola çıktı; dayanağı ise ancak büyük devletlerin İstanbul'daki elçiliklerinde bulabildi.

Bu bir yazgıdır; bütün mazlumlara özgü. Ancak Türk aydınındaki daha derin. «Türk» oldukları için değil, emperyalizmin doğuş yıllarında, bir garip denge ile, sonradan adına strateji veya jeopolitika denildi, ayakta kalabilen bir büyük imparatorluğun bağrından çıktığı için. Bu yüzden Türk aydınının Batı'ya olan duygusu, nefret ile korku, ya da tiksinme ile sevgi arasında bir sırat köprüsünden geçti. Türk aydını, bir yanda Yakup Kadrî'nin yıllar sonra çok güzel söylediği gibi, Allah'tan sonra en çok, düvel-i muazzama'dan, büyük devletler, korktu. Diğer yandan da, Meşrutiyet'in gözde şairi Emin Bülent ile birlikte,

Garbin cebin-i zâlimi affetmedim seni
Türküm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi!

diye haykırdı.

Tanzimat'la başlayarak Türk aydınının bu dramını duymadan, Türk aydınını anlamak ve sevmek mümkün değil. Sevmek için anlamak gerek. Ancak, bir noktayı unutmamak gerek. Tek başına sevgi, bektaşi tekkelerinde olduğu gibi, bir dejenerasyona gebedir. Aydın yalnızca seven kimse değildir. Sonra, kavga etmesini bilmeyenin sevgisi çarpıcılıktan yoksun oluyor. Bu yüzden sevgi ve kavganın birbirinden ayrılmaması gerekiyor.

Nasıl olabilir? Burada her zaman geçerli bir reçete olduğunu sanmıyorum. Pratiğin zenginliği, yazılabilir bir reçeteyi çıkaramamış olabilir. Bu nedenle ve ancak, bazı durumlara açıklık getirebilecek bazı davranış normlarından söz edilebilir. Bir örnek olarak, şöyle: Gelişmenin önündeki en küçük engel için en acımasız kavgalar verilmelidir. Engel, yaşayanların yanlışlarıdır; en küçük yanlış en sert eleştiriyi doğurabilmeli. Ya .da engel,, geçmişin yolu kapayan ölü elidir; ölü el, yok edilmelidir.

Fakat unutmak mümkün değil; patikalar, hem doğaldır hem de yapay. Her patikanın bir doğal mantığı var, topoğrafyadan doğar. Yalnız topoğrafya, tek başına, patikayı ortaya çıkarmaya yetmiyor, mutlaka üzerinden geçen bir avantürye istiyor. Bu, öncü. İzleyicileri oluyor. Öncüler ve ilk izleyiciler, patikayı yol sayanların ya da patikayı düzeltip genişleterek, değiştirip zenginleştirerek yol yapmak isteyenlerin şükran duygularına lâyıktırlar.

Bir başka avantürye bir başka patika çizer; ilk kavga sonsuz saygıya değer. İlerdeki yolu belirleyecek olan patika bu kavgadan çıkar. Ancak ilerdeki yolu zenginleştirmek isteyenlerin bu kavganın taraflarına bakışı son derece hassas bir sorun oluyor (*) Yola dönüşen patikayı

(*) Tanzimat'ın âsi delikanlısı Kemal, Genç Osmanlı ya da kendi adlandırmasıyla, Erbab-ı Şebab-ı Türkistan'dan, en yakın arkadaşı Ziya'nın Harabat'ını acımasızca eleştiriyor. Yıllar sonra İ. Habip, Harabat'ı tutuyor. Nasıl oluyor, İ. Habip yazıyor:

«Biz şimdi eskinin kıymet kısmını methetmekle eskiye ha-

çizen, doğru yolu gösteriyor; en büyük sevgiye hak kazanıyor. Almaşık patikada ısrar eden ise, eğer yüzü ileriye dönük ise, çağdaş aydının sonsuz hazinesi demek olan sevgisine aday oluyor.

Ne yazık, adaylık realize edilmiyor. Nedenleri olmalı ve var. Biri ve belki de en önemlisi, aydının en inatçı öğretmenin yenilgi öğretmen olmasının yanında, kendisinin de düş kırıklığından doğması. Şöyle formüle edilebilir: Türk aydını hayal kırıklığının çocuğudur. Buna, saymakla bitmeyecek kadar kanıt bulunabilir. Tanzimat'ın üç âsi delikanlısı, Kemal, Ziya ve Şinasi, Tanzimat'ın yarattığı hayal kırıklığının çocukları oldular. Şöyle de söylenebilir: Genç Osmanlılar, kendilerine verdikleri adla Şebab-ı Erbab-ı Türkistan ve kelime kelime çevirisiyle Türkistan'ın Genç Sahipleri ya da daha güzel bir deyişle Genç Türkler, Tanzimat'ın doğurduğu düş kırıklığının yaratıklarıdır. Bunlar, umutlarını, sonradan tarihin Birinci Meşrutiyet olarak nitelediği Hükümet-i Meşruta veya Meşrutî Hükümet proğramına bağladılar. Sultan Abdülhamit'ten çok ümitlendiler; Hamit, Genç Osmanlıları umulmadık azgınlıkta bir umut kırıklığına uğrattı. Hamit'in boğucu düş kırıklığından ise Jön Türkler ve daha dar tanımlama ile İttihat ve Terakki aydınları dünyaya geldi.

---

yatiyet vermiş olmuyoruz. Fakat o zaman Namık Kemal bu işi yapsaydı, öldürmek istediğini diriltmiş olurdu! 'Harabat' ancak şimdi faidelidir, fakat o zaman eskiye bir kudretti, Namık Kemal Harabat'ın karşısına işte onun için tehevvürle dikildi. Yoksa Süleyman Nazif Merhum'un da zannettiği gibi 'Namık Kemal hissiyle düşündüğü zaman eski şiire taraftar, fikriyle düşündüğü zaman da muarızdı' demek doğru değildir. O, bu muarızayı bilerek, şuurla, hedefle yaptı, gerek Tahrip ve gerek Takip, gerek diğer tenkidi eserlerindeki asıl kıymet onun bu pek haklı, pek lâzım, pek idealist mücahede ve mücadelesindedir. O mücahede ve mücadeleleri, binaenaleyh Kemal'in münekkitliğini yalnız takdir değil, yalnız tebcil değil, takdis dahi etmeliyiz.

İ. Habip (Sevük), Edebi Yeniliğimiz, Lise Kitapları III. Sınıf, Birinci Kısım, İstanbul, 1931, s. 178 - 179.

MEHMET VE İNAT (*)

Nazım Hikmet

Sene 335
Kuvva-yı Milliyede çetedir Memet
Gökyüzünü almış arkasına
İzmit dağlarında bekliyor nöbet
Ne umutlu, ne umutsuz
İkisinden de ayrı bir şey
Ve elâ gözlerinde öleyisiye bir inat.

. . . . . .

(*) Şiirin adını ben koydum.
Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, Dördüncü Cilt, s. 71.

Fikret, bu zincir içinde, bir başka hayal kırıklığı kuşağının öncüsü oldu. İttihat ve Terakki'nin yarattığı düş kırıklığından Fikret'in kişiliği ve şiirlerinin çok büyük bir bölümü doğdu. Anadolu ihtilâlcileri, Mustafa Kemal ve arkadaşları, arkadan yetişti. Kemalistler, İttihat ve Terakki hareketinin yarattığı düş kırıklığının çocuklarıdırlar.

İkinci Meşrutiyet Fikret'i, Cumhuriyet, Fikret'in sadık muhalifi Akif'i hayal kırıklığına uğrattı. İkinci Meşrutiyet'in islâmcıları, kendilerini mutlandırmak için hiç bir fırsatı esirgemeyen, Mustafa Kemal hareketinden büyük bir hayal kırıklığı ile ayrıldılar. Sonra kemirmeye başladılar, Meşrutiyet'in önde gelen islâmcısı Şemsettin'i (Günaltay) Cumhuriyet'in ilk döneminin ve Cumhuriyet'in ikinci Cumhurbaşkanı'nın, İsmet İnönü'nün, son başbakanı yapabildiler.

Türkiye'nin ilk solcuları. Kemalizm'den önce Kemalizm'i aradılar. 1930 yıllarında büyük hayal kırıklığını tattılar. İllegaliteye itilmeleri, 141-142, grev yasakları ve diğerleri, 1930 yıllarında kurumlaştı. 1940 solcuları, bu hayal kırıklığının, özel nedenlerle biraz gecikmiş yavruları oldu-

lar ve öyle kaldılar. Kemalizm'den önce Kemalizm'i aramaları ve komşu ülkede tek olan sosyalizmin özel sorunları, 1940 solcularının Kemalizm'den önemli ölçüde uzaklaşmasını önledi.

27 Mayıs hareketinin düşünce ve karakteristiklerinin oluşmasında büyük etkinliğe sahip Forum Hareketi, Demokrat Parti'nin vaad ettiği demokrasinin yarattığı düş kırıklığında ortaya çıktı. 1960 yıllarındaki sol düşüncenin oluşmasında çok büyük katkıya sahip olan Yön Hareketi ise 27 Mayıs hareketinin getirdiklerinden duyulan tatminsizlikle yola çıktı. Bu tatminsizliğin de etkileriyle Forum elitist, Yön halkçı; Forum hukukçu, Yön ekonomist, Forum Amerikancı, Yön Sovyet dostluğuna önem verir oldu.

Türk aydını hep hayal kırıklığının etkisinde kaldı. Şöyle de söylenebilir: Düş kırıklığı Türk aydınının yazgısıdır. Yıpratıcı etkilerini işledi. Aslında güçlü dayanaklardan yoksun kendine güveni, daha da eritti. Ortadan kaldırdı, denilebilir. Kendine güveni pek zayıf Türk aydını, kendini yabancı aynalarda görmeyi ve kendisinin yabancı ağızlar tarafından anlatılmasını tercih etti (*). Türk aydını, Türk bilim adamları, yabancı değerlendirmelerden hiç kuşku duymadı. Yıllar yılı yabancıların Türkiye üzerine yazdıklarını tartışan kaç bilimsel çalışma gösterilebilir?

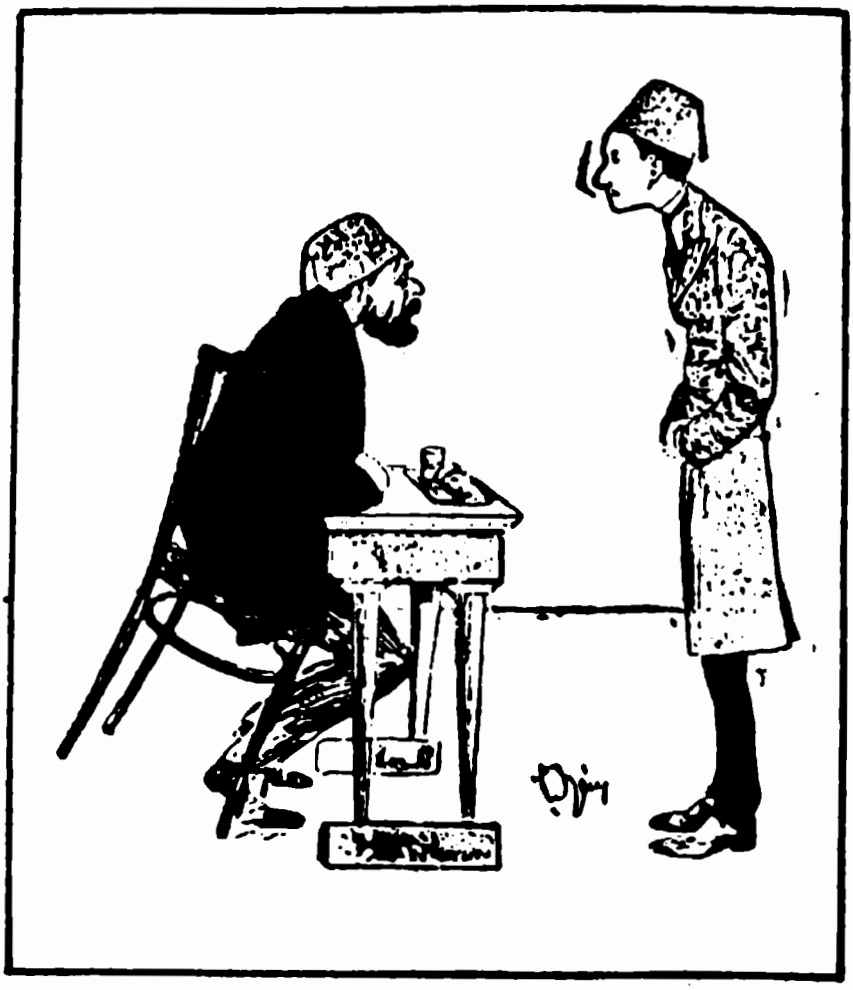
Bir örnek verilebilir: 27 Mayıs sonrası kurulan Kurucu Meclis'te Anayasa Komisyonu Başkanlığı ve ölünceye kadar, uzun yıllar Türk Tarih Kurumu Başkanlığı yapan Ordinaryüs Profesör Enver Ziya Karal, «Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batı'nın Etkisi» başlıklı incelemesinde Tanzimat Fermanı ile Büyük Britanya'nın İstanbul Büyükelçisi Lord Stratford'un çabaları arasında bağlantılar kuruyor.

(*) Türk çocukları piknikteki söğüt ağacının gövdesine veya yeni dökülmüş bir beton kalıbına ismini yazarak yarına kalmayı düşler. Türk aydını için yarına kalmanın en güvenilir yolu da Batılı bir başkentte bir yere imza atabilmek oluyor.

Bunun da tarihsel nedenleri olmalı. Birisi, Genç Osmanlılar döneminden başlar; Batıya kaçmayan adam sayılmıyor.

Yakup Kadri, Sürgün romanında, acılı bir alay ile bunu sergiliyor.

Aydın: Avrupa'da Sürgün

— Vaktiyle tevkif, nefiy falan edildiniz mi?.. Jurnal olundunuz muydu?.. Yahut Avrupa'ya gitmiş miydiniz, velev seyahat maksadile olsun?..

— Hayır efendim!..

— O halde ne sıfatla seni nazıra tavsiye edeyim be adam?

. . . . . .

Nefiy, sürülmek demek.

Profesör Karal, Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları'na dayanarak, Büyüelçi'nin Türkiye'de reform yapılmasını istediğini, «aksi halde imparatorluk dağılacak ve sonuç olarak Avrupa barışı uzun yıllar tamiri imkânsız bir hercümerç içinde yuvarlanacaktır» düşüncesini taşıdığını yazıyor. Şöyle devam ediyor: «Ne var ki, Canning'in İstanbul'daki ilk vazifesi kısa sürdü, 1833'de Londra'ya dönerken II. Mahmut'a hayranlık duyguları taşıyor ve ona, doğrudan doğruya olmasa bile, dostluğunu kazanmış olduğu Mustafa Reşit Paşa aracılığıyla yardımlarda bulunmak fırsatını bulabileceğini ümit ediyoruz»[1]. Böylece Enver Ziya Karal, Lord Stratford'un böbürlenmelerini, bilimsel bir çerçeve içinde, nakletmiş oluyor.

Daha «iyisi» yapılamaz mı? Burada da «iyisini» yapmaya çalışıyorum. Lord Stratford'un anılarından, Tanzimat Fermanı'nı, Reşit Paşa'ya ve Londra'da, nasıl dikte ettirdiğini anlatan (*) bölümü, olduğu gibi, aktarıyorum. Lord, anılarının bu bölümünde, 1833 yılından sonra bir zamanda, Londra'da Reşit'in kendisine gelerek «işin neresinden başlanılması gerektiğini» sorduğunu yazıyor. Ayrıca «devrim meselelerinin çoğunda kafa birliği ettik» diyor. Bu, böbürlenme kolaycı Türk tarihçileri ve aşağılık kompleksi içinde boğulmak üzere olan Türk aydınları tarafından olduğu gibi kabul ediliyor. Ne yazık, Tanzimat'ın onuru böylece yabancılara taşınmış oluyor.

Burada, bu onuru, geri alıyorum ve asıl sahiplerine iade ediyorum. Tekrar ediyorum: Tanzimat, Tanzimat Fermanı'ndan önce uygulamaya kondu. Birazdan görülecek; Tanzimat 1833 yılından önce oluştu. Bu, Lord'un övünmelerinin gerçekle bir ilgisi olmadığını gösterebilmek için, yeterli. Ancak bununla yetinmiyorum.

Bu çalışma aydınlarla ilgilidir. Her okur yazar, isterse profesör olsun, mutlak ve hiç bir zaman aydın değildir. Aydın, kafasıyla ve inatla mücadele ederek toplumu

---

(*) 1960 yıllarında solculuk kabarelere kadar girdi. Türk solcuları ilk önce, 1960 yıllarında bir kabarede Reşit'in reformunu Londra'dan getirdiğini öğrendi.

«Devrimci» Lord Stratford'a Göre (*)

REŞİT VE TANZİMAT

Nâzırlar arasında politikaca ve ruhça en iyi anlaşdığımız devlet adamı, Reşid Paşa idi. Sultan, yakınlığımızı kıskanıyor olmalıydı. Yahut fitnecinin biri Sultanın zihnini bulandırmış olacak. «Reşid Paşa ile pek sevişiyorsunuz» dedi bana bir gün. «Öyle efendim,» dedim, «sevişiriz kendisiyle. Majestelerinin en sadık, en elinden iş gelir hizmetkârlarından biri olduğu için tabii.» Soyca, görgüce tam bir efendiydi, yumuşak mizaçlı, açık fikirli bir insan. Mora'da büyümüş. Sanırım, bir zaman da Tepedelenli Ali Paşa'nın oğlu Veli Paşa'nın konağında bulunmuş. Genç yaşta İstanbul'da memuriyet hayatına atılmış. İlk dikkatimi çektiği zaman, Bab-ı âli'de ametçiydi ve 1832'de Türk hükümetiyle üç müttefik devlet arasında Yunanistan'ın sınırlarını tesbit için yapılan müzakerede ve antlaşmanın imzası sırasında hazır bulundu. Çerkezleri andıran bir tipi vardı; yüzünün ifadesi canlı, zeki görünüşlüydü. Ortadan kısaydı boyu, neşeli, dikkatli, mütecessis bir adamdı. O zaman kendisini pek az görmek fırsatı buldum. Daha sonra Sultanın elçisi olarak Londra'ya geldi, orda tanışıklığımızı ilerlettik. Türkiye'de devrim hareketleri konusunda bana açıldığını iyi hatırlıyorum. Yeniçeri ocağının yıkılmasıyla açılan yeni politika vâdisinde faal bir rol oynama kararında olduğu belliydi. Bana işin neresinden başlanılması gerektiğini sormuştu. Ben de: «Ta baştan!» diye cevap verdim. «Nasıl baştan!» diye sorusunu tekrarladı: «Tabii can ve mal emniyetinden!» de-

---

(*) Anıların bu bölümü «Devrimci» başlığını taşıyor ve Lord'un, başka ülkeler için yaptığı ihtilâlleri anlatıyor!

dim. «Şeref, haysiyetin de emniyet altında olması gerekmez mi?» diye sordu. «Şüphesiz» dedim. Yalnız haysiyetten, şereften ne anladığını kavrayamamıştım. Sonra Türklerde hangi sınıftan, hangi rütbeden olduğuna bakılmaksızın falaka cezası uygulandığı aklıma geldi. Bunun üzerine bu noktada yerden göğe haklı olduğunu belirttim. Bunu lâf ola söylememişti. Nitekim yeni ceza kanununda bu gibi cezalar ortadan kaldırıldı. Guizot'nun iktidarı sırasında Paris Elçiliğinde bulundu. 1843'de yurduna döndüğü zaman, politik hayatında bir çeşit duraklama oldu. Edirne valiliğine atandı. Kasımda yeniden Paris Elçiliğine dönmesi kararlaştırıldı. Derken 1845 yılının sonuna doğru Hariciye Nezaretinin başına getirildi. Anayasanın dermeçatmalığı, Saray erkânının bilgice yayalığı, kendinin de tecrübesizliği Sultanın nâzırlarına alabildiğine bel bağlamasına yol açıyordu. Bunun için Sultanın daha iyi ellere emaneti çok daha iyi olacaktı. Reşid Paşa'nın iş başına getirilmesinin bu bakımdan çok hayırlı olacağına inanıyordum. 1843 de Baltalimanı'ndaki görüşmelerimizde sık sık buluşmayı kararlaştırmıştık. Gelgelelim açıkta bir devlet adamı Türkiye'de ayağını denk atmayı bilmeliydi; yabancı bir diplomatla münasebeti şüpheye yol açacağından başka birinin evinde gizlice buluşuyorduk. Bu görüşmelerin sonucu olarak kabinede değişmeler yapıldı. Reşid Paşa'nın her vesileyle dost, güçlü bir yardımcı olduğuna aklım yattı. Devrim meselelerinin çoğunda kafa birliği ettik, ne var ki işin uygulanmasında Reşid Paşa çekingen ve ağır davranıyordu. İsteksiz olduğundan aeğil tabii, meslekdaşlarına lâf anlatmanın güç oluşundan.

S. Lane-Poole, Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları, Ankara, 1959, s. 119-120.

değiştirmek isteyen kimsedir. Aydın ile toplumu değiştirme arasında bir bağ bulunduğu için entellektüel kelimesi olmamakla birlikte intelligientsiya, aydınlar topluluğu anlamına geliyor, Rusça'dan çıkıyor. Çünkü modern çağların tanıdığı en hırslı ve özverili aydın hareketi, yalnız toplumu değiştirmeye ve yeniden düzenlemeye yönelik aydın hareketi, Narodniçestva Rusya'da doğuyor. Rusya'da, Sosyal Demokrat İşçi Hareketi'nden önce, toplumsal marangozluk işlevini narodnik inteligensiya üstleniyor. Narodniçestva, toplumsal marangoz aydın hareketinin en gelişmiş türü olabildiği için bütün dillerdeki aydınlar topluluğu kelimesi, Rusca'dan kaynaklanıyor.

Türkiye'deki gelişme daha ilginç. Önce bir ulema kelimesi var; âlim'in çoğulu, bilginler demek. Ancak ulema, bu anlamda kullanılmıyor, tapkı intelligientsiya kelimesinde olduğu gibi bir topluluğu ifade ediyor. Ulema, ilim tarikini seçen, bilim yolunu tutan bir topluluğu ve Osmanlı düzenindeki kelimeyle bir sınıfı anlatıyor. Fakat Genç Osmanlılara kadar. Genç Osmanlılar, ilginçtir, bildikleri Fransızcadan entellektüel kelimesini, Osmanlıcada en yakın âkıl (*) kelimesini, almıyor. Münevver kelimesini uyduruyor. Münevver, aydınlatan anlamına geliyor.

Genç Osmanlıların münevver kelimesini yaratmaları yine de rastlantı değil. Fransız aydınının Enlightenment Çağı'nın, Aydınlanma Çağı, çocukları olduğunu biliyorlar. Türkçedeki aydın kelimesi buradan geliyor.

Bu parantez şunu gösteriyor: Her profesör aydın olamaz. Dar anlamda alınırsa, her profesör aydınlanmış kimse olamıyor. Aydın Üzerine Tezler'in tanımı söz konusu olursa, her profesörün aydın olamayacağı kesin; çünkü aydın, bilgisiyle toplumu değiştirmek isteyen, toplumsal marangozluğu bir tarik, bir yol, belleyen kimsedir. Ancak, hiç kuşku yok, profesörler arasından da aydın çıkabilir. Sonsuz umutsuz olmak için bir neden göremiyorum.

Profesörler içinden de, Osmanlıca deyişle ulema arasından da, aydın çıkabileceği umuduyla Lord Stratford'un böbürlenmelerini çürütmek için Tanzimat'ın Gülhane

(*) Âkıl, aklı olan adam demek.

Hatt-ı Hümayunu'ndan önce uygulamaya konduğunu göstermekle yetinmiyorum. Profesörlük mesleğinin, Batı'dan gelen ve doktora tezi yazarken profesör adaylarına da bulaştırılan bir hastalığına, bilimsel çalışmanın çeşitli kanserlerinden birisine, dokunmak zorunluğunu duyuyorum.

Akademik komünitede, özellikle ampirisizmin doruğuna ulaştığı Amerika Birleşik Devletleri'nde, profesörler ve diletante'ler, öyle kaynaklarını dikkatlice ve bütünü ile incelemiyorlar. Temel kitapların arkasına konmuş ve artık yapımı bir meslek haline gelen endekslere, güveniyorlar. Ya da kendilerinden önce yazılmış kaynaklardaki kullanıma bakıyorlar. Bir kaynağın bütününü değerlendirmeden birkaç sayfa veya bölümüne bakıp aktarma veya Erasmus'un Deliliğe Methiye'de pek güzel eleştirdiği nakil işlerine devam ediyorlar. Örnek verebilirim: İktisat mesleğinde, Amerika Birleşik Devletleri, bir başka Batı Avrupa ülkesi ve özellikle Türkiye'deki akademik komünitenin Smith Ricardo ve Marx alıntılarına bakılsın, hepsi aynıdır. Artık bunlar klişelenmiştir ve alıntılarda bir yanlışlık varsa, nesilden nesile devrediliyor. Özetleyebilirim: Benim mesleğimde, iktisat, Amerika Birleşik Devletleri'nde, başka bir Batı Avrupa ülkesinde ve Türkiye'de Smith, Ricardo ve Marx (*) okunmaz; bunlardan yapılmış alıntılar okunuyor.

Çok büyük bir kolaycılık olmasının yanında son derece yanıltıcı bir alışkanlık. Stratford'un anılarının kullanılışı, bu pek yanıltıcı alışkanlığın dramatik örneklerini sağlıyor. Lord, Tanzimat'ın akıl hocası olduğunu iddia ediyor; Türk bilim adamları ve kimi aydınları bunu kabul etmekle kalmıyorlar, Tanzimat'ın bir de Batı başkentlerinde hazırlanmış bir senaryo olduğunu ileri sürüyorlar.

Şimdi sormak gerekiyor; peki, Kemal Bey'in Vatan kavramını geliştirmesinde kullandığı Silistire kalesindeki

---

(*) «Kaydedilmesi ilginçtir, burjuva yazarları, felsefe uzmanları, zaman zaman çok daha fazla titiz davranırken, kendilerini sosyalist sayanlar arasında Marx'ın 'tezleri'ni kavrama konusunda bir isteksizlik veya yetersizlikle karşılaşıyoruz.»
V. İ. Lenin, Collected Works, Ondördüncü Cilt, s. 105.

savunma kimin eseri? Kemal'in yazdığı gibi Türklerin mi? Lord Stratford'un anılarına göre hayır, çok şükür, kendisinin de değil, ancak iki ingiliz subayının. Şöyle: «Ünlü Silistire kalesi, savaşın kilit noktasıydı ve Silistire alınmadan veya ezilmeden Ruslar Türkiye'ye akın edemezlerdi. Nitekim General Paskievich, Mayıs ortalarında Silistire'yi dört başı mamur bir kuşatma altına aldı. Garnizon, Osmanlı subaylarının eline kalsaydı belki de düşerdi ama, iki genç İngiliz subayı, Butler ile Nasmyth tam zamanında kuşatılmış şehre gelip, Türklere öylesine bir dayanma aşkı aşıladılar ki, Rus topçularının ustalığı on para etmez oldu. Silistire kurtuldu»[2]. Türkler, Tanzimat'ı Stratford'a, böylece ön plana çıkarmış oluyorum, Silistire başarısını da iki genç İngiliz subayı olan Butler ile Nasmyth'a borçludurlar.

Bu kadar değil. Lord'un anıları okununca görülüyor, eğer o sırada Lord İstanbul'da olmasa, Kırım Savaşı'ndaki yaralıların hepsi kaba Türklerin elinde ölecekler. Lord, bunları kurtarmak için çok çırpınıyor. Yaşayanlar da yaşamlarını Lord'a borçlu oluyorlar

Sadece onlar mı? «Dürzüler, Marunîler, Yezidîler, Ermeniler, Nasturîler, Yahudiler, Dönmeler, Giritliler, Araplar, Hıristiyanı, Müslümanı, darda kalınca hep İngiliz Büyükelçisine baş vurmaktaydılar. Türk topraklarının bir ucundan bir ucuna 'Büyükelçi'nin' nüfuzu hissediliyordu»[3]. Görülüyor, bir kaynağın yalnızca bir kaç sayfasını okumak yanıltıcı oluyor; Lord Stratford'a Türklerin borcunu Tanzimat ile sınırlı tutmak müslümanlığa sığmıyor.

Büyük Britanya'nın Paris Büyükelçiliği ile amcasının yerine geçmeyi düşlediği Dışişleri Bakanlığını kaçıran bu şımarık İngiliz asili, anılarının yazarına göre, «Türkiye'de geçirdiği yılları bir çeşit sürgün» sayıyor ve bir insan için ne büyük yazık, «her seferinde bir daha dönmeme kararıyla ayrıldığı İstanbul'a» altı kez görevle gönderiliyor ve «ancak iyice kocadıktan seksen üçünü bulduktan sonra İstanbul'dan yakasını» kurtarabiliyor. Bu sürgün asil, Türkiye'de bir yandan, dünyanın yedi harikasından birisi olan Bodrum'daki mozoleyi çalıp Londra'ya taşıyor; diğer yan-

dan da, «Türkiye'yi kendi rağmına bile olsa kurtarma» işiyle uğraşıyor. Lord, anılarında yazıldığına göre, «Osmanlı İmparatorluğunu Avrupalılaştırmak suretiyle ayakta tutmak» istiyor.

Bu sürgün, şımarık hırsız Büyükelçi, aynı zamanda asil, İstanbul'da amansız bir «devrimci» oluyor. Anılarının yazarı şöyle yazıyor: «Hele biri çıksın da büyükelçinin gayretlerini baltalamağa kalkışsın!.. Fransız Elçisini, meselâ, Fransa'nın itibarını şişirmek için, devrim hareketlerini zedelemeğe, Türk devlet adamlarını yeniliklerden soğutmağa mı girişti, o saat karşısında Canning'i bulurdu. Bu savaş, Fransız Elçisi apar topar yurduna yollanıncaya kadar sürerdi.» Öyle anlaşılıyor, Silistire'yi savunamayan Türklerin buna gücü yetmeyeceğine göre, Canning Paris'te de sözünü geçiriyor.

Bir başka çalışmada, Avrupa'daki 1848 ihtilâlinden kaçarak Türkiye'ye sığınan ihtilâlcilerin iadesi için çok baskı yapıldığını ve Reşit Paşa ve arkadaşlarının buna karşı direndiklerini yazmıştım. Reşit ve yakınları hâlâ Osmanlı devletinin büyük devlet olduğunu göstermek istemişlerdi. Yanılmışım: «Bab-ı âli, Canning'in gözü-pek tutumundan yüreklenerek kendini toparladı; Çar'a meydan okuyuverdi.» Macar ihtilâlcilerinin iade edilmesi için Çar baskı yapıyordu; Türkler bu onuru da Lord'a borçlanıyorlar!

Türk profesörleriyle sözde aydınlarının Tanzimat'ın onurunu verdikleri Canning, işte böyle birisi. Türkiye'yi ve Türkleri küçümseyen misyoner ruhu ve misyoner ruhunun ayrılmaz parçası böbürlenme duygusu, anılarının her satırına sinmiş durumda. Bu özellik, Türkiye ile ilgili yabancı tanıkların çoğunda var. Araştırıcıların böyle tanıklara dayanırken son derece dikkatli olmaları gerekiyor.

Fakat ne üzücü, zaman çabuk geçiyor. «Lord Stratford'un İstanbul'dan ayrılması zamanı yakınlaşıyordu. Ondan sonra ne olacaktı?» Büyükelçi ülkesine döndükten sonra ne olacak? Anılarının yazarına göre «1839 Gülhane Hattı'ndan beri Bab-ı âli'den koparılan devrimlerin pekiştirilmesi, yanyana getirilip toplu olarak yasallaştırılması

gerekiyordu.» Yoksa, ihtiyar Lord'un gözü arkada kalacak.

İşte böyle, Büyükelçi giderayak bir zafer daha kazandı: «Müslüman bir hükümdardan böyle bir devrim programı koparıp almak, gerçekten bir zafer sayılmalıydı»[4]. Sözü edilen 1856 tarihli Islahat Fermanı. İlerde görülecek, Reşit'in pek itiraz ettiği 1856 Paris Anlaşmasıyla birlikte ilân edilen Islahat Programı. Lord buna «Devrim Yasası» diyor. Şöyle yazılıyor: «1856 Devrim Yasası Lord Stratford'un meslek hayatının bir dönüm noktası ve hatta hasat anıdır.» İşte böyle, kolaycı profesörler ile sığ entelijansiyanın Tanzimat Fermanı'nın mimarlığını hediye ettikleri kimse, böylesine inanılmaz bir adam olarak ortaya çıkıyor.

Özet: Böyle kaynak kullanılmaz. Bilimsel çalışma titizlik ve kaynakların kontrolunu gerektiriyor. Kaynak kontrolu, başka kaynaklarla karşılaştırmalarla yapılabileceği gibi, bir kaynak tek başına da güvenirlik testinden geçirilebilir. Ayrıca, kaynakların, ampirisizm tuzağına düşmemek için, bir teorik şemaya uyumunun ve eğer uymuyorsa, neden uymadığının araştırılması gerekiyor.

Sonuç: Canning'in Türk tarihiyle ilgili böbürlenme dolu iddialarını bir kenara atmış oluyoruz. Bunların hiç bir değeri olduğunu sanmıyorum. Ancak Canning, Türk aydınının doğum sancılarının yaşadığı bir dönemde Türkiye'dedir. Güçlü bir ülkenin temsilcisi olarak bulunuyor. Bir çok gözlemi ve kendisinin tanık olduğu ya da doğruluğundan kuşku duymayarak yazdığı olgular olacak. Bunlar kullanılabilir ve kullanılmalıdır.

Bunlardan birisine, önceki bölümde, yer verdim. Tekrar ediyorum: 15 - 16 Haziran 1826 tarihinde, Hayırlı Olay, yeniçeriliğin yıkımı, gerçekleşiyor. Topkapı sarayının önü, Marmara Denizi cesetlerle doluyor. 2000 kişilik düzenli bir ordu, geçit yürüyüşü ile saraya geliyor. Bundan sonrası Canning'in anılarında yazılıyor: «Önce pencerenin önünde duran Sultan, az sonra aşağı inmiş, teftiş etmiş. Sultan, Mısır kılığındaymış, tabanca kuşanmış, başında Mısır biçimi bir başlık varmış.» Canning'in bir başkasın-

dan duyarak anlattığı bu olayın ve Mahmut'un Mısır biçimi giysilerinin doğru olduğuna inanıyorum.

Bir küçük parantez: Bilim çok büyük ölçüde yöntemdir. Eğer Tanzimat'ın hareket noktasının Mısır olduğu konusunda bir tez istenirse Teori de denilebilir, olmasa, benim de, bu küçük ayrıntıyı, var olan olguyu, görmeme imkân yok. Olgulardan çıkan tez, görmeyi sağlar.

Teori, gözlüktür. Bu, bir. İkincisi, ciddi bir araştırıcı, ilk önce objelerini ve süjelerini, lâyık oldukları ciddiyetle ele almak zorundadırlar. Gerek ölçüde ciddiyet yüklemek, ciddiyetsizlik kadar sakıncalı olabiliyor. Bu, üçüncüsü, araştırmanın sanatsal ve sezgisel yanını meydana getiriyor. Dördüncüsü, Osmanlı tarihinin pek büyük evlâdlarından birisi olan Sultan Mahmut'u, pek büyük ölçüde, ciddiye almak gerekiyor. Pek ciddi bir sultan, Mahmut Han, 17 Haziran 1826 tarihinde, gözyaşlarıyla başlattığı bir savaşın zafer saatında, bir sirkteki kadar çeşitli giysiler içinde bağlılığını bildiren iki bin kişilik düzenli ordusunu denetlemeye, öyle yalnızca bir rastlantı sonucu, ala Mısır giysiler ve şapka ile inmez. Bir nedeni olmalı.

Nedenleri var. Bir: Türkiye'deki historiografinin Türkiye'ye özgü her olgu veya özelliği tekil gösterme yönündeki belirgin eğilimlerine karşın, yeniçerilik, bir kurum olarak, bir Osmanlı icadı değildir. Tarihin çarpıtmak istemesine rağmen Türkler bunu bilirler. Çünkü Türkler, bağımsız devlet olmadıkları zamanda, başka saraylarda profesyonel asker olarak görev yapıyorlar. Çin saraylarında, Mısır'da köle-asker olarak yaşıyorlar. İki: Mısır'daki memlükler, bunun çok bilinen örneği oluyor. Mülk edinilen, köle anlamına gelen bu kelime, İslâm Ansiklopedisi'nin A. J. Wensinck tarafından yazılan memlük maddesine göre, «beyaz esir manasına» da geliyor.

Mısır'daki profesyonel askerler, bir anlamda yeniçeriliğin öncüleri, zamanla güçleniyorlar ve yönetimi ellerine geçiriyorlar. İslâm Ansiklopedisi'nde M. Soberneim tarafından yazılan memlükler maddesine göre, Memlük devletinde tahta çıkan ilk köle-asker Şacar el-Dur adında bir cariyenin kocası olan İzzel-din el-Türkmanî oluyor[6].

Memlükler Devleti (*) Sultan Yavuz Selim'in Mısır seferine kadar, bağımsızlığını koruyor.

Osmanlı yönetimindeki Mısır'da da memlük etkinliği sürüyor. Kendileri mülk olan memlükler, zamanla mülk edinmeye ve «memlük beyleri» olarak iktidarı paylaşmaya devam ediyorlar. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya kadar. Napolyon'a karşı savaşmak için Mısır'a gönderilen Mehmet Ali, bir ölçüde Mahmut'tan önce Mahmut'u oynuyor, önce memlük beyleri ile işbirliği yaparak Osmanlı valilerine karşı savaşıyor. Sonra memlük beylerinin hepsini, dörtyüz kadar, bir ziyafet dolayısıyla sarayına çağırıyor ve kılıçtan geçiriyor. Mehmet Ali, Mısır'daki mutlak iktidarını, profesyonel askerlikten beyliğe yükselen memlükleri ortadan kaldırarak kuruyor. Bu, iki. Üç: Türk aydınını, tarihin ürünü olarak almak, yararlılığı tartışılabilir, Türk aydınını okuduğu bir kaç kitabın ya da iki-üç yabancının etkisinde görenlerin çıkardığı sonuçların, zaman zaman tam karşısında, sonuçlara götürüyor. Hiç kuşku yok, Mahmut, Mısır'da Mehmet Ali'nin ne yaptığını biliyor.

(*) Türkçülüğü bir siyasal akımı haline getirmeye çalışan Türk Kültürünü Araştırma Enstitüşü tarafından yayınlanan pek hacimli «Türk Dünyası El Kitabı», «her neferin en yüksek mevkie çıkması mümkün olan bu Türk Memlük devleti, Arapça kaynaklarda daima Türkiye devleti (= ed-Devletü't-Türkiye) olarak zikredilmektedir» diyor.

M.C. Şehabeddin Tekindağ, Mısır ve Suriye'de Kurulmuş Türk Devletleri, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara, 1976, içinde, s. 871.

Bu kaynak, Türklerin, Salâhaddin Eyyûbî ordularında da profesyonel asker olduklarını ve Mısır'da «emir» durumuna geldiklerini belirtiyor: «Bu Oğuz-Türkmen emirlerinin bir çoğu 'et-Türkmanî' nisbesini taşıyarak, Salâhaddin ve halefleri zamanında pek önemli rol oynamışlardır.» Kürd komutan Eyyûbî ve yerine geçenler zamanında sivrilen Türk emirlere örnek olarak Seyfeddin el-Kaymeri ile İzzeddin Aybey et-Türkmanî'yi gösteriyor.

Salâhaddin'den sonra «memlük satın alma işine önem veren el-Melikü's-Salih» zamanında sivrilen Aybey et-Türkmanî «el-Melikü's-Salih'in Türk asıllı dul zevcesi Şeceretu'd-Dürr ile» evleniyor ve «Bahriye Memlüklerinin ilk sultanı» oluyor.

Bir açıklama: Burada yapılan şu veya bu tarihçinin, şu veya bu yazarın yanlışını veya doğrusunu ortaya çıkarmak değil. İşin bu yanı, Aydın Üzerine Tezler'i hiç ilgilendirmiyor. Burada ilgi duyulan şu: Türk entelijansiyasının düşünme yöntemini etkileyen faktörleri, düşünme eğilimlerini, düşün dinamiğini ortaya çıkarabilmek ve bu arada, imkân olduğu ölçüde, bilgi dağarcığındaki sağlıksız hücrelere dokunmak. Bu yapılırken, kişiler değil, ürünleri ön plana alınıyor.

Bu açıklama Enver Ziya Karal'ın Tanzimat ile Lord Stratford arasındaki kurmuş olduğu dikkatsiz ilişki nedeniyle gerekti. Başka örnekler kolaylıkla bulunabilir; Profesör Karal uygun düştü. Profesör Karal, bir başka açıdan daha, uygun düşüyor. Şöyle: Cumhuriyet döneminde, 1940 yılında Tanzimat'ı kötülemek için çıkarıldığına inandığım ve ilerde gösterebileceğim, Tanzimat derlemesinde Enver Ziya Karal'ın 'Tanzimat'tan Evvel Garplılaşma Hareketleri 1718-1839' başlıklı incelemesi yer alıyor. Burada, Türk yazarlarının Tanzimat değerlendirmesinde çok dayanakları Engelhard'ın 'La Turquie et le Tanzimat' adındaki çalışmasından bir alıntı var. Şöyle: «İdare-i sabıka âdeta yeniçerilerin mevcudiyeti ile kaim olduğundan bu ocağın ortadan kalkması üzerine Devlet-i Aliyye'nin hemen bilcümle kavanin ve mevzuatında tadilât husule getirecek lüzumu müstacel ve mübremi başgösterdi ki bu hal Türkiye'nin bir kat daha buhranlı bir mevkide kalmasını intaç eyledi». Cumhuriyet öncesi çeviriden yapılan bu alıntının özeti şu: Yeniçerliğin yıkılmasından önceki yönetim yeniçeriliğe dayandığı için, yıkımdan sonra, bütün yasalarda değişiklik yapmak çok âcil bir ihtiyaç haline geldi. Özetin özeti ise şu: Yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasıyla yeni bir düzenlemeye, tanzim etmeye, mutlak bir ihtiyaç doğuyor.

Bu kadar değil. Profesör Karal, bunun hemen arkasından Ubicini'nin 'Etat Présent de L'Empire Ottoman' adını taşıyan kitabından bir alıntı yapıyor. Şöyle: «Umu-

miyetle Türkiye'de reform, Gülhane Hattı ile (1839) başlatılır. Hakikatte bu tarih hiç te kati değildir. Filhakika ıslahatın hakiki mürettibi Abdülmecid değil fakat Mahmut'tur. Gülhane Hattı Mahmut'un çok evvelden tasarlamış olduğu bir idare planını küşat etti. Mahmut devrinde derebeylerin kaldırılması, yeniçerilerin ilgası bu planın kanlı başlangıcından başka bir şey değildir.» Böylece Profesör Karal'a gerekli saygı yerine getirilirken Reşit Paşa'nın çirkin ve haksız suçlamalardan ibra edilmesi yolunda bir adım daha atılmış oluyor.

Diğer yandan da, kurgu ortaya çıkmaya başlıyor. Greklerin bağımsızlık savaşı ile yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasına bir de Mısır boyutu ekleniyor. Aslında Mısır'ın kendisi bir değil iki boyutlu. Şu anlamda; Mısır, hem bir model ve hem de zorlayıcı bir neden. Yeniçeriliğe karşı kazanılan zafer gününde Mahmut'un giysileri Mısır'ın, Türkiye'deki yenilikler için model olma boyutunu haber veriyor. Daha sonra Mısır ile savaş ve bu savaşın yol açtığı utanç verici yenilgiler, Mısır'ın zorlayıcı yanını meydana getiriyor. Fakat ister model olsun, isterse zorlayıcı, Mısır ondokuzuncu yüz yıl Türk aydın ve yenilik tarihinde önemli bir yere sahip bulunuyor.

Önemine bir işaret: Mahmut, şair kızı Adile Sultan'ı Mehmet Ali Paşa ile evlendirmek istiyor. Bu Mehmet Ali Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ile savaşa gönderilen bir başkası. Eğer başarılı olursa, Sultan Mahmut'un kızı Adile Sultan (*) ile evlenecek. Ancak Mehmet Ali'nin Kavalalı

(*) Aydın ve şair bir hanım olan Adile Sultan, mutsuzluğunu şiire geçiriyor. Daderi, erkek kardeşi, Abdülmecit'in kendisini evlendirmek istemesi üzerine yazıyor:

Daderim Abdülmecid etmiş murad
Birine verip beni de ide şâd.

Var imiş gerçi pek çok talibim
İzdivacım mebhasinde ragibim.

Her ne ise hazret-i Rabbü'l-Enâm
İstediğin eyler icra vesselâm.

Mehmet Ali Paşa'ya esir düşerek Adile Sultan ile evlenememesi bir yana, bu olay, Mahmut için Mısır'ın önemini gösterebiliyor.

Bir işaret daha: Türkiye'nin Mısır kuvvetleriyle savaşan ordusu içinde görev yapan Moltke'nin Malatya'dan 23 Kasım 1838 tarihinde yazdığı mektupta üzerinde durmağa değer bir yorum var. Şöyle: «İngiltere ile Bab-ı âli arasındaki ticarî antlaşmanın Mısır'la ilgisi bakımından, uygulanmasını imkânsız görüyorum. Mehmet Ali bunu kabul edecek ve birkaç sene (bu müddet zarfında bu iş esasen yavaş yavaş ölür) uygulamaya yanaşmayacak, kendisini sahiden mecbur edeceklerine kani olursa, hiç şüphe yok, gelecek ilkbaharda bize hücum edecek»[8]. Üzerinde durulmağa değer yani şu: Birinci bölümde, ayrıntılı bir inceleme ile test etmemekle birlikte bir tez olarak, Tanzimat'ın Türk sanayiini yıkıcı etkilerinin Türk araştırmacıları tarafından abartıldığını ileri sürdüm. Özellikle 1838 tarihinde, Moltke'nin mektubundan bir kaç ay önce 16 Ağustos 1838, Baltalimanı'nda imzalanan Türk - İngiliz Ticaret Antlaşmasıyla Batı kapitalizmine ve o sırada İngiliz tekstil sanayiine açılmayla büyük ölçüde yıkılacak bir sanayiin, peşinen, yok olduğunu düşünüyorum. Araştırılmaya değer. Şimdi Moltke, bu anlaşmanın, Mısır ekonomisi için çok olumsuz bir etkiye sahip olduğunu ve bu yüzden Mehmet Ali tarafından kabul edilmeyeceğini ileri sürüyor.

Aydın Üzerine Tezler'de ileri sürülen ile Moltke'nin değerlendirilmesi birleştirildiğinde şu söylenemez mi? Mahmut, 1838 Türk - İngiliz Ticaret Antlaşmasını, saltanatını tehdit eden Mehmet Ali'nin ekonomisini zayıflatmak için imzalamış olabilir mi? Araştırılması gerekiyor. Bu-

---

Çünkü Muhammed Ali Paşa bir zaman
Hâl-i mazi aklına gelse heman.

Böyle deyüp eyler imiş şöyle âh
Sağ olsaydın hazret-i Mahmut Şâh.

İbnü'l-Emin Mahmut Kemal (İnal), Son Asır Türk Şairleri Cüz I, İstanbul, 1930, s. 83.

rada yapılmıyor. Yalnız burada fantazi de yapılmıyor; ya da Tanzimat'ı aklamak için özel çaba da harcanmıyor. Tekrar da olsa belirtmek gerekiyor, Türk tarihini yeniden yazarken kolayca ulaşılmış yargıların çoğundan kuşku duyarak işe başlamak zorunlu oluyor. Ayrıca Türk entelijansiyası, kendisini kısırlaştırıcı ölçüde ve tek yanlı olarak Tanzimat'ı ve aydınlarını kötülemiş durumda. Çubuğu tersine bükmede önemli bir sakınca yok. Kaldı ki Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk bakanlarından Yusuf Kemal Tengirşek, bir İngiliz subayının 1840 yılında yayınladığı Travels adını taşıyan kitabından şu düşünceleri ileri sürdüğünü yazıyor: «Padişah, Devlet-i Aliyye - İngiltere ticaret muahedesini bu muahede Mehmet Ali'yi bitirecektir, kanaatiyle kabul etmişti»[1]. Kuşkusuz, doğru olduğu ortaya çıkarılsa bile, böyle bir endişenin veya herhangi bir nedenin, bu antlaşmayı yapanları, tarih önünde aklaması düşünülemez. Bu mümkün değil.

Öyleyse böyle bir doğrulama araştırmasından ne yarar umulabilir? İki yarar çıkabilir: Birincisi, Mısır'ın Türkiye için sanıldığından da önemli olduğu. İkincisi, Baltalimanı Antlaşmasını imzalayan Reşit Paşa'nın bir satılık olmadığı. Ancak bu ikincisinden çıkacak bir yarar var ki, son derece büyük. Şöyle söylenebilir: Durağan, senfonik yapıya erişmemiş, bilimsel geleneği pek yoksul olan toplumlarda, yalnızca hainlerin, delilerin, satılık olanların zarar verebileceğine inanılır. Bu inanç doğru değil. Yurtsever, akıllı ve dürüst olanlar, zaman zaman hain, deli veya satılıklardan çok daha büyük zarar verirler. Bu yüzden, yalnızca yurtsever, akıllı ve dürüst olmak yeterli değil; bilimsel mirası zengin toplumlarda kolaylıkla kabul edildiği gibi, yol ve yöntem de çok önemlidir. Kaldı ki, unutmamak gerekiyor, intihar etmek istiyenler denizde çırpınmıyorlar. Kurtulmak için çırpınıyorlar ve çoğu çırpınırken boğuluyor.

Devam etmeden önce tezi, iyice formüle etmek gerekiyor. Tez şu: Tanzimat, bir saltanat sorunudur. Saltanata yönelmiş en somut tehdit ise Mısır'dan ve Mehmet Ali'den geliyor. Ayrıca eklenebilecekler var: Selim, Büyük

Fransa İhtilâli'nin yaşıtı ve çağdaşı; Mahmut ise 1830 Temmuz İhtilâli olduğu zaman Osmanlı tahtına sahip. 1830 Temmuz İhtilâli, 1789 Büyük Burjuva Devrimi kadar görkemli olmamakla birlikte saltanat değiştirecek kadar (*) etkili olabiliyor. 1830 yılında Paris'te, Mehmet Ali'nin İstanbul'a yürümek için yolu açışından kısa bir zaman önce, Burbon Hanedanı iniyor ve yerine Orlean Hanedanı çıkarılıyor.

Türkiye'de de, Fransız Modeli'ne uygun, bir hanedan değişikliği beklenebilir mi? En azından akıllara gelmiş olduğu anlaşılıyor ve yine Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi yazıyor: «Mehmet Ali kuvvetlerinin İstanbul'u ve saltanatı tehdit eder duruma girmesi, Osmanlı hükümetinin ancak, Avrupa devletlerinden yardım görmek suretiyle bu işin içinden çıkabileceği inancını yaratmıştı»[10]. Bu, Mehmet Ali'nin yürüyüşünün ortaya çıkardığı ihtimallerin sadece birisi. Bir diğeri var: «İmparatorluğun başına Batı uygarlığını benimseyen ve onu gereği gibi uygulayan, Mısır'a kadar uzanan Osmanlı ülkelerini tam manasıyla hüküm ve nüfuz altında tutabilen bir sülâlenin geçmesi» o zamanki büyük devletleri çok yakından ilgilendiriyor. İngiltere ve Rusya, bir hanedan değişikliğini güçlü bir olasılık olarak görüyorlar ve her ikisi de, ayrı ayrı nedenlerle, bunu istemiyorlar.

Kuşkusuz, sarayındaki yakınlarının bir bölümü Mehmet Ali'ci olur ve Anadolu'nun bir çok büyük kenti Mehmet Ali'nin oğlu İbrahim'e davetiye çıkarırken, Mahmut'un böyle bir ihtimal ile titrememiş olması mümkün değil. Mahmut, Yunan savaşı ve yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasıyla gündeme giren bir düzenlemeyi, tanzimat, Mısır sorunu nedeniyle kalbinin derinliklerinde duyuyor.

Ve sıra, biraz daha ayrıntıya geliyor. İslâm Ansiklopedi-

(*) 1830 Temmuz İhtilâli ile kral olan Orlean Dükü Louis Philippe, «yoksulluğu ve sürgün koşullarını yaşamış, şimdi ise zengin ve tutumlu» bir kimse ve «yurttaş kral» adayı olarak görünüyor.

David Thomson, Europe Since Napoleon, Pelican Book, 1978, s. 166

si, Mehmet Ali ile ilgili olarak bilgi vermeye şöyle başlıyor: «Bazı eserlerde Arnavut olduğu kayıtlı ise de, Mısır hidiv hanedanı daima Türk olarak telâkki edildiği gibi, hanedan ferdleri de kendilerinin Türk soyundan geldiklerini söylerler»[11]. Türk tarihçileri pek bu tartışmaya girmek istemezler. Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan Osmanlı Tarihi'nin Altıncı Cildinde, Profesör Enver Ziya Karal, şunları yazıyor: «Büyük adamı büyük kılan menşei değildir. Mehmet Ali'nin hayatı ve Mısır'daki başarıları bu sözün doğruluğunu gösterir»[12]. Gerçekten de öyle.

Mehmet Ali, küçük yaşta babasını kaybetti; Kavala mütesellimi olan amcası Tosun Ağa, küçük yeğenini himayesine aldı. Ancak bir süre sonra Tosun Ağa idam edilince yalnız ve koruyucusuz kalıyor. İlerde bazı Batılı yazarların Doğu'nun Napolyon'u diyerek övecekleri Mehmet Ali, Leon adında bir Fransız tütün tüccarının yanına postacı olarak giriyor. Çok kısa bir zaman içinde tütün ticaretinin sırlarını öğreniyor ve 18 yaşında, bahtını denemek için, askerlik mesleğine giriyor. Bu arada, kuşkusuz, Kavala'da etkin bir ailenin dul ve zengin kızıyla evleniyor. Söylemeye gerek yok, karısının servetiyle güçlenince askerlikle birlikte tütün ticaretini de sürdürüyor.

Rastlantı olmadığı görülüyor; Mehmet Ali daha genç yaşta askerlik ile burjuva bakış açısını birleştiriyor. Fransa'daki burjuva ihtilâlinin yayıcısı Napolyan'a benzetilmesi öyle nedensiz olmuyor. Ve avantürye Mehmet Ali, Mısır'a çıkmış olan Napolyon'u kovmak üzere, Sultan Selim'in Mısır'a gönderdiği kuvvetler içinde yer alıyor. Başarı kazanıyor. Bu başarılar ile Sultan Selim'e İstanbul'da 'Gazi' ünvanı verilirken Mehmet Ali de Mısır'da kalıyor.

Engels yazıyor; kapitalizmde namus ile namussuzluğu ayırmak her zaman mümkün olmuyor. Avantürye ve profesyonel askerler için, bağlılık, çok çeşitli anlamlara gelebiliyor. Burjuvazinin ticaret ahlâkını içine sindirerek Mısır'da savaşan Mehmet Ali, Fransız kuvvetleri kovulduktan sonra, belki de bir durum değerlendirmesi yapıyor ve Osmanlılara karşı savaşan Memlük Beyleri'nin safında

yer alıyor. Onlarla güç birliği yaparak Osmanlı Valisini de Mısır'dan kovuyor. J. H. Kramers yazıyor: «Vali Hurşit Paşa bir müddet Kahire kalesinde oturabilmiş idi; fakat nihayet nüfuzu mütemadiyen artan Mehmet Ali tarafından oradan uzaklaştırıldı»[13]. Mehmet Ali, Mısır egemenliğine doğru önemli bir adım attı.

İki adım daha var. Birisi, siyasal ve diğeri askerî. Mısır'ın güneyinde, İslâmın kutsal toprakları Mekke ve Medine'de Vahabîlik mezhebi var. Sultan Selim ve Osmanlı kuvvetleri, siyasal bir harekete dönüşen Vahabiler karşısında son derece beceriksiz kaldılar. Hac, güven içinde yapılamıyor. Mehmet Ali'nin İslâm dünyasında bir prestij kazanabilmesi için bu sorunu çözmesi gerekiyor.

Mehmet Ali, buna karar veriyor. Ancak aynı zamanda bir karar daha veriyor. Orduları güneye inerken Mısır ve Kahire ne olacak? Dolayısıyla bir karar yetmiyor ve iki kararın birden verilmesi gerekiyor. Bir ölüm-kalım kararı ve şöyle: «Mehmet Ali, askerî kuvvetinden bir zaman mahrum kalacağı için, son bir tedbir olarak, Mısır ordusunun mukaddes bir vazifeyi ifa etmek üzere hareketi ve oğlu Tosun Ahmet Paşa'ya ordu komutanlığının tevcihi münasebeti ile yapılan merasime davet edilen kölemen rüesâsını (memlük beylri, y.k.) kalede kılıçtan» geçiriyor[14]. 470 kölemen beyini, memlük emiri, bir ziyafette ortadan kaldırıyor. Çok kanlı bir ziyafet olmalı ve herhalde yeniçeriliğe karşı zafer kazandığı gün Sultan Mahmut, Mısır giysileri ve şapkası giyerken, bugünü hatırlıyordu.

Devam etmeden önce, şimdi, şöyle bir özet yararlı olacak: Napolyan'a karşı savaşta kölemen beyleri zayıfladılar. Mahmut, Alemdar hazır iken, yeniçeriliğin kıyımına izin vermedi. Mehmet Ali, memlük beylerine dayanarak, Osmanlı etkisini Mısır'dan uzaklaştırdı. Mahmut, zayıflatılmış yeniçerilere dayanarak mütegallibeyi, derebeylerini ve bu arada Sened-i İttifak'ı ortadan kaldırdı. Mehmet Ali, Osmanlı gücünü kırdıktan sonra, memlük beylerini, büyük bir katliâm ile, ortadan kaldırdı. Mahmut, mütegallibeyi temizledikten sonra, yeniçerileri ezdi. Mehmet

KARAL'IN BATILILAŞMA TABLOSU

Devreler	Eğitim	Askeri müesseseler	Hükûmet organları ve diplomasi	Cemiyet	Hukuk
Selim III. «1789 - 1807»	Mühendishane-i berri kuruluyor. Öğretimde yabancı dilden istifade. Yabancı dilde yazılmış Askeri kitaplar türkçeye çevriliyor.	Yabancı uzmanlar ve subaylar getiriliyor. Nizam-ı Cedid ordusu kuruluyor. Tophane ve Baruthane ıslah ediliyor.	Avrupa'ya ikamet elçileri gönderiliyor. Avrupa müesseselerini yakından tanıma merakı başlıyor.		
Mahmut II. «1808 - 1839»	İlk öğretimin mecburiliği prensibi kabul ediliyor. Tıp - Harp Müzika mektepleri açılıyor. Tıb mektebinde öğretim fransızca yapılıyor.	Yenîçeri ocağı kaldırılıyor. Mansure askeri kuruluyor. Yabancı uzmanlar ve subaylar getiriliyor. Tıb ve Harb mektebleri açılıyor.	Nezaretler ve Meclisler kuruluyor. Avrupa'da elçilikler tekrar kuruluyor.	Kıyafet: setre, pantolon kabul ediliyor. Pasaport, posta, karantina kuruluyor.	

Devreler	Eğitim	Askeri müesseseler	Hükûmet organları ve diplomasi	Cemiyet	Hukuk
	Avrupaya talebeler gönderiliyor. Tercüme odası kuruluyor Takvim-i Vekayi neşrediliyor.	Avrupa ordularının talimat ve nizamları kabul ediliyor.			
Abdülmecid «1839 - 1861»	Maarif Nezareti, Encümen-i Daniş «Akademi» kuruluyor. Orta, meslek ve teknik okullar kuruluyor. Üniversite için bina yaptırılıyor. Yabancı dil mektebi açılıyor. Padişah ve devlet adamları yabancı dile çok önem veriyorlar.	Hizmet-i mecburiye kabul ediliyor. Tanzimat ordusu eğitim ve teşkilâtı Avrupalılaştırılıyor.	Yeni Nezaretler ve yeni meclisler kuruluyor. Mülki idarede Avrupa usulleri kabul ediliyor. Memur statüsü tanzim ediliyor.	Alafranga usul ve âdetler alınıyor. Avrupalılarla sıkı temas başlıyor.	Kanun önünde, vatandaşlar eşit sayılıyor. Avrupa kanun ve nizamları iktibas ediliyor, şeriat mahkemeleri dışında mahkemeler kuruluyor. Garbın meşveret usulleri kabul ediliyor.

Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Altıncı Cilt, Ankara, 1976.

Ali, beyliğe yükselmiş kölemenleri, profesyonel askerleri (*), Mahmut, esnaf olmuş, zamanına göre sermayeleşmiş, yeniçeriliği tarihe gömdü.

Bu ümmî, bu cahil, kırk yaşından sonra çat-pat okuma yazma öğrenen bu «Doğu'nun Napolyonu», bu ölümüne yakın bunayan, Türk Meşhurları'nda «bunak dâhi» olarak nitelenen bu tütüncü, Profesör Karal'ın cümlesiyle, «Yavuz Sultan Selim'in bile kaldırmağı düşünmediği mütegallibe memlüklerini yokettikten sonra Mısır'ın hakimi oldu». Ancak, bu Selânikli tütüncü, daha önce ve Napolyon ile savaşta, iki ordu arasındaki farkı gördü. Tüccar kafasıyla ordular arasındaki farkı, toplumların gelişmişlik düzeyi arasındaki farka bağlamakta gecikmedi. Mehmet Ali, Mısır'ı modernleştirmeğe karar verdi.

Mehmet Ali şunu yaptı: Modern bir ordu kurdu. Yetinmedi, Harp Okulu açtı. Harb Okulu için Fransa'dan öğretmen subaylar getirdi; bunlar arasında yer alan Albay Séve, müslüman oldu ve Süleyman Paşa el Fransevî adını aldı. Ordu, hemen sonra İstanbul'da da kabul edileceği gibi, yalnızca subay demek değildi; öncelikle sağlığı ilgilendiren ordu ve Tıbbiye açtı. Savaş, o zaman barut de-

---

(*) Dikkatli bir monografide, bir yabancı, sadece Mehmet Ali ile ilgili olarak, şu özeti yapıyor:

«Ufku olan, çalışkan birisi, 'Doğu'nun Napolyonu' olarak nitelenmeye pek layık, Muhteşem Süleyman'dan sonra gelmiş en büyük doğulu, doğumu itibariyle Arnavut, Mehmet Ali, karyerine, Selânik'te bir tütün tüccarı olarak başladı. 1798 yılında, Napolyon ile savaşmak üzere Mısır'a gönderilen başıbozuk ordusuna (metinde Türkçe başıbozuk yazılıyor, y.k.) subay olarak katıldı. Basit bir avantürye olmayan Mehmet Ali, ordu içinde kazandığı yüksek pozisyonun sağladığı fırsatı görmekte gecikmedi. Yedi yılı içinde, 1805 yılında, Osmanlı imparatorluğu içinde en zengin paşalık olan, Mısır paşalığını elde etti. Bu karışık ülkede, sadece süzereni İkinci Mahmut'a karşı sofumlu olan Mısır hakimi durumuna gelinceye kadar, (sonunda 1811 yılında ortadan kaldırdığı) Memlük beylerini, diğer muhalefet partilerine karşı kullandı.»

Frank Edgar Bailey, British Policy and the Turkish Reform Movement, A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853, Oxford, 1942, s. 45.

mektl, fabrika kurdu. Mısır için donanma önemliydi. İskenderiye tersanesini modernize etti. Hiç kuşku yok, Hendese Mektebi açtı. Bütün okullarda dersler Fransızca veya İtalyanca veriliyor ve Arapçaya çevriliyordu. Mehmet Ali, bununla yetinmedi; 1826 yılında Fransa'ya öğrenci gönderdi. Aynı işi bir yıl sonra Mahmut yapacak (*). Türk tarihinde, Türk aydın tarihinde, Avrupa'ya öğrenciyi ilk kez Mahmut gönderdi. 1827

Mehmet Ali, ekonomik kalkınmaya son derece önem verdi. O kadar öyle ki, modern orduyu çok önemli tutmasına karşın, Mısır tarımını etkileyeceği düşüncesiyle, önceleri fellâhları orduya almadı. Sudan'dan asker yazdı ve kölemenlerden kalanları orduya aldı. Ancak özellikle Sudanlılardan modern bir ordu kurulamayacağını görünce fellâhları orduya yazdı. Aynı zamanda tarım için sulama tesisleri kurdu. Tek kelimeyle, insan ömründen çok kısa bir zaman içinde, Mehmet Ali yüzlerce yıldan beri uyuyan Mısır'ı uyandırmasını bildi.

Bundan sonra da bölgesini genişletmek istedi. Oğlu, İbrahim'e Suriye valiliğinin verilmesi için baş vurdu. Doğaldır, Mahmut kabul etmedi. Mehmet Ali, bunu sürpriz olarak karşılamadı. Genişleyen bir güç olarak Suriye'ye casuslarını, istenirse propagandistleri veya misyonerleri de denilebilir, çoktan göndermişti. İstanbul'u, askerî gücü ile, zorlamaya hazırdı. Bununla Suriye'yi almak istedi; fakat Mehmet Ali, Cevdet Paşa tarafından henüz yazılmamış olan Mecelle'nin ünlü «sıkışırsa genişler» ilkesini bilemedi. İstanbul'u, Dersaadet, Tanzimat için sıkıştırmış oldu.

Bu, Mısır'ın zorlayıcı etkisi. Tekrar ele alınacak. Yalnız şimdi, Türk entelijansiyasını Tanzimat konusundaki kangren edici yanılgılardan kurtarmak, Tanzimat aydınlarını yeniden yaşama kazanmak ve Türk aydınına muhtaç olduğu güveni verebilmek için, Mısır'ın örnek olma işlevi üzerinde durmak gerekiyor. Yanlışların yanına doğrularını yazmak zorunlu oluyor.

(*) Bu kitabın başındaki fotoğrafda görülüyor.

Her yerde tekrarlanıyor ve nerede ise Türkiye'de ilk okul çocukları bile biliyor. Yanlış olmasa ilk okul çocuklarına öğretmezler. Bu yanlışı Vedat Günyol, İslâm Ansiklopedisi'ne yazdığı Türkiye'de basın maddesinde de tekrarlıyor. «Türkiye'de ilk gazete, Mahmut II. zamanında çıkan Takvim-i Vekayi'dir»[15]. Değildir ve görülecek. «Takvim-i Vekayii basmak için, Takvim-hane-i âmireyi kurdurup, başına Esad Efendi'yi geçirdi. Haftada bir defa çıkan bu gazete, kısmen devletin iç işlerine, kısmen de yabancı ülkelere dair havadislere, ticaret ve sanayii alâkalandıran işlere ve benzerlerine yer vermekte idi.» Takvim-i Vekayi, önde gelen devlet görevlilerine ve abonelere dağıtılıyor (*). Beş bin kadar basılıyor.

İslâm Ansiklopedisi, Batı'da çeşitli dillerde yayınlanan İslâm Ansiklopedisi'nin Türkçe çevirisi oluyor. Çeviri yapılırken Türk kamu oyunu ve yayınlandığı zaman resmî politikaya uygun düşmeyen maddelerde değişiklik yapılıyor ve yeni maddeler ekleniyor. Dolayısıyla Vedat Günyol'un bu maddeyi yazdığı zaman, islâm dünyasında basınla ilgili İslâm Ansiklopedisi maddesi var. Ancak Türkiye'nin okur-yazarlarının bir bölümü yalnızca «yazar» olduğu için Vedat Günyol'un da bu maddeyi okumadığı anlaşılıyor.

İslâm Ansiklopedisi'nde M. Hartman şunları yazıyor: «Kahire'de Türkçe-Arapça al-Vakal al-Misriya adlı ilk gazetenin birinci sayısı 20 Teşrinisani 1828 de çıktı; bu Mehmet Ali tarafından kurulmuş olan Mısır hükümetinin neşir vasıtası idi ve haftada 2 veya 3 defa çıkıyordu»[16]. Hartman, bunları yazmanın ötesinde, Asya ülkelerindeki gelişmeleri inceleyen geçen yüzyıla ait özel bir derginin 1831 yılı Eylül ayına ait sayısında Reinaud adında bir yazarın «bugüne kadar müslüman ülkelerinde başka bir örneği bulunmayan bu tesis hakkında ayrıntılı bilgi verdiğini de bildiriyor.

(*) Takvim-i Vekayi'nin gelişimi şöyle: Cumhuriyet ile birlikte adı Resmi Ceride oluyor. Daha sonra Resmi Gazete'ye çevriliyor. Takvim-i Vekayi, resmi gazetedir.

Öyleyse Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde Türkçe-Arapça yayın yapmak üzere düzenli olarak çıkarılan ilk gazete, Türkiye'deki ilk gazetedir. Araştırmacılara, tarih yazarlarına ve ilk okul öğretmenlerine düşen, işin doğrusunu yazmak ve işin doğrusunu anlatmaktır.

Bunu kısmen de olsa yapanlar var. Selim Nüzhet, Türk gazetecilik tarihi ile ilgili kısa ve kolaylıkla bulunamıyan kitabında Mahmut'un Takvim-i Vekayi'i nasıl kurduğunu anlatıyor. Lütfi Tarihi'nin kaydettiğine göre Mahmut, savaşta olan sadrazamın yerine görevli sadaret kaymakamına şu fermanı gönderiyor: «Kaymakam Paşa, bu hususun sureti tanzimine bakılması pek çok vakittenberi emelim idi. Ancak vakit ve mevsimi henüz gelmemiş olduğundan vaktine talikan sükûtu ihtiyar etmekte idim. İşte lehülhamd mevsim ve sırası gelip şer'-i şerif ve nizama asla dokunur yeri olmadığından maada mülkçe pek çok menafii olacağı dahi cümle tarafından teslim ve istihzan olunmuş, bu surette takririnde beyan olduğu üzere bu hususa nezaret için Esad Efendi nazır, Sarım Efendi ile Sait Bey dahi olveçhile memur ve tayin kılınsın»[17]. Mahmut, Türkiye'de bir gazete çıkarmayı öteden beri düşündüğünü, şimdi zamanı olduğunu ve bunda dine aykırı bir yan bulunmadığını fermanına yazıyor.

İlk gazetenin bakanlığına, Ferman'daki kelime ile nezaret, bakan olarak, Ferman'daki kelime ile nazır atanan Esat Efendi ve yardımcılarından yeni gazeteye bir isim bulmaları bekleniyor. Buldukları isim listesini Mahmut'a bildiriyorlar. Bunların neler olduğunu bilmiyoruz; bildiğimiz, Mahmut'un kendisine gönderilen isimlerin hiç birisini beğenmediğidir. Takvim-i Vekayi ismini Mahmut seçiyor (*). Pek âlâ!

(*) Daha sonraki yenilik hareketinin, Jön Türk döneminin, ünlü isimlerinden Mizancı Murat, «Turfanda mı, Turfa mı» adını taşıyan bir roman yazıyor. Roman kahramanı, Avrupa'da okumuş Mansur, çeşitli eleştirmenlere göre büyük ölçüde Murat'ın kendisi, İstanbul'a dönünce düşünceye dalıyor. Galatasaray'da Hotel Amerique'de, Osmanlı'nın nereden gelip nereye takıldığına üzülüyor. Sonra ümitleniyor, «şüphem yok-

Peki neden, Takvim-i Vekayi? Nüzhet Gerçek, şunu, ileri sürüyor: «İkinci Mahmut ona bu ismi verirken herhalde gözünün önünde Mısır'da intişar eden bir gazetenin, Vakayii Mısriye'nin ismi gelmişti ve gene ihtimal ki Bab-ı âli de, saraya isim listesi verirken fena telâkki edilir diye bu isme benzer isimleri kaydetmemişti»[18]. Öyle görünüyor, Mahmut Mısır'ı çok yakından izliyor. Asıl önemlisi, Mahmut'un Mısır'a karşı hiç bir kompleksi yok.

Mahmut'un Mısır'a karşı bir kompleksinin, Mısır taklitçisi olma türünden bir kompleksinin olmadığını örnekleri ise pek çok. İstanbul Mektupçusu Osman Nuri, sistematik olmamakla birlikte çok değerli bilgileri içeren Türk Maarif Tarihi'nin İkinci Cildi'nde şu bilgileri veriyor: «Müsteşrik Biyanki Mehmet Ali tarafından ilk matbaanın 1822'de Kahire'de Bulak'ta açıldığını ve ilk basılan eserin de Arapça - İtalyanca bir kamus olduğunu söyler. Harbiye ve Tıbbiye mekteplerinde İtalyanca tedrisat yapılışı ilk önce bu eserin neşrini icab ettirmiştir»[19]. Biyanki, Osman Nuri'nin aktarışına göre, 1822 ve 1842 tarihleri arasında Mehmet Ali'nin bastırmış olduğu 243 eser hakkında bibliyografik bilgi veriyor. İlginç, bunların 120 tanesi Türkçe. Türkçe olanlar arasında Farsça ve Arapçadan sözlükler ve ünlü Türk şairlerine ait divanlar yer alıyor. Bütün bunlar, İstanbul Mektupçusu Osman Nuri bu değerli eserinde soruyor, «Türk diline ve kültürüne hiz-

---

tur, istikbalimiz mazimize bile gıpta ettirecektir» diyor. Bunu diyebilmesi için Mahmut'u ve daha sonra da Reşit'i hatırlaması yetiyor. Şöyle:

«Sanki bu asırda benzerleri yok mu? Mahmud-ı Adli namının eriştiği makama yükselmek davasına cüret edecek Avrupa'nın üstün insanları kimlerdir?

Reşid'i yetiştiren millet yine bu millet değil mi?

Çeşitli galeler yüzünden geçici bir arıza gelmiş, Osmanlı heybet ve azametinin yine kahramanlık göstermesi için her nasılsa meydanı almış bulunan cehaletin kara perdesini kaldırarak kafaları aydınlatmaktan başka bir şey lâzım mı?»

Mehmet Murat, Turfanda mı, Turfa mı? s. 21.

Yüz yılın sonuna doğru Mahmut'u erişilmez bir tepe olarak görenlerin de olduğu görülüyor.

metini göstermez mi?» Belki de bu yüzden, «Gâvur Padişah» Mahmut, Mehmet Ali Mısırı'nı örnek alırken öyle kompleksli davranmıyor.

Türk Maarif Tarihi şöyle devam ediyor: «İşte Mehmet Ali'nin bu son hizmetini gören Mahmut II. matbaa işini hükümetleştirerek Beyazıt'ta şimdiki Üniversite Kütüphanesinin bulunduğu yerde bir devlet matbaası yaptırmış, başına yüksek ve ilimde mümtaz memurları nazır tayin ettirerek o da Mısır'ı takliden kitap ve gazete tab'ına başlatmıştır. Binaenaleyh matbaa işinde de Mısır İstanbul üzerinde müessir olmuştur» (*). Ve Mısır Modeli'nin etkisi bununla da bitmiyor.

Bir başka örnek de Harb Okulu oluyor. Söz Harb Okulu'na gelince, mümkünse Ordu Tarihi'ne başvurmak yararlı. Türk yenilik tarihi yeniden yazılırken, bir anlamda tarihin alt-üst olması kaçınılmaz. Böyle olmayacaksa yeniden yazmaya ne gerek var? Ayrıca yeni'nin tanımı ne olabilir; alt-üst etmeyene nasıl 'yeni' denilir, sorusu da, alabildiğine haklılığı ile, ön plana çıkıyor. Yeniden yazım, ön planda olanların sona, karanlıkta olanların da ön plana çıkması anlamına da geliyor. Mahmut, Harb Okulu konusunda da unutulmaz çabaların sahibi olarak ortaya çıkıyor.

Ordu Tarihi'nde yazılı, «Mahmut II. bu konuda her çareye başvurmayı çalışmıştı. Hatta bu arada, 1816 da Mısır'da Harp Okulu açmış olan Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya 'İstanbul'da Harp Okulu açmak kararındayız' diyerek modern eğitimleri bilen 10 öğretmen göndermesini istemişse de Mehmet Ali Paşa'dan Mısır askerlerinin, öğretmen ve subaylarının yabancılardan olduğunu, Mısır er ve subaylarının o kadar eğitim bilmedikleri cevabını almıştı»[20]. Daha Napolyon'a karşı savaşırken Osmanlı or-

---

(*) «Bulak matbaasının neşrettiği kitaplar hem doğru, hem de ucuz olduğu için İstanbul'da ve bütün İslâm dünyasında büyük rağbetler görmüş ve Mehmet Ali bu suretle de Osmanlılara üstünlüğünü göstermiştir.»

Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, Cilt I-II, s. 536.

dusunun güçsüzlüğünü görmüş olan Mehmet Ali, Mısır ordusunu modernize ederken Osmanlı ordusunun zayıf kalmasını tercih ediyor.

Ancak ilginçtir, kurduğu okulun resmî dili Türkçe. Osman Nuri, bir Arap kaynağından şu aktarmayı yapıyor: «Mehmet Ali Mısır'da düzeltilecek ilk işin askerlik olduğunu sezdi. Ve 1816'da Avrupa tarzında asker tanzimine başladı. 1825 tarihinde Kasrü'l-ayn askerî mektebini açarak Türk kölemenlerinin zeki çocuklarıyla Kürt, Arnavut, Ermeni ve Rum olmak üzere 500 kadar çocuk topladı. Bunlara Kur'an ve nahiv dersleri, Türk, Fars ve Arap dilleri okutmağa başladı. Mektebin resmî dili Türkçe idi. Hocaların çoğu Italyandı. Harbiye mektebinde hesap, hendese, cebir, muadele, resim ve İtalyan dili öğretiliyordu.» Mehmet Ali, bunun yanında, aynı yıl ve Fransa usulünde, Medrese-i Erkân-ı Harp adında başka bir okul açtı. Subaylar, üç yıl okuyarak bu okuldan çıkmaya başladılar. Bu okulda subay adayları Fransızca, Türkçe, Farsça ve Arapça öğrendiler.

Örnekler devam ediyor. Yalnız, öyle sanıyorum, Türk entelijansiyasına içerilmiş Tanzimat ile ilgili hurafeleri tümüyle çürütmek için, artık yeni örneklere ihtiyaç kalmadı. Fakat yine de bu örnekleri vermeye devam ediyorum. Başka bir nedenle; bilim ve politikada aynı düzeyde duran teori ile pratik ilişkisinin açılarak pekiştirilmesi için. Şu: Teorisiz pratik olmaz; yıkıma ve ampirisizmin batağına götürür. Ancak en son doğrulayıcı yine pratiktir; pratikten çıkan teori, olgularla, aynı anlama gelmek üzere ampirik bulgularla zenginleşmelidir. Teori, pratikte yeni bir yönelmeyi; olgularda yeniden bir dizilmeyi sağlayabilmelidir. Pratikten çıkan teori, kendi pratiğini yırtmalıdır. Olgulardan doğan teori, miknatısın hareketiyle kâğıt üzerindeki demir taneciklerinin yeni bir kümeye koşuşmaları türünden, kendi olgularını yeniden kümelendirmelidir. Çünkü politika ve bilimde teori, mıknatıstır.

Bilim, bir bakış açısıdır, yeni insan, yeni bakış açısına sahip bir hayvandır. Hayvanların bakışı var, açısı yok. Bu yüzden hayvanla insanı ayıran açı oluyor. Bu yüzden

Engels, İngiltere'de İşçi Sınıfı'nın Koşulları çalışmasında, bakış açısı olmayan insanı, bir tür hayvan olarak niteliyor. Bu yüzden popülizm, aydının, en baş düşmanı oluyor. Çünkü bilim maddeyi, kütleyi ve toplumu değiştirmek için ortaya çıkıyor. Aydın, toplumu aklıyla değiştirmek için mücadele eden kişi olarak tanımlanıyor. Aydın kütleye yeni bir bakış açısı kazandırabilen kimse sayılıyor. Popülizm ise önce kütleyi olduğu gibi kabul ediyor; sonra kütleye yaklaşıyor ve özdeşleşme yolunu arıyor (*). Popülizm, bulaştığı kimseleri, bukelamun yapıyor. Bukelamun, bir hayvandır. Üzerine örtülen kütlenin rengini alıyor.

Mısır ile Tanzimat ilişkisi, burada, bilimsel düzeyde teori ile pratik ilişkisine çok canlı bir örnek olarak duruyor. Tanzimat'ın modelinin İngiltere'de veya Fransa'daki bir-iki misyonerin kafasından çıkarılıp Mehmet Ali Mısırı'na götürülmesi, bilimsel araştırmalardaki yöntem ve doğrulama açısından, şöyle bir durumu sergiliyor: Tanzimat'ın Londra'da hazırlandığı tezi, sadece bir iddia olarak kalırken, Mısır Modeli düşüncesi bütün olgu ve bulguları kendi etrafında topluyabiliyor.

Güzel ve devamı var. Politikada «ben doğruyum» yeter mi? Kütlelere içerilmemiş doğrunun ne değeri var? Ancak, kütleler? Kütlelere içermek her zaman doğru'nun doğrulayıcısı olursa, «en doğru», eğer oy verme mekanizması varsa, en çok oyu toplayan olmaz mı? Diğer yandan, Copernicus örneği var. Olgular Ptoleme astronomisine de, Copernicus teorisine de uydurulabiliyor. Astronomiden sonra ve çok büyük ölçüde biyolojide, biyometri, geliştirilen istatistik tekniklerin ekonomiye uygulanmasıy-

---

(*) 1830 yıllarında Mahmut önemli adımlar attı. 1930 yıllarında Mustafa Kemal derin tohumlar serpti. Mustafa Kemal'in serptiği tohumların bir bölümü, Tezler'in daha sonraki kitaplarında ele alınıyor, 1960 yıllarında popülizm olarak ve solculuk adına, yeşerdi. 1930 yılının köycülüğü 1960 yıllarının solculuğu oldu.

Bu pek görkemli popülizm döneminde aydınlar tahta ağızlıkla sigara içmeye, sadece türkü dinlemeye, kilim üzerinde oturup kalkmaya ve ilginç, çok daha az yıkanmaya başladılar.

la ortaya çıkan ekonometri, her türlü data'nın her türlü tez'e uydurulması misyonu için ortaya çıkmadıysa ne işe yarıyor?

Tek başına pratik kısırlaştırır, yalnızca teori, kurutur. Amerikan ompirisizmi kısırdır; Fransız şematizmi kuru. Ortası mı? Hayır. Aritmetik orta, hep bayağı olanı gösterir; ve dillerin de bir tarihi ve mantığı var, İngilizcede orta, ortalama ile âdi ve bayağı, aynı kelime ile, mean, ifade ediliyor. Orta veya ortalama, hiç bir zaman yaratıcı olamıyor. Bu nedenle, gerekli olan, teori ile pratiğin aritmetik ortalaması değil: Yaratıcılık diyalektik bileşimde yatıyor.

Şimdi Mısır ile Tanzimat örneklerine devam edilebilir. Şöyle: «Mısır Tıb Mektebi adında Fransızca bir eser neşretmiş olan, bu mektebin ilk muallimlerinden, Hasan Mahmud'un verdiği malûmata göre Tıbbiye Mektebi 1825'-de hastahanelerle birlikte açılmıştır. Mektepte tedrisat Fransız ve İtalyan muallimler tarafından yapılırdı»[21]. Bu tarihte henüz İstanbul'da bir tıp mektebi yok. Sonra açılıyor: «Kahire'dekinden bir sene sonra açılmıştır. Bunda da tedrisatın İtalyanca ve Fransızca olması dikkate değer bir benzeyiştir. Kahire Tıbbiyesi dört sene sonra talebe çıkarmış, İstanbul'unki 14 sene sonra buna muvaffak olabilmiştir. Kahire Tıbbiyesi'nin ilk talebesi Paris'te, İstanbul'unki 14 sene sonra Viyana'da imtihan vermiştir (*). Kahire Tıbbiyesi'nin başına ilk kuruluşta bir Fransız, İstanbul Tıbbiyesi'nin başına 12 sene sonra bir Viyana'lı getirilmiştir»[22]. Öyle görünüyor, Kahire'de bir tıbbiye kurulunca İstanbul, Mahmut, hazırlıklar tamam olmadan, kendi tıbbiye okulunu kuruyor. Harbiye'nin kuruluşu böyle olmuyor; burada Yenilgi Öğretmen'in dersini inatla vermesi bekleniyor. Harbiye, Kütahya bozgunundan sonra, 1834 yılında ortaya çıkıyor.

Örneklere son verme zamanı geldi. Bir örnek daha :

(*) Paris'te tıp okuyan Mansur, Mizancı Murat'ın roman kahramanı, İstanbul'a gelince İstanbul'da Mekteb-i Tıbbiye'-de sınav veriyor. Doktorluğa ancak böyle başlayabilir.

Mekteb-i Osmanî. Paris'te açılan bu okul üzerinde Tercüme Odası'ndan söz ederken, ayrıca duracağım. Şimdilik, daha sonra Galatasaray Sultanîsi'nin kurulmasıyla kapatılan bu ilginç okul ile ilgili olarak, şu kadarı söylenebilir: «Paris'te bir Mekteb-i Osmanî açılmasının sebeplerinden birisi de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın daha önce orada bir lisan mektebi açarak Mısır'dan ve Suriye'den gönderdiği Arap çocuklarını okutması» olabilir[23]. Böyle olabilir; çünkü İngiltere Büyükelçisinin veya bir başka Batılının aklına böyle bir düşüncenin gelmesi oldukça zor.

Mısır'ın Tanzimat'a örnek olma rolünü özetlemek mümkün. Ancak iyi bir özet zenginleştirmekle yapılabilir. Bunun için söylenmesi gereken şu: Mısır ve Mısırlılar Tanzimat aydınının düşünce yapısını olduğu kadar davranış biçimini de etkilediler. O kadar öyle ki, Türkiye'ye, erkeklerin kadın sevgili edinme alışkanlıklarını Mısırlı kadınların getirmiş olduğunu söylemek fazla abartma sayılmamalı. Bu abartma sayılsa bile Mısırlıların ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'un hay-layf'ına biçim vermiş oldukları kesin.

Tezakir, tezkereler demek, yalnızca Cevdet Paşa'nın anıları değil. Cevdet Paşa'nın görüşlerini ve öğütlerini de içeriyor. Okunması oldukça yararlı. Ancak Tezakir, aynı zamanda, benim bilgime göre, bir zamanın üniversite öğrencisinin yaşamı, yurtlardaki sıkıntıları konusunda da tek kaynak. Bunların ötesinde bir dönemin yaşam kalıplarıyla ilgili oldukça canlı saptamalara sahip.

Cevdet Paşa, Tezakir'de şu değerli gözlemleri sıralıyor: «Esnaf güruhu zengin oldu. Bir aralık Mehmet Ali Paşa hanedanından pek çok paşalar ve beyler ve hanımlar Mısır'dan savuşup İstanbul'a döküldüler ve külliyetli akçeler getirip bol bol harç ederek İstanbul süfehasına su-i emsal gösterdiler. Sefahat vadisinde yeni çığır açtılar»[24]. Mısırlıları, Cevdet Paşa pek ayıplıyor ve hayıflanıyor, İstanbul'daki sefihlere kötü örnek oluyorlar (*). Erkeklere

(*) Enver Ziya Karal, doğruya teğet geçiyor. Mısır Modası, Abdülmecit zamanında ortaya çıkıyor.

kadını sevebileceklerini gösteriyorlar.

Mısırlılar, sefih yaşam sürdürenlere kötü örnek olarak, «sefahat vadisinde yeni çığırlar» açıyorlar. Pek zor olmalı; ancak başardıkları anlaşılıyor. «Hele Mısırlı hanımlar alafranga melbusat ve sair tecemmülâta rağbet edip İstanbul hanımları ve ale'l-husus saraylılar dahi anları taklid eder oldular ve Mısırlıların ekseri gaali sahalar ile hane ve sahil-hane ve akarat-ı saire aldılar. Bu cihetle Dersaadet'te emlâkin kıymeti fevkalâde terakki buldu ve İstanbul'da bir servet-i kâzibe oldu.» Eğer Cevdet Paşa'nın gözlemlerine güvenmek gerekirse, güvenmek gerek, İstanbullu hanımlar alafranga giysileri Mısırlı hanımlardan öğrenmiş oluyorlar. Ayrıca Mısırlılar, ev ve yalı, o zamanlar sahilhane deniliyor, diğer emlâklere öylesine bir hücum ediyor ki, spekülâtif kazançlar ortaya çıkıyor.

Bu kadar değil. Mısırlıların bir bölümü İstanbul'da «konak» sahibi oluyorlar. Burada «konak» kelimesini günlük anlamında kullanmıyorum. Günlük anlamına ek olarak «konak» şairlerin, bilim adamları ve yazarların toplanıp ciddi tartışmalar yaptıkları yer anlamına da geliyor. Mısırlılara ait olan İstanbul konaklarından iki örnek, Türkiye'nin yenilik ve aydın tarihinde önemli rol oynadı.

Bunlardan birisi Abdurrahman Sami Paşa konağıdır. Sami Paşa, ünlü romancı Samipaşazade Sezai'nin babası oluyor; Türk Ocak'cı Hamdullah Suphi'nin de dedesi. Hamdullah Suphi Tanrıöver, Sami Paşa'nın oğlu Suphi'nin, edebiyata meraklı iki oğlundan, diğeri Ayetullah, birisi. Sami Paşa'nın İstanbul'daki birkaç konağı, tartışmak isteyen önde gelen yenilikçi aydının buluştuğu yer oluyor (*). Ali Suavi, Murat'ı Abdülhamit'in yerine çıkar-

---

«Kadın bolluğu padişahta (Abdülâziz, y.k.) bir tepki uyandırmakta gecikmedi. Oğlanlara meyletmeğe başladı. Bu gayr-ı tabii meyil Osmanlı padişahları için yeni değildi. Fakat Abdülmecit devrinde silinmeye ve kaybolmaya başlamıştı. Bir hastalık gibi yeniden başlamış oldu.»

Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Yedinci Cilt, Ankara, 1977, s. 114-115.

(*) Rönesansın sanatçı koruyucu mesenleri hatırlatan

mak için düzenlediği Çırağan baskınından önce Abdurrahman Sami Paşa'nın Çamlıca'daki evine gidiyor.

Türk aydın tarihinde pek önemli bir yer tutan bir konak da Zeynep Kâmil Hanım'a ait. Zeynep Kâmil, bugün bir hastahaneye adını veren, kültürlü bir Mısır Prensesi; Mehmet Ali Paşa'nın kızı. Genç Osmanlılar tarihinde ayrı bir yeri olan Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın halası oluyor. Aynı zamanda Yusuf Kâmil Paşa'nın karısı.

Türkçeye ilk roman çevirisi Yusuf Kâmil Paşa'ya ait; edebiyatçılar, Yusuf Kâmil Paşa'yı Telemak çevirmeni olarak biliyorlar. Arapkir'den kalkıp Mısır'a gidiyor; yükseliyor ve Mehmet Ali kızını veriyor. İstanbul'da daha da yükselen Yusuf Kâmil Paşa, ilerici aydınların koruyucusu oluyor. Zengin Yusuf Kâmil Paşa, konağında, Kemal ve Şinasi gibi ilerici gençleri ağırlamaktan büyük bir hoşnutluk duyuyor.

Yusuf Kâmil Paşa'nın Konağı, Zeynep Hanım Konağı olarak biliniyor, tartışmaya gerek yok. Bilenler, bu konağın kırmızı renkli ve güzel bir yer olduğunu yazıyorlar. Ne yazık! Bizanstan beri veba ile nöbetleşerek bu güzel kenti harabeye çevirmeye çabalayan ve bir türlü başaramayan meşhur yangınlardan birisi, bu güzel konağı da ortadan kaldırıyor. Halbuki, Türkiye'nin ilk üniversitesi, darülfünun, aslında bir tür üniversite olan bu Zeynep Hanım Konağı'nda açılıyor.

Bir burjuva, sanayici, zengin Mustafa Fazıl Paşa, Mısır hidivliğinin kendi hakkı olduğuna inanarak ailesi Mehmet Ali «hanedanı» ile İhtilâfa düşüyor. Bu ihtilâf Mustafa Fazıl'ı, Türkiye'nin ilk büyük ihtilâlci örgütü olan Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin koruyuculuğuna ve finansörlüğüne yükseltiyor. Çok yazıldı, daha da yazılacak,

---

bu konak geleneği Meşrutiyet'te de devam ediyor. Mithat Cemal, Üç İstanbul romanının bir bölümünü Hidayet'in konağına bağlıyor.

Cumhuriyet döneminde konaklar «ev» oluyor. Bunlardan saptayabildiklerimi, Aydın Üzerine Tezler'in daha sonraki kitaplarında gün ışığına çıkaracağım. İhsan Rafi'in, Şükûfe Nihal'in evleri, belki de, bu geleneğin son örnekleri oluyor.

Genç Osmanlılar hareketinin Mustafa Fazıl'ın burjuva dünya görüşünden etkilenmesi bir yana, başka faktörlerin yanında, Mustafa Fazıl'ın hıdivlik sancılarının iniş ve çıkışlarını yansıtması da kaçınılmaz oluyor.

Ve bir noktanın mutlak altının çizilmesi gerekiyor. Daha başka türlü de söylenebilir: Bu noktayı ısrarla tekrarlıyorum. Ancak tekrar bir keyif meselesi değil. Tekrar, çubuğu tersine bükme ihtiyacının bir türevidir. Eğer yanlışlar bir nakarat haline gelmiş ise, doğruların ayrı bir makamda fakat ısrarla tekrarlanması zorunlu oluyor. Ve yanlışlar, bir nakarattır. Özellikle sanatsal yeteneksizliklerini, iki ya da üç tarih «malûmatı» ile kapatmayı bir kurnazlık bilen sözde romancıların, yalnızca romanlarında değil, tarih «malûmatı» ile yüklü olarak yazdıkları bir-iki sözde romandan sonra yükseltildikleri «fıkra» veya «düşün» yazarlığı kürsülerinden verdikleri vaazlarda, kırık bir plâk türünden tekrarladıkları yanlışlar var.

Doğrular, en az yanlışlar kadar inatçı olmak zorundalar.

Türk aydını, belki de Türkiye'de insanın doğuşunun çok gecikmiş olması yüzünden, insanî bazı özelliklere pek susamış görünüyor. Türk aydını, belki de islâmda günah çıkarma mekanizmasının yokluğu yüzünden, insanın iç yapısı konusunda aydınlık düşünceleri çok geç öğreniyor. Karşı cinsi sevmeyi son derecede geç öğrenen Türk aydını, bu gecikmişliği içinde, sevilmeye aşırı bir özlem duyuyor. Doğruların, mutlaka sevgiyi de beraberinde getirmesini istiyor.

Doğrular, her zaman, sevgi vermez.

Robespierre, doğru'yu seçti. Güven verdi ve saygı yarattı. Başkaları da var; ancak örnek Robespiere, Robespiere sevgiyi aramadı. Belki önceden reddetti.

Yanlışların kırık plâk türünden tekrar edildiği bir yerde, yanlışın aydın kafaların bir bölümü haline getirildiği bir tarihte, doğrular tekrarlanmak zorundalar. Tekrar ise sıkıcıdır, sevimli değil.

Bir kırık plâk şudur: «Kemal, Şinasi ve Ziya, Mısırlı Paşa Mustafa Fazıl'dan para aldılar.» Bu nakarat haline

AYDINLA YOL AMELESİ

CAN YÜÇEL

— Ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
— Söyle demekle olmaz ben sana bır sinek masalı söyliyeyim mi
— Ne duruyon demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
— Git be işine beyim demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
— Güneşin altında gayri demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
— Kazma sallıyoruz şurda demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
— Çavuş da inat gidiyor demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
— Ekmeğimden edeceksin beni demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
— Ya sabur demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
— Hay dinine demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
— Lan ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
— Ben gibi bir fıkara demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
— Bir gölge bulup uzanmış demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
— Sen gibi bir at sineği demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
— Belâ olmuş başına demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi
— Bir dehler demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi

— İki dehler demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi

— Sağa döner nafile demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi

— Sola döner gine olmaz demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi

— İndirdiği gibi şanları demekle olmaz ben sana bir sinek masalı söyliyeyim mi

getirilmiş yanlışın doğrusuna ulaşabilmek için bir soru sormak gerekiyor: Peki kimden alsalardı? Bilmek gerek: Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısı, eşitsiz gelişme yasasının ön plâna çıkmaya başladığı bir döneme tanıklık ediyor. Eşitsiz gelişme yasasının ön plâna çıktığı bir dönemde, hiç bir zaman demokrat olamayan burjuvazi, açıkça özgürlüklerin karşısına çıkmaya başlıyor. Bu, bir. İkincisi, eşitsiz gelişme yasasının etkinliğini göstermeğe başladığı bir dünyada, bu dünya aynı zamanda emperyalizmin doğuşuna tanıklık eden dünyadır, burjuva devrimini yapmakta gecikmiş topraklarda burjuvazinin ortaya çıkışı daha sancılı ve çok daha zigzaglı oluyor. Üçüncüsü, böyle dönemlerde burjuvazi, tarihsel açıdan geride bıraktığı sınıflarla, iktidarı elinden aldığı sınıf ile ittifak yapmak için daha istekli görünüyor.

Bu kırık plâğı sürekli olarak çalanlar, romanlarına fon müziği yapanlar, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'yi hatırlamak zorundalar. Soru şu: Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de ve eğer Türkiye'den çıkmışsa Avrupa'da bir ihtilâlci aydın nasıl yaşar? Mahkeme mi var, serbest avukatlık yapsın? Askerî ihtiyaçların ve paşa konaklarının özel doktorluğunun dışında bir tıp pratiği mi var, doktor olup geçimini sağlasın? Gazetecilikten mi para kazansın? Nasıl unutuluyor, Meşrutiyet döneminde en hızlı gazeteci Hüseyin Cahit'in aynı zamanda öğretmen olduğu? Bir Ahmet Mithat var, tütün-

cü dükkânlarında gazete satıp yaşayabilen; ancak Ahmet Mithat, İhtilâlci hareketlerin karşısında yer alıyor.

Bunlar üzerinde, bunların Türk aydınının alışkanlıkları üzerindeki etkileri üzerinde, hem sancak yöneticisi, mutasarrıf ve hem de ihtilâlci aydın olmak zorunluğunun Türk aydının yapısına etkileri konusunda, ayrıntı ile duracağım. Bunlar üzerinde durulması gerekiyor. Çünkü bunlar bir oluşumu etkiliyor. Bir garip «denge» gerektiriyor. Tıpkı, 1947 Sendikacılarında olduğu gibi. Hiç bir güvenceleri yok; kütleye, işçilere, grev olmadan bir takım yararlar sağlamak ve aynı zamanda yönetimle işbirliği yapmak zorundalar. Bu zorunluluklar, aydın olsun veya sendika lideri, manevra yapma yeteneğini, sözünde duramamayı, iki kişilikli olmayı, bir kişiliğin ayrılmaz özellikleri haline getirirler. Bunların, daha sonraki, aydın ve sendikacı nesilleri üzerinde mutlak etkileri oluyor. Bilimsel olarak incelenmesi gerekiyor. Türk aydınını eylemlerin bir ürünü olarak ele almak da bunu gerektiriyor.

Bunlar üzerinde durmak, tarihin bu büyük insanlara zorladığı talihsizlikleri sevecen bir bakışla incelemek, bunları Türk aydınının yapısından çıkarmaya çalışmak başkadır; kolaycı aydınların yaptığı gibi Kemal'i, Şinasi'yi, Ziya'yı, Genç Osmanlıları Mısırlı Mustafa Fazıl'ın finanse ettiğini öğrenir öğrenmez, Kemal'in, Şinasi'nin, Ziya'nın ve arkadaşlarının üstüne çizmek bambaşka. Kim finanse edecekti? İşçi sınıfı mı? İşçi sınıfı, bırakınız ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısındaki Türkiyeyi, yirminci yüzyılın ikinci yarısında sendikal aylıklarla malî açıdan çok güçlendiği bir zamanda bile yenilikçi aydınlara sahip çıkmadı.

Doğrular inatçı olmak zorundalar; inat, yeterli uzunlukta olabilirse, sevgiye yol açıyor.

Mısırlılar ve Mısır, Türkiye'nin yenilik hareketinde önemli bir yere sahip oluyor. Sürdürüyor. Jön Türkler'den yurt dışına çıkmak zorunda kalanların bir bölümü Mısır'a yerleşiyorlar. Türk yenilik ve aydın tarihinin önemli yayınlarından bir çoğu Mısır'da gün yüzüne çıkıyor. Bunlardan birisi ve belki de en önemlisi Abdullah Cev-

det'in İçtihat Dergisi (*) oluyor. Çağdaş aydın, Cumhuriyet döneminin ilk nesilleri, İçtihat'ı, daha sonra Kemalizm adını alacak olan programın hazırlayıcısı olarak görüyor.

Ve yine eşitsiz gelişme yasası. Cumhuriyet kurulduktan sonra, Cumhuriyet'ten kaçanlar, «feylesof» Rıza Tevfik, şair Mehmet Akif, Mısır'a yerleşiyor. Mısır ve Mısırlılar Türkiye'de gerici akımların sığınağı ve destekcisi oluyor. İlerde görülecek, Türkiye'de gerici ideoloji, sadrazam Mısırlı Prens Said Halim Paşa'nın yazılarından çok büyük güç alıyor (**).

İlerde görülecek, bu gerici düşünceler, çok büyük ölçüde «ilerici» görünüm ile varlığını ve etkinliğini sürdürüyor.

Mısır Modeli, etkisini pek uzun sürdürüyor. Ancak daha önce de değinildiği gibi Mısır'ın Tanzimat'ın doğu-

---

(*) İçtihat Dergisi'nin adını ilk kez Profesör Turhan Feyzioğlu'ndan işittim. 1950 yıllarının ortalarında, şimdi inanılması güç oluyor. Profesör Feyzioğlu, hem prestijli Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin genç dekanı ve hem de etkin Forum Dergisi'nin iki önde gelen yazarından birisi olarak, yenilikçi aydının sembolüydü. Ben de, Cumhuriyet döneminde ilk kez başlayan mücadeleci, demokrat, üniversite gençlik hareketinin içinde yer alıyordum, lideri sayılıyordum. Turhan Bey ile sık denilecek kadar bir araya geliyorduk. Bana, Forum'u, «Mısır'da çıkmış olan İçtihat'ın devamı» olarak anlattı.

(**) Mehmet Ali'nin torunu, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na girdiği zaman İstanbul'da sadrazam, Prens Said Halim, Türk gericiliğinin önde gelen isimlerinden birisidir. Eli kalem tutar; yazdıkları, ilgiyle okunmaya değer. Zamanla sınırlı olmayan bir bürokrasi düşmanlığının gericilik olduğunu görmek için Said Halim'i bilmek gerekiyor. Köycüler ve dinciler, kuşkusuz islâmcılar, bürokrasiyi, zındıklığın taşıyıcısı olarak görüyorlar.

Hem doğal; Mısırlılar yalıya düşkün oluyorlar, Said Halim'in Yeniköy'deki yalısı çok ünlü. Hem de bir «ilâhî tecelli» olsa gerek, bu ünlü gericinin ünlü yalısı yakın zamanlarda turistler için bir kumarhane haline getirildi. Belki de bir zamanlama yanılgısı oldu, Arapların petrol dolarlarıyla boğuldukları dönemden önceydi, çalışmadı.

Said Halim, okur-yazar ve düşünmeye çalışan bir gericiydi; Roma'da Ermeni kurşunuyla öldü.

şunun etkisi bundan ibaret değil. Tanzimat'ı aynı zamanda zorluyor. Dış faktörle aşırı yüklü araştırmacılara karşı ve dış faktörü aşırı ölçüde yutmuş Türk entelijansiyası için şunu tekrarlamak gerekiyor: Tanzimat, bir saltanat sorunudur. Bu, yalnızca İbrahim'in Konya'yı alıp Bursa'ya yürüme hazırlıkları yaptığı zaman ortaya çıkmıyor. Mehmet Ali ve oğlu İbrahim, her durumda esir aldıkları Osmanlı paşalarını Mahmut'un halli için ikna etmeye çalışıyorlar ve önemli ölçüde başarılı oluyorlar. İstanbul, bunu, biliyor.

Anadolu'yu zaptetmeye kararlı İbrahim, tam bir ilkesizlik örneği veriyor. Aslında İbrahim'in, Osmanlı fetih çizgisini izlediğini söylemek daha doğru. Osmanlı Fetih Modeli, Halil İnalcık'ın yazdıklarından (*) çıkarılacak olursa, üç öğeye dayanıyor. Bir: Feth edilecek yerde toplumsal hoşnutsuzluğu saptamak. İki: Hoşnutsuzluğu ve tüm hoşnutsuzları birbirine karşı kullanma. Üç: Feth edilen yerleri olduğu gibi bırakma; örnek olsun, kralları voyvoda, feodalları sipahi yapma. Bu modelin uygulanması için iki koşul gerekiyor. Bunlardan birisi, dinsel bağnazlıktan uzak durma. Gerçekten de Osmanlı fatihleri, bu arada padişahlar ve bunların en gelişmiş türü olan İkinci Mehmet, çok şaşırtıcı bir laik davranış gösteriyor. Osmanlı padişahlarının islâmı hatırlaması, asılda çöküşün tohumlarının da atıldığı, Sultan Yavuz Selim ve Kanunî Süleyman dönemlerine rastlıyor. İkinci koşul ise, çok etkin bir propaganda ve casus ağının kurulması oluyor (**). Bunu yerine getiriyorlar.

(*) H. İnalcık, Ottoman Methods of Conquest, Studia İslamica II. Paris, 1954.

(**) Osmanlı sultanları için casus kullanmak bir hanedan geleneği oluyor. Her ciddi Osmanlı sultanı çok ciddi bir casus ağı kuruyor. Yükseliş dönemlerinde diğer topraklarda iş gören bu casuslar daha sonra kendi topraklarına dönüyorlar.

Son dönemin iki ciddi padişahından birisi olan Mahmut'un İstanbul'da ve bütün Osmanlı mülkünde uçan kuştan haberdar olduğu kaydediliyor. Torunu Abdülhamit'in casus ağı ise dillere destan.

Görülüyor, bu Fetih Modeli, tarihte görkemli sonuçlar vermesine rağmen son derece basit ve içinde özel olarak «Türk» olan bir yan yok. Kırılmış Anadolu ve Balkan halkları, uygun ve «kurtarıcı» bir propagandaya çoktan hazır. Balkanlarda Osmanlı yürüyüşü karşısında çöken krallar bunu biliyorlar; bıraktıkları yazılı kayıtlarda, hükmettikleri halkların çok büyük bir bölümünün Osmanlı egemenliğine girmek için can attıklarını yana yakıla belirtmekten geri kalmıyorlar.

Osmanlı Fetih Modeli, büyük zaaflarını içinde barındırıyorlar. Halkları, inançları değil içgüdüleri harekete getiriyor. Örgütsüz halka olduğu kadar inançsız yığınlara da güven duyulamayacağını Osmanlı Fetih Modeli'nin başı ve sonu çok iyi gösteriyor.

İslâm Ansiklopedisi'nde Ş. Altındağ yazıyor: «İbrahim Paşa, Osmanlı hükümetinin zaaf ve aczi yüzünden, Anadolu'da türeyen ne kadar âsi ve Mahmut II.'un yeniliklerine muhalif kimse var ise, yanına topladı. Lâğvı Anadolu'da büyük tesirler yaptığı anlaşılan yeniçeriliğe ve dolayısı ile bektaşiliğe büyük bir saygı gösterdi; propaganda faaliyetini de Batum taraflarına kadar teşmil ederek, hemen hemen bütün Anadolu'yu kendisine bağladı. Anadolu'dan temin ettiği asker ile, bir rivayete göre, ordusunun mevcudunu 200.000 kişiye çıkardı»[25]. Kırılmış ve inancını yitirmiş (*) Anadolu halkı, kucaklarını İbrahim'e açtı.

Mahmut ile Mustafa Kemal arasında Abdülhamit'in bulunduğunu tekrarlıyorum. Mustafa Kemal, Türkiye Üzerine Tezler'de yazıldı, İstanbul'da ve Atina'ya verilen rolü üstlenemediği için kırgın Roma kanalıyla emperyalist başkentlerde olanları, olağanüstü bir netlikle, öğrenebiliyor. Bunu, asıl önemlisi, rastlantıya bırakmıyor.

(*) Mustafa Nuri Paşa, ondokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru yazdı:

«İşte Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın ilk kez kazandığı başarının nedeni, halkın sevgisinin kendi tarafına dönük olmasından ve gelişini herkesin sabırsızlıkla beklemiş bulunmasındandır.»

Netayicü'l-Vukuat, Cilt III-IV, Ankara, 1980 (1877), s. 279.

Yeniçeriliğin kaldırılmasında çok büyük yararlıkları görülen dürüst, ancak yeteneksiz Ağa Hüseyin Paşa, İbrahim'in üzerine gönderildi. Ordusu Antakya'da idi; Reşit Mehmet Paşa'nın yenilgisini işitti ve ordusunu düzenlemek üzere Haleb'e gitti. Ve ne yazık! Osmanlı kenti Haleb, Osmanlı komutanı Ağa Hüseyin Paşa'ya ve ordularına kapısını açmadı. Ağa Hüseyin Paşa, zorla Haleb'e girme cesaretini gösteremedi. Osmanlı ordularının bir kolu, kendi mülkünde, deyiş uygunsa, sokakta kaldı. Ağa Hüseyin Paşa, bu orduyla, savunması kolay Beylan geçidine, şimdiki adı Belen, geldi. Haleb ise, Ağa Hüseyin Paşa'nın arkasından gelen İbrahim Paşa'ya kapılarını açtı, imkânlarını seferber etti. İbrahim, ordularını dinlendirdi, güçlendirdi, Belen'e gitti, Ağa Hüseyin Paşa ve ordularını perişan etti.

Bir nokta: Ordu, subayları bir yana, halktan ayrı düşünülmemeli. Bu yüzden halk yığınları İbrahim'e kucak açarken, askerlerden çok farklı bir davranış beklenmemeli. Bu savaşta ordu kademelerinin nasıl davrandığı konusunda, benim bulabildiğim, bir bilgi yok. Ancak daha sonraki savaşta var. Mahmut, bu yenilgiden sonra, kinini içinde büyütüyor ve bilindiği gibi, ordunun hazırladığına inandığı bir zamanda ölümüne yakın, ölümünün bu üzüntüyle olduğu hep ileri sürülüyor, İbrahim ile tekrar savaşa tutuşuyor. Bu savaşta von Moltke var.

Nizip savaşına katılan Moltke, bu kâbustan çıktıktan sonra, ülkesindeki yakınlarına mektup yazıyor. Şöyle: «Ric'at başlar başlamaz bütün disiplin bağları çözülmüştü. Kuvvetlerimizin yarısından çoğunu teşkil eden Kürtler düşmanımızdı; kendi subayları ve arkadaşlarına ateş ediyorlar, dağ yollarını kesiyorlardı. Bizzat Hafız Paşa'ya bir çok defa hücum ettiler. Öteki kaçaklar tüfeklerini fırlatıp atıyor, kendilerini rahatsız eden üniformalarını sıyırıp çıkarıyor ve keyifli keyifli türkü söyleyerek köylerine yollanıyorlardı. Biz akşam üstü, dokuz saat ötedeki ahali, İbrahim Paşa'nın intikam korkusundan şehri bırakıp kaçtı. Bu sebeple biz de aynı gece yorgun atlarımızla yeniden yola çıkmak zorunda kaldık. Bütün ertesi gün,

kendimiz için yiyeceksiz ve hayvanlarımız için arpasız, yürüdük; akşam vakti Maraş'tan dört saat uzakta bir dereye vardık ve orada hiç değilse su ve ot bulabildik.» Görülüyor ve birbirinden pek ayrı olmuyor. «Gazi» Antep, İbrahim karşısında «firarî», «Kahraman» Maraş da «korkak» rolüne çıkıyorlar. Moltke'nin mektuplarından anlaşıldığına göre Kayseri'de Osman Paşa ve Darende'de İzzet Paşa kuvvetleri tümden firar ediyor (*). Askerler türkü söyleyerek köylerine kaçıyorlar. İstiklâl Savaşı'nda ilk önce ve hemen İstiklâl Mahkemeleri, köylerine kaçacak askerleri idam etmek için kuruluyor.

Asker, halktan çok ayrı düşmez.

Mısır, Tanzimat'ı zorluyor. Kişisel ya da «mimarî» düzeyinde de zorluyor. Mustafa Reşit, Tanzimat'ın mimarı olarak niteleniyor ve kolaycı aydınlar, mimarın, İngiliz Lordu Stratford'dan kopya aldığını ileri sürüyor. Hiç ilgisi yok. Mısır, Mustafa Reşit'in en önemli sorunudur.

Mustafa Reşit, bu bölümde ayrıntıyla biyoğrafisi çiziliyor. Mısır'ın taarruzunun saltanatı tehdit ettiği bir zamanda Amedi-i Divan-ı Hümayun'dur. Bu, oldukça önemli bir görev oluyor (**). Reşit bu önemli görevde iken, son

---

(*) Mektubunda «çadırları ilk yağma eden kendi muntazam kıtalarımız olmuştu» diye yazan Moltke şu bilgileri de veriyor:

«Bununla birlikte İbrahim'in ordusunda da intizamsızlığın aynı derece büyük olması lâzım. Muzafferane bir savaş gününce iki taburları bizim tarafımıza geçti ve Mısır mızraklı askerleri, kaçışları sırasında, bizim süvarilerimizde yoldaşlık ettiler.»

Feldmareşal H. von Moltke. Türkiye Mektupları, İstanbul, 1959, s. 273 ve 272.

Nicelik olarak çok farklı olmasına imkân yok. İbrahim de Osmanlı yöntemini izliyor. Ancak hücum eden «uç», İbrahim oluyor. Firarlar daha az olacak.

(**) «XVIII. yüzyıldan itibaren tüm divan-ı hümayun kalemleri ve bu arada reisu'l-küttabın buyruğunda çalışan amedi kalemi de Bab-ı âli'ye bağlandı. Bu nedenle amedi kaleminin fonksiyonları da gelişti. Bu kalem Bab-ı âli'deki müzakerelerin kaydı, idare ve saray arasındaki yazışmaların yürütülmesiyle görevlidir. Padişahın sadrazama gönderdiği yazılar, hatt-ı hü-

derece önemli ve Reşit'in bundan sonraki karyerini etkileyebilecek türde bir misyon veriliyor: Reşit, Mehmet Ali ile görüşmek üzere ve bir anlaşma sağlamak amacıyla, Kahire'ye gönderiliyor.

Reşit, Mısır'da Mehmet Ali ile günlerce görüşmeler yapıyor. Mehmet Ali, Reşit üzerinde, ömür boyunca silemediği etkiler yapıyor. Kavalalı, anlaşmaya hiç yanaşmıyor ve bir gün Türkiye'nin büyük evlâdı Sultan Mahmut için kırıcı sözler kullanıyor. Bundan sonrasını, «Bir Türk Diplomatının Evrak-ı Siyasiyesi» kitabının yazarı, şöyle anlatıyor: «O sözler Reşid Bey'e fevka'lâde su-i tesir etmiş olduğundan mir-i hamiyyetmend bir an daha odada durmağa kudret-yab olamayarak dışarı çıkmış ve başkà bir odaya gidip teessürat-ı kalbiyyesinin galeyanı ile hüngür hüngür ağlamaya başlamıştır»[26]. Bugünkü dille şöyle: Mehmet Ali'nin Mahmut ile ilgili hezeyanları Reşit'i o kadar üzüyor ki, dayanamıyor, odadan çıkıyor, bir başka bir odaya gidip teessürat-ı kalbiyyesinin galeyanile hüngür hüngür ağlamaya» başlıyor. Demek ki, Reşit'e kolay kolay yafta yapıştırmamak gerekiyor. Reşit, bu sırada otuzun biraz üstünde.

Büyük üzüntüler, kalpten gelen ağıtlar, büyük yeminlere yol açar. Aynı kaynak, kaldığı yerden devam ediyor: «Reşit Bey, o dakikadan itibaren Mehmet Ali Paşa'nın niyet-i fasidesine muttali olmağla haricen ve dahilen nüfuz ve iktidarını mahv ve hiç olmazsa tahdid eylemeği kendisine bir vazife-i mukaddese addetmişti.» Bugünkü Türkçe ile, Reşit, Mehmet Ali'yi mahvetmeyi ve olmazsa, nüfuz ve iktidarını sınırlamayı kutsal bir görev biliyor.

Tekrar ve tez: Tanzimat'ın hareket noktası Londra veya Paris değil, Mısır ve Kahire'dir. Osmanlı saltanatına kafa tutan Mehmet Ali'yi, fiilen veya siyaseten, mahvetmek, Tanzimat Fermanı'nı okuyan Reşit Paşa'nın yaşam boyu tutkusu oldu.

---

mayun ve sadaretin padişaha sunduğu arz tezkirelerini kaydedip saklar. Kalemin şefi amedci idi.»

İlber Ortaylı, Türkiye İdare Tarihi, Ankara, 1979, s. 153.

Reşit, Kahire'den bir Fransız vapuru ile İstanbul'a döndü. Amedi-i Divan-ı Hümayun olarak görevine başlamasından bir gün sonra, Kütahya'ya kadar gelmiş olan İbrahim ile görüşmeleri sürdürmek üzere Kütahya'ya gönderildi. Reşit, İbrahim ile görüşlerini, görüşme biter bitmez rapor haline getirip İstanbul'a gönderdi.

Küçük yaşta babasız kalan ve bu yüzden düzenli bir eğitimi olmayan Reşit, kendisini yetiştirdi ve kuvvetli bir «kalem» sahibi oldu. 1829 yılında küçük bir kâtıp olarak katıldığı Rus savaşı sırasında Şumnu'dan gönderdiği telhis'lerdeki, rapor özetleri, ustalığı, Mahmut'un dikkatini çekti. Mahmut, Bab-ı âli'ye gelen raporlarının hepsini dikkatli bir biçimde inceliyordu; Reşit'i beğendi ve amedi-i kalemi'nin (*) başına getirdi. Reşit, yazı ustalığını İbrahim ile yaptığı görüşmeleri yazıp İstanbul'a gönderirken de gösterdi.

Kütahya'da Reşit, Mehmet Ali ile oğlu İbrahim'in arasını bozmaya çalıştı. Reşit'in gönderdiği raporlardan an-

---

(*)Kelimelerin bir tarihi ve bir dili var. «Kalem», Türkçede büro anlamına geliyor. Artık bir yerin dışında kullanılmıyor. Kalem-i Mahsusa, Hususi Kalem, şimdi Özel Kalem olarak kullanılıyor. Özel Büro demek.

Erbab-ı kalem, yazan ve bürokrat anlamına geliyor. Bunun nedeni çok basit. Uzun yıllar, Türkiye'de bürokratı yalnızca kalem tanıtıyor. Masa kullanılmıyor. Arap alfabesi sağdan sola yazıldığı için masaya pek ihtiyaç duyulmuyor. Çünkü sağ ele alınan kalem, biraz bükülen vücutla, sol ayak üzerine konulan kâğıda yazılabiliyor.

Bu nokta açıklayıcı. Lâtin alfabesinin alınması, Türkiye'de, çok önceleri de tartışıldı. Kemal Bey, buna karşı çıktı. Ancak Kemal Bey'in karşı çıkışı son derece «akılcı» ve «materyalist». Lâtin alfabesinin soldan sağa yazılacağına işaret ederek masa ihtiyacının ortaya çıkacağını söylüyor ve her kâtibin boynuna bir masa asmak gerekeceğini ileri sürüyor.

Kemal Bey, masanın sabit olabileceğini düşünemiyor. Batı dillerinde olan ve Türkçeye de alınan bureaucrat kelimesi ise masadan geliyor. Daha doğrusu çuha'dan türüyor. Bureau, çuha demek. Buro, masanın üzerinde çuha olan yer oluyor. Türkiye'de merkezi devletin çalışanlarını kalem belli ederken, Batı Avrupa'da modern devletle birlikte ortaya çıkan düzenli kamu görevlilerini masalarındaki çuha tanıtıyor.

laşılıyor, İbrahim babasından çok korkuyor. Reşit'in gönderdiği raporların bir çok yerinden bunu çıkarmak mümkün, bir yerinde şunlar yazıyor: «Kuvvetlice bir lisan kullanarak asakir-i muntazama-i şahanenin elhaletü hazihi Der-i Saadet'te mevcudu keyfiyeti ve Rusya'dan kara askeri ve yeniden donanma vürudu maddesi münasibi vechile açıldıkta çünkü bunlara Rusya lâkırdısı pek dokunduğundan Der-i Saadet'e Moskof askeri gelmiş ise ben de Anadolu ehalisini başıma cem ile bir kaç koldan tecavüze başlarım ve düvel memurlarının lâkırdısı babama tesir etse bile ben bir askerî adem olduğumdan»[27] diyerek, Reşit'in taktiğine cevap vermiyor.

Ancak Reşit'in taktiğinden üzerinde durulması gereken bir nokta çıkıyor. «Devlet memurlarının sözleri babamı etkilese bile ben bir asker kişi olduğum için beni etkilemez» diyen ve «Anadolu halkını başıma toplar bir kaç yoldan hücuma başlarım» diye tehdit savuran İbrahim'i, Reşit, İstanbul'daki düzenli ordu ve Der-i Saadet'e gelen Rus askerleri ile korkutmaya çalışıyor.

Reşit, «bunlara Rusya lâkırdısı pek dokunduğundan» diye rapor ediyor. Mahmut, İstanbul'a Rus askerleri çağırıyor. İstanbul'daki bu askerlerin varlığı hem İbrahim'in yürüyüşünü durduruyor ve hem de Avrupa'nın büyük devletlerini harekete getiriyor.

Şimdi Türk aydınını, yönetici olanlar dahil ve başta, Türk tarihinin ve eyleminin bir ürünü olarak ele alınca, bu tekil olayı, zenginleştirmek gerekiyor. Bu zenginleştirmeye dayanılarak Aydın Üzerine Tezler'in, bir başka tezi, formüle edilebilecek.

Zenginleştime şöyle başlıyor: Rus askerinin İstanbul'a çıkması, Fransa ve Birleşik Krallık'ın Türkiye ile daha yakından ve Türkiye'nin yanından ilgilenmesine yol açtı. Zenginleştirme şöyle devam ediyor: Reşit, 1850 yıllarında Batı'lı büyük devletlerin Türkiye'nin daha çok yanında olmasını istedi. Reşit, Kırım savaşının başlaması için çok çaba harcadı. Kırım Savaşı oldu ve ilk kez, Türkiye, Fransa ve İngiltere, aynı savaşta «müttefik» sayıldılar. Mütte-

Reşit Paşa:

«Bunlara Rusya Lâkırdısı Pek Dokunuyor.»

AMERİKAN SALATASI NASIL BAŞLADI?

Azız Nesin

Türkiye'nin dış politikasında bir «Amerikan Salatası» dönemi vardır. Türk dış politikasının yeniden biçimlendirilmekte olduğu bu günlerde, Amerikan Salatası dönemini bir daha gözden geçirmemiz gerekir.

Beş-on yıldan beri sosyalist olduğunu söyleyen ve birkaç kez sosyalist parti kurma denemelerine girişen Alâettin Tiritoğlu, C.H.P.'nin İstanbul İl Başkanıydı. 4 Aralık 1945'de, bugün artık herkes bilir ki, C.H.P.'nin el altından çabalarıyla, yardımlarıyla, kışkırtmasıyla Tan Gazetesi ve basımevi, polislerin gözleri önünde ve onların korumaları altında, özenaırmeleriyle yıktırıldı. Bu olayın ertesi günü, yani 5 Aralık 1945 günü, İstanbul'daki bütün lokantaların yemek listelerinde çok önemli bir değişiklik yapıldı. Bu yemek listesi değişikliği birdenbire oluverdi. Bütün dünyanın, her yerde «Rus Salatası» olarak bildiği, tanıdığı, yediği salatanın adı, bizim lokanta ve meyhanelerin listesinden silindi ve «Rus Salatası» yerine «Amerikan Salatası» diye yazıldı.

Bu olayı, bir mizah olsun diye abartarak yazmıyorum; bu, gerçekten böyleydi, böyle oldu. Hiç kimse ağzına, içinde «Rus» sözü olduğu için artık «Rus Salatası» sözünü bile alamıyor, «Amerikan Salatası» diyordu.

Bu, komünizmle mücadele adı altında, bir budalalık dönemidir, bunda hiç şüphe yok... Bu dönemi, Tan Basımevinin yıktırılmasının verdiği

korku yaratmıştır. Bu dönem, resmî işlemlere dek girdi.

Size, sözde komünizmle mücadele adına yapılan o Amerikan Salatası döneminden, yaşadığım, gördüğüm, duyduğum birkaç gerçek olayı anlatacağım. Bu olaylar, hayali geniş hiç bir kafanın uyduramayacağı kadar korkunç gülünçlüklerle doludur. Bunlar toparlansa «Amerikan Salatası» adlı bir mizah romanı olabilir.

Tan Gazetesinin yıktırıldığı gün, evet o gün, öyle bir korku yayılmıştı ki, Galatasaray Lisesinin karşısında «Rus Çorap Pazarı»nın büyük tabelâsından «R» harfinin bulunduğu kocaman siyah cam hemen kaldırıldı ve böylece «Rus Çorap Pazarı» «Us Çorap Pazarı» oldu; yani «Akıl çorap pazarı»...

İstanbul'daki bütün TAN yazılı ne kadar pastane, kahvane, lokanta varsa, baştaki «T» harfi silinip, kazınıp, çizilip «Cana», «Yan», «Han», «Kan», «Şan» pastanesi, lokantası, kahvanesi oldu.

Budalalık bitmedi, yuvılıp genişleyerek resmî makamlara girdi. Emniyet Müdürlüğünün Birinci Şubesinde sırılsıklam cahil bir önemli görevli beni,

— Demek sen borjiyalara düşmansın ha? diye sorguya çekiyordu.

— Neden borjiyalara düşman olayım? dedikçe, anlamlı anlamlı kurnazca gülümseyip,

— Düşmansın, düşmansın, ide raporlarımız var... Seni borjiya düşmanı, seni... deyip duruyordu.

Neden sonra, yine kendi sözlerinden adamın bana «Burjuva düşmanı» demek istediğini, burjuva diyeceği yerde borjiya dediğini anladım.

Sorguya çekilen bir aydın.

— Efendim ben antikomünistim! dedikçe, onu sorguya çeken,

— Antikomünist mantikomünist... Ben anlamam, sen komünistsin ya, ona bak... Nasıl komünist olursan ol, orası beni ilgilendirmez!.. diyordu.

Evimi aramaya gelen polisler, Karl Marx'ın resmi diye, sakallı gördükleri babamın resmini almaya kalkmışlardı.

Kitapları arasında bulunan resmin kimin olduğu sorulan adam «Engels» deyince, ona «Demek İngiliz... Sen ecnebiye ile de mektuplaşıyorsun demek... Çabuk bu İngilizin adresini ver!» diye baskıya uğramıştı.

Evime gelen polisin «Larousse»u içinde «Rusça» kelimesi geçiyor diye alın gitmesini, eski bir olaydır diye yazmıyorum

1950 yılında İkinci Ağır Ceza Mahkemesinde bana, çıkardığım bir derginin kapağındaki bir kadın resminde, niçin kadının dudağının üç sayısına benzediği, benzetildiği sık sık sorulmaktaydı. Mahkeme başkanı bu soruyu birkaç oturum tekrarlayınca dayanamayıp:

— Resimdeki kadının dudağı üç biçiminde olsa ne çıkar, beş biçiminde olsa ne çıkar efendim? diye sormuştum da başkan da bana:

— Çünkü, demişti, kadının dudağının üçe benzemesi, Üçüncü Enternasyonale işaret deniliyor.

Bu olaya inanmıyacaksınız, uydurıyorum sanacaksınız. Ama şimdi elimde bulunan bilirkişi raporunda da aynen yazılıdır bu...

Başka bir adam resmi vardı dergide... Bu adamın göğsündeki çizgileri de Lenin'in profiline benzettikleri için, az çile çekmedim.

Amerikan salatası döneminin budalalıkları

saymakla bitmez. Bir uzatmalı jandarma çavuşu ihbarla bastığı bir öğretmenin evinde, elle yapılmış bir Avrupa haritası bulunca, ona şöyle bağırmıştı:

— Vay komünist vaaay!... Haritada Rusya'yı kocaman gösterirsin, Türkiye'yi de küçük yaparsın ha...

Öğretmenin kendini kurtarması kolay olmamıştı.

Ucuza satılan çukulataların içinde devlet bayrakları arasında Sovyetler Birliğinin de bayrak kartı var diye, Türkiye'de birçok çukulata yapımcısı tevkif edilmiş, aylarca hapis yatmışlardır. Bunlardan, enfarktüs geçirmiş bir adamın başına gelenleri Cemil Sait Barlas (10 Mart 1957) tarihli Pazar Postası'nda) şöyle anlatıyor:

«Bay ..... bundan yirmi yıl önce dünyada mevcut devletlerin haritalarını ve devlet başkanlarının resimlerini bastırmış, bunlar kesilip şekerlemelerine sarılıyormuş. Çocuklar da bunları kolleksiyon yapmak hevesiyle şeker alıyorlarmış. Resmi basılan devlet başkanları arasında Kral Karol, Kral Mişel, Kral Aleksandr da var. Bilindiği gibi bugün ne bu krallar, ne bu krallıklar mevcut. İşte bu meyanda Stalin'in de resmi bulunan bir şekerleme Van ilinin bir ilçesine satılıyor. Bu vak'a üzerine kaymakam valiye müracaat ediyor, vali Ankara'ya haber veriyor. Ankara Gaziantep'e telgraf çekiyor, bir emniyet seferberliğidir gidiyor. Sonra adamın evinde sıkı arama yapılıyor, adam tevkif edilip sonra kefaletle tahliye ediliyor.»

Bu Amerikan Salatası döneminin budalalığı öylesine yaygındı ki, Bolşoy balesi artistleriyle resim çektirdiği için İnönü'ye, muhalifleri Mare-

şal Çakmak'a, daha önce de Celâl Bayar'a ve daha birçoklarına komünist denildi.

Demokrat İzmir Gazetesinde Tevfik Fikret'in bir şiiri yayınlandığı için İzmir Savcısı gazeteyi komünizm propagandasından kovuşturdu.

Hangi birini anlatayım, sözde komünizmle mücadele diye yapılan bu saçmalıkların?

Kompartımanda, elindeki portakalı soyan bir yurttaşın, portakalın kabuğunu orak - çekiç biçiminde soyuyor diye trende ihbar edilip de Eskişehir'de tevkif edilmesini mi? Yoksa meyhanede bir sarhoşun, antialkolizm için yapılan yayınlara kızıp «Yaşasın alkolizm!» diye bağırdığı için, «yaşasın komünizm!» diye bağırdı diyerek ihbarla cezaevinde aylarca kaldığını mı anlatayım?

Birbirine kızan işçilerin, fabrikalardaki, tramvay depolarındaki helâ duvarlarına orak - çekip resmi yaparak, arkadaşlarının ihbarları sonunda cezaevlerini dolduran, üstelik birçok antikomünist kişinin göz yaşlarını mı anlatayım size? Orak-çekiç resminden ne çıkar? Otuz-otuz beş yıl önce yalnız bize Rusya'dan neftsendikal gazarı gelirdi ve bu gazar, üzerinde orak-çekiç resmi kabartmalı tenekeler içindeydi. Bu tenekeler, su tenekesi olarak köy, mahalle bütün Türkiye'ye yayılmıştı; bu yüzden kimsenin komünist olduğu ne görüldü, ne duyuldu. Üstelik helâ duvarına orak-çekiç resmi çizmek, komünizme övgü müdür, yergi midir?

İstanbul Emniyet Müdürlüğünde, Komünist Masası Şeflerinden Komiser Rüştü, bana gelen bir okur mektubundaki «Y» harflerinin kuyruklarının neden uzun yazılmış ve orağa benzetilmiş olduğunu sorarak, beni iki gün hücrede tuttu.

Çarlık Rusya'sının yazarlarının eserleri çevrilemedi, tiyatrolarda yasaklandı. Yine Çarlık

Rusya bestecilerinin eserleri, radyoda çaldırılmadı.

Bütün bunlar eski, geçmiş olaylar mı? Kim demiş... İşte en yenisi: (16 Ağustos 1964 tarihli Akşam Gazetesinden):

«Gümrükten çıkarılan film ve teyp bantlarını sansürden geçiren heyet, film ve diğerlerinde komünizm propagandası olup olmadığını tesbite çalışmaktadır.

Vilâyet, Emniyet, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı temsilcilerinden kurulu sansür heyeti, ilk olarak Sovyetler Birliği ve Macar pavyonlarında Fuar süresince çalınacak teyp bantlarındaki eserlerin ünlü kompozitör Çaykovski ve rapsodiler kralı List'e ait olduğunu görüp sansüre tâbi tutmuşlardır. Radyolarda çalınmakta olan bu eserlerin sansürü hayretle karşılanmıştır.»

Yön Dergisi, 1964, sayı 85, s. 6.

fik ordular başkomutanlara savaş alanında birlikte resim yaptırdılar.

Mithat, Türkiye'nin modernleşmesi için, Batılı devletlerin daha çok ilgilenmesini istedi. Eski takvim ile 93 Savaşı'nın başlaması için, 1877 Türk - Rus Savaşı, çok çaba harcadı. Kırım savaşı Paris Anlaşması ile, 93 Savaşı Berlin Muahedesi ile sona erdi.

Enver, Almanya dostluğunun Türkiye'yi kurtaracağına inanıyordu. Sadrazam Said Halim Paşa'nın bile haberi olmadan, Birinci Dünya Savaşı'nda, Rusya ile savaşı başlattı. Türkiye, bu kez, hırsı Batı Avrupa gücü Almanya ile birlikte savaşa girdi. Versay ve Sevr ile sonuçlandı.

Şimdi bir sonuç var: Türk aydını, yönetici olanlar dahil ve başta, Batı'nın Türkiye'ye ilgisini tahrik etmek için hep «Rusya lâkırdısı» ediyor. Bu, bir politika. Bu, politikanın bir mantığı var; Türk aydını uydurmuyor. Ondokuzuncu yüzyılda Rusya, hırslı bir imparatorluk. Güney'e, Ak-

deniz'e, Doğu'ya, Çin Denizi'ne doğru genişlemek istiyor. Bu ise, Batı Avrupa'nın büyük devletlerinin sömürgeleri için tehdit oluyor. «İkinci sınıf» bir emperyalist ülke, birinci sınıf emperyalist ülkelerin çıkarlarını tehdit ediyor. Güney'e doğru yönelen bu Rus tehdidini önlemenin bir yolu var: Türkiye'nin ayakta durması. Türkiye'nin bu tehdidi durduracak kadar güçlü olması, daha fazla değil, gerekiyor.

Tez ortaya çıkıyor: Türkiye'nin stratejik önemi bir ondokuzuncu yüzyıl değerlendirmesidir. Daha açıkçası, Türkiye'nin stratejik önemi ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısıyla sınırlıdır (*). Bu tezin, bir uzantısı var: Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, Türkiye'ye bir stratejik önem yüklemek, önemli ölçüde, bir yanılgıdır.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde Türkiye önemli ölçüde açıldı. Çağdaş Türk entelijansiyası, bunu, anlamamakta ısrar ediyor. Belki de anlaması, düşünce kalıbını önemli ölçüde değiştireceği için, anlamamakta ısrar ediyor. Ondokuzuncu yüzyıl Türk aydını ise, bütün politikasını, Türkiye'nin stratejik önemi değerlendirmesine dayandırıyor. Keçecizade Fuat Paşa, hep biliniyor, bunu bilmenin rahatlığı içinde, «biz içerden siz dışardan hep birlikte çalışıyoruz, bir türlü bu devleti yıkamıyoruz» derken Batılılarla tatlı tatlı alay ediyor.

Tezin doğrulaması: Birleşik Krallık ve Fransa Rusya'yı da ortak sayarak, Türkiye'yi yıkıp parçalamak için çok plan yaptılar. Ancak planlarını, Rusya'da sosyalist devrim olduğu zaman yürürlüğe koydular. Uzunca süre, Ekim Devrimi'nin kalıcı bir düzen olmadığına ve içinden ve dı-

---

(*) Türkiye Üzerine Tezler'de, İkinci Dünya Savaşından hemen sonra, İsmet Paşa yönetiminin Batı dünyasını, «Kuzeyden gelen bir tehdit» konusunda ikna edebilmek için çok çaba harcadığını, gösterdim. Türkiye'nin stratejik önemi potikasını, büyük gayretlerle, İsmet Paşa yönetimi canlandırdı. Güç oldu ve sonunda Soğuk Savaş dönemi başladı.

Yine başka yerde gösterdim; 1960 yıllarında Amerika Birleşik Devletleri Türkiye ile ilgilenme işlevini Almanya'ya devretti. O gün bu gün Türk yöneticileri ilgiyi canlandırmak istiyor.

Kırım Muharebesinde Müttefik Orduları Başkumandanları Mareşal Saint Arnaud, Serdâr-ı Ekrem Ömer Paşa, Lord Ragland

Abdülhamid'in Muhtırası

MİTHAT PAŞA VE 93 SAVAŞI

Sultan Abdülhamid merhum -dikte edüb yazdırdığı tarihsiz ve natemam- muhtırada diyor ki:

... Midhat Paşanın mekamı sadarete geçdiği günden itibaren zaten galeyane gelmiş olan efkârı islâmiyeyi kendu menfaati şahsiyeleri uğrunda fida eden bazı şürekâsiyle beraber Rusya Devletiyle muharebe etmeğe teşvik eylemek ve bir taraftan Şerrullah (Hayrullah) Efendi vasıtasiyle babı fetva penahide tariki ilmiden asakiri milliye namiyle asker yazmak ve arkasına üniformasını giyerek patrik hanelere emsali görülmemiş olduğu halde kendusını zito zito diye alkışladub bir takım vaidler etmek ve ol vakit (borsa) Galata komiserliğinde bulunan Âbidin Bey vasıtasiyle gece meş'ale ellerinde olarak Atina ve Fransa'da olduğu gibi- bir takım palikaryaları Camlı köşk önüne kadar zito zito diyerek getirmek ve diğer tarafdan bir takım yobaz tabir olunan softa ve leblebici ve saire gibi âdemleri başlarına toplayub Camlı köşkün pişgâhına kadar gelerek Zatı şahaneyi oraya davetle «Biz muharebe isteriz. İllâ muharebe olmalıdır. Padişahım sen gençsin, korkma bizim bir milyona karib askerimiz vardır. Biz gömleğimize varıncaya kadar fidaye hazır ve müheyyayız. Bilcümle millet, senden bunu bekliyor» diyerek bir takım tehaid âmiz ve âdâba münafi şeyler teklif etdirilmişdir. İşte o sırada Anadolu kumandanlığına Giridden Ahmed Muhtar Paşa getirilüb tayin olunur. Oraya gitdiği gibi silâh endaz ve başı bozuk bilcümle askerin mikdarı otuz bin kişiden ibaret olduğu-

nu bildirir. Halbuki ol vakit bir milyona karib askerimiz var denildiği ve bir taraftan sevk olunduğu ve Redif Paşa, Devletin üç yüz bin askeri olduğunu bildirdiği halde Muhtar Paşadan gelen telgrafname, bunların maruzatının kâmilen yalan olduğunu tahkik ve tebyin eder. Bu esnada İstanbul konferansı âzasından İngiltere murahhası Salisburi, kâtibi hususisi vasıtasiyle gönderüb elhaletü hazihi nezdi hümayunda mahfuz bulunan İngilizce muhtıradı vükelâyı hazıranın tavırlarından şikâyetle beraber Devleti aliyye konferansın kararına karşı cevabı red verecek olur ise başına gelecek felâket biletraf tadad ve Rusya Devleti azim bir kuvvete malik olduğundan muharebe neticesinin vehametini ityan ve işbu muhtırayı getiren, hususi bir mülâkat talebini dahi beyan eyler. Bir gün sonra hususi mülâkat vuku bulur. Esnayı mülâkatda «Sen gençsin. Konferansın kararını kabul, sizin içün en hayırlıdır. Bazı cihetinin tadili kabildir, daha zeman geçmemişdir. Babı âli, her halde itidali iltizam etmelidir. İş bu dereceye gelmişdir. Evvelki gibi Fransız ve İngilizler size bilfiil muavenet etmezler. Fransızların hali malûm. İngilizler, size yalnız yardım edemez» der.

Bunu müteakıb Midhat Paşa, Şerrullah (Hayrullah) Efendi, Safvet, Namık, Mahmud, Redif ve Konya valisi Said Paşalar, mabeyni hümayuna celb ile hususi bir meclis akd olunaruk tarafı şahaneden irad olunan mütaleada «Her kes, Rusya Devletiyle muharebe içün yedi yüz bin asker olduğunu biliyor. Akşama sabaha tüfenk patlamak vakti olub bilcümle harekâtımız buna matufdur. Halbuki Muhtar Paşadan alınan bir telgrafdan üç yüz bin asker yerine otuz bin asker bulunduğu tebeyyün ediyor. Lord Salisburi dahi

böyle ihtaratda bulunuyor. Halbuki siz şimdiye kadar İngiltere Devletinin, Devleti aliyye ile dost ve müttehid olub her hususda muavenet edeceğini gerek bana, gerek gazeteler vasıtasiyle ehaliye beyan ve ifham eylediğiniz halde o devletin memuru, muharebe vukuunda muavenet edilemiyeceğini resmen beyan etmiş olmasına nazaran beni ve ehaliyi aldadub iğfal etdiğiniz anlaşılıyor. Avusturya Devletinin Hersek ve Bosna hakkındaki efkârı ve Rusya Devletiyle ittifakı malum. Yunanilerin niyetleri ve Karadağ Hükümetine karşı devletin otuz kırk bin asker bulundurmağa mecbur ve Bulgaristanın ahvali ise âşikâr ve devletin yedindeki tüfenklerin nakıs ve cebhanesi na temam olub şu halde muharebeye girişmenin mesuliyeti azimdir. Bundan ziyade bir denaet ve hamiyetsizlik tasavvur olunamaz. Bir taraftan softalar gelüb muharebe diyerek bağırır ve bir tarafdan en küçük çocuklar, ellerinde tüfenklerle dolaşır. Dürlü dürlü ahvalden dolayı gece gündüz hâb ve rahatim münselib oluyor. Bu babda bir çarei âcil bulmak lâzım olmağla kat'iyyülmüfad bir tedbir düşünülmesi» hüzzara beyan buyrulması üzerine Midhat Paşa «İngilizler, bize böyle vaid ediyorlar, Salisburi, Efendimize yalan söylemişdir. Anlar, bize her halde muavenetde bulunacaklardır. Biz, politika memuriyiz. Müşir Paşalar, yani Mahmud ve Redif Paşalar, yedi yüz bin askere malikiz demişler idi. Böyle bildiğimiz içün ana göre meslek tayin edilmiştir. Mademki bu kadar kuvvet yokdur, bunun mesuliyeti anlara aid olmak lâzım gelür» demişdir. Mahmud Paşa ise «Ben sevkiyata memurum. Benden top ve fişenk taleb olunur ise anı vermeğe memurum. Babı seraskerîye aid olan işe ben karışmam» demesiyle Redif Paşadan cevab taleb buyurulub

o da «Yalnız başıma ben nasıl mesuliyeti üstüme alırım. Bu husus bana bir hakaretdir. Bu kadar mesuliyeti yalnız deruhde edemem. Cümle Paşa kulunuzla birlikde deruhde ederim» deyu cevab vermişdir. Sair Paşalara vuku bulan sual üzerine meclise bir sükût tari olur. Cevab vermelerine intizar olunur ise de hiç bir cevab verilmiyeceği ve muktedir olamıyacakları anlaşıldığı gibi bunun dahi bir maksada müstenid bulunduğu fehm ve idrak buyrulduğundan «Öyle ise vezir odasına buyrun. Orada ariz ve amik müzakere edin. Keyfiyeti ve neticesini ba mazbata beyan buyurun» cevabı ferman buyurulmuş ve o gece üç beş saat müzakere eylemişler ise de bir şey arz edilmemesi üzerine baş kâtib Said ve diğer Said Paşalar gönderilüb sual vukuunda ikisine birden Midhat Paşa tarafından «Bu iş içün mazbata yapılmağa hacet yokdur. Meclisi umumide müzakere olunarak arz olunur. Fakat şimdiki halde mazbata mekamına kaim olmak üzere tarafımızdan lâzım gelen cevabı Namık Paşa beyan buyuracaklardır» demesiyle Namık Paşa ayağa kalkarak «Hakipayı şahaneye yüz süreriz. Çok aza, az çoğa biizni Huda galebe eder (âyeti kerimesini kıraatle tefsir eder) işte bundan başka diyeceğimiz yokdur. Cevabımız bundan ibaretdir. Efendimize böylece arz ediniz» diyerek iki Paşayı gönderirler ve andan sonra dağılırlar...»

İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, Cüz III, İstanbul 1942, s. 349 - 351

şından darbelerle Rusya'yı zayıflatıcı bir etki ile tarih sahnesinden silineceğine inandılar. Böyle bir durumda bir ondokuzuncu yüzyıl kalıntısı olan stratejik önem, önemini yitiriyor. Türkiye parçalanabilir. Orta Anadolu'da bir kıraç alana hapsedilebilir. Hesap bu; Bağdat'tan döndü.

Mısır ve Tanzimat ilişkisine dönme zamanı. Mahmut Celâleddin Paşa, Reşit Paşa için, Mir'at-ı Hakikat'te şunları yazıyor: Reşit Paşa, Gülhane'de okuduğu Hatt-ı Hümayun ile «Mısır meselesinin hallini, Tanzimat'ın yürütülmesine bağlayarak bir müddetten beri Osmanlı Devletinin yıkılıp yok edilmesine meyyal olan Avrupa umumî efkârını düzeltip elde ederek, Osmanlı kudretinin devam ve yaşatılması lüzumunu kabul ettirmiştir»[28]. Reşit Paşa'nın bakış açısının, basitçi Türk entelijansiyasının görmek istediği kadar, basit olmadığı ortaya çıkıyor.

Cevdet Paşa Tezakir'de yazıyor: «Reşid Paşa ol vakit Düvel-i Avrupa miyanelerinde bir ittifak hasıl edip de kalemen Mısır meselesini hall ve tesviye etmeğe çalışıyordu. Fakat bunu Tanzimat-ı Hayriye'nin icrasına rabt edip iki işi birlikte yürütmek istedi»[29]. Cevdet Paşa, Reşit'in davranışlarına bir başka boyut getiriyor. Reşit, Cevdet Paşa'ya göre, Mısır tehdidi olduğu bir zaman kesitinde Tanzimat'a itirazların en az olabileceğine inanıyor.

Tezakir'de şunlar ekleniyor: «Efkâr-ı atika eshabından olan vükelâ anın meydana koymak istediği **Tanzimat-ı Hayriye**'den hoşnut olmayıp ancak Mısır işi bittikten sonra anın tesis edeceği tanzimatın temellerini yıkmak kabil olur mütaleasıyle mücerred Mısır maslahatının husule gelmesi için **Tanzimat-ı Hayriye**'nin varına muvafakat etmişler idi.» Eski kafalı vezirlerin, Tanzimat'a muhalefetlerinin, Mısır sorununun çözümünden sonraya ertelendiği ileri sürülüyor. Cevdet Paşa'nın ileri sürdükleri arasında Tanzimat ile birlikte alınan önlemlerle Mısır'ın gelirinin azaldığı ve Halep ve Şam'ın ekonomisinin canlandığı, yeniden Osmanlı yanlısı oldukları da var. Bunlar, Tanzimat ile ilgili kantitatif araştırmaları gerektiriyor.

Aydın Aydının Kurdudur

Türkiye'yi bilmek çok gerekiyor. Ancak bilmek bütüne bakmayı zorunlu kılıyor. Bütün genişliğine ve derinliğinedir. Başka ülkeleri ve tarihi bilmeyi icap ettiriyor. Yoksa, bilmek, bilmemek kadar yanıltıcı olabiliyor.

Bir örnek verilebilir. Örnek, Mevlânâ Celâleddin-i Rumî olsun. Türk değil; Anadolu Selçukî'lerinin son zamanlarında yaşamış. Selçukî sultanlar Türk; hep Keyhüsrev ve Keykubat türünden acem isimleri almışlar. Mevlânâ acem; ancak kendisinin Romalı olduğunu ilân etmiş. Tekrar: Acem, arapça yabancı, rumî ise yine arapça romalı demek oluyor.

Bu ne anlama geliyor? Kuşku yok, bir çok anlama geliyor. Bilinen anlamları bir yana, daha az bilindiğini sandığım anlamı üzerinde durabilirim. Şöyle: Mevlânâ, Roma'ya öykünmekle Batılı entellektüelleri öncelemiş oluyor. Batılı entellektüeller Roma'ya, daha doğru bir deyişle, Lâtin köklere daha sonra, rönesans ile birlikte döndüler.

Kopernik, bugünkü Polonya'da bakır ticaretiyle uğraşan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geliyor. Kopper bakır, -nik eki, slav dillerinde, yol ve -nik ekinden oluşan sputnik örneğindeki gibi, sputnik yoldaş demek ve Farsça - kar ekiyle aynı, bir işi yapanı gösteriyor. Koppernik, bakırcı demek oluyor. Fakat Koppernik ismini Koppernikus veya İngilizce transkripsiyonuyla Copernicus'a çeviriyor. Deliliğe Methiye yazarı Hollandalı Erasm'ın, ismini Erasmus yapması türünden. Çok daha sonraları, Oxford Üniversitesi kayıtları gösteriyor: İskoç Adam Smith İngiltere'ye geçip Oxford'da araştırma yapmaya başlarken ismini Adamus Smithus olarak yazdırıyor. İsimleri Lâtinceye çevirmek, bir üstadlık, bir bilginlik havası veriyor.

Bu bir görkemdir, bir etki; kurtulmak ancak zamanla mümkün. İstanbul, Konstantinopolis olmaktan önce Nova Roma olarak biliniyor. Koppernik, bu görkemi duyuyor ve Copernicus oluyor. Ancak ilginç sayılmalı, Copernicus copernicuscu olamıyor. Tekrar ve daha açık yazmak gerekirse şöyle: Koppernik, koppernikci değildir.

Bu bir anlamda böyle ve bir de eki var. Copernicus, «görünüşe aldanmayın dünya hareket ediyor» derken Aristotales astronomisini yıkıyor. Ancak Copernicus, Aristotales astronimisini yıkmak için değil sağlamlaştırmak için yola çıkıyor. Aristotales-Batlamyus astronomisinin çok doğru olduğunu, yalnız, var olan gözlemlerle teori arasın-

da bazı tutarsızlıklar bulunduğunu saptıyor ve bu tutarsızlıkları gidermeye çalışıyor. Copernicus, Aristotales - Ptolemi astronomisini güçlendirmek isterken tümüyle yıkıyor.

İstanbul'un fethinden doksan yıl sonra, 1543 yılında yayınlanan Revolutionibus adını taşıyan kitabını yayınlayarak düşüncede bir ihtilâl yapan Copernicus bir Kopernikist değildi. Yalnız o mu? Tüm insanlık, burjuva insanını kimden öğrendi ve tüm insanları burjuva insanından kim soğuttu, diye sorulacak olursa bir cevap var: Balzac. De Balzac, romanda Bethoven'dir, tersiyle doğru, Bethoven, müzikte Balzac'tır. Fakat kişisel dünya görüşüyle Balzac bir kralcıdır, Balzac'cı değil.

Fakat Copernicus aynı zamanda bir korkak (*). Revolutionibus yayınlanışı ile Copernicus'un ölümü aynı zaman kesitine rastlıyor. Revolutionibus'a yazılan önsözü Copernicus'un görmediği görüşü ileri sürülüyorsa da, uzmanları, önsözün Copernicus'a ait olduğundan kuşku duymuyorlar. Bu önsöz şu açıdan ilgi yaratıyor: Copernicus, «söylediklerime inanmayın, dünya dönmüyor» diye yazıyor.

Dünyayı döndüren adam, korkuyor. Bunlar Batı'nın ilk aydınları oluyor. Batı oniki ve onüçüncü yüzyıllarda büyük yıkıntılar, çöküntüler, «Kara Ölüm» adı verilen nüfusun çok büyük bölümünü alıp götüren salgınlar yaşıyor. Onbeşinci - onaltıncı yüzyılda ilk aydınlarını doğuruyor. Orta çağın karanlığından çıkarken Orta çağın kalıntılarını da beraberinde taşıyorlar.

Bebekler, yıkanmış olarak dünyaya gelmiyorlar. Geldikleri çevrenin izleriyle çıkıyorlar ve bir de göbek bağları

(*) Kuşkusuz burada Copernicus'u tekil bir örnek olduğu için ön plana çıkarmıyorum. Copernicus, aydının doğumunda aydını tanıtmaya yarıyor.

«Entelijansiya tarihinin incelenmesinden üzücü bir gerçek çıkıyor, muhalifler her zaman entellektüel inançlarının gerektirdiği moral cesarete sahip olmuyorlar.»

Melvin J. Lasky, Utopia and Revalution. Chicago, 1976, s 120.

var. Kendi göbek bağını kesenler az, doğduktan sonra yıkıyorlar.

Bir boşulğa düşmüyorlar, korkanları kınamak çok kolay değil. Tedbirlilik ile inançları arasında gidip gelen, bunun için 'utopya' kelimesini uyduran, 'hiç bir yer' demek, düşündüğü dünyanın hiç bir yerde olmadığını ve olamayacağını yazan bilge Thomas More, kararlı Giardonu Bruna ölümden kurtulamıyorlar. Thomas More, arkadaşı Erasmus'a daha tedbirli olmayı, Bruno, yine aynı adadan, Galilei Galileo'ya daha kaypak olmasını öğretmiş oluyor. Galileo, okullarda öğretilenin tersine ve Brecht'in oyunundaki gibi, bir büyük kafa ve fakat bir küçük insan (*) olarak ölüyor.

Galileo, çağdaşı Kepler'in mektuplarına karşı da dürüst davranmıyor. Galileo, kendi zekâsına ve manevra yeteneğine son derece güvenen, yaşamayı seven, papalığın jürisdiksiyonu dışındaki bir üniversiteden daha çok rahat etmek için tehlikeli bölgede bir saraya kapılanan ve dünyanın hareketi üzerinde çalışmayacağına, yazmayacağına, papaya söz verdiği halde kandırabileceğini düşünen birisi; ilgi alanı açısından değil, davranış kalıpları ve özentileri bakımından, bana hep, Sabahattin Ali'yi hatırlatıyor (**). Kepler ise, sanki bilim adamı tipolojisinin bir karikatürü ve belki de en gelişmiş tipi. İnsan, araştırma yapmanın, araştırmanın kendisinden daha güzel olduğunu Kepler'den öğreniyor. Kepler'e katılıyorum. Kepler, araştırma yapmayı bir heyecan haline getiriyor. Nazım, inanmış olmayı bir olay düzeyine çıkarıyor. Nazım'ın inanmışlığı Sabahattin'i ürkütüyor, gevşek sinirlerini daha çok bozuyor.

İnsanlık, aynı anlama gelmek üzere aydınlık, Kepler'e

(*) Yusuf Ziya, akıcı Türkçesi ile, Yahya Kemal için en doğrusunu yazıyor:

«Onun ölümü ile büyük bir şair, küçük bir insanı kaybettik.»

Yusuf Ziya Ortaç, Portreler, İstanbul, 1960, s. 141.

(**) Y. Küçük, Sabahattin Ali ve Ölümü, Bilim ve Edebiyat içinde.

ne kadar borçlu! İnsanlık, aynı anlama gelmek üzere aydınlık, «yasa» sözünü Kepler'den öğrendi. Kepler, insanlığın kaydettiği ilk büyük «yasa» arayıcısı oldu. Yasa aramak, düşünmeyi öğrenmeye başlamak demektir; bunu Kepler başlattı. Çünkü yasa aramak, tekil olayların ötesine bakabilmeye başlamak demek, insanlığın bakışının güçlenmesi, gözünün menzilinin büyümesi, maddenin derinliğine yönelmesi demektir. Hiç kuşku yok, herkes yasa aramaz, fakat her aydınca yaklaşımda mutlaka böyle bir arayışın izleri görülür. Görülmeli.

Copernicus'un büyük devriminden korkması o kadar önemli değil. Belki de hiç önemli sayılmıyor, çünkü düşünce tarihi bile bu dönüşle ilgilenmiyor. Çok haksız saymamak gerek, ihtilâlcilerin bir bölümü dönek oluyor. Fakat bu ihtilâlden dönmek anlamına gelmiyor. İhtilâl, bir kez, yapılmış oluyor (*). Kendisi dönse de, Copernicus'un Revolutionibus'u duruyor.

Durmuyor. Doğru, durmaz. Doğru, doğru ilerler. Kendiliğinden değil. Doğruya meraklı kafalar olacak. Kepler'in kafası sonsuz meraklı bir kafadır. Güneş merkez, planetler etrafında hareket ediyor. Kepler'in kafası ise çok merak ediyor, nasıl hareket ediyor. Bu hareketin bir yasası var mı? Bir düzenliliği var mı? Ancak yasası bilinen hareket yapıcıdır, çünkü, yasa bir kaldıraçtır.

Yalnız Kepler'e fazla yapıcılık yüklememek gerekiyor, Kepler bir yapıcı aramıyor. Var olduğuna inandığı bir yapıcıyı kanıtlamaya çalışıyor: Kepler, planetlerin hareketinin bir düzenliliği olduğunu, bir yasayla açıklanabildiğini gösterebildiği takdirde Tanrı'nın varlığını kanıtlamış olacağına inanıyor. Kepler'in zoru, Tanrısı ile. Çok ilginç, bilimsel düşüncenin bu çok büyük başlatıcısı bilimsel düşünceye tam zıt bir motifle yola çıkıyor. Yola çıkış motifi zıt, fakat, sujesi değil. Şu nedenle: Bir müstesna düzenlilik

---

(*) «Copernicus'un büyüklüğü, yeni bulgulara katkısından değil, yeni bir teoriyi düşünmesi ve geliştirmesinden kaynaklanıyor.»

A. Koyre, The Astronomical Revoliton, Paris, 1973, s. 23.

NAZIM: İNAT VE İNANÇ (*)

Nazım Hikmet

Biliyorsunuz,
Verdim ömrümü,
en güzel
en olacak
en olması lâzım şey için
Fakat çoktur.
- Sayılmayacak kadar -
aynı işi benden evvel
belki de benimkinden büyük bir inatla
yapanlar.

. . . . . .

(*) Şiirin adını ben koydum.
Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, Dördüncü Cilt, s. 381 - 382.

varsa, Adamus Smithus'un çok sonralar yazdığı gibi, bir görünmeyen el olmalıdır; görünmeyen el ise, her zaman ve herkes için, Tanrı'dır. Tanrı, yasadır.

Dahası var, kolay olmuyor. Kepler, planetlerin hareketinin düzenliliğini matematik olarak ifade edebilmek için, tam on yılını veriyor. Aslında, daha önce de işaret ettim, Kepler için bu on yıl kayıp sayılmıyor, çünkü Kepler, sonuçtan çok araştırmanın kendisiyle mutlu oluyor. Fakat bu on yılın insanlık için bir kayıp ve daha doğru bir deyişle, tarihe karşı ödenmesi zorunlu olan bir fiyat olduğunda kuşku yok. Şöyle: Bugün heliosantrik bir kosmosda dünyanın hareketinin resmi, ilk okul çocuklarına bile sorulsa, bir elips olarak çizilir. Elips ise Eski Yunan'da biliniyor. Fakat bütün orta çağ boyunca unutuluyor, unutulmasının ötesinde orta çağ estetiğine yuvarlak ve daire egemen oluyor. Kepler, tarihin bu ölü elinden kurtulamıyor, sürekli olarak daireyi temel alan bir matematik çözüm arıyor.

Bitmedi. Kepler, araştırmanın kendisinden mutluluk duyarken müzikten büyük zevk alıyor. Galileo da öyle, bir enstrüman çalabiliyor ve Galileo'nun babasının besteleri var. Bu da normal veya aynı anlama gelmek üzere tarihsel. Çünkü rönesans, uzun bir karanlık çağdan sonra, insanlığın kendisine ve tarihine bakışı demek oluyor. Roma'ya ve özellikle Atina'ya bakış. Atina'nın inancına göre ise, Atina'da müziğin geriliğine karşın vücut sağlığı için tıp, ruh sağlığı için de müzik şart. Kepler, bir adım daha ileri gidiyor, kâinatın müziğini arıyor (*). Kepler'e göre evrendeki planetlerin hareketinde kesinlikle bir müzik var.

Öyle görünüyor, insan aklının tarihinden miras aldığı geleneksel çevrenin dışına taşması bir sıçramadır, kesinlikle kolay ve olağan değil (**). Deha, bunu kolaylıkla yapar; fakat deha, olağan olmayana denir (***). İnsan düşüncesi, olağan olarak, geleneksel çevre içinde bu çevreyi değiştirici yeni aktivitelerle gelişiyor.

Kepler, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak ve evrenin mü-

(*) «Kepler'e göre, her planetin 'notası', günlük hareketinin (doğrusal değil açısal) hızıyla belirleniyor. Daha açıkçası, bu nota'nın frekansı, saniyeyle ölçülen bu açısal hıza bağlı oluyor. Söz konusu hızın sabit olmadığı, fakat planetin güneş çevresinde dönüşü sırasında değiştiği saptanınca, bu nota'nın da sabit olmadığı ve fakat genişliği planetin yörüngesinin merkezden uzaklığının bir fonksiyonu olan bir müzikal aralıkta oynuyor. Eğer merkezden uzaklık biliniyorsa, müzikal planeti hesaplamak son derece kolay.»

A. Koyre, The Astronomical Revolution, Paris, 1973 s. 334-335.

(**) Aydının ve düşüncenin gelişiminin incelenmesinde bir yöntem hazinesi olan Alman İdeolojisi'nde şunlar yazılı:

«Bireyin gerçek entellektüel zenginliği, bütünüyle, gerçek ilişkilerinin zenginliğine dayanır.»

K. Marx - F. Engels, Collected Works, Beşinci Cilt, s. 51.

(***) «Ne kadar büyük bir deha olursa olsun, çocukluğundan beri aile çevresi, okul ve çalıştığı komünite içinde kafasına sokulan mirastan tümüyle koptuğunu söyleyerek övünen bir öncü yoktur.»

Robert Mondrou, From Humanism to Sicence 1480 - 1700, Pelican Book, 1978, s. 9.

zığını bulmak için uykusuz geceler geçirirken, evrende bir düzenillik ve birbirine bağlılık olduğunu buluyor. Hareketin yasaları olduğunu ortaya çıkıyor. Bir bütünlüğü meydana getiren öğeleri birbirine dayandıkları ortaya çıkıyor. Bu, insan düşüncesinin en yeni ve yakıcı aktivitelerinden birisi oluyor. Harvey'in kan dolaşımıyla ilgili bulguları ile birlikte, Burjuvazinin Çocukluk döneminde insan düşüncesi yeniden doğuyor (*). Başk aktivitelerle yüklü.

Marx, Artık Değer Kuramları'nda fizyokratlardan övgü ile söz ediyor. Başka bir yerde de (**) fizyokratların yaklaşımını bilimsel kurgunun bir örneği olarak gösteriyor. Değerin oluşumunu iş gücüne bağlayan yasanın usta ve titiz açıklayıcının bütün değerlerin topraktan doğduğunu hırsla savunan fizyokratları böylesine yüceltmesi üzerinde durmak gerekiyor. Üzerinde durulunca bir çelişki değil bir açıklık ortaya çıkıyor.

Fizyokratların kurucusu tıp doktoru Quesnay, toplumu ve daha doğrusu toplumsal ekonomiyi anatomik bir yapı olarak ele alıyor. Vücuttaki kan dolaşımı türünden ekonomide de bir takım akımlar ve belirginler olduğunu söylüyor. Vücudun organları gibi ekonominin sektörleri-

---

(*) Balzac bunun farkında:

«Mukayeseli teşrih canlı bünye için ne ise arkeoloji de sosyal bünye için odur. Bir mozayik parçasının bütün bir toplumu açığa vurması gibi bir ichtyosaurus iskeleti de bütün bir yaratılışı hatırlatır. İkisinde de, herşey birbirinden çıkar, her şey birbirine zincirlenir. Her neticeden bir sebebe gidildiği gibi her sebepten de bir netice elde edilir. Bilgin böylelikle eski çağları en hurda teferruatına kadar diriltir.»

H. de Balzac, Mutlak Peşinde, Sabiha - Oktay Rifat çevirisi, s. 3 - 4.

(**) «Onlar (fizyokratlar, y.k.) problemi ilk biçimiyle çözmeden önce en karışık şekliyle ele aldılar, böylesi, bütün bilimleri, biribirine kesen yollardan meydana gelen bir labirentten geçirerek gerçek başlangıç noktasına götüren, tarihsel çizgidir. Diğer kuruculardan farklı olarak bilim, yalnızca havada şatolar kurmakla kalmaz, fakat aynı zamanda temeli atmadan yapının çeşitli katlarını yapar.»

K. Marx, A. Contribution to the Critique of Political Economy, N. Y. 1903, s. 64-65.

nin de birbirine bağlı olduğunu ve aralarında bir dayanırlık olduğunu gösteriyor.

Bunun çok büyük bir adım olduğunda hiç kuşku yok: Ekonomi, artık kosmos ve insan anatomisi gibi ayrı ve irade dışı bir nesne durumuna yükseliyor. Fizyokrasi çıkar saptırmasına dayalı, toprak sahipliğinin çıkar ve ideolojisine bağlı, bir yanlışlık örtüsü içinde doğru bir çekirdeği sunuyor. Doğru ilerleyebilecek bir nitelikte ortaya çıkıyor. Marx, fizyokrasinin, tarihi geriye çekmek isteyen ideolojisinin içinde parlayan aktiviteyi görüyor, bunun için övüyor.

Hiç kuşku yok, daha sonraki nesillerin Adam Smith'e açtıkları kredinin çok büyük bölümü Dr. Quesnay'e gitmeliydi. Bir zamanlar gitti. Bazı isimlerin iki anlamı var. Biri çok genel, diğer çok özel ve hatta öznel. Filozof çoktur, ancak uzmanları ve çağdaşları «filozof» denilince sadece ve sadece Aristotales'i anlıyor. Aristotales, filozoftur. Osmanlı toplumunda efendi çoktur, ancak efendi uzmanları ve çağdaşları «efendi» denilince, yalnızca ve yalnızca Şinasi'yi biliyorlar. Uzmanları ve çağdaşları «Ekonomist» denilince, hiç kuşku yok, fizyokratları hatırlıyorlar. Ekonomist, fizyokrat demek.

Gerçekten, bir tez: Siyasal iktisadın İngiltere'de doğduğu yanlış olmasa bile önemli ölçüde yanıltıcıdır. Siyasal İktisat, Ekonomi Politik, deyimi ilk kez Fransa'da ve fizyokrasiden çok önce kullanıldı. Merkantilist dönemde ve merkantilist iktisatçılar tarafından ortaya atıldı. Rastlantı değil, merkantilizm insanlığın uyanışına denk düşen iktisatçıların iktisadıdır. Merkantilizm, Adam Smith ve izleyicilerinin resmetmek istedikleri gibi, Kovboy filmlerinde incik-boncuk düşkünü kızılderili veya Bodrum'da onniks sevdalısı bitnikler türünden, değerli madenlere sevdalı tarihsel kaçıklar değiller. Eşitsiz gelişmeyi hisseden, adını bilmemekle birlikte kapitalizmin ülkeler arasında savaşı kaçınılmaz yaptığına inanan ve kollektif irade ile sanayileşmenin mümkün olduğuna inanan, ilk ciddi toplumsal marangozlardandırlar. Büyük bir merkantilist olan Fransız Maliye Bakanı Colbert, savaşı kaçınılmaz gördüğü için ve savaş gücünü artırmak üzere sanayileşmeyi bir politi-

ka haline getirir, manüfaktör sözü, bir ölçüde de, Colbert'-in kurduğu büyük atölyeleri hatırlatıyor. Fizyokrasi ise buna tepki olarak doğuyor, sanayileşmenin karşısına toprak sahipliğinin çıkarlarını koyuyor.

Adam Smith, fizyokratların çocuğudur. İktisatı Fransa'da öğreniyor. Adam Smith, kendisine uygun gördüğü isimle Adamus Smithus, ilk planda bir parça excellence fizyokrattır (*). Genç bir dükün öğretmeni tutor olduğu sırada genç dükle birlikte Paris'e gidiyor ve kalıyor. Fizyokratların çevresine giriyor, genç dükün hastalığı nedeniyle saray doktoru Quesney ile ilişkileri oluyor. Bütün bunların ötesinde Dr. Smith, tümüyle ve fizyokratlar yoluyla, toprak sahiplerinin çıkar ve ideolojisini savunuyor. Devletin ekonomik müdahalesine karşı çıkıyor. Devletin müdahalesine karşı çıkmak bir çiftçi ideolojisidir, burjuvazi, devletsiz ve müdahalesiz yapamaz.

Ayrıca Adam Smith, fizyokratların netliğine sahip olamadığı için mücadele ettiği merkantilizme önemli ölçüde bulaşıyor. Bu noktanın altı, politik ve düşünsel mücadele çözümlemeleri için, önemle çizilmesi gerekiyor. Teorik netlikten yoksun bir mücadele, mutlaka ve farkında olmadan, karşı etkileri bünyesi içine alır. Adam Smith bunun çok gelişmiş bir örneğini veriyor. Wealth of Nations, eklektizmin sefaletinden kurtulamıyor, yer yer merkantilist bir çeşni ile okunuyor (**). Merkantilizm, Wealth of

---

(*) İleri sürdüğüm bu görüşlerin, benim okuduğum dünyada geçerli düşüncelere ters düştüğünü biliyorum. Bunun için yazıyorum. Aynı görüşleri tekrarlayacak olduktan sonra, neden yeni kitap yazayım! Bunu yapanlar çok.

Bu konuları çok daha ayrıntılı olarak Eşitsiz Gelişme Yasası 1453-1917 adını taşıyacak bir çalışmada ele almayı planladım. Yazımını, Aydın Üzerine Tezler'den sonraya erteledim.

(**) Geniş anlamda merkantilizme borcu çok fazla. Merkantilizm, Fransa'da bir devlet politikası olarak uygulanıyor. Shakespeare'in Sekizinci Henry oyunundan da hatırlanıyor, merkantilizm İngiltere'de de geçerli. Ancak İngiltere'de bir de projecilik salgını var. Burjuvazinin çocukluk döneminde ve onsekizinci yüzyılda, rapor yazıp bastırmak İngiltere'de tam bir salgın halinde. Bir anlamda merkantilizm kütleleşmiş durumda. Sayısız toplumsal marangoz, Osmanlı aydınının lâyiha

Nations'da, Adam Smith'in her kapıdan kovuşunda pencereden içeriye sarkıyor.

Zanaatkâr esnaf, devlete karşı tutumunda, ikircikli-dir.

Tarihin yapımı, tarihin yazımını etkiliyor. Tarih, mühendisine göre, yeniden yazılıyor. Mustafa Kemal Anadolu İhtilâli'nin başında yeni bir tarih yapmaya başlayınca değil 1881 sonrası tarih, çok daha gerilere uzanan bir dönem, yeniden yazıldı. Adam Smith, hiç de farkında olmadığı, İngiliz sanayi devriminin başarısından taçlandı. Ne kadar ilginç ve ne kadar yazık, kapitalist dünyanın bu ilk büyük kitabı bu dünyaya yeni bir iktidar perçinleyen sanayi devriminden tümüyle habersiz, Wealt of Nations'ı okuyanlar, sanayi devriminin izlerini, boşuna arayacaklar. Halbuki doğum tarihleri, hemen hemen, aynı.

Daha bitmedi: Biliniyor, Adam Smith Glasgow'da üniversitede ders veriyor (*). Birleşik Krallık, feodal kurumların yıkılmaya başladığı fakat henüz tümüyle yıkılmadığı bir tarih kesitini yaşıyor. J. Watt adında bir mekanik, daha sonra sanayi devriminde adını çok yazdıracak, loncaların baskısıyla Glasgow üniversitesine sığınıyor. Şu anlamda: Lonca, Watt'ın matematik aletleri yaparak yaşamını kazanmasına izin vermiyor, özerkliği olan üniversi-

---

yazıp sultana vermesi türünden, toplumu düzeltecek görüşlerini kâğıda döküp piyasaya sürüyor.

İnsanlığın bu ilk projecilere, çok borçlu olduğuna inanıyorum. Adam Smith ve izleyicileri bu insanca çabaları durdurmak için ortaya çıktılar. Toplumun insan müdahalesiyle değişmeyeceğini, yasaları olduğunu, ileri sürdüler.

Kapitalizm ilk büyük sıkıntılarıyla birlikte projeciler, ütopyacılar olarak tekrar ortaya çıktı. Sosyalist düşünce, sosyalist kelimesi de dahil, Owen'dan çok etkilendi.

Marx ve Engels, iradeciliğin bir politik yanılgı, cennet düşüncesinin bir entellektüel tembellik kaynağı olduğu bir zamanda ve çok yerinde olarak, bu çağdaş Don Kişotları yerle bir ettiler.

Ben şimdilerde yanılgı ve tembelliğin öbür tarafa geçtiğini gözlüyorum. Bu yüzden vurguyu diğer tarafa alıyorum.

(*) Ahlâk dersi veriyor.

te, Glasgow üniversitesi, hem Watt'a iş ve hem de özerk üniversite arazisinin bittiği yerde, ancak arazi içinde, bir dükkâncık veriyor. Smith Watt ile sohbet ediyor. Fakat yaptıklarıyla ve doğmakta olan sanayi devrimiyle hiç ilgilenmiyor.

Smith'in sorunu başka, buna derinliğine gömülmüş durumda. Kemal de öyle, kendi sorunundan başka bir dünyaya bakmıyor. Beraber Genç Osmanlılar Cemiyeti'ni kurduğu iki arkadaşı, Paris Komünü'yle birlikte Fransa'yı General Moltke'ye karşı savunuyorlar, Kemal, komünist dünya görüşüne ilgi duymuyor. Bilinçli bir ilgisizliği var (*). Seçici davranıyorlar.

Peki bütün bunlardan ne çıkıyor? Wealth of Nations'ın önemi konusunda bir tarihsel yanılgı mı, söz konusu olan? Kesinlikle hayır. Smith, Wealth of Nations'da, tıpkı Copernicus'un Aristotales - Batlamyus sistemini sağlamlaştırmak için yola çıkması gibi, fizyokrasiyi bir adım daha ileriye götürüyor. Fizyokrasinin bir adım daha ilerisi, yıkım oluyor. Smith, fizyokrasinin dünya görüşünü ve kapitalist çiftçinin çıkarıyla ideolojisini savunurken, bir yanılgısını da düzeltiyor: Değeri, toprakla değil, içgüdü ile açıklamaya çalışıyor. Fizyokrasi için yıkıcı doğru böylece formüle ediliyor. Emek-değer yasası, burjuvazinin iktidara tırmanma yasası oluyor. Smith ile karşılaştırılamayacak ölçüde üstün bir soyutlama gücüne sahip olan Ri-

---

(*) «Dünyadan vatan fikrini kaldırmak insaniyete bir hizmet ve muktedir olanlara bir büyük meziyet olabilmek zannında bulunanlar da varmış. Biz öyle garip bir maksadı fiile çıkarmak teşebbüsünde pişuvalığı (başkanlığı, y.k.) ihtiyarına cesaret edenlere tayyıp hatırlar terkeyleriz. Biz, oturduğumuz yerin her taşı için bir cevheri can verdik. Her avuç toprağı nazarımızda o yola feda olmuş bir kahramanın yadigârı vücududur. Onu binaenaleyh bize göre vatanı Çin ile, Sibirya ile hem kıymet tutmak ihtimalin haricinde görünür.»

Namık Kemal, Vatan, İbret Gazetesi, 22 Mart 1873

Kemal ve arkadaşları, vatan gibi, millet gibi, Osmanlı milleti de olsa, bir takım yeni kavramlarla Osmanlılığı sürdürmek istiyor. Hırsla. Vatan ve millet sınırlarını eritmek isteyen bir dünya görüşüne ilgisiz kalıyor.

cardo, bu yasayı mükemmelleştiriyor. Yasa, mükemmel soyutluğuyla ortaya çıkınca Ricardo, iki taraflı kesen kılıç türünden, bundan, işçi sınıfının da yararlanacağını görüyor ve korkuyor. Reddediyor.

Aydın aydının kurdudur. Kimileri kendi kendisinin kurdudur. Hayır, kendi kendisinin katilidir. Reddetmek, katletmektir.

Tarih, reddeder ve katleder. Tarih, doğurur ve büyütür. Yalnız, tarih keyfine ve nefsine düşkün bir hovarda değil. Tarih bilimdir ve bilim devrimcidir. Ve tarih bilim olduğu sürece, insanlığın yalnız ve yalnız bir tarihi var: Devrimler. Bilim tarihi, Copernicus'dan hareket eder, Kepler'le ilerler ve Newton ile bir doruğa çıkar.Einstein, Newton'un dünyasını devirir. Devirmeyenin tarihi olmaz; ve neyin devrim, neyin devrim olmadığını, son çözümlemede, tarih belirler. Tarih, en büyük doğrulayıcı ve düşüncenin en güvenilir kurtarıcıdır.

Ne büyük yazık! Tarihin en büyük doğrulayıcı ve düşüncenin en güvenilir kurtarıcısı olması, insanın, çok büyük bir eksikliğini ortaya çıkarıyor. Demek ki, insanın altıncı duygusu yok. Demek ki, çağdaş insan doğrulayıcı ve kurtarıcı konusunda önemli bir karanlık ve kararsızlık içinde. Çünkü, tarihin bir bilim olması ancak bir eğilim olarak var. Tarihin doğrusu etrafında mutlak zigzaglar var. Zigzaglar olmasa, çelişen olgular bulunmasa, bilim, aptalların bile üstesinden gelebileceği bir uğraş olurdu. Değil.

Tarih, doğrusal varsayımı yapılırsa, $y=a+bx$ eğrisinin etrafında sayısız noktaları içeriyor. Bu noktaların her birisi, çağdaş insan için, birer tümsektir. Ne yazık, sıradan insan tümseğin ötesini göremiyor. Bu, insan için büyük bir eksiklik. Tümseği görüp, burayı dünyanın sonu sayması çok mümkün. Büyük Burjuva Devrimi'nden önce Fransız yurttaşının, fizyokratların yazdığı gibi, toprak sahipliğinin yığdığı tümseğe takılarak, bütün değerlerin topraktan geldiğini düşünmesi ve buna inanması mümkün.

Fizyokrasinin ileriye dönük doğrusunu, çağdaşının görmesi oldukça zor. Çıplak göz, buna yetmiyebiliyor.

Güçlendirilmesi gerekiyor. Güçlendirme tekil insana özgü değil, teori ve pratiği içeren bir örgütleşme ile çözülebiliyor. Örgütleşme, çok zaman sanıldığı gibi yalnızca tarihin doğrusunu etkilemek için değil, aynı zamanda bu doğruyu görebilmek için de gerekiyor. Ancak böyle bir çözüm, çağdaş insanı, gözünü kapatan sayısız tümseklerin üstüne çıkarabiliyor. Yalnızca böyle bir çözüm, insanı tarihin esiri olmaktan çıkarıp tarihin yürüyüşüne ortak edebiliyor.

Öyleyse çağdaş insan tarihsel insandan farklı ve tarihsel bakışa göre eksikli. Bu, bir. İkincisi, çağdaş insan her zaman bir kavganın içinde yaşıyor. Sınıflı toplumlarda sınıflar ve kavgaları var. Aslında kavgaları olmasa sınıfların varlığını bilmek imkânsız. Terziler, elbiseden; makina mühendisleri, makinadan sonra doğdu. Sınıfların belirlenmesine, iyice tanımlanmamış kavgalar yardım etti. İyice tanımlanmamış da olsa kavgaların varlığı, sınıfların varlığına karine oldu.

İnsana özgü her kavga mutlaka siyasaldır. Hatırlanmalı, burada, aydın akliyle mücadele eden insan olarak tanımlanıyor. Bu mücadele, kaçınılmaz olarak, politiktir. Aydın bu mücadele içinde gelişiyor ve büyüyor. Orta çağdan kalma kalıntılar, Türkiye'nin orta çağı daha uzun oluyor veya aynı anlama gelmek üzere Türkiye orta çağını yeniden yaşıyor, ancak böyle bir mücadele sürecinin içinde azalıyor ve kayboluyor. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına gelindiği zaman, entelijansiya yeni bir çekim merkezine, Doğu'ya yöneliyor, daha saflaşıyor ve daha belli ölçüde politik bir renk kazanıyor.

Politika, hep iktidar içindir. İktidarı ve mutlaka yaşanan günlerin iktidarını amaçlıyor. İhtilâlci, mutlaka iktidar istiyor, yalnız geleneksel çevre içindeki iktidar ile ilgilenmiyor, yeni bir düzeni düşlüyor. İktidar kavgasını yapan ise çağdaş düşüncelere karşı çok daha sabırsız ve acımasız olmak zorunluluğunu duyuyor.

İktidara yönelmiş ve toprakla bağlarını koparmış, oluşmakta olan, yeni bir burjuva sınıfının, fizyokrasinin ufuk açıcı akım tablosuna bakarak, fizyokrasinin bütün

değerleri toprağa bağlayan ideolojisine razı olması mümkün mü? Bunları en acımasız bir biçimde eleştirmek zorunda. Bunun anlamı ise, burada, şu olyor: Tarihin bulduğu eleştirilerin bir bölümü çağdaşlarında var.

Tanzimat'ın mimarı sayılan Reşit Paşa'nın «İngilizci» olduğu eleştirisi yakın çağdaşlarında da var. Reşit'in yetiştirmelerinin, manevî çocuklarının, çoğu bunu açıkça yazıyor. Cevdet Paşa'nın veya diğerlerinin yazılarında «merhum İngiliz siyasetine meyyal idi» sık sık geçiyor. Ancak gerek Cevdet Paşa ve gerekse, örnek olsun, Kemal Bey, Reşit'in «İngiliz'ci» oluşunu kaydederken hiç bir övgüyü de esirgemiyorlar.

Nedenleri var; birisi, Türk aydınının doğuşunda «İngiliz'ci» olmak son derece olağan. Şöyle sorulabilir: Kim, «İngiliz'ci» değil ki? Kemal'in kendisi «İngiliz'ci» değil mi? «İngiliz'ci» olmada, Türk tarihinin ilk becerikli ihtilâlci paşalarından olan Mithat'ı kim aşabilir?

Sultan Aziz, «İngiliz siyasetine meyyal değil idi», devrildi. Açıkça «İngiliz'ci» ve mason Murat tahta getirildi. Deli çıktı, indirilmesi gerekti. 1876 ihtilâli ile, Türk tarihinde «Rusya siyasetine mayyal» olan ve bu yüzden muhalifleri tarafından «Nedimof» olarak adlandırılan Mahmut Nedim Paşa, sadrazamlıktan indirildi. Bütün bunların arkasında Mithat var.

Sultan Hamid ise kesinlikle İngiliz siyasetinden uzak ve bir Anglofob. Sultan Hamit için Türk ilericilerinin kullandıkları sıfatların çoğu, İngiltere veya Fransa başkentlerinde icat edildi. Ne demek? «Türkçü» Suavi, Anglofob Hamid'i indirip Anglofil Murat'ı tahta çıkarmak için Çırağan Baskını'nı düzenledi, Beşiktaş emini Yedi-Sekiz Hasan Paşa'nın süpürge darbesiyle can verdi.

Bunlar ne demek? Mustafa Kemal'in de «İngiliz'ci» olduğu öne sürüldü. Türk gericilerinin, İdris Küçükömer dahil, bu karalamalarına Aydın Üzerine Tezler'in ileriki kitaplarında geleceğim. Şimdilik şu: Bu karalamada hiç mi doğru kırıntısı yok? Var, Türkiye Üzerine Tezler'de açıklandı, Mustafa Kemal hep İngiliz dostluğunu istiyor.

Buna pek önem veriyor. Ancak İngiliz dostluğunu istemek başkadır, İngiliz'ci olmak bambaşka.

Doğrunun kırıntısı, doğrunun kendisi değildir. Çok zaman karşıtıdır. Diyalektik materyalizmde relavitizm vardır; ancak diyalektik materyalizm relavitizm değildir. Tam karşıtı. Bilim, Newton'un mekanik yasalarından ve mekanizma kavramından çok yararlandı; ancak, bilimsel düşünceyi bir mekanizmin yansıması olarak görmek bilimi öldürmek oldu.

Basitçilik, düşünmenin düşmanıdır. Ekonomiyi en büyük karışıklığında incelemeye çalışan fizyokratlardan sonra, iktisatı, Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe basitliğiyle anlatmaya çalışmak, Adam Smith'in düşünceyi arkadan bıçaklaması oldu. Yalnız bu bıçaklamadan doğan asıl zarar, ansiklopedik bir kültüre sahip olan Adam Smith zamanında değil, Soğuk Savaş döneminde kuş beyinli Amerikan iktisatçılarının, başta Türkiye'ye bir veba gibi giren Samuelson, yazdıkları ders kitaplarında görüldü. Yayıldı.

İkincisi, feodaliteyi geç yaşayan, Orta Çağa yeniden giren Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı da geç oldu. Ondokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla kaldı. Bu, daha önce formüle edilen bir tezle, Türkiye'nin stratejik öneminin bir ondokuzuncu yüzyıl olgusu olması teziyle, yakından ilgili. Bir saptama, Osmanlı gecikmiş bir yıkılışa sahip.

Şimdi bir soru: İyi mi, kötü mü, oldu? Sonucu olmayan uzun bir tartışmayı gerektirir. Yalnız bu tür soruların yine de bir yararı var. Bazı olumsuzlukları ortaya çıkarmaya yarar. Biri şu: Bu gecikmiş yıkım, kendi tarihinin ürünü olan, Türk aydını içinde bir takım kanseröjen hücreler yarattı. Gecikmiş yıkım Türk aydınının bazı organizmalarında kanser etkisi yaptı, çökertti.

Çok güzel bir örnek var: Halide Edip Hanım. Bir ansiklopedi için hazırladığım Cumhuriyet Dönemi Türk Aydını (*) incelemesinde Cumhuriyet döneminin mücadeleci ve önde gelen üç hanımından birisi olarak gördüğüm

(*) Bilim ve Edebiyat içinde.

Halide Hanım'ın bir casus olduğunu söyleyeni işitmedim. Ancak Halide Edip'in birbiriyle iç içe iki eylemi var, biri diğerini öldürüyor. Halide Hanım, babası sarayda memur ve kendisi Amerikan kolejini bitiren ilk Türk kızı, Saray'ın boynuna idam fermanı astığı birinci manga ihtilâlciler arasında yer alıyor ve tek kadın. Halide Çavuş olarak Anadolu'da savaşıyor ve aynı zamanda Türkiye için «Amerikan Mandası» istiyor.

Türk aydını bilimsel olarak incelenmeye lâyık. Böyle bir iş için, Halide Hanım ne kadar zengin bir vak'a, bir olgu, case oluyor. Halide Hanım'ın bilimsel anlamda teşrih edilmesi, parçalara ayrılması, otopsisinin yapılması gerekiyor. Kanseröjen organizmanın alınması ve atılması gerekiyor.

Türk aydını zenginleşebilmek için buna mecbur. Aksi takdirde Halide Hanım'dan, bir çok basitçi kafanın yaptığı gibi, tümden vazgeçmek gerekecek. Bu ise pek büyük yazık. Başka nedenler bir yana, Handan gibi, Sinekli Bakkal gibi, aydın romanları yazmış birisi.

Halide, tarihinin çocuğudur. Reşit, Mithat, Kemal, Halide ve hiç kuşku yok, Mustafa Kemal aynı tarihin ürünleridir. Bu tarih, kendi çocuklarına, kendilerine güvenmemeyi öğretti. Halide, bu öğreti içinde bocaladı, Mustafa Kemal, kendi makûs talihini yenerken tarihin öğretisini boşa çıkardı.

Üçüncü bir tekrar ile başlıyor: Yeniçeriliğin yıkımıyla başlayan Türk aydın tarihi bir kaçışın ve bir arayışın tarihidir. Türk yenilik hareketi tarihi, yanlızlıktan kaçışın ve bir dayanak arayışın tarihi oldu. Bu, her eyleme damgasını vurdu.

Tanzimat'ta da ortaya çıktı. Yeni değil, İbret Gazetesi'nde Kemal Bey yazdı: «Tanzimat'ın en ziyade mazhar-ı taarruz olacağı bir ciheti de Avrupa kefaleti altında bulunmasıdır.» Kemal, bundan yüz yıldan uzun bir zaman önce İbret'te yayınladığı «Tanzimat» başlıklı incelemesinde Tanzimat'a Avrupa'nın kefil gösterilmesinin en çok eleştirilecek yanlarından birisi olduğunu kaydetti. Ancak Kemal, aynı incelemesinde, şu soruyu da sordu: «Binaena-

leyh Tanzimat'ı o zaman efkâr-ı umumiye himayesine vermek, cellâd eline teslim etmek kabilinden olmaz mıydı?» Kemal'in bu üzerinde çok düşünülmesi gereken ve üzerinde durulacak olan sözü, bugünün dilliyle, şöyle: «Öyleyse Tanzimat'ı o zaman kamu oyunun koruyuculuğuna vermek, cellâd eline teslim etmek türünden bir iş olmazmı?» Acı, ama gerçek: Hiç kuşku yok, olur. Gerçek, ama güzel: Türk yenilik hareketi, yeniliğe düşman halkı yenilikçi yapabilme serüvenidir.

Bu serüvenin başlatıcılarından Kemal, bu sorusundan hemen sonraki soruyu yazarken kim bilir ne kadar üzüldü? Kemal, şöyle sürdürdü: «Efkâr-ı umumiyyeden başka dahilî ne kuvvet bulunabilirdi ki, Tanzimat anın kefaletine tevdi olunabilsin? Şeriat mı denilecek? O, zaten mer'î olsaydı Tanzimat'ı neşre hacet kalmazdı. Ulema mı denilecek?...» Devam etmeye gerek yok, «zavallı» ve «öncüler», yabancı sefaretlerden başka dayanılacak yer bulamadılar.

Ve tarih, en büyük doğrulayıcı ve düşüncenin en güvenilir kurtarıcısı, kendi halinde büyük zigzaglara ve kaprislere sahip. Çok acımasız. Çünkü tarih sıçramalarla, ihtilâllerle yürüyor. İhtilâller, özellikle yükseliş dönemlerinde geçmişin ölü elini yeniden öldürmek ihtiyacını duyuyor. Desteklerini genişletmek zorunda kalıyorlar. Bu, «yeni insan» ile mümkün; ihtilâllerin yeni insanları, ihtilâllerin «militanları» demek.

Bu, yapıldı. Tanzimat, en acımasız eleştiriyi, kendi torunu sayılması gereken Kemalizm'den aldı. Kemalizm, Türk yenilik tarihinde kendisine en yakın olarak Tanzimat'ı bulduğu için olmalı, en büyük saldırılarını Tanzimat'a yöneltti. Bir anlamda Tanzimat'ı küçük görüp küçük göstererek kendisini anlatmayı ve kabul ettirmeyi denedi (*).

(*) «Cesaret edebilseydim, Tanzimat'tan beri bir nevi Oedipus kompleksi, yani bilmeyerek babasını öldürmüş adamın kompleksi içinde yaşıyoruz, derdim.»

Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi. İstanbul, 1970, s. 29-30.

Saldırı ve eleştiri, daha doğru bir deyişle, eleştirel saldırı, çok zaman, kendini anlatmanın bir yolu oldu.

Kemalist aydın, Tanzimat aydınını sorumlu gördü, kötüledi (*). Bunun ayrıntıları birazdan. Yalnız tekrar ederek söylenmeli, tarih zigzaglarla dolu. İhtilâlciler ise kendi tarihleriyle ve özellikle aydın tarihleriyle, çok ilgili. Bilim adamları gibi ilgi duyuyorlar, fakat, soğuk kanlı olamıyorlar. Olmaları da beklenmiyor.

İki cereyanlı bir akım ortaya çıkıyor. Birisi, meşrutiyet kazanma dönemine denk düşüyor. Doğan Avcıoğlu'nun Yön Dergisi, soğuk savaşın yarattığı kıraç topraklara sosyalizm düşüncesini serpmek istedi. Derin bir yasaklama döneminden sonra sosyalist ideallere meşruiyet kazandırmanın yollarını aradı. Mustafa Kemal'i en azından sosyalizme dost göstermenin yanında Kemal'i, Ziya Gökalp'i ve Türk tarihinin büyük aydınlarının çoğunu sosyalist ilân etti (**). Bu eğilim içinde İzmir şovenizmi ve ilericilikten çok ilerde görünme tutkusuyla hareket eden Samim Kocagöz, İzmir'de ilk kurşunu atan Hasan Tahsin'in bile sosyalist olduğunu, yine Yön Dergisi'nde, yazdı. Hasan Tahsin'in demokrat olduğundan bile kuşku duymak gerek.

Bu cereyan, bir ideolojiye meşruiyet kazandırma dönemine özgü ve tdrihe mal olmuş aydınlardan kuvvet almayı amaçlıyor. Diğer cereyan, bir siyasal hareketin huruc dönemine denk düşüyor, yolunu açabilmek için geçmiş ve yaşayan aydınlarla sert bir kavgayı içeriyor. Re-

---

(*) «Hayat, şüphesiz, bütün cemiyetindir. Fakat mesuliyet yalnız münevverindir.»

Ahmet Hamdi Tanpınar, ibid., s. 39.

(**) «İngiliz sosyalist geleneğinin önemli bir bölümü, gerçekte, sırlı, enigmatic kişilerin bir dizi yeni yorumundan ibarettir.»

F.C. Harrison, A New View of Mr Owen,
S. Pollard and S. Halt, (eds), Robert Owen, Prophet of Poor, Essays in Honor of two hundredth Anniversary of his Birth, Bucknell University Press, 1971, s. 1.

SOSYALİST OSMANLILAR (*)

Vatanseverlik, Osmanlı aydınlarını liberal iktisadî düzene cephe almaya sevketmiştir.

Namık Kemal'in sosyalist hocası

NAMIK KEMAL
sosyalist hocayı seçti

Türkiye'nin batı ile esaslı kültür bağlarını kurduğu devre, Batıda ferdiyetçiliğin en hararetli bir şekilde savunduğu ve devlet müdahalesine büyük şüphelerle bakıldığı bir devirdir. Buna rağmen Türkiye'de batıya yönelen düşünürlerin büyük çoğunluğunda aşırı ferdiyetçiliğe karşı bir sempati belirmemiştir. Meselâ Namık Kemâl Paris'te iken iktisat kültürünü Emile Acollas'dan almıştı. Acollas ise Communeün yani Prusya savaşından sonra Paris'te kurulan ihtilâlci sosyalist idarenin gayeleri sempatiyle karşılayan, daha sonra da Radikal - Sosyalist Partiden 1876 seçimlerinde adaylığını koyan bir fikir adamıydı. Namık Kemal'in, kendi ifadesiyle «bırakınız geçsin, bırakınız yapsın»a karşı bir tutuma yönelmesinde hocanın etkilerini görmek mümkün-

(*) Aydın Üzerine Tezler'i yazarken dostum Doğan Avcıoğlu ile çok tartıştım. Bu aktarmayı yaptığımı söylediğimde, yazının Şerif Mardin'e ait olduğunu belirtti.

dür. Öte yandan bir çok kimse arasında tutup da Acollas'nin derslerine devam etmeği seçmiş olması, Namık Kemâl'de, başıboş bırakılmış bir iktisadi sistemi beğenmiyen bir düşünce tarzının zaten eskidenberi mevcut olduğunu göstermektedir.

1860'ların ve 1870'lerin Osmanlı aydınlarının bu tutumlarına etki gösteren unsurlardan biri de vatanperverlikleridir. İktisadî hayatın ecnebilerin ellerinde bulunduğu bir devirde «bırakınız yapsın» prensibi, yabancıların iktisadî hayatımıza daha da hâkim kılınmaları demekti.

Osmanlı Sosyalist Fırkası

Tam anlamıyla «sosyalist» adıyla anılabilecek akımların Türkiyede etki göstermeğe başladığı devir İkinci Meşrutiyet devridir. Jön Türklerin Türkiye dışında geçirmiş oldukları seneler içinde temeli hazırlanan iki ayrı akım, Türkiye'de ilk sosyalizm belirtilerinin 1908'den az sonra ortaya çıkmasını mümkün kıldı. Jön Türkler hareketinin Türkiye dışındaki faaliyetlerinde ayırıcı vasıf, üyelerinin küçük dedikodular yüzünden birbirleriyle işbirliği yapmamış olmalarıydı. Çıkardıkları gazetelerden büyük bir kısmının sahipleri tarafından Abdülhamid'e satılması daha idealist olan bazı Jön Türkler arasında tepkiler yaratmıştı. Bu tepkiler 1908'den sonra da devam etti. Öte yandan Jön Türklerin dışardaki faaliyetlerine paralel olarak, sebepleri henüz iyice aydınlatılmamış olan bir sosyal huzursuzluk, 1905'ten itibaren memleket içinde de kendiliğinden doğan bazı kıpırdamalara yol açmıştı. Bu küçük başlangıç hareketlerinden biri, İzmirde toplanan bir genç

aydın grubunun sosyalizm fikri etrafında kümelenmiş olmasıydı. Meşrutiyetin tekrar ilânından iki yıl sonra, bu iki cereyan birleşti ve Türkiye'de ilk sosyalist teşekkül olan «Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı meydana getirdi. Türkiye içindeki kurucuları, İştirak gazetesi sahibi Hüseyin Hilmi, Sosyalist gazetesi sahibi Namık Hasan gibi kimselerdi. Hayal kırıklığına uğramış eski Jön Türklerden Dr. Refik Nevzat ise Osmanlı Sosyalist Fırkası Paris şubesini kurmuştu.

Parvus ve Gökalp

ZİYA GÖKALP
Toplumcu düşünceyi savundu

Bütün bunlar olurken, Osmanlı aydınları arasında «bırak geçsin»e yani liberal iktisat sistemine karşı duyulan antipati devamı ediyordu. 1911'den itibaren ise, meşhur bir Marksist nazariyeci olan Parvus (Alexandr Helfand'ın müstear adı) Türk Yurdu'nda iktisat konusundaki makalelerin hemen hepsini yazmağa başlamıştı. Parvus, o sıralarda, Sibirya'dan yeni kaçmıştı; hem ittihatçıların maliye müşavirliğini yapı-

yor, hem de Alman sosyalist basının Türkiye'deki temsilcisi olarak çalışıyordu. Parvus'un işlediği iki esas tema Türkiye'nin iktisadi bağımsızlığı ve köylüye doğru bir hareketin yapılması zarureti idi. Birinci Dünya Harbinde karaborsacılık ve sosyal adaletsizlik örnekleri çoğalınca, bilhassa Türkçü muhitler içinde, bir taraftan Alman «sosial - politik» akımından ilham alan, öbür taraftan da Fransa'daki tesanütçülük akımının tesiri altında kalan yeni bir cereyan ortaya çıktı. Bu yeni teoriyi işleyenler Tekinalp ve Ziya Gökalp gibi şahsiyetlerdi. Esası, Türkiye'nin iktisadi bakımdan ilerlemesi için toplum yararına olan meselenin ön plâna alınması fikriydi. Gene 1919 da kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası da Almanyadan gelen akımların sonucunda ortaya çıkmıştır. Bunun kurucularını harp içinde Almanyada tahsilde bulunan bazı gençler teşkil etmiştir. Aynı yıl kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası da Osmanlı Sosyalist Fırkasının faaliyetlerini devam ettirmeğe çalışmıştır. Türkiyedeki sosyalist partiler de, bütün memleketlerde olduğu gibi artık esaslı bir yol ayrımına gelmiş bulunmaktaydılar. Zira bir taraftan, Türkiye Sosyalist Fırkası İkinci Enternasyonali tercih eder ve Avrupa anlamında bir sosyalist parti olarak çalışmağa hazırlanırken, İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası Marx'a Lenin tarafından yapılan ilâveleri benimsemiş ve bu yolda yürümüştür.

Bu akımların hiçbiri başarıya ulaşmadı. Birinci Dünya Harbi sonrasının bezgin ve mağlûp Türkiyesi, Mustafa Kemâl gibi, kütleleri peşinden sürükliyebilecek aksiyon adamlarına muhtaçtı. Esasen bu partilerin hiçbiri, ne gerektiği gibi teşkilâtlanabilmiş, ne de kütleye hitabetme yollarını aramıştır.

. . . . . .

Yön, 1962, sayı 7, s. 12.

simli Ay Dergisi'nin 1929 yılına ait «Putları Yıkıyoruz» kampanyası bu cereyana örnek oluyor (*). Türk entellektüel tarihinin bu görkemli kavgası, kopardığı gürültü içinde zaman zaman kendisini açıklamak zorunluluğunu duyuyor. «Putları Niçin Kırıyoruz?» başlıklı başyazı şöyle başlıyor: «Her cemiyetin yaşadığı devre mahsus bir takım mefkûreleri vardır. Bu mefkûreleri insanlar, mücerret bir şekilde kavrayamadıkları için onları bazı fertlerde temessül etmiş görmek isterler. Bu mefkûreleri en iyi hazmeden, onu her mânasiyle kendisinde aksettiren kimseler o mefkûrenin mümessili olarak görülür. Biz o ferde baktığımız zaman onda kendi mefkûremizi, kendi hülyalarımızı, kendi rüyalarımızı görürüz. İşte bunlar o cemiyetin o günkü mefkûrelerinin mümessilidirler.» Başyazı, aydınları, canlı kişiler olmanın ötesinde, somutlaşmış ideoloji, Ziya Gökalp'ın yarattığı kelime ile mefkûre, olarak görüyor. Böylece, başyazının deyişi ile «kıymetten düşen putlar» ile kavga bir ideolojik kavga oluyor.

Ancak bu Tanzimat ile sınırlı olmayan ve direkt ola-

(*)Bu kampanyanın kahramanları Nazım ile Sabiha oluyor. Her ikisinin, daha sonraki yanılgılı değerlendirmelerini başka bir incelemede ele aldım.

Y. Küçük, Anı Okuyucuları İçin Yanlış-Doğru Cedveli, Bilim ve Edebiyat içinde.

Yakın zamanlarda, 1970 yıllarının ortalarında, benim sorumluluğumdaki Yürüyüş Dergisi bu iki cereyanı da sürdürdü. Önce bütün aydınları toplamaya çalıştı. Daha sonra, yaşayan aydınların önemli bir bölümüyle, çok tepki toplayan bir kavga açtı.

Bu kavga da bir «huruc» zorunluğundan doğdu. Yürüyüş ile özdeş olduğu parti, yapılacak genel seçimler için gerekli örgütlenmeyi yapıyordu. Aydınların çok büyük çoğunluğu ise, çeşitli kılıflar altında, bir CHP olgusu karşısında seçimlere yönelik örgütlenmeyi istemiyor ve bunu bölücülük olarak niteliyordu.

Böyle bir durumda siyasal örgütlenmenin yolunu açabilmek için «kavga» gerekti. Yaptım. Bütün sorumluluk bana ait oldu. Yürüyüş'ün her iki cereyanı sırasında da parti yöneticileri, benim arkamda yer aldılar. Seçim yenilgisinden sonra yollar ayrıldı. Beni suçlayarak aynı yolda yürüyebileceklerini sandılar.

rak Kemalizm'e bağlanamayan bir kampanya oluyor. Resimli Ay'ın «Putları Yıkıyoruz» kampanyası, çok daha genel ve sosyalizm adına bir kampanya niteliğini taşıyor. Ancak, daha sonraki gelişmeler, bunun bir başlatıcı olduğunu ortaya koyuyor.

Resimli Ay'ın kampanyası ile Kemalizm'in Tanzimat için açtığı kampanya arasında Kadro Dergisi var. Kadro Dergisi her bakımdan ara bir yerde duruyor. Belli başlı yazarları Türkiye Komünist Partisi'nden geliyor ve Kadro, Kemalizm'in ideolojisini kurmayı üstleniyor.

İlk bakışta içten ve nesnel gelişmelere uygun bir işbirliği olduğunu söylemek mümkün. Türkiye Komünist Partisi'nin ideoloğunun Kadro Dergisi aracılığıyla Kemalizm'in ideolojisini yapmayı üstlenmesinde, Kemalizm'e sosyalizan bir çeşni katmak isteğinin rolü olmuş olabilir. Kemalizm açısından ise, durum daha elverişli görünüyor. Burjuva devrimler, düşmanlarına hücumu, kendi uçları kanalıyla yapıyorlar. Bu da normal; Kemalist ideolojiye bir sosyalizan çeşni katmak isteyenler, Kemalizm'in düşmanlarıyla daha sert kavgaya tutuşacaklar. Tutuşuyorlar.

Devam ediyor. Tanzimat'a, Kemalizm adına sistematik hücum, Tanzimat'ın yüzüncü yılı yaklaşırken başlıyor. 1938 yılında İnsan Dergisi, o sıralarda sosyalizan düşüncelere yakın ve itibarlı sosyoloji mesleğinden Hilmi Ziya'nın yönetiminde, «Tanzimat'a Karşı» çıkıyor. Bunu aynı yılın sonunda resmî Ulus Gazetesi'nde Burhan Asaf'ın (*)

(*) Burhan Asaf, Macar asıllı Holywod yıldızı Zsa Zsa Gabor'un ilk kocası olarak, magazin meraklıları tarafından tanınıyor ve hatırlanıyor. Ancak başka özellikleri var. Kültürlü ve üstün polemik yeteneğine sahip. İnadı yok ve galiba hep «sözcü» olmaktan hoşlanıyor. Türkiye Komünist Partisi'ne bulaştığını sanıyorum. Kemalizm'in ideolojinin kuruluşuna heyecanla katılıyor. Daha sonra Kemalizm heyecanını yitirince 1950'li yıllarda Menderes'in sözcüsü oluyor. Bayar - Menderes istibdatının bütün uygulamalarını, radyodan, kabul etmek gerek, büyük bir yetenekle savunuyor.

Burhan Asaf Belge, tanınmış eleştirmen Murat Belge'nin babasıdır.

PUTLAR ETRAFINDA KOPAN GÜRÜLTÜ

Putlara tapanlar veya kendilerini put sananlar neşriyatımız etrafında gürültü koparmak, gençliği ayaklandırmak istediler, fakat kullandıkları silâh kendi aleyhlerine dönmüş ve kendilerini yaralayıp düşürmekten başka hiç bir netice vermemiştir.

Sadri Etem (*)

İki aydır harpten evvelki edebiyat nesli salip ordularının akınlarına benziyen bir edebiyat harbi açtı. Bu harp kazların arkasından giderek işte Kudüs burasıdır diye önüne gelen yere saldıran derbeder şövalyelerin, derbeder, savruk akınından başka bir şey değildir.

İki aydır harpten evvekli edebiyat nesli kâh gazete sütunlarında küfür savuruyor, kâh siyasî müesseselerin kapılarında durarak gelip geçenin kulağına bir şeyler fısıldıyor. Gazete de sövdü, kimseyi kandıramadı, herkes:

«— Fikre ve iddiaya karşı küfürden bir şey çıkmaz, dedi. Küfürle âmmenin huzurunda muvaffak olamayınca işi değiştirdiler, aralarında fiskos ettiler ve bir vaveyla ile Bab-ı âliye akın ettiler. Gözler dönük, renkler atık, el ayak titriyerek bağrıştılar:

«— Vatan tehlikede!

Sahte hatiplerin sözleri bir gün bile insanları aldatamadı. Herkes aczin bu telâşına güldü. Ve acze düşenlerin iptidailiğini daha açıkça gördü.

. . . . . .

(*) Yazıyı yazan Sadri Etem önce; Nazım'ın karikatürlerini çizen Ratip Tahir sonra CHP milletvekili oldular.

Şu iki ayın bellibaşlı edebî hâdiseleri tetkik edilirse beriki tarafın ölçüsüz ve iftiradan ibaret olan iddialarını daha iyi görmek mümkün olur.

Son edebî münakaşalardan sonra gaflariyle, tahkir ve küfürleriyle kendi kendini deviren mini mini sahte putçuk

Yakup Kadri Bey

Son günlerde hatalı ve acemice hareketleriyle kendi kendini kırıp deviren ve bu suretle bizim vazifemizi kolaylaştırarak kendisiyle ayrıca meşgul olmağa imkân bırakmıyan mini mini sahte putçuk

Hamdullah Suphi Bey

İKİ NESİL ARASINDA

Son bir sene zarfında harpten evvelki nesille sonraki nesil arasında zaman zaman müsademeler oldu. Nihayet Akşam gazetesinin edebiyat anketi harpten evvelki nesille harpten sonrakini tamamiyle birbirinden ayırdı. Üstat geçinen efendiler bu vaziyet önünde küplere bindiler, ve yavaş yavaş el altından tezvire başladılar. Makaleler, makaleleri takip etti. Üstatların sinirleri gittikçe bozuldu. Yakup Kadri bey bu sinir zafının en şaheserini yazdı ve bir kalemde bastı küfürü, dedi ki:

«— Gençler müterediddir, çünkü... Samanla karışık hamur yediler... Bu makaleye Va-Nu, Peyami Safa, Halit Fahri ve ben cevap verdik. Cevaplarımızda Yakup Kadri beyin yanıldığı noktaları yazılarımızda terbiyeli adamlara mahsus hulûs ve nezaketle anlattık. Bu esnada Hamit ve M. Emin beylerin dahi ve millî şair olmadıklarına dair neşriyat yapıldı. Yakup Kadri bey mahut, meşhur cevabını verdi. Bu cevap sinir buhranının ikinci mühim eseriydi. Bu hastalık kafa buhranına sözle ve kalemle cevap verilemezdi. Bundan sonra Hamdullah Suphi bey halis bir İngiliz gramofonu gibi madenî seslerle bağırmağa başladı. Söylendi, söylendi... Edebiyat bahsini kapatmak için ne lâzımsa yaptı..

NASIL MUGALATA YAPTILAR?

Abdülhak Hamit bey dahi, M. Emin bey millî şair olmazsa Türkiye harap mı olur? Doğrusu anlamadık, anlayamıyoruz.

Bu iki şair de olmasaydı bu memleket yine bu halde olacaktı. Birisinin dâhiliği, ötekinin millî şairliği eğer müdafaa edilecekse yazsınlar, çizsinler birinin dâhî, ötekinin millî şair olduğunu ispat etsinler. Harpten evvelki neslin elleri ka-

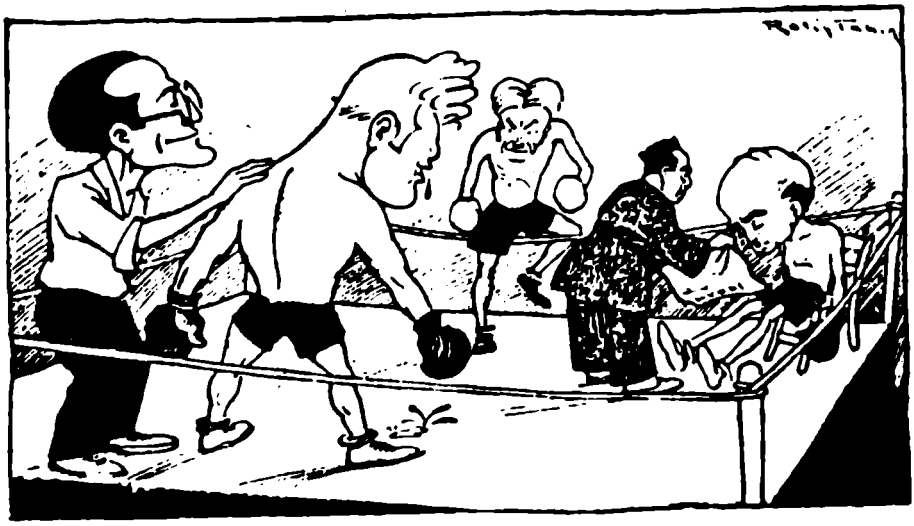
lem tutamıyacak bir hale geldi galiba! Çünkü neşriyat meydanda. Hamit beyin dâhiliğini iddia edenler evvelâ dehâdan, başlıyarak açıkça iddialarını söylemelidir.

Neden siniyorlar?. Neden dâhileri, milli şairleri biz cahillere anlatmak lûtfunda bulunmuyorlar? Zannederim ki müdafaa edilecek bir şey bulamıyorlar da kalemleriyle burunlarını karıştırıyorlar. Bütün bu mücadeleler esnasında yalnız Orhan Seyfi bey M. Emin beyi müdafaa etti. Bakınız ne müdafaa?.. Aşağıdaki satırları Orhan Seyfi beyin bir makalesinden aynen alıyorum:

NASIL MÜDAFAA EDİYOR?

«Bitarafane düşünülürse şu kuru milli şair ünvanı, zavallı Emin beyin şimdiye kadar halka avaz avaz bağırarak şiirlerini okumak için sarfettiği nefese bile değmez.

Mehmet Emin bey, edebi ihtiraslardan hiç birini kalbinde taşımıyor. Ne türedi muharrirler gibi eserlerine yüksek bir hakkı tahrir istiyor, ne şimdiki dâhiler gibi sanate anlaşılmaz bir ye-

Son haberlere nazaran edebi münakaşa Yakup Kadri bey'in nakavt olması ve yerine Hamdullah Suphi beyin geçmesiyle neticelendi (kartal)

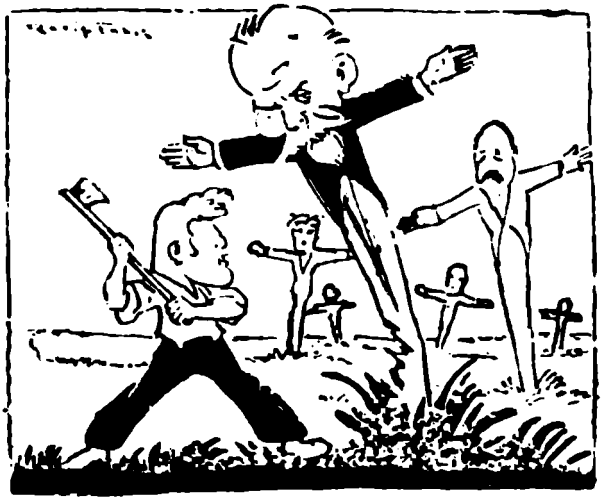
nilik getirdiğini iddia ediyor. Bilâkis o gayet mütevazı, gayet kanaatkâr bir tarzda bedava yazıyor, bedava okuyor, bedava neşrediyor, hattâ eserlerinin tab'ı ücretini bile kesesinden veriyor. Hepimizin kütüphanesinde bu büyük ruhlu şairin hediye edilmiş bir kitabı vardır.

«Aylık mecmuada Emin beyin lisanına hücum edenler düşünmüyorlar ki, o lisan güzel türkçenin yeni söz söylemeğe başladığı ilk çocukluk devrinin lisanıdır. Biraz çatra patra, biraz peltek, biraz çapraşık, fakat ne de olsa gene türkçedir. Şimdi çıtır çıtır konuşan bu sevimli küçük hanım o zaman henüz doğmuştu. Emin bey ilk defa olarak ona tükçe: «Baba» dedirtti!.

Görüyorsunuz ya, milli şairi çok samimi ve çok temiz ve hüsnü niyet sahibi bir türk şairi nasıl müdafaa ediyor?

Beyendiniz mi? Bence bu tecavüzler, ve bu müdafaa dünkü neslin hakikaten zavallılığına bir misalden başka bir şey değildir. Millı bir şair değil, alelâde bir arzuhalci bile bu şekilde müdafaa edilemez.

Bize medhin ve zemmin haricinde Hamidi ve M. Emini anlatsınlar bu edebiyat zirveleri hak-

Edebiyat mezarlığında bir vak'a!
Nazım Hikmet B. — Haniya, putları yıkıyoruz!

kında hiç olmazsa bir tetkik neşretsinler. Rufai dervişleri gibi dövünmekten,

«— Hamid'e dâhil, Emin'e millî şair demedi» diye Valide hanında dövünür gibi göğsünü bağrını açıp ağlaşmaktan, bağırışmaktan ne çıkar?

SAHTE KAHRAMANLAR

Bir şey çıkmaz. Fakat bağırıp, çağıranlar bir edebiyat iddiasını gürültü ile yok etmek istiyorlar. Nitekim bir taraftan küfürle halat halat savrulurken Yakup Kadri beye sorulan suaîler de cevapsız kaldı. Yakup Kadri beye siz yeni lisanı biz yaptık diyorsunuz ona sizin bu yeni lisan aleyhine yazılmış yazılarımız var, ne dersiniz?» diyenler şu cevabı verdi:

— Sokak itleri.

Vs.. Vs..

Halbuki Yakup Kadri bey (Rebap) ta çıkan bir makalesinde aynen şöyle diyordu:

«Yeni... — Satıyorlar. Kaça? Nasıl? bilmiyorum, fakat satıyorlar. İki senedir gazetelerde ilânlarını görmediniz mi?» Yeni lisan, «Yeni Fikir», «Yeni Hayat».

Ey görgüsüz çocuk ruhlu kimseler! Eğer yeni köprülerin, yeni evlerin, yeni bayramlık elbiselerin vakıt bevakıt size temin ettiği zevki, saadeti dudaklarınıza verdiği hande-i neşatı daha ziyade genişletmek isterseniz şüphesiz ki istersiniz gidiniz, koşunuz; satıyorlar: Selânik'te «Yeni Fikir», «Yeni Hayat», «Yeni Lisan»...

«Şaka bertaraf. Fakat bütün bunlar doğru mu acaba! Hakikaten etrafımızda öyleleri vardır ki, kendilerinde lisanları bir kundura gibi eskitip atacak ve yeni lisanlar icad ve ihtira edecek kadar garabet ve cesaret bulsun. Var mıdır etrafı-

mızda öyle dalgınlar ki, lisanlariyle kunauralarını bir tutsunlar ve ilmi elsineyi eskicilik denilen zenaatle karıştırsınlar. Eğer bu gibi kimseler cidden mevcut ise ve eğer bu gibi kimselerin sesi herkes tarafından işitilecek kadar yükseliyorsa emin olalım ki, bir tehlike-i ictimaiye önündeyiz. Lisanımızın hususiyetleri gidiyor, yani ruhumuzun hususiyetlerini kaybediyoruz.

«Efendiler, gülmeyiniz. Göreceksiniz ki bir gün halk bu yeniliği kabul edıverecektir. Zira, halk denilen kuvve-i meçhule her zaman, her yerde hamakatın âşıkı, hamakatın müdafii, hamakat denilen çirkin ve canavar başlı nevzadın mürziasıdır. O bilmez ki bir milletin lisanı demek ruhu demektir. Her kelimenin âmakı mevcudiyetimizde na kabili istilâs kökleri vardır, ve lisanların aldığı tarzı eşkâl bizim haleti hissiye ve fikriyemizin çizdiği hututu tabiiye ve esasiyeye tâbi ve mutabıktır. Lisanımızın tebeddülü için lâzım değil mi ki biz değişelim.

«Senelerin, asırların bizde hasıl ettiği tarzı tahassüs ve tefekkür değişsin. Biz Osmanlıyız ve bu Osmanlı lisanıdır. İstiyorlar ki biz Çağatay olalım ve Çağatayca söylıyelim. Hayır bu kabil olmayacaktır. Hayır... Zavallı yenilik, zavallı bayramlık elbiselere benzeyen yenilik..»

Yakup Kadri bey bunları işitmemiş gibi davrandı. Ve bu sualleri sanki «Cumhuriyet»e yeni rejime yapılmış bir irtica hücumu şeklinde göstermek için bin bir çare aradı. İşleri gürültüye getirmek istiyen efendilere diyoruz ki:

«— Bizler edebiyattan bahsettik. Bazı gürültüler oldu, geçti gitti. Muayyen fikirler söyledik, şimdi tekrar edebiyat bahsına dönebiliriz.

Resimli Ay, 1926, sayı 6

KİM KİMİN GÖLGESİ

Peyami Safa

Üstatlar — Talebesi

Abdülhak Hamit: Flornalı Nazım
Halit Ziya: Mehmet Rauf
Mehmet Rauf: İzzet Melih
İzzet Melih: Burhan Cahit
Şair Nedim: Yahya Kemal
Yahya Kemal: Faruk Nafiz

Faruk Nafiz: Şüküfe Nihal
Şüküfe Nihal: İffet Halim
Refik Aydede: Yusuf Ziya
Şair Eşref: Hüseyin Rifat
Fikret, Akif: Mithat Cemal
Fazıl Ahmet: Abdülbaki Fevzi
Ahmet Kutsi: Necip Fazıl
Necip Fazıl: 7 meşale (Aksi de sahihtir)

Ahmet Hidayet: Selâmi İzet (Aksi de sahihtir)
Mehmet Emin: Orhan Seyfi Destancılar

K. Zade Fuat: Ali Canip
Nazım Hikmet: Yeni şairler
Reşat Nuri: Mahmut Yesari, Reşat Nuri
Vâlâ Nurettin: Hikmet Feridun
Kara Davut: Nizamettin Nazif
Hüseyin Rahmi: Ercüment Ekrem
Suat Derviş: Halide Nusret
Bütün Şairler: Halit Fahri ve Celâl Sahir
Peyami Safa: Server Bedi, Filân

Türk edebiyatının simaları esasen mahduttur. Mevcutların yarıdan fazlası öteki yarısının gölgesi olduğuna göre bu tasfiye ameliyesinden sonra ediplerimizin sayısı yarıya iniyor. Edebiyat tarihcilerimize bir hizmet olmak üzere biz de basit tasfiye amelivesini yapıverdik.

Resimli Ay, 1929, sayı 10, s. 16

★

Başyazı :

PUTLARI NİÇİN KIRIYORUZ?

Her cemiyetin yaşadığı devre mahsus bir takım mefkûreleri vardır. Bu mefkûreleri insanlar mücerret bir şekilde kavrayamadıkları için onları bazı fertlerde temessül etmiş görmek isterler. Bu mefkûreleri en iyi hazmeden, onu her mânasiyle kendisinde aksettiren kimseler o mefkûrenin mümessili olarak görülür. Biz o ferde baktığımız zaman onda kendi mefkûrelerimizi, kendi hulyalarımızı, kendi rüyalarımızı görürüz. İşte bunlar cemiyetin o günkü mefkûrelerinin mümessilidirler. Böyle olduğu için de az çok mukaddes bir mahiyeti haizdirler.

Bu fertlerin birer put olabilmeleri için cemi-

yetin o günkü mefkûreyi hakikaten ve tam mânasiyle temsil etmeleri lâzımdır.

İşte biz «Put»tan bunu anlıyoruz. Yine bıliyoruz ki bazı fertler hiç bu kıymet ve vasfı haiz olmadıkları halde yanlış bir telkin ve telâkki neticesinde, kendilerini put gibi göstermeğe çalışırlar. Bunlar da sahte putlardır.

İşte biz bu sahte putları yıkmağa çalışıyoruz. Bizce gerek Abdülhak Hamit, gerekse Menmet Emin bey bizim sanat sahasındaki ideallerimizi temsil eden kimseler değildirler. Bu itibarla bunlar edebiyat ve sanat hayatımızın sahte putlarıdırlar.

KIYMETTEN DÜŞEN PUTLAR

Cemiyetler son medenî devreye girdikten sonra putlara ihtiyaç hissetmezler. Doğrudan doğruya fikirlere ve cereyanlara inanırlar. Medenî ve mütekâmil bir fert fikri kavrayıp ona inanabilecek hale geldiği için, o fikri temsil eden müşahhas putlara muhtaç değildir.

O vakit yapılacak ilk iş fikri ve cereyanı eğilmez, bükülmez bir taş haline getiren, sahte putları yıkmaktır. Çünki Cemiyetin fikirlerini temsil ettiklerini iddia eden sahte putlar bu fikirlerin tahaccür etmesine sebep olurlar. İnsanlar artık bu sahte putların kudsiyetlerine halel verebilecek her türlü yeni fikir ve cereyanları reâdetmeğe meylederler. Halbuki cemiyetin terakkisi için yeni fikirlere ve yeni cereyanlara ihtiyaç vardır? Bu yeni fikir ve cereyanlara inkişaf imkânı verebilmek için bu tahaccür etmiş fikir ve sanat putlarını ortadan kaldırmak ihtiyacı başgösterir. O vakit insanlar kendi fikir ve hayallerini temsil edemediğine kani oldukları sahte put-

ları devirip yeni fikirlere yol açarlar.

İşte biz de putları yıkmakla eskimiş, çürümüş, mütehaccir putları devirip yeni fikirlere, yeni cereyanlara yol açmaktan başka bir şey yapmıyoruz.

Filhakika Abdülhak Hamit bey bizim için artık bir sanat ve edebiyat putu olabilir mi? Bu şair artık bugünkü yeni sanat ve fikir cereyanlarını temsil edebilir mi? Demek ki artık bize put olamaz. Şu halde yeni fikirlere inkişaf imkânı vermek için evvelâ bu eskimiş ve kıymetten düşmüş putu yıkmak zarureti vardır.

Mehmet Emin beye gelince, şahsen kendisine hürmet ettiğimiz bu adam etrafında koparılan, daha doğrusu kopartılmak istenen fırtınaya hayret ediyoruz. Mehmet Emin bey milli şair olabilir mi? Emin beyin kullandığı lisan bile türkçe değildir. Emin beyin lisanı sahte, uydurma ve bizimle alâkası olmayan yabancı bir lisandır. Böyle olduğu içindir ki Emin bey türkçenin son istihale devrinde lisan üzerinde hiç bir tesir yapamamıştır. Emin beyin şiirleri bizim hissimizi, ruh ve hayalimizi ifade eder mi? Bunu iddia edebilen bir türk genci var mıdır? Emin bey kendi yazan, ve kendi yazdıklarını kendisi basan ve kendisi okuyan bir şairdir. Bizim ruhlarımızda Mehmet Emin beyin şiirlerinin bir akis yaptığı vaki değildir.

O halde bu feryat, bu gürültü niçin? Neden hürriyetin ve yeniliğin âşık ve müdafii olmak lâzım gelen gençliği, eskiliğin müdafaası için tahrike cesaret ediyorlar? Niçin masum gençleri yeni fikirlere yol açmak isteyenlere bir duvar gibi kullanmak istiyorlar?

Çünki gençliği tahrik eden Hamdullah Suphi ve Yakup Kadri beyler kendi saltanatlarının

da yıkılacağından korktular. Türk ocağının içinde Emin beyin yanında saltanat kurmuş bir kaç milliyet tüccarı vardır ki, bunlar yaşayabilmek için birbirlerini müdafaa ve muhafazaya mecburdurlar. Bu, öyle bir saltanat zenciridir ki, halkalardan birinin kopmasıyla ötekilerinin de saltanatlarını kaybetmeleri tehlikesi vardır. Onun için içlerinden birine hücum edilince hemen hareket geçmek ve hücumu başlangıcında öldürmek isterler. İşte Emin beyi müdafaa etmek istemeleri bu endişe ve korkunun neticesidir. Yoksa Emin beyin millî bir şair olmadığını Hamdullah bey de muteriftir, ve bunu vaktiyle Servet-i Fünunda neşrettiği bir makalede tespit de etmiştir. Hamdullah beye göre Emin bey TABAKA-YI AVAM'ın şairidir. Türk Ocakları umumî reisine göre halk tabaka-yı avamdır ve onun hissi hürmete şâyan değildir. Bunu söyliyen, ve fakat son hareketleriyle kendi kendini kırıp devirdikleri için artık bunlarla ayrıca uğraşmağa ihtiyaç kalmamıştır. Zaten bu hususta efkâr-ı umumiye de hükmünü vermiş ve mesele kapanmıştır.

Resimli Ay, 1929, sayı 6

bir dizi yazısı izliyor. Ancak bu sırada Millî Eğitim Bakanlığı'nın hacimli Tanzimat derlemesinin hazırlanmakta olduğu anlaşılıyor.

Tanzimat derlemesinin, Tanzimat'ın yüzüncü yılı için hazırlandığı muhakkak. 1940 yılında yayınlanıyor. Yazarlarının çoğu üniversite öğretim üyeleri. Bir tek amacı olduğunu sanıyorum: Tanzimat'ı kötülemek. Bu derleme bir noktayı çok iyi gösteriyor: 1930 yıllarının başlarındaki Üniversite reformu ve üniversitedeki tasfiyeye kadar yeni rejime pek uzak duran üniversite profesörleri, Darülfünun'un lâğvı ile birlikte belli bir uyum içine girmekte gecikmiyorlar. Hepsi, Tanzimat'ı kötülemek için bütün im-

kânlarını kullanıyorlar. Kötülemekte en ileriye gidenler, yine Sadrettin Antel gibi Türkiye Komünist Partisi'nden Kemalizm'e gelenler oluyor.

Dönmeler, daha ortodoks olurlar.

Aydının, aydının kurdu oluşu, dönmelerin varlığı, ve teorik sığlıkta mücadele edilen hastalığın mutlaka mücadele eden vücuda yerleşmesi, aydının ve düşüncenin gelişme yasalarının incelendiği bir süreçte bir nebülöz etki yapıyor. Nebülöz etki ise, bilimsel araştırmayı daha yaratıcı bir serüven haline getirmenin yanında, uygulanan yöntemlerin daha uygun ve hassas olmasını da zorunlu hale sokuyor. Kavgada, mermiyi atan kadar atılan merminin de incelenmesini gerekli kılıyor. Şu nedenle; eğer sadece mermiyi atana bakılacak olursa ve bir döneğin, genellikle, atacağı mermileri kendi vücudundan çıkardığı hatırlanırsa, döneğin dönüş noktasının saptanmadığı bir durumda, son derece ters vargılara ulaşmak kaçınılmaz oluyor.

Bu yüzden Aydın Üzerine Tezler'i geliştirirken önemlice bir bölümü Türk gericiliğinin morfolojisini çıkarmaya ayırmak gerekti. Yapıldı ve ilerde yer alacak. Görülecek, ileri düşüncenin içinde son derece geri ve kara bulut kümeleri var.

Ayıklanıyor.

Tez: Tanzimat düşmanlığı bir gericiliktir.

Kemalizmin, Türk tarihinde kendisine en yakın olan Tanzimat'a yönelttiği mermiler, bir müddet sonra kendisine atıldı. Görülecek, 1930 yıllarında Kemalizm adına Tanzimat'a yöneltilen hücumlar, 1950 yıllarının Menderes - Bayar istibdatında «tutan devrimler, tutmayan devrimler» ayrımı ile Kemalizm'e yöneltildi (*). Kemalizm'in en önde

---

(*) Mustafa Kemal'e atılan taşlar, Kemalizm'i daha soğukkanlı düşünmek için bir başlangıç etkisi de yaptı. Bu dönemde en etkin aydın hareketi olan Forum Dergisi hareketinde şunlar söylendi:

«Cumhuriyet inkılâbımız ile bugün içine girmiş bulunduğumuz demokrasi hareketi gibi muasırlaşma hamlelerimizi bir mebdeye rabtetmek gerekirse, işe, Büyük Reşit Paşa'nın 3 Ka-

gelen ayaklarından birisi olan laîsizm kemirilmeye başlandı. Bu dönemde Mustafa Kemal'in heykelleri, «tutmayan devrimleri» göstermek için eli taş tutan İslâmcılar tarafından taşlandı.

Tanzimat düşmanlığı bir gericiliktir. Ancak bunu Kemalistler başlatmadı. Devraldılar. Genç Osmanlılar'da unsurları vardı, Meşrutiyet aydınları, Tanzimat düşmanlığını bir kendini kanıtlama yolu yaptılar.

Meşrutiyet aydını için, bunun siyasal ve bu anlamda bilimsel bir nedeni var. Çünkü Meşrutiyet, Yusuf Akçora'nın ünlü incelemesindeki başlıkla, «Üç Tarz-ı Siyaset» dönemi oldu. Meşrutiyet aydınını etkisi altına alan bu üç siyaset yolundan birisi, muasırlaşma, çağdaşlaşma demek ve batılılaşma ile eş anlama geliyor, Tanzimat döneminde başladı. Diğeri islâmlaşma, Meşrutiyet döneminde çıktı. Türkleşme ise Meşrutiyet'in bebeği oldu.

Bunlardan en yaşlısı, Tanzimat ile birlikte doğan muasırlama akımıdır. Ancak en çok şaşılması gereken ise ikincisi oluyor: İslâmlaşma. Böyle bir yolun ortaya çıkışına neden şaşılmıyor. buna, çok şaşıyorum. Çünkü, son derece teokratik bir imparatorlukta, padişahın hilâfet postuna sıkı sıkıya bağlandığı bir toplumda, islâmlaşmanın bir cereyan olarak ortaya çıkmasına şaşmak gerek. Daha ne olabilir ki?

İslâmlaşma, Tanzimat'a tepkidir. Türkçülük ise, bir cereyan olarak, hiç bir zaman bağımsızlığını koruyamadı. Türk milletinin bağımsızlık savaşında belirli işlevler yüklendi, bir zaman batıcılara, bir zaman da islâmcılara yamandı. 1930 yıllarında, Türkçülüğün doruk noktasına çıktığı zaman islâmik bütün bulaşıklıklarından kurtuldu. 1970

---

sını 1839'da okuduğu Hatt-ı Hümayun ile başlamak herhalde yerinde olur.»

«Demokrasi yolunda ilerlemeye çalıştığımız şu anda, bugüne varan bir cereyanın ilk adımını atmak cesaretini göstermiş olan Reşit Paşa'yı takdir, şükran ve rahmetle anmalıyız.»

Forum, Cilt 2, Sayı 16, 15 Kasım 1954, s. 5, «3 Kasım» başlıklı yazı.

yıllarında, islâmın, dünyada komünizmin yayılmasını önleyebilecek bir akım ve Türkiye'de de faşizmin temellerini atacak bir ceryan olarak değerlendirildiği dönemde, Türkçüler koyu islâmcı olmaktan çekinmediler. Meşrutiyet yılları da Afganî gibi islâmcı - türkçüler ve Akçora türünden, Rusya'dan gelme lâik türkçüler tanıdı.

Meşrutiyet aydınları, Akçora Yusuf, Ziya Bey, Köprülüzade Fuat, hep Tanzimat'ı eleştirdiler. Yetenekli dönek Peyami Safa, bunu saptatıktan sonra, Türk İnkılâbına Bakışlar'ında şöyle devam ediyor: «Tanzimat, 'asrî' bir hareket olduğu için islâmcıları, 'gayri millî' bir hareket olduğu için de türkçüleri kaybetmişti. Fakat Gülhane hattı millî bir hareket olsaydı türkçüleri ve dinî bir hareket olsaydı islâmcıları kazanabilirdi. O zaman Reşid ve Âlî Paşaların hâtıraları, bu sefer de garpcılara hesap vermeğe mecbur olacaktı. Bunun için Ziya Gökalp, siyasî bir telifçilikle, hem millî, hem dinî, hem de asrî bir yeni Tanzimat hareketi yaratmağa çalışıyordu»[30]. Ziya Bey'in, bu inanmış aydının bir kompromi peşinde olduğu, eski deyişle telifçi, çok doğru. Ziya Bey, bilgisinden daha çok davranışlarıyla olabilir, kompromiye dayalı sistemini kurarken, ilerici öğelerle gerici öğeleri, uzun yıllar birbirlerinden ayrılmayacak bir biçimde birbirine çiviledi.

Ziya Bey, Meşrutiyet yıllarında yaydığı düşüncelerini geliştirdi ve 1923 yılında ilk baskısını yaptığı Türkçülüğün Esasları'nda derli-toplu ortaya koydu. Türkçülüğün Esasları'nda, daha sonra soldan ve sağdan yeniden formüle edilecek olan eleştiriler, özet bir biçimde yer aldı. Şöyle ve bir: «Tanzimatçılar, millî istihsali asrîleştirmeden evvel istihlâk tarzlarını, yani telebbüs (giyinme), tegaddi (beslenme), bina ve mobilya sistemlerini değiştirdikleri için millî sanatlerimiz tamamıyle münkariz oldu, buna karşın yeni tarzda Avrupaî bir sanayiin cersumesi (zerresi) bile vücude gelmedi»[31]. Ziya Bey'in Tanzimatçılara yöneltttiği, modern sanayi kurmadan tüketim kalıplarını değiştirme eleştirisi, yıllar sonra ve basitçi «sol» «aydınların» eliyle bir iradî nitelik kazandı; Tanzimatçıların Avrupa sanayiine pazar yaratmak için giyim ve beslenme kalıpla-

DÖNEKLER VE DÖNMEYENLER: ÜÇ PERDE

BİRİNCİ PERDE: 1965 DÖNEM

ÇETİN ALTAN İLE BİR KONUŞMA

YAŞAR KEMAL

«Ve yaşarsam da muvaffak olacağım, yaşamazsam da...»

Ç. Altan

Çağına lâyık olmak diye bir şey var. Yediğin ekmeğe, içtiğin suya, okuduğun kitaba, girdiğin düşünceye, konuştuğun kişiye, içinde yaşadığın halka, insanlara lâyık olmak diye bir şey. Sonra haketmek diye de bir şey var. Yediğin ekmeği hak etmek, aldığın ünü haketmek, sevdiğini, sevildiğini haketmek diye de bir şey var.

Yazarlık namuslu iştir. Hele bizimki gibi doğu toplumlarında yazarlık çok namuslu, çok güzel, çok kahırlı, çok zor bir iştir. Bizde yazarlığı hak edebilmek öylesine belâlı bir iştir ki, bu işin içinden alnının akıyla çıkmış kişi o kadar çok değildir.

. Bizde gazetecilik.. bizde kitapçılık çok ilkel bir durumda olduğu için bizim yazarlarımız o gazeteci hürlüğünü, o yazarlık hürlüğünü hiç bir zaman tatmamışlardır. Sait Faik adını bilmeyen yoktur. Benim için dünyadaki büyük hikâyecilerden birisidir. Bu Sait Faik'in en güzel romanı «Medarı Maişet Motoru» bir ünlü Bab-ı âli kitapçısında beş yıl beklemiş, basılmamıştır. Sonunda Sait kitabını kendi parasıyla basmıştı.

Eline bir rotatifi nasıl geçirmiş birisi kendisini rotatifin sayibi saydığı kadar o rotatifle yazıları basılan yazarın da sahibi sayıyor. Şimdiye kadar bu böyle olmuştur. Anlı şanlı, o ünü bütün memleketi sarmış yazarlar iki paralık rotatifçinin karşısında nasıl iki büklüm olmuşlardır, bunu Bab-ı âlide yaşayan herkes bilir. Ve bunu da herkes doğal bir olaymış gibi kabul eder. Bab-ı âli yazara herhangi bir kimseden daha aşağılık davranmıştır.

Yazarların sahipleri onları istedikleri gibi kullanmışlardır. Bab-ı âli düşüncenin, düşünce namusunun olmadığı bir yer olmuştur çoğu zaman. Gazete sahibi küçücük faydası için sağa sola yalpa vururken zavalı, malı olan, azıcık şöhrete ve bir parça ekmeğe satın aldığı yazarı da sürüklemiştir. Şu yazıcılık tarihimize bakarsak başımız döner, bu bir fırdöndüler tarihidir.

Daha yakın tarihimizden biliyoruz, bir yazar gazete Mustafa Kemalci olduğu zaman Mustafa Kemalci olmuş, faşizmi tuttuğu zaman faşist olmuştur.

Bütün Bab-ı âli boyunca da satılık olmamış, yiğit yazarlar olmamış mı, olmaz olur mu? Olmaması tabiate aykırıdır. Bab-ı âliye karşı koyan bu yazarlar ki birçoklarını biliyor, tanıyoruz, kan kusa kusa, açlıktan, ya da hastahane köşelerinde ölmüşlerdir. Bugün unutulmuş olan bu yazarlar düşünce tarihimizin şerefi olarak Türk milleti yaşadıkça anılacaklardır.

Niçin bu haldeyiz, biliyor musunuz, hâlâ binlerce köy toprak altında, milyonlarca insan mağara çağını niçin yaşıyor, biliyor musunuz, bizde düşüncesini satan yazar çoğunluktan olduğu için.

Bir milletin başına büyük felâketler gelir.

Büyük küçük felâketler... Örneğin o memleket iç ve dış sömürücülerin istilâsına uğrar. Bu gerçekten büyük bir felâkettir. Fakat memleketin yazarları, aydınları bu istilâya karşı koymazlarsa, işte bu, felâketlerin felâketidir. Ya korkularından, ya da satılmışlıklarından karşı koymazlar. İkisi de aynı kapıya çıkar.

Bir milletin başına daha büyük bir felâket gelir. Toprağı ve kültürü sömürücüler tarafından öldürülür. Bu ölüme karşı da o milletin insanları karşı koymazlar, yazarları, aydınları ses çıkarmazlarsa işte bu da toptan ölümdür. Ölümden daha kötü, daha büyük, ölümlerin en iğrencidir.

Karanlık günler yaşıyoruz. Türk milleti çok karanlık günler yaşadı. Bazı milletlerin direnme güçleri vardır. Bu o milletin başlıca özelliğidir. Bazıları bizim direnme gücümüzün olmadığını sanırlar. Onlar aldanmışlardır. Anadolu tarihine bakacak olursak bu tarih bir başkaldırmadır, direnmeler tarihidir. Bir gün gerçek bir Anadolu tarihinin yazılmasını isterdim.

Uzun sözün kısası biz şimdi, bu günlerde felâketlerin en büyüğüne uğramış değiliz. Başımızda türlü belâlar var. Büyük çıkmazlarda bocalıyoruz ama ışığımız yok değil

Namuslu, her şeye rağmen, ölümü ve açlığı göze almış direnen, sonuna kadar da direnecek yazarlarımız var. Gerçekleri ne pahasına olursa olsun Türk milletine ulaştıracak insanlarımız yazarlarımız. Türk milleti hiç bir çağda bu kadar mutlu olmadı, çünkü hiç bir çağda onun yazarları bu kadar kesin belâyı göze almadı. Açlığı, sürünmeyi, hakareti böylesine göze almadı. İkbali, şöhreti, parayı böylesine tepmeyi göze almadı.

Nadir Nadiler, İlhan Selçuklar, Çetin Altanlar, Turhan Selçuklar, Orhan Kemaller, Sabahat-

tin Eyuboğullar, Melih Cevdetler... Daha da sayabilirim, Cevat Fehmiler... Bu isimlerden bir teki bile düşünce tarihimizi şereflendirmeğe yeter. Düşünce kavgası tarihimiz...

Çetinin evine, onunla konuşmağa giderken Çetin'le yapacağım konuşmaya böyle başlamağı kuruyordum.

— Türkiye'nin büyük meseleleri var. Bu meselelere hiç kimse dokunmuyor. Bana kalırsa dokunmayacaklar da. Bunlar tabular.. Korkutucu, ürkütücü meseleler. Suyun gözünü tutmuşlar. Bu meselelerin üstesinden gelmedikçe de, hiç birisinin üstesinden gelemeyeceğimizi de biliyoruz. Bu meseleleri de seninle çok çok konuştuk. Şimdi de Yön okuyucuları için bana bu dokunulmaz meselelerden bir kaçını söyler misin?

— Bunlardan birincisi Türk basının iç yüzüdür. Kazanç mekanizmasının ne olduğunu kedinin pisliğini saklar gibi saklamak zorunda olan bir basın o memleketin gerçeklerini halka söyleyemez.

— Niçin söyleyemez?

— Şunun için söyleyemez ki, o memleketin sefaletine ve perişanlığına sebep olan milletlerarası sömürücülüğün tam ortasında kolu kanadı gizli iplerle oynatılan renkli bir kukla durumundadır. Yerli ve yabancı şirketlerin bu gazetelere ilân yolu karşılığı verdikleri, sözde devlet siyasetini denetleyecek güçte görünen makine sahiplerini sermaye birlik gruplarına karşı bükük boyunlu bırakmakta. Bağımsızlıklarını, haykırdıkları halde hemen hemen hiç birisi para aldıkları şirketlerle Türk halkının iktisadi ilintilerini, kâr nisbetlerini, vergi meselelerini, su üzerine çıkaramazlar. Böylesine, bir bakıma satılmış sayılabilecek bir basın, memleket gerçeklerine ve düşün-

cesine elbette ışık tutamaz. Çünkü ilâncıların faydalarıyla memleketin faydası hiç bir zaman bağdaşamaz. Birisi aksa, ötekisi kara.. Bunu da uzun uzun açıklamak gerekliliğini duymuyorum. Bir memleketin fikir hayatı ilâncıların elinde böylesine karanlıkta kalmışsa o memleket lânetlerin en büyüğüne uğramış demektir. Dünyanın hiç bir memleketinde, hiç bir basın böylesine ilâncıların kulu, kölesi olmamıştır. Basın ya ilâncıların faydalarını savunacak ya da yok olacaktır. Yok olmayı göze alacaktır. Çünki bir gazete 25 kuruşa satılır ve 25 kuruştan daha fazlaya malolur. Hayatı ilâna bağlıdır. Türk düşüncesini kurtaracak basın hürriyetini sağlayacak, bence bugün için tek çare ilânsız gazetedir. Çünkü bu anda gazeteler ilâna karşı koyacak gücü ve fikir yüceliğini kendilerinde bulamıyorlar.

— Ben bir şeye şaşıyorum. Sen, daha öteki yazarlarımız bugün gerçek bir demokrasiyi savunuyorsunuz. İvazsız yalansız, bir gerçek demokrasinin savunuculuğunu yapıyorsunuz Ben hepinizin yazılarını yıllardan bu yana okurum. Demokrasi aleyhtarı tek satırınızı görmedim. Demokrasiyi rotatif sahiplerinin sizlerden daha çok savunması gerekmez mi? Bir diktatörlüğün onlara kaça malolacağını ancak Allah bilir. Gerçek bir demokrasiyi savunan sizlerin başına gelen belâlara şaşıyorum. Türkiye'de demokratik sistemi istemeyen kimsenin bulunmaması gerek. Gerçek demokrasi bizim basınımızın da işine gelmeli. Ama çok yazık, görüyoruz ki, bu basın kısıntısız, gerçek bir demokrasinin aleyhindedir. Bense bunu onların faydalarıyla bir türlü bağdaştıramıyorum. Ne yapmak istiyorlar, gerçekten ondört yıldır içinde olduğum halde bunların düşüncelerini anlamadım etti. İnsan bindiği dalı

böylesine keser mi, pes vallahi, ben anlamadım. Bir basının, Türkiye gibi bir memleketin basınının, demokrasiyi yerleştirmekten başka kaygıları olmayan sizler gibi savaşçı kalemleri baştacı etmeleri gerekmez mi? Üstelik de...

— Baştacı mı? Baştacı etmeleri şöyle dursun... Sana bir rakam söyleyeyim de meseleyi daha iyi anlatayım.. Ayda altı yüz bin lira alan rotatif sahibi var. Bana para epeyce kördür gibi gelir. Demokrasi istemeyenlerin kendi durumları bu açıklıkta ortaya çıkacaktır, çünkü, demokrasi karanlıkta kalmış her köşe bucağa ışık tutar. Karanlıkta çalışanların işine gelmez demokrasi. Basınımızda demokrasiyi, gerçek demokrasiyi, her şeye rağmen savunmağa çalışanlar ışıktan korkmayacaklardır. Işıktan korkacak kadar kirli işlere batmış olmayanlardır. Demokratik gerçekler memleketin iktisadi platformunu da ortaya koyar. Böylece açık bir planformda milli gelir dağıtımına göre, işletmecilik esaslarına göre, eşitlik, özgürlük ilkelerine göre Bab-ı âli basınının durumu epeyce falsoludur. Gerçek demokrasi bu falsoyu ister istemez ortaya çıkaracağı için demokrasiyi uyutmağa çalışırlar. Bu ise az önce senin şaştığın gibi derinliğinde kendi aleyhlerindedir. Demokrasiye giden yolda bir uyutursun iki uyutursun, sonra yolun yönü değişir. Bu da onların belâlarını bulmaları demektir. Onların yerinde olsam ne kadar zararım olursa olsun, sonuna kadar gerçek bir demokrasiyi savunurdum. Çünkü ne yaparlarsa yapsınlar falsolu durumları bir gün mümkünü yok açığa çıkacaktır.

— Ne yapalım, basınımız bu basın.. Biz de yazarız.. O kapıdan o kapıya kovula kovula yazmaktan başka çaremiz var mı? Ben iki üç yıldır gazetesizim. Romanlarım imdadıma yetişmesey-

di gerçekten açtım. Aç değildim, hamallık yapardım. Ya da başka bir iş bulurdum. Şimdi benim durumumda kalmış, yüzüne bütün kapılar kapatılmış başka bir röportaj yazarını düşünün. Bab-ı âlide sanırsam kapılar kötü gazeteci olduğum için yüzüme kapatılmadı.

— Demek istediğini anlıyorum. Bu basın kendi yolunda yürümeğe istediği gibi devam etsin ve edecektir de.. Dilediği gibi manevi afyon ticaretini devam ettirsin. Türk halkı da boş durmuyor. O da bir yandan örgütleniyor.. Onların karşısında özgür sendikaların gerçekten özgür gazeteleri özgür yazarlarla yakında dimdik duracaktır. Ben buna inanıyorum. Bir millet ömrü hilâf afyon yutmaz. Afyon tiryakiliği bir hastalıktır ve ilâcı mutlaka bulunacaktır.

Özgür sendikaların gazeteleri çıktığı zaman basın diye oynanan komedinin ne olduğunu işte o zaman göreceğiz. İşte o zaman okuyucular büyük gerçeklerin kendilerinden nasıl saklandığını anlayacaklardır.

— Memleketimizin bugünkü perişan durumu... Bana göre toprağımız ölüyor. Kültürümüz yozlaştırılıyor. Çünkü kültürü yozlaştırılmamış bir millet her zaman sömürücülerin elinden kendisini kurtarabilir. Toprağımız iyice ölmeden, kültürümüz tamamen yozlaştırılmadan... Kurtuluşu sağlayabilecek miyiz? İleri aydınların bütün direnmelerine, insanüstü gayretlerine rağmen ben korkuyorum. Çünkü toprağımın yüzde doksan öldüğünü, yani acı çektiğini gözlerimle gördüm. Yani Türkiye ölüm kalım savaşındadır şimdi.

— Bir muayyen azınlığın akıl ve bilinç dışı hakedilmemiş çıkarlarını anayasaya aykırı olarak bütün araçlarla devam ettirme çabaları çoğunluğun uyanmasını, yaratıcılığa yönelmesini ve

memleketin imkânlarını bilimsel metodlarla en üst seviyesine ulaştırarak nasibini alıp, mutlu yaşamasını kösteklemektedir. Toprak reformunun, orman reformunun, mesken politikasının, sanayileşme hareketlerinin gereken köklü bir silkinmeyle en olumlu bir şekle sokulmaması bundandır. İki buçuk milyon köylü ailesi topraksızken yüz bin dönüme sahip toprak ağaları vardır. Bu toprak ağalarının servetlerinin tümü kimse tarafından bilinmemektedir. Kereste tüccarları, dış sömürücüyle iş birliği yapmış. İç sömürücü, devlet eliyle zengin olan dış firmaların yaptıklarını devlete sokuşturarak bütçeden komisyon payı alan ithalâtçı kliklerinin yarattıkları boş endüstri kalkınması, apartımancıların açıktan kârları, ihracatçıların üretici köylülerden ucuza alıp, yabancı firmalarla ortak olarak dışarıya sattıkları ürünlerden kazanılan servet kimse tarafından bilinmemektedir.

— Birkaç tane de izin verirsen ben ekleyim. İsviçre bankalarındaki paralar.. İsviçre'deki Türk fabrikaları.. Bu fabrikalar Türkiye'de servetini garantide bulmayan zenginlerimiz tarafından kaçırılan dövizlerle kurulmuşlardır. Devam edelim.

— Evet, bütün bu paraların ne kadarı gerçek çalışanlara, ne kadarı vergi olarak devlete, ne kadarı yatırımlara yönelmekte... Dediğin gibi ne kadarı döviz olarak dışarda kalmaktadır. Bunu kimse bilmemektedir. Oysa plânlanmış bir tarım endüstrisinin dış pazarlarda sağlayacağı gelir bugün pek perişan bir durumda olan tütün, pamuk, incir, üzüm, fındık işçi ırgat ve yanaşmalarını insan gibi yaşatacak niteliktedir. Bu işçilerin ırgatların arasında dört yüz, beş yüz lira bile kazanamayanlar var yıldı.. Evet bir yılda.

— Biliyorum. Bütün bunlar tamam... Yur-

dun imdadına erken bir zamanda yetişmek imkânı bulunacak mı? Onu soruyorum. Kültür yozlaşmadan, can çekişen toprak ölmeden... Hepimiz de açlıktan ölmeden..

— İlk iş memleketin aydınları çıkarcıların oyuncularını olduğu gibi halka anlatmalıdırlar. Anlatmak yolunu bulmalıdırlar. Doğruları söylemek her zaman zor olmuştur ama, mutlaka da bir yolu bulunmuştur. Doğrular ortaya çıktıkça, doğrular halka ulaştıkça tedbirlerin ve metodların ne olacağı daha iyi anlaşılacaktır. Şimdiki büyük mücadele ortadaki doğruları halka duyurmak istiyenlerle istemeyenler arasında cereyan etmektedir. Bütün vatanını sevenler, aydınlar, öğretmenler, gençler bütünüyle Türkiye'nin Atatürkçü zinde güçleri, tek kelimeyle kendilerini memleketlerine adamışlar, ne pahasına olursa olsun memleket menfaatlerinin aleyhine kişisel çıkarlarını güçlendirmeğe, kurmağa çalışanlarla kendilerini satmamışlar birleşerek gizlenmek istenen gerçekleri kütlelere mutlaka duyurmak için her fedakârlığı göze aldıkça Türkiye'nin kurtulma hızı kimsenin tahmin edemeyeceği bir hızla gelişecektir.

— Ben diyorum ki, ne kadar hızla gelişirse gelişsin, ölüm de toprağımıza ve kültürümüze o kadar hızla yaklaşıyor. Ben diyorum ki, kurtuluş gününde elimizde bir şey kalacak mı?

— Türkiye'nin kaynakları çok zengindir. Öyle olmasaydı yabancı sermaye başımıza böylesine çullanır mıydı? Hem de Abdülhamid devrinden bu yana.. O günden bu yana memleketin en güzel çocukları emperyalistlerin kurşunlarıyla can verirler miydi, binlerce, binlerce... Türkiye er-geç kurtulacak, mutlu olacaktır halkımız. Bütün çabamız ve imanımız budur.

— Dünyada en değerli bir şey varsa o da umut olmalıdır. Umutsuz dünyanın Allah bin belâsını versin. Çetin'e hak vermemek elde değil. Onlar toprağımızı öldürmeden, kültürümüzü yozlaştırmadan Türkiye'nin canını dişine takmış iyi insanları Kurtuluş Savaşında olduğu gibi halkıyla birleşerek her zorluğu alt edecektir. Bakın kurtuluş savaşındaki gibi Anadolu'da mantar gibi küçük gazeteler çıkmağa başladı. Halk işi eline aldı, alacak.

Çetin'i böyle görmemiştim. Böyle umutlu, böyle öfkeli, böyle bilinçli.. İnanmış adamın güzelliği gibi güzellik yoktur bu dünyada.

Sözlerimi gene Çetin'in sözleriyle bitirmek istiyorum. Başa koyduğum sözlerle. Dileğim bütün iyi insanların, bütün yürekli, ışık gibi insanların böyle başlayıp, böyle bitirmeleridir. Her zaman, her zaman. Kıyamete kadar böyle.

«Ve yaşasam da muvaffak olacağım, yaşamasam da...» diyebilme mutluluğuna erişmeleridir.

YÖN. 1965, Sayı 101, s. 7 - 5 Mart 1965.

★

İKİNCİ PERDE: 1982 DÖNERİM

KOLAYCILIĞI KÖRÜKLEMEKTEN KAÇINMA DÖNEMECİ

Çetin Altan

Doğrusu ne yalan söyliyeyim, bizim gazetecilikte fıkra edebiyatının dondurma üstüne konan bir bisküvi gevrekliğinden çıkıp, zar zor yutulan bir makale cücesine dönüşmesinde epey katkım olmuştur.

Bunu bilinçsiz bir körlükle yapmamıştık.

Kimsenin kitap, hattâ uzun yazı okumaya fazla hevesli olmadığı bir dönemde, gerçek bir demokrasinin boyutlarını, soyut lafazanlıktan, somut bir örneklemeye indirmek için, köşe yazılarını, bu tür yazılara en uymayacak bir yola yönelttik ve klâsik eğitim eksikliğinden gelen boşluğu doldurmaya uğraştık.

Üç, hadi bilemedin beş dakika okunan bir fıkra ile ekonomik, hukuk, demokrasi, iç politika, dış politika, tarih, edebiyat, belediyecilik, eğitim, ulaştırma, sağlık, toplumbilim, ruhbilim, trafik ve daha bunlara benzer bir yığın konuda, iyi kötü bir düşünce manavlığına özendik.

Asıl amacımız fıkra edebiyatını fıkra edebiyatı olmaktan çıkarmak değil, göz korkutmuyan boydaki yazılarla, değindiğimiz konulardan herhangi birini daha derinliğine merak edenleri, ilgi duydukları alanda yararlı kitaplara doğru çekmekti.

*

İstediğimiz bir oranda oldu, bir oranda da olmadı. Kitap okumaya alışamayanlar, üçer beşer dakikalık yazılarla çok daha yoğun incelemeler gerektiren karmaşık sorunların, allâmesi kesilme kolaycılığına kapıldılar. Ve sandılar ki her gün üç beş fıkra yahut makale cücesi okumakla, geçmiş, hal ve gelecek, bir tek ipe dizilmiş çirozlar gibi, beyinselliğin saçağında hevenk hevenk sallanabilir...

Eski dönemlerde tek kaynaklı «fıkıh», «tefsir», «ahkâm» ne ise, yeni dönemlerde de el atılan her giysi, ona benzetildi ve «basma kalıp»çılıktan «yaratıcılık»a geçilemedi.

Şimdi fıkra edebiyatını yeniden eski yerine getirme zamanıdır diye düşünüyoruz. Çünkü görüyoruz ki, yüzeysel formüllerle, düşünce üretmeden düşünüyormuş gibi yapma kolaycılığı, yazı zevkinin de canına okumaktır. Oysa yazı zevkinden yoksunluk, öyle bir gönül kötürümlüğüdür ki, o sakatlıktan kurtulamayanlar, ne bireyle, ne de toplumla ilgili sorunlarda hiç bir gelişme gösteremezler. Ve daima kendilerini rahatlatacak bir suçlu bulunmasını isterler. Ve bir şey daha isterler, kendileri küçük parmaklarının ucunu dahi sıcak bir çaya sokmadan, yaşamlarını bir anda cehenneme atacak fedailer bulup seyretmeyi.

Yanardağların içine düşmüşlerden çıkan sessiz çığlıkların görünmez dumanları, onlar için bir yaşam boyu çektikleri bir eleştiri tesbihinin imamesi gibidir.

— O da çok ileri gitti birader, yargısıyla hemen taze gladyatörler aranmaya başlarlar.

*

Politika politikacı olmak için yapılmalıdır. Politikacı olmayacak kişiler de politikaya atılmamalıdırlar. Politikayı izlemek, düşüncesini söylemek, derdini açıklamak başka şeydir, politik bir kişilikle ortaya çıkmak başka şeydir.

Bu arada gazete yazarlıklarını da yerli yerine oturtmakta yarar vardır. Fıkra yazarları politikaya da değinirler ama, asla politikacı değillerdir, hattâ politika yazarı dahi değillerdir. Zaman zaman toplumdaki bilgi eksikliğini gidermek için başkalarının açıklamadığı bazı temel gerçekler üstünde durmaları, kimseden bir şey istedikleri, yahut kimseyle koltuk kavgasına tutuştukları için değil, insanları sevdikleri içindir.

*

Toplumların gelişme dönemlerinde, politika kadrolarını, basın dünyası da beslediği için, gazetecilerde politik damgalar görme alışkanlığı yaygınlaşmıştır. Elbette gazetecilerin de kendilerine göre bakış açıları vardır. Bu açılar kültürel açılardır, programlara bağlı açılar değildir genellikle... Onun için de daha özgür ve daha geniş bir perspektivden bakabilirler olaylara...

*

Çiçek seven botanik kitabı da okumalıdır, yıldızları seven astronomi kitabı da...

Fıkra yazarlığı sabah kahvaltısında yumurta sevenler içindir, bazan rafadan olur, bazan lop, bazan sahana kırılmış, bazan da karıştırılmış.

Kuzulu pilâv yahut beğendili piliç üç beş dakikada hap etmenin yemekleri olamaz. Onlar için ayrı lokantaya yani kitaplıklara gitmek gerekir.

Toplumsal sorunları çok sevenler, öncelikle şundan nefret etmelidirler:

Kolaycılıktan...

Güneş, 16 Eylül 1982

★

ÜÇÜNCÜ PERDE: 1929 DÖNMEYİN

YARIDA KALAN BİR BAHAR YAZISI

(Bu yazı Bab-ı âli paryalarına ittihaf olunur.)

İmzasız Adamın yazılarınaan No: 1

Vurdu gergin kalın parmaklar
yazı makinamın dişlerine.
Kâata her harfi majeskülle dizilmiş
üç kelime var:

BAHAR
BAHAR
BAHAR.

Ve ben şair musahhih.
ve ben her gün
iki liraya
2.000 kötü satır okumaya
mecbur olan adam,

ve ben
neden
bahar gelâi de hâlâ
muşambası kopuk
kara bir koltuk
gibi oturmaktayım?
Kasketini kendi kendine giydi kafam,
fırladım matbaadan
sokaktayım.
Yüzümde mürettiphanenin
kurşunlu kiri,
cebimde 75 kuruşum var.
HAVADA BAHAR..

Berberlerde pudralanıyor
Bab-ı âli paryasının
sarı
yanakları.
Ve güneşli aynalar gibi yanıyor
kitapçı camekânlarında

üç renkli kitap kapakları.
Fakat benim
bu caddede yaşıyan,
kapusunda ismimi taşıyan
bir formalık «ALFABE»m bile yok
Adam sen de ne çıkar!
başım dönmüyor geri,
yüzümde mürettiphanenin
kurşunlu kiri
cebimde 75 kuruşum var.
HAVADA BAHAR..
Bu yazı yarıda kaldı.
Yağmur yağdı satırları sel aldı.
Halbuki ben neler yazacaktım neler.
3.000 sayfalık 3 cildinin üstünde
aç oturan muharrir
bakmayacaktı da camına kebapçının
tombul esmer kızını ermeni kitapçının
ışıklı gözleriyle taşlıyacaktı..
Deniz kokmaya başlıyacaktı.
Terli kızıl bir kısrak gibi
şahlanacaktı bahar.
Ve ben onun çıplak sırtına atlar
atlamaz
sürecektim sulara.
Sonra
her adımda peşimden gelecekti
yazı makinam.
Ona diyecektim:
— Etme anam
beni bırak bir saat
rahat..
Sonra,
saçları düşmeye başlıyan başım
haykıracaktı uzaklara:
AŞIKIM..

27 benim yaşım
onun yaşı 17.
Kör şeytan
topal şeytan
kör topal şeytan
gel bu kızı sev, dedi.
diyecektim,
diyemedim
derim yine.
Ama yağmurmuş
yağıyormuş,
yazdığım satırları sel almışmış
cebimde 25 kuruşum kalmışmış
ne çıkar...
Bahar geldi bahar geldi bahar
bahar geldi ulan!
Tomurcuklandı içimde kan!!!!

Resimli Ay 1929, sayı 4, s. 23 - Nisan 1929

rını değiştirdikleri biçimine dönüştü. Ekonomizm en çok ekonomi politik bilmeyenlerin elinde, vulgür solculuğa dönüşüyor.

Ziya Bey devam ediyor ve iki: «Buna sebep, kâfi derecede ilmî tetkikat yapmadan, esaslı bir mefkûre ve kati bir proğram vücude getirmeden işe başlamak ve her işte yarım tedbirli olmaktı.» Ziya Bey'in, daha sonra ve umuyorum ikinci kitapta açabileceğim, iki şanssızlığı var. Birisi sosyolog olması, diğeri sosyolojiyi Durkhelm ile sınırlı sanması. Buradaki eleştiri, Tanzimat'ı çok aşarak, aslında anlamlı olmakla birlikte bir obsesyon haline getirilince, son derece yavaşlatıcı bir işlev gören bir bakış açısına dönüşüyor. İş yapmak için önce uzun uzun proğram yapılması gerektiği, önemli doğruluğu içermekle birlikte, çok zaman iş yapmamanın kılıfı oluyor.

Üçüncü olarak Ziya Bey, her türlü Tanzimat eleştirlisinin ortak noktasını yazıyor: «Tanzimatçıların büyük bir

hatası da bize şark medeniyetiyle garp medeniyetinin terkibinden bir irfan halitası yapmak istemeleriydi. Sistemleri büsbütün ayrı umdelere istinat eden iki mâkûs (zıt) medeniyetin imtizaç edemiyeceğini düşünememişlerdi. Hâlâ, siyasi bünyemizde mevcut olan ikilikler, hep bu yanlış hareketin neticeleridir: İki türlü mahkeme, iki türlü darültedris (okul), iki türlü vergi, iki türlü bütçe, iki türlü kanun.» Bu ikilik eleştirisi çok tuttu, dallandı ve Türkiye'de ilerici ve gerici akımların ortak noktası haline geldi. Dualite eleştirisi aslında ilerici akımın gerici düşünceye verdiği bir ödün oldu ve ilerici akım bunu, Mevlânâ ve Yunus hayranlığı türünden, gerici tezlerden ithal etti.

«Şurası kayda değer ki, Tanzimat'ın, esasen daha ileri gayeleri yoktu. İdare kurulmuştu, elemanı yetiştirilmişti; artık iyi kötü işleyebilirdi. Memleketin istiklâline, refahına, ticarî ve sınaî umranına mâtuf bir görüş, Tanzimat devletinin aklından bile geçmediği için,» Tanzimat ciddi bir iş yapmadı[32]. Bunları Kadro'da Burhan Asaf yazdı. Aynı yazıda ve Türkiye Komünist Partisi'nden ayrılanların Kadro Dergisi'nde Tanzimat, «idare-i maslahatçı Tanzimat» olarak nitelendirildi.

Kuşkusuz, ağır toplar bunları yazınca artçılar daha ileri gitmek zorunda. Kadro, popülizm ve köycülük açısından bir Tanzimat anti-tezi olan ve Kadro'nun sahibi Yakup Kadri tarafından yazılan Yaban romanını göklere çıkarırken Tanzimat'ı yerle bir etmek zorunda kaldı. Yaban ile ilgili övgü bombardımanı Kadro'da «Türk İnkılâbı Kürsüleşiyor» başlıklı bir yazıyla ve şöyle başladı: «İnkılâp bir manzara işi değildir; bir cemiyet nizamındaki değişikliği, beyaz perdede görülebilecek bir panorama sanmak, bira köpüğünden sarhoş olmakla birdir. Bunun iktisadî karşılığı, olsa olsa sadece zandır, kuruntudur. Böyle bir kuruntu, boya boyayanda da vardır, 'hani sanat, hani mâna?' demeğe kalmadan sırıtan ressamın işi ile İnkılâp bir olamaz. Tanzimat ve Meşrutiyet, böyle boyalardandı; dökülünce, sathîlik billurlaşıverdi»[33]. Böylece

Cumhuriyet çıkınca Tanzimat, Meşrutiyet ile birlikte bir boya oluverdi.

Başlangıç oluyor ve devam ediyor: «Türk inkılâbı, Tanzimat ve Meşrutiyet gibi kafasız, yüreksiz ve türküsüz olamaz. Onun için o, yaratacaktır; ilimde, ahlâkta, sanatta... başıbozukluğun yerine şahsiyat koyacaktır. Ankara nasıl, siyasette Bab-ı âli enkazını tarumar ettiyse, ilimde darülfünun zihniyetini, ahlâkta kötü ferdiyetçiliği, sanatta mânasızlığı... da sürüp atacaktır. Bunlar, yeninin, yaratıcılığın tezahürleridir» (*) İhtilâller, geçmişlerinden kopmak ihtiyacını duyuyorlar. Fakat bazan olduklarından çok daha fazla kopuk görünüyorlar.

Devam ediyor. Mermiler çoğalıyor ve bu kez, İnsan atışa geçiyor. İnsan, yine bir sosyoloğun yönetiminde yayına başlıyor. Hilmi Ziya o sıralarda marksizm ile flört halinde, daha sonra «reddiye» yazıyor. İnsan, maksad'ını açıklayan sunuş yazısında «Türk inkılâbı Tanzimat'ta yapması lâzım gelen **rönesansı** ancak bir asır sonra yapabiliyor» diyor. İnsan, Tanzimat'ı yaptıkları için değil yapmadıkları için elestirme çığırını açıyor ve Tanzimat'ın yapmadığını ileri sürdüğü Türk rönesansını başlatmak üzere kolları sıvıyor: «Türk rönesansının azametini ve gelecek nesillerin omuzlarına yüklenen vazifelerin büyüklüğünü hissediyoruz.» (**). Bu duygu ile bir başka incelemede

---

(*) «İlimde Bab-ı âli'yi temsil eden Darülfünun, efendisinin âkıbetine uğradı. Ve orada şimdiye kadar dış sayılan ve dış tutulan *inkılâp*, kürsüleşmek kararındadır.»

Türk İnkılâbı Kürsüleşiyor. Kadro, 1933, sayı 19, s. 40.

(**) Rönesans merakı, Türk aydınlarını ve özellikle sosyoloğ olanları bir türlü bırakmıyor. Sürekli olarak başlatılıyor. Çağdaş bir sosyoloğ, arkadaşım, Emre Kongar yakın zamanlarda yayınladığı bir incelemesinde, lütfedip beni de içine alarak, bazı aydınlarımızın Türk rönesansını başlattığını yazdı.

İnsan, bir rönesans çabasının öğelerini numaraladı. Bir örnek olması nedeniyle buraya alıyorum:

«1 — Dünyanın akışına yeniden katılmamızı men eden kapalı, mistik âleminin bütün artakalanlarını temizlemek.

2 — Tarihte oynamış olduğumuz rolü meydana çıkarmak-

«Kemalist Estetik» olarak nitelediğim ve Kemalist ideolojiye renk katan bir çaba başlıyor.

Rönesans, insanın kendisine ve tarihine bakışı demek oluyor. Türk gericiliği ile Türk «ilericiliği» arasındaki kavga, bazan ve bazı örneklerinde iyice belli edilmemiş bir faz farkında düğümleniyor. Bu zaman farkı iyice belli edilmemiş olduğu için, bazan olmayan dâvaların kavgası da yapılmış oluyor. Şöyle de söylenebilir: Bazan geriyi hedef aldığı sanılan mermiler ileriye vuruyor. Tetiği çeken, retinasındaki terslik nedeniyle, bunu görmüyor; attığı merminin hedefine ulaştığını sanıyor. Veya sanmıyor, önemsemiyor.

Sabahattin Eyüboğlu, İnsan'ın ilk sayısındaki incelemesiyle, söylenenlere çok güzel bir örnek sağlıyor. «Türk edebiyatını tanzimat hareketiyle başlatmak millî varlığımıza dar ve sunî bir mâna vermektir»[34]. Tanzimat eleştirisi, edebiyata ve estetiğe de bulaşıyor. «Tanzimattan evvelki edebiyatımızın her üç cephesi (Divan, Tasavvuf ve halk edebiyatı) yepyeni hazlarla keşfedecek olduğumuz âlemlerdir. Edebiyatta en büyük zevk eski şeylerin yeni bir hazla keşfidir.» Eski zevkler söz konusu olunca, «gerici» ile Eyüboğlu türü «ilerici» arasındaki fark bir zevk sorununa inmiş oluyor. «Gerici» sayılanlar eski şeylerden eski zevkleri almaya devam ediyorlar.

Kabul etmek gerek, Hilmi Ziya Ülken, bir Sabahattin Eyüboğlu değil. Eleştirilerini daha derine uzatabiliyor. Hilmi Ziya, Batı'nın somut bir gelişmeye, tarihsel bir gerçekliğe dayandığını söylemek istiyor ve eleştirilerine böyle başlıyor: «Tanzimat, Garbi daima **boş bir kalıp, mücerred bir**

---

la, ufkumuzu *dünya mikyasına* kadar genişletmek.

3 — Bu medeniyetin bütün eserlerini (Sümmer'den zamanımıza kadar) büyük nisbetle iştirak ettiğimiz bir konserin eserleri gibi esasından tanımak.

4 — Beynelmilel münasebetlere giren bugünkü içtimaî bünyemize ve kıymetlerimize bu geçiş zaviyeden tekrar bakmak.»

İnsan, Maksad, Cilt 1, sayı 1, s. 1, 15 Nisan 1938.

şekil olarak almıştır. Müsavat ve hürriyet fikirleri, müşahhas muhtevaları olan canlı fikirler değildi. Karşılığı muayyen bir içtimaî realite olmayan **kelimelerdi»**[15]. Daha önce işaret edildi; Hilmi Ziya «Tanzimat'a Karşı» incelemesini yazdığı zamanlarda marksizm ile flört ediyor. Kavramların, tarihsel gelişmeleri yansıtan materyalist içerikleri olduğunu düşünüyor.

Tanzimat'ın kavramları ile Osmanlı yapısı arasında bir uyumsuzluk varsa ne olacak? Bir boşluk çıkacak. «Garpten gelen her şey boşlukta kaldı; Formalizm, nominalizm, **muhtevasız şekil** Türk münevverinin içinde bulunduğu buhranı doğurdu. Eski Osmanlı nizamında karşılığı saray, tekke ve halk olan edebiyat ve fikir seviyeleri vardı. Yeni cemiyette bunlar da kayboldu.» Hilmi Ziya, saptadığı boşluktan Türk aydınının bunalımını çıkardı. Aslında buna pek çıkarma dememek gerek, bazı çıkarmaları «kuramsal» bir düzeye yüseltmeye çalıştı. Sosyolog Ülken, romancı Ahmet Mithat Efendi'nin Tanzimat aydınına yönelttiği «dekadan» suçlamasından kalkarak bir boşluk düşüncesine ulaştı.

Ziya Bey bir sosyolog sayıldı; Meşrutiyet'ten gelerek Cumhuriyet döneminin ilk sosyolog kuşağını yetiştirdi. Sosyolog Ziya Bey, düalite eleştirisini ortaya attı. Sosyolog olmamakla birlikte daha önce de atanlar oldu. Ahmet Mithat Efendi «Felatun Bey ile Rakım Efendi» romanında düalite düşüncesini iki roman kahramanı yaptı. Sosyolog Hilmi Ziya ise, bekleneceği gibi, Ziya Bey'in düalite eleştrisini daha da dillendirdi: «Tanzimat mütefekkirinde tam bir düalizm hakimdir. O ya tamamiyle kendi muhitinin kapılarını kapamış bir **Garp hayranı**'dır. Yahut onun içinde iki şahsiyet yaşar: Bir tarafında içine kapanmış ve şeklini kaybetmiş Şark, ötede muhtevasız ve ralite ile bağsız Garp. Budüalizm, birbirinden habersiz iki insan gibidir. Aralarındaki derin uçurumu farketmeksizin yan yana yaşar dururlar.» Görülüyor, Ziya Bey'in eleştirisi bir ölçüde edebileştirilmiş oluyor. Yalnız şunu eklemem gerekiyor: Tanzimat döneminde Türkiye'de bir mütefekkir, düşünür yok. Tanzimat, eğer deyim uygunsa,

İNSAN'IN ÇIKIŞI: TANZİMATA KARŞI

İ N S A N

AYLIK FİKİR VE SANAT MECMUASI

Sahibi ve müdürü: Hilmi Ziya Ülken | 15 Nisan 1938 | Cilt 1, Sayı 1

Maksad	. . .
Müsavat	**Nurullah Ataç**
Tanzimata karşı	**Hilmi Ziya Ülken**
Alman şiirinde Stefan George	**Celâlettin Ezine**
Yeni Türk san'atkârı	**Sabahattin Eyüboğlu**
Türk hukuk tarihinde usul	**Ahmed Ağaoğlu**
Yaratıcı irade meselesi	**M. Şekip Tunç**
Nasreddin Hoca	**Pertev N. Boratav**
Ferd ve cemiyet	**Hilmi Ziya Ülken**
İdealizm zehri	**Romain Rolland**

Kronikler: Disiplin ve ceza meselesi - H. Z. - Yeni felsefe tercümeleri - H. Z. - Yeni edebiyat tercümeleri - H. Z. Kitaplar..

KENAN BASIMEVİ
1 9 3 8

İnsan, 1938, sayı 1 Kapak

Türk yenilik tarihinin merkantilist dönemidir; bir pratikler yığınıdır.

Tanzimat'ta tefekkürün, düşünmenin, derinliği değil, pratiğin görkemi var.

Ancak Hilmi Ziya Tanzimat'ta mütefekkir bulmakta devam ediyor. «Bundan dolayı Tanzimat mütefekkirinde **anlaşılmamış** olmanın bütün buhranı ve sukutu hayali görülüyor.» Kuşku yok, sosyolog Ülken bunları yazarken bazı isimleri düşünüyor. Şinasi ve Namık Kemal ile başlıyor. Başkalarıyla devam ediyor.

Bir tekrar zorunlu oluyor: Aydın Üzerine Tezler, Şinasi, Kemal Bey ve Ziya Paşa'yı has anlamda, per se, Tanzimat'ın aydını ya da düşünürü saymıyor. Şinasi, Kemal Bey ve Ziya Paşa, Tanzimat'ın üç âsi çocuğudur; üç delikanlı. Başkaldırıları, ciddi ölçüde, Tanzimat'a ve daha çok Tanzimat diktatoryasının üç uygulayıcısından ikisine, Fuad ve Âli Paşa'lara yöneliyor. Tanzimat son derece elitist ve tepeden inmeci iken üç delikanlı, büyük bir çaresizlikle, yeniliği kütle desteğine kavuşturmak için çaba harcıyorlar. Tanzimat aşırı ölçüde lâik iken, Kemal, Keçecizade Fuat Paşa'nın son nefesini fransızca verdiğini ve nerede ise dinsiz olduğunu yazıyor.

«Entellektüalizmin bu fena şekli muhitle münevver arasında rabıtaların ne kadar gevşek olduğunu gösteriyor: Münevver meyustur. Realiteye nüfuz etmek değil, fakat realiteyi kendi zihnî kalıplarına uydurmak ister. Buna muvaffak olamayınca aklın medhiyesini yapmakla kendini teselli eder, hatta ve nihayet dâvasından vaz bile geçer ve ye'se düşer. Rübab-ı Şikeste ve Halûk'un Defteri, bu neviden ne kadar sukutu hayallerle doludur!» Tanzimat'ı eleştirmek için bir Meşrutiyet şairi olan Fikret bile aynı torbaya sokuluyor.

Hilmi Ziya daha da ölçüsüz olabiliyor: «Hatta Ziya'ya bu telifi Tanzimat zihniyetinin en tam ve sistemli mütefekkiri denebilir.» Böylece Tanzimat'a karşı, geçerliliği tartışma götürür ve fakat yaygınlığından kimsenin kuş-

ku duymaması gereken (*) dualite eleştirisini formüle eden, yayan Ziya Gökalp de Tanzimat düşünürleri arasına sokuluyor ve üstelik tepeye çıkarılıyor. Bunun da, kesinlikle bir nedeni olmalı. Neden, Hilmi Ziya'nın incelemesinde, var: «Tanzimat'ın yapması lâzım geldiği halde asla yaklaşamadığı **rönesans** hamlesi bizde ancak bugün başlıyor.» Türk rönesansı Kemalizm ile birlikte ön plâna çıkarılıyor. Ayrıca geçmişin eleştirisi, bu yeni dönemin başarı göstergesi yapılıyor.

Tanzimat, Kemalizm'in şamar oğlanıdır.

Kemalizm, tokatlarını sürdürüyor. İnsan'dan sonra hücum bayrağını resmî yayın organı Ulus Gazetesi alıyor ve burada yine Burhan Belge «İnsan ve Kültür» genel başlığı altında bir dizi yazıyı başlatıyor. Bu yazılardaki çözülmemelerin, zaman zaman son derece ilginç saptama ve görüşleri de içerdiğini belirtmem gerekiyor. Başka bir yerde söz konusu edildiğini bilmediğim bu «aydın eleştirisi» dizisinin eleştirel bir özetinin yapılmasını gerekli görüyorum.

Önce bir saptama: Hilmi Ziya, Tanzimat'ın yaptıklarını eleştirirken bir de yapmadıklarından dolayı kınıyor. Böyle bir yaklaşımın, Hilmi Ziya'nın kabaca flört ettiği marksizm ile tutarlılığı üzerinde durulabilir. Tanzimat, eğer maddî yapıya uymayan bir takım kavramlar ileri sürdüyse, bu maddî yapı neden bir rönesansı doğuramadı? Vulgar marksizm, materyel yapı ile entellektüel gelişmeler arasında bir bire-bir ilişki arıyor. Ancak Feuerbach Üzerine Tezler, bu ilişkinin öyle pek bire-bir olmadığına işaret ediyor. Birinci, üçüncü ve beşinci Tezler, materyel

---

(*) İnsan'ın yazarlarından, ancak asıl etkinliğini 1940 yıllarında gösteren ve 1950 yıllarında tartışmasız «estet» sayılan Ataç, 9 Haziran 1954 tarihli günlüğüne şunları yazıyor:

«İşte tam Tanzimat kafası. Avrupa'dan bir takım yenilikler alacağız, ama eski yaşayışı bırakmayacağız.

Tanzimat'ı yermiyorum, bu topluma iyiliği olmuş, Atatürk devrimini hazırlamıştır. Ama Tanzimat kafası eksik bir düşüncedir. Ürkek bir düşüncedir. Annesinin, dadısının elini bırakmayan çocuk.»

Nurullah Ataç, Günce 1953-1955, Ankara, 1972, s. 249.

yapının içine insan eylemini de katıyor. Birinci Tez'de Feuerbach, duyarlılığı, insanın duyarlı eylemi olarak almamakla eleştiriliyor. Üçüncü Tez Feuerbach'ı, «durumları değiştirenin insan olduğunu unutmamak» yönünden son derece eksikli buluyor.

Birinci Tez'de Feuerbach için «'devrimci', pratik-eleştirel eylemin anlamını kavramaz» diyor. Çok kısa ve sırlı, enigmatik olan beşinci Tez'de şöyle diyor: «**Soyut düşünmeden tatmin olmayan Feuerbach duyarlı akıl yormaya** başvurur, fakat duyarlılığı pratik, insanî-duyarlı eylem olarak kavramaz» (*) Duyarlılık, maddî yapının pasif duyarlığından ibaret olmamalı; burada insana özgü pratik-eleştirel eylem de var.

Feuerbach Üzerine Tezler, maddî yapıya bire-bir uygun düşmeyen kavramlarla hareket etmenin öyle marksizmle flört halindeki sosyolog Ülken'in sandığı kadar «boş» bir iş olmadığını gösteriyor. Ancak bunun bir de bir sınırı olmak gerekiyor. Maddî yapıyı tümüyle bir kenara atarak düzenlenebilecek eylemler, romantizmi akla getiriyor. Romantizmin akla gelmesi de o kadar akıl dışı olmuyor. Tanzimat'ın âsi çocukları hayaliyun dedikleri romantik okunu seçiyorlar.

Tanzimat'ın âsi çocuklarının romantizmi seçmeleri başkadır, Cumhuriyet döneminde Tanzimat'ı eleştirenlerin hayal içinden bakmaları bambaşka. Bu açıklama şunun için: Tanzimat'ı yapmadıklarından dolayı da eleştirmek mümkün, üstelik gerekli de olabilir. Yalnız yapılmayan işlerden dolayı eleştiri, idealizm kampına düşme tehlikesini de taşıyabiliyor.

Burada hemen eklenmesi gereken bir nokta var: Felsefî anlamda idealizm bir düşünme çarpıklığıdır, bunda kuşku yok. Fakat vulgar marksizm de bir düşünmeme çarpıklığı, bir zihin tembelliğidir. Çünkü sormak mümkün; Colbert, Büyük Petro, Sultan Mahmut, Lenin ve Mus-

---

(*) «Feuerbach, not satisfied with *abstract thinking*, appeals to *sensuous contepplation*. but he does not conceive sensouusness as practical, human-sensuous activity.»

K. Marx - F. Engels, Collected Works, Cilt 5, s. 7.

tafa Kemal yalnızca materyalist temellere mi uydular?

Bulhan Belge, Ziya Bey ile Hilmi Ziya'dan okuduklarıyla başlıyor. «Bu mevzu, Türk münevverinin masası Üzerinde Tanzimat'ın ilk gününden beri yatmaktadır. Hiç bir bürokratın dosyasında hiç bir mevzu bu kadar derin bir uykuya dalmamıştır»[30]. Belge'nin dizisinin ilk cümlesi, bu. Burhan Belge, Tanzimat'ın önde gelenlerinin rönesansı bildiğine inanıyor: «Garb'in, Greko-latin kültürünün ve bunun garplı cemiyete ilk aşılanışı hâdisesi olan renaissance'ın bir devamı olduğu Tanzimat ricaline malûm idi.» Fakat Tanzimat'ın önde gelenlerinin yeteri kadar cesur olmadıklarını düşünüyor: «Ancak o zamana kadar Greko-latin kültürü mihverine değil de, arap-fars kültür mihverine sıkı sıkıya bağlı bulunan zihniyet ile müesseseleri bundan çözerek ötekine bağlamak, bu ricale pek güç, adeta imkânsız ve tehlikeli görünmüştü.» Bir kadronun yeterli ölçüde idealist olmaması söz konusu ediliyor.

«Bir yandan bu imkânsızlık, bir yandan da garbe uymak fiilinin gittikçe mutlaklaşan bir zaruret halini alması, kendi aralarında dahi fikir ve kanaat vahdeti olmayan Tanzimat ricalini bir kompromis'e sürükledi: Kültürde eski mihvere sadık kalarak medeniyette garbı örnek ittihaz etmek. İstanbulin (Tanzimat'tan sonra İstanbul beyefendilerinin giydiği kapalı yakalı, yırtmaçlı ceket, y.k.) üzerine oturtulmuş olan kırmızı fes, bu dediğimizin mükemmel, hem de o sıralarda birçoklarının nazarı dikkatini celbetmiş bir sembolüdür.» Ziya Bey'in, bilimsel temelden yoksun medeniyet ve hars ayırımı hem kabul edilmiş oluyor ve hem de yönetilen eleştiriye dayanak haline getiriliyor.

Bir nedeni var. Fakat önce işaret etmek gerekli: Geçen yüz yılın ortalarında çeşitli nedenlerle Türkiye'ye gelip de anı bırakanlar, özellikle hanımlar, Mahmut'un başlattığı kıyafet reformunu hiç beğenmiyorlar. O zamanlar Osmanlı, diplomatlar için daha az fakat politikayla ilgili olmayanlar için çok daha fazla, hâlâ büyük bir görkem demek oluyor; davetlerde samur kürk içinde ve başlarında

kat kat kavuklarıyla oturan Osmanlı sadrazamları görmeyince hayal kırıklığını saklamıyorlar. Bunun yerine, şapkaya benzer fakat şapka olmayan ve Batılı cekete benzer fakat ceket olmayan bir görünüm içinde Osmanlı yöneticilerini görünce, beğenmiyorlar. Onlar «şarklı» görmek istiyorlar. Yoksa İstanbulin üzerinde fes, öyle Burhan Belge'nin sandığı gibi uyumsuz değil. İki ayrı uygarlığı yansıtmıyor, belki Mahmut'un tedbirliliğini gösteriyor.

Eklemek gerek: Mahmut'un fes devrimi, Mustafa Kemal'in şapka devriminden daha cüretlidir. Mustafa Kemal'in önünde Mahmut vardı. Fes gelirken «şeriata aykırıdır» dendi, Mustafa Kemal bunu biliyordu. Eklemek gerek. Kavuğu yerle bir ederken mezar taşlarını kırdıran bir yöneticinin yeteri kadar cesur olmadığını söyleyebilmek için cesaret kavramı üzerinde uzun uzun tartışma yapmak zorunlu. Buna gerek yok. Fesi yerleştirmek için mezar taşlarını kırdıran bir yöneticiyi kompromi ile suçlayabilmek için kompromi, telifçilik, üzerinde uzun uzun tartışmalar açmak gerek. Zorunlu değil.

Fakat Kemalizm, kendisini kanıtlamak için bunları söyleyecek ve bu suçlamayı yapacak. Burhan Belge bunu yapıyor ve dizinin üçüncü yazısında, bu yazının başlığı tahmin edilebilir, Karar Saati, «Kemalizm, kompromis tanımayan bir kültür hareketi olacaktır»[37] diyor.

Kuşku yok, Kemalizm'in oluşma döneminde yazmak ile bugün yazmak arasında çok büyük fark var. Kapitalizm yaşanırken feodaliteyi tanımak mümkün oldu. Sosyalizm bir gerçeklik olunca, gerçeğin tek olduğu bir döneme göre, kapitalizmi yeniden tanımak imkân dahiline girdi. Hiç kuşku yok, «Kemalizm, kompromis tanımayan bir kültür hareketi olacaktır» diye yazdığı zaman Kemalizm'in hızının kesildiğini bile bilmiyordu. Ne şanssızlık!

Yalnız bilinmeyenler bu kadar değil. Zira Bey'den başlayarak, daha geriye de götürülebilir ama bir neden yok, Hilmi Ziya, diğerleri ve Burhan Belge Tanzimat eleştirilerini yaparken iki önemli konuda da bilgi eksikliklerini göstermiş oluyorlar. Bunlardan birisi, tarihi ve özellikle devrimler tarihiyle ilgili. Pek bilmiyorlar. Ziya Bey, biraz da-

ha mazur görülebilir. Ekim Devrimi, Ziya Bey'in yaşamı nın sonuna doğru gerçekleşiyor. Fransız devrimi ile de çok ilgili olmadıkları görülüyor.

Her devrim ikilik yaratır. Devrimler, idealist felsefenin değil, materyalist görüşün ürünüdürler. Materyalist dialektik yalnızca devrime götüren bir yöntem değil, aynı zamanda devrim sürecinin kendisidir. Her devrimden önce ve sonra bu ikilik vardır. Sovyetler Birliği üzerine yaptığım çalışmam, Sovyet Deneyimi 1925-1940, geçmişin ölü kolunun hem bir ahtapot ve hem de yedi canlı olduğunu gösterdi (*). Bu çalışmamda gösterdiğimi sanıyorum, dünyadaki ilk plan deneyimi olan ve Bolşevik evrimi ile özdeş tutulan Birinci Beş Yıllık Plan, çok büyük ölçüde menşevik iktisatçıların yönetiminde hazırlandı. Bu, sadece bir örnek.

Bu ikilik tartışması Türkiye'ye özgü sayılmamalı. Doğu, önce zengin idi; sonra geç kaldı. Batı, burjuva ve modern oldu. İnsanlığın, Doğu'nun zengin olduğu zaman modelin Doğu olması gibi. Batı modern olduğu zaman yenilikçilerin Batı'ya bakması kaçınılmaz. Yenilik hareketlerinin gündemde olduğu her toplumda bu Doğu-Batı çatışması ortaya çıktı.

Yine Rusya örneği verilebilir. Ekonomik ve siyasal tarihe girmeye gerek yok; Turgeniev ile Dostoyevskiy romana yansımış bir ikilik meydana getiriyor. Dostoyevskiy'in Batılılaşma konusundaki görüşleri, bugün bile Türkiye gericilik akımını beslemeye yardım ediyor (**). Siyasal yaşam slavofil ve slavofob olarak ikiye ayrılıyor. Bu o kadar öyle ki Lenin, kendisini, «zapadnik», Batıcı olarak ilân ediyor.

İkinci bilki eksikliği Osmanlı tarihinde görülüyor. Tanzimat'ın Osmanlı çehresinde yapmış olduğu değişikliği küçümsemek için bir neden göremiyorum. Aydın Üzerine

---

(*) Bu nedenle bu çalışmamın ikinci baskısını yeniden yazdım ve ismini, Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu 1925-1940, olarak değiştirdim.

(**) P. Dostoyevsky, Batı Çıkmazı - Puşkin Üzerine Konuşmalar, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1975.

Abdülmecit: Tanzimat Sultanı

Tezler'le birlikte ortaya çıkan resim, özellikle Vak'a-yı Hayriye öncesi yirmi yılın bir iç savaş nitelği taşıması, Tanzimat'ın bir tabula rasa üzerine yazıldığı tezi, Tanzimat'ın, daha sonraki yıllarda gösterilmek istendiğinden çok daha kapsamlı değişiklikler yaratmış olması gerektiğini düşündürüyor. Böyle olduğunu gösteren kapsamlı kanıtlar olmamakla birlikte düşündürücü işaretler var. On-dokuzuncu yüzyılın hemen başında doğan ve iç savaş içinde büyüyen Reşit Paşa, Tanzimat öncesinde düşünülemez. Âli, özel notlarını Fransızca tutarak, mektuplarını Fransızca yazarak, grekçe, farsça, arapça yazmayı bir tür «aydın» olma sayan bir gelenekte yeni bir çığır açmış oluyor.

Tanzimat, bir ihtilâl olmadı. Değildi. Tanzimat, bir sultanın bir avuç inanmış bürokratıyla yürüttüğü tepeden inme bir yenilik hareketidir. Adı üstünde, tepeden inme. Örgütlü bir ihtilâlin bile kısa bir zamanda ortadan kaldıramadığı, uzun bir ideolojik kavganın sonunda başarıya ulaşan bir sistemin bile birdenbire silemediği eskiyi, Tanzimat'ın sihirli bir değnekle temizlemesini beklemek büyüye inanmak demek olur. Büyü, bilimsel düşünmenin düşmanıdır.

İhtilâlin kendisi bir materyalist diyalektik süreçtir. İhtilâlin kendisi, nicel birikimin nitel bir dönüşüm kazanmasıdır. Mutlak bir birikimi, deyim uygunsa uzunca bir fokurdama dönemini gerekli kılıyor. Su, yüz dereceden sonra buhara dönüşüyor. Engels'in bu çok bilinen örneği, daha önce de değindim, mekanik kafalarda son derece büyük yalnışlara yol açıyor. Kuşku yok, doksan dokuzuncu derecedeki su ile yüzüncü derecede ortaya çıkan buhar, birbirinden nitel olarak farklıdır. Ancak su, doksan dokuzuncu dereceye kendiliğinden gelmiyor. Sürekli bir ateş gerek.

Engels'in örneği çok yanıltıcı sonuçlara yol açabiliyor, diyalektik, bir «muamma» değil ama öyle kaba ve körleşmiş bir keser de sanılmamalı. Şöyle söyleyebilirim: Doksan dokuzuncu derecede ısınmış su, ısınma devam ederse yüzüncü derecede buhar oluyor. Su ve bu-

har farklı nitelikteler. Peki, sonra ne oluyor. Deneye devam edilebilir. Buharı yükselten tencerenin şöyle elli santim kadar üstüne bir tencere kapağı tutulacak olursa ve tencere kapağı da yeteri ölçüde soğuk olursa, buhar tekrar suya dönüşür ve su damlaları olarak tencereye düşer.

Tanzimat'ta bir perlodizasyon, periodizatsiya, sorunu var: Her önemli tarihsel olayın periodlara ayrılması, historiagrafinin önemli tartışmalarından birisini meydana getiriyor. Tanzimat, nerede başlıyor ve ne tür aşamalardan geçiyor? Genç Osmanlılar, Tanzimat içinde mi alınacak, yoksa ileri sürdüğüm örnekte olduğu gibi, bir soğuk tencere işlevine sahip mi? Bu soruya burada bir cevap yazmayı düşünmüyorum. Tezler'in gelişimi süresi içinde sorunun cevabı ortaya çıkıyor.

Şunu söyleyebilirim: Lenin, tarih on yıllarla yazılıyor, diyor. Aydınlar, nesillerle incelenmelidir. Daha sonraki kuşakların davranışı ortaya koymadan bir kuşağı anlamak ve anlatmak mümkün değil. Ayrıca tarihin ölü eli, invisible hand, görünmez el, başlamış olan yenilik hareketinin üzerine sürekli olarak soğuk tencereler örtüyor. Büyük Fransız Devrimi üzerine yapılmış çalışmalardan ve Büyük Ekim Devrimi üzerine kendi araştırmalarımdan çıkardığım sonuçlardan birisi bu oluyor. Bu yüzden devrim ateşinin sürekli olarak yanması gerekiyor.

Üç delikanlıyı, Şinasi, Kemal ve Ziya Paşa'yı, bir kenara koyuyorum, üç tutucu Ahmet, Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Ahmet Mithat Efendi, bilimde, estetikte, edebiyatta Tanzimat ateşinin üzerine soğutulmuş tencereler örttüler. Tanzimat'ın Batıcılığının karşısında eskiyi canlı tutmaya çalıştılar.

Buradan tekrar Burhan Belge'nin eleştirilerine geçiliyor. Yalnız bir nokta daha: Bunda, Belge'nin pek katkısı yok. Ancak İkinci Savaş'tan sonra ekonomik kalkınma sorunları ön plâna çıkınca bunun üzerine yoğun çalışmalar yapıldı. Türkiye ve benzeri ülkeler incelendi, modeller yapıldı. En yaygın model, dualite modeli oldu. Türkiye türünden ülkelerde bir yandan orta çağı hatırlatan geri bir

yapısı, bir yandan dünyanın en kapitalist metropollerinden arta kalmayan modern merkezleri içeren dualite modelleri kuruldu. Bunlar için kitaplar ve kitaplar yazıldı. Mahmut Makal'ın Bizim Köy'ü hiç bir yenilliği ve edebî değeri yokken, böyle bir kampanyaya denk düştüğü için ön plana çıkarıldı ve dünyada yayıldı.

Dualite modelleri hâlâ yapılıyor (*) ve üniversitelerde okutuluyor. Bu yüzden Burhan Belge'nin 1938 tarihinde ileri sürdüğü «Kemalizm, kompromi tanımıyan bir kültür hareketi olacaktır» türlü kestirimi tarihsel olayların gelişimi içinde pek öyle doğrulanmıyor. Bu yüzden, Tanzimat eleştirilerini, böyle bir tarihsel zenginlik içinde ele almak yararlı oluyor.

Bir gün önceki dizinin adı, «Kemalizm Öncesi». Kestirime dayanak hazırlıyor: «Tanzimat iledir ki, Osmanlı bünyesi tezatlarla dolmaya ve Şarkla Garp kavgasını, kendi mevcudiyetinin içine ve gittikçe daha büyük ölçülerde kabul etmiye başlar»[38]. Yüzde yüz doğru; Osmanlı yapısında çelişki Tanzimat'la birlikte başladı. Bunu öyle olumsuz değil, son derece olumlu buluyorum: Aydın çelişkiden doğuyor. Bu yüzden Aydın Üzerine Tezler, bu doğuş dönemini kendisine başlangıç yapıyor.

Yönetimdeki tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin resmî yayın organı Ulus, Burhan Belge'nin kale-

---

(*) Dualite eleştirisi, Cumhuriyet yazarlarının bir buluşu sayılmamalı. Aydın aydının kurdudur ve Meşrutiyet aydınları, Cumhuriyet aydınlarına göre, çok daha fazla Tanzimat'ı eleştirmek zorundalar.

Meşrutiyet'in tanınmış eğitimci ve yazarlarından Satı İçtihat Dergisi'nin Mayıs 1913 tarihinde çıkan 64 ve 65 inci sayılarında «Tanzimatçılık Meselesi» başlıklı yazılarında Tanzimat'a yöneltilen eleştiriler üzerinde duruyor. «En çok üzerinde durdukları mesele mektep-medrese ikiliğidir, Medreselerin ıslâh edilmediğinden şikâyetçidirler» diyor. Meşrutiyet aydını ikiliği saptıyor, medresenin kapatılmasını değil ıslah edilmesini istiyor.

Satı, bu yazılarında, eğitimde ve yargı düzenindeki ikiliğin zorunlu ve doğal olduğunu savunuyor.

Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1979, s. 201.

miyle, eleştirilerini sıralıyor. Ziya Bey'in Ziya Gökalp, fabrikaları kurmadan tüketim kalıplarını değiştirmekle eleştirdiği Tanzimat'ı bu kez Cumhuriyet Halk Partisi'nin resmî yayın organı Batı kültürünü almadan fabrika kurmakla suçluyor. Bir: Tanzimat «Garb'in müesseseler şeklinde ithal edilemeyeceğini anlayamaz, çünkü garp medeniyetinin ancak garp kültürünün bir mahsulü olduğunu müdrik değildir. Eğer bunu müdrik olsaydı, işe, mektep, fabrika, vapur, ticaret kanunu vs gibi eşkâlden ibaret bir takım garp müesseselerinin ithali ile başlamaz, garp kültürünün özünü ve metodlarını almakla başlıyarak garp kültür ve medeniyetini ithal edeceğine imal eylemek için lâzım mücadeleyi yapardı.» Bunun Tanzimat'a yöneltilmiş pek haksız bir eleştiri olduğunda kuşku yok, Kemalizm'in bir tür savunması oluyor.

«Tanzimatla birlikte şarklı ve Osmanlı muhafazakârlık ve irtica, kendisini 'Halet Efendi' zihniyetinde teksif eder ve Reşit Paşa kolunu kompromis'e icbar eder.» Halet Efendi ve tipi daha önce yazıldı, Tanzimat, Halet Efendi'nin kafası vurularak kuruldu. Bunlar doğru değil, doğru olan şu: Tanzimat, karşı akımı yaratmaya mahkümdu. Batılılaşmakla özdeş olan Tanzimat, karşı akımını yarattı ve teokratik bir toplumda islâmlaşmak bir politika oldu. Bu politikanın tohumları Genç Osmanlılar zamanında atıldı ve islâmcılık akımı Meşrutiyet döneminde taşlandı. Bu yüzden ve Almancı ve İngilizci fraksiyonların etkisiyle İttihat ve Terakki disiplini, ancak teorik açıdan son derece sığ bir politik hareket olmaktan öteye gidemedi.

«Reşit Paşa ve arkadaşları garbın ne olduğunu ve nasıl vücut bulmuş olduğunu daha etraflı bilselerdi, Halet Efendi irticaı ile mücadeleyi gözlerine alabilirlerdi.» Bu o kadar önemli değil, sonrası için gerekli oldu: «Böyle bir mücadele, belki ilk adımında daha, ıslahatı istemekle beraber bunu ancak kendi varlıklarını korumak arzusuyla kabul eden fakat esasta teokratik ve feodal vasıf ve kudretlerini muhafazadan bir an fariğ olmayan sultanlarla da çarpışmayı şart koşacaktı. Nitekim zaman geçtikçe tan-

zimat nesilleri böyle bir mücadelenin gittikçe lüzumuna kani olmuşlar ve buna başlamışlardır. (Mithat Paşa)» Burada Aydın Üzerine Tezler'in bazı tezlerini tekrarlamak gerekiyor. Bir: Tanzimat bir saltanat sorunudur; Mahmut, saltanatını korumak zorunda kaldı. İki: Türk aydınının tarihi bir dayanak arama tarihi oldu. Tanzimat'çılar, kesinkes dayanaktan yoksun idi. Üçüncüsü daha yenice: Halkçılığın çıkışında bir çaresizlik yatar. Cumhuriyet, otokratlar karşısında halka güvenebilmeyi gerekli yapar. Mithat, hiç bir zaman cumhuriyetçi olamadı. Fakat çok önemli ve olumlu adımlar attı. Benim saptayabildiğime göre öğrenci kütlesini yenilik hareketinin içine, ilk önce Mithat soktu. Mithat, öğrenciyi harekete getirerek sultan indirdi ve sultan çıkardı. Mithat, Osmanlı tarihinde ilk kez sultan indirebilen, yine benim saptamalarıma göre, tek örgütçüdür. Aynı zamanda iki kez sultan çıkaran yenilikçidir.

«Tanzimat, gecikmiş bir inkılâptı»[39] diyerek eleştirilerini sürdüren Cumhuriyet Halk Partisi'nin resmî yayın organı ekliyor: «İstese idi, Osmanlı yahut hatta Türk renaisance'ını yapabilirdi»[40]. Böylece Tanzimat, rönesansı istememiş oluyor. Böylece bu büyük onuru Kemalizm'e bırakmış oluyor.

Aslında artık Cumhuriyet Halk Partisi'nin resmî yayın organında sürdürülen Tanzimat eleştirisini irdelemeyi sürdürmek ve hattâ bundan sonra başlayacak olan daha hacimli Tanzimat eleştirisini ele almak, ilginç olmaktan çıktı. Nasıl bakıldığı anlaşıldı. Bu yüzden neden devam edildiği, pek haklı olarak, sorulabilir. Şunun için: Aydın Üzerine Tezler, Tanzimat ile ilgili değil; Türk aydının gelişme dinamiğini kavramayı ve kavratmayı amaçlıyor. Tanzimat eleştirisi burada çok önemli bir işlevi üzerine alıyor. Gerici hücumların önce nasıl saf değiştirdiği, sonra nasıl Kemalizm'e mal olduğu ve buradan da, Türkiye Üzerine Tezler'de Kemalizm'in Sol Kanatı olarak nitelenen, Türkiye'nin en eski solculuk hareketlerine aktarıldığı, Tanzimat eleştirilerinin eleştirel çözümlemesiyle pek âlâ ortaya çıkıyor.

Dizinin «Karar Saati» başlığını taşıyan bölümünde

«Kemalizm, kompromis tanımıyan bir kültür hareketi olacaktır» dendikten sonra Kemalizm'in yaptıkları sayılıyor. Bir: «Prensipl arka arkaya başarılarıyla tahkim edilmiş bir lâiklik telâkkisi kabul edilir. Türk devletini tahrik eden lâik ruh ile Osmanlı imparatorluğunu batıran teokratik ruh arasında ne kadar köprüye benzer şey ve müessese varsa, hepsi kaldırılır. Tekke ve dergâhlar kalkar. Tedrisat birleştirilir, medreseler kalkar.» Buna iki küçük ekleme yapmakta yarar var. Birincisi, tekke ve dergâh kaldırılması, tekrar olsun, Mahmut zamanında da yapıldı. İkincisi, Kemalistler Kemalizm'in peryodizasyon, periodizatsiya, sorunu üzerine hiç eğilmediler. Kemalizm ne zaman başlar ve nasıl sürer. Türkiye Üzerine Tezler'in birinci kitabında, Kemalizm'in kesinlikle 1920 yıllarında değil 1930 yıllarında başladığını ileri sürdüm. Kemalizm, 1930 yıllarının ürünü oldu. Şimdi burada, Aydın Üzerine Tezler'de, 1940 yıllarının ikinci yarısı ve özellikle 1950 yıllarını, Kemalizm'in üzerine oturtulmuş, soğutulmuş ve soğutucu kapaklar olarak düşünmek mümkün mü? Şunun için 1980 yıllarında medresenin, yüz elli yıl önce olduğu gibi bir cami içinde ve diz üzerine çökülerek sürdürülen bir eğitim olmasına gerek yok. Teknoloji devam diyor. Kur'an kurslarının sözünü etmiyorum, bugünün imam-hatip okullarını Kemalist dönemin medreseleri olarak düşünmek mümkün değil mi?

İki: «Kadının bütün hürriyetlerine kavuşması ile şapka, Türk cemiyetinin hayata mal edilmesinin gözle görünür delilleridir. Göz ile görünür delillere, şarkta ihtiyaç vardır» (*). Burada da iki küçük ekleme gerek: Şapka dev-

---

(*) Burada Burhan Belge'nin provokatif bir benzetmesini kaydetmeden geçemiyorum.

«Garp'te öz ve ruh şekil ve kalıp ile beraber ölür. Şark'ta halbuki, öz ve ruh çoktan ölür de şekil ve kalıp uzun müddet yaşar. Çünkü şark, şekil ve kalıba öz'ün ve ruh'un mühim bir miktarını sokup yerleştirmesini bilir. (halı ile gebelin'i düşünün)»

Karar Saati, Ulus, 7 Aralık 1938.

Düşündürücü; Doğu'nun tam Batı'sında İngiltere'de de bi-

rimi ilk önce Mahmut zamanında yapıldı. Görünüşe yanılan historiografinin aksine Vak'a-yı Hayriye sonrası Mahmut dönemi Tanzimat'ın kendisidir. İki: Kadının toplum içinde harekete geçmesi, Mahmut'un oğlu Abdülmecit zamanında başlar.

Ulus'taki bu dizinin bir başka bölümünde de şunlar var: «Nitekim ilk dil işaretini, bir Rumeli seyahatinde 'arabaya gerdune demeyiniz, çünkü halk anlamayacak' demekle Sultan Mahmut veriyor. Bir müddet sonra Reşit Paşa 'kitabeti resmiye'yi ıslah etmek lüzumunu duyuyor»[41]. Bir küçük ekleme yapılabilir: İlk gramer sayılan Kavaid-i Osmaniye'yi Keçecizade Fuat Paşa yazıyor.

Demek ki, Kemalizm'in başarı göstergelerinin kökleri Tanzimat'ta yatıyor. Kemalizm'in Tanzimat eleştirisinin eleştirel çözümlemesi bunu ortaya çıkarıyor. Bir de şunu çıkarıyor: Kemalizm, kendisini tanıtma ve kabul ettirme döneminde, Tanzimat'ı eleştirmeye mahkûm görünüyor.

Bu yüzden Tanzimat'ın yüzüncü yılına hacimli Tanzimat derlemesini hazırlatıyor. Yüz birinci yılında yayınlanıyor. Tekrarlıyorum: Bu hacimli, yapmış olduğum saptama yararlılığını değiştirmiyor, ve değerli derleme yalnızca Tanzimat'ı kötülemek amacıyla hazırlanıyor.

Başlıyor ve çok hoş; Tanzimat'a bilindiği gibi Tanzimat-ı Hayriye deniliyor, Jön Türk hareketine katıldıktan sonra Cumhuriyet döneminde profesör olan A. H. Ongunsu şöyle yazıyor: Hayriye «vasfı da Tanzimat hareketini muhafazakârlara daha güzel göstermek, temenni ve duayı tazammun etmek için kullanılan ve ıslahat müteşebbislerinin ruhî haletini ifade eden bir tabir olsa gerektir»[42]. Bir bilim adamı adına ne büyük bir insafsızlık! Tanzimat-ı Hayriyye demek, eğer bir ödün vermeyi amaçlıyorsa, amacına hizmet edebilir mi? Gericiliğin en büyük dayanağı olan yeniçeri güruhunu ortadan kaldıran, gericiliği topa tutan, hareketin adı da Vak'a-yı Hayriyye değil mi?

Kamu Hukuku profesörü Recai Okandan, mahkûmi-

çim ile öz arasında bire-bir ilişki görülmüyor. İngiltere'de aynı kalıba ardarda bir kaç öz yerleştirilebiliyor.

yet kararını yazıyor: «Netice olarak, bir taraftan inkıraz ve inhilâle doğru giden Osmanlı İmparatorluğunun sukutunu firenlemek ve diğer taraftan adeta himayesi altına girdiği Avrupa Devletlerinin memleketimizin gayri müslim unsurlarını korumak için vukubulan müdahalelerin icabatını ifa gayesiyle fertlerin siyasî, hukukî ve içtimaî bünyelerinde az çok bazı ıslahat ve yenilikleri icra hususunda, çok batî ve ağır bir tarzda tahakkukuna girişilen bazı reform ve teceddüt teşebbüslerini ifade eden 'Tanzimat Devri', memleket dahilinde hiç bir müsmir ve müessir tahavvüllerin husulünü kılamamıştır»[43]. Hükmün son bölümünü, bugünki dille, yazıyorum: Memleket içinde verimli ve etkin hiç bir değişikliğin ortaya çıkmasını sağlayamamıştır (*).

Hilmi Ziya «ikilik» eleştirisini yeniden sürdü: «Tanzimat'ın getirdiği bütün yenilikler eski müesseselerin yanıbaşında onlara yabancı ve uzun müddet kapalı yeni müesseselerin doğmasına sebep olmuştur. Başka tabirle Tanzimat'ı takip eden devirde ve bu devrin mütefekkirlerinde tam bir düalizm hakimdir. Medrese karşısında mekteple bu ikilik yakın zamanlara kadar devam etti. Evvelâ her iki taraf biribirinden habersiz yaşadı. Sonra tefekkürü temsil eden mektep kuvvetlenince medrese kendini korumağa ve onunla mücadeleye mecbur oldu»[44]. Böylece Tanzimat, daha sonraki olumsuzluklara bir başlangıç düzeyine geçti.

(*) Kemalizm, Tanzimat eleştirisini, Meşrutiyet'ten aldı; solculuğa devretti. Meşrutiyet ise bir çok düşüncesi Genç Osmanlılar'da hazır buldu. «Genç Osmanlı» ve Genç Osmanlılar Tarihi'nin yazarı Ebüzziya, tarihinde, yazıyor:

«Özellikle Reşid, Âli, Fuad, Mütercim Rüştü ve Kıbrıslı Mehmed Paşa gibi meşhur devlet ricalimiz, batı hükümetlerinde alınmış ve yürürlükte bulunan idare usulü ile beraber, Fransızcayı bildikleri halde, idare şeklimizi yeni düzene sokdukları zaman, hiç bir esaslı şey yapmamış ve meselâ mali işleri yeni şekillere sokdukları halde maliye uzmanlarından hiç bir Avrupalının fikir ve tavsiyelerine müracaata lüzum görmeksizin, yalnız kalemlerle, memurların ünvanını değiştirmeyi ıslahat maksadını temin için kâfi sebep addetmişlerdir.»

Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Birinci Cilt, İstanbul, 1973, s. 14.

Sosyolog Hilmi Ziya bunu üstü-kapalı olarak ifade ediyor. Cumhuriyet Türkiye'sinde meslekler arası gericilik yarışında bayrağı genellikle elinde tutan iktisatçılar daha açık olabiliyorlar. İktisat Fakültesi'nden Refi Şükrü Suvla Tanzimat'a bu adı yakıştıramadığını da belirterek şunları yazdı: «Tanzimat idarî, hukukî, dinî, içtimaî, iktisadî, malî ve ticarî sahalarda Osmanlı imparatorluğu bünyesinde cezrî ıslahat vücude getirmek isteyen bir hareketti; esaslı bir etüde istinat etmiyen sathî ve devamsız tedbirlere başvurulduğu için bu hareket muvaffak olamadı. Tanzimat, bilhassa malî işlerde bir nizam kurmak istiyordu. Fakat bu nizamı kuramadıktan sonra memleketin başına bir de «Düyun-u Umumiye» gailesini açtı. Bilhassa malî sahada sebep olduğu felâketlerden sonra 1839 Tanzimat'ına bu adı hiç yakıştıramıyoruz[45]. Bu iktisatçıya göre Tanzimat «hayır» değil dert getiriyor. «Tanzimat, malî işler ve bilhassa istikrazlar sahasında ıslahat değil adı hilâfına ifsadat doğurmuş ve bu azim dert te muhtelif safhalar geçirdikten sonra nihayet diğerleri meyanında Cumhuriyet Türkiyesi tarafından halledilmiştir.» Demek ki «Türkiye'de hakikî tanzimat Cumhuriyet devrinde» başlıyor.

Öyle görünüyor ve bütün bunlardan da çıkıyor, Tanzimat Osmanlı İmparatorluğunun yıkılış nedenidir; hiç olmazsa yıkılışı hızlandırıyor. Bu çıkmıyor mu? Eğer çıkmıyorsa, daha sonra İstanbul Üniversitesi rektörlüğü de yapan istatistik profesörü Ömer Celâl Sarç açıkça yazıyor: «Tanzimat, ilkin, halkın birçok ihtiyaçlarını değiştirerek **eski sanayiimizi sarsmış** ve bu suretle inhitatı üzerinde müessir olmuştur»[46]. İşte daha sonraki dönemlerde Tanzimat'a karşı yöneltilecek «sol ekonomist» eleştiriler bu hükme dayanıyor. Hükmün gerekçesi yazılıyor: «Tanzimat sıralarında evvelâ askerin, sonra sivillerin kıyafetinin değiştiği ve kıyafetle beraber birçok levazım talebinin dahi tahavvül ettiği malûmdur. Meselâ Sultan Mahmut, süvarilerinin kılığı ile birlikte eğerlerini de değiştirmiş; halk, Avrupa kıyafetini olduğu gibi, yavaş yavaş Avrupavarî mefruşatı da tercihe başlamıştır. İhtiyaçların bu te-

beddülü eski sanayi müesseselerinin mamulâtının sürüm sahasını daraltmış ve bu müesseselere, tam Avrupa fabrikalarının kahir rekabetinden mustarip oldukları bir sırada, şüphesiz ağır bir darbe vurmuştur. İhtiyaçlardaki tahavvüllerin menfi tesirlerini bütün muharrirler tasdik etmektedirler» (*). Sözü edilen bütün muharrirlerin bütünü yabancıdır. Halbuki daha önce Sultan Selim'in yazılarından İstanbul'luların tümüyle yabancı kumaş giydiklerini ve bu yenilikçi sultanın buna çok üzüldüğünü yazmıştım.

Tanzimat derlemesinde Tanzimat'a karşı en eklektik ve belki de eklektik olduğu için kalıcı eleştirileri kataloglama işlevi, Türkiye Komünist Partisi'nden müdevver Sadrettin Celâl Antel'e düşüyor. Pedagoji profesörü Antel, Tanzimat'ın «vüstai ve otokratik bir devlet yerine az çok Avrupaî bir devlet kurmak hususunda bir hamle» olduğunu kabul etmekle birlikte «Tanzimat'ın, Avrupa zihniyet ve metodunu, ilim ve tekniğini memlekete sokamadı-

---

(*) General Theory sonrası soğuk savaş iktisatı ve iktisatçıları, tekel manegement'ini amaçladıkları için, kapitalist ülkeler ekonomilerinin kısa dönem işletilmesinde, bir ölçüye kadar, yardımcı olabiliyorlar. Toplumun sorunlarından habersiz ve haberli oldukları zaman da çaresiz oluyorlar.

Tanzimat'ta yazanlar bunlardan değil. Burada sadece Tanzimat'a karşı haksız ve açıkça düşman tutumlarını sergiliyorum. Genel görüşleri hakkında sözüm yok. Üstelik sözü edilen incelemelerinde de katıldığım ve yararlandığım yanlar olduğunu söylemem gerek. Bir örnek:

«Fakat sanayileşme gayretlerinin akim kalmasının en mühim âmili *devletin zâfıdır*. Tanzimat devresinde Osmanlı Devleti garip ve tezatlı bir manzara arzetmektedir. İmparatorluk, Avrupa merkantilizminin milli istihsali artırmağa mâtuf siyasetini tatbike çalışmakta, fakat merkantilist hükümetlerin en esaslı vasıflarını haiz bulunmamaktadır. Filhakika ülkelerine mutlak suretle hakim olan merkantilist devletlerin hilâfına olarak, Osmanlı İmparatorluğu tam bir aciz içindedir. Harice karşı aczi, yeni kurulan sanayiin muvakkaten ve mutedil mikyasta bile olsun himayesine imkân vermemektedir.»

Ömer Celâl Sarç, Tanzimat ve Sanayiimiz, Tanzimat, İstanbul, 1940, içinde, s. 440.

ğı, yani Türkiye için hakikî bir rönesans olmadığı da muhakkaktır» diyerek bilinen rönesans açlığını bir kez daha dile getiriyor[47]. Bunun dışında artık kanıksatan dualite görüşünü tekrarlıyor. Yalnız unutmamak gerekiyor: Dönmeler daha ortodoks oluyorlar (*). Antel, Kemalizm'i ararken girdiği Türkiye Komünist Partisi'nden ayrıldıktan sonra kavuştuğu Kemalist saflarda daha ortodoks oluyor, aynı anlama gelmek üzere daha şoven davranıyor.

Önce ikilik nakaratı yazılıyor. «Maarif sahasında da, mazi ile, dinî an'anelerle alâkayı keserek, yahut gevşeterek, medreseleri kapatmak - hatta ıslah etmek- cesaretini göstermeksizin, sadece onların yanında ve umumiyetle onların tesiri altında, mahdut miktarda, Avrupa mektepleri tipinde mektepler açmakla iktifa ettiler.» Tepeden inme bir avuç yenilikçi ile yaygın medreselerin kapatılmasının ya da iyileştirilmesinin ciddi ciddi beklendiği anlaşılıyor.

Ancak Tanzimatçıların suçu bundan ibaret değil. Tanzimatçılar «açmış oldukları **idadiye ve sultaniye** mekteplerinden, müslüman Türklerle beraber gayri müslimlerin de istifadelerine müsaade etmekle esasen gayri müslimlerin lehine olanak mevcut olan vaziyeti büsbütün onların lehine çevirmişlerdir.» Ve böylece «bu mekteplere devam eden Türk çocukları millî şuur ve benliklerini kazanamamışlardır.» Bunların bir eski «komünist» tarafından yazıldığına inanmak zor olabilir; zor olmamalı, Türkçülüğün doruğa çıktığı dönem 1930 yıllarıdır.

İlginç, Antel şunları yazıyor: «Medreseciler, dinsiz saydıkları Tanzimatçıları sıbyan mekteplerine yaklaştırmamışlar ve bu mektepler, ikinci meşrutiyete kadar, medresecilerin hakimiyeti altında kalmışlardır.» Yenilikçiler, hep dinsizlikle suçlandı; Türkiye yenilikçi hareketler tarihinde dinsizlikle en çok suçlananlar ise Tanzimatçılar ile Kemalistler oldu.

«Tanzimat'tan sonra, eski teşkilât ve zihniyet ile de-

(*) Türkiye'nin «demokrasi» döneminde siyasal partilerin birinden diğerine transferlerin, giderek, artması ahlâkî normlardaki zayıflığın yanında, pratik ile, dönmelerin daha ortodoks olduklarının öğrenilmesiyle de ilgili.

vam eden ve Arap kültürünü temsil eden medreselerden yetişen neslin yanında, yeni açılan Tanzimat mekteplerinden, zihniyetleri ve idealleri tamamen başka yeni nesil yetişmeğe başlamıştır. Başka kaynaklardan kuvvet alan, kıyafetleri, yaşayış ve düşünce tarzları, hayat telâkkileri büsbütün başka olan, biri taassup ve irticaî, diğeri terakkî ve teceddütü temsil eden bu iki nesil arasında çarpışmalar başlamıştır.» İşte Meşrutiyet'te bir siyasal akım olan islâmlaşmak ve Ziya'nın medeniyet ile hars ayrımı, bu çarpışmada gericiliğe verilen ödünün zorunlu sonucu olarak ortaya çıktı. «Ve bu iki nesil arasındaki çarpışmalarda, 1908 meşrutiyetine kadar daima ve tam olarak medrese muzaffer ve galip çıkmıştır» (*). Bu son hüküm, hiç kuşku yok, Antel'in Kemalizm'e yaranmak için ihtiyaç duyduğu bir abartmadır.

Burada kalmadı; Tanzimat'ı kötüleme kampanyasında Kemalistler ile Türk solcuları tam bir ittifak içine girdiler. İkinci Büyük Savaş'ın hemen başında «Yeni Ses» dergisinde «Cumhuriyet Tanzimatın devamı değildir» başlığı altında bir inceleme yer aldı. Suphi Nuri İleri imzalı bu incelemede «solcular», Tanzimatçıları suçlamada Kemalistleri çok geride bıraktılar. «Tanzimatçılar, yani Selim, Mahmut, Mecit gibi padişahlar veya Reşit, Âli ve Fuat gibi paşalar hazırladıkları tanzimat ve ıslahatı kuvveden fiile çıkaracak kuvvet ve kudretin birer devlet adamı değillerdi»[48]. Neden mi? Çünkü «Tanzimatçılarda gayelerine varmak için kâfi miktar seciye, gayret, kudret ve fikir tertibi yoktu.» Çünkü, Tanzimatçıların kişilikleri zayıftı. Peki, kişiliklerinin zayıf olmasından ne sonuç çıkıyor? Çıkan sonuç şu: «Gazi Mustafa Kemal, sadrazam Reşit Paşa'dan ders, Cumhuriyetimiz tanzimattan örnek almadı ve alamazdı.» Neden Cumhuriyet Tanzimat'tan ve Cum-

---

(*) «Ancak cumhuriyettir ki bu iki nesil arasındaki çarpışmaya - medreselerin kapatılmasiyle - kati ve tam bir surette, milli kültürün ve medeniyetin lehine olarak nihayet vermiştir.»

Sadrettin Celâl Antel, Tanzimat Maarifi, Tanzimat, İstanbul, 1940, içinde, s. 460.

hurlyet'in kurucuları Tanzimatçılardan örnek almadılar? Çünkü «onlar koca bir Osmanlı imparatorluğunu fena idareleri ile mahvettiler; biz ise siyasî dehamızla kuvvetli bir cumhuriyet yaşattık.» Bir 23 Nisan töreninde bir ilk okul öğrencisi de her halde böyle bir karşılaştırma yapabilir.

Burada da kalmadı. Bir sayısında «Tanzimat, Avrupa'ya şaşkın bakmaktır»[49] diyen çilekeş Gün dergisi, bir diğer sayısında ise şunları yazdı: «Tanzimat ve meşrutiyetin oportünist karakteriyle Atatürk devrinin ihtilâlci, köklü ve samimî vasıfları arasındaki farklar o kadar büyük ve keskindir ki bunu gelecek nesiller bizden çok daha iyi kavrayacaklardır»[50]. Zaman Esat Adil'in Gün dergisini haklı çıkardı mı? (*). Yeni nesillerin Tanzimat ile Kemalizm arasında bir tahteravalliyi kabul edebileceklerini sanmıyorum.

Üç Paşa: Reşit ile Âli ve Fuat

Reşit gökten inmedi. Çilekeş Gün Dergisi, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra çıkan bir sayısında «Tanzi-

---

(*) Eğer zamanın aynası «Bizim Köy» solculuğu ise pek çok çıkardı. Mahmut Makal'ın, değerini bir türlü bulamadığım, Bizim Köy'ünü pek sevenler için, bu çalışmada «Çankaya Yaranı» olarak nitelendirdiğim Falih Rıfkı'nın Bizim Köy'ünden aktarma yapmak zorundayım:

«Üçüncü Selim, İkinci Mahmut, Birinci Mecit ve 1908 inkılâpçıları ile *Kemalizm*'i birbirinden ayıran derin bir fark olmak lâzım gelir. Biz bir *devam* değiliz: Bir değişiklik'iz.»

«*Nizam-ı Cedit*'ciler, *Tanzimat*'çılar ve *Meşrutiyet*'çiler, yeni ordu, yeni kanun, yeni kıyafet, yeni kadro, üstünkörü bir taklit ve uluorta bir tercüme ile, ne mümkünse hepsini yaptılar. Akıllarının ermediği şey, *millet yapmak* idi.»

«1800 de olduğu gibi, 1900 de dahi Osmanlı imparatorluğu içinde, *bu asrın milleti* yoktu. Yalnız Rum ekalliyeti, Yahudi ekalliyeti gibi bir *teceddüt ekaliyeti* vardı.»

«Kemalizm, *Türk milletini yapmak* davasıdır. Sincan köyüne ne Üçüncü Selim, ne ikinci Mahmut, ne Birinci Mecit, ne de merkez-i umumi uğradı: Sincan Köyüne biz uğradık.»

Falih Rıfkı, Bizim Köy, Kadro 1933, sayı 18, s. 16.

mat ve meşrutiyetin oportünist karakteriyle» Kemalizm'i karşılaştırdı. Reşit oportünist miydi? Şimdi görülecek, Reşit zaman zaman opörtünist yöntemlere başvurmaktan geri kalmadı. Bu, Gün Dergisi'ni doğruluyor mu? Kesinlikle hayır. Büyük Reşit Paşa, büyük bir Türk evlâdı ve büyük bir aydındır.

Vulgar marksistler, büyük adamların çıkışında bir otomatizm bulurlar. Böylece tarihin dönüşümünde önemli rol oynayan ve bu yüzden kendilerine «büyük» sıfatı eklenen bu tür kişilerin rolünü sıfırlamış olurlar. Bu, giderek, yenilikçi hareketlerde kadroların rolünü ihmal etmek demek. Kadrolar, çözücüdür, bu yüzden önemlidir. Bir saltanat sorunu olarak ortaya çıkan Tanzimat, bir Tanzimat Diktatoryası olunca bir kadro sorununa dönüştü.

Büyük adamlar otomatik olarak ortaya çıkmazlar; ancak gökten inmiyor. Engels bunu çok güzel anlatıyor: Kaldırın büyük adamı, bir boşlukla karşılaşırsınız. Kaldırın Reşit'i, Tanzimat'ı anlatmak bir yana anlamak bile mümkün olmaz. Tanzimat ile Reşit, etle kemik gibidir, ayrı düşünmek mümkün değil.

Reşit'i Tanzimat'tan, Tanzimat'ı, Tanzimat öncesinden ayırmak imkânsız. Unutmamak gerek, Reşit'ten önce bir Halet Efendi var; düzenbaz, Mahmut'un sarayında bir Rasputin. En sonunda kendisi olmak üzere o kadar çok insanı ölüme göndermiş ki, çağdaşları artık «bu ihtiyar, bu genç» diyerek ölüm selini durdurmaya çalışmışlar. Halet «boynu vurulacak hep orta yaşlıyı nereden bulayım» diye çıkışmış. Ama Halet bu kaprisli ölüm makinasıyla bir de önemli iş yapıyor: Merkezî otoriteyi kurabilmek için derebeylerinin temizlenmesini sağlıyor. Halet de gökten inmiyor, bir tarihsel zorunluluğa aşırı ve acımasız bir boyutla cevap veriyor.

Aydın bir kâbustan diğerine, bir sınavdan öbürüne geçerek geçmişinden arınıyor; kalbini ve aklını büyütüyor. Kalbinin her hücresine sevgi ile nefreti, kin ile bağışlamayı, birlikte sığdırıyor. Bu kâbusların hepsinin bir tarih kesitine sıkışması sınavların tümünü bir neslin aydınlarının alması gerekli değil; üstelik imkânsız. Daha önceki

nesillerin yaşadığı kâbus, aydınların tümünün kâbusudur; bu yüzden aydın, mutlaka, bir tarihsel üründür. Bir tarihsel ürün olarak görülmelidir.

Şinasi Efendi mi, Reşit Paşa mı? Hangisi övülmüş oluyor? Şinasi, kendisini yetiştiren Reşit için,

Eya ahali-i fazlın reisicumhuru

diyor. Türkiye'de bir padişahlık döneminde Şinasi, reisicumhur kavramını kullanıyor. Bu kavramı Şinasi'ye ilham eden Reşit oluyor. Yeni nesiller hangisine daha çok borçlu?

Bir ıtıknamedir insana senin kanunun,
Bildirir haddini sultana senin kanunun,

Bunu da Şinasi, Reşit için yazıyor. Şinasi,

Acep midir medeniyet Resulü dense sana
Vücud ü mucizin eyler taassubu tahziir!

diye yazıyor. Reşit'i, bağnazlığı ortadan kaldıracak bir uygarlık peygamberi olarak görüyor. İbret'te Kemal Bey, «Şanında Devlet-i Osmaniyenin fatih-i medine-i medeniyeti denilse lâyıktır» diyor. Kemal, Reşit'i uygarlık kentinin fatihi nitelemesine lâyık görüyor.

Ettin âzad bizi olmuş iken zulme esir
Cehliniz sanki idi kendimize bir zincir.

Reşit için, halkını cehalet zincirinden kurtaran bir adam, sıfatı da kullanılıyor. Bir padişahlıkta bunlar hem yeni kavramlar ve hem de son derece cüretli nitelemeler oluyor. Tanzimat, o zamana kadar Türkiye'de mevcut olmayan bir çok kavramı Osmanlı insanının dağarcığına soktu (*). Bunların bir bölümü doğrudan doğruya Reşit'in

---

(*) Geniş Tanzimat döneminde kullanılmaya ve bir anlam ifade etmeye başlayan kavramlara örnek olarak şu listeyi verebilirim :

efkâr-ı umumiyye	ümid-i istikbal
vazaif-i kanuniyye	hamiyyet-i vatanperverane
hürriyet-i vicdan	menafi-i milliye
içtimai	reis-i cümhur
buhran	buhran-ı vükelâ
buhran-ı mali	kavanin-i içtimaiyye
hukuk-ı beşer	hakimiyyet-i milliye
münesebat-ı beynelmilel	devlet-i meşruta
efkâr-ı serbesti	

kişiliğinden ve yaptıklarından doğdu.

Yeni kavram, insanın yenileşmesi demek. Eğer «millet» kavramı daha önce yoksa, Tanzimat'tan önce yoktu, Tanzimat'la birlikte Osmanlı toplumunda ve Osmanlı insanında önemlice değişikliklerin olduğunu gösteriyor. Tanzimat'la birlikte Osmanlı insanı duymaya, sevinmeye ve üzülmeye başlıyor.

Reşit Paşa'nın ölümü, başkent İstanbul'da, alışılmadık bir üzüntü nedeni oldu. Paşanın kahvecibaşısı Hüseyin Ağa, ağlamaktan yaşamını kaybetti; öldü ve efendisinin yanına gitti. İstanbullular, kendilerinden beklenmeyecek bir mateme büründü. «Asrımız bir büyük adam kaybetti» sözü bile edildi. Tabutu eller üstünde taşındı. Paşa'nın yetiştirmelerinden Ahmet Cevdet Paşa Tezakir'inde «pederimden ziyade ana ağladım» diye yazdı.

Reşit Paşa'nın cenazesi Boğaziçi'ndeki yalısından vapurla köprüye getirildi. Tanzimat Diktatoryası'nın bu büyük Paşası'nın tabutunu diğer ikisi, Âli ve Fuad, karşıladılar. Cenaze töreninin görgü tanığı Cevdet Paşa, bunu, şöyle kaydetti: «Âli ve Fuad Paşalar ikisi dahi birlikte olarak cenazesini köprübaşında istikbal ettiler. İbtida Âli Paşa tabutu altına girmeğe seğirdince orada bulunan diğer vükelâ ve memurîln ve sair nasa pek acib tesir eyledi. Cümlesi ağlamağa başladı. Vükelâ ve memurîn ve sair nas tabutunu taşımak üzere birbirine girdi»[61]. Belki de İstanbullular ilk kez kütlesel bir üzüntüye tanık oluyordu.

Ondokuzuncu yüzyılın hemen başında yoksul doğdu. On yaşında babasını kaybetti. İki kez evlendi, ikisinde de iç güveysi girdi. Fransızcayı Fransa'da ve Ubicini'nin yazdığına göre metresinden öğrendi. Paris'ten İstanbul'a dönerken Fransız hükümeti Reşit'e vapur tahsis etti. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nu okumadan önce ileri gelen devlet görevlilerinden senet aldı. Ferman okumaya giderken akşam evine dönemeyeceğini hesap etti. Hırslı oldu, Âli ve Fuat Paşalar ile bile kavga etmekten çekinmedi.

Agâh Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ankara, 1960, s. 88 ve 101-102.

Doğum tarihi 13 Mart 1800; babası Bayazıt vakfında ruznamçeci. Oğluna, okuma yazma öğretiyor, fakat erken ölüyor. Türk yenilik tarihinin bu büyük ismi medreseyi bile bitiremiyor; medreseli olmaması, belki de modern okullar kurmasını kolaylaştırıyor. Medreselilerin Tanzimat'a karşı acımasız düşman tutumları da buna ekleniyor.

İlginç, Türk yenilik tarihinin bu ilk büyük ismi medreseli olmadığı gibi arapça ve farsçayı da öğrenemiyor. Davutpaşa'da bir kulübede oturuyor. Hırsı var, mümkün olduğu kadar kendisini yetiştirmeye çalışıyor. Bu arada Mısır'ın divan efendisi İbrahim Efendi'nin kızı Emine Şerife ile evlenerek kulübeden kurtuluyor, İbrahim Efendi'nin evine yerleşiyor.

Bu ilk evliliği, ikinci evliliğini eniştesi ve koruyucusu Seyit Ali Paşa ölünce yaptı. Ali Paşa'nın müstefrişelerinden, odalık demek, Adile, Reşit'e haber göndererek kendisiyle evlenmek istediğini bildirdi. Reşit, Emine Şerife'yi boşadı ve koruyucusu Ali Paşa'nın eski odalığı Adile Hanım ile evlendi. Adile'nin Kabataş'taki evine yerleşti; daha rahat etti.

Fakat Ali Paşa ölmüş olduğu için herhangi bir işi yoktu. Yalnız Reşit Kabataş'taki evde zamanı boş geçirmedi. Paşa'nın özel belgelerini yayınlamış olan Reşat Kaynar, Reşit'in bu günleri hakkında, şu bilgileri verdi: «İşsizlik içindeki günleri boş geçirmedi. Muhtelif kitapları mütalea ediyor, tarih ile meşgul oluyor ve devrin vak'alarını da teemmül ederek vukuf ve bilgisini artırmağa çalışıyordu»[62]. Aslında öğrenmek, Reşit'in kişiliğinin ayrılmaz bir parçası oldu.

Bir üzüntünün çocuğu idi; özel yaşamına böyle başladı. Eniştesi Seyit Ali Paşa ile birlikte Mora'ya gitti ve Mora isyanını gördü. İsyen eden Mehmet Ali Paşa ile görüşecek heyetle birlikte Mısır'a gitti, Kütahya'da İbrahim Paşa ile müzakereleri sürdürdü (*). Bunlar, Reşit'in

---

(*) «Sık sık müzakereler için gittiği Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın yaptığı yenilikleri yakından görmüş ve nihayet elçilikle bulunduğu Paris ve Londra'da geçirdiği zamanlarda Av-

gelişmesi üzerinde derin izler bırakan olaylardı.

Londra'ya elçi gitti; Hariciye Nazırı olarak İstanbul'a çağrıldı. Dönüşünü, Reşit Paşa'nın yetkili biyoğrafisini yazmış olan C. Baysun, şöyle anlattı: «Bu tayin üzerine hemen İstanbul'a gelmesi icap etmiş ve rütbesine ait nişan, kılıç ve saireyi getirmekte olan Miralay Tevfik Bey Marsilya'da karantine beklediğinden o gelinceye kadar kendisi İngiltere'de seyahat ederek İrlanda adasını ve sanayi fabrikalarını görmek istemişti»[53]. Yenilikçiler, adını koymadan, kendilerini yenilik için hazırlıyorlar. Reşit, İngiltere'de fabrikaları öğreniyor.

Yenilikçi Reşit için öğrenmenin sınırı yok. Paris'e büyükelçi gidiyor ve öğrenmeye devam ediyor. Ubicini yazıyor: «Paris'e varışı yankılar yarattı. 1802'de Muhammat Sait Galip Efendi'nin misyonundan bu yana Fransa'ya gelen ilk Türk elçisiydi. Genç diplomatın rahat hareketleri, duruşundaki umursamazlık Büyük Türk'ün elçisi hakkında hayal ettikleri tipten çok uzak olduğundan hayret uyandırdı»[54]. Medrese eğitimi görmeme şansına sahip Mustafa Reşit, bir büyükelçi olarak, Paris'te son derece rahat hareket edebiliyordu.

Devam ediyor: «İki kış boyunca, bütün dikkatleri üstüne çekti. Toplantı kaçırmıyordu ve düzenlediği şenlikler beğenildi. Bakanları ziyaret etmekten, diplomatlarla suarelerde bulunmaktan hoşlanıyor, daha samimi toplantıları da kaçırmıyordu. Tiyatrolardan beriye gelmiyor, edebiyatçılara, gazetecilere, ünlü edebiyat eleştirmenlerine yakın duruyordu. Jules Janin'ne bir fransızca öğretmeni tavsiye etmesini söyledi. Janin, 'bir metres en iyisidir' dedi ve onu operadan Matmazel N'ye gönderdi.» Reşit, yeni bir dil öğrenmenin zorluğunu mümkün olduğu kadar aza indirmenin yolunu buldu.

---

rupa'yı iyi tanımıştı. Çok genç yaşından itibaren Yunan isyanı, Mısır meselesi gibi hâdiselerin içinde pişmiş ve koca imparatorluğun ölüm tehlikesiyle çatırdadığını görmüştü. Hülâsa, elim olan bir vaziyetin tam terbiyesini almıştı.»

Ahmet Hamdi Tanpınar, 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1976, s. 139.

Paris'teki yaşamı Der-i saadet'te karısı Adile ve çocuklarını unutmasına neden olmadı. Beşinci kez Paris elçiliğine atandığı zaman Sultan'dan, oğulları Mehmed Cemil ile Ahmed Celâl Beyleri sefaret «sırkâtipleri» olarak yanında götürmek için ferman diledi. Maaşının artırılması ve İstanbul'da kalan eşi Adile'ye maaş bağlanması da istekleri arasındaydı. «İki yüz bin kuruş harc-ı rah, yüz bin kuruş atiyye ve Paşa'nın arzusuna uyularak sefaret maaşına zam ve İstanbul'daki ailesine de maaş tahsis edildi» (*). Yoksul Reşit, kendisi tırmandıkça çocuklarını da yükseltmek istedi. Oğullarından birisini saraya damat yapmayı aklına koydu, Paris elçiliğine bir zaman sonra yine Reşit'in oğlu atandı.

Herhangi bir ülkeye çıkar bağıyla bağlı olduğuna dair hiç bir kayıta rastlamadım. «Osmanlı gururu». 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile tarihe karışmış olmakla beraber fiilen sürdürülüyordu. Hiç kuşku olmamalı, Türkiye'nin ilk büyük yenilikçileri hep Osmanlı görkemini yeniden yaşamak ve Osmanlı gururunu, kâğıt üzerinde de geçerli kılmak için uğraşıyorlardı. Bu gurur, en büyük fiilî darbeyi, ünlü Paris Antlaşması ile 1856 yılında ve bu zamanlarda yedi. Sultan Mecit, yabancı bir ülkeden nişan kabul etti, Fransız büyükelçiliğini ziyaret edip bir baloya katıldı. Bunlar, o zamana dek beş yüz elli yıllık bir tarihte, ilk kez oluyordu. Osmanlı nişan verir nişan almazdı, Reşit'in hediye verdiğini tahmin ediyorum, hediye almadığının bir işaretine rast geldim.

«Viyana'dan geçerken Avusturya İmparatoru bir kutu hediye etti. Belgrad'da, Sırp emaratı tarafından hediye

---

(*) Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara, 1954, s. 405.

Eklenecek olan şu: Önce Osmanlı Paşaları ve sonra da sultanları basını ve özellikle yabancı basını satın almayı çok iyi becerdiler. Reşit'in Paris'te kendisine yaptığı çevrede bir «Osmanlı Paşası» gibi harcama yapmasının ve hediye vermesinin rolü olduğunu sanıyorum.

Yerli ve yabancı basını satın almada Sultan Hamit ustalık kazandı.

arzolunmuş ise de kabul etmedi»[63]. Reşit, bir büyük yenilikçi aydın olmanın yanında aynı zamanda son büyük Osmanlı'dan biriydi. Osmanlı geleneği ise vulgar Türk solunun sandığı türden ne bir «tokat», ne sınıfsızlık, ne de «kerim» veya «ceberut» olduğu pek anlaşılamayan bir devlet düzeni idi. Osmanlı geleneği, sultanından devlet adamına, şehzadesinden aydınına kadar sinmiş olan, inter alia rakipleri birbirine karşı kullanmak demekti (*). Reşit, bir yeni büyük Osmanlı olmanın yanında Osmanlı geleneğinin bu belli çizgisini de yansıtıyordu.

XIII. Asr-ı hicrîde Osmanlı Ricali, Reşit'in hiç içki içmediğini, yaz veya kış her yemekte hoşaf yediğini; peynir sevmediğini ve bu yüzden Mısırlı prenslerin peynirsiz börek yemeyi bir moda haline getirdiklerini yazıyor. Bir de Reşit'in satranç oynadığını bildiriyor. Beklenir. Ondokuzuncu yüzyılın ünlü Avusturyalı devlet adamı Prens Metternich'in anılarında ise şunlar yer alıyor: «Sekiz gündür burada bulunan Reşit Paşa, gelecek perşembe İstanbul'a hareket edeceğini ümit etmektedir. Ruscuk'a kadar Tuna yolunu açacaktır. Kendisi ile bir çok mülâkatlarda bulundum ve görüşlerinden fevkalâde memnun kaldım. Reşit zeki bir adamdır ve terbiye ve tecrübeleri sayesinde, ilk

---

(*) Osmanlı yükselişinde rakipleri, Venedik ve Ceneviz Cumhuriyetlerini, çökmek üzere olan Bizans'ı ve Balkan prensliklerini birbirine karşı oynamanın çok rolü var. Bu, bir anlamda Bizans mirasıdır ve Bizanstan bir sıfata lâyıktır. Kapitülâsyonların varlık nedenlerinden bir önemlisi ni burada aramak gerek.

Çökmek üzere olan Osmanlı devletinde de bu gelenek tekrar ortaya çıktı. Osmanlı Paşaları, bu kez, dünyanın güçlü devletlerini, İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya, birbirine kullanmaya çalıştılar.

Roderic Davison, bu geleneğin farkında görünüyor. Tanzimat'ı güzelce özetliyor:

«Tanzimat devlet adamları, Osmanlı mirasını korumak için, yapabildikleri her yerde isyanları bastırdılar, mümkün oldukça bir büyük devleti bir diğerine karşı kullandılar ve içerde düzenleme önlemleri aldılar.»

R. Davison, Reform in the Ottoman Empire 1856 - 1876, Princeton University Press, 1963, s. 5 - 6.

nezareti sırasında kendi aleyhine olarak işlemiş olduğu hataları bertaraf edebilecek vaziyete gelmiştir. İkinci bir nezarete varabilecek midir, bunu katiyetle tahmin etmek güç olacaktır, zira Türkiye'de açıkça mantıkî olandan başka hiçbir şey daha şüpheli değildir. Biz, kendi tarafımızdan, kendisine yolu açmak hususunda elimizden geleni herşeyi yapacağız»[56]. Meternich, Reşit'in tekrar dışişleri bakanı olmasını istiyor. Çok şükür, vulgar Türk aydını bunun farkında görünmüyor, farkında olsa Reşit'in bir de Avusturyalıların «adamı» olduğuna inanacak.

Dahası var. Abdülmecit, Reşit Paşa'yı ikinci kez dışişleri bakanı yapıyor ve yine de «acaba Kanin (Straftford Canning, y.k.) buna Fransızları memnun etme gücüyle bakar mı» diye kuşkuya düşüyor (*). Demek Reşit'in bakan olmasını Fransızlar da istiyor.

Böylece Avusturya taraftarlığına ek olarak Fransa'cı olması da ortaya çıkıyor. Türk gericiliği ile vulgar sol da Reşit'i bir taş gibi İngiliz'ci olarak biliyor.

Bunların hangisi doğru? Üçünün birden doğru olmasına imkân yok. Üçü birden ancak şu koşulda doğru olabilir: «Türk paşalarına güven olmaz.» Batılılar çok zaman buna inanıyorlar. Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabındaki bilgiler İkinci Savaş sırasında İsmet Paşa'nın davranışının «müttefikler» arasında, bu eski güvensizliği yeniden canlandırdığını ortaya çıkarıyor.

Ve sıra bir kez daha Reşit Paşa'nın İngilizciliği savına geliyor. Bu sav burada, Reşit'in İngiltere hükümetinden ve özellikle Büyük Britanya İmparatorluğu'nun İstanbul'daki büyükelçisi Lord Stratford'dan direktif alması biçiminde ifade ediliyor. Sav şu: Reşit, önemli kararları Stratford Canning'ten aldı veya hiç olmazsa Canning'e danıştı. Bu, Türk gericiliğinde ve vulgar solda Reşit'in «İngilizlerin adamı» olduğu konusunda yaygın inancın kaynağını sağlıyor.

Bir: Palmerston, Türkiye'de anayasal sisteme kapı

(*) «Reşit Paşa İkinci Kez Hariciye Nazırı» başlıklı metin içi ekde, Âli'nin mektubuna bakınız.

BÜYÜK BÜROKRAT EVİNE GEÇ GİTMEYE NE ZAMAN BAŞLADI?

Reşid Paşa'nın hususi hayatına dâir olan malûmatımıza göre kendisi asla işret etmez, akşamları Bab-ı âli'den geç vakit gelip, doğruca harem dâiresine girer, elbisesini değiştirip selâmlığa çıkar, sofra başına gider imış. Sofra, alafranga tâbir olunan tarzda olup, kendisini ziyârete gelmiş olan misafirlerle sofrada konuşur imiş. Misafirler de paşanın kapıdan gelmesine ve haremden çıkmasına kadar oğulları olan beylerle veya kethudâ ve mühürdâr gibi ileri gelenlerin dâire ve odalarında oturup işrete düşkün olanlar keyif çatar, olmayanları da hulûs çakar imişler. Yaz ve kış her yemekte hoşaf bulunur imiş. Reşid Paşa, peyniri hiç sevmezmiş; o kadar ki Mısır'ın devlet adamları ve ileri gelenleri arasında, peynir sevmemek ve böreği de peynirli yememek moda olmuş. İnanılır şekilde olmak üzere anlatıldığına göre, «Mahşer Midillisi» lâkabiyle tanınan Hariciye Teşrifatçısı Kâmil Bey, peyniri çok sevdiği ve hususiyle frenk taklitçisi olmasından dolayı peyniri diğerlerine tercih eylediği için, bir akşam sofrada muziblerden biri, Reşid Paşa'ya hitâben «Efendim, Kâmil Bey bendeniz o kadar peyniri sever ki peynır yemedikçe sofradan kalkmaz» demesi üzerine Reşid Paşa «Kâmil Beyefendi, bu dedikleri doğru mudur?» diye sorunca, Kâmil Bey «Evet severim» dese Paşa'ya karşı nezâkete aykırı ve «Hayır sevmem» dese, «Gerçi din tutmam amma yalan da söylemem» diye dâima dinsizliğini ilân ve fakat doğru söz söyler id-

diasında bulunduğu için, böyle bir cevabı dahi tuttuğu yola aykırı gördüğünden, işi lâtifeye çevirerek çıkmayı en uygun bir çâre addederek: «Efendim, bu gibi şeyler bendenize sorulmaz, ben her ..... yerim» dediğini ağızdan ağıza dolaşmaktadır.

Bu Kâmil Bey, Fransızcayı az bildiği halde frenk taklitçisi ve daima Fransızca tabirler kullanma meraklısı idi. Fakat oğlu eski Madrid sefiri Feridun Bey merhum, bu dilde vukûfu ve bilgisi fazla olduğundan bazen babasiyle Fransızca konuşurken, onun anlayamayacağı şekilde söylediğinden Kâmil Bey, oğluna kızar ve söğüp sayar imiş ve «Babanın dilini bırakıp da frenkçe söylemekte ne mâna var» der imiş. Fransızca ifâdeleri, daima Türkçeden tercüme şekliyle kullandığından garip garip cümleler kurarmış. Hattâ, «İş çatallaştı» mânasını anlatmak için «L'affaire est devenue fourchette» dediği ve daha bunun gibi mânasız tercümelerde bulunduğu meşhurdur.

Reşid Paşa, yemekten sonra salonda yine ziyaretçilerle sohbet ederek geç vakte kadar oturur ve ekseriyetle satranç oynar ve daha sonra yazı odasına çekilip evrâka bakar ve uykusuzluk hastalığına mübtelâ olduğundan sabaha yakın hareme girip yatar imiş. Sabahları da tabil pek geç uyanıp giyindikten sonra selâmlığa çıktığında sabah ziyaretçileriyle görüşür ve yemekten sonra Bab-ı âli'ye gidermiş.

Bu, Bab-ı âli'ye geç gidip geç çıkmak usûlü II. Abdülhamid devrinin ortalarına kadar devam edip, buna Reşid Paşa'dan kalma bir usûldür derler idi. Hattâ Said Paşa'nın dördüncü ve beşinci sadâretinde Bab-ı âli koridorlarında fenerler içinde lâmbalar yakılmış idi. Sonraları II. Abdülhamid'in evhâmına dokunduğu için akşam ezanın-

dan sonra Bab-ı âli'de kimse kalmaz idi ve o sıralarda seraskerlikte bulunan Mabeyn Müşiri Gazi Osman Paşa'ya ezan vakti, muhakkak sarayda bulunması kesin olarak irâde ve tembih olunduğundan, Vükelâ Meclisi'nin toplandığı günlerde, zavallının saat onbirden sonra eli bir düziye cebinde ve gözü de saatinde olup, onbirbuçuğa gelir gelmez - müzâkere ne kadar mühim olursa olsun - Vükelâ Meclisi'ni terkettiği hazır bulunanların şehâdetleriyle bilinmektedir. (Makalenin aslında bu kısmında bir boşluk olup bazı satırların sansür tarafından çıkarılmış olduğu anlaşılmaktadır.)

Reşid Paşa'nın ölüm tarihi, 21 Cumâdelûlâ (7 Ocak 1858) Perşembe günü altıncı defaki sadâreti sırasında, bu altıncı sadâreti, iki ay, altı gün devam etmiştir.

O zaman, Saray'da padişâhın hizmetinde bulunanlardan işitildiğine göre, kurenâ, Reşid Paşa'nın ölüm haberini Sultan Abdülmecid'e doğrudan doğruya arz ve haber vermeye cesaret edememişler. Çünkü pâdişahın Reşid Paşa'ya pek çok tevecüh ve sevgisi olduğuna inandıklarından onun teessürüne sebep olmak istememişler, sadrıâzamın vefât ettiğini haber vermemek de mümkün olamayacağından, uzun uzadıya müzâkereden sonra Reşid Paşa'nın o vakte kadar usûl gereğince üstünde taşıdığı mühr-i hümâyunu, kesesi ve zinciri ile beraber, o sırada yazı ile meşgul bulunan pâdişahın yanındaki masanın üzerine bırakmışlar. Kesenin masa üzerine konulmasından meydana gelen tıkırdı Sultan Mecid'in dikkatini çekip kesenin kendi mührünü taşıyan ve sadrıâzama verilmiş kese olduğunu görünce, derhal ayağa kalkarak «Ne var sadrıâzama birşey mi oldu?» suâlini sormuş ve «Cenâb-ı Hak, efendimize ömürler versin...» şekliyle vaziyet arz

edilince, müteessir olarak icâb eden emir ve irâdeyi vermiştir.

Ali Rıza - Mehmed Galib, XIII. Asr-ı hicride Osmanlı Ricali, İstanbul, 1977, s. 32 - 35.

açabilecek adımların atılmasını istemiyor. Bununla ilgili arşivlerde ve tartışma götürmeyecek kadar çok belge var. Gülhane Fermanı, her yerde, Türkiye'de bir anayasal düzene geçişin başlangıcı sayılıyor. İngiltere hükümeti bunun arkasında değil.

İki: Palmerston böyle düşünmekle birlikte İstanbul'daki hırslı büyükelçisi başka türlü hareket etmiş olabilir. Nitekim Canning, İstanbul'da değil Londra'da iken, elçilikten ayrıldığı bir zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Londra'daki büyükelçisi Reşit'e bu konuda telkinlerde bulunduğunu ve Gülhane Fermanı'nı önceden tartıştıklarını, anılarında, yazıyor. Çok kısa olan ve asıl metin içi ek olarak bu kitapta yer alan bu iddia, Reşit'in İngilizlerin adamı olduğuna dair yaygın yargılara dayanak oluyor.

Ancak unutmamak gerekiyor: Ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Türkiye hâlâ büyük bir devlettir. Bu, görevlendirmelerden de anlaşılıyor. Canning, İstanbul'dan sonra dışişleri bakanlığı ve Paris büyükelçiliğini bekliyor. Huysuzluğu yüzünden kaybediyor. Petersburg büyükelçiliği ile yetinmek zorunda kalıyor. Bu yüzden Türkiye'deki reform hareketlerinin vaftiz babalığı için çeşitli iddiaların ortaya çıkmasına şaşmamak icab ediyor.

Velay adında bir Fransız 1902 yılında yayınladığı Türk maliyesi ile ilgili çalışmalarında şu savı ileri sürüyor: «Ve Sultan Abdülmecit Fransa'da tahsil yapan ve Sultan Mahmut'a saltanatının son zamanlarında müşavirlik etmiş olan bir gencin tavsiyesi üzerine Gülhane Hatt-ı Şerifi namiyle maruf olan 3 Teşrinisani 1839 tarihli meşhur hatt-ı hümayunu neşir ve ilân etmek suretiyle esaslı bir harekete geçmeğe karar verdi»[57]. Fransa'da tahsil eden bu gencin milliyeti hakkında bir bilgi yok. Ancak aynı yerde şu bilgi

var: «Gülhane Hatt-ı hümayunu haricî tesirlerin bir neticesi idi.» Bu, batılılar misyoner geleneğinin batağından kolaylıkla kurtulamıyorlar.

Üç: Anı yazanlar bilim adamları değil. Yaşamlarının eğrilerine mümkün olduğu ölçüde bir tutarlılık kazandırmak isterler. Bu yüzden olsa gerek, bir çok anı sahibi, anıları için bir profesyonel yazar buluyor. Lord Stratford da öyle yapıyor. Profesyonel yazardan beklenenler, anıyı okunabilir biçime sokmak ve özellikle anı sahibini ilginç ve önemli yapmak oluyor. Tutarlılık da istenmekle birlikte önceliği önde değil. Bu yüzden olmalı, Lord Stratford'un anı yazarı Lane-Poole, şunları da yazmaktan geri kalmıyor: «Hükümetle olan münasebetleri hiç de bu derece parlak değildi. Reşit Paşa 1839'da ilân ettiği Gülhane Hattı'yla ortaya sürdüğü haddinden fazla keskin ve toptancı devrim tedbirleriyle hem kendi düşüşünü hazırlamış, hem de gayet tehlikeli bir tepki uyanmasına yol açmıştı»[58]. Bu aktarmadan sonra bir hatırlatma gerekiyor: Vulgar solu bir tarafa bırakıyorum; Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye'de üniversite öğretim üyelerinin, doktora adaylarının, kaynakların tamamını okumamayı ve başkalarının yapmış oldukları aktarmalara güvenmeyi ve bunlarla yetinmeyi bir âdet haline getirdiklerini yazmıştım. Lord Stratford'un anılarının Türkiye'de kullanılışı buna «güzel» bir örnek oluyor.

Dört: Elde, Bailey tarafından yapılmış ve bu dönemdeki reformlar ile Türk - İngiliz ilişkilerini inceleyen ayrıntılı bir monoğrafı var. Birleşik Krallık dışişleri arşivlerine dayanıyor. Nasıl! Reşit bir kaç kez Paris elçisi oldu ise Canning de bir kaç kez İstanbul'a büyükelçi geldi. Bunlardan birisi 1842 yılında ve birazdan görülecek, bir gerici darbe ile Reşit partisinin iktidardan uzaklaştırılmasından hemen sonra, oluyor. Canning, Tanzimat fermanından sonra ilk kez geldiği İstanbul'dan Londra'ya gönderdiği ilk raporunda Reşit'in «acele ve düşüncesiz reformlarından», Reschid's «rapid and inconsiderate reforms», hemen vazgeçilmesi gerektiğini, aksi takdirde «tamiri mümkün olmayan zararlar», «irremediable mischief», doğaca-

ğını yazıyor. Bir de «Bab-ı âli'nin kendi çıkarlarının en iyi yargıcı olduğunu düşünmenin», «to suppose that the porte is the best judge of her own interests», çok büyük yanılgı olduğunu yazıyor[39]. Demek ki, Lord Stratford'un övünmelerinin kendi anısıyla tutarlı olmaması bir yana, İngiltere Dışişleri Bakanlığı arşivindeki raporlarla da çelişiyor.

Beş: Aydın Üzerine Tezler'in bu bölümü şöyle başladı: «Bu, bir borç ödemedir. Türk aydın tarihinin ilk büyüklerine. Borç, Reşit'i, Âli'yi, Fuat'ı ve diğerlerini yerli yerine oturtarak ödeniyor. Yerli yerine oturtmak, Reşit'in, Âli'nin, Fuat'ın ve diğerlerinin rehabilitasyonunu yapmak, yaşama döndürmek, iade-i itibar etmelerini sağlamak oluyor. Bu bir borçtur, eda etmek, bana düştü.» Borcumu ödemeye devam ediyorum.

«1839 sonrası reform hareketine Britanya'nın etkisi ne idi? Lane-Poole'a göre, İngiltere'nin etkisi olmasaydı Hatt-ı Şerif'in uygulanması çok daha az başarılı olacaktı. Lane-Poole, bu dönemin tüm reformlarında Stratford Canning'in, Great Elchi, son derece etkili olduğuna inanıyor.» Elgar Bailey, bunları yazdıktan sonra, Oxford University Press tarafından basılan kitabında, şöyle devam ediyor: «Yapılmış olan incelemeden bu yorumu doğrulayacak en küçük bir kanıtın bile olmadığı sonucuna varılabilir» (*). Demek ki, Lord Stratford'un Gülhane Fermanı'nı etkilediği ve üstelik Reşit Paşa'ya direktif verdiği tezleri, İngiltere'de yapılmış olan araştırmalar tarafından da doğrulanmıyor, tersine çürütülüyor.

Bailey, çalışmasında, bu «mütecaviz» ve «küstah» büyükelçinin İstanbul'da hiç sevilmediğinden söz ediyor. Os-

---

(*) «From the foregoing survey one can conclude that there is little evidence to bear out this interpretation».

Frank Edgar Bailey, British Policy and Turkish Reform Movement - A Study in Anglo-Turkish Relations 1826 - 1853, Oxford, 1942, s. 225.

Mesleğin usüllerindendir, Sovyetologlar, çalışmalarında bazı kelimeleri Rusça, Türkiye uzmanları da Türkçe bırakırlar. Hatt-ı Şerif, Great Elchi, bunlar arasında.

manlı yöneticileri bu can sıkıcı adamdan hep kaçıyorlar. «Reşit Paşa da çok zaman, Canning'in ve ajanlarının etkisinden uzak olmak için can atıyordu.» Bunu yapmak zorunda.

Bir hatırlatma daha; bu kez yöntem ağırlıklı. Aydın Üzerine Tezler, başka amaçlarla birlikte, Türkiye aydının tarihinin haksız yere karalanmış büyük evlâdlarını aklamak amacını güdüyor. Türkiye aydının tarihinin büyük evlâdlarını karalamak öyle sanıldığı kadar kolay olmamalı. Ancak, bu amaç güdülürken, bilimsellikte hiç ödün verilmiyor; tam tersine, tümüyle bilimsel olmak gereğine inanılıyor. Bu durum, metodoloji kitaplarının çoğunda okutulanlar, ters görünüyor. Hem rehabilitasyon türünden «normatif» bir amaç olacak ve hem de bilimsel çerçeve içinde kalınacak, «metod üzerine kurslar» genellikle buna imkân tanımıyor.

Bir terslik var; açıkça söylenmeli, terslik metod üzerine kurslarda. Aslında terslik yok; belli bir nedenle. Neden bir mantık zincirlemesidir ve pek açık: Türkiye, ondokuzuncu yüzyıl başında yaşadığı orta çağ karanlığından bugüne geldi. Bugün, kuşkusuz, son durak değil; ancak orta çağ karanlığından bugüne uzanan mesafe sanıldığından da uzundur. Mantığın ikinci halkası ise şudur: Yürüyüş, kendiliğinden olmaz. Mutlaka bilinçli çabaları gerektiriyor. Üçüncü halka şöyle: Sınıflar vardır ve mücadeleleri tarihin motoru oluyor. Ancak sınıfların varlığı aydınların işlevini ortadan kaldırmıyor. Tam tersine, aydınların işlevini belirliyor. Bundan sonra dördüncü halka geliyor: Bugüne gelmek mümkünse, mutlaka bunda yenilikçi aydınların önemli ve olumlu rolleri olmuştur. Sonuncudan önceki halka ise şöyle: Gerici tarih, resmî tarih ve vulgar sol düşünce, bu konuda son derece karanlık ve karartılmış. Var olan görülmüyor. Son halka: Rehabilitasyon var olanı ortaya çıkarmaktır. Var olanı ortaya çıkarmak, görünmeyeni ön plana almak bilimseldir. Öyleyse rehabilitasyon bir bilimsel çabadır.

Hatırlatmaya ek: Aydın Üzerine Tezler, «kitaplardan çıkma» idealist tipler yaratmayı amaçlamıyor. Bebekte

doğumun izleri olacak. Reşit, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın güzel deyimi ile «elim olan bir vaziyetin tam terbiyesini almış», daha da doğrusuyla elim bir potada eriyip kalıplaşmıştır. Bunun ve yaptıklarının izleri olacak.

Bütün bunlardan çıkan şu: Reşit'in bir büyük devletin adamı olduğu düşüncesinin hiç bir dayanağı yok. Ancak Reşit'in bir melek olmadığına inanmak gerek. Daha da ileri giderek söylenebilir; bilimsel olarak Reşit'in bir melek olduğunu düşünmek bile mümkün değil. Neden mi? Orta çağ karanlığında ve aydınlığın alacakaranlığında melekler yaşamazlar.

Artık devam edilebilir. Edgar Bailey, 1826 - 1853 dönemini bir monografik çalışmaya konu ediyor.. Rodaric Davison ise 1856 - 1876 dönemini kendi monoğrafisine inceleme alanı olarak seçiyor (*). Davison, Fransız gazetecilerinin Reşit'i, «kafasına fes giymiş ve paşa olmuş M. Thiers» olarak nitelendirdiklerini haber veriyor. İstanbullular ise «gâvur paşa» diyorlar. Davison'un kendisinin Reşit'i nitelendirmesi ise şöyle: «İçten bir reformcu olmakla beraber Reşit aynı zamanda iyi bir politikacı ve bir oportünist idi. Yetenekli insanları teşhis ediyordu ve en meşhurları Âli ve Fuad olan bir grup tilmiz yetiştirdi, fakat, işlerin dizginini hep elinde tutmak istedi. Hareketlerine bazan korku, bazan da muhtemelen hırs egemen oluyordu.» Bu yargının doğru olduğunu düşünüyorum.

Aslında bu yargı, çok daha önce, yerli araştırmalar-

(*) Roderic Davison, çalışması için yazdığı önsözde, monoğrafik çalışmalarla ilgili vurgulamamı, Türkiye tarihi ile ilgili olarak, doğruluyor. Şunları yazıyor:

«Tanzimat dönemi - ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda reform ve batılılaşma denemelerinin en kritik dönemi - incelemeleri, hâlâ çocukluk aşamasında bulunuyor. Ancak Türk arşivleriyle bir düzineden fazla dilde çok çeşitli yerlere dağılmış malzemenin incelenmesiyle yazılabilecek belirli bir tarihten yıllarca ve çok sayıda monoğraf açığıyla, uzağız. Niçin sorusu bir yana,. ne olduğu, nasıl ve ne zaman olduğunu bilmek için bile yapılacak çok iş var.»

R. Davison, Reform in the Ottoman Empire 1856 - 1876, Princeton University Press, 1963.

da da yer alıyor. Cavit Baysun, Reşit Paşa biyoğrafisinde, «Reşit Paşa devlet işleri kadar rakipleriyle de uğraşıyor, iktidar mevkii yüzünden kendisine lâyık olmayacak hareketlere bile teşebbüs ediyordu» diyor. Bu, Aydın Üzerine Tezler'in tezlerine pek uygun düşüyor. Buna göre, Türk aydının tarihi, aynı zamanda, bir dayanak arama tarihidir. Bu arayış çok zaman yabancı elçiliklerde son buluyor (*). Dayanak aramak, zaman zaman yabancı elçilikleri birbirine düşürmek biçiminde de oluyor.

Cavit Baysun'dan önce de, Abdurrahman Şeref, eski kuşak aydınların çok okudukları özet Tarih Konuşmaları'nda şunları yazdı: «Reşit Paşa ulaşmak istediği amacı kesin olarak saptıyarak bu konuda gerekli olan tedbirleri güvenli bir şekilde alır, girişimlerini gözü pek bir şekilde sürdürür ve önüne çıkan engelleri sert darbelerle yıkıp devirirdi. Hatta başarısını doğru yolda göremezse çarpık yollara sapmaktan çekinmezdi.» Bu, eklenmeli, sadece Reşit'in içinden çıktığı toplumun izlerini taşımasından ileri gelmedi. Aynı zamanda, misyonunun ve yalnızlığının bir sonucuydu. Zayıflığının ürünüdür.

Burada iki tez daha eklemek gerek. Tezlerden birisi şu: Doğru olabilmek için güçlü olmak gerek. Reşit'in yenilikçi partisi, ne sayıca ve ne de teorik açıdan güçlü idi. Bu tez, Aydın Üzerine Tezler'in tümünü takip edecek.

İkincisi ise şu: Türk aydın tarihi, Türk yenilikçi hareketler tarihidir. Bu, daha önce yazıldı ve yeni değil. Yeni tez, bunun devamı: Türk yenilikçi hareketler tarihi, aynı zamanda, Türk gericilik tarihidir. İkisi aynı değildir, yenilikçi hareketler tarihi ile gericilik tarih, mühendislikteki model ile kalıp türünden bir ilişkide olduğu gibi iç içedir. Model, yenilikçi hareketler tarihi, çıkınca kalıp kalır. Dökümde model alındıktan sonra kalıp işe yaramıyor.

Bir «edebiyat» var, arkası düşünülmüyor. Reşit Pa-

(*) «Tanzimat liderlerinin dış tehlikenin (!) yardımından başka güvenceleri yoktu. Kimi zaman Beyoğlu'ndaki sefarethanelerin dostluğunu kullanmaktan çekinmediler.»

İlbey Ortaylı, Türkiye İdare Tarihi, Ankara, 1979, s. 266.

şa, Hatt-ı Hümayunu okumak üzere Gülhane bahçesine giderken, akşam evine dönmemesi ihtimalinin yüksek olması nedeniyle, karısı, çocukları ve hizmetkârlarıyla vedalaşıyor. Bir gece önce, geç saatlara kadar çalışıyor; kethüdası Topçuzade Salih Bey, bazı işleri görüşmek üzere Paşa'nın peşinde koşuyor ve bir türlü görüşemiyor. En sonunda Salih Bey, Reşit Paşa'yı konağının haremlik bölümüne geçerken yakalıyor ve günlük sorunu anlatıyor. Paşa'nın tepkisini, çağdaşı Lütfi Efendi, Tarih-i Lütfi'de, şöyle yazıyor: «Efendim sen ne efkârdasın, ben ne haldeyim; ben yarınki gün bir mehlekedeyim ki akşama sağ çıkacağımdan ümidim yoktur.» Reşit, Gülhane'de okuyacağı fermanın bir «mehleke», tehlike olduğuna inanıyor. Türk yenilik hareketleri tarihinin bu büyük evlâdı, Gülhane bahçesinde, gerici hançerlerle parçalanabileceğine inanıyor.

Edebiyat tarihçisi İsmail Habip, o günü şöyle yazıyor: «Reşit Paşa ağır ağır kürsüye çıktı. Benzi sapsarı, sesi titrek ve heyecanlıdır. Gür bir sada ile cümlelerin hakkını vere vere hattı okudu» (*). İsmail Habip, bunu vakanüvislerin yazdıklarından aktarıyor. Vakanüvis Lütfi Efendi, o gün orada ve izlenimlerini yazıyor: «Muharrir-i fakir dahi orada kürsüye yakın yerde bulunup bi-ibaretiha hatt-ı hümayunu istima eyledim; o hüsn-i kıraat ve letafet-i hitabet görülmüş şey değil idi; akibinde toplar atılarak kurbanlar kesildi»[60]. Tarih-i Lütfi'de Reşit Paşa'nın hattı çok güzel okuduğu ve çok güzel konuştuğu yazılıyor.

Lütfi Efendi şunları da ekliyor: «Hariciye müsteşarlığına götürmüş olduğu Viyana Sefir-i sâbıkı Rifat Bey ve

---

(*) İsmail Habip'in liselere ders kitabı olarak yazılan bu tarihi, Kemalizm'in Tanzimat'a hücumunun başlamasından önce ve şöyle devam ediyor:

«O gün hakikaten büyük bir günümüzdür, bütün teceddüt tarihimize mebde ittihaz edilmeğe lâyık ve her sene tes'ide değer bir gün!»

İ. Habip (Sevük), Edebi Yeniliğimiz - Lise Kitapları III. Sınıf, Birinci Kısım, İstanbul, 1931, s. 29.

yetiştirdiği zevattan Âli Efendi ve sair bir iki müntesiplerinden başka hemfikiri olmayup vükelây-ı mevcudenin çoğu kendisine muhalif» idi. Yenilikçiler hep yalnız işe başladılar; ancak, hiç kimsenin kuşkusu olmamalı, Reşit son derece yalnızdı (*). Bu yüzdendir, reformları olmasa bile, kendi canını güvence altında tutabilmek için Hatt-ı Hümayunu okumadan önce başta Sultan Abdülmecit olmak üzere devletin önde gelenlerinden yazılı senet aldı.

Şimdi, devam etmeden önce, Aydın Üzerine Tezler'in iki tezini tekrarlamak gerekiyor. Bir: Türk aydın tarihi, yeniliklere düşman halkı yenilikçi yapma mücadelesidir. İki: Her atılım, aynı zamanda, bir nesil içi kavgadır; her yenilik hareketi kendi kadrosunu yetiştirmek zorundadır. «Yalnız» Reşit, bir yandan modern okullar açılışını hızlandırarak; diğer yandan, Osmanlı elit sisteminin «intisap» yöntemini, bu yöntem üzerinde durulacak, uygulayarak kadro yetiştirmeğe çalıştı. Âli'yi, Fuad'ı, Şinasi Efendi'yi korudu. Sonra bunlar, ikiye ayrılarak, aynı nehrin iki kolu gibi, Reşit'i sürdürdüler, sürdürerek ileriye götürdüler.

Halk mı? Gülhane Hatt-ı Hümayunu okunduğu zaman Türkiye'de bulunan ve gözlemler yapabilen bir yabancı, C. Hamlin, şunları kaydetti: «Hatt'ın ilânı memlekette büyük bir hayret ve şaşkınlıkla karşılandı. Eski kafalı müslümanlar, Hattı lânetle anıyorlardı»[61]. Halk, Tanzimat'a, kesinkes muhalif oldu.

Ulema mı? H. İnalcık yazdı: «Ulema, Tanzimat'ı Şeriat'a ve islâm devleti esaslarına aykırı göstermeğe» çalıştı. «Taşradaki âyana gelince, eyaletlerdeki idare hâlâ fiilen onların elinde olduğu için, halkı Tanzimat'a karşı türlü yollarla tahrik» ettiler[62]. Türlü yolların en çok bili-

---

(*) Tanzimat'ı kötülemek için çıkarılan Tanzimat derlemesi de bunu kabul etmek zorunda kalıyor:

«Esasında kendisine bu kuvvet ve cüreti verebilecek bir sıyt ve şöhreti veya icabında ordu veya parti gibi kendisine müzaharet edebilecek mesnet ve taraftarı da yoktu.

A.H. Ongunsu, Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış, Tanzimat, İstanbul, 1940, içinde, s. 7.

Reşit Paşa İkinci Kez Hariciye Nazırı

ÂLİ: SEVİNÇTEN DELİ
FUAT: AYAĞINI ÖPÜYOR...

Tütiyay-i dîde-i ubûdiyetim olan hâk-i pâyi âli-i veliyyü'n-niâmilerine ma'rûz-ı çâkerleridir ki,

Geçen gün alel'acele takdim olunan arîza-i abîdânemden ma'lûm-ı mün'imâneleri buyrulmuş olacağı vechile fihamden sümme hamden gece ve gündüz mütemennâ olduğumuz savt-ı bâhirü'l-meymenet hâsıl olduğundan dolayı bayağı sevinç delisi oldum bu madde-i hayriyyenin tafsilâtı bimennih-i Taâlâ kariben teşrif-i âlilerinde hikâye olunur bunun dahi mücerred kariha-i şâhâneden zuhûr ettiği gazetelerde görülmesi mucib-i mahsusiyet-i âli olacağından âna göre iktizası icra buyrulması menût-ı irâde-i seniyyeleridir dün vuku' bulan nakl-i hümayun rikâbında Efendimiz tebeddül-i ahire elçilerin ne dediklerini sual buyurdular ve cümlesinin Reşid Paşa'nın Nezarete me'muriyetinden memnun olmuş olacaklarında şübhe yoğise de acaba Kanin şu aralık buna Fransızlara bir tarziye nazariyle bakar mı yollu istifsar ettiler kullarına bir gün evvel mumailey Kanin bu babda ızhar-ı memnuniyet etmiş olduğunu ve eğerçi Mösyö Burkine kendulerinin semere-i şiddeti rengi vermek istese bile niyyet-i şâhâne ne merkezde oldugunu bildiğini söylediğini ifâde ettim haz buyurdular hakk-ı âllerinde teveccühât-ı aliyye ber-kemal olduğunu yakinen öğrendim bu hususu Tahir Beyefendi dahi tebşir etmekte ve fakat inşâallahü Teâlâ bu tarafa vüsûl-i âsafânelerinde ba'zı ihtarat-ı mahremane ve bedevâneye cür'et edeceğini ve buna bayağı me'mur gibi olduğunu söylemektedir her nei ise bir dakika akdem kemal-i sür'atle teşrif-

leri cümle tarafından arzu olunuyor ve birlikte ecnebiden hiç kimse gelmemesini bütün dostlar rica ediyorlar.

«Kaç günler bir konak tedarikine bakılmakta iken hele merhum kasab Şakir Efendi'nin konağı sahiblerinin rıza ve recaları ile uydu gibidir yeni mefruşat bi-mennihi'l-kerîm bundan sonra alınacak konağa yaptırılmak üzere bu senelik mevcudiyle idâre olunup bihûde masarif-i zâide olmamasına sa'y olunmaktadır iktiza eden araba ve binek hayvanları bu tarafdan Misak bendeleri vasıtasiyle hazırlanacak olup fakat araba oralardan mübayaa buyrulsa daha ehven olacağı mülâhaza olundu ise de dâire-i âliye-i veliyyü'n-niâmîlerini hüsn-i idâre edip evvelki gibi Efendimizi deyne giriftar etmeyecek ve gelip gidene lâkırdı söylemeğe muktedir olacak bir adama pek ihtiyaç olduğu derkâr ve mevcudun içinde bu sıfatta adam bulunmadığı cihetle sıdk u istikamet ve dirayet ve hamiyyeti müsellem olan Mektubî hulefasından Raif Efendi oğulları hâtır-ı güzar olmuş ise de teşrif-i veliyyü'n-niâmîlerinden sonra sudur edecek irâde-i seniyyelerine göre iktizâsına bakılır yüz bin Kuruş harc-ı rah gayet az oldu bilmem Paris'ten nasıl çıkılacak Şefik Beyefendi Hazretlerine teşekkür mektubu gönderildiği sırada Hamid Efendiye Sadr-ı Azam pederlerine ve Serasker Paşa'ya dahi birer münasib tahrirat-ı seniyye irsali yollu olur gibi hâtır-ı kâsır-ı çakerâneme gelmiş ise de olbabda ve her halde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-ihsan Efendimizindir.

Fî 28 L sene 61
bende Âli

Fuad Paşa da gönderdiği tebrik mektubunda şunları yazmaktadır:

«Hak-atebe-i felek-mertebe-i veliyyü'n-niâmilerine mârûz-ı rikkiyet-mefrûz abd-i ahker ve çâker-i hâk-i beraberleridir ki,

Fihamden sümme hamden sümme hamden akdem a'mâl-i bendegûn-i rikkiyet-nişanları bugün husûle geldi zât-ı fehamet-simat-ı hazret-i veliyyü'n-niâmileri yine bi'd-devlet ve'l-ikbal mesned-i vâlây-i Nezaret-i Hariciyeyi teşrif buyurup keyfiyet-i bâhirü'l-meserret-i mezkûre ile iyd berbâlây-i iyd eyledik. Devletlû Sârim Efendi Hazretleri Paris'e ve Şekib Efendi Hazretleri Londra'ya me'mur buyruldular sûret-i irade-i seniyye mahsus Tatar ile Viyana üzerinden hâk-i pây-i ulyây-i âsafânelerine yazılmış ise de bugün İngiliz vapur ..... çıktığından belki daha evvelce varır ümidiyle derhal işbu ariza-i abidânemi takdime cesaret ettiğim ve tebriken ve teşekküren mübarek ayaklarınızdan öptüğüm bi-mennih-i Taâlâ muhât-ı ilm-i âlem-âray-i hazret-i veliyyü'n-ni'metileri buyruldukta herhalde emr ü ferman ve eltâf-ı bipâyân hazret-i veliyyü'l-emr ve'l-ihsân Efendimizindir.»

Bende-i kemine
MEHMED FUAD
(mühür)

Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Ankara, 1959, s. 621-623.

neni camileri kullanmak oluyor. Bir başka kaynak, yıllar sonra kullanılan yöntemlerin köklerinin Tanzimat'a kadar uzandığını gösteren bilgiler veriyor. Şöyle: «Muhalifler tarafından öyle şeyler icad edilmiş ki, meselâ tekkelerde, medreselerde rüyalar görülür ve gûya Peygamber Efendimiz hazretlerine atfen 'Şeriatımı kaldırıyorsunuz, böyle giderse ümmetim değilsiniz' diye azarladığı yayıl-

mıştır. Kürsülerde vaizler bile Tanzimat aleyhinde olarak guya halkı irşada çalışmışlardı»[63]. Bütün bu yaygın muhalefetten bir tek sonuç çıkıyor: Eğer Vak'ay-ı Hayriyye'ye kadar olduğu gibi Türk gericiliğinin vurucu gücü olan yeniçeri ordusu varlığını sürdürmüş olsaydı, Reşit ve bir avuç yenilikçi 1839 yılı Kasım ayında yaşama gözlerini kaparlardı. Vak'ay-ı Hayriyye olduğu için Tanzimat-ı Hayriyye sürebildi; yeniçeri güruhu ezildiği için Türk aydınının sancılı doğumu gerçekleşebildi.

Ancak Ferman'ı okumakla ve Reşit'in akşam evine hançerlenmeden dönmesiyle tehlike bitmiyor. Unutulmamalı, gericilik bir ahtapottur ve yedibaşlı canavar. Tanzimat, bir mücadele olarak gelişti ve zigzaglarını yaşadı. Yara olarak, kendi tepkisini doğurarak Cumhuriyet'e kadar geldi ve daha da sürdü (*). Bu yüzden Türk gericiliği Tanzimatı ve Tanzimatçıları hiç bir zaman affetmedi.

Türk gericiliğinin bürokrasi düşmanlığı Tanzimat ile başlar. Bürokrasi düşmanlığının dinci ve kapsamlı formülasyonunu Sadrazam Mısırlı Prens Said Halim Paşa yapıyor (**). Kendisi öyle söylediği için, kapitalizmi ve

---

(*) Falih Rıfkı'nın, İnönü için, «O bir düzen adamıdır, ileri bir tanzimatçıdır» derken çok fazla yanıldığını sanmıyorum.

F. Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s. 492.

Tarihin tekrarlandığına inanmak mümkün değil. Ancak İsmet Paşa'nın tarihte bir benzerini bulmak zorunda kalırsam, Ali Paşa'yı hatırlayabilirim.

(**) 1960 yıllarının Türk gericilerinden üniversite profesörü İdris Küçükömer aydınların kafasını karıştıran «Düzenin Yabancılaşması - Batılılaşma» adını taşıyan kitabının birinci bölümüne «Türkiye Batılaşamaz!» başlığını koydu, ilk cümlesi «Said Halim Paşa diyordu» diye başlıyordu. Gerici profesör Küçükömer şunları da yazıyordu:

«Said Halim Paşa, Mehmet Akif gibi islâmcılar kendilerine *ileri*ci denen Batılılaşma yolunu seçenlere (Tanzimatçılara, Yeni Osmanlılara ya da Jön Türklere, CHP'ye, vs ye) göre daha *tutarlı* görünüyorlar.»

İdris Küçükömer, Düzenin Yabancılaşması - Batılılaşma, Ant Yayınları, İstanbul, 1969, s. 10.

Küçükömer, «kendilerine ileri denen» deyimini kullanı-

«adem-i merkeziyeti» ilericilik sayan üniversite profesörlerinin de öyle saydığı için, «ilerici» kabul edilen ve umuyorum, Aydın Üzerine Tezler'le birlikte gerçek yerini bulacak olan, «Prens» Sabahattin tam bir Tanzimat düşmanı olarak ortaya çıkıyor. Sabahattin, «Türkiye Nasıl Kurtulabilir» nam eserinde şöyle yazıyor: «Tanzimat'ın özü, ilerde gösterileceği gibi, geliri bir merkeze toplayarak, büyük bir yönetim hayatı cemaati, yani merkezî yönetim örgütüyle çerçevelenecek bir memurlar topluluğu meydana getirmekten başka bir şey değildir»[64]. Jön Türk hareketinin bu tanınmış gericisi «nasıl ki Tanzimat, ülkemiz için bireycilik alanında yeni toplumlara doğru bir gelişme, toplumumuzu sosyal mutluluğa ulaştıran yola getirdiğini gösterecek bir belirti olamıyorsa» diyerek Tanzimat karalamalarını sürdürüyor.

Bu zincir devam ediyor. 1950 yıllarında Türk gericiliğinin ideolojisini üstlenen Profesör Mümtaz Turhan, «Garblılaşmanın Neresindeyiz?» adıyla yayınladığı ve yankılar uyandıran kitabında «Tanzimat, bu bir asırlık garplılaşma hareketindeki gayenin iflâsını ilân eder» diyor. Devam ediyor: «Osmanlı imparatorluğu, gayesini iyi tayin edemediği bir garplılaşma uğruna yaptığı iki asırlık bir mücadeleden parçalanmış, yorgun, bitkin ve hayal inkisarı ile çıkar. Ne umduğunu elde edebilmiş, ne de beklenilen âkıbete düşmekten kurtulmuştur»[65]. Gericilik, batılılaşmanın ve hiç kuşku yok, Tanzimat'ın hep karşısında oldu.

«Hoca» bunları söyleyince öğrencisinin «hocasını» geçmesine şaşılmaz. Profesör Turhan'ın üniversitedeki ve Türk gericilik akımında kürsüsünü bıraktığı Profesör Erol Güngör (*), Tanzimat'ı karalamayı, Tanzimatçılara küfür

---

yor; çok yerinde. Bir zamanlar Küçükömer «kendilerine ilerici denen» kategorisine giriyordu.

(*) Cumhuriyet kuşağından bu genç profesör, 12 Eylül öncesinde Milliyetçi Hareket Partisi'nin resmi yayın organının başyazarı idi. 12 Eylül'den sonraki üniversite düzenlemelerinin arkasından bir üniversitenin rektörlüğüne atandı.

etme düzeyine kadar indirdi. Şunları yazdı: «Gençlerimiz vekar kelimesinin mânasını bilmezler. Kendilerine Türkçe diye öğretilen uydurma yazılmış lügat kitaplarında da bu kelimenin karşılığını bulacaklarını sanmıyorum (*). Çünkü vekarın Türk münevver hayatı içinde karşılığı kalmadı. İngiliz sefirinin önünde hüngür hüngür ağlayan Tanzimat kahramanı Mustafa Reşid Paşa'nın vekardan nasibi yoktu; tatlı canının endişesine düşerek Fransız Sefaretine sığınan ve Londra'ya gittiği zaman İngiliz Hariciye Sekreterine sadrazam olarak yaptığı işlerin hesabını veren hürriyet ve anayasa kahramanı Midhat Paşa da elbette vekar örneği olamazdı.» Türk gericiliğinin genç ideoloğu, kitabının daha ileri sayfalarında, şunları ekledi: Tanzimat ve Gülhane Fermanları Türkiye'yi modernleştirmek iddiasıyla batılı devletler tarafından empoze edilen birer anlaşma mahiyetindedir»[06]. Görülüyor, militan Kemalizm, vulgar solculuk ve Türk gericiliği bir yerde birleşiyor. Rast-

---

(*) Bu genç profesörün kitabı yanlışlarla dolu, son derece sathî. Türk gericiliğini irdelerken bunlara değinmek imkânı bulacağımı umuyorum. Burada bir noktaya işaret etmek gerekiyor.

Kitap yazmanın da bir âdâbı var. Bu kelimenin karşılığının «uydurma» yazılmış lügatlarda bulunmadığını «sanmak» kolay olmamalı. İnsan bunu söylemeden önce bir kez sözlüğü açıp bakmak zorunda.

Bu satırları yazarken yanımda, başka diller hariç, üç adet Türkçe lügat var. Üç lügat da bu genç profesörün vekar kelimesini yanlış yazdığını, aslının «vakar» olduğunu gösteriyor. Sıralıyorum :

Mustafa Nihat Özön, Osmanlıca - Türkçe Sözlük, s. 888, Vakar: Onurlu olma.

Ferit Devellioğlu, Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat, s. 1362. Vakar: -ka uzun okunur, ağırbaşlılık.

Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, s. 768. Vakar : ağır başlılık.

Demek ki, Türk gericiliğinin genç ideoloğu ve üniversite rektörü, pek ulu-orta yazıyor. Demek ki «uydurma yazılmış lügat kitapları» öyle pek uydurma değilmiş. Demek ki, genç profesör ve gerici rektörün yazı yazmadan önce lügatlara bakmasında çok büyük yarar varmış; daha az yanlış yaparmış.

lantı sayılmamalı; vulgar solculuk, gericilik demektir.

Türk gericiliğinin Reşit'e, en azından yüz elli yıldır dinmeyen bir kini var. «Onurlu» Reşit Paşa'nın bu kini hak etmiş olduğunu düşünüyorum. Eğer yaşamış olsaydı, çok fazla şaşırmayacağına inanıyorum. Çünkü, Gülhane bahçesinde Tanzimat fermanını okuduğu andan itibaren sürekli olarak yaşayan gericiliğin hedefi oldu. Hep bu korku ve endişe içinde yaşadı.

Tanzimat, bir düz çizgide ilerlemedi. Bir yabancı kaynak, «1841 senesi nihayetinde Reşit Paşa'nın muvakkaten çekilmesine sebep olan irtica hareketi teşebbüsüne rağmen tanzimat iki sene sonra eskisi gibi ileri hareketine devam ediyor» diyerek, Tanzimat'ın ikinci yılında irtica'nın başarılı olduğuna işaret etti[67]. Halil İnalcık, tarihi düzeltiyor: «31 Mart 1841 de Reşit Paşa'nın azli ile muhafazakârlık iktidara geldi»[68] ve şunları yaptı: «Yeni idare iş başına geçer geçmez bütün valiliklere gönderdiği bir fermanla muhafazakâr müslümanları tatmin ve hükümetin muhafazakâr politikasını teyit etmeğe başladı. Bu fermanda Halife - Sultan 'ahkâm-ı diniyyenin icrasına dikkat farz-ı ayn' olduğunu belirtiyor ve mazaretsiz beş vakit namazı terk edenlerin cezalandırılacağını ihtar ediyordu.» Türkiye, orta çağın karanlığına tekrar sokulmak istendi.

Reşit, mücadelesine devam etti. Bu mücadelede çarpık ve kendisine lâyık olmadığı kaydedilen yollara başvurduğu anlaşılıyor. Bunları onaylamak mümkün değil. Ancak mücadelenin böyle bir başlangıçtan geldiğine işaret etmek gerek. Tekrarında yarar var; Osmanlı elit sistemi «intisap» yöntemine dayanıyor. Birazdan daha açık olacak, Reşit de bu yöntemden geçti. İlk kez 28 Eylül 1846 tarihinde sadrazam oldu. Ancak ilk kurduğu hükümetini siyasal rakipleriyle doldurmak zorunda kaldı. O kadar ki 1841 yılında Reşit Paşa'ya karşı irticaî darbeyi düzenleyen Damat Said Paşa ve Damat Mehmet Ali Paşa'yı hükümetine aldı. Her ikisi, İkinci Mahmut'un şair kızının kocasıdır, yeniliklerin şiddetli muhalifiydiler. Ayrıca Reşit, sadık muhalifi Hüsrev'i de Meclis-i Âli'de görevlendirdi. Kendi «adamı» olarak ilk hükümetine sadece

Âli Efendi ile Fuad Efendi'yi alabildi. Âli, geleceğin Âli Paşa'sı Hariciye Nazırı, Fuad da Divan-ı Hümayun Amedcisi oldular.

Yalnız gericilik ile yenilik partisi arasındaki kavga devam etti. Reşit, daha önce değinildiği gibi, çarpık ve çapraşık yollara başvurarak iktidar olmaya ve iktidarını sürdürmeye çalıştı. Gericilik partisi de hiç bir fırsatı kaçırmadı. Avrupa'yı sarsan 1848 Şubat İhtilâlleri, Reşit'in düşüşünü sağlamak için kullanıldı. Şöyle oldu: «Reşid Paşa'nın aleyhtarlığı ile tanınmış devlet adamlarından Damat Sait Paşa, bir gün Sultan Abdülmecit'in huzurunda Reşid Paşa hakkında, ona tariz için, «efendim saltanatınız elden gidiyor; Reşid'in fikri cumhuriyet ilânıdır» tarzında birçok söz sarfeder; padişah tereddüt eder, Said Paşa ısrar eder»[69]. Abdülmecit'in tereddüdü uzun sürmedi; Avrupa'daki Şubat burjuva - demokratik ihtilâllerinden hemen sonra Nisan 1848 tarihinde, «cumhuriyet ilân edeceği» inancı ile Reşit'ten sadaret mührü alındı. Düştü. Sarım Paşa sadrazam oldu.

Reşit düşmanlığı Türk gericiliğinin önemli unsurlarından birisi oldu. Reşit, uzun süre yenilikçi hareketi temsil etti. Bu yüzden yenilikçi harekete karşı olanlar küfr için Reşit'i seçtiler. Kâzım Paşa, buna bir örnek yazdı:

Zemanenin şu tabib-i Reşid'ini gör kim
Revac vermek için kendi kâr u sanatına
Vücud-ı nazük-i devlet rehin-i sıhhat iken
Düşürdü rey-i sakimi frengi illetine.

Yalnız küfür edilmedi. Cevdet Paşa, Tezakir'de, şunları yazdı: «Reşid Paşa azl ile yerine Sarım Paşa sadrıazam oldu ve fetk-i retk-u umur-ı devlet Said Paşa eline geçti. Bu adem ise taassub-ı barid eshabından bir mecnun-ı akil-nüma olup Reşid Paşa mensubânın umur-ı diniyyede mubalâtsızlık ile itham ederek kimini idam ve kimini nefy ettirmek ve İstanbul'u efkâr-ı cedide eshabından tahliye etmek velhasıl devleti yüz sene geri döndürmek gibi hülyalara saptı»[70]. Reşit'i, Âli ve Fuad'ı sürmeyi planladılar.

Bir nokta açıklığa kavuştu: Reşit'in yenilikçi partisi, hayatlarını tehdit eden olaylar da dahil, öyle karşılaştıkları bir kaç tehlike karşısında meydana terketmediler, inat ettiler.

Tehlike, yalnızca yenilikçi parti mensuplarının hayatlarını tehdit etmedi. «Hatta mekâtib-i rüşdiyyede çocuklara ressamlık öğretiliyormuş deyu harita tallminin yasağ edileceği işitildi. Anın efkâr-ı akıymesine göre Meclis-i maarifin hiç işi kalmayacak idi. Mekâtib-i umumiyye muavini Vehbi Molla bu türlü havadisi işidip ürkerek Meclis-i maarif dairesi teftiş olunur havfiyle ne kadar harita müsveddesi var işe kenef kuburlarına atmış idi» (*). Orta okullarda resim yapılmasına karşı çıktığına bakılınca Türk gericiliğinde önemli değişiklik ve gelişmelerin olmadığı anlaşılıyor.

Reşit Paşa, Gülhane bahçesinde Tanzimat Fermanını 1839 yılında okudu. Ölüm korkusuyla gitti. Fakat ölüm tehlikesi, Reşit Paşa'yı hiç bırakmadı. Gericiler, fermanın okunmasından yıllarca sonra da Reşit'i öldürmek düşüncesinden vazgeçmediler. Yeniçeri güruhunun temizlenmiş olması Reşit'in hançerlenmesini zorlaştırdı. Gericilik, yeniçerilik ortadan kalkınca vurucu güç olarak öğrencileri kullanmayı denediler. Ocak 1854 tarihinde Reşit'e «softalar hareketini» düzenlediler. Softalar (**), medrese öğrencileri, «şeriat göğe kalktı» sözleriyle harekete geçerek Reşit'i öldürmek için evine baskın yaptılar. Reşit, daha önce tedbirli davranarak oğlu Cemil'in evine sığınmıştı; hayatını kurtardı.

Reşit, Tanzimat için mücadele ederken, aynı zamanda hayatı için mücadele etti.

(*) Öyle görünüyor, 12 Mart döneminde kitaplarını yakan aydın kolu, okuldaki harita müsveddelerini tuvaletlere atan Vehbi Molla soyundan geliyor.

(**) «Softa» kelimesi, orjininde, bugünkü aşağılayıcı anlamından yoksundur. Medrese ya da üniversite öğrencisi demek. Grekçe «sofist» kelimesinden gelmesi mümkün. Aynı anlama gelmek üzere suhte kelimesi de kullanılıyor. «Yanan» demek.

Reşit gökten inmedi, on yaşında babasız ve yoksul kaldı; elinden tutan eniştesi Seyit Ali Paşa da ölünce «sahipsiz» kaldı. Reşit, zamanın şair ve ilerici devlet adamı Pertev Paşa'ya «intisap» etmenin yolunu buldu. Böylece Pertev Paşa'nın «müntesibi» oldu. Osmanlı güzideleri hep bu intisap sisteminden geçtiler. Ellerinden tutacağına inandıkları birisinin adamı oldular.

Ubicini şunları yazdı: «O sıralarda Türkiye'nin en büyük devlet adamlarından ve şairlerinden biri olan Pertev Efendi Dışişleri bakanıydı. Genç şair de boş zamanlarını şiir yazmakla geçirirdi. Mısralarından birkaçını Pertev Efendi'ye gösterdiler; böylece gerek siyaset, gerekse şiir alanında öğretmeni oldu»[71]. Ancak Pertev Paşa'ya intisap etmekle Reşit, hem yükselme ve hem de ölümüne bir mücadeleye kapılarını açmış oluyordu. Mehmet Selâhaddin Bey, Reşit ile ilgili çalışmasında, şu bilgiyi veriyordu: «O zaman büyük ve küçük erkân ve rical-i devlet iki partiye münkasım olup biri Pertev Paşa'ya taraftar, diğeri de Akif Paşa'ya müntesib ve mededkâr idi.» Devletin önde gelenleri bu iki paşa arasındaki kavganın taraftarı oldular. Reşit, bu kavga içinde yükseldi.

Mahmut'un güvenilir adamı ve yeniliklerinin destekleyicisi Pertev zaman içinde çok güçlendi. İslâm Ansiklopedisinde Pertev Paşa maddesini yazan Şerafettin Turan, Pertev'in yükselişi ile ilgili olarak, şu bilgiyi verdi: «Bir taraftan padişah nezdindeki mevkii, diğer taraftan devletin umumî siyasetine tesir edecek kadar nüfuzlu bir vezir olarak tanınması, Pertev Paşa'ya halk arasında 'tuğsuz padişah' denilmesine yol açmış, ve başta eskiden beri kendisinin muarızı bulunan sabık reis-ül küttab Akif Efendi olmak üzere, rakiplerini harekete geçirmiş idi»[72]. Bu harekete geçiş, Pertev'i iktidardan düşürmek ve Edirne'ye sürünceye kadar sürdü.

Burada da kalmadı. Akif, Sultan Mahmut'u, Pertev'in saltanatı için bir tehlike olduğuna inandırdı. Her türlü yola başvurdu. En sonunda Pertev'in hayatı için ferman çıkarmayı becerdi. Edirne Valisi Emin Paşa, 1837 yılı Ka-

sım oyunda bir gün Pertev Paşa'yı vilâyet konağına davet etti ve orada boğdurdu.

Reşid buna çok ağladı ve çok kinlendi. İktidarında Akif'i öldürtmedi; Pertev'in boğulduğu yere sürgün gönderdi. Reşit, bütün iktidarı boyunca Akif ile değil Hüsrev ile uğraştı. Tanzimat Diktatoryası bir ölçüde de Hüsrev ile mücadele ile güçlendi.

Reşit'in koruyucusu Pertev «tuğsuz padişah» ise, rakibi ve can düşmanlarından biri de «şeyhülvüzera» Hüsrev Mehmet Paşa oldu. Uzun yaşadı ve Moltke'nin tanıklığına bakılacak olursa son derece ilginç ve etkileyici bir kişiliği vardı. Moltke, son derece nüfuzlu olduğunu yazdı. İslâm Ansiklopedisinde Halil İnalcık Hüsrev için şunları yazdı: «Asırlarca Osmanlı devlet idaresinin temel müessesesi olan 'gulam sisteminin' son büyük mümessili olan Husrev bu ananeyi bizzat devam ettirmek ve bunu kendi nüfuz ve hakimiyeti için bir vasıta olarak kullanmak istiyordu»[73]. Gulam, oğlan çocuk demek, kölelerden yönetici yapma yoludur. Türk yenilik tarihinin ilk büyük isimlerinden Reşit'in sadık muhalifi Hüsrev, bir köle olarak işe başladı. Yükseldi, paşa oldu ve sürekli olarak konağında 40-50 köle eğitti. Bunlardan otuz kadarı paşalık düzeyine çıktılar ve Hüsrev Paşa'nın nüfuzu ile önemli görevlere geldiler. Böylece Hüsrev'in gücüne güç kattılar. Bu güç öyle bir düzeye vardı ki, Hüsrev, Vak'ay-ı Hayriye'de sadrazam olan Selim Paşa'nın vezirlik rütbesini geri aldırttı ve tevkif edilmesini sağladı.

Hüsrev, Reşit Gülhane bahçesinde Tanzimat Fermanı'nı okuduğu zaman sadrazamdı. Reşit, bir kaç yıl sonra, Hüsrev'in bu görevi sırasında rüşvet aldığını ileri sürdü ve Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye'de yargılanmasını istedi. Reşit, Hüsrev'i mahkûm ettirdi. Diktatorya için bu gerekti. Yargılanma sırasında Hüsrev'in kölelikten gelme paşaları Hüsrev aleyhinde tanıklık yaptılar. Hüsrev sürüldü. İslâm Ansiklopedisi şunları yazdı: «Tanzimatçılar en ziyade çekindikleri adamı böylece payitahttan uzaklaştırdıktan sonra, onun taraftarlarını da birer - birer işten el çektirerek, yerlerine kendi adamlarını getirdiler.» Mec-

Reşit'e Karşı Öğrenci Ayaklanması

SOFTALAR VAK'ASI: 1854

Reşid Paşa'nın Tanzimat-ı Hayriyye Hatt-ı hümâyununun çıkışına delâleti ve ondan sonra mülkî ve adlî ıslâhata girişmesi, zamanın icabları ile mukayese edilirse, hakikaten büyük bir cesaret olup, O'nun âdeta canını dişine almış olduğunu gösterir. Hakikaten yenilik taraftarı olmasından başka, şahsı aleyhinde de epeyce suikastler tertip olunmuştur; bunlardan biri 1270 senesi Rebiulâhır (Ocak 1854)'ındaki Softalar («Suhte») vak'asıdır.

O zamanlar birçok softalar veyahut softa kıyafetli adamlar toplanarak Seraskerlik Kapısı önünde nümayişte bulunmuşlar ve derhal alınan tedbirlerle toplantıları dağıtılarak önayak olanlar Girid'e sürülmüşlerdir. Reşid Paşa'nın Şehzadebaşı civarındaki konağını basıp kendisini öldürmek hususu kararlaştırılmış ise de, işi evvelce haber alan Reşid Paşa, o geceyi oğlu Mehmed Cemil Bey'in Beşiktaş'taki evinde geçirmekle canını kurtarmıştır. Bâyezid minâresine ipe bağlı bir kürsü çekilip, «Şeriat göğe kalktı; Reşid Paşa şeriatı kaldırdı» gibi sözler de dolaşıp bundan meydana gelebilecek kötü düşüncelerin önü bazı tesirli tedbirlerle alınabilmişti.

Bu hâdisenin kışkırtıcısı ise, pâdişahın dâmâdı olup, Reşid Paşa'ya kini olan Mehmed Ali Paşa olduğu anlaşılmakla ve bu softalar vak'asından bir sene sonra Mehmed Ali Paşa'nın aleyhindeki kışkırtma ve fesatlardan geri kalmadığı görülmekle, artık Reşid Paşa da var kuvveti bazuya vererek Mehmed Ali Paşa'yı bir cezaya çarptırmaya çalışmıştı. Bu hususdaki gayretlerinin neticesini 1271 Receb (Mart-Nisan 1855)'inde ve ken-

disinin dördüncü sadâreti zamanında elde ediyor.

Sadrıâzam Mustafa Paşa ile Şeyhülislâm Ârif Efendi ve Serasker Rıza Paşa, Tophâne Müşiri Ahmed Fethi Paşa, Kapudan-ı Deryâ Dâmâd Halil Paşa ve Meclis-i Vâlâ Reisi Yusuf Kâmil Paşa taraflarından mühürlenen bir mazbatada: «Bir sene evvelki softalar isyânının tertip ve tahrikçisi Mehmed Ali Paşa olup, böyle töhmetlerden dolayı diğer devletlere büyük cezalar verilegeldiği halde, Mehmed Ali Paşa sadece mansıbından azille iktifâ olunuşunu takdir etmeyerek, yine türlü fesatlarda bulunduğundan, kendisinin cezalandırılması ve emsaline örnek olmak için Kastamonu'ya sürgün edilmesi» arz olunuyor. Bu mazbatanın yukarısında, «Adı geçen hakkında şer'an ve aklen bu şekilde muâmele olunması...» yolunda ve 28 Receb 1271 (16 Nisan 1855) tarihinde Hatt-ı Hümâyun çıkarılıyor. Lâkin bu tarihten onyedi gün geçtikten sonra Sultan Abdülmecid, kız kardeşi ve Mehmed Ali Paşa'nın karısı olan Adile Sultan'ın «Gece yarısı Paşa'mı sıcak yatağından kaldırdılar sürgün ettiler, Allah buna razı mıdır?» yollu feryadlarını işitip, fakat kendisine görünmeyerek yakında kocasının serbest bırakılacağını aracılarla tebliğ ettikten sonra, ertesi günü Paşa'nın affı ve serbest bırakılması için mazbata yapılmasını emrediyor ve bu emir üzerine de yine o zatlar tarafından Mehmed Ali Paşa'nın «Hiç kimse ile görüşmemek şartiyle İstanbul'a geri dönmesine izin verilmesi» hakkında bir mazbata tanzim ve takdim olunup, icabının yapılması için de irâde çıkıyor. İşte Reşid Paşa'nın Dâmâd Mehmed Ali Paşa'dan aldığı intikam bu kadarla kalıyor.

Ali Rıza — Mehmed Galib, XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali, İstanbul, 1933, s. 53-55.

lis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye (*) Tanzimat Diktatoryası'nın özel mahkemesi olarak da çalıştı.

Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye Akif ve Nazif Paşaları da mahkûm etti. Ancak Tanzimat Diktatoryası açısından önemli olan Hüsrev'in mahkûm edilmesidir. Hüsrev, bir ayağı ilerde ve bir ayağı geride olan bir kudrettir. Yüzde yüz gerici olduğuna dair hiç bir işaret yok. Tam tersine, bazı olgulara bakılacak olursa, gerici olduğunu söylemek mümkün değil. Hüsrev, Türkiye'nin ilk şapka reformunun gerçekleştiren adamdır, Mahmut, yeniçeri kavuklarını koparıp da yerine bir baş örtüsü ararken kalyocularına Tunus fesi giydirerek Mahmut'a örnek olan Kaputan-ı Derya Hüsrev Paşa'dır. Fesi başından çıkarmayan adamdır.

Görenler hep öyle hatırlıyor. XIII. Asr-ı Hicrîde Osmanlı Ricali'nde «onu görmüş olanlar, vücut biçiminde benzeri olmadığını söylerler» deniliyor. Şöyle anlatılıyor: «Faaliyeti, neşesi yerinde, doksanlık bir ihtiyar; sakal yarı beyaz, burun büyük, gözler gayet ufak, fakat cevval, yüz kırmızı, boy kısa, vücut şişman, başta kulaklarına kadar çekilmiş bir Tunus fesi, arkasında topuklarına kadar inen bir harmani, iki elinde daima akan terini silmek için birer yazma yemeni, her vakit güler yüzlü ve her vakit şen ve şatır!» Alaycı bir kişiliği olduğu, her tanıştığı kişinin kalbini kazanabildiği de ekleniyor. Bir de «hafiyelik hususunda da maharet sahibi» olduğu unutulmuyor.

Hüsrev, Tanzimat Fermanı'nın okunduğu günün sadrazamıdır, Tanzimat'ın içinde ve Tanzimat'ı kontrol etme durumundadır. Yöneticilerin çoğu Hüsrev'in köle alıp ye-

---

(*) Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye hakkında ayrıntılı bilgiye rastlamadım. İlber Ortaylı «Adli Kararlar Yüksek Kurulu» olarak sadeleştiriyor. Coşkun Uçok ve Ahmet Mumcu «Adalet-Hukuk İşleri Yüksek Kurulu» adını daha uygun buluyor. Her iki kaynak da sadece adından söz ediyor.

İlber Ortaylı, Türkiye İdare Tarihi - Ankara, 1979, s. 280.

C. Üçok - A. Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 1976, s. 308.

tiştirdiği ve Hüsrev'e bağlı kişilerdir. Bu yüzden sadrazamlıktan uzaklaştırılması ve bunun da ötesinde otoritesinin kırılması gerekir.

Lütfi Efendi, Tarihi Lütfi'de şunları yazıyor: «Hüsrev Paşa'nın sadaretten infisaline sebeb tanzimatı hayriyye aleyhinde bulunması imiş; Tanzimat usuli atika-i istibdadiyyeyi imha için bir kanun idi. Hüsrev Paşa gibi eski efkârda bulunanlar bunun hilâfında idiler»[74]. Mustafa Reşit Paşa'nın «kanunu», Şinasi'nin yazdığı gibi, sultana haddini bildirmenin yanında merkezî otoritenin dışında hiç bir güç bırakmamayı da amaçlıyor.

Hüsrev, rüşvet almaktan yargılanıyor. Mustafa Nuri Paşa'ya rüşvet vermekle suçlanıyor. Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye'nin önüne sanık olarak çıkarılıyor. Başka rüşvet iddiaları ve kölelikten paşalığa çıkardığı adamlarının aleyhine tanıklığı ile mahkûm oluyor. Aldığı rüşvetleri ödemek için malını satışa çıkarıyor. Hizmetleri yüzünden cezası hafif tutuluyor ve yalısında kimseyle görüşmemek üzere ikamete mecbur ediliyor.

Ancak bu başlangıç. Yeni Lütfi Efendi'nin tanıklığına göre, Hüsrev'i itibarsızlaştırma süreci burada bitmiyor. Şöyle: Azlinden sonra Hüsrev Paşa yalısında ikametle ihtilâttan men olunmuş idi; biraz müddetten sonra besbelli muhalifi bulunanlar kendisinden mutmain olmadıklarından ve Kırcali takımından yalısında asker ve top bulunduğu şayiası mucib-i dikkat olduğundan bir gece sahil hanesi asakir-i nizamiyye ile muhasaraya alındıktan sonra yalısının önüne getirilen vapura bindirilüb menfiyyen Tekfurdağı'na izam olundu.» Böylece fesi tanıtmanın yanında Selimiye kışlasının açılışını da yapmış olan Hüsrev, İstanbul'dan ve iktidardan uzaklaştırılmış oldu. Tekrar döndü, önemli görevlere geldi, fakat hiç bir zaman eski gücünü bulamadı.

Hüsrev'in yıkımı bir semboldür, yeniçeriliğin yıkımından sonra bir yol arayışın kargaşasında kendi kendine öğrenmedir.

Demokrasi diktatoryadan geçer. Bunu burjuva bilim adamları bir türlü anlamak ve kabul etmek istemiyorlar.

Halbuki son derece açık. Jakoben diktatoryası olmasa, Fransız İhtilâli'nin getirdiği burjuva demokrasisi olmazdı. Jakoben Diktatoryası olmadan Fransız burjuva demokrasisini anlamak mümkün değil.

Fransız burjuva demokrasisini anlamadan da herhangi bir demokrasiyi ve bu arada Türkiye'deki gelişmeleri anlamaya imkân yok. Öyleyse iki sonuç birden çıkıyor: Türkiye'de Sened-i İttifak'ı demokrasi yolunda atılmış bir adım sayanlar hem Fransa'daki ve hem de Türkiye'deki gelişmeleri anlamadıklarını gösteriyorlar (*). Mahmut, Sened-i İttifak'ı yırtmakla ve önce âyanı, sonra da yeniçerliği ortadan kaldırarak bir diktatorya ve demokrasi düzenine kapıları açmış oluyor.

Yalnız kapı açmak kapıyı kullanmak anlamına gelmez: Merkantilizmi yaşayarak merkezî ve millî otoriteleri kurabilmiş bir dünyada, daha da açıkçası merkantilist devletleri çok geride bırakmış bir uluslararası platformda, ondokuzuncu yüzyılın başında hâlâ feodalite benzeri bir düzeni meşrulaştırmaya yönelik adımların, son derece geç atılmış adımlar olduğunda kuşku yok. Geç atılan adımlar ise saf değil içinde yabancı öğeler bulunduran süreçlerdir.

(*) Sened-i İttifak'ın gerici niteliğine ilk dikkati çeken, benim saptamalarıma göre, Doğan Avcıoğlu oluyor. Türkiye'nin Düzeni'nde şöyle yazdı:

«Ne var ki, bazı hukuk otoritelerimiz, her halde Batı örneklerinin etkisiyle, Sened-i İttifak'ı despot padişahın yetkilerini sınırlayan 'Türkiye'deki ilk âmme hukuku kaidesi' saymaktadırlar. Kanımızca, bu belge için 'eşkiyalığın meşrulaştırılması' deyimini kullanmak, hiç de aşırı bir görüş değildir.»

Doğan Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni, İstanbul, 1975, s. 72.

Akademik komünitede ise, genel yanılgıya karşı, doğru görüşü İlber Ortaylı savunuyor. Şöyle yazıyor:

«Anayasacılarımızın bir Magna Charta diye nitelendirdikleri bu belge, mevcut feodal adem-i merkeziyetçiliğin geç kalmış bir belgelendirme ve kurumlaştırma çabasından başka bir şey değildir.»

İlber Ortaylı, Türkiye İdare Tarihi, Ankara, 1979, s. 261.

Dünya bir bütündür; ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı toplumu, ekonomik bağların gerektirdiğinden çok daha fazla, ve emperyalist bir düzenin oluşumunun öncesinde Asya ile Afrika'nın siyasal paylaşımı içinde, son derece enternasyonal bir konumda bulunuyor. Böyle bir enternasyonal konumda dünyada kapitalizmin bir devlet düzeni olduğu ve yayıldığı bir dönemde, feodal türünden adımlar zayıf olmaya mahkûmdur. Burada geç adım, zayıf adım demek oluyor.

Öyleyse, geçerken, bir özet mümkün görünüyor: Aynı yönde geç atılmış adım zayıf adımdır; ters yönde zayıf adımı doğuruyor.

Gülhane Fermanı ters yönde bir adımdır. Bunu daha önce söyleyen var, Halil İnalcık şunları yazıyor: «Siyasî tarih bakımından **Sened-i İttifak** büyük âyanın devlet iktidarını kontrol altına alma teşebbüsünü ifade eder, **Gülhane Hattı** ise ona karşı Padişah'ın mutlak otoritesini savunarak merkeziyetçi devlet idaresinin, başka deyimle bürokrasinin işlere mutlak bir şekilde el koymasını ifade eder»[76]. Sened-i İttifak ile Gülhane Hattı ters yönde atılmış adımlar oluyor, ortak özelikleri gecikmiş adımlar olmalarından geliyor (*). Her ikisi de zayıf.

(*) Sovyet Türkoloğu Ayzenştayn Tanzimat edebiyatı üzerine yazdığı incelemede Tanzimat'ı «prosveşennıy absolyutizm», aydınlık mutlakiyetçilik olarak nitelendiriyor ve şunları yazıyor:

«Feodal monarşinin bir özel biçimi olarak 'aydınlık mutlakiyetçilik', feodal devletin yıkılışını önleyecek güçte olamadı. Doğru; Avusturya, Prusya ve diğer bazı ülkelerde görüldüğü gibi, 'aydınlık mutlakiyetçilik', belli bazı tarihsel koşullarda feodal sistemin güçlenmesi ve merkezileşmesinde önemli rol oynayabildi. Fakat Türk prosveşennıy absolizm'i çok geç kaldı ve bu yüzden etkinliği, tarihsel olarak, önceden sınırlanmıştı.»

N. A. Ayzenştayn, O Literature Tanzimata (K Vobrosu o periodizatsii Turyetskom Literatüri) Akademiya Nauk SSSR, Problemi Periodizatsii İstorii Literatur Naradov Vostoka, Moskva, 1968, içinde, s. 331.

Zayıflıktan gelme birer bulaşık yapıya sahipler. «Bulaşık» kelimesinin bilimsel sözlüğe sokulmasına itiraz edebilecekler için «contamlnated» kelimesi de önerilebilir. Ve bir örnek verilebilir: Ankara'nın havası. Başka ve kirletici öğelerin artmasıyla Ankara'nın havası, «hava» olma özelliği tartışma götürür bir hale gelebiliyor. Önce saflığını yitiriyor ve sonra, giderek hava olma özelliği zayıflıyor, en sonunda ise hava olmaktan çıkıyor.

Son yirmi yıl bir yana, son yirmi yılda gelişmeler toplumsal yapıya ve pratiğe çok büyük bir katılık ve açıklık getirdi; Türkiye'de bilimsel arayışı heyecanlı bir serüven haline sokan özelliklerden birisinin burada yattığına inanıyorum. Toplumsal tarihin zayıflığı, yumuşaklığı ve bulaşıklığı, genel kategorileri uygulamayı hem çekici hale getiriyor ve hem de son derece riskli bir atılım biçimine sokuyor. Bunun tam karşısında da Türkiye'nin her türlü şemanın dışında, nev-i şahsına münhasır, kendine özgü, sui generis, bir yapı olduğu yollu bilim dışı bakış ve yaklaşımlara yol açıyor.

Tanzimat Diktatoryası, zayıf, yumuşak ve bulaşıktır; ancak varlığından kuşku duyulmaz. Tanzimat Diktatoryası hem var ve hem de güçsüzdür. Nasıl güçlü olabilir ki? Çünkü en büyük güç kaynağı en büyük zayıflığı oluyor. Tanzimat Diktatoryası'nın uygulayıcıları gücünü, yabancı elçiliklerde arıyor, alabildikleri ölçüde buradan alıyorlar.

Yumuşak olmamak için yola çıktılar. Çünkü önlerinde örnek var; yumuşak olmak ölüm demek oluyor: «Neye yarar ki, III. Selim'in yumuşak kişiliği yüzünden vatanın, milletin ilerlemenin ve gelişmenin nimetlerinden yararlanabilmesi mümkün olmamıştır.» Tarih veya tarihçi, Reşid ve partisinin önüne bu dersi çıkarıyor. «Üçler», A. Şeref bu deyimi Reşit, Âli ve Fuad için kullanıyor, «bu eski dersten dolayı uyarılmış olarak giriştikleri bu büyük işi başarmak, yarım bırakmamak, sağlam temellere oturtmak için gayret göstererek kendilerine karşı olanların bağırmalarını, baskılarını boğmak için onların boğazlarını sıkmaktan çekinmemişler, bu suretle de milletin nefes

almasını sağlamışlardır» (*). İnsanların keyfî olarak boğulmasını önlemek için yola çıktılar; zayıf elleriyle, yollarına çıkanların boğazlarına sarılmak ihtiyacını duydular.

Özetlemek gerekti: Mahmut, Osmanlı Rasputin'i denebilecek olan Halet'i kullanarak âyanı dize getirdi; bu arada yeniçerliğe dayandı. Yeniçerliğin içinden adamlar edindi, sabırla birliklerini bozdu, zaman geldi yeniçerliği ezdi. Mehmet Ali ve İbrahim'in disiplinsizliği yüzünden gücünü tadamadan öldü. Reşit, yeni bir güç kurmak zorunluluğunu duydu. Reşit, gücü Divan-ı Hümayun'dan alma gereğini gördü; bir boşluğa taşıdı: Bab-ı âli. Bab-ı âli iktidarı, Tanzimat ile birlikte doğdu ve Reşit, bu gücü, aynı anlama gelmek üzere dayanağını, artırmak için yabancı elçiliklere dayandı. Gücünü artırırken gücünü azaltmaya mahkûm oldu.

«Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu 1925-1940», bir noktayı, en azından bana göre, açıklığa çıkardı: Her sınıf iktidara azınlık olarak gelir, iktidarda kendisini artırmaya çalışır. Sovyet sanayileşmesi, emperyalist çevirmeye karşı bir koruma, ayrıca yaşam düzeyinin yükseltilmesi türünden amaçların yanında, iktidarın dayanağını genişletme ve aynı anlama gelmek üzere, proleteryayı sayıca artırma, zorunluluğuna da cevab veriyordu.

Tanzimat'ın proleterya ile bir ilgisinin olmadığını söylemek gereksiz; yine de söyleniyor. Tanzimat, iktidarının dayanağını kuvvetlendirmek ve genişletmek için memur yaratıyor ve çoğaltıyor. Türk gerici düşüncesinin önde gelen isimlerinden Sait Halim Paşa, bunu, bir çok üniversite öğretim üyesinden daha açıklıkla görüyor ve yazıyor. Sait Halim Paşa, «memleketin yeni esaslara göre tanzim olunmasına ihtiyaç duyulunca derebeylik idaresi-

---

(*) A. Şeref, «bu iş didinmeğe, uğraşmağa, boğuşmağa bağlıydı» diyor. Bu yüzden üçler'in erken öldüğünü yazıyor. Şunları da ekliyor:

«Reşit Paşa'ya yetişemedim. Âli Paşa zaten çelimsiz olup vereme tutularak öldü. Fuad Paşa'yı görenler altmışını geçkin bir ihtiyar zannederlerdi.»

A. Şeref, Tarih Konuşmaları, İstanbul, 1978, s. 73 ve 74

nin yerini siyasî ve idarî merkeziyet usulü aldı» dedikten sonra şöyle devam ediyor: «Cennetmekân Sultan Mahmud Han Hazretlerinin saltanatı ile başlayan bu yeni usulün ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir memurlar kadrosu ihdas olundu. Bu kadro bütün rütbeler ve iktidar vasıtalarını ele alarak, kudretli ve sağlam bir silsile halinde kuruldu»[76]. Bunlar Reşid'in yenilikçi ordusu oldular. Bunları yetiştirmek için okullar ve üniversite açıldı (*). Sovyet iktidarındaki fabrikaların yerini Reşit'in iktidarında mektepler aldı.

Mektepler, Bab-ı âli için kadro yetiştirdiler. Bab-ı âli, bir Tanzimat yaratığıdır; İslâm Ansiklopedisi'nde «Osmanlı imparatorluğunda sadrazamlık makam ve dairesine delâlet eden ve bilhassa XIX. asrın başından itibaren kullanılan bir tabirdir» diye yazılıyor[77]. Bab-ı âli, yüksek kapı anlamına geliyor. «Yüksek» nitelendirmesi hariç, Türklerden geldiğine dair işaretler var. Çünkü Türk hükümdarlıklarında da önemli kamu işleri sarayların kapılarının önünde görülüyordu ve bu yüzden saraylara da «kapı» deniliyordu. Bu da, ayrıca doğuda pek yaygın olmalı; bugün bile Japon imparatoru için kullanılan «mikado» nitelendirmesi yüksek kapı ve aynı anlamda olmak üzere Bab-ı âli veya ondokuzuncu yüzyıldan itibaren batılıların Türkiye için kullandıkları deyim ile Sublime Porte, anlamına geliyor.

Özel ev ile resmî ev, Tanzimat'la birlikte birbirinden ayrıldı. Eskiden «kapı» aynı zamanda önde gelen kamu görevlilerinin konağı işlevini de görüyordu. Tanzimat ile birlikte sadrazamın oturduğu bina olan Bab-ı âli'deki harem dairesi kaldırıldı. Reşit, sahilhanesinde yaşadı ve öldü.

«Tanzimat'ın ilânından ve en mühim devlet dairelerinin, gerek eskilerinin yenileştirilmesi, gerek yeniden teş-

---

(*) «Avukatların, gazetecilerin ve yazarların desteği olmadan Reşid bir hiçti.»

F. Edgar Bailey, British Policy and The Turkish Reform Movement, A Study in Anglo - Turkish Relations 1826 - 1853, Oxford, 1942, s. 223.

kil sureti ile, Bab-ı âli'de toplanmasından sonra bütün Abdülmecid devri ve Âli Paşa'nın ölümüne kadar, kısmen Abdülâziz devri, Bab-ı âli'nin en fazla nüfuz sahibi olduğu ve Osmanlı imparatorluğunun tamamen temsil ettiği devirdir. Bu esnada bütün salâhiyet saraydan Bab-ı âli'ye geçmiş, idarî ve siyasî kuvvet burada toplanmıştır» (*). Bu, yeni bir oluşumdur.

Öyleyse, yeni bir tez, Türk aydını iktidarda doğmuştur. Bir boşluğa doğmuştur, bir iç savaştan sonra iktidar boşluğuna doğmuştur. Bu doğumun izlerini Türk aydını en son yıllara kadar taşıdı. Çünkü Bab-ı âli bir iktidar kümelemesi olmasının yanında bir okul işlevini de gördü. Belki de yakın zamanlarda Amerika Birleşik Devletleri'nde moda olup da Türkiye'ye gelen «meslek içi eğitim» uygulamasının eski örneklerinden birisini Bab-ı âli ver-

---

(*) İslâm Ansiklopedisi şöyle devam ediyor: «Bab-ı âli'nin istiklâlini büyük bir hassasiyetle temin eden bu devlet adamının vefatından sonradır ki, saray, ta ikinci meşrutiyete kadar, bütün idareyi ele almış ve Bab-ı âli'yi gölgede bırakmıştır.»

İslâm Ansiklopedisi, İkinci Cilt, s. 176.

Burada küçük bir eke gerek duyuyorum. Kaynak göstermek bir dürüstlüktür. Benim çalışmalarımda ise, buna ek olarak, kaynak kullanmak bir yöntemdir. Kaynağı, görüşlerimi güçlendirmek için değil, toplumsal gerçeğin molekülleri oldukları için aktarıyorum.

Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi tarafından yazılan tarihleri ise bir ideolojiyi yansıttıkları için aktarıyorum. Bunları bağımsız kaynaklar kabul etmeme imkân yok. Çünkü bu tarihler, kaynak göstermeden, başka tarihleri de olduğu gibi aktarıyorlar.

«Bütün Abdülmecit devri ve Âli Paşa'nın ölümüne kadar kısmen Abdülâziz devri Bab-ı âli teşkilâtının en fazla nüfuz sahibi olduğu ve Osmanlı İmparatorluğunu temsil ettiği bir devirdir. Bu sırada bütün yetkiler saraydan Bab-ı âli'ye geçmiş, idarî ve siyasî kuvvet burada toplanmıştı. Âli Paşa'nın ölümünden sonra, İkinci Meşrutiyete kadar (1908) saray, bütün idareyi ele almış ve bütün işler Yıldız Sarayından görülmeğe başlanmıştı. Bu yüzden Bab-ı âli gölgede kalmıştı.»

Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk Silâhlı Kuvvetleri Tarihi, III cü Cilt 5 inci Kısım 1793 - 1908, Ankara, 1978, s. 131.

di. Şöyle: «Eskiden 'Bab-ı âli Hocalığı' denilen bir vazife vardı. 1835 tarihine kadar, devlet dairelerindeki memurların bilmeğe mecbur oldukları arapça ve farsçayı öğrenmek için, umumî tahsil müesseseleri bulunmadığından, Bab-ı âli'deki kâtiplere her gün mesai vaktinden evvel, bu lisanlara ve diğer lüzumlu bilgileri öğrenmek üzere, böyle bir vazife ihdas edilmişti. Reşid ve Midhat Paşalar bu sayede yetişmiş olup, bu vazifeye XIX. asrın ilk yarısında bile bir çok maruf müderris ve âlimlerin tayin edildiği görülmektedir»[78]. Böylece Bab-ı âli, Mülkiye ve Galatasaray türünden okullar açılıp mezunlarını verinceye kadar en önemli okul işlevini gördü (*).

Bab-ı âli'de Terceme Odası, bundan sonraki bölümde ele alınıyor, yeni kadroların yetiştirilmesinde çok daha bilinçli bir rol oynadı. Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularının hemen hepsi Tercüme Odası'ndan geçti. Genç Osmanlılar'ın boy hedefi, Üç İstanbul'un yazarı Mithat Cemal Kuntay'ın «Âli Paşa kadar değerli düşmanları olan devlet adamı azdır» sözleriyle pek güzel anlattığı, Âli Paşa da Tercüme Odası'nda yetişti. Tanzimat Diktatoryası, en yüksek noktasına Âli Paşa ile çıktı.

O kadar öyle ki, Tanzimat'ın peryodizasyon tartışmaları içinde bu dönemi Âli'nin ölümüyle sona erdiren gö-

---

(*) Bürokrasinin bir eğitim ocağı olma özelliği, Bab-ı âli geleneği, Cumhuriyet'ten sonra da devam etti. Bürokratik açıdan alınınca Osmanlı geleneği en çok Maliye Bakanlığı'na devroldu ve Maliye Bakanlığı'nda devam etti. Maliye Bakanlığı'nda ise özellikle Cumhuriyet'in tüm önemli görevlerine yönetici hazırlayan Maliye Müfettişliği'nin «üstat» sistemi ile yakın zamanlara kadar geldi. Üstadlara, olgun müfettişler, bir veya daha çok muavin, Bab-ı âli geleneği de olduğu gibi, «çırağ» edilirdi. Üstad, çırağının yalnızca bilgi hazinesiyle değil yemek yemesi dahil her türlü âdab-ı muaşeret kurallarını öğrenmesine de dikkat ederdi.

Çıraklar olgunlaşınca, teftiş için gittikleri Anadolu kentlerinde varlıklı eşraf ailelerinden «kız alırlardı.» Daha sonra da maliyeden ayrılarak bir genel müdürlüğün başına geçerlerdi.

Bu sistem, Menderes rejiminde doruğuna çıktı ve inişe geçti.

rüsler oldukça yaygın. O kadar öyle ki, Abdülâziz'in Âli Paşa'nın ölümü üzerine «artık hürüm» dediği de bilinliyor.

Geçen yüzyılın Osmanlı sadrazamları konusunda ayrıntılı ve zengin bilgilerle dolu bir çalışma bırakan İbnülemin Mahmut Kemal İnal de şunları yazıyor: «Âli Paşa, pek ziyade itibar ve haysiyet sahibi olduğundan vükelâ, onun haberi olmaksızın saraya gidemez ve ona sorulmadan vükelâ değiştirilemez, hatta başkâtip ve başmabeyinci gibi saray memurları tebdil edilmek lâzım geldikçe onun istemediği adam tayin edilemezdi»[79]. Tanzimat bürokrasisinin ve diktatoryasının başı Âli oluyor. Reşit Âli'yi yaratıyor; Âli, Reşit'in partisini ikiye ayırıp bir kanadının hırslı, duygusuz ve sevgisiz lideri oluyor.

Etti teshir dirayetle Şeh-i devranı
Kendi sultan değil amma ki nice Sultanı,
Maksadu üzre eder bende gibi istimal!

Yadolunmaz şu kadar var ki adı minberde,
Yoksa ol rütbe yürür hükmü ki herbir yerde,
Padişahın adı vardır yalnız dillerde,
Zatıdır taht-ı hükümette hakiki fa'al!

Genç Osmanlı Ziya Paşa, Âli Paşa'yı kötülemek için yazdığı Zafernâme'sinde Âli'den, sultanı bendesi gibi kullanan kimse olarak söz ediyor; padişahın adının yalnızca dillerde kaldığını yazıyor. Avrupa'daki itibarının da Osmanlı Devleti'nin itibarından çok daha fazla olduğunu ifade ediyor.

Devlete Avrupa emniyet eder mi heyhat
Lütfedip eylemese arz-ı kefalet ol zat!
İşte lâzımsa bu dâvaya delil ü ispat
İtibarı ile yaptı nice istikrazat
Yoksa maliyye işinde görülürdü işkâl!

Ziya Paşa, Zafernâme'sinde yererken önemli ölçüde

övüyor. Ancak bu Zafernâme'nin özel yönteminden doğuyor; Ziya Paşa, Zafernâme'de Âli Paşa'yı yerme işini, Âli'nin üç bendesini konuşturarak yapıyor. Başka yerde her türlü küçültücü sözü esirgemiyor; Âli'nin babasından «bahçe kapucusu olan bir fakir» diye söz ediyor. Diğer Genç Osmanlılar da aynını yapıyorlar. Ali Suavi daha da uzatıyor: «Bahçe kapusunu açar kapar da gelen geçen yükden beş on para alır bir kapucu» nitelemesini uygun buluyor. Ebüzziya biraz daha uzatıyor: «Saray-ı hümayundan bağçe kapusu kapuculuğiyle çırağ olunduktan sonra Mısır Çarşısında attarlığa sülûk etmiş Ali Ağa isminde biri» diyor. Genç Osmanlılar'ın ünlü yayın organı Hürriyet ise kötülemede hiç sınır tanımıyor: «Âli Paşa, bir hayli zamandır saraya gidemez olmuştu. Bunun da sebebi, bittabi Zat-ı Şahane, Âli Paşa'dan müteneffirdir ve bir de her nasılsa frengisi olduğu isma olduğundan yanına yaklaştığını istemez.» Hürriyet, siyasal hasım saydığı Âli Paşa'nın frengi olduğunu ileri sürüyor.

Frengi olduğuna ait bir işaret yok; ancak bir kapıcının oğlu olduğu kesin. Tarih, hep acı paradokslarla doludur. Genç Osmanlılar ve Âli Paşa aynı kökte birleşiyorlar: Reşit Paşa. Her ikisi de Reşit Paşa partisinden kaynaklanıyorlar ve sonra ayrılıyorlar. Âli Paşa ile Genç Osmanlı Şinasi, Kemal ve Ziya Paşa arasında bir önemli ve niteliksel fark var: Âli, politikayı bir sınırlı meslek sayıyor; Genç Osmanlılar halka götürmek istiyorlar. Daha doğru söylemek gerekirse Genç Osmanlılar, uyuyan halkı uyandırarak politikaya sokmak istiyorlar. Âli, bu uğraşın karşısında bir büyük engel; bu yüzden Âli ile savaşlarında hiç bir engel tanımıyorlar.

Tarih acı paradokslarla doludur: Genç Osmanlıları «iyi» ailelerden gelip, yaratmak istedikleri halkı yönetime sokmak için kavga ediyorlar. Âli, bir kapıcının çocuğu olarak dünyaya geliyor ve halkı uykuda tutmanın yanında uyandırmak isteyenleri de görevlerinden uzaklaştırıyor. Koruyucusu Reşit'in pek çok koruduğu Şinasi'yi, Âli'nin sadrazam olur olmaz Encümen-i Danış'ten uzaklaştırması çok tipik bir örnek.

«Mehmet Emin Âli Paşa, bağça kapusunu - ücret mukabilinde - sabah akşam açup kapatan ve Mısır Çarşısında attarlık eden Ali Rıza Efendi'nin oğlu'dur. 1814 de, 23 rebiulevvel 1230, Mercan Ağa camii havlisine bakan evde doğdu»[80]. Hayırlı Olay'da 12 yaşını yaşıyor.

Yoksul doğuyor; öyle ki, zenginliği sevmiyor. Bir ünü var, şu: «Türkiye ricali siyasiyyesi arasında bahşiş kabul etmiyen zattır»[81]. Aşırı bir gurura sahip olduğu anlaşılıyor: «Mısır valisinin bana para göndermek haddi değildir» diyor. Mısır hidivleri, İstanbul'daki önde gelen devlet adamlarını satın almayı bir meslek ve oyun haline getiriyorlar. Bu oyun, Âli Paşa'da ters etki yapıyor.

Yoksul doğuyor, ciddi bir eğitim yapamıyor. Mahalle mektebinde Kur'an, camide Arapça sarf ve nahiv öğrenmeye çalışıyor. Babası erken öldüğü için de Arapçayı bir türlü öğrenemiyor. Buna hep üzülmüştür, Cevdet Paşa'yı Arapça yazamadığı için, kaba Türkçe, bu monoğrafinin yazıldığı dilde «vulgar Turkish», yazdığından dolayı üzüntülerini bildiriyor[82]. Ve tarih burada da acı paradokslarından birisini sergiliyor. Arapça yazamadığı için özel mektuplarını bile Fransızca yazıyor.

Onbeş yaşında Divan-ı Hümayun kalemine girdi ve burada Âli ismini de aldı. Divan-ı Hümayun Kalemi ilk ciddi mektebi oldu; resmi yazışma ve işlemleri burada öğrendi. Fransızca çalışmaya burada başladı. Sonra Tercüme Odasına geçti; Jorj Sardo'dan Fransızca öğrendi. 1837 yılında Divan-ı Hümayun'a tercüman oldu.

Bir yıl sonra, Reşit, Hariciye Nazırı sıfatiyle Londra Büyükelçiliğine atandığında elçilik müsteşarı olarak Âli'yi yanında götürdü. Reşit Paşa'nın Paris Büyükelçiliğine nakledilmesinden sonra da Londra'da kaldı ve 1841 yılında Londra Büyükelçisi oldu. Çok hızlı yükseldi.

Bir parantez gerekti: Londra Büyükelçisi olduğu zaman Âli 27 yaşındadır. Parantez şudur: Yenilik hareketleri genellikle bir gençlik hareketidir. Kemal, Türkiye'nin en çok bilinen ilk ihtilâl örgütü Genç Osmanlılar'ı kurarken henüz otuzuna basmamıştır. Yeni nesiller, Edebiyat-ı Cedide kurucularının olgunluk ve hatta yaşlılık resimlerine

bakarak, Fikret, Cenap ve Halit Ziya'nın Servet-i Fünun etrafında birleştikleri zaman henüz yaşamlarının üçüncü on yılını doldurmamış olduklarını unutma eğilimi gösterirler. Bu önemli estetik akımının bir gençlik hareketi olduğunu farketmeyebilirler. Nazım'ın da «putları yıkıyoruz» kampanyasını açtığında otuzuna basmamış olduğunu hesap etmeyebiliyorlar.

Âli, 38 yaşında sadrazam oluyor. Çok genç. Kabul etmek istemiyor, saygısı hırsına galip geliyor. Koruyucusu Reşit'in yerine geçmek istemediğini padişaha bildiriyor. Israr üzerine kabul ediyor ve törenden sonra Reşit'in Baltalimanı'ndaki sahilhanesine giderek eteğini öpüyor.

Sadrazam olmak doğuştan yoksulluğu gidermeğe yetmiyor. İbnülemin, Âli'yi şöyle tanıtıyor: «Âli Paşa, vücudu küçük, başı büyük, boyu kısa, bünyesi zaif, sesi hafif, talâkati lisandan mahrum, az söyler. söylerken sıkılır ve mahcubane tavr ile ellerini oğuşturur, önüne bakar, hissiyatından muhatabına renk vermez idi.» Bu yapısı, Âli'yi çeşitli sıkıntılara soktu ve velinimeti Reşit ile arasının açılmasına bile yol açtı. Şöyle oldu: İkinci sadareti sırasında kethüdası Billurî Mehmet Efendi, yangın söndürmelerine giderken giymesi için Âli için uzun bir çizme yaptırdı. Görenler, sadrazamın bu çizme içinde oldukça gülünç bir görünüm aldığını yazıyorlar. Reşit'in taraftarlarının bu fırsatı kaçırmadığı anlaşılıyor; Âli'nin taklitini yaparak Reşit'i eğlendiriyorlar. Kuşku yok, hırslı Reşit'i teskin etmiş de oluyorlar. Ancak her zaman beklenebileceği gibi, kendisiyle alay edildiği Âli'nin kulağına kadar gidiyor. Âli, buna pek çok üzülüyor.

Reşit'in son sadaretinde, ısrarla karşılaşmasına rağmen Âli görev olmadı. «Âli Paşa ile ben muhallebiciye benzeriz. O, nefis muhallebi yapar fakat satmasını bilmez, ben yapmasını bilmem, lâkin satmasını pek iyi bilirim» diyen Fuad da görev almadı. Böylece iki yetiştirmesi, son misyonunda velinimetlerini yalnız bıraktılar. Bunda Âli'nın çizmesiyle alay edilmesinden duyduğu üzüntünün rolü olmalı. Ancak daha derin nedenlerin de bulunduğu muhakkak. En önemlisi şu: Tanzimat'ın üç Paşası, yeni ikti-

darlarını yabancı elçiliklere dayanarak kurdular. Burada aralarında tam birlik var. Fakat dayanılacak elçilik konusunda ayrıldılar. Reşit, her zaman İngiltere'ye güvendi. İngiliz çizgisine dikkat etti. Âli ile Fuat, bir eğilim olarak Fransız siyasetine yatkın oldular (*). Bu, ayrılık geldi; bir noktada koruyucu ile yetiştirmelerin arasını açtı.

Hepsi mason idi; mason locaları Tanzimat'tan başlayıp İttihat ve Terakki'ye kadar çok belirgin olarak, daha sonrasında ise önemli ölçüde, Türk yenilikçi hareketine renk verdi. Roderic Davison, Âli'nin Machivelli'nin Prens'ini okumayı pek sevdiğini kaydediyor. Şunları da ekliyor: «Metternich gibi, yabancı elçilikleri sultana, ulemayı yabancı elçiliklere, bir kamu görevlisini diğerine karşı oynamak türünden inceliklere ve entrikalara fazla düşkündü»[83]. Bunlar, herhalde, zayıf bir diktatörün özellikleri olmalı.

Meşrutiyet döneminin ünlü Mülkiye Müderrisi tarihçi Abdurrahman Şeref'in «raftan sünger düşse bir tarafı incinecek derecede cılız, çelimsiz ve nazik olan bu küçük adam resmî mevkide aslan heybeti takınırdı» dediği Âli'nin tam bir bürokrat prototipi olduğunda da hiç kuşku yok. Bunu en iyi bir biçimde, yine, Abdurrahman Şeref anlatıyor: «Devletin kendisine kazandırdığı siyasî gücünü herkes için eşit kullanarak, resmiyetten ayrılmayarak ün kazanmıştır. Her zaman setresi ilikli olarak oturur, yanına bir kalem efendisi dahi girse ayağa kalkar gibi davranırdı. Karşısında elpençe divan durmak zorunluydu. Hafif ve kaba davranışlardan nefret ederdi. Yanında anlamsız söz söylemek ve kayıtsızca davranışlarda bulunmak tehlikeliydi. Çünkü derhal terbiyeli bir şekilde fakat ke-

---

(*) «Âli Paşa'nın siyasette Fransız siyasetine karşı eğilimi vardı. Reşit Paşa'nın kafadarı olan İngiltere elçisini İstanbul'dan aldırtmıştı. Yeteneğine, zekâ ve anlayışına Fransa İmparatoru III. Napolyon'un büyük güveni vardı.»

«Diplomaside hocası olan Reşit Paşa'ya üstünlüğü bilinmektedir. Bab-ı âli'nin yabancılar karşısında siyasî gücünün yükseltilmesi için çok çalışmıştır.»

A. Şeref, Tarih Konuşmaları, İstanbul, 1977, s. 66.

sin ve acı bir davranışla karşılık verirdi.» Âli, yemek ve âdâb-ı muaşeret kitaplarının yayınlandığı, kadınların korse giymelerinin zorunlu hale getirildiği geniş Tanzimat döneminin en gelişmiş türü idi. Kendisini resmî elbise yerine özel giysileri içinde kabul etmek istiyen Sultan Abdülaziz'i bile «efendimiz istirahat buyuruyorlarmış, neden rahatsız ettik» diye terkederek elbise değiştirmeye zorlayan bir Bab-ı âli bürokratı oldu. Benzeri belki de İsmet Paşa ile bir kez daha ortaya çıktı. İsmet Paşa, Mustafa Kemal'e karşı resmiyetini koruyabilen tek kimse olarak kaldı.

Âli, Türkiye'de bir çok yeniliğin ya düşünce ya da uygulama düzeyinde öncüsü oldu. Paris Kongresi'nde Türkiye'yi temsil etti; Tarihçilerin pek övdükleri; aslında Türkiye'nin bir yenilik fermanını, Islahat Fermanı, bir uluslararası antlaşmaya koyarak sürekli dış baskı ve müdahalelerin kapısını bu antlaşma açtı. Ancak bu anlaşma için yapılan görüşmelerde Âli, benim saptamalarıma göre Türkiye'de ilk kez, kapitülâsyonların kaldırılmasını istedi ve önerdi. Güçsüz Osmanlı devletinin, hiç kuşkusuz, bunu kabul ettirmesi imkânsızdı. Ancak Lozan'da kaldırılan bu büyük derdi temizlemeyi düşünebilmek bu hayal gücünden yoksun tutucu ıslahatçıya düştü.

Medenî kanunun Batı'dan alınmasını ilk kez öneren de Âli oldu (*). Mısır'ın izlediği yolun tekrarlanmasını istedi. Fransa'dan Code Napolyon'un çevrilerek Türkiye'ye uygulanmasını önerdi ve ısrar etti. Kendisinden daha tutucu olanları ikna edemedi; Cevdet Paşa'nın başında bulunduğu bir komisyon islâmik esaslara dayalı sivil yasayı, Mecelle, yazdı. Batı'dan bir medenî yasa getirme düşüncesini uygulama Cumhuriyet'e ve İsmet Paşa'nın başbakanlığına kaldı.

(*) Ünlü Lâyihasında Âli, «Mısır'da yapılmakta olduğu gibi bizde de Kod Sivil dedikleri Medeni Kanunun çevirtilip» uygulanmasını istedi.

Engin Deniz Akarlı, der., Osmanlı Sadrıâzamlarından Âli ve Fuad Paşaların Sayisi Vasiyetnameleri, İstanbul, 1978, s. 16.

Basitcilik sona ermeli ve eriyor. Âli, basit değil. Âli'yi basitce ve kolayca bir kalıba koymak pek zor. Atılmaz ve satılmaz. Gerici denemez, imkânsız. İlerici demek için tanım ve bakış ıçısı gerek.

Âli, kendisi, bir bulaşık tip, saf değil. Tolstoy'un Anna Karenina'da yarattığı Aleksey Karenin ailesinden bir çelimsiz, iyi beslenmemiş, kavruk bir otokrat. Ama «bizim» iki anlamda: Tarihin belli bir döneminde Türkiye'nin ürünü. Başka türlüsü olabilir mi idi? Tarihin en çekici, fakat, aynı zamanda en sonuçsuz sorusu bu olmalı? «Olamaz» demek, varlığı, pratiği ve piyasayı yüceltmek demek. «Olur» demek, bir düşün Jungle'ında kaybolmak demek; ayrıca, tarihten kopmak anlamına geliyor. Pratikte bu Türk aydınını tarihinden koparmayı içeriyor, koparan, isterse Mustafa Kemal'den ya da Mustafa Suphi'den, isterse de kendisinden başlatma «özgürlüğünü» getiriyor. Hiç kuşku yok, koparmak özgürlük demek oluyor.

Ama «bizim» ikinci anlamla şöyle: Bugüne kadar gelen Türk aydınının dinamiğinde izleri var. «Bugüne kadar,» hangi güne kadar demek? Tarihin sınırını etkinlik çizer. Âli, mutlak var. Direk ve endirek etkileriyle var (*). Direk etkiyi, belki, en son İsmet Paşa'da görmek mümkün. Endirek etkiyi görebilmek için bir bakan, bir bakış açısı ve bir de sosyal mikroskop gerek.

Âli, kendisi, bir karışık tip. Aslında tarihte önemli rol oynayan her aydın karışıktır. Önce çok basit bir nedenle, geçiş noktasında olduğu için. İkincisi, çok tartışıldığı ve çok eleştirildiği için. Bir kez yazıldı, tekrar oluyor; Âli, Türk tarihinde çok değerli düşmanları olan, eklemek gerek, bir değerli adamdır. Mithat Cemal Kuntay bu cümleyi «Âli Paşa kadar değerli düşmanları olan devlet adamı azdır» biçiminde yazıyor. Çünkü Genç Osmanlılar, herşeyden çok ve herkesten önce, Âli'ye düşman oluyor. Bu

---

(*) İnput-Output tablosunu computrede değil elle çözenler, direk ve endirek olanı daha kolayca kavrayabilirler. Ekmekte fırıncının emeği direktir, buğdaydaki köylünün emeği endirek olanın başıdır. Kullanılan mazottaki emek ve bunun içindeki emek türünden sürer.

sıradan araştırıcı için karışıklık nedeni oluyor (*) ve anlaşılmayı güçleştiriyor.

Genç Osmanlı ve Genç Osmanlılar tarihinin yazarı Ebüzziya Tevfik şunları yazıyor: «Reşid Paşa, halka siyasî 'terbiye' vermekle memleketi bir kalkınma devresine sokmağı maksad edinmişti. Âli Paşa ise, mümkün olduğu kadar halkı siyasî eğitimden uzak bulundurmak mesleğini benimsemişti. İşte Metternich siyasî mesleği de bundan başka bir şey değildir. Fakat 48 ihtilâli, o bunamış siyaset adamını, lâyık olduğu cezanın ağır darbesinden esirgemediği halde, ne yazık ki, Âli Paşa hak ettiği inkılâp köteğini yemeden ebediyet semtinin yolunu tutmuştur»[84]. Hiç kuşku yok, Ebüzziya bir doğruyu, bir ihtilâlci gibi, kızgınlıkla ifade ediyor. Âli halktan ve halka yakın olanlardan uzak durmayı bir politika sayıyor (**). Bu, halklaşmış yeniçeriliğin yıkımı ile doğan Türk aydınının gelişiminde bir geçiş noktasını meydana getiriyor.

Tezler, anlamayı ve anlatmayı kolaylaştırmak içindir. Kolaylaştırabildiği ölçüde tez olabiliyor. Tez olamadığı öl-

---

(*) Güzel bir örnek: «Meselenin daha etraflı bir tetkiki neticesinde karşılaştığımız ilk netice Yeni Osmanlılar'ın asıl hedef tuttukları istibdadın Âli Paşa istibdadı oluşudur. Bu buluş bize ilk anda bir sürpriz tesiri yaratabilir. Zira ilk mektepten beri duymaya alışık olduğumuz tez, Âli Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğuna geniş hizmetleri olduğudur.»

Şerif Mardin, Yeni Osmanlıların Hakiki Hüviyeti I. Tanzimat Bürokrasisi, Forum, 1 Temmuz 1957, Cilt 7, Sayı 79, s. 12.

(**) Âli, bu açıdan, hiç sınır ve acıma bilmedi. Reşit, Şinasi'yi, Tanzimat'ın önemli bir kurumu olan Encümen-i Daniş'e, Bilimler Akademisi, üye yaptı. Reşit'in yetiştirmesi Âli, yerine geçer geçmez, Reşit'in koruduğu Şinasi'yi buradan uzaklaştırdı. Gerekçe olarak Şinasi'nin sakalına saçkıran düşmesi nedeniyle Paris'te sakalını kesmiş olmasını gösterdi. Âli, «mademki sakalı yok, Encümen-i Daniş'e üye olamaz» gerekçesiyle ve sonradan Türk bürokrasi tarihinde ün kazanan «rütbesinin ref'i, memuriyetin def'i, maaşının kat'ı» dizesiyle Şinasi'nin işine son verdi.

İ. Habip (Sevük), Edebi Yeniliğimiz Lise Kitapları III. Sınıf. Birinci Kısım, İstanbul, 1931, s. 68.

çüde ise, anlamayı ve anlatmayı kolaylaştırmak yerine zorlaştırıyor.

Tezler, formüle edenin anlamasını kolaylaştırmak içindir. Anlamadan anlatmak mümkün olmadığı için.

Aydın Üzerine Tezler'in tezlerinin birisi şu idi: Türk aydın tarihi, yeniliklere karşı olan kütleleri yenilikçi yapma mücadelesinin tarihidir. Âli, bunun çok başında ortaya çıkıyor. Âli, halka karşı olan bir yenilikçidir. Olabildiği ölçüde.

Türk aydın tarihi, yeniliklere karşı olan halkı yenilikçi yapma mücadelesinin tarihidir. Bir benzetme yapılabilir ve söylenebilir: Amerikan siyaset tarihi, halkı kandırıcı kurnazlıkların tarihidir. Saymakla bitmez; birisi başkanlık seçimleridir. Bir başkan ve bir de başkan yardımcısı adayı olacak. Amerika Birleşik Devletleri'nde bunun özel bir adı var: Ticket. Bilet anlamına geliyor veya daha doğrusu, üzerine para yatırılan kupon. Özelliği şu: Başkan liberal ise, yardımcısı gerici olacak; yardımcı kültürsüz ise başkan entellektüel görünümlü olacak. Birisi güneyden, diğeri kuzeyden veya biri doğudan diğerisi batıdan gelecek. Birisi şişman, diğeri zayıf, başkan yakışıklı ise yardımcısı kovboy türünden seçilecek. Uzatılabilir.

Uzatmağa gerek yok. Amerikan araştırmacısı Roderic Davison şunları yazıyor: «Âli kısa ve sıska, Fuad uzun ve yakışıklıydı; Âli içine kapanık ve sessiz, Fuad açık ve çok konuşkan, Âli dikkatli, Fuad zaman zaman ayrıntılara hiç önem vermezdi; Âli, yeni atılımlarından önce kılı kırk yarar ve tereddütlü, Fuad ise çok daha girişimci ve oldukça tedbirsiz; Âli, sultanın karşısında esnek ve diplomat, Fuad, görüşlerini bildirirken çok zaman dobra dobra ya da sultanın isteklerine açıkça karşı idi; Âli otokrat ve rakiplerine karşı kıskanç iken Fuad kişisel hasede ve başkalarını iktidardan uzaklaştırmaya çok daha az yatkındı»[85]. İkisi, çağdaş Amerika Birleşik Devletleri için, tam bir ticket oluşturuyor. Gerçekten de Amerikan araştırmacısı Davison «birbirini mükemmelen tamamladılar» diyor.

Birbirini nasıl tamamlıyorlar? Sanki diyalektiğin zıdların birliği yasasını oynuyorlar. Âli, okuyamadı, aynı ta-

Âli Paşa

DIŞTAN MÜDAHALELERE KARŞI

Tebrik günlerinde sadrazamların Valde sultanı ziyaretleri usûldenmiş. Pertevniyâl sultanın Âli Paşa geldiği zaman telâş ve özen gösterdiğini, baş örtüsünü acele ile cariyelerden isteterek paşayı bekletmemek için çarçabuk mabeyn (sarayda erkeklerin ve misafirlerin bulunduğu daire) kapısına geldiğini, gelenek üzerine Hazinedâr usta (Harem'de görevli bir kadın) aracılığı ile iltifat ve başarılarına dua ettiğini, diğer sadrazamlara ise o kadar zahmete girmediğini Dâr-üssaâde ağası (harem ağası) Abdülgani ağa anlatırdı.

Âli Paşa padişahın yanında alçak gönüllülüğü ileri dereceye götürür, kan-ter içinde kalır ve yürürken ayakları titrermiş. Bu durumu yapmacık olmayıp doğuştan ve ciddiydi.

Gençliğindeki öğrenim eksikliklerini sonradan kişisel gayreti ve araştırmasiyle tamamlayarak yeteneği ile ayrıca parlamıştır. El yazısıyla yazılmış müsveddeleri bugün hâlâ el yazısı kadar anlaşılabilmektedir. Fransızca yazı yazmada bazı dilbigisi yanlışlarına rağmen anlamlı deyim ve terimleri bulup kullanmaktaki gücünü, yeteneğini zamanında hariciye kalemlerinde (daire) çalışan çok iyi fransızca bilen kimselerden işitmişizdir. Osmanlı devleti tarafından delege olarak atandığı Paris barış kongresinde arkadaşlarının beğenisini kazanarak kendini göstermiştir. Avusturya delegesi Baron Hubner'in hâtıratında «Kongrede Âli Paşa çapında diplomat yoktu» diye yazmış olduğunu bu hâtıratı okuyan birinden işitmiştir. Bununla beraber girgin ve işbilir ol-

maması kongredeki heyetimizi sönük göstermiştir. Yeri gelmişken şunu da ekleyeyim ki Paris konferansında Âli Paşa ilgi kurarak kapitülâsyonların kaldırılması sorununu da söz konusu yapmıştır. Kongrenin zabıtlarından anlaşılacağı üzere o ilişki şu şekilde oluşmuştur: Osmanlı devletinin gösterdiği duruma göre anlaşma yapan devletlerin Türkiye ile ulaştırma ilişkilerini düzenlemesi konusunda birlik içinde olunmasının gerekli olduğuna dair Lord Kalrendon tarafından yapılan öneriyi Kont Valveski desteklemiş ve Ko t Kavur, hiç bir devletin ticaret usûlünün Türkiye kadar serbest olmadığını, bugün işlemlerde görülen düzensizliğin ve yabancıların ticari bakımdan uğradıkları zorlukların nedeninin istisnai durumlardan doğan kararlar olduğunu belirtmiştir. Sonradan Prusya hükümetinin Bab-ı âli'yle bir ticaret anlaşması yapması dolayısiyle Türkiye ile büyük devletler arasında yapılmış bulunan ticari anlaşmaların gelişerek çoğalmasını kendi görüşü olarak gördüğünü, bu soruna parmak basmakla Osmanlı devletinin ilerden beri haksızlığa uğradığı kazanılmış hukuki haklarını kurcalayacağını ilâve etmiştir. Bunun üzerine Âli Paşa ticari ilişkileri güçleştiren ve hükümetin çalışmalarına engel olan zamanı geçmiş eski sözleşmelere dayanarak açıklamalarda bulunmuştur. Avrupalıların eski anlaşmalarla sahip oldukları imtiyazların Osmanlı devletinin güvenliğine, işlemlerinin genişlemesine engel olduğunu, zarar verdiğini söyledikten sonra bu durumlarda Osmanlı devletinin doğrudan işe karışabilme olanağının kısıtlı bulunduğunu, bu yüzden her elçiliğin kendi uyruğu hakkında yürüttüğü yargı hakkının hükümet içinde bir çok hükümetlerin meydana gelmesine yol açtığını ve her türlü yeni düzenle-

me girişimlerine karşı en büyük engel olduğunu etraflıca anlatmıştır.

Âli Paşa'nın bu konuşması sonucunda, delegeler arasında karşılıklı konuşmalar yapılarak Osmanlı devletinin diğer devletlerle olan ticari ilişkilerini ve Osmanlı ülkesinde bulunan yabancıların oturma koşullarını belirleyen kararların yeniden incelenmesinin gerekli olduğu saptanmıştır. İkinci olarak tarafların yasal çıkarlarını tatmin edecek bir amaca varmak için barış antlaşmasının yapılmasından sonra İstanbul'da Bab-ı âli'yle antlaşmayı imzalayan devletlerin delegeleri arasında bir konuşma yapılmasına dair kongre tutanağına bir dilek notunun yazılmasına bütün delegeler tarafından karar verilmişti.

Paris kongresi delegeliğinden başka Âli Paşa'nın önemli siyasi bir memuriyeti daha vardır ki o da Girit'le ilgilidir (1867). Girit ayaklanması Avrupa'da «Helenizm» yani Yunan dostluğu duygularını uyandırmış, adanın Yunanistan'a katılması eğilimleri belirmeğe başlamıştı. Girid'in sarp ve ele geçirilmesi zor doğal yapıya sahip olmasından molayı devletin askeri kuvvetleri ayaklanmayı bastırmakla sür'atli davranamamışlardı. Sorunun soysuzlaşması, sonradan Osmanlı hükümetinin başına siyasi bir pürüzlü iş açması ihtimal dahilindeydi. Âli Paşa beşinci sadaretinde kendisi Girit'e gitti. Yabancıların işe karışmalarının önüne geçmek için yöresel yönetime bazı özerklikler verilmesi konusu hakkında bir kararnâme düzenledi. Girit sorunu geçici bir zaman için olsa bile giderilmiş oldu. Sorunun bu şekilde geçici olarak çözümlenmesinden dolayı yumuşak davranmak yüzünden devletin zarara uğrayacağı ileri sürüldü. Kendisine karşı olanlar tarafından yerilerek eleştirilere hedef oldu. Bu olay üze-

rine Ziya Paşa'nın kaleme aldığı «Zafer-nâme» isimli hicviyesinde Âli Paşa taşlanmaktadır. İlerdeki makalede anlatılacağı üzere İstanbul'da «Yeni Osmanlılar» adı altında bir siyasi cemiyet kurularak çalışmaya başladı. Cemiyetin amacı Âli Paşa'yı görevden düşürmek ve özgür bir yönetim kurmaktı. Basın alanındaki elebaşları Ziya beyin (sonra paşa) Zafer-nâme'yi yazmasına Âli Paşa'nın çok üzülmüş olduğunu söylerler. Kasidenin tahmisi (edebiyatta; bir şiirin her beytinin üzerine üçer mısra katarak her beyti beşer mısraya çıkarmak) kendisine yüklenen Hayri efendi, Zabtiye bakanı Hüsnü Paşa'ya başvurmuş, katiyyen bu işten bilgisi olmadığını yana yakıla anlatarak kendini temize çıkartmağa çalışmış ve Hüsnü Paşa cevaben «Efendi merak etmeyiniz. Siz, ben yazdım deseniz bile inanmaz» sözleriyle zavallı adamı inandırmış.

Âli Paşa'nın siyasette Fransız siyasetine karşı eğilimi vardı. Reşit Paşa'nın kafadarı olan İngiltere elçisini İstanbul'dan aldırtmıştı. Yeteneğine, zekâ ve anlayışına Fransa imparatoru III. Napolyon'un büyük güveni vardı. Hattâ batı ile ilgili bir devlet sorununda bir kere de Âli Paşa'nın düşüncesini sormaları hususunda bakanlarını uyardığı söylenir. Diplomaside hocası olan Reşit Paşa'ya üstünlüğü bilinmektedir. Bab-ı âli'nin yabancılar karşısında siyasi gücünün yükseltilmesi için çok çalışmıştır. Paşa'nın yazı takımını, terekesinden Prusya kralı Koca Vilhelm aldırmıştı. İç yönetimde ise tutucuydu. Devletin varlığını hırpalamadan ve pek tartaklamadan ileriye götürmek taraftarıydı. Reşit ve Fuad Paşalar kadar azimli değildi.

Abdurrahman Şeref, Tarih Konuşmaları, İstanbul, 1977, s. 64-67.

TUTUCU

Âli Paşa'nın içinde doğup büyüdüğü muhit ile gençliğinde aldığı tahsil ve batı eğitiminin birbirleri ile mukayesesi kabil değildir. Çünkü kendisi «Saray-ı Hümâyun»'dan Bahçe kapısı kapıcılığı ile çırağ olduktan sonra, Mısır Çarşısında aktarlığa başlamış olan Ali Ağa isminde birinin oğlu olduğundan, doğum yeri olan Mercan Mahallesindeki Yakub Ağa mektebinde, o zamanın usûlünce Kur'ân-ı Kerim hatminden sonra, Beyazıd Camiinde Arapça sarf ve nahiv (gramer ve sentaks) tahsil etmiş ve bu suretle zihninde uyanmış olan öğrenme hevesi zoru ile Sultanahmed Camiinde de, ömrünün son senelerine yetişmiş olduğumuz, meşhur Hoca Mecid Efendi'den Farsça da öğrendiğinden, 1245 (1839) de onbeş yaşında iken, Divan kalemine girebilme derecesine ulaşmıştır. O zamana kadar Emin Efendi denen bu zat, Divân kaleminin bugün de hâlâ uyulan özelliğince «Âli» «mahlası»nı (takma adı) olmuştu. Bir iki sene kalemde ve onun «mühimme»sinde bulunduktan sonra 1248 ile 49 (1832-33) arasında tercüme odasına verilmiş ve orada iken Bab-ı âli tercüme kalemi kâtipleri için, hariciye dairesi kütüphanesinde Fransızca ders vermeğe memur bulunmuş olan Georges Sardou'dan, ki Fransız Akademisi üyesinden ve tanınmış ediblerden, müteveffa Victorien Sardou'nun babasıdır, bir sene devamlı olarak ve ifrata varan bir çalışma ile, Fransızca öğrendikten sonra, 51'de (1835) Büyükelçilik Paris Sefaretine memur olan Reşid Paşa merhum, Sardou'nun delâletiyle, Âli Efendi'yi birlikte Paris'e götürerek tahsilini ta-

mamlaması için lise «Sainte - Barbe»a koymuştu. İşte Âli Paşa'nın ölüm gününe kadar, değişmeden bağlı kaldığı siyasî inançları, bu mektepte aldığı terbiye neticesidir. Çünkü Lise Sainte - Barbe, papazlar tarafından açılan ve idare edilen mekteplerden olduğundan, tedrisat ve telkinler tabiî hürriyet fikirlerini yok etmek ve istibdad sevgisi ile iğfal edecek gayretlerde bulunması lâzım gelirdi.

İhtimal ki doğuştan da o yola eğilimi bulunmuş olsun da bu iğfaller, o tabiî eğilimi uyandırıp kuvvetlendirmiş olsun. Her ne surette ise, Âli Paşa'nın dimağı, orada zehirlenmiş ve kendinde bulunan istidada bu zehrin büyük te'siri olmuştur.

Hele serbest fikirlere eğilimi olduğunu işittiği gençlerin düşmanı idi. Mezahip Odası kâtiplerinden Refik Bey, ki zamanın Sadullah Bey ve Kemâl Bey gibi zekâlarından sayılırdı ve Tercüman-ı Ahval gazetesinde muharrirdi, sırf, çıkardığı «Mir'at» isimli mecmuası hakkında, Münif Efendi'nin «Mecmua-i Fünûn»a koyduğu bir fıkraya, «Mir'at» da verdiği cevap, kendisinin serbest düşüncelere taraftar kimselerden bulunduğunu belirtecek derecede hür fikirlerile yazılmış, yani «terbiye-yi resmiye» (resmî yazı kaideleri) sayılan miskinlikle dolu dilden kaleme alınmamış olması, Âli Paşa'nın canını sıkdığından, «Mecmua-i Fünûn»a tarziye vermesini ve vermeyecek olursa mecmuasını kapanmış saymasını, Mezahip Müdürü vasıtasiyle, kendisine emretmiş idi. Refik Bey ise, tabiatı olan hürlüğünü hiç bir sebep ve bahane ile âmirinin isteğine uymak miskinliğine çevirmeyecek serbest düşünce ve yaratılışta bulunduğundan, yedinci sayısında «Mir'at»'ını durdurup çıkarmaktan vazgeçmeyi, tarziye ver-

mek âdiliğinde bulunmağa tercih etmiş, hürlüğünün değerini yüceltmişti.

Âli Paşa hiç sevmediği yayın vasıtalarından birinin bu yolda ortadan kalkmış olmasına memnun olmak lâzım gelirken, maiyetinde bulunan ufak bir kalem kâtibinin emrine uymamasından meydana gelen öfkesini bir türlü yenememiş ve o günlerde Mezahip Odasınca «mahlûl» olan (boşta kalan) bir maaşını kâtiplere taksimine dair usûlen müdür tarafından tanzim ve takdim kılınan listede, Refik Bey merhuma zam edilen yetmiş beş kuruşu kalemi ile çizerek hizasına kırmızıyla: «Emekdar olan Odacı İbrahim Ağaya verilmesi adalete daha uygundur» ibaresini yazmakla güya öfkesini bastırmıştır.

En basit şeylerde bu derece kindar olan ve bu zamana kadar, aydınlardan veya halktan, faziletlerinin büyüklüklerinin övgüsünden başka bir şey işitmediği halde, şimdi, hakkında azarlandığı, paylandığı kasideler, hezeller (alaylar) hicivler yayınlandığını görüp okuyan bir adamın ne hallere girmiş olacağı düşünmeğe değer.

Zaten Âli Paşa, ta Paris'te tahsilde bulunduğu tarihden beri, Şinasi'nin büyük düşmanı idi. Hatta sakalını traş etmesi üzerine yazdığı arz tezkeresinde «rütbesinin ref'i, maaşının kat'ı, memuriyetinden def'i» gibi, tüzumsuz seci' (nesirde kafiye yapma) ıerle hiddetini gidermek ıstemişti. Madem ki bir adamın rütbesi ref' ve kendisi memuriyetinden def olunuyor, maaşının kat'ı (kesilmesi) kaydına; ve yahud, madem ki maaşı kat' ediliyor, memuriyetinden def'i lâfına hacet kalmamak lâzım gelir.

Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Birinci Cild, İstanbul, 1973, s. 234-237.

rihte doğan Keçeçizade Mehmed Fuad «beşik uleması» (*) sayıldı ve henüz çocukken müderrislik rüusu sahibi oldu. Çünkü çok «iyi» bir aileden geliyordu; Keçecizade Mehmed İzzet Molla'nın oğlu olarak dünyaya geldi. İzzet Molla, ulemadan ve ünlü bir şairdi.

Tıp mektebinde okudu; eğitim dili Fransızca' olduğu için Fransızcayı çok iyi öğrendi. Fransızca bilgisi ünlüdür, yabancı anı yazarları bunda birleşiyorlar. Fransızca'dan ânında ve çok acı nükteler yapabildiği yazılıyor (**). Doktor oluyor, fakat siyaseti ve diplomasiyi tercih ediyor.

Diplomasi ve siyasette Âli ile buluşuyor. Ama mizacları hiç uyuşmuyor. Âli ne kadar «akıllı» ise Fuad o denli «deli» tanınıyor. Sadrazamlar Bab-ı âli'ye törenle geliyorlar. Halk diziliyor, sadrazamın arabası geçiyor. Dizilen halkın içinde uzun Nefise de var. Nefise Hanım'ın zamanında bir tür ünlü ve «yüksek sosyete» fahişesi olması mümkün. Sadrazam Fuad Paşa arabasının içinden kaldırımda Uzun Nefise'yi görünce, bir sadrazama yakışır bir biçimde, dilini çıkarıyor. Uzun Nefise, bir tür «deli» olarak bildiği Fuad'ın bu halini görünce bağırmaya başlıyor: «Ayol, bakınız ne yapıyor. Bu, zaten delidir. Deliden sadrazam olur mu? Artık kıyamet alâmetleri görünmeğe başladı, eyvahlar olsun!»[86]. Sadrazam Fuad, çocuk olabiliyor.

«Beşik uleması» Fuad ise zaman zaman çok büyüyor ve tam bir «devlet adamı» örneği veriyor. Türkiye'de «devlet adamı» tipolojisinin gelişmesinde Fuad'ın önemlice bir katkısı olduğunu sanıyorum. Bir örnek verebilirim: Abdülâziz, Mısır Hidivi İsmail'in kızı Tevhide Hanım ile ev-

---

(*). Beşik uleması'ndan Tezler'in daha sonraki kitaplarında söz edebileceğim. Musahipzade'nın Aynaroz Kadısı oyununu hatırlatmakla, şimdilik, yetinebilirim. Oyundaki tek ve cahil çocuk beşik uleması'dır; doğuştan âlim sayılır. Müderris rüusu verilir. İlmiye silkinin olanaklarından yararlanır.

(**) Bir İngiliz Lady, Fuad'a, bir müslüman olarak kaç karısı olduğunu soruyor. Fuad, «kocanız gibi iki» diyor, «ancak o birisini saklıyor, ben saklamam» diye ekliyor.

lenmek istiyor. Sadrazam Fuad, kızını sultanla evlendiren Mısır Hidivinin daha da şımaracağından endişe ediyor. Evliliğe karşı çıkıyor. Padişah ısrar ediyor; sadrazam diretiyor. En sonunda görüşünü bir kâğıda yazıp Abdülâziz'e sunuyor. Buraya alıyorum.

«Kullarında iki hal vardır; birisi sadece Füadlık, o biri sadrazamlıktır. Füadlık, Efendimizin rahatı ve gönlü neyi isterse anı yapmaktır. Sadrazamlık, çaresiz bazı mütalea dermiyan etmeğe mecbur eder. Bu mütalea ise sed çekmek değil, sed var mı yok mu anı aramak ve sed var ise def'i çaresine bakmakdır. Bu dahi düşünmeğe ve Efendimizle beraber bir kolay tarikini bulmağa çalışmağa muhtaçdır. Anın içün bu akşam senin Mısır valisine gitmeni tensib edemem ve bu ifademi veliyyinimetin ayakları bastığı yerlere yüz bin kere yüz sürerek arz etmeni yine Sadrazamlıkla sana teklif eylerim. Yine herhalde ferman veliyyinimetimizindir» (*). Fuad, bir birey olarak Fuad ile sadrazam Fuad'ın birbirinden ayrı olduğunu bildiriyor. Sultan, Fuad'ı sadrazamlıktan azlediyor.

Kapitalist, kişiliklenmiş kapitaldir. İradesi, kapitalin gelişme dinamiğine bağlıdır; bir eğilim olarak dışına çıkamaz. Devlet adamı, «adam olmuş» devlettir; sermayedar ve sermaye arasındaki bağımlılık ölçüsünde olmamakla birlikte, devletin varlık gerekleri içinde hareket eden adamdır. Devlet olmanın gereklerinin zorladığı hareketler, devlet adamının kişisel tercihlerine uymayabilir; kendisi, uymak zorundadır. Abdülâziz'in Prenses Tevhide ile evlenmesine karşı çıkarken böyle davranıyor. Sadrazamlıktan oluyor, ancak, bu evlilik de gerçekleşemiyor.

Başka örnek var. Namık Kemal'in çok ayrıntılı biyoğrafisinde Mithat Cemal Kuntay yazıyor: «Fuat Paşa Tasvir-i Efkâr muharriri Kemal'i, altında ağlamak şartiyle asmak istedi»[87]. Bu gerçekten böyle oldu mu? (**) Fuad,

---

(*) Osmanlı padişahına hitaben mektup yazılamaz. Mektuplar bir aracıya, son zamanlarda başmabeyinciye yazılırdı.

(**) Mustafa Kemal'in de Nazım Hikmet için «incir ağacına asıp altında ağlamak gerek» dediği ileri sürülür. Her ikisi

gerçekten bunu düşündü ve ifade etti mi? İşin bu yanının çok fazla önemli olduğunu sanmıyorum. Romanın, zaman zaman tarihten daha güçlü tarih olması gibi, yakıştırma, bazan, gerçekten daha doğrudur. Önemli olan bu yakıştırmadır. Çünkü burada kişisel çelişkinin en acısı olan trajik bir durum var. Tanzimat'ın diktatoryal üç paşasından birisi olan Fuad ile Tanzimat'ın âsi üç delikanlısından birisi Kemal'in, amaçları bir olsa bile, yolları çok ayrı. Yol ayrımı Fuad ile Kemal'i karşı karşıya koyuyor. Fuad, Kemal'in değerinden ve içtenliğinden kuşku duymuyor. Ancak kendi yolunu izleyebilmesi için Kemal'i ortadan kaldırması gerekiyor.

Eğer öldürmüyorsa, elini bağlayan başka bir zorunluluktur. Tanzimat, bir ölçüde de, yenilikçi aydının can güvenliği içindir. Kemal, kendisi, «Reşid Paşa Tanzimat'ı kendi hayatının muhafazası için neşr etti diyenler de vardır» diye kaydettikten sonra soruyor: «Bu rivayet sahih olsa ne lâzım gelir? Böyle bir zaman içinde Gülhane hattını ilân edebilecek kadar dirayet ve cesarete malik bir adamın vücudu hiç olmaz ise o hatt-ı hümayun kadar nafi değil midir?» Hiç kuşku yok, Reşit'in, Fuad'ın, Âli'nin vücudu kadar Kemal'in vücudu da nâfidir, bugünkü dille, yararlıdır.

Kemal soruyor: «Binaenaleyh Tanzimat'ı, o zaman efkâr-ı umumiye himayesine vermek, cellâd eline teslim etmek kabilinden olmaz mıydı?» Tanzimat, kendisini ve taraftarlarını, yenilikçileri, cellâdın elinden kurtarmak için de yapıldı. Tanzimat diktatoryası, bu yüzden de, öldürmekten uzak durma zorunda kaldı. Çünkü öldürmek, her iki tarafı da kesen bir kılıç gibidir.

Öyleyse görülüyor; Türkiye yönetiminde keyfilik çok eskiden beri etkinliğini yitiriyor. Bir belirleyicilik ortaya çıkıyor. Bu belirleyiciliği beğenmemek ayrı, ancak görmemek mümkün değil. Bu belirleyicilik tarihten geliyor,

---

de yakıştırma olabilir. Ancak her ikisi de, Kemal ve Nazım, Türk aydın tarihinin adının söylenmesinin yasak edildiği iki büyük yenilikçisidir.

yaşanan günlerin matriksinden doğuyor ve gelecek günlerin sorunlarıyla biçimleniyor. İnkâr edilemiyor.

Cevdet Paşa'nın aksine bir iddiasına rağmen Âli'nin rüşvetçi olmadığına kesin gözüyle bakılıyor. Fuad'ın ise rüşvetçi olduğu kesin. İbnülemin Mahmut Kemal, «garazsız bir zat» olarak nitelediği Atıf Bey'in Hatıra'sından şunları aktarıyor: «Fuad Paşa, natuk, dirayetkâr, mültefit ve letaife mail bir zat idi. Sadareti pek parlak idi. Âlâyiş ve tezyinata meyli olup masrafı çokca bulunduğu ve zaten servetle meşhur olmadığı cihetle Şam hâdisesindeki mesarif-i fevkalâdenin, sadaretinde bilâ tetkik irade-i seniye istihsal ile kapatılmasından ve istikrazatdan alınan komisyonlardan dolayı dahi menfaat-i zatiyesini iltizam ediyor zannı tevellüd eyledi. Bu cihetle nefreti umum dahi kazanmış oldu. Fransalı bir bahçevanbaşısı vardı, şehri elli lira aylık verir imiş. Vefatında o miktar maaş ile merkum bağçevan saraya alındı, bilirim. Sair masraflar da ona göre»[88]. Fuad, ayda elli lira maaşlı Fransa'dan bahçevan getirtiyor. Kırım savaşı ile birlikte başlayan dış borçlanmalardan komisyon aldığına inanılıyor.

Fuad'ın rüşvetçi olduğundan kuşku duymuyorum. Ancak ekleyeceklerim var: Çok yakın zamanlara kadar Türkiye'de rüşvet, kamu hizmetlerinin görülmesinin bir parçasıdır. Rüşvet kural, almama istisnadır.

Fuad'ın rüşvetçiliğini rasyonalize etmeğe çalışmıyorum; kamu görevlilerinin gelirlerinin oluş biçimine bakmak istiyorum. Türkiye'de, yakın zamanlara kadar, kamu görevlilerinin gelirlerinin ne kadarının rüşvet ve ne kadarının «hak» olduğunu ayırmak mümkün değildir. Çünkü kamu görevi bir «çiftlik» sayılır.

Çiftlik, Türkçede ve başka dillerde, doğrudan doğruya tarımla ilgili bir anlam taşımıyor. Çok soyut bir anlamı var, düzenli bir gelir, irad, kaynağı oluyor. İngilizce «farm» kelimesi, düzenli gelir veren bir işletme demek olan İtalyanca «firma» kelimesinden doğuyor.

Osmanlı düzeninde önemli bir dayanak olan timar sistemi, çiftlik kelimesinin tarımdan bağımsızlığı konusunda çok güzel bir örnek oluyor. Sipahiye «çiftlik» veriliyor. Si-

pahi bu çiftliği kendisi işletebileceği gibi, isterse ve İslâm Ansklopedisi'nde Ömer Lütfi Barkan'ın da yazdığı üzere, «tamamen şahsî ve serbest bir anlaşma usulü ile arzu edilen bir şekilde kiraya verebilmekte idi»[80]. Sipahi, bir kamu görevlisidir, bir irad ve daha teknik deyimli bir rant kaynağıdır.

Başka türlü çiftlikler de var. Ayrıca önemli bir yargı ve yönetim görevi olan kadıların belirli maaşları yok; gördükleri hizmet karşılığında hizmet isteyenlerin durumlarına göre diskiriminasyon yaparak, gelirlerini makzimize ediyorlar. Bunun dışında ulemaya verilen arpalık'dan daha önce söz ettim. Arpalık, bir bölgenin gelirini bir kamu görevlisine tahsis etmek demek oluyor. Geliri isterse kendisi topluyor ve isterse iltizama veriyor.

Türkiye'nin sui generis olduğuna inananlar için bilimsel tarih sürprizlerle dolu. İltizam yalnızca Türkiye'de uygulanmadı. İltizama vermek İngilizce «farming out» ile ifade edilyor, iltizam usulü ise «tax farming», vergi hasılatını gelir olarak vermek anlamına geliyor. İltizam uygulaması, Türkiye'yi diğer ülkelerden ayırmıyor. Ayrı olan, diğer ülkelerde bu uygulamanın tarihe karışmasından yüz yıllar sonra da Türkiye'de devam etmesidir. Osmanlı yapısı, bir gecikmişlik çizgisidir.

İltizam, kamu yönetiminde rüşveti meşrulaştırmaktır. Kapitalist gelir maksimizasyonu veya gider minimizasyonunun kamu yönetimine uygulanması demektir. Bir nokta çok açık olmalı: Kapitalist mantık rüşvete dayanır. Bir basit örnekle açıklayabilirim: Döviz için bir özel piyasa olsun. Dövizi isteyenler dövizi elinde bulunduranın dövizi kendilerine vermelerini sağlamak için ilk önce vermek istedikleri fiyatı sürekli olarak artırmak zorundadırlar. Devamlı olarak fiyatı ve fiyatla miktarın çarpılmasından çıkan toplam ödemeyi artırmak zorundadırlar. Bu artırmaya, kapitalist dünyanın iktisat kitapları, dengeleme adını veriyor.

Rüşvete dayanıyor. Çünkü aynı döviz eğer merkez bankasında ise, dövizi almak isteyenler, bir diğerinin önüne geçebilmek için ödeyebileceği miktarı artırıyor. Önceden ödemeye razı olduğu değer ile sonradan ödediği de-

ğerin arasındaki farkı, kayıtlara geçirmeden yine merkez bankasına, bu kez yöneticilere, ödüyor. Buna rüşvet deniyor. Halbuki diğerinden hiç farkı yok. Mekanizma aynı.

Kamu görevlilerine, getir olarak, bir bölgenin veya beldenin iltizamının verilmesi çok yakın zamanlara kadar uygulama görüyor. Kamu görevlisi, Hazine'ye ödeyeceği ile toplayacağı arasındaki farkı makzimize etmeye çalışıyor. Bu, rüşveti, meşru bir işlem olarak kamu yönetimine sokmak demek.

Bu açıklamadan sonra eklenecek var ve şöyle: «Reşit'in iktidardan düşmesinde bilhassa malî sahada başarısızlığı âmil olmuştur. Meclis-i Vâlâ'nın yaptığı en mühim ve radikal reform, iltizamın kaldırılması idi. Devrimci bir kararla kaldırılan bu asırlık müessese yerine konan yeni teşkilât, vasıta ve eleman yokluğu yüzünden maliyeyi bir anarşi içine atmıştır»[90]. Reşit, bu kamu yönetimindeki rüşvet kangreninin kökünü kurutmak istedi; gücü yetmedi. Rüşvet, başkaları ve bu arada Fuad ile birlikte devam etti.

Fuad, kapitalizmi biliyor. Fuad, bütün zamanını Osmanlı ülkesinin kurtarılması için harcıyor. Fuad'a mal edilen, ancak tartışma götüren, vasiyetnamesi'nde şunları yazıyor: «Mahvolma felâketinden kurtulabilmekliğimiz, İngiltere kadar paraya, Fransa kadar bilgi aydınlığına ve Rusya kadar askere sahip olmaklığımıza bağlıdır. Bizim için artık önemli olan **çok terakki etmek** değil, fakat kesin olarak **Avrupa'nın öteki ülkeleri kadar terakki etmektir**»[91]. Bunun için, kendisi, üzerine düşeni yapmaktan geri kalmıyor. Görevle gittiği Rusya'dan dönüşünde hastalanıyor ve tedavi için Bursa kaplıcalarına gidiyor. Kaplıcada da çalışmasını sürdürüyor.

Cevdet Paşa, Tezakir'inin sonuncusunda yazıyor: «Avrupa'ca büyük servet ve memuriyeti mucib olan ve anonim denilen şirket-i itibariyyelere bizim diyarımızda henüz heves ü rağbet olunmadığına mebni halka bir de nümune gösterilmek ve Boğaziçi ahalisinin âmed ü şüdlerine sühulet verilmek üzere bir vapur şirketi tesis olunmak hususuna Bursa'da iken Fuad Efendi ile birlikte haylice sarf-ı fe-

kar eyledik»[92]. Fuad, Cevdet Paşa ile birlikte Bursa kaplıcalarında bir anonim şirket tüzüğü yazıyor. Buna göre Şirket-i Hayriye kuruluyor, Şirket-i Hayriye, İstanbul'daki vapur işletmesinin eski adıdır.

Bu kadar da değil. Yine Bursa kaplıcalarında ve yine Cevdet Paşa ile birlikte «Kavaid-i Osmani ye»yazdılar. Osmanlıcanın gramerini hazırladılar.

Fuad da, Âli'ye göre daha az yoğunlukta olmakla birlikte, bir bulaşık tip idi. Osmanlıca gramerini yazdı; ancak kendisine ait olduğu ileri sürülen vasiyetnameyi yabancı dilden bıraktı. Vasiyetname gerçek mi, değil mi, araştırılırken yabancı dilden olması üzerinde hiç durulmuyor. Önemli olmadığı için. Çünkü Fuad, Fransızca mektuplaşıyor. Oğluna eski yazıyla yazdığı mektupları Fransızca «Fuad» olarak imzalıyor. Ve Galatasaray lisesini kuruyor (*). Galatasaray Lisesi, Genç Osmanlılar'ın ve bu arada Kemal'in Fuad'a hücumlarını yoğunlaştırması için yeni bir neden yaratıyor. Kemal, yurt dışında çıkardığı Hürriyet'in 24 Ağustos 1868 tarihli dokuzuncu sayısında Mekteb-i Sultanî'yi açmasının nedenini «evrak-ı resmiyede neşredilen menafi-i milliye olmayıp yalnız Fransız elçisini susturmak» olarak gösteriyor.

Fransa ve Fransız elçisiyle yakın ilişki içinde oldu. Büyük Britanya'nın İstanbul Büyükelçisi Sir Henry Bulwer, 1857 yılında Türkiye'deki ilk mason locasını kurdu, bunu bir yıl sonra Fransa'nın İstanbul'daki elçisini kurduğu Union d'Orient locası izledi. Fuad, bu locaya kayıd oldu, Reşit ve Âli türünden yoldaşlarından başka Mustafa Fazıl gibi Genç Osmanlı ve Münif Paşa örneği orta yolcu

---

(*) Galatasaray Lisesi, Abdülâziz'in Paris gezisinden sonra açıldı. Yenilikçiler arasında çok büyük tartışmalara neden oldu. Fuad ve Âli bunu «Osmanlı milleti» yaratmada önemli bir adım saydılar. Kemal, Osmanlıcanın ihmal edilmesini kınadı.

Fransa'nın Almanya karşısında yenilgisi üzerine Fransızcanın ve Galatasaray'ın itibarı bir süre geriledi.

Bütün bunlar kayıtlarda varken ve 1968 yılında yüzüncü yılı kutlanmış iken, 12 Eylül'den sonra ve birdenbire Galatasaray'ın beş yüzüncü yılı kutlandı!

aydınlar hep Doğu'nun Birliği locasında buluştular.

Tanzimat'ın bu üç paşası, Tanzimat diktatoryasının uygulayıcıları, hep yabancı elçiliklere dayandılar. Bu, bir sır değil. Şu anlamda: Ne yeni araştırmalarla ortaya konmuştur, ne de böyle olduğunu öğrenmek için, vulgar solun, Türkiye'de Stratford Canning'in hatıralarının yayınlanmasını beklemesi gerekir. Genç Osmanlılar'ın yazdıkları bir yana, bir eçiliğe dayanmak, uzun süre Türk aydınının ayrılmaz bir özelliği olmuştur. Bu yüzden zamanına ait çeşitli çalışmalarda, Tanzimat'ın üç paşasının dayanakları, çok normal bir olaydan bahsedilircesine yer alıyor.

Cevdet Paşa, Tezakir'de yazıyor: «Reşid Paşa ötedenberi İngiltere politikasını tutup Âli ve Fuad Paşalar ise Fransa politikasına meyl ile andan ayrılmışlar idi»[83]. Bu, biliniyor. Yeni bir keşif değil. Ancak yeni olduğunu sandığım iki nokta var: Birincisi, yeniçeriliğin yıkılışından sonra doğan Türk aydını için bu son derece olağan. Türk aydın tarihi, hep bir dayanak arayışın tarihidir. İkincisi, burada inisiyatif dayanaktan değil paşalardan geliyor. Paşalar, elçiliklere dayanmak istiyorlar. Zaman zaman da elçilikleri biribirine karşı kendi aralarında ve özellikle sultanla ilişkilerinde kullanıyorlar; «oynuyorlar» demek, belki daha uygun.

«İntisap» sistemi bir başka biçimde sürüyor. Aydın, paşalara veya konaklara «intisap» ederken, paşaların veya konakların «müntesibi» olurken, elçiliklere intisap ediyor, elçiliklerin müntesibi olur. Eskiden Hüsrev'in ve Reşit'in takımı olarak (*) ayrılırken şimdi İngiliz ve Fransız elçiliklerinin takımı olarak ayrılıyor.

Cevdet Paşa, Tezakir'in bir başka bölümünde yazıyor: «Reşid Paşa ötedenberi İngiltere politikasına mail olup anın mekteb-i terbiyesinden çıkıp da sonra ana rakîyb olan Âli Paşa ile Fuad Paşa ise büsbütün Fransa po-

---

(*) Kemal, Hürriyet'te, 5 Ekim 1868 sayı 15, bir siyaset yorumcusu gibi yazıyor:

«Vükelâ iki sınıf olup, Âli Paşa ve Fuat Paşa, Cevdet Paşa bir takım ve Mithat Paşa ve Serasker Namık Paşa ve Maliye Nazırı Şirvanizade dahi bir takım idiler.»

litikasına bağlandılar. Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa İngilizlere mail olup Serasker-i esbak Rıza Paşa ise herkesten ziyade Fransa Sefareti ile hem-rar idi»[14]. Paşalar, eskiden olduğu gibi, daha büyük paşaları değil elçilikleri paylaşıyorlar. Birbirini kolluyor ve birbiriyle «oynuyorlar.» Devamı var: «Reşid Paşa Fransa sefaretini okşamak ve rakıyblerine karşı bir kuvvet almak üzere Rıza Paşa'yı serasker ve anınla lâzım ve melzum kabilinden olan Darb - hor Paşa'yı Hassa müşiri» tayin ediyor. Öyleyse görünüyor; seçilen dayanaklar zamanında da biliniyor.

Tezakir, Cevdet Paşa'nın bir tür anılarıyla görüşlerini içeriyor. Pek çok değerli bilgileri sağlıyor. Birisi de şöyle: «Âli Paşa bu defaki sadaretinden henüz azl olunmamış iken bir gece meclisinde bulundum. Böyle kalabalık meclis-i umumî akdini cerh sırasında 'Cenâb-ı Hak bu millet ve memleketin saadet-i halini beş-altı kişiye tevdi etmiş. Anlar hall ü akd-i umur-ı devlet edivermeliler' dedikte fakir bu mertebe istibdadı sevmediğimden sükût ettim. Sükûtumdan hilâf reyde bulunduğumu anladı. Taabbüs eyledi.» Kısacası, Âli, Türkiye'yi beş-altı kişinin yönetmesi gerektiğine inanıyor; Cevdet onaylamayınca yüzünü ekşitiyor.

Kemal yazıyor :

Âli, bu devleti sana muhtaç gösterip
İkbal-ü mesnedinde bekadan ümidi kes
Bilmem nedir lüzumu vücud-ı habîsinin
Dünyayı boynuzun mu tutar hey öküz teres?

YETİŞKİN KITLIĞININ NEDENİ (*)

NAMIK KEMAL

«Şark meselesi» unvanlı neşreylediğimiz makalelerde beyan olunduğu üzere, devlet-i aliyye 1255 (1839) senesine gelinceye kadar dahilen ve haricen bir takım emvac-ı gavail ve müşkilâtın sademat-ı mütakibülvürudu arasında çalkanır sefine gibi bir girdab-ı hatar ve tehlike içinde kalmış idi.

O zaman hariciye nazırı bulunan merhum Reşit Paşa hakikaten - keramet - denilebilecek hasafet ve fetanete malik ve tedabir ve tasavvuratının ibrazı âsârına, icra-yı fiiliyâtına kadir bir zât idi ki o asrın ilcaât ve ihtiyacat-ı fevkalâdesi üzerine ittihaz eyledikleri meslek-i hakimane ve icraât-ı musibâneye nazaran şanında devlet-i Osmaniyenin fatih-i medine-ı medeniyeti denilse lâyıktır.

Merhumu müşarünileyh devletin ahvalini, haricî ve dahilî bir takım gavailini piş-i nazar-ı im'ana alıp âkibetin vehametini tamamiyle keşfeylemeleri cihetle mücerret temini istikbal ve istihsali saadet-i hal için her ferdin canından ve malından emin olmadığı bir zaman-ı biamanda mevadd-ı esasiyesi «emniyet-i can ve mahfûziyet-i ırz ve namus ve mal ve tayini vergi ve bedel ve asakir-i mukteziyenin suret-i celb ve müddet-i istihdamı» kazıyelerinden ibaret olarak Tanzimat-ı hayriyeyi tesis edip onu mutazammın ve

. . . . . .

(*) Sebebi: Kaht-ı Rical.
İbret, sayı 38, Ekim 1872. M. N. Özön, Namık Kemal ve İbret Gazetesi, İstanbul 1938, s. 160 - 166.

mütekeffil olan Gülhane Hatt-ı Hümayununu Gülhane meydanında bir kürsi-i mürteti üzerinde bir cemmigafir karşısında biperva ve bi mubaha kıraat eylediler.

İşbu hatt-ı hümayunu mevhibetmakrunu öyle bir zamanda kıraat eylediler ki her bir fıkra-i âdilâne ve mezalimşikestânesi irade-i keyfiye ve zulmiyeden istifadeye alışmış ve ağızlarından çıkan sözleri birer kanunu lâyetegayyer hükmüne koymuş olan bir takım müteneffizânın gözlerine diken sokmak değil can evlerinde ot yakmak kadar müessir olup icray-ı ağrazlarının sektedâr olmaması zımnında bermutad tasni-i fesat etmeleri dahi pek te memul olunmaz değil idi.

Öyle bir zamanda kıraat eylediler ki devlet-i aliyye Avrupanın nazarında tekâlif-i nizamat ve kavaninden âzadeser bir derebeyi menzilesinde görülüp eğerçi ehemmiyet mevkiiye ve menaf-i nisbiye misillû bazı esbab-ı mühimme olmamış olsa idi mukaseme vahimesi hemen kuvveden fiile çıkacak raddeye gelmiş iken işbu «hatt-ı hümayunu edilmeşhun» un mukteza-yı münifince Tanzimat-ı hayriyenin tesisi o vaktin hükmünce devlet-i düvel-i mütemeddinenin mümtazı sırasına geçirdi.

İşte böyle dahilî ve harici bir takım müşkilât ve sademat ara yerinde müşarünileyh Reşit Paşa imkân ve zamanın müsait olduğu derecede ıslah-ı ahval ve def'-i gava ile muvaffak olmuş ise de bir çarkı, merkez-i müstakim ve kavimde tedvir etmek mutlaka alâtın kemal-i intizamına vabeste olduğu misillû devletçe berveçhi marzî iş görebilmek için dahi en evvel müstait ve umuru mufavvazayı hüsnü ifaya muktedir memurlar yetiştirmek levazımı hikmet-i hükûmetten bulunmakla o zaman içinde tez elden Âli Paşa, Fuat

Paşa, Şinasi Efendi merhum gibi bir takım zevatı yetiştirdi.

Doğrusu müşarünileyha Âli ve Fuat Paşaların istidat ve malûmatları ne kadar memduh ise ağraz-ı nefsaniyelerinin bunlara galebesi o kadar makduttur.

Böyle garazkârları ne için intihap edip yetiştirmiş diyerek Reşit Paşa'ya itiraz olunamaz.

Zira öyle bir zaman-ı buhranda denize düşen yılana sarılır hükmünce insan birinde fart-ı istidat görünce onu ileriye çekmesi umur-u zaruriyedendir.

Betahsis ahval-i kalbiyeden olan garez marazını öyle karışık bir vakitte çar çabuk keşfedememekte Reşit Paşa mazurdur.

Lâkin Reşit Paşa esasen tanzim ve tahkim-i idareye teşebbüs eylediği vakitten vefatı tarihine gelinceye degin rukaba gailesinden ve bahusus kendisini yetiştirmiş olduğu Âli ve Fuad Paşaların ağraz-ı nefsaniyelerinden kurtulamamıştır.

Bununla beraber Reşit Paşa zamanında vuku bulan mesail-i mühimmeyi gayet âkılâne ve ihtiyatkârâne hallederek cümlesinin netayicinden devlete faide hâsıl edemediyse bile zarar olsun terettüp ettirmedi.

Ancak Reşit Paşa'nın kevkeb-i ikbali sipihr-i kemalde şaşaapâş olmaya başladıkta bir yandan zamanın gösterdiği âsâyişi hali kendisinin vesile-i arâmişi bâli addedip ve bir taraftan rukaba ve huseması ile uğraşmaya başlayıp tarafdârânına atâyâ ve müsaadât ve mesalih-i devlete adem-i itina ve mübalât pek ziyade revaç bulmaya başladı.

Hattâ Âli ve Fuad Paşalar süllem-i vezarete ayak bastıktan sonra ağraz-ı şahsiye o kadar te-

rakki gösterdi ki bunlar birbirlerinden ahz-ı intikam için bir takım fedakârlıklar ihtiyar ettiklerini ve muhafaza-i ikballeri için haricen ve dahilen devletin bir çok menafiini göz göre feda eylediklerini velhasıl menfaat-ı şahsiyelerini menafi-i devlet ve millete müreccah tuttuklarını dahi hiç bir vakit inkâr edemeyiz.

Şu rekabet ve husumetin netayic-i muzırrasından olarak burada bir takım ehliyetsiz ve kifayetsiz adamlar memuriyetler kapıp ve müdahin, mürtekip gammazlar yüz bulup nâehilâne müsait bir devir icray-ı ahkâm-ı keyfemayeşaya başladı.

Hal şu merkez-i müşevveşe dair iken Reşit Paşa merhum gene liyakatli, dirayetli adamlar yetiştirmeye çalışır idi.

Amma ne çare ki Reşit Paşa vefat eyledikten sonra adam yetiştirmemek modası çıkıp nasiye-i hallerinde âsâr-ı rüşt ve istidat görülen gençlerimizi ileri çekmek nerede kalmış, mücerret bu misillü müsteidân-ı nevcivânânın mucib-i yeis ve füturları olmak üzere bir alay naehillere rütbeler, nişanlar ita olunur idi.

Bayağı okuduğunu anlamaz, yazdığından bir şey anlaşılmaz adamlar memuriyet başına getirilir ve hiç okuyup yazması olmayanlar bile birer hizmet-i mutenabiha ile kayrılır idi ki güya rütbeler, nişanlar ehliyetsizlere mahsus emare-i mükâfat ve memuriyetler kârnaşinasâne münhasır imaret imiş.

Hattâ asrının yegânesi Şinasi Efendi merhum fatanet-i fevkalâde ve malûmat-ı kâmile eshabından olup Reşit Paşa'nın hal-i hayatında mazhar-ı iltifatı olarak o sayede bir mertebeye kadar yetişmiş ise de hayfa ki ondan sonra efendi-i müşarünileyhin çerağ-ı ikbalinin ziyaküsteri iştihar

olacağını düşmen-i daniş ve istidat olanlar hissedince bir türlü çekemeyip hatır ve hayale gelmez muamelât-ı tahkiriye ile biçarenin genç yaşında hasafet ve malûmatı uğruna kurban eder gibi sebeb-i vefatı oldukları unutulur musibetlerden değildir.

Lâkin Fuad Paşa merhum o asrın modasına muhalif olarak adam yetiştirmeklikte bir dereceye kadar Reşit Paşa isrine iktifa eylemiştir ki yetiştirdiklerinden elyevm mevcut bulunan zevat-ı kirâm içinde bir kaçını tâdat edebiliriz.

Fuad Paşa vefat eyledikten sonra zimam-ı idare hasren Âli Paşa'nın yed-i istibdadına geçip adam yetiştirmemek modası o kadar mültezem oldu ki eli kalem tutar, söylediğini bilir, söyleneni anlar ne kadar eshab-ı istidat var ise vadi-i yeis ve hırmana değil mezlaka-i hevilnâke düşürülmeye çalışılıyordu desek mübalâğadır denilemez.

Çünkü hiç bir müsteit görülemezdi ki o devrin sitemdidesi olmasın.

O zamanın hükmünce gençlerimiz için istidat ve malûmat zehr-i helâhil gibi düşmen-i hayat olmuş idi diyebiliriz.

Adam yetiştirmekten ve yetişmiş zevatı istihdam etmekten bu kadar itirazın var ise bir sebebi her umur-u ruyet ve temşiyete kadir bir zatın uhde-i liyakatine meselâ Hariciye nezareti gibi mühim bir mevkiin nezareti ihale olunsa, idaresince dahi bazı fevait görülse kendisinin ehemmiyetinin rükn-ü âzamı, hiç olmazsa bir cüz'ü olsun, gideceğinden ve bu ise bilâhara müstelzemi zevali kemali ikbali olacağından devlet ve milletin istikbalini düşünmeyip ikbalini muhafaza mütaleası olmalıdır. Nitekim Fuad Paşa'nın vefatından hariciye nezaret-i celîlesini ida-

reye muktedir gûya ne vükelây-ı fiham ve ne de sair zevat-ı kirâm içinde ehil ve erbap yok imiş ta hariciye nezaretini dahı sadaret-i uzma ile beraber Âli Paşa der'uhte eylediler.

Hak rahmet eylesin, daha geçenlerde vefat eden ve yirmi seneden mütecaviz sefaret gibi umur-u nazikede istihdam buyurulan Cemil Paşa acaba o vakit yok mu idi?

Bir zamanlar sefirlik ve bir zamanlar dahi Hariciye nezareti müsteşarlığı edip bilfiil isbat-ı iktidar ve meharet eden ve elyevm Hariciye nazırı bulunan devletlû Şerif Halil Paşa hazretleri acaba o vakit yok mu idi?

Ve bir müddet Hariciye nezareti ve vekâleti hizmet-i celîlesinde bulunan Ethem Paşa ve Saffet Paşa hazerâtı acaba o vakit yok mu idi?

Acaba Âli Paşa sağlığında bu zatlardan birini hariciye nezaretine getirip de ittihaz edeceği mesleği nezaret-i mahsusası tahtında tutsa idi fena mı olurdu?

Âli Paşa'nın fetanet ve politikaca mehareti müsellem ve alelhusus bunca senelerdir devlet-i aliyyenin dahili ve haricî nice bin politika mesailiyle uğraştığı cihetle malûmatı daha mükemmel olmasıyla mümkün mertebe faideden hâli olmaz idi.

Diğer sebep icraât-ı vâkıaca edilen hatâların, bilâ mucip bunca fedakârlıkların hedefi tir-i itiraz olacağı mülâhazası olmalıdır.

Nitekim hamiyet ve hasafet-i fıtriyeleri ulûm ve maarif-i âliye ile tezyin eylemiş bazı zevat-ı kirâm ol vakit Hasonist maddesine, Rumeli şimendiferine, Girit, Bulgar meselelerine ve daha bu gibi bir takım mesail-i mühimmeye dair ittihaz olunan meslek ve tedabir hakkında bihakkın ihtarat ve itirazât-ı hâlisaneye müsaraat ey-

ledikçe hüsn-ü telâkkiye mazhar olmadıktan başka bilâkis güce giderdi.

Küçüklerden hayır ve şerre aklı eren biri tarafından böyle bir ihtar veyâ itiraz vuku bulsa biçarenin başı belâlara uğrar idi.

(Bu iki mütaleanın hangisi olur ise olsun âtimiz için hakikaten gâyet muzir olduğu edna mütalea ile bedahaten malûm olur.)

Vakta ki Âli Paşa dahi irtihal-i dar-ı beka edip yerine übühhetlû devletlû Mahmut Nesim Paşa hazretleri sadrazam olurlar.

Bedii nazarda bir hayli ıslahata intizar olunarak iptida davranış dahi bu sureti gösterir gibi oldu ise de muahharan işin rengi pek ziyade değişti. Televvün, adem-i ıttırat, adem-i sebat üssülharekât ittihaz edildi. Cihanda hiç bir kimsenin tekrar müşahedesini istemediği bir idare yolu tutuldu. Böyle idarede ise adam yetiştirmek değil kıyıdan bucaktan güç hal ile yetişmiş ve bir memuriyete geçmiş olanlar bile türlü felâketlere uğratıldı. Bir şey istifade olunamıyan tenkihat cihetiyle bir çok efendiler kalemlerden çıkarıldı. Halbuki memur yetiştirmek için mükemmel mülkiye mektebimiz olmadığından kalemlerimiz bir nevi mektep hükmünde olmasıyle bu efendiler içinde dirayetli,, oldukça malûmatlı bir hayli gençlerimiz dahi var idi. Demek oluyor ki bu vakitte dahi adam yetiştirmek nerede, yetişecek bir hayli müsteitler tenkih edilmiştir.

Übühhetlû devletlû Mithat Paşa hazretlerine mesned-i celîl-i sadaret tevcih olundukta müşarünileyh hazretlerinin adam yetiştirmeye olan himmet-i mahsusası Tuna'da ibraz eylediği emsal ile müsbet olduğundan adam yetiştirmekliğin çaresine bakılacağına cümlenin vicdanları emin olduğu halde fahametlû devletlû Mehmet Rüştü Paşa hazretlerinin makam-ı celîl-i Sadaret-i uz-

maya teşrifleri bu bapta halka bir kat daha emniyet verdi.

Müşarünileyh hazretlerinin her şeyde olan meharet-i mükemmele ve hasafet-i fevkaldeleri müsellemattan olduğu gibi ehilperverliği dahi musaddak bulunmasiyle eshab-ı istidat ve malûmata müsait bir devir geldi.

Adam yetiştirmek hakkında olan mütaleamızı ilerde yazacağız.

İKİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi, Belleten, Ekim 1964, XXVIII/112, s. 590
2 S. Lane-Poole, Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları, Ankara, s. 232
3 ibid., s. 94
4 ibid., s. 267
5 İslâm Ansiklopedisi, Yedinci Cilt, s. 689
6 ibid., s. 689
7 Tanzimat, İstanbul, 1940, s. 13
8 Feldmareşal H. Von Moltke, Türkiye Mektupları, İstanbul, 1969, s. 232
9 Yusuf Kemal Tengirşek, Tanzimat Devrinde Osmanlı Devletinin Harici Ticaret Siyaseti, Tanzimat, op. cit., içinde, s. 310
10 Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi, III cü Cilt 5 nci Kısım 1793 - 1908, Ankara 1978, s. 560
11 İslâm Ansiklopedisi, Yedinci Cilt, s. 566
12 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Altıncı Cilt, Ankara, 1976, s. 87
13 İslâm Ansiklopedisi, Sekizinci Cilt, s. 251
14 İslâm Ansiklopedisi, Yedinci Cilt, s. 568
15 ibid., s. 368
16 ibid., s. 362
17 S. Nüzhet (Gerçek) Türk Gazeteciliği, İstanbul, 1931, s. 9
18 ibid., s. 10
19 Osman Ergin, Türk Maarif Tarihi, Cilt I - II, s. 535
20 Türk Silâhlı Kuvvetler Tarihi, op. cilt. s. 363-364
21 Türk Maarif Tarihi, op. cit., s. 531
22 ibid., s. 532
23 ibid., s. 454-455
24 Cevdet Paşa, Tezakir 1 - 12, Ankara, 1953, s. 20

25 İslâm Ansiklopedisi 5/2 inci Cilt s. 907
26 Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, Ankara, 1954, aktarıyor, s. 52
27 ibid., s. 59
28 Ali Rıza - Mehmet Galib, XIII Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali I, İstanbul 1977, aktarıyor, s. 108
29 Tezakir 1 - 12, op. cit., s. 7
30 Peyami Safa, Türk İnkılâbına Bakışlar, İkinci Baskı, İstanbul, 1938, s. 42
31 Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, İstanbul, 1961, s. 43
32 B. Asaf (Belge) Fırka Mektebi, Kadro, 1932 sayı 9, s. 30
33 Tahir Hayrettin, Türk İnkılâbı Kürsüleşiyor, Kadro, 1933, sayı 19, s. 37
34 Sabahattin Eyüboğlu, Yeni Türk Sanatkârı, İnsan, 1938, Cilt I, sayı 1, s. 35
35 Hilmi Ziya Ülken, Tanzimata Karşı, İnsan, 1938, Cilt 1 Sayıl, s. 8
36 B. Belge, Klasik Tahsil ve Humanist Terbiye, Ulus, 5 Aralık 1938
37 B. Belge, Karar Saati, Ulus, 7 Aralık 1938
38 B. Belge, Kemalizm Öncesi, Ulus, 6 Aralık 1938
39 B. Belge, Türkçe ve Tanzimatın Umumi Atmosferi, Ulus, 8 Aralık 1938
40 B. Belge, Kültür Çıkmazı, Ulus, 9 Aralık 1938
41 B. Belge, Osmanlıca, Ulus, 10 Aralık 1938
42 A. H. Ongunsu, Tanzimat ve Amillerine Umumi Bir Bakış, Tanzimat, İstanbul, 1940, s. 10
43 Tanzimat, İstanbul, 1940, s. 120
44 ibid., s. 761
45 ibid., s. 267
46 ibid., s. 439
47 ibid., s. 445
48 S. N. İleri, Cumhuriyet Tanzimatın Devamı Değildir, Yeni Ses, 1939 İkinciteşrin, s. 14
49 Gün, 1946, Sayı 19
50 Gün, 1946, Sayı 5
51 Cevdet Paşa, Tezakir 13-20, Ankara, 1960, s. 40
52 Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, op. cit., s. 44
53 Cavit Baysun, Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat, op. cit. içinde s. 730
54 F.H.A. Ubicini, 1855'de Türkiye, İstanbul, 1977, s. 125
55 Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, op cit. s. 403
56 Cemil Bilsel, Tanzimatta Hariciye Siyaseti, Tanzimat, op. cit. içinde s. 668
57 A. du Velay, Türkiye Maliye Tarihi, derleyen Maliye Tet-

kik Kurulu, Ankara, 1978, s. 48
58 Lord Stratford Canning'in Türkiye Hatıraları, op. cit. s. 111-112
59 Frank Edgar Bailey, Britisy Policy and the Turkish Reform Movement. A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853, Oxford, 1942, s. 210
60 Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, op. cit. aktarıyor, s. 175
61 C. Hamlin, Among the Turks, N. Y. 1978, s. 48
H. İnalcık, Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler, Belleten XXVIII, 1964, aktarıyor, s. 624
62 H. İnalcık, Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Belleten XXVIII, 1964, s. 624
63 XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali I, op. cit. s. 24
64 Prens Sabahattin, Türkiye Nasıl Kurtulabilir, İstanbul, 1965, s. 49
65 M. Turhan, Garblılaşmanın Neresindeyiz? Bütün Eserleri I, İstanbul, 1980, s. 96-97
66 Prof. Dr. Erol Güngör, Türk Kültürü ve Milliyetçilik, İstanbul, 1980, s. 65 ve 91
67 Türkiye Maliye Tarihi, op. cit, s. 55
68 Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler, op. cit., s. 638
69 XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali I, op. cit., s. 125
70 Tezakir 1 - 12, op. cit. s. 11
71 1855'te Türkiye, op. cit., s. 125
72 İslâm Ansiklopedisi, Dokuzuncu Cilt, s. 555
73 İslâm Ansiklopedisi 5/1 inci Cilt, s. 613
74 Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, op. cit., s. 222
75 Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu, op. cit. s. 603
76 Said Halim Paşa, Buhranlarımız, Tercüman 1001 Eser, s. 120
77 İslâm Ansiklopedisi, İkinci Cilt, s. 174
78 ibid., s. 177
79 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, I. Cüz, İstanbul, 1940, s. 50-51
80 ibid., s. 4
81 ibid., s. 3
82 R. Davidson, Reform in the Ottoman Empire 1856 - 1876, Princeton University Press, 1963, s. 84
83 ibid., s. 86
84 Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Birinci Cilt, İstanbul, 1973, s. 154
85 Reform in the Ottoman Empire 1856-1876, op. cit. s. 88-89
86 Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, op. cit. s. 187

87 Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal, İkinci Cilt İkinci Kısım, İstanbul, 1956, s. 752
88 Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, op. cit. s. 185
89 İslâm Ansiklopedisi, Üçüncü Cilt, s. 394
90 Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler, s. 632
91 Engin Deniz Akarlı, Osmanlı Sadrazamlarından Âli ve Fuad Paşaların Vasiyetnamesi, İstanbul, 1978, s. 2
92 Cevdet Paşa, Tezakir 40 - Tetimme, Ankara, 1967, s. 44-45
93 Cevdet Paşa, Tezakir 13-20, Ankara, 1960, s. 6-7
94 Cevdet Paşa, Tezakir 1 - 12, Ankara, 1953, s. 26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TERCÜME ODASINDA DOĞUM

Türk aydını terceme odasında doğdu. Doğumunun izlerini taşıdı. Hâlâ taşıyor. Türk aydını Tanzimat'la birlikte doğdu. Bunun da izlerini taşıyor.

Aydın Üzerine Tezler'e kadar yenilikçi aydın, Tanzimat'la birlikte doğan Türk aydınını yalnızca eleştirdi. Fakat açıklamaya çalışmadı ve açıklayamadı. Halbuki, aşabilmek için yalnızca eleştirmek yetmiyor; açıklayabilmek gerekiyor (*). Burada yapılıyor.

Tanzimat, Türkiye'nin çehresini değiştirmede önemli bir adım oldu. Türk aydını, hızla değişmekte olan bir yüze karşı doğdu. Kavuk ve kürkün yerini fes ile istanbullne bıraktığı bir zamanda dünyaya geldi.

Tıbbiye kuruldu ve Tıbbiye öğretmenlerinden Mehmet Kâmil Efendi «Melce'üt-Tabbahin» kitabını yazdı: «Aşçıların Sığınağı»[1]. Mehmet Kâmil Efendi, bu kitabı, artık Batı cuisine'lne talebin ve taklidin çok artması yüzünden

---

(*) «Eski zaman sosyalizmi, kuşkusuz, var olan kapitalizan üretim biçimini ve bunun sonuçlarını eleştirdi. Fakat açıklayamadı ve bu yüzden, üstesine çıkamadı. Yalnızca ve basitce kötü diyerek reddetti. Bu eski zaman sosyalizmi, işçi sınıfının kapitalizmde kaçınılmaz olan sömürülmesini ne kadar çok takbih ettiyse, sömürünün neden ibaret olduğunu ve nasıl çıktığını açıkça göstermede de o kadar yetersiz kaldı.»

F. Engels, Socialism Utopian and Socientific, selected Works içinde s. 416

bir ihtiyacı karşılamak üzere yazdığını belirtiyor. Mutfak değişiyor.

Tanzimat sultanı Abdülmecit, özel doktoruna şunları söylüyor: «Avrupalı kadınların kıyafetlerini pek cazibeli buluyorum. Bizim kadınlarınkine pek ziyade tercih ediyorum. Eğer bu kadınlarla muaşeret de zahirî görünüşleri gibi ise, siz Frenklerin kadın cinsi ile serbest muaşerette bulunmanızı âdeta kıskanıyorum»[2]. Mecit'in kıskançlığı, kapanmayı değil açılmayı getiriyor. Bir Osmanlı Padişahı olarak ilk kez bir büyükelçiliği ziyaret eden sultan ünvanını alıyor. Pera'da yabancı elçiliklerdeki baloya katılıyor.

İstanbul'da Fransa Büyükelçiliğinde Balo: 1854

Bu dönemde İstanbul'da bulunan Batılı hanımlar, balodaki Türk erkeklerinin uyumsuzluğundan çok yakınıyorlar. En çok Türk erkeklerinin çubuk tüttürmelerinden şikâyet ediyorlar. Baloda bir tarafa kümelenen Türk erkeklerinin sürekli olarak çubuk tüttürmeleri yüzünden binala-

ra sinen nikotin kokusunun birkaç gün geçmediğini yazıyorlar.

Öyle anlaşılıyor; erkeklerin kadın sevmesini başlatan Sultan Mecit, yine de erkeklerden çok kadınlarla uğraşıyor. Zamanında İstanbul'da bulunan La Borenne adında bir hanım, 1902 yılında yayınladığı anılarında, Abdülmecit'in korse ihtilâli konusunda bilgi veriyor. Sultan, birdenbire ve «üç gün sonra yapılacak düğün şenliği için bütün saray kadınlarının frenk usulü korseler giymelerini» emrediyor[3]. Ekliyor: «Hükümdar acaba neden bu işe karıştı? Şehirde her yerde bu konuşuluyor. Bu, bütünüyle bir ihtilâlden farksız; terziler ise geceyi gündüze katarak çalışıyor.» Öyle görünüyor, korse giymeye hazırlanan kadınların sayısı, sanıldığından, daha kabarık.

Bu, Mecit'in ve Mecit'in sağladığı «özgürlük» içinde Mısırlı zenginlerin katkısıyla oldu. Abdülâziz'in, tahta çıkarken Cevdet Paşa'nın yine Tezakir'de yazdığına göre, «ben birader gibi karı ve oğlan ile eğlenmem» diyerek eleştirdiği, fakat, hükümdarlığı sırasında pek gerilerde bıraktığı Mecit, bu özel düşkünlüğü nedeniyle pek genç yaşta ölüyor. Ancak ölmeden önce yaşadığı ve kısa ömrüne sığdırdığı serüvenlerle bir yeni yaşam biçimini yerleştirdi. Serfiraz'a olan aşkının yarattığı dinamizm, bu yaşam biçiminin hızla yayılmasında pek önemli bir rol oynadı. Tutucu bilim adamı Cevdet Paşa bunu, belli bir utangaçlık içinde şöyle anlatıyor: «Nihayet Serfiraz namında bir kadına meftun ve mecbur olup diğer kadınların çendan yanlarına varmaz oldu ve ana kimesne bir şey diyemeyip istediği yerlere gezer tozardı. Diğerleri dahi ana kıskanır ve ana nisbet seyir yerlerinde ve Beyoğlu'nda muhill-i ırz ü namus olacak vechile dolaşırlar idi. Kerimeleri sultan dahi bu yolla anlara taklid ederlerdi»[4]. Padişahın kızları bu yola girince artık durdurmak mümkün olmuyor.

Fakat Valide Bezm-i Âlem Sultan'ın bu çığırı durdurmak için elinden geleni yaptığı anlaşılıyor. Ölüyor. Bundan sonra şunlar oluyor: «Anın vefatından sonra bu karılar artık zabt olunmaz oldu ve etmedikleri rezalet kalmamadı ve bir de vükelâ ve memurin bir vakitten beri hane

ve sahil-hane inşaatında ve bağ u bağçe tanzimatında ve alafranga sofralar tertibatında hayli israf ve sefalet yoluna girmişler ise de haremlerince o kadar israf ve sefahet esbabı yok idi. Sonraları Mısır hanımları İstanbul'a geldiklerinde sefahat ve israf kapılarını açtılar.» Türkiye'de, romanlarda yaşarken bir nostaljiya sonucu Çamlıca tepelerinde yeniden diriltilmek istenen araba safaları ve karşılıklı arabalardaki beyzadeler ile hanımların bakışmaları, mümkünse mektuplaşmaları, böylece doğmaya başladı.

Ancak, unutulmamalı, başlayan bir süreçtir. Ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı yapısının bulaşık, karışık ve zayıf dokusu içinde bir geleneğin birdenbire sona ermesini beklememek gerekiyor. Erkeğin, kadın yerine, hemcinsini sevmesi, Sultan Aziz zamanında yeniden canlanıyor. Güreşi çok seven, deve, koç ve horoz güreşlerine bayılan, galip gelen hayvanlara, devlet adamlarıyla generallere verdiği madalyalardan takan bu padişah, Profesör Enver Ziya Karal'ın yazdığına göre, «oğlanlara meyletmeğe başladı»[5]. Profesör Karal'ın belirttiği üzere «bu gayri tabii meyil Osmanlı padişahları için yeni değildi.» Sultan Mecit döneminde ortadan kalkmaya yüz tutmuştu. «Bir hastalık gibi yeniden canlanmaya başlamış oldu.» Etkisini sürdürdü, normal sayılır oldu (*). Sultanlarla sınırlı kalmadı.

(*) «Küçük Gelin», «Adada Söylediklerim» gibi «eserleri» yazmış olan şair Mehmed Celâl Bey'in öyküsü ilginç. Hasan adında bir çerkes oğlana âşık oluyor ve sevgilisi ile evini bırakıp Yalova'ya kaçıyor. Yakaladıkları zaman, «andan ayırırsanız padişah hakkında tefevvuhatta (dedikodu, y.k.) bulunurum, mahv olursunuz» diyor. Babası, bir süpürge darbesiyle Suavi'yi öldürmüş olan Beşiktaş Muhafızı Yedi-Sekiz Hasan Paşa'ya teslim ediyor. Hiç umursamıyor ve beytini okuyor:

İsmi mânada güzel kendisi suretde güzel
İkisinden de güzel bir Hasan'ım var benim.

«Hasan» Arapça güzel anlamını taşıyor. Bu kadarı yeteri kadar ilginç; sonrası biraz daha ilginç. Bu bilgileri veren İbnülemin Mahmut Kemal şunları ekliyor: «Bu beyti babasının

Gardrop, mutfak ve yatak odası, Tanzimat ile birlikte değişmeye başlıyor. Kadınların da değişmeye başladığını gösteren işaretler var. Bir bölümü şaşırtıcı. Paris'te yayınlanan L'univers gazetesinin 1 Aralık 1839 tarihli sayısı bunlar arasında ve şöyle: «İstanbul muhabirimize nazaran, **Hatt-ı Şerif**, Türk kadınlarını hayli inkisara uğratmıştır. Kendileri için bir nevi kurtuluş fermanı olacağını ümit ettikleri bu Hat'da en küçük bir vaadin dahi mevcut olmayışı, Türk hanımlarının izzet-i nefsini cerihadar etmiştir»[6]. Bu bulguyu şaşırtıcı bulmak ve kuşkuyla karşılamak gerekiyor.

Ancak Gülhane fermanından on yıl kadar sonra Küçüksu vadisindeki eğlencelerden «insan dünyada hâlâ böyle renkli ve neşeli bir köşenin var olduğunu görerek mutlu oluyor» diyerek söz eden La Baronne «İstanbullu güzel hanımların» her tatil günü buraya koştuğunu yazıyor. İstanbul güzelleri «en hafif ve şık feracelerine bürünerek burada seyran ediyorlar. Söylendiğine göre, bu hanımlar öylesine süslerine düşkünmüş ki, aralarında aynı feraceyi iki defa giymeyecek kadar titizlik gösterenler bile varmış.» Tanzimat'ın, tıpkı Nizam-ı Cedid gibi bir hay-layf yarattığı ve bir moda estirdiği anlaşılıyor (*). Kadın, «süslenmek

---

Mekteb-i Harbiye'de iken gönlünü kaptırdığı Hasan Bey namında bir genç için tanzim ettiğini, Celâl'in büyük biraderi söyledi. Şu halde oğul babadan aldığını satıyor, demektir.»

İbnülemin Mahmut Kemal, Son Asır Şairleri Cüz II, İstanbul, s. 213-216.

(*) Cumhuriyet'in ilk yıllarında övülen ve kınanan «Şişli'de bir apartıman» yaşamı da Tanzimat'a bağlanıyor.

«Apartıman... Apartıman... Apartıman... Otomobil... Otomobil... Otomobil... Kumar... Kumar... Türlü türlü, cins cins, kumar...

Şampanya, kokain... Kokteyl... Zina... Türlü türlü, cins cins, renk, renk, dişili erkekli zina.. parfüm.. parfüm.. podra, ruj, karmen...

Manikür... Pedikür... Kocalarından daha koca kadınlar, karılarından daha karı kocalar...

İşte; Şişli...

ve durmadan ufak tefek şeyler yemek, Türk kadınlarının en büyük meşgalesi» oluyor, seyran yerlerinin dışında da görünmeye başlıyor: «Güzel Türk kadınları uzun zaman çarşıda geziniyor. Bu loş ve dar yollarda, bir çok aşk romanına konu olacak nice görüşmeler, bakışmalar oluyor»[7]. Türkiye'de, kadın yüzü tümüyle kapalı olduğu için, aşk gözlerde başlıyor.

Tanzimat, göze görüneni değiştirmeye çalışıyor. Tanpınar, Beş Şehir'i yazdığı çalışmasında «Tanzimat İstanbul'a büsbütün başka bir gözle baktı» diyor[8]. Bu başka gözle bakış, mimarîyi değiştirmekle ortaya çıkıyor. İstanbul'da mimarîye bir ikilik giriyor. «Tanzimat İstanbul'a devlet eliyle,» Ahmet Hamdi Tanpınar bir diğer çalışmasında yazıyor, bir «karışık anlayış» getiriyor[9]. Aziz devrinin cephesi greko-romen taklidi karakollarını, Taksim'de yıkılan kışlanın Endülüs usulü kule ve pencerelerini, Kuleli Mektebi'nin Venedik sarayı biçimini örnek olarak veriyor. Mecit zamanında yapılan ve Mithat Cemal Kuntay'ın, çok yerinde bir beğeniyle, «bayramlık rubasını giyen bir soysuz» olarak nitelediği Dolmabahçe Sarayı'nı, Aziz'in döneminin damgasını taşıyan Çırağan ve Beylerbeyi saraylarını eklemek gerek.

Güzel ipuçlarının yazarı Tanpınar, sanatçı sezgisiyle, mimarîden söz ederken değişmenin motorunu da işaret ediyor: Tanzimat'la birlikte «iç avluya veya bahçeye açılan geniş kemerli kapı yerine, iki taraflı, geniş sahanlıklı merasim merdivenini almakla, sütunu iç revak yerine, cephede kullanmakla bir zevkin hudutlarından öbürüne geçmiş oluyorduk. Gerçekte ise bu zevk değişikliği İkinci Mahmud'un şahlanmış at üstünde resmini yaptırdığı gün başlar. Çünkü eski merasimde şahlanmış at yoktur; hatta hareket yoktur. Sükûn ve sükûnet vardır.» Aslında

---

Tanzimat'ın istikrazlarıyla temelleri atılan Şişli bugün artık, beyi ile, uşağıyla, hanımıyla, hizmetçisiyle bir tufeylîler, bir çalışmadan kazananlar beldesidir.»

Resimli Ay, Şişli'nin İç Yüzü, 1929, sayı 5

çağdaş Türkiye'de her şey yeniçeriliğin yıkımıyla başlar. Bu yıkım ile Türkiye bir boşluğa doğar.

Tanzimat'la birlikte yeni bir nesil doğar. Ahmet Hamdi, bir başka çalışmasında da «yeni bir nesil, 1826 - 1840 arasında doğanların nesli, meselelerin üzerinde o zamana kadar görülmemiş bir şekilde durmağa başlar» diyerek[10] yeni neslin karşılaştığı yeni durumlara işaret ediyor. Yeni nesil, Tanzimat nesli, kendisini geliştirmek ve çoğalmak ihtiyacını duyuyor.

Gelişme ve çoğalmanın en güvenilir araçlarından birisi edebiyat oluyor. Türkiye'de çağdaş edebiyat da Tanzimat ile birlikte doğuyor. İ. Habib, Kemalizm'in Tanzimat'ı kötüleme kampanyasından önce liseler için yazdığı edebiyat kitabının ikinci cildinde bunu açıkça belirtiyor. Şöyle: «Tanzimat edebiyatının bize ilk hikâyeyi, ilk romanı, ilk temaşayı vermesi, bu millet yaptığı en büyük hizmettir»[11]. Tanzimat'la birlikte «edebiyat-ı cedide» (*), yeni edebiyat, doğuyor. Edebiyat-ı Cedide ile masal gidiyor, hikâye geliyor; hamse gidiyor roman geliyor, anlaşılmaz bir inat ve bağnazlıkla (**) canlandırılmak istenen karagöz ve orta oyunu gidiyor, tiyatro geliyor. İsmail Habip, «Tanzimat edebiyatı şark klâsizmini parçalayıp garp romantizmini getirdi» diyor (***). Tanzimat, parçalama iş-

---

(*) Servet-i Fünun'a «Edebiyat-ı Cedide» denilmesi bir alaydan doğdu. Edebiyat-ı Cedide, Tanzimat'ın doğurduğu edebiyatın adıdır. Servet-i Fünun'un karşısında olanlar, bu edebiyata alay olsun diye, «Yeni Edebiyat-ı Cedide» dediler. Halit Ziya'nın anlattığına göre, Servet-i Fünun'cular bu alayı kendi aralarında da kullandılar. Ancak giderek, baştaki «yeni» tanımlamasını fazla bularak, attılar. Böylece edebiyat tarihinde birisi önce gelen, diğeri onu izleyen ve isim olarak öncekinin yerini alan iki «Yeni Edebiyat» doğmuş oldu.

(**) Sesli sinemadan sonra, sessizde ısrar etmek proudhon'culuk bile sayılmaz. Sahne varken «gölge» neden? Karagöz, bir ortaçağ monotonluğu değilse nedir? Türk tiyatrosu, bu tek düzelikten ve Mehter marşı türünden tekrarcılıktan ne kazanabilir? Sadece geriye doğru adım atmayı öğrenebilir.

(***) Gerçekçilik, kütlelerin akımıdır. Kütle, gerçektir. Bunları, daha ilerdeki kitaplarda ele alabileceğim. Tanzimat,

levini en çok edebiyatta yapabiliyor. Anlaşılıyor.

Çünkü «yeni insan» yaratmanın ve yeni insana gitmenin en sağlam yollarından birisidir. Ayrıca devraldığı miras son derece köksüz ve sınırlıdır. Bu yüzden içerikde olduğu kadar biçimde de yenilik edebiyatta yaratıldı. İran şiirinin aruz vezninin yanında hece veznini Tanzimatçılar kullanmaya başladılar. Akif, Pertev ve Ziya Paşalar hece ile şiir yazdılar. Kemal, hecenin önemini vurguladı; en özenli «öğrencisi» olan Hamid'e hece ile yazmasını tavsiye etti. «Şair-i Azam» Abdülhak Hamit, Nesteren'i hece ile yazdı. Ziya Paşa ile Ahmet Vefik Paşa, Molyer'i hece ile çevirmeyi denediler.

Görülüyor; Tanzimat toplum yaşamının her alanına el attı. Türkiye'de bugünün yeniliklerinin çok büyük bölümü Tanzimat ile başladı. Tanzimat, böylece, Türk toplumunda bir ikiliğin derin yaralarını açtı.

Tanzimat, ikilik yarattı. Bunun üzerinde önemli ölçüde durmak gerekti. Çünkü, Tanzimat'ın yarattığı ikilik, Meşrutiyet aydını ile başlayarak Kemalist aydın ile artarak Tanzimat'ın aleyhine sık sık tekrarlanan bir değerlendirme oldu. Bu yüzden üzerinde durmak gerekiyor.

Tanzimat, kötülenebilir; ancak ikilik yarattığı için Tanzimat kötülenemez. Çok basit bir nedenle; her yenilik ikilik yaratır. Her yenilik hareketinin bir ikilik yaratacağını düşünmemek, kabul etmemek, hiç bir yenilik sürecini anlamamak demektir. Daha ileriye gidilebilir, toplumsal yaşamı bilmemek demektir. Toplumsal yaşam, mimarların maketi ile bir tutulmamalı. Toplum yaşamında

---

bir kütle yeniliği değildi. «Dev» bireylerin hareketi idi, devler yaratmayı amaçladı.

Son derece seçici Türk aydını, romantizmi, öyle sanıyorum, bilerek seçti.

«Kapitalizan üretimin olgunlaşmamış koşullarına, ham sınıfsal durumlara, kaba teoriler denk düşer.»

«To the crude conditions of capitalistic production and the crude class conditions correspond crude theories.»

F. Engels, Socialism: Utopian and Scientific, Selected Works, içinde, s. 403.

yenilik hareketleri, eskiyi kaldırıp yerine maket koymak sanılmamalı. Koca bir toplumu, birdenbire, sadece yeni'yi başlatmakla yenileştirmeyi düşünebilmek için çok saf olmak gerek. Devrimlerin dinamiğini bilmemek demek.

Her devrimde, her yenilik hareketinde, yeni ile eski yanyana ve bir süre beraber yaşarlar. Büyük Fransız Devrimi'nde de, Büyük Ekim Devrimi'nde de böyle oldu. Devrim ne idealist ne de mekanik bir iştir; bir süreçtir. Devrimle birlikte yeni ile eskinin mücadelesi sona ermez, devam eder. Bunun içindir ki, Fransa'da bir jakoben diktatoryası yaşandı. Bunun içindir ki, Paris Komünü'nden çok önce proleterya diktatoryası kavramı geliştirildi.

Devrim ile yalnız toplum değil devrimciler de değişiyor. Yenilikçilerin eski ile bağlarının kopması, karşılaştıkları direniş ile mücadele süreci içinde realize ediliyor. Bu direniş süreci içinde yenilikçilerin bir kısmı eskiye dönüyor; bir kısmı, geçmişin izlerinden arınarak çelikleşiyor.

Türkiye'de materyalist düşüncenin gelişmesinin gecikmiş olması, zayıf olması, idealist düşünce ile bulaşık yaşaması, Tanzimat'a yönelik ikilik eleştirisinin ters yerlerde de kök salması sonucunu doğuruyor. Tanzimat'ın eleştirilmesi gerekiyor; ikilik yarattığı için değil. Yarattığı ikilik sınırlı kaldığı için. Toplumun temellerine kadar ve gerekli hızla inemediği için.

Bir yanlış anlamaya ve anlaşılmaya gerek yok; Tanzimat, bir devrim hareketi olamadı. Tanzimat, toplumun en üst katında bulunan yalnız ve küçük bir azınlığın başlattığı bir yenilik hareketi olarak doğdu. Türk toplumunun «aşağı» katlarından gelmedi; aşağı katları, bu yeniliğe ve Tanzimat'a hep karşı oldu.

Ne zaman Tanzimat'ın başlattığı yenilik, bu aşağı katlara indirilmek istendi, burada direniş ile karşılaştı. Genç Osmanlılar, Tanzimat'ın yeniliğini «halk» katına götürmek ve orada dayanak bulmak istediler. İkilik Tezi, işte bu uğraş içinde ve yeniliğin «halklaştırılması» sürecinde verilen bir ödün olarak çıktı. Çok ilginçtir. Tanzimat, son derece teokratik bir toplumda son derece din-

sel bir politik akım doğurdu. Genç Osmanlılar, bu dinselliğe bulaştılar. Meşrutiyet, daha da yoğunlaştırdı. Abdullah Cevdet, Meşrutiyet'in bu koyu dinselliğinde çok ayrık kaldı. Bu yüzdendir, Abdullah Cevdet'in düşüncesinin Mustafa Kemal ile realize edildiğine inanılıyor, inanılıyor.

Öyleyse bu bölümde Aydın Üzerine Tezler'in yeni bir tezi ortaya çıkıyor: Tanzimat'tan sonraki bütün hükümet karşıtı hareketler, bir islâmik ton taşıyor.

1920 Anadolu İhtilâli de. Nasıl olmaz? İstiklâl Marşı şairi Mehmet Akif değil mi? Akif, bir dinsellik uğruna bu savaşa katılmadı mı? Büyük bir hayal kırıklığı ile Kemalist rejimin oluşumu süreci içinde Mısır'a kaçmadı mı?

Her yenilik hareketi ikilik yaratır, Tanzimat, ikilik yarattığı için eleştirileremez. Daha ileri gidilebilir, her toplumda aydının varlığı, başlıbaşına, ikiliktir. Aydın aklıyla mücadele eden kimsedir, inatla mücadele eden kimsedir, toplumu değiştirmeye çalışıyor. Bu yüzden dünya aydın tarihi ve dünya aydın tarihinin bir parçası olan Türk aydın tarihi, özverilerle ve acılarla, yazılıyor.

Tanzimat, Türk dünyasının sırlarını değiştirmek istedi; ilâcını çatlaklardan akıtmaya çalıştı. «Aşağı» katlarda destek bulamadığı için ve destek bulmak için ekshibisyonist olmak zorunluluğunu duydu; gösterişçi oldu ve «moda» yaratarak, moda'nın gücünden yararlandı.

Tanzimat, ikilik yarattı; bu bir açıklık. Her yenilik hareketi ikilik yaratıyor. Bu yüzden Tanzimat'ın yaratmış olduğu ikiliğe işaret etmek herhangi bir sakınca taşımıyor. Ancak bu ikiliği bir temcit pilavı türünden tekrarlamanın bir amacı olmak gerekiyor. Bu amaç şöyle gösterilebilir: İkiliği muhafaza etmek.

Tekrar: Tanzimat'a karşı olmak gericiliktir. Bu, bir. İkincisi, Tanzimat bir ikiliktir. Üçüncüsü bundan çıkıyor: Toplum yaşamındaki bu ikilik korunmalıdır.

Yusuf Akçora'nın Üç Tarz-ı Siyaset'i, bu ikiliği saptıyor. Ziya Bey, medeniyet ve hars ayrımı ile bu ikiliği statikleştirmeğe çalışıyor. Medeniyeti yeniliğe, harsı eskiye veriyor. 1930 yıllarında bir akım olarak ortaya çıkan ve Bilim ve Edebiyat adındaki çalışmamda «Kemalist Este-

TANZİMAT
PERYODİZASYON VEYA PERİODİZATSİA

Historioğrafyanın önemlice sorunlarından birisi peryodizasyon ya da periodizatsiya oluyor. Sovyet tarihçiliğinde daha önemli bir yere sahip. Rastlantı değil. Materyalist ideoloji, süreçlerle çözümlemeyi ön plâna çıkarır. Ancak, bu da, bir sürecin bitişi ile diğerinin başlangıcını ayırmayı gerektiriyor. Ayrıca bir «akademi» gerek daha var. Planlı bir düzendir, araştırıcıların da planlı olması icap ediyor. Tarihçiler, sorumluluklarını peryodlara göre ayırıyorlar

Kolay bir iş değil. Mavi, sarı ile karşılaştırılınca yeşile dönüyor. Sarının üzerine mavi veya mavinin üzerine sarı uygulanıyor; ne zamana kadar sarı sarıdır, sonra yeşil oluyor? Sarıya ilk mavi fırça uygulamasından sonra, sarı hem sarıdır ve hem de sarı olmaktan çıkmaya başlıyor.

Ancak ölüler saftır; ancak ölüm de, yaşam türünden, bir süreçtir. Ölümün, her bakımdan beğenilir bir tanımı, hâlâ yapılamıyor.

Tanzimat kelimesinin Tanzimat fermanından önce kullanıldığı biliniyor. Nizam ve Tanzimat aynı kökten geliyor; Nizam, düzen ve Tanzimat, düzenlemek demek oluyor. Öyleyse Nizam-ı Cedid ile çok yakından ilgili (*). Bu yüzden, Tanzimat'ı 1839 yılı ile başlatmak tartışma götürür. Bilgi eksikliğini gösteriyor.

E. Frank Bailey, 1825 yılıyla başlatıyor. 1825-1853 dönemini, Tanzimat'ın ilk dönemi sayıyor. 1826 yılıyla başlatmak çok daha doğru olabilir. 1826 Haziran ayı, Vak'ay-ı Hayriye ile süsleniyor.

. . . . . .

(*) Askeri kışlalardaki Nizamiye de Nizam-ı Cedid ile ilgilidir.

Tanzimat, 1826 yılıyla başlatılmalıdır, Tanzimat-ı Hayriyye denilmesi, Vak'ay-ı Hayriye'ye bir bağ olarak kabul edilebilir

Ne zamana kadar sürüyor? Hilmi Ziya Ülken, birinci döneminin 1856 yılına kadar sürdüğünü ileri sürüyor. Bailey'in 1853 tarihinden daha anlamlı. Ancak Tanzimat'ı kendi içinde ve 1856 yılıyla peryodlara ayırmayı anlamak zor. 1856, Islahat Fermanı ile, belki de Tanzimat'tan daha çok Tanzimat'tır. Şu nedenle: Sığ görüşler, cahil sağ ile vulgar sol bir yana, Gülhane Fermanı'nın yazımında dış etki pek kanıtlanamıyor. Buna karşılık 1856 Fermanı, Paris Antlaşmasına bir madde olarak giriyor. Dış müdahalelere açık bir kapıyı çok daha açıyor.

Reşit, biraz kendi öğrencileri olan Âli ve Fuad'ı kıskandığı için, biraz da içtenliğinden, 1856 Paris antlaşmasına karşı çıkıyor. Öyleyse Tanzimat'ı Reşit ile sınırlamak mümkün mü? Kesinlikle hayır. Tanzimat, Reşit'ten daha çok Âli ve Fuad ile sürüyor.

Bu nedenle Tanzimat'ı Âli'nin ölümü olan 1871 tarihi ile kapatmak mümkün. İleri sürenler var; haklılığını kabul etmemek mümkün değil. Âli ile Tanzimat, en gelişmiş temsilcisine kavuşuyor.

Sadri Celâl, 1877 tarihini uygun buluyor. Birinci Meşrutiyet'in sonu, Tanzimat'ın da sonu olabilir mi? Burada Tanzimat'ın etkisinin sona erdiği düşünülüyor. Ancak Hamid dönemine de Tanzimat olarak bakanlar ve dolayısıyla İkinci Meşrutiyet'in ilân edildiği 1908 tarihine kadar uzatanlar da var. Cemil Bilsel ise daha da uzatıyor. Tanzimat'ın saltanatın ilga edildiği 1922 yılına kadar etkili olduğunu ileri sürüyor. Tanzimat,

Profesör Bilsel'e göre, Cumhuriyet'e kadar sürüyor.

Maviler eklendikçe sarı var; bu yüzden yeşil oluyor. Dolayısıyla yalnızca etkiye bakarak Tanzimat'ı sürdürmek mümkün olsa bugüne getirmekte de sakınca olmaz. Önemli olan yalnızca etki değil aynı zamanda etkinin etkisi de.

Tanzimat'ı karşıtını doğurduğu tarihte sona erdirmek gerek. Tanzimat'ın karşıtı Yeni Osmanlılar veya Genç Osmanlılar'dır. Bu deyim de çevirmedir. Yeni Osmanlılar veya Genç Osmanlılar ortaya çıkmadan önce kullanılıyor. Young Turks veya Jön Türk olarak, ondokuzuncu yüzyılda birçok batı ülkesinde bir Young hareketidir, başlıyor, Youn İtaly, Young Germany bunlar arasında. Toplumunu yenileştirmek isteyenlere bu ad veriliyor. Batılılar bunu bildikleri için Tanzimat'çılara da Jön Türk diyorlar.

Ancak bir dernek ve bir parti olarak ortaya çıkışı, 1860 yıllarının ikinci yarısıdır. Ve Yeni Osmanlılık nedir? Kendinden önceki yenilik hareketiyle, kendini doğuran hareket ile, nasıl ayrışıyor?

Bunun cevabını, Aydın Üzerine Tezler'in bir tezinde bulmak mümkün: Türk aydın tarihi, bir dayanak arayışının tarihidir. Vak'ay-ı Hayriye'ye kadar ulema dayanağını yeniçeri güruhunda buldu. Yeniçeri güruhu, esnaftı, sermayeleşmiş halk idi. Reşit ve Fuad ile Âli, buna tepki olarak elitist davrandılar. Elçiliklere dayandılar.

Genç Osmanlılar hareketi, esnafı yeniden aydının dayanağı yapma hareketidir. Bunun için kütleseldir. Kütlesel olduğu için, Tanzimat'çılara göre, dinseldir. Daha ödüncüdür. Daha kahramandır.

Karşısına, elitist Tanzimat'ın sembolünü aldı. Âli, Genç Osmanlılar'ın kendisine tanımlamasına imkân verdi.

Genç Osmanlılar'ın kurulmasıyla Âli'nin ölümü arasında zaman çok kısa. Bu yüzden Âli'nin ölümünü Tanzimat'ın sonu olarak kabul etmekte sakınca yok. Âli'nin ölümünden 1876 yılına kadar bir interregnum var. 1876 yılı ise Hamid'in döneminin başı oluyor.

Yusuf Akçora, çok güzel soyutluyor: Hamid, Genç Osmanlılar'ın öğrencisidir.

tik» olarak nitelediğim özenmeler böyle bir ikiliğe dayanıyor ve korumayı amaçlıyor.

Bilim dışı bir yaklaşım, bilgisizlikten doğuyor. Hem modelin niteliği ve hem de yeniliğin bir süreç olduğu unutuluyor. Batı'daki rönesans, bir kapitalistleşme süresinin habercisi oluyor; Marx'ın nitelemesiyle, kapitalizmin çocukluk dönemini doğuruyor. More, Erasmus, Galileo, Descartes, Newton ve diğerleri, kapitalizmin çocukluk çağının çocukları oldular. Tanzimat ile birlikte Türkiye, kapitalist bir Batı'ya yetişmeye ve Kapitalist Batı'yı taklit etmeye çabaladı.

Kapitalist Batı'da medeniyet ve hars ayrımı, uygarlık ve biraz zorlama ile kültür, ikilemi yok. Uygarlık, kapitalizmin sonucudur, kültür ise kapitalizan. Bunları birbirinden ayırmaya imkân yok. Kapitalizmin yarattığı uygarlıkta bireylerin davranışı ve bakış açıları mutlaka kapitalizan olacak; kapitalist bakışın rasyonelitesini içerecek.

Batı Avrupa'da ikisi birlikte oldu; feodal kurumlar çökerken kapitalizan davranış da kütlelere sinmeye başladı. En azından mekânsal bir ikiliği doğurdu; kent ve kır ayrımı, sanayi devriminden önce vardı. Kentler yeni insanı, kırlar ise orta çağ sığlığında eski insanı barındırdı. Yeldeğirmeninin yerini buhar enerjisine bırakmasıyla birlikte yeni, kırları egemenliğine almanın savaşını başlattı.

Tanzimat'ın zayıflığı ve şanssızlığı, yeniliği kültür ku-

rumlarıyla sokmak durumunda kalmasından ileri geliyor. Yeniliğin bataryaları buhar makinalarıyla donatılmış fabrikalar değil, okullar oluyor. «Mektep», doğuş halindeki Türk yenilikçi hareketinin hem aracı, giderek amacı ve en sonunda simgesi oluyor. Bu yüzdendir ki, Türkiye'de yenilik - gerilik kavgası hep mektepli - medreseli ve daha sonra mektepli - alaylı kavgası olarak ortaya çıkıyor. Öğretim, eski deyişle talim, yeniçerilikten beri Türk gericiliğinin en büyük düşmanı sayılıyor.

Yarım sağ yarım sol, yarım sağ ile
Bunca bahadırlık heba oldu
Oyuncağa döndü cihad-ı gaza
Bu hale sebepdir Reşit ve Rıza

«Mektepli» hep ilerici oluyor. Çünkü Tanzimat'tan itibaren mekteb'in getirdiği yenidir. Mektep, kapitalizmin sonucu olan uygarlığa götürecek yolları ve bu kültürün bakış açısını getiriyor. Kaçınılmaz. Bu nedenle, «islâmlaşmak» ve «ulusal benliği» korumak gerekçeleriyle eskiye bağlı kalanlar mekteb'e düşman oluyor. Ne zamana kadar? Türkiye'de kapitalizm sonrası düzen kavgası, kütlesel eylemler boyutuna ulaşıp önce yüksek öğretim kurumları ve sonra orta öğretim yapılarına girinceye kadar. Bu, nitelik değiştiren yenilik - gerilik kavgasının mekteb'i etkisi altına alması demek oluyor. Mektep, yenilik - gerilik kavgasında parçalanıyor. Mektep, Tanzimat'tan sonra ortaya çıkmaya başlayan ilerici ve monolitik özelliğini kaybediyor.

Bu, 1960 yıllarının sonlarına doğru. 1840 yıllarının başlarında ise yenilikçiler, sadece bir araç biliyorlar: Maarif. Ve bu bir başlangıç oluyor. Tanzimatçı, Meşrutiyetçi ve Kemalist aydın için okul, bir yenilik fabrikasıdır; eğitim yeni bir din.

1841 yılında Meclis-i Maarif-i Umumiye kuruluyor. Türk aydın tarihinde son derece önemli bir meclis olduğunu kanıtlıyor. Türk yenilik hareketleri tarihindeki bu etkin Meclis'in ilk üyelerini aktarıyorum:

Emin Paşa - reis	:	Dar-ı Şuray-ı Askerî Reisi
Esat Efendi - aza	:	Nakibüleşraf, vak'anüvis
Sait Muhip Efendi - aza	:	Defter emini
Âli Bey - aza	:	Hariciye Müsteşarı, daha sonra sadrazam Âli Paşa
Mehmet Paşa - aza	:	Dar-ı Şuray-ı Askerî azası
Hekim İsmail Efendi - aza	:	Reisülttıbba
Fuad Efendi - aza	:	Divan-ı Hümayun Tercümanı, daha sonra sadrazam Fuad Paşa

Bu bilgiler Osman Nuri'nin Türk Maarif Tarihi'nde yer alıyor ve şöyle sürüyor: «Bu mecliste aynı zamanda Hariciye Nazırı Reşit Paşa ile vezirlerden Mehmet Sadık Paşa'nın alâkadar olmaları da münasip görülmüş ve Recai Efendi (şair Ekrem Bey'in babası) meclisin kâtipliğine tayin olunmuştur. Daha sonra Hekimbaşı Abdülhak Efendi (şair-i âzam Abdülhak Hamid'in dedesi) ile kimyager Derviş Paşa da yine bu meclise memur edilmişlerdi»[12]. Önemli isimler ve önemli roller oynamaya aday gençler bu mecliste görev alıyor (*). Meclis, Tanzimat döneminin Meclis-i Tanzimat kuruluncaya kadar en önemli ve bundan sonra da önemli görev yeri olarak tanımlanıyor.

Ondokuzuncu yüzyıl Türkiyesi'nin önde gelen bilim adamlarından Cevdet Paşa da, kuşku yok, Meclis-i Maa-

---

(*) Bazı görevler «karyer» verirler. Bazı kamu görevlerinde bulunmak, tarihin ileriki on yıllarında önemli rollere hazırlanmak için önemli bir basamak oluyor. Çok ilginç, Tanzimat'tan yüz yıl sonra, Türkiye'nin bitmez tükenmez rönesans girişimleri içinde, 1940 yıllarında eğitim yine önemli karyerleri hazırlayan bir uğraş oluyor. 1950 yıllarında üniversite karyeri ve özellikle maliye bakanlığı teftiş kurulları ile yatırımcı kuruluşlar, karyer sağlıyorlar.

1960 yıllarında en önemli karyer yeri Devlet Plânlama Teşkilâtı'dır. Meclis-i Maarif ve yerini bıraktığı Meclis-i Tanzimatı Devlet Plânlama Teşkilâtı ile karşılaştırmak mümkün.

rif'te görev alıyor. Anılarında yazıyor: «Fakir müderrisinden olduğum halde Meclis-i Maarif azalığına memur» olduğunu belirterek şu bilgiyi veriyor: «Ol vakit Meclis'te binişsiz oturamaz idik»[13]. Meclis-i Maarifin bir akademik kuruluş gibi cübbe giyilerek oturulan bir yer olduğu anlaşılıyor. «Bu cihetle yazın sıcaktan epeyce zahmet çekerdik.» Önemli karyerlere hazırlayan önemli görevlerde bulunmanın kolay olmadığı anlaşılıyor.

Tanzimat yenilikçileri için mektepler, yenilikçi yetiştiren fabrikalar olarak düşünülüyor. Buradan çıkan yenilikçiler toplumun bütün katlarını yenileştirecekler! İdeoloji, bu. Bunun büyükçe bir naiviteyi içerdiğini söylemeye gerek yok. Ancak bir avuç yenilikçinin bunu ciddi bir kurtuluş yolu olarak görmüş olduğuna da kuşku yok.

Bilim, çok büyük ölçüde, yöntemdir. Bu, Aydın Üzerine Tezler'in bir tekrarı oldu. Yöntemini de tekrarlamakta yarar görüyorum: Türk aydınını eylemin bir ürünü olarak ele alıyorum. Aydının ideolojisini, eyleminden çıkarıyorum; çıkarmaya çalışıyorum.

Kullandığım kaynakların hepsi var, arşivden yeni bir kaynak çıkarmıyorum. Ancak mevcut kaynakları yeniden diziyorum; bunun için mevcut olan kaynakları tartarak kullanıyorum (*). Yeni olan kaynaklar değil, kaynaklar kendi hallerinde duruyorlar. Kaynakların kendileri için konuşmaları, bu tartma ve yeniden dizimle (**) oluyor. Aydın Üzerine Tezler'de «yeni» olan, bu yeniden dizimden doğuyor. Bunun tekrar ifade edilmesi gerekiyor.

Burada bir nedeni var ve şu: «Mekteb-i Maarif-i Ad-

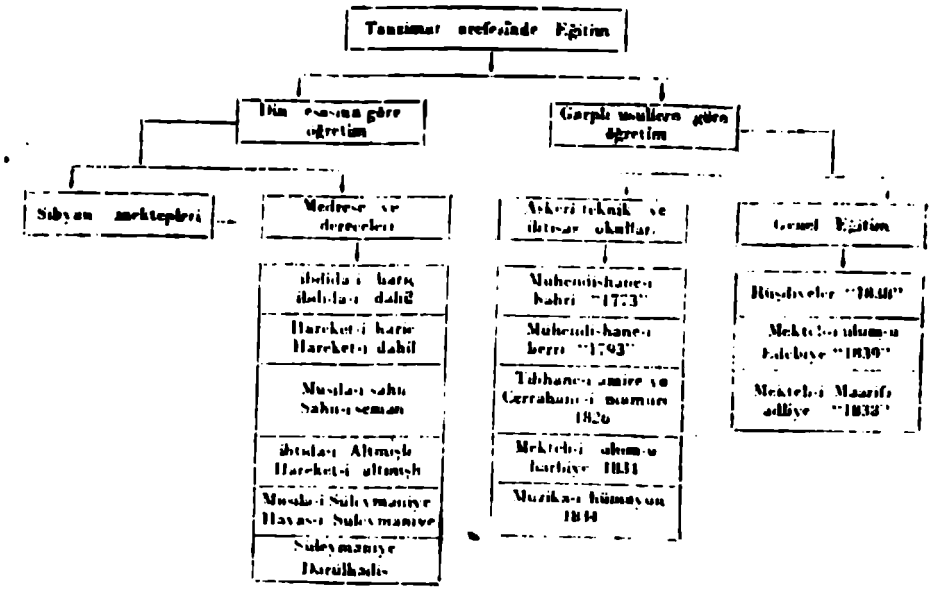
(*) Henri Matisse, desen çizmek, «seçmek, ayıklamak, tabiatın özünü göstermektir» diyor.

Nurullah Berk, Resim Bilgisi, İstanbul, 1972, s. 95.

(**) «Tüm akli eylem biçimleri içinde, esnekliğini kaybetmediğine inanılan gençlerin kafalarında bile, başlatılması en güç olan, eskiden var olan veri demetini, değişik bir çerçeve sağlayarak, birbiriyle yeni bir ilişkiler sistemi içine oturtmaktır.»

H. Butterfield, The Origins of Modern Science 1300-1800, N. Y., 1965, s. 13

TANZİMAT ÖNCESİNDE EĞİTİM

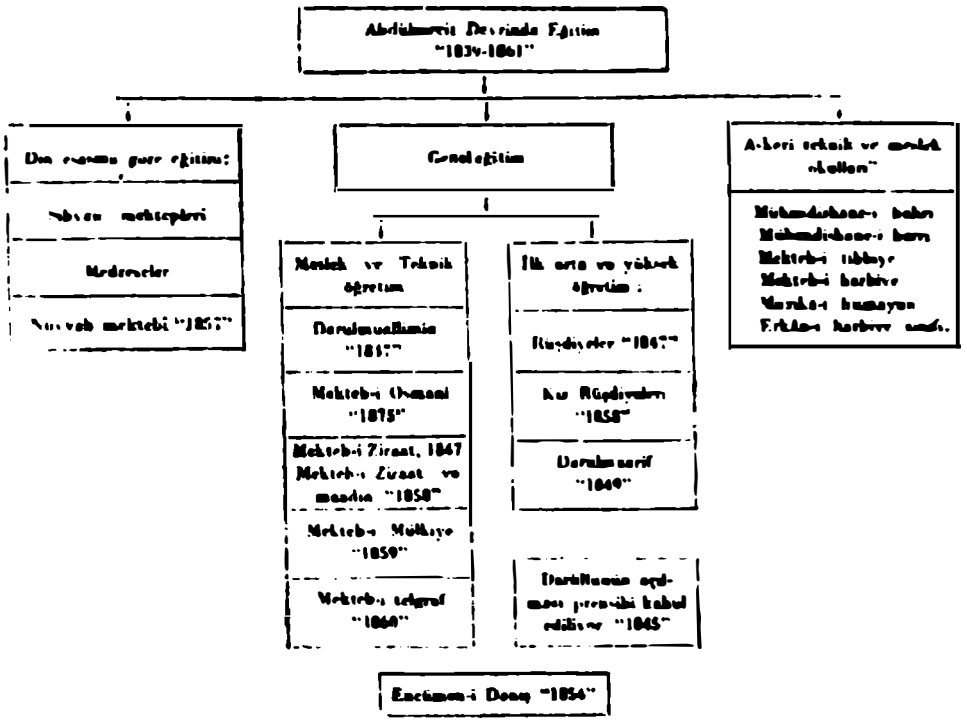

Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Altıncı Cilt, Ankara, 1976.

liye ile Mekteb-i Ulûm-i Edebiyenin her sene Sultanahmet Camiinde Padişah huzurunda vekiller ve başka büyük devlet memurları bulunduğu halde imtihanları yapıldığı, bu suretle çocuklarla velileri tahsile teşvik edildiği gibi aynı usul rüşdiyelere de tatbik edilmeğe ve rüşdiye talebeleri Bab-ı âli'de imtihan olunmağa başlandı»[14]. Sultan Abdülmecit'in mezuniyet sınavları yaptığını bugün düşünmek oldukça zor olmalı. Orta okul bitirme sınavlarının Başbakanlıkta Başbakanın önünde ve belki de bakanlar kurulu odasında, kuşkusuz, bakanların önünde yapılmasını düşünmek bile imkânsız sayılmalı. Ancak, bu veri var; bunun için arşivlere gitmeye gerek yok. Sultanın ve başbakanın, bakanların, bir eylemi var; düşüncelerinden çok daha anlamlı ve etkili.

Mektep, Tanzimat aydınının, yenilikçi fabrikası oluyor; bir avuç yenilikçi, kendisini çoğaltmayı çok önemsi-

TANZİMATTA EĞİTİM KURUMLARI

Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Altıncı Cilt, Ankara, 1976.

yor. Küçük ve seçkin yenilikçi ordusuna girecekleri doğrudan doğruya seçmek ve tanımak istiyorlar.

Terceme Odası

Bu, reddedilebilir, mümkün. Yok saymak mümkün değil. Doğumunun damgasını Türk aydınında görmemek akıl işi değil. Türk aydını geliştikçe doğumun damgası etkisini yitirecek. Ancak aydın, şarap değildir, sadece yıllanmakla gelişmiyor.

Tarihin soyutlanması bir ulusun dehasını çıkarır; ulusun en soyut özelliği ise dili'dir. Hem ulusal ve hem en soyut, bu, dil. Şiir ise dile dayanır, kelimelerle bir gök-

sel oyundur. Bu yüzden şiir, bütün sanatlar içinde en ulusal ve en çok soyut olanıdır.

«— Anam, Fransızca şiir yazar.

— Sevda şiiri mi?

— Ne münasebet... Evli... Koskoca kadın.

— Ne olacak?

— Nasıl ne olacak? Babama mı sevda şiiri yazsın?

— Niye babana?

— Kime öyleyse?... Anam Bethoven'i çalar piyanoda. Babam yalnız alaturkadan anlar. Yatılı okulda hastalandım. Revire kaldırdılar. Anam geldi. Peçesini açtı. Doktor da, tarih öğretmeni de orda. Kapat yüzünü, dedim. Dehşetli kıskanırdım anamı çocukluğumdan beri» (*). Bunlar, Türk dilini en güzel bir biçimde şiire döken Nazım'ın otobiyoğrafik, ancak aynı ölçüde, karışık romanında yer alıyor. Nazım'la ilgili çeşitli anılarda doğrulanıyor. Olay, Heybeli'de askerî deniz okulunda geçiyor.

Nazım'ın annesi Fransızca şiir yazıyor. Anlaşılması çok zor, anlamak gerekiyor. Türk aydını, doğduğu terceme odasının izlerini uzun yıllar taşıyor.

«Samuşum Benim,

Fransızca mektubunu o kadar büyük bir zevk ile okudum ki, hani şair Nedim divanı o kadar mütenezziz edemezdi. Aferin yavrucuğum, mükemmel yazmışsın»[15]. Moskova'da yirmisinde genç Nazım'a, küçük kızkardeşi Samiye mektup yazıyor: Fransızca.

«Büyük Samuş,

Mektubunu aldım. Çok samimî yazmışsın. Fakat hâlâ yanlışsız imlâ yazamıyorsun. Ziya senden iki üç sene sonra okumağa başladığı halde senden iyi yazıyor. Rica ederim kızım, Türkçe ile meşgul ol.» Fransızca mükemmel mektup yazan Nazım'ın kızkardeşinin Türkçesi bozuk.

(*) Nazım Hikmet, Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim, İstanbul, 1977, s. 96.

Nazım, burada, Anuşka ile konuşuyor.

Nazım'ı, Aydın Üzerine Tezler'in üçüncü kitabında yazabileceğim. Babasını sevmiyor, annesi ile hep övünüyor. Bütün ütopyacılar gibi son derece kıskanç. Kıskançlığı bütün kadınları kapsıyor.

«Fransızca mektuplarını da beklerim.» Türkçe önemli ama, Fransızca da önemli.

Terceme odasının izleri Nazım'da da yaşıyor. Başka yerler de var. Hazım Bey, mütareke döneminde işbirlikçiler tarafından idama mahkûm edildi. Darağacına kadar götürüldü. Boynunda ip, affedildiğini öğrendi. Koğuşa getirdiler, sapsarı bir yüzle «kurtuldum» diye ağlamaya başladı[16]. «Bakınız, cebimde ne ile asılmaya gidiyorum, dedi. Eser-i cedid denen büyükçe beyaz bir kâğıt çıkardı, okumaya başladı. Bu, oğluna yazılmış Fransızca bir manzume idi.» Ölümden döndüğü için ağlayan bir kimsenin, ölüme giderken Fransızca şiir yazmasını anlamak mümkün mü? Bu bilgileri veren kaynak «kaç türlü güldük, bilseniz» diye ekliyor. Belki de ağlamışlardır.

Hem güldüren ve hem ağlatan olaylar var. Birisini de Türkün Ateşle İmtihanı'nda Halide Edip Hanım anlatıyor. Aktarmak gerekiyor: «Yunanlıların yirmi bir uçağı vardı. Bizim bir uçağımız vardı, onun da benzini eksik, makinesi bozuk. O günlerdeki Türk havacılarının cesaretini anlatacak güçte değilim. Onların sadece getirdikleri haberler değil, Yunan uçaklarına ve ulaşım kanallarına yaptıkları saldırılar da son derece önemliydi. Bunların arasında, dünyanın muhayyilesini şaşırtacak bir tanesi Yüzbaşı Fazıl'dı. Bir havacıyla Fazıl'a ne gönderelim diye sorduğum zaman 'Fransızca Temps gazetesini yollayın, Fazıl yalnız onu istiyor' demişti. Fazıl'a Temps gazetesini yolladık»[17]. Kurtuluş Savaşı'nda Eskişehir havalarında bozuk makinalı uçağıyla hârikalar yaratan Yüzbaşı Fazıl'ın tek isteğinin Fransızca bir gazete oluşunu anlayabilmek gerek.

Popülist ressam Bedri Rahmi Eyüboğlu, nikâh davetiyesini Fransızca bastırıyor. Harbiye'de öğretmen Vidinli Hüseyin Paşa Türkiye'deki ilk doğrusal cebir kitabını, linear albegra, İngilizce yazıyor ve bastırıyor. Kâmil Bey, oğlu eski Madrit Büyükelçisi Feridun ile Fransızca konuşuyor (*). Müzeci Hamdi Bey, Bağdat Valisi Mithat Pa-

(*) «Bu Kâmil Bey, Fransızcayı az bildiği halde frenk taklitçisi ve daima Fransızca tabirler kullanma meraklısı idi. Fakat oğlu eski Madrid sefiri Feridun Bey merhum, bu dilde

şa'ya Dicle Nehri manzaralı bir yağlıboya tabloyu «Hommaga á S. E. Mithat Pacha, Gouverneur Général de Bağdad» diye imzalayarak sunuyor (*). Mecit'in baloya düşkünlüğünü hatırlatırcasına «bir kurmay dans etmesini bilmelidir» diyen Mustafa Kemal aynı zamanda ve sık sık «bir kurmay mutlaka bir yabancı dil bilmeli» sözünü de tekrarlıyor.

Eşref, 1911 tarihli Bergüzar'ı oğluna yazıyor: «Buradaki sözler medar-ı iftiharımdır benim, / Çünkü oğlum Mustafa'ya bergüzarımdır benim» diyor. Öğütlerini bırakıyor.

Daima âlâ yiyip iç, bir güzel gördün mü bak,
Bul güzel ses dinle, ol perverde-i naz-ü naim.
Kokla hoş şeyler, çekil vaktiyle hab-ı rahata
Ülfetin mahsul-i kıymettarıdır zevk-ı selim..

türünden, yalnızca rahatı öğüt veriyor. Bunun için de ne yapmasını söylemekten geri kalmıyor.

İngiliz, Alman, Fransız dillerinden bir dili
Öyle öğren kim duyanlar ecnebi zanneylesin;
Şarka garbın fikrini nakl et, seni seyr eyleyen
Adeta Kant'ın çırağ-ı mektebi zanneylesin.

---

vukufu ve bilgisi fazla olduğundan bazan babasıyla Fransızca konuşurken onun anlayamayacağı şekilde söylediğinden Kâmil Bey, oğluna kızar ve söğüp sayar imiş ve «babanın dilini bırakıp da frenkçe söylemekte ne mana var» der imiş. Fransızca ifadeleri, daima Türkçeden tercüme şekliyle kullandığından garip garip cümleler kurarmış. Hatta 'iş çatallaştı' manasını anlatmak için 'l'affaire est devenue fourchette' dediği ve daha bunun gibi manasız tercümelerde bulunduğu meşhurdur.»

Ali Rıza - Mehmed Galib, XIII. Asr-ı Hicride Osmanlı Ricali I, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 33-34.

(*) «O zamanlar Fransızca, beynelmilel bir ilim ve sanat lisanı telâkki edilerek, aramızda bile konuşulur ve yazılırmış.»

Abdülhak Şinasi, Müzelerimiz ve Hamdi Bey, Ülkü 1934, sayı 14.

Şair Eşref, Türk aydınının bir özentisine parmağını koyuyor (*). Dil bilmek yetmiyor, üstelik duyanların Türk olduğunu bilmeyecekleri ölçüde, İngilizceyi bir İngiliz kadar ve İspanyolcayı bir İspanyol kadar öğrenmek gerektiğine inanılıyor. Bu, özenti bugüne kadar geliyor.

Tanzimat'tan yüz yıldan daha uzun bir zaman sonra bile bir yabancı dili «ana dili» gibi bilme merakı Türk aydınını bırakmıyor. Belki de daha sıkı yakalıyor.. Bunun için olsa gerek Ataç, 1954 yılı 28 Temmuz tarihli günce'sinde, çok haklı olarak buna karşı çıkıyor ve çok haklı olarak alay ediyor. Şöyle: «Bir Fransız gibi Fransızca, bir Alaman gibi Almanca konuşmak çaşıtlık, casusluk edecek kimseler için bir üstünlüktür. Öyle kimseler belli etmeyecekler kendilerini, Fransız yahut Alaman olduklarını sandıracaklar da kandıracaklar karşılarındakileri, onların ağzından söz kapacaklar. Yoksa kendisinin kim olduğunu gizlemeyecek bir kimse, bir yabancı olduğunu bilinmesinden de sakınmaz»[18]. Halbuki Türkiye'de casusluk yapmayan Türkler de, ana dili ustalığında bir yabancı dili bilmeyi çok önemsiyor. Bir değil iki tarihsel nedeni var. Terceme odasından geliyor; aşağılık kompleksini açıklıyor. Birincisi bu bölümde, ikincisi gelecek kitapta ele alınıyor.

Birincisi için söylenecekler çok. Önce ve yine, Aydın Üzerine Tezler'in tekrarlarından birisi: Türkiye sui generis değil. Türk aydını, terceme veya başka bir yazılış biçimiyle tercüme odasında doğdu. Ancak, bir anlamda dünyanın her yerinde aydın tercümeden doğdu. Belki Türkiye'de olduğu gibi devlet aygıtı içinde ve adı belli

---

(*) Türk aydını, sevgilisi Yenilgi Öğretmen'i hiç bırakmıyor. Bir uçtan diğer uca gidiyor. Yenilgi ve çaresizlik Türkçülüğü doğurunca, Osmanlı dönemi Mekteb-i Mülkiye öğretmenlerinden Salt Bey sesleniyor :

Arapça istiyen urbana gitsun
Acemce istiyen İran'a gitsun
Frengiler Frengistan'a gitsun
Ki biz Türküz bize Türki gerektir
Bunu fehmetmiyen cahil demektir.

bir Terceme Odası yoktu; ancak daha ilerisi var. Rönesans'la birlikte Batı'da aydın filolog olarak dünyaya geldi. İlk büyük aydınlar aynı zamanda filolog idiler (*). Rönesans, bütünüyle, bir tercüme eylemi ve istenirse söylenebilir, bir terceme şehveti olarak ortaya çıktı.

Tarih tekerrür etmiyor, ancak bazı paradoks ailelerine tarihin çeşitli kesitlerinde rastlanabiliyor. Ekim Devrimi'nden sonra bu büyük olaya yol açan metinlerin çoğunu, Türkiye'nin de dahil olduğu bir çok ülke, bir Batı ülke dilinden okudu ya da çevirdi. Bu yeni düzen, insanlığın bazı kesitlerine kendi dilinden değil bir başka dilden yayıldı. Rönesans da böyle oldu. Rönesans grek ve latin kaynaklara dönmek demekti. Ancak Batılılar grek ve latin kaynakları Arapçadan öğrenmeye başladılar. İlk önce Arapça öğrendiler, buradan artık terceme mi yoksa telif mi olduğu belli olmayan kaynakları okumaya başladılar. Kendi dillerine kazandırdılar. Sonra yenilerine ve doğrudan doğruya grekçe veya latinceden okuyup çevirmeye başladılar. Aydın ve filolog düşünce hırsızları görüldü ve ortaya çıkarıldı. Bunun kavgası yapıldı, aydın bu kavga içinde inceledi.

Aydının ince doğması için bir neden var mı? Aydın neden rafine doğsun? Aydın ihtilâl mi? Aydının vitamini eleştiri ve kavgadır. Aydın ancak kütlesel olarak incelenebilir. Biribirinin eksiğini bulup göstererek kütlesel olarak hastalıklarını azaltır, birisinin eksikliğini göstereceğinden emin olduğu için özenli davranır, kendisini geliştirmeye dikkat eder. Yoksa aydın, yalnızca kütle olur.

İkincisi her toplumun aydınının doğuşunda tercüme çok önemli bir rol oynar. Her ülkenin aydınında tercümenin önemli ve olumlu bir yeri var. Bu role kapalı olmak, taşralı olmakla, yakın bir anlamla orta çağın bakış açısını çağırmakla, bir olduğunda kuşku bulunmamalı. Halbuki

---

(*) Orta çağdan çıkarken, skolastik düşünceyi geride bırakırken, filolojinin insan aklını genişleten bir etkisi olduğunu sanıyorum. Kelime kümelerini anlamlandırmak ve kelimelere çeşitli yerlerde nüanslı anlamlar bulabilmek insan aklına yeni boyutlar ekleyebiliyor.

Uşaklıgil

ÇEVİRİ Mİ, AŞIRMA MI?

Türkçeye çevrilen veya çevrilecek olan kitaplar için yazı yazarken bu işin başka bir çeşidini düşünmemek mümkün olmuyor. Ona açık Türkçe ile aşırmak, apartmak demekten gayri yol yoktur.

Bence, çevirmede yanlışlar yapmaktan, aslındaki güzelliklerin yerine türlü bozuk ve çarpık şeyler koymaktan ise, aslının sadık bir sureti olmak şartıyle, bu yolu tutanları hoş görmek uygundur...

*

Çevirme yolunda tehlikeli düşüşlere uğramamak için ustaca davrananlara rastlamak mümkündür, sade mümkün değil sıkça olağan bir şeydir. İktibas ve ilham alma denilen hududu aşarak doğrudan doğruya bir yabancı yazarın kitabını alıp nasıl anlaşıldıysa, nasıl aktarılabilirse öylece Türkçeye çevirmek ve bunun bir tercüme olduğunu gösterebilecek bir kelime bile söylememek, ki buna edebiyat dilinde intihal derler, eğer meydana çıkarsa. Çıkmazsa bu, aşıranın hesabına kaydolunacak bir kazançtır. Şiir dilinde daha açık bir sözle bu işin adına sirkat demişler, hatta:

«Sirkat-i şi'r edene kat-i zeban lâzımdır»

diye bir hüküm bile vermişler. Fakat suç üzerinde yakalamak kolay kolay tesbit edilebilir mi ki buna cesaret edenler bulunmasın?

Bir gün elime bir küçük kitap geçti, iki hikâyecikten meydana gelmiş bir kitap... Okurken, haniya hiç görmediğiniz bir yere girer girmez oraya vaktiyle gitmişsiniz vehmini veren bir duygu uyanır, buna benzer bir hisle durdum. Bun-

ları zaten okumuş gibiydim. Nerede? Kimde? Bu sualler hep zihnimi tırmaladı durdu, sonunda birdenbire beynimde sanki bir kibrit çakıldı ve geçici bir ışık arasında bir isim okudum: Tanınmış bir Fransız hikâyecisinin adı..

Tabiî tercüme edenin kim olduğunu söylemeyeceğim; zaten kitapta ne tercüme eden, ne yazan deniliyordu, belki de tercüme olduğunun işaret edilmemiş olması sadece bir unutkanlıktan ibarettir; fakat bunun daha ehemmiyetlisi var:

Bir gün dostlarımdan birini görmeye gitmiştim. Hizmetçi ziyaretimi haber verirken aynı zamanda kapıyı ardına kadar açarak beni çalışma odasına koydu; bu usule aykırılık o derece çabuk bir hareketle oldu ki masanın üzerine abanarak yazı ile uğraşan dostumun önündeki kâğıtları ve onların arasında bir Fransızca kitabın kopuk sayfalarını, bu arada ciltten ayrılmış kapağını telâşla kapayıp tamamıyle örtmesine vakit kalmadı. Saklanmak istenen bir şeyi görmemek, görmemiş olmak en basit zariflik kaidelerinden olduğu için biraz uzağa otururak ve kapağın üzerinde kitabın iri harflerle yazılı adını fark etmemişçesine başka tarafa bakarak bir daha yazı masasına göz atmamak için çabaladım.

Uzun bir müddet sonra keşfimden habersiz olan ve bugün ebedî uykusunda ondan haberi olmayacağı düşünülebilen dostumun bu kitabı ortaya çıktı. Bunun bahsettiği şey ve tertibi o Fransızca kitaptan alınmakla kalınmamış, en güzel parçaları fasıl fasıl ondan olduğu gibi çevrilmişti. Dostumun bu eseri edebiyat âleminde büyük bir başarı çalkantısı yaptı. Bundan hiç kimseye söz açmadım ve bugün de bunun için açıkça bir şey söyleyemeyeceğim. Acaba o günden bugüne

kadar bu neviden edebiyat gariplikleri tekrarlanmadı mı? Bugün hâlâ tekrarlanmıyor mu? Ve tekrarlana tekrarlana, pek yayıldıktan sonra dinlerin bile hoş görmesine uğrayan günahlar gibi, mubah sayılmıyor mu?

Bu suale «Evet, evet!» diyenler var diye işitiliyor, hatta meşhur bir kadın edebiyatçıdan başlayarak bugünün yazarlarına kadar intikal ile suçlanan varmış! Ben bu sözleri kıskançlıktan doğmuş iftiralar olarak almak isterim. Hem niçin buna kalkışılsın? Doğrudan doğruya yazmak o kadar kolay iken..

Bu aşırma işi yalnız edebiyatta değil, fen âleminde de görülen şeylerdendir. Bunlardan birini kaydedeyim:

Tanınmış bir fen adamı, mektepler için bir fen kitabı aramıştı ve bunu bularak olduğu gibi Türkçeye çevirdi, hatta resimleri Paris'ten getirterek... Bunu yine o yazarın başka kitapları takip etti, daha sonra, daha sonra heyete (kozmografyaya) ait iki eser...

Bunların hiç birinde ne asıl eser sahibinin adı, ne başka bir dilden çevrildiği için bir işaret yoktu.

Bunları çeviren zat: «Bu eserleri ben yazdım!» da demiyordu, ve ne olursa olsun elbette o yoksulluk zamanında mektep âlemine pek büyük bir hizmet de yapmış oluyordu. O zaman bunu hoş görüvermiştim, bugün yine bundan söz ederken bence pek muhterem olan bu adamın ruhunu incitecek bir duygu taşımıyorum. Hatta iyi etmiş de o zamanın mekteplerine, velev böyle olsun, bu güzel eserleri kazandırmış diyorum.

*

Geçenlerde bir dostumla roman ve hikâye çevirme işlerine dair konuşuyorduk, ve isimleri

dilimize dolaşan yabancı yazarlar arasından bir geçit resmi yapıyorduk.

Almanlardan, İtalyanlardan, İspanyollardan, Ruslardan ve bunlarla bir mertebede sayılacak milletlerden hemen hiç bir çevrilmiş eser yoktu; hele Charles Dickens'ten başlayarak bugün Meredith, Bennet, Thomas Hardy, Galsworthy, Huksley gibi yazarları Fransız yazarlarından geri olmayan belki bugünün Fransız verimlerine göre onlardan ileri olan İngiliz muharrirleri bizde hiç tanınmamış diye eseflendik. Ya Fransızlar?

O zaman ben şundan yok, bundan yok diye meşhur Fransız romancılarını sayarken o dost gülerek: «Onu filân tercüme etmişti, bunu da ben tercüme etmiştim!» diye benim yok dediklerimin birçoğunun Türkçede var olduğunu söyleyince şaşırdım, ben etrafımaa olup biten şeyleri izlemek iddiasında iken nasıl olmuştu da bunları görmemiştim.

Çevirmelerin nasıl yapılaıklarına ilişecek değilim. Yapılmış olması yetişir; fakat bunları ben tanımamış olursam bu, o geçenlerde beni görmeye gelen ve roman okuduğunu söyleyen genç nasıl seçebilsin?

İşte bunun içindir ki bizde kitap âleminin bütün yoksuluğundan başka bir de kargaşalığına işaret etmelidir.

Bunun çaresi? Merak, bilgi ve himmet sahibi biri çıksa da, diyorum, bizde şimdiye kadar belli başlı romanları tercüme edilmişse - yanlarına ufak birer açıklama yaparak - bir umumi katalok yapsa... Okuyacak olanlarla beraber bizler de bilsek ki filân ve filân yazar filân ve filân romanlarıyle dilimize geçmiştir...

Halit Ziya Uşaklıgil, Kırk Yıl, İstanbul 1969, s. 387-390.

aydın taşralı değildir; esnaf taşralı davranışa sahiptir. Aydın evrensel olmak zorundadır, evrensel olana yakın durmak zorundadır. Ayrıca evrensel bakış, mutlaka tercümeyi gerekli yapıyor.

Hilmi Ziya, Uyanış Devirlerinde Tercüme'nin Rolü adlı çalışmasında «uyanış devirlerine yaratıcılık kudretini veren tercümedir» diyor[19]. Çok büyük bir haklılığı dile getiriyor. Çok çeşitli nedenleri var, en basiti şu: Her yaratıcılık süreci taklitle başlıyor. Tercüme, taklidin de başlangıcı oluyor.

Örnekler veriyor: «Medeniyetin sürekli açılış yolu üzerindeki bütün esaslı uyanış hareketleri bu suretle, her şeyden önce, birer büyük tercüme devri ile başlamışlardır. Eski Yunan uyanışı Anadolu, Fenike, Mısır tercümeleriyle, Türk uygur uyanışı Hint, İran, Nesturi tercümeleriyle, İslâm uyanışı Yunan (Nesturi, Yakubi) Hint tercümeleriyle, yeni Garp uyanışı (rönesans, H. Z. Ü.) İslâm (Türk, Arap, Acem), Yahudi Yunan tercümelerile mümkün olmuştur.» Bunların hepsi bilimsel doğruları yansıtmasa bile, uyanışta çevirinin rolünü göstermesi nedeniyle, hatırlatılıyor.

Bilimsel cazibe bir kelebek türünden bir yöreden diğerine dolaşıyor. Atina'dan İskenderiye, İskenderiye'den Suriye ve Antakya (*), bilim dili de böylece grekçeden süryanîceye dönüşürler; daha sonra Bağdat ve Arapçaya uğruyor. Bu zamanda bilim astronomi, ilm-i heyet, felsefe, hikmet ve tıp olarak görünüyor.

Bilim dili değişiyor; Arap diline, grek eserler, süryanîceden çevriliyor. Aristo ve diğer grek düşünürleri Arapça'ya kazandıranlardan birisi ünlü Farabi'dir. Farabi, bir eleştirmen olarak tanınmadan önce bir mütercim kişiliği ile biliniyor. Farabi'nin öğrencisi Ebu Zekeriyya Yahya bin Adil, grek düşüncesini Arap dünyasına kazandırma

---

(*) «İlim merkezinin Suryaya doğru tevecciih ettiği izah ediliyor. Fakat niçin Antakya'yı intihap ettiği de esaslı bir surette malûm değildir. Bu şehir vakıa, hıristiyanlık devrinde eski Yunan ilminin öğrenildiği önemli merkezlerden birisi idi.»
H. Z. Ülken, Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü, İstanbul, 1935, s. 89.

yolunda öğretmeninden çok daha ileriye gidiyor. Aristo'nun Kategoriler, Topik, Analitik, Poetik ve Sofistik adlı kitaplarını Süryaniceden Arapçaya Ebu Zekeriyya çeviriyor[20]. Grek düşüncesi böylece Arap dünyasını kaplamaya başlıyor.

En çok kalıcı etki yapanlardan ikisini ayırmak mümkün. Bunlardan birisi İslâm dünyasında Batlamyus olarak bilinen İskenderiyeli Ptolemeos oluyor. Bütün İslâm astronomisi, cennetin ve göğün yedi kat oluşu dahil, Batlamyus'a dayanıyor. İslâm, İslâm - Türk ve bu arada ün verilen Uluğ Bey, astronomide Batlamyus'u tekrarlamaktan bir adım ileri gitmiyor.

Bu yüzden olsa gerek Arthur Koestler, modern zamanların ilk bilim adamlarını, astronomları, yazdığı ve «Uykudagezer» adını verdiği çalışmasında Arapları dünya biliminin emanetçileri, emanet evi işleticileri olarak niteliyor. Şöyle düşünüyor: «Araplar sadece aracı, muhafazacı ve mirasın nakliyecileri idiler. Kendilerine ait çok az özgünlük ve yaratıcılık gösterebildiler. Hazinenin tek koruyucusu oldukları yüz yıllarda işe yarar pek az katkıda bulundular»[21]. Ancak haklarını vermek gerekiyor, «çok iyi» muhafaza ettiler. Dünya Copernicus İhtilâli ile «yeni» astronomiye girdiği zamanda bile İslâm ve İslâm - Türk dünyası Batlamyus'u yaşatmaya devam etti. Tanzimat'da ilm-i heyet hâlâ Batlamyus'a dayanıyordu.

En çok kalan ikinci grek düşünürü, yine İslâm dünyasında isim değiştirerek Eflatun olarak bilinen Platon oldu. Platon, İslâm - Türk düşüncesinde ve tasavvuf adıyla çok yakın zamanlara kadar yaşadı (*). Acem şairi Mevlânâ Celâleddin-i Rumî ve Mevlânâ'nın daha az kültürlüsü olan Yunus Emre ile bu idealist felsefe, Anadolu topraklarında uzunca yüz yıllar yaşadı.

Ancak gerek Batlamyus ve gerekse Eflatun, Arap mirası olarak İslâm - Türk toplumlarda yaşarken tercümeden gelen bağlarını bilincin gerilerine itmiş bulunuyordu.

(*) «Bütün İslâm tasavvufu Platinos'suz düşünülemez.» *Macit Gökberk ile konuşma, Felsefe Yazıları, 1982, s. 20.*

Sanki «yerlileşmiş» bir durumda idi. Bu, bütün tercüme deneyimlerinde ortaya çıkan bir aşamadır. Tercüme, taklit, yerlileştirme ve yaratıcılık, dünyanın çeşitli yerlerinde uyanış hareketlerinin geçtiği aşamalar oldu.

İslâm - Arap dünyası tercüme ve taklit aşamalarının sonlarında İbni Rüşd'ü doğurdu. İbni Rüşd, Batı için en önemli Doğulu oldu. Batı'da rönesansın İbni Rüşd'ü okuyarak başladığını söylemek fazla abartma değil. Şurası pek kesin: Batı, Aristo'yu İbni Rüşd'den ve İbni Rüşd'ün şerhlerinden öğrendi.

Haçlı seferleri zamanında, onikinci yüzyılda, yaşamış olması İbni Rüşd'ün Batı için önemini sağlıyor (*). Haçlı Seferleri adı altında ve büyük bir ekonomik yıkıntının itmesiyle zengin ve daha gelişmiş Doğu'ya seferler düzenleyen Batılı asker, tüccar ve avantüryeler Arap uygarlığı ile karşılaşıyorlar. Bir çok yeni «şeyi» öğreniyorlar.

Dil öğreticidir; bir tarihi var. Batı dillerindeki bazı kelimelerin köklerini saptamak mümkün oluyor. Sükker, sucker; kutun, cotton; zafran, safran; narenç, orange; nilufer, nenufer, şarap, sirop; elkimya, alchimie; elcebr, algebra; sıfır, zero; elkubbe, couple; matrah, matelas; emirülbahr, admiral; mehazin, magazin[22]. Bütün bunlar

---

(*) Tarih-i Cevdet'te, birinci cilt, Haçlı Seferleri'nin bu rolüne değiniliyor.

«Zira o asırda ilim ve fen İstanbul ile Mısır'da yüksek derecede idi. Buralarda Frenkler çok şey öğrenmişler ve hayli Rum, Süryani, Arab kitapları satın alarak Avrupa'ya götürüp okuyarak önceleri taklid ederek şiir söylemeğe ve hikâyeler yazmağa başlamışlardı.»

Tarih-i Cevdet, Birinci Cilt, s. 278.

«Avrupalılar ilk önce Arab ve Rum medeniyetini görerek taklit edip sonra yüksek seviyeye gelmişlerdir» diyen Cevdet Paşa, İstanbul'un fethi üzerine İstanbul'dan kaçan Bizans bilginlerinin rönesansın doğumundaki rolüne de işaret ediyor.

«İstanbul'daki ilim adamları Frenk topraklarına giderek ilim ve maarifi yaymağa çalışmışlardı. Frenk topraklarında evvelkinden çok maarif ve sanayi ilerletmek için türlü buluşlar ortaya çıkmış, böylece Avrupa şimdiki haline daha o zaman girmeğe başlamışdı. Böylece İstanbul'un fethi Avrupa için önemli olaylardan biridir.»

ibid., s. 288.

ve eklenecek olanlar, geri Batı'nın daha uygar Arap - İslâm dünyasından öğrendiklerinin işaretleri oluyor.

Ancak bilimi ve felsefeyi, İbni Rüşd'den öğreniyor. Batı, kendi uyanışı için bu kadar önemli bir yere sahip olan İbni Rüşd'e özel bir isim buluyor, Averroes ve İbni Rüşd okuluna da averroesim diyor. İbni Rüşd, bir kaç yoldan rönesansın doğumunu hazırlıyor.

Bir kez orta çağ karanlığından çıkışın ilk habercilerinden olan Aklneli Saint Thomas, Avrupa düşününde İbni Rüşdcülüğü ortadan kaldırmak için büyük bir mücadele veriyor. Uyanış, İbni Rüşd'ün etkisini silmek için harcanan çabalarla birlikte gidiyor. Batı, Aristo'yu öğrendiği İbni Rüşd'e karşı baş kaldırarak uyanmaya başlıyor.

İkincisi Endülüs'te, Kurtuba'da doğan ve Sevil kadılığı da yapan İbni Rüşd, İslâm Ansiklopedisi'nin yazdığına göre «yunanca, latince ve hatta süryanîce bilmiyordu»[23]. İlginçtir, Batı'ya Aristo'yu tanıtan bu Arap bilgesinin «umumî kanaate göre yegâne bildiği dil Arapça idi.» Dolayısıyla büyük Aristo açıklayıcısı İbni Rüşd'ün orijinal kaynaklara gitmesine imkân yok.

Tekrar: İbn-i Rüşd, orta çağın büyük bir şarihidir; şarih, açıklamalı kitap yazan kimsedir. Orta çağa uygun ve bugün yalnızca hukuk arşivlerinde sürüp giden bir meslek oluyor. Orta çağda ise son derece itibarlı bir uğraş sayılıyor. Ve İbni Rüşd, orjinal kaynaklara bakma olanağından yoksun olarak, Aristo'ya açıklama yazıyor ve dünyanın şimdiye kadar gelmiş en ünlü şarih'i sayılıyor.

Ne olabilir? İbni Rüşd, orijinal kaynaklara başvurma şansından yoksun olduğu için, sadece başka çevirilere dayanmak durumunda olduğu için, çok zaman «uydurmak» zorunda kalıyor. Yaratma ise bir tür uydurma demek oluyor. Her uydurma yaratma değildir; ancak yaratabilmek için mutlaka uydurmak gerekiyor.

Kuşkusuz zaman zaman yaratmayla hiç ilgisi olmayan uydurmalar da oluyor. İbni Rüşd'ün yaratıcı sayılmayan uydurmalarından en çok bilineni Aristo'nun Retorik'ini, Kitab al-hataba ve Poetik'in, Kital al-şi'r, mantık içinde saymasıdır. Ayrıca trajediyi övme, komediyi yerme olarak gösteriyor. Açık yanılgıları bulup çıkarmak zor olmu-

yor. Bunlar orjinal kaynaklara dönme gereğini artırıyor. Batı'da uyanış bu yüzden, Arapçayı aşarak, Grekçe ve Latince öğrenme yarışına dönüşüyor. Dil bilmek önem kazanıyor, çeviri yanılgılarını tartışma ön plâna çıkıyor. Aydın, bir anlamda, klasik filolog olarak doğuyor.

Uyanız, çok ilginçtir. Marx'ın simya ve kimya ikilemi ölçüsünde ilginçtir. Simya, kimyayı doğurmuştur; kesin. Önüne çıktığı da çok kesin. Şu olay da kesin: Rahip Hermann Van Riswik, 1512 yılında La Haye'de, İbni Rüşd felsefesini savunduğu için odun ateşinde yakılıyor. Yanarken bağırıyor: «En büyük âlim Aristo ile onun şarihi İbni Rüşd'dür ve bunlar hakikate en yakın insanlardır. Onlar sayesinde hidayete kavuştum ve faziletleri ile evvelce kör iken, sonradan nuru gördüm»[24]. Fazla geliyor, yıkılıyor.

Öyleyse, başlı başına tercüme bir eleştiri nedeni olmuyor. Her uyanış, mutlaka bir çeviri dalgasını gerektiriyor. Bu yüzden olsa gerek daha 1923 yılında «şaheserlerin tercümesi zahiren bir lisanın kelimeleri yerine diğer bir lisanın kelimelerini ikame etmek gibi basit bir ameliye» değildir diyen M. Şekip, çok doğru bir biçimde, «coğrafi, siyasi, dini ayrılıklara rağmen dehalar arasında bir ittisal (bitişgenlik, y.k.) ve deymümet (continuité) (süreklilik, y.k.) vardır» görüşünü savunuyor. Şöyle devam ediyor: «Bir milletin esaslı intibahı münevverlerinin deymümete âgâh olmalarına vabestedir»[25]. Bu günkü dille, bir ulusun temelli rönesansı aydınlarının bu sürekliliği bilmelerine bağlıdır, oluyor. Doğruluğunu yadsımak mümkün değil; çünkü rönesans, bir başka açıdan insanlığın sürekli dehasını bilmek demek değilse, nedir?

Türkiye ise sürekli olarak çeviri ile yaşıyor. Çeviri, teorik sığlığı içinde Türkler'in değişmez yazgısı oluyor. O kadar öyle ki, belki hiç bir toplumda örneği yok, Türkler Acem Şairi Mevlânâ'yı Türk şairi saymakta, anlaşılmaz, bir ısrar gösteriyorlar. Şiir, tekrar, dile dayanıyor. Mevlânâ Celâleddin-i Rumî, büyük bir özentiyle kendisinin Arapça «Romalı», Rumî, nitelemesini almasının yanında şiirlerini Türkçe yazmıyor. Grekçe şiirleri Türkçe yazdıklarından

daha çok. Farsça yazıyor. Buna rağmen, hangi kazanç hesabiyle bilinmez, Türkler, bu orta çağın büyük Eflatuncu şairini Türk göstermek için büyük bir kompleksin içine giriyor.

Türkler, hep çeviri ile yaşıyorlar. Ne kadar bir sığlıktır, Anadolu'daki ilk Türk devleti olan Selçuklular'ın hükümdarları «keyhüsrev», «keykubat» türünden Farsca isimler alıyorlar. Yıllar sonra baba oğulun Fransızca konuşmasına, Nazım'ın annesinin veya bir idam mahkûmunun Fransızca şiir yazmasına, Nazım'ın küçük kız kardeşinden kendisine Fransızca mektuplar yazmasını istemesine şaşmamak gerekiyor. Çünkü Anadolu'daki bu ilk İslâm - Türk devletinin ileri gelenleri duygularını Farsça ifade ediyorlar.

Ve ondördüncü yüzyıl ozanı Aşık Paşa ne acıklı yazıyor:

Türk diline kimesne bakmaz idi
Türkler'e herkiz gönül akmaz idi
Türk dahi bilmez idi bu dilleri
İnce yoli ol ulu menzilleri.

«Türk dahi bilmez idi bu dilleri». Ne zaman öğrenecek ki? Köprülüzade Fuad, 1928 yılında yazdığı, Tercüme Meselesi adını taşıyan incelemesinde «ne gibi amiller tesiriyle olursa olsun yeni bir medeniyet dairesine giren bir milletin ilk işi o medeniyete ait eserleri kendi lisanına tercüme etmektir» sözleriyle gerekli korumayı hazırlayarak şöyle devam ediyor: «Türkler bir ara Budist ve Maniheist oldukları zaman, o medeniyet zümrelerine mensup eserleri - bilhassa dinî eserleri - kendi dillerine çevirmişlerdi. İslâm medeniyeti dairesine girdikten sonra da, asırlarca, Arap ve Acem edebiyat ve ulûmunu Türkçeye nakl ile iştigal eylediler»[26]. Türkler hep çeviri ve nakilcilik ile uğraşa geldiler.

Şiiri Farsça söylediler. Resmî yazışmaları Arapça yaptılar. «Kaba Türkçe» halka bırakıldı. Bu yüzden Türkçe teorik bir yapıya kavuşamadı; halkın sözlüğü çok sınırlı olduğu için kelime hazinesi gelişmedi. Halkın mantığı ba-

sit olduğu için kelime gruplarından bir araya gelen, birbirini düzelten eğilimleri içeren takımlardan oluşan, bir cümle yapısına ulaşamadı. Bu yüzden de Kemalist dönemle başlayarak Türkçeyi geliştirmenin tek kaynağı olarak halkın dilindeki Türkçe düşünülünce, dili geliştirmek, dili köylüleştirmekten ileri gidemedi. Dili geliştirmek, yalnızca halk kullandığı için ölü kelimeleri almak veya benzerlerini uydurmak anlaşıldı. Böylece de «halkçı» bir açıyla başlayan bir dalga halkın anlamakta güçlük çektiği bir yeniliğe doğru yol aldı.

Bu belki de Arapçanın köleliğinde geçen uzun yüzyılların bir sonucu oldu; Türkçe sömürge halkları türünden kişiliğini kaybetmeye yüz tuttu. Bunda, hiç kuşku yok, sömürücünün hırsının ve gücünün etkisi büyük. Herhalde Arapça kadar şoven bir başka dil bulup göstermek mümkün değil. Arap atasözleri bile Arapçanın şovenizmini gösteriyor: «Kadının güzelliği yüzünde, erkeğin güzelliği dilindedir.» Bir başkası ise şöyle söyleniyor: «Hikmet üç şeyde yatar; Batılının aklında, Çinlinin ellerinde ve Arabın dilinde.» Arap, en çok, diliyle övünüyor. Tüccar bir kavim olan Araplara, mümkündür, en çok dil oyunları gerekiyor.

Türkiye'de petrolle destelenen Arap modasından önce bir anti-Arap akımını başlatmak isteyen, hiç de başarılı olamayan, Profesör İlhan Arsel şöyle yazıyor: «Arap nazarında Arapça, Arap çıkarlarını sağlamağa vasıta en güzel bir silâh işini görmüştür. Arabın en ziyade övündüğü şey Arap dili olmuştur. 'Belâğat' ve 'Talâkat' onun değer ölçülerine göre her türlü meziyetin üstünde sayılmıştır. Meselâ 'akıllı' bir millet olmak veya 'ruhlu bir toplum' değerini taşımak yerine 'güzel bir dile sahip' ve 'güzel lâf eder bir millet' olmayı her zaman tercih etmiştir»[27]. Profesör Arsel, Arap Peygamberi Muhammed'in, Kur'an'da, «Ben Arablar içinde en güzel konuşan kişiyim» diye yazdığını, doğrusu ise kendisini kabul ettirmek için övündüğünü, hatırlatıyor.

Güzel konuşma, belâğat tutkusu, Arapça şovenizmi-

nin de etkisiyle Türkler'e iyice siniyor. Yeni Osmanlı Ziya Paşa'nın,

Ziya çok zaman ister ki meydan-ı belâğatta
Ola zatın gibi bir sahib-i fünun peyda

beyti çok biliniyor. Sadece Ziya Paşa'nın değil bir kaç nesil Türk aydının özentisini gösteriyor.

Güzel konuşma yalnızca aydının bir özentisi olmakla kalmadı. Önemli görevlere gelebilmek için aranan bir nitelik oldu. Fransız İhtilâli'nden sonra Türkiye'de de bir dış işleri sorumlusu tanımlama gereği doğdu. Reis-ül Küttap bu iş için ayrıldı. Cevdet Paşa, Reis-ül Küttap seçilecek «zatın güzel konuşmaya yeterli, konu üzerinde görüşmelerde sözle mücadele ve görüşme tekniğindeki bilgisi ile hasmını susturmaya gücü yeterli olması, işlerin yürütülmesi bakımından» aranıyordu, diye yazdı[28]. Güzel konuşma, bir yabancı dilde aranmıyor.

Konuşulan dilde güzel konuşma, Reis-ül Küttap olabilmek için aranıyor. Konuşulan dil mi? Bu dili, bir ölçüde edebi de olsa, Cemil Meriç şöyle anlatıyor: «Dil bir cümbüştü, bir musiki idi, Itrî'nin devamı idi. Cümleler Süleymaniye'nin sütunları gibi, kubbesi gibi ihtişamlıydı. Belki bir düşünce taşımıyorlardı» (*). Ve devam ediyor: «Osmanlı'nın asırlarca Avrupa'ya ihtiyacı olmamıştı. Avrupa dilini öğrenmek bir tenezzüldü, bir lekelenişti. Tercümanları vardı, Osmanlı'nın. Tercümanları, yani uşakları.» Bir yandan Arapçanın şovenizmi, diğer yandan, daha önde olmanın kendisine verdiği güven ve bir hamam ya da cami kubbesi munisliğindeki çelişkilerlyle Osmanlı toplumu yabancı dil öğrenmeyi bir türlü öğrenmiyor.

Eşitsiz gelişme yasası işliyor, önde olmak geride kalmaya dönüşüyor. Yüz yıllar dilden uzak durma, Tanzimat ile birlikte, bir dil tutkusuna geçiyor.

Arapça'nın yerini, bir bakıma, Fransızca alıyor. Ta-

(*) Cemil Meriç, Kırk Ambar, İstanbul, 1980, s. 199. Şunları da ekliyor:

«Düşünmeye ihtiyacı yoktu Osmanlı'nın. Düşünse buhranların ve tezatların çocuğudur.»

rih ne denli «akıl dolu» paradokslara sahip! Osmanlı toplumu, Said Paşa'nın Gazeteci Lisanı adlı çalışmasında yazdığına göre, Fransızcadan ilk önce 'statusquo' kelimesini alıyor[29]. Daha uygununu seçemezdi.

Tarih ne denli «öğretici» ironilerle doludur! Türk yenilik tarihinin ilk ciddi siyasal örgütlenmesi kendisine isim olarak Fransızca iki kelimeyi seçti: Jön Türk. Çok ilginç olmalı; bir siyasal örgütlenmeden ve bu örgüte yabancı iki kelimeden bir ad seçilmeden çok önce Jön Türk deyimi Avrupa'da kullanılıyordu. Anlamı mı? Bu konuda Batı'da yapılmış bir monoğrafiye göre Jön Türk'ün ilk kullanımındaki anlamı, Türkler için önemli ölçüde onur kırıcı bir tona sahip. Şöyle: Jön Türk, Fransızca bilen genç Türk, Ingilizce metinde yazıldığı gibi young Turk who knew French, anlamına geliyor. Tanımın devamı ve ayrıntısı var: Jön Türk deyiminin «Avrupalılar tarafından en yaygın ve eski kullanımı, eğitim ya da gezi için Avrupa'da bulunmuş ve eğilim ve davranışlarıyla bir maymun gibi Batı'yı taklit etmeye çalışan Fransızca bilen genç Türk» anlamına geliyordu[30]. Teorik sığlığın daha can yakıcı bir göstergesi bulunabilir mi?

Batı dillerinin Türkiye'ye girişi hiç kuşku yok, Tanzimat'tan önce oluyor. Statüko kelimesi 1789 yılında kullanılıyor. Fransızcanın bir ders olarak okutulması ise 1792 reformundan sonra Mühendishane'de başlıyor. Burada Arapçanın yanında Fransızca okutuluyor. Fakat Batı dillerinin Türkiye'ye asıl girişi Terceme Odası ile birlikte gerçekleşiyor. Terceme Odası'nın kuruluşu ile Türk aydınının doğuşu aynı tarihlere geliyor.

Ne zaman kurulduğu konusundaki görüşler oldukça değişik. Kesin bir tarih verilemiyor. Ahmet Hamdi Tanpınar, bir zamanlar Türk araştırıcılardan daha çok yabancıların büyük değer biçtiği Edebiyat Tarihi'nde, «1832 senesinde Bab-ı âli'de 'Terceme Odası'nın' kurulması ile dil meselesi daha mühim bir safhaya girer» diyor ve yanılıyor[31]. Yabancılar, değerli monoğrafiler yazmakla birlikte, çok zaman Türk kaynakların terceme edilmesinden daha ileriye gidemiyorlar. Political Modernization in Japan

and Turkey, adıyla yayınlanan konferansa sunulan bir çalışmada Tercüme Odası'nın 1833 yılında kurulduğu ileri sürülüyor[32]. Doğru noktası kesin olarak saptanmamış olmakla birlikte bu tarihin doğrudan biraz daha uzaklaşma anlamına geldiğini söylemek mümkün.

Ubicini, «Tercüme Odası, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olup 1821'de Yunan isyanının ilk yılında kurulmuştu» diyor[33]. Ubucini'nin saptaması doğru olmasa bile doğruya çok yakın bir yeri gösteriyor. Çünkü Terceme Odası, Yunan isyanından sonra değil hemen başında kuruluyor. Çünkü Terceme Odası Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlatılan ilk bağımsızlık hareketinin zorlanmasından ve bir zorunluluktan doğdu. Mora İsyanı, bazı açıklıklar ve eylemleri gerektirdi. Cevdet Paşa, şunları yazdı: «Eski Divan-ı Hümayun tercümanı Kalimakizade Yanko ve yazıcısı İsfenaki ve Başçuhadarı Yorgi daha önce Kayseriye sürgün edilmişlerdi. Bunların Rum ihtilâlinde parmağı olduğu anlaşılarak üçü de Kayseri'de idam edildi. Kesik başları safer ayı ortasında İstanbul'a gelince Bab-ı Hümayun yanında herkese gösterildi»[34]. Ancak bu gösteriş bir boşluk yaratmakta gecikmedi. Çünkü, Cevdet Paşa'nın bir başka yerde yazdığı gibi, «müslümanlar rum ve Avrupa dillerini bilmezlerdi. O zaman taassub devri olduğundan böyle ecnebi lisanlarını öğrenenlere dinsiz gözü ile bakılırdı[35]. Ne yazık «Gâvur Padişah» Mahmut'un Mora isyanı ile ilgilerini gördüğü Grek tercümanları idam etmekten çekinmemesi, bu «dinsizlik» yolunun tutulmasını zorunlu hale getirdi.

Her zaman olduğu gibi, bir geçiş döneminden sonra: Önce Divan-ı Hümayun tercümanlığına Yahya Naci Efendi tayin edildi. Mühendishane-i Hümayun hocalarından olup bir mühtedi, dönme idi, Ahmet Vefik Paşa'nın dedesidir. Yahya Naci, Ahmet Vefik'in babası ile birlikte Divan-ı Hümayun'a kondu; Rumların gösterdiği beceriyi tekrarlayamadı. Yanına Rumlardan yardımcı verildi ve nerede ise bir jandarma gibi, bunların yaptıkları, çevirileri gözden geçirme işiyle görevlendirildi, yine olmadı. Bu-

nun üzerine daha radikal yollara gitme zorunluluğu kabul edildi.

Bu çok uzun bir geleneğin sona ermesi demek oldu. Bizans sarayında başlayan bu gelenek Grek ihtilâline kadar, Arap-İslâm ve Türk-İslâm saraylarında devam etti. Bizans'tan tekrar Türk-İslâm devletlerine geçişinde, diğer bir çok kurumda olduğu gibi, Abbasî sarayları bir aracı ve emanetçi işlevini gördü. Tercüman kullanma geleneğini Abbasî hükümdarları daha da geliştirdiler. Buradan Anadolu Selçuklu ve Karamanlı saraylarına geçti. Köprülüzade Fuad, işin başından itibaren «Osmanlı hükümdarlarının maiyetinde, ecnebi devletlerle haberleşmeleri idare eden hıristiyan kâtipler, tercümanlar» bulunduğunu yazdı[36]. Uzunca bir süre bu göreve müslümanlığı kabul etmiş olan İtalyan, Polonyalı, Alman, Macar ve grek asıllı kimseler atandı.

Daha sonra müslüman olmayan greklerin atanması yoluna gidildi. Bir kaynağa göre onyedinci yüzyılda Girit seferinden sonra Padua'da tıp tahsil etmiş olan Panayoti Nicoussios Mamonas adındaki bir Grek baş tercümanlığa getirildi[37]. Bundan sonra Fenerli rumlar, Osmanlı devlerinin divan tercümanlığını tekellerine aldılar. Bu, bir anlamda dış politikayı ellerine almaları da demek oldu.

Fenerli Grek aileleri bu göreve gelmek için birbiriyle yarıştılar; tercümanlık, Türkiye'nin dış politikasını yönetmenin yanında başka ikballere de açıktı. Çünkü bir zaman geldi Eflâk ve Buğdan türünden eyaletlerin voyvodaları bu tercümanlar arasından seçildi.

Patrikhane bir okul açtı; yetenekli grek çocukları burada eğitildi. Patrikhanenin açmış olduğu bu okulda grek çocuklara Türkçe ile birlikte Arapça ve Farsca, hiç kuşku yok, zamanın uluslararası dili olabilen Fransızca öğretildi[38]. Böylece tercümanlıktaki grek tekeli kurumlaşmış oldu. Bu tekel, Yunan İsyanı nedeniyle İstanbul patriğinin ve baş tercümanlık yapanlar da dahil önde gelen İstanbul greklerinin idamına kadar sürdü.

Divan-ı Hümayun Tercümanı olmanın önemli ayrıcalıkları vardı. Bunlara, İslâm Ansiklopedisi'nde yazıldığına

göre, «diğer hıristiyan tebaya müsaade olunmayan sakal bırakmak, dört hizmetkâr almak, ata binmek ve kürk giymek gibi» haklar veriliyordu. Ayrıca sekiz «dil oğlanı» (*) bulundurabiliyor ve bunları kendileri seçiyorlardı. «Dil oğlanı» olanlar da grekler arasından seçiliyordu. Divan-ı Hümayun tercümanları, yabancı elçileri karşılıyorlar ve her türlü görüşmeleri yürütüyorlardı.

Mora İsyanı olmasaydı, mümkündür, bir Tercüme Odası'na ihtiyaç duyulmayacaktı veya daha geç olarak ortaya çıkacaktı. Bir mühtedi olmasına rağmen yeteri kadar dil bilmediği anlaşılan Yahya Naci'nin istenen ölçüde başarılı olmaması Tercüme Odası'nın kurulmasına yol açtı.

Yahya Naci'nin atanmasını Tercüme Odası'nın kuruluşu saymak mümkün. Çünkü Yahya Naci'den bir süre sonra Divan-ı Hümayun Tercümanı olan Esrar Efendi de işlerin üstesinden gelemedi. Bunun üzerine İbnülemin Mahmut Kemal'in yazdığına göre, 1833 tarihinde bir yönetmelik hazırlanarak Tercüme Odası'nda yetiştirilmek üzere üç kişi alındı. Bu üç kişi, Terceme Odası'nın karyer sağlayan bir yer olduğunu kanıtladılar. Çünkü Terceme Odası'nın ilk üç öğrencisinden ikisi, Âli (**) ve Saf-

---

(*) «Dil oğlanı» deyimi merkantilist Fransa'nın Doğu'ya girme girişimleri sırasında ortaya çıkıyor. Fransa Doğu'yu ve dillerini bilen kimselere ihtiyaç duyuyor. Onyedinci yüzyılda. Bu yüzden, İstanbul ve İzmir'e altı Fransız gönderiliyor. Türkçe, Arapça ve Farsça öğrenecek bu gençlere «dil oğlanı» deniyor. Fransızcaya «Jeunes de Langue» olarak çevriliyor.

(**) Terceme Odası'nda yetişme, sığ Türk aydınında çok garip alışkanlıklara yol açıyor. Yeni Osmanlılar Tarihi'nde «Âli Paşa'nın kendi kalemi ile Fransızca yazıp Arifi Paşa merhuma tercüme ettirdiği genel tamim» denilerek son derece olağan olgulardan söz ediliyor. Ayrıca «Oda-i Tercüme-i Bab-ı âli» antetli kâğıdda «Hariciye Nezareti Yüksek Katından 8 Eylül 1869 tarihi ile dost Devletler yanında bulunan Saltanat-ı Seniye Sefirlerine yazılan gizli genel yazının tercümesi suretidir» deniliyor.

Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, İkinci Cilt, s. 48.

Bu kez de müsveddelerini ve resmi yazışmalarını Fransız-

vet, bir zaman sonra sadrazam oldular[30]. Bunlar örnek oldular; ondokuzuncu yüzyıl Türkiyesi'nin bundan sonraki önemli figürlerinin çoğu Terceme Odası'ndan çıktılar.

Terceme Odası dil öğretmeyi amaçladı. Doğu dillerinin de öğretildiği biliniyor; ancak ağırlığın Fransızcada olduğu anlaşılıyor. İlk zamanlar Jorj Sardo Fransızca öğretiyor. Fakat bazı kayıtlardan Terceme Odası'nın yalnızca dil öğretilen bir yer olmadığı bir tür kolej olduğu anlaşılıyor. Çünkü daha ilerde önem kazanarak tercüme-i hayat bırakanlardan bazı kimselerin «Tercüme Odası'nda Fransızca tarih-i umumî ve fenni hesap okudukları» kaydediliyor.

Terceme Odası, bir kolej niteliğini, Mekteb-i Osmanî ile sürdürüyor. Mekteb-i Osmanî için 1859 yılında «Paris'te Krenel mahallesinde Viyola sokağında bir ev tutulup kapısı üzerine Osmanlı hükümdarlarının tuğrası» asılıyor[40]. Türk çocuklarını okutmak için Türkler tarafından yurt dışında açılan ve Şair-i Azam Abdülhak Hamid'in de okuduğu bu okul, esasta, İstanbul'daki Harbiye'den yetişen gençleri Fransız harbiyesine hazırlamak amacını güdüyor. Ancak Osman Nuri, bu okulun açılış nedenlerinin «birisi de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın daha önce orada bir lisan mektebi açarak Mısır'dan ve Suriye'den gönderdiği Arap çocuklarını okutması ve Ermenilerin de Muratyan Mektebi'ni açmaları olabilir» diyor (*). Mekteb-i Osmanî'de Fransız öğretmenler Türk çocuklarına Fransızca öğretiyorlar

Ancak bir sorun çıkıyor, Mekteb-i Osmanî'ye bir müdür ve içlerinde daha sonra Darülfünun müdürü olacak olan Hoca Tahsin ile iki kişi öğrencilerin ahlâkî ve dinî

---

ca yazan Başbakan ve bakanların yazılarını Türkçeye çevirmek için tercüman kullanmak gerekiyor.

(*) Greklerin Türkiye'ye karşı bağımsızlık hareketinin erken başlamasına karşı Ermeniler Türkiye'nin en uslu azınlığı olmaya devam ediyorlar. Greklerden boşalan önemli görevlere geliyorlar. Bunlardan Ohannes Sakız Efendi, Mikhail Portakal Efendi, Şahbaz Efendi Paris'teki Muratyan Mektebi'nden yetişiyor.

eğitimleri için gönderiliyor. Mekteb-i Osmanî'nin öğrencileri bu duruma itiraz etmek gereğini duyuyorlar. Hep beraber kaldıkları için birbiriyle Türkçe konuştuklarını ve bu yüzden Fransızcalarının gelişmediğini ileri sürerek Fransız okullarına dağılmak istiyorlar. Okul yönetimi bu isteği bir itaatsizlik sayıyor ve elebaşı 12 öğrenciyi Türkiye'ye gönderiyor. Fakat bu ilk öğrenci başvurusu Mekteb-i Osmanî'nin zayıf yanını gösteriyor. İstanbul'da Mekteb-i Sultanî, Galatasaray Lisesi, kurulduktan sonra önemini yitiriyor.

Galatasaray Lisesi, Mekteb-i Sultanî, Türkiye'nin yenilik tarihinde Mekteb-i Osmanî'nin değil Terceme Odası'nın işlevini üstleniyor ve sürdürüyor. Şu anlamda: Türkiye'nin ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında tanıdığı yenilikçilerin hemen hemen hepsi Terceme Odası'ndan geçiyor. Türk aydını, olumlu ve olumsuz yanlarıyla birlikte Terceme Odası'nda doğumun izlerini taşıyor.

Âli, Terceme Odası'ndan yetişiyor. Fuad, öğrenime Tıbbiye'de başlıyor. Burada şu bilginin de verilmesi gerekiyor: Tıbbiye'de eğitim Fransızcadır. İlk kurulduğu andan beri böyledir. Tıbbiye'nin Türk yenilik tarihinde çok uzun yıllar çok önemli ve önde bir yer almasında her halde bunun rolü olmalıdır.

Bu rolü abartmak mümkün değil. İttihat ve Terakki Tıbbiye'de kurulmuştur. Kurucularının hepsi doktordur. İlerde görülecek Yeni Osmanlılar Cemiyeti kurucularının da hepsi Terceme Odası'ndan «mezun» olmuştur. Bu ikisi birleşince şunu düşünmek mümkündür: Tıbbiye'nin, tıb eğitiminin pek uygun sayılmamasına rağmen, Türk yenilik hareketinde önde bir yer tutmasının Türk aydınının doğuşu etkileyen gelişmelerle ilgisi olmalıdır.

Birinci Meşrutiyet'te Meclis-i Mebusan Reisi ve Türk edebiyatı tarihinde Moliere uyarlayıcısı olarak tanınan Ahmet Vefik Paşa, Tercüme Odası'ndan yetişti. İlerde Ahmet Vefik Paşa üzerinde ayrıntı ile durmak fırsatı çıkacak. Şimdilik şu kadarı söylenebilir: Üç Ahmet'ler, Ahmet Cevdet, Ahmet Vefik, Ahmet Mithat, üç âsi delikanlıya göre, çok daha tutucu bir çizgi sürdürüyorlar. Her üçü de top-

lumun yenileşmesini istemekle birlikte sultana pek bağlı ve ihtilâlci gelişmelere de pek karşı bir tutum alıyorlar.

Mecmua-ı Fünun'un sürükleyici adamı Münif Paşa ise tam orta yolcu bir rol oynuyor. Münif Paşa, Türk tarihinin kaydettiği ilk filolog olarak görünüyor. Cami-ül Ezher'de tahsil ediyor; Arapça ve Farsçayı pek güzel öğreniyor. Bu dillerden çeviri yapmak üzere gözde bir iş olan Tercüme Odası'na giriyor. Burada Batı dillerini öğreniyor. Türk yenilik tarihinde fen bilimlerinin gelişmesinde en büyük ve öncü role sahip olan Münif Paşa, çeşitli dernekler kurarak halka açık dersler veriyor. Münif, Ahmet Mithat'ın edebiyat yoluyla yaptığını hukuk, iktisat, fen, felsefe alanında Mecmua-i Fünun (*) yayınıyla ve kurduğu dernekler aracılığıyla yapmaya çalışıyor.

Türkçe, Arapça, Farsça ile Fransızca, İngilizce ve Almanca bilen Münif, Cemiyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye'yi kuruyor. Kuruluşu ve yaptığı çalışmaları incelendiğinde bunun Türkiye'deki ilk Akademi olarak nitelendirilmesi mümkün; yapmıyorum. Encümen-i Daniş ilk Bilimler Akademisi sayılıyor.

Cemiyyet-i İlmiye-i Osmaniyye'ye üç türlü üye yazılabiliyor: Müdavim, gayr-i müdavim ve mürasil. Bu durum bile Cemiyet'in, bir Akademi'nin tüzüğünün örnek alınarak kurulduğunu gösteriyor. Çünkü «mürasil» üye, mektupla üye ya da Akademi'lerde bilinen yaygın kelime ile correspondent üye demek oluyor. Tüzüğün birinci maddesi, kesinlikle Terceme Odası'nda doğum damgasını taşıyor. Şöyle: «Azayı müdavime ve gayri müdavimenin evsafı lâzimei âdab ve ehliyetle muttasıf olduktan ve Türkçeyi

---

(*) Fen ve Fünun, fenler, mümkündür. Münif Paşa'nın bu karşılıksız çabaları sonucunda halkın ilgisini çeken bir uğraş oldu. Abdülhamit bu dergiyi 1882 yılında kapattı. Cumhuriyet dönemindeki karyeri «ticari» yanının varlığını ortaya çıkaran Ahmet İhsan Tokgöz, Mecmua-i Fünun'un kapatılmasından kısa sayılabilecek bir zaman sonra Servet-i Fünun'u çıkardı. Servet-i Fünun bir popüler fen dergisiydi, Recaizade Ekrem'in Muallim Naci ile bir kafiye tartışmasının gördüğü ilgi üzerinde edebiyata dönüştü.

yahut Arabî ve Farisîden birini lâyıkıyla bildikten başka Fransız ve İngiliz ve Alman ve İtalyan ve Rum lisanlarından birisine vukufları olmak lâzımgelecektir.» Çok açık değil mi? Yenilikçiler işin başında çok dil konuşan bir Osmanlı Milleti yaratmak istiyorlar. Türkçe, Cemiyet'in tüzüğünün yirmi sekizinci maddesinde «Türk lisanı cemiyetin lisanı olacaktır» denmesine rağmen, Arapça ve Farsca ile bir tutuluyor. Ayrıca, Terceme Odası'nın izleri pek katı, Cemiyet'e üye olmak için Osmanlı Milleti'nin dillerinden birisini bilmek yetmiyor. Batı dillerinden birisini ve bu arada grekçe de bilmek gerekiyor. Böylece Türkiye, açıkça sömürge olarak yaşamamış olmamakla birlikte, Asya ve Afrika'nın sömürge ülkelerine benzer bir konuma girerek kendi ülkesinde kurulan bir Cemiyete üye olabilmek için Batı dillerinden birisini şart koşmuş oluyor.

Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniye'nin tüzüğüne göre bir başkanı, iki «reis kaymakamı», başkan vekili demek olacak, bunda önemli bir özellik yok. Ancak yöneticiler arasında bir «tahriratı türkiyye» ve «bir tahriratı fransaviyye» bulunuyor. Bir Türkçe yazman, bir de Fransızca yazman bulunması gerekiyor. Demek oluyor, Cemiyet'teki tartışmaların bir bölümünün Fransızca yapılması düşünülüyor. Demek oluyor, doğum sancıları içinde Türk aydını, bilime açılan kapıyı, bir yabancı dilden yaklaşıyor.

Görülüyor ve tekrar etmekte yarar var, Terceme Odası yalnızca dil öğrenilen bir yer değil, aynı zamanda çok itibarlı bir çalışma yeri sayılıyor. Tanzimat ile birlikte «kul» düzeni içinde yetişerek yükselme yolu arka plana itilince bu Terceme Odası «intisap» sistemi içinde geçilmesi gerekli bir ara dönem oluyor. Viyana sefiri iken 1891 yılında havagazı ile intihar eden yenilikçi ve duygulu Sadullah Paşa'nın karyeri de bunu gösteriyor. Darülmaarif Mektebi'ni bitiriyor, Maliye varidat kalemine giriyor ve kendisi türünden «iyi aile» çocuklarının yapacağı işi yaparak Terceme Odası'na girme başarısını elde ederek yükselme kapılarını açmış oluyor. Bir «paşazadeye yakı-

şanı» yapmış oluyor (*). Bakanlık ve sefirlik bundan sonra geliyor.

Son bir örnek: Osmanlı İmparatorluğu'nun son sadrazamı Tevfik Paşa da Terceme Odası'ndan yetişiyor. Üstelik Harbiye'yi bitirip subay olarak Ordu'ya katıldıktan sonra sağlık nedenleriyle ayrılıyor ve Terceme Odası'na geçiyor. Bundan sonra elçiliklerde kâtipliklerle başlayan bir karyer açılıyor. Dışişleri Bakanı, 31 Mart döneminin (**)

(*) Çok ilginç olmalı: çocukluk çağında Türk aydını için «sürgün» kelimesinin ayrı bir anlamı var. İkinci ve üçüncü ellerde ayrı bir anlam kazanıyor. Halbuki ve çokçası, başka bir görevle İstanbul dışına gönderilmek anlamına geliyor. Burada da durum böyle, bir yerde şöyle yazılıyor:

«Nasıl Namık Kemal filân adalarda ikamete memur ve İstanbul'a gelmekten memnu ise Viyana Sefiri de artık İstanbul'a gelemezdi. Fakat hassas ve Sadullah Paşa aile hicranı ve daüssıla hastalığı ile eriyip gidiyordu. Nihayet bu hüsrana dayanamıyarak, 1891 de, henüz 52 yaşlarında iken, havagazı borularını açık bırakmak suretiyle mesmumen ve müntahiren vefat etti.»

İsmail Habip, Edebi Yeniliğimiz II, İstanbul, 1932, s. 37.

Türk aydınının «mazoşist» eğilimler taşıdığını yazarken bunları kastediyorum. Ondokuzuncu yüzyıl Viyana'sında büyükelçiliği bir «sürgün» sayabilmek için ya «mazoşist» olmak ya da «kendini çok sevmek» gerek. Belli bağlamlarda bu iki duygunun birbirinin zıddı olduğunu düşünmek mümkün değil.

(**) Tevfik Paşa'nın 31 Mart günlerinde, yurt dışındaki oğullarına mektupları var. Bu mektupların da iki özelliği var. Birisi, ya kâtibi ya da o düzeydeki memurları tarafından yazılmış olmaları, ikincisi, Fransızca yazılmaları. Şu çıkıyor: Sadrazam çocuklarına özel mektuplar Fransızca yazılıyor.

Bu mektupların belge değeri çok. Said Bey'in Tevfik Paşa'nın çocuklarına Fransızca olarak yazdığı ve 31 Mart İstanbul'unu anlatan mektuplardan bir bölümü şöyle:

«Şimdi Rumeli ordusu İstanbul'a dayanınca, artık herkes Cemiyet taraftarı kesildi! Hep

— Yaşasın Cumhuriyet!..

sesleri yükseliyor, aziz dostlar! İstanbul halkı bir takım ipsiz sapsız dönekler koleksiyonuna benziyor. Daha geçen hafta hemen herkes Cemiyet'in aleyhindeydi; şimdi de herkes Ce-

ve İmparatorluğun son günlerinin başbakanı oluyor. Çocuklarıyla Fransızca yazışıyor.

Öyleyse tezi veya tezleri formüle etmek mümkün oluyor. Türk aydını Terceme Odasında doğuyor. Birinci vargı, öğrenmeye yabancı dilden başlıyor. İkinci vargı, kendisini yabancı kaynaklardan öğreniyor. Üçüncü vargı; kendini öğrenmek yabancıların kendisi hakkında yazdıklarını bilmek sayılıyor. Dördüncü vargı; bilinmek, yabancı ellerde tanınmak oluyor. Dördüncü vargının uzantısı, «ün» ancak Batı'dan ithal edilebiliyor. Dördüncü vargının ikinci uzantısı; «evrensel ün» Türk aydınının tutkusu ve daha doğru bir deyişle, çocukluk hastalığı haline geliyor. Beşinci vargı, yabancı dil bilmek, yeni bir dünyayı tanımak için bir araç olmaktan çıkıyor ve başlı başına bir amaç oluyor. Terceme Odası'nın damgasını taşıyan birisi için yabancı dil yeni bir kimlik kartı sayılıyor.

Üç Âsi Delikanlı :

Şinasi ve Kemal ile Ziya

Aydın Üzerine Tezler, ne yapmak istiyor? Yapmak istedikleri çok; saymakla bitmez. Biri, başlıcası ve önemlilerinden birisi şu: Çağdaş Türk aydınını köklerine götürmek. Köksüz aydın olmamalı. Ancak kök ne? Toprakla karışık, çamura bulaşık olmayan kök yalnızca biyoloji müzesindedir. Şöyle de söyleyebilirim: Temiz kök, ölüdür. Canlı kök, temizlenmeye muhtaçtır.

Aydın Üzerine Tezler, kökü bulmayı da amaçlıyor. Ancak kök canlı olacak. Canlı olmayan kök ölüdür. Canlı kök ise saf değildir. Yalnızca kovboylar saftır ve bütün kovboylar ölü. Kovboylar yaşamazlar; Türk aydınının kökü yaşamalıdır.

---

miyetin lehinde bulunuyor! Bu derecesi görülmüş şey değil, doğrusu!»

İsmail Hâmi Dânişmend, Sadrazam Tevfik Paşa'nın Dosyasındaki Resmi ve Hususi Vesikalara Göre: 31 Mart Vak'ası, İstanbul, 1961, s. 178-179.

TÜRK AYDININ ÇOCUKLUK HASTALIĞI: EVRENSEL ÜN

Türk çocuğuna, ilk okul sıralarında sorulursa, doktor olmak istediğini, mimar olacağını, yazar olmayı sevdiğini söyler, dünyada ünlü biri olmak istediğini hemen ekler. Büyüdükçe ve üniversite sıralarına gelince ayakları yere değmeye başlar, daha «gerçekçi» olmayı öğrenir. Belki de «dünyada ünlü» olmanın o kadar önemli olmadığını da öğrenir.

Dünyada ünlü olmak ne demek? Ne tür bir kıvanç getiriyor, anlamak mümkün değil. Dünyaca tanınmış bir yazar olmak nedır, ve eğer isteniyorsa neden isteniyor? Öyle bir esintidir ki, belki bu soruları sorabilmek bile akıl dışı sayılabiliyor. İnsanlığa hizmet mi? İnsanlık son derece soyut bir kavram. Soyutlama, insan aklının gelişmesinde son derece önemli bir aşama; bundan kuşku duyulmuyor. Ancak bu toplumsal soyutlamadır, insanı biyolojik olarak soyutlamak bir geriye gidiş oluyor. Amerikan gericileri ve bunların en gelişmiş türleri olan self-made man'ler insanı biyolojik olarak soyutluyorlar.

İnsan, önce kendi çevresine ve yurduna hizmet eder. Daha ilerisini, çocukların dışında, bir hizmet amacı olarak kabul etmek mümkün değil, doğarsa, kendiliğinden doğar. Düşün alanında da bu böyledir; kendi topraklarında geçerli olan veya geçerli olduğu için dirençle ve yasakla karşılanan düşün ürünü değerlidir. Diğeri, arızidir.

Son zamanlarda özellikle aydınlar ve aydınlar içinde, yazarlar arasında bir «evrensel ün» merakı sardı. Türk aydını çocukluk hastalığına yakalandı. Çocukluk hastalığı, hastalanan aydın olunca, çocuk felci etkisi yapıyor. Mutlak sakat bıra-

kıyor. Çok basit bir nedenle; «ün» zorlama, lobbying ve diğer doğal olmayan yollardan gelirse, aydını yok ediyor.

Bir güvence getirdiği inkâr edilebilir mi? Edilemez. Fakat güvencenin, ister bilinçli ve isterse bilinçsiz, ödenen bir fiyatı olduğunu görmemek mümkün mü? Bu fiyat, aydının aydın tanımından uzaklaşması biçiminde ortaya çıkıyor.

Bir örnek isteniyor mu? Bilimde örnek, Robinson Crusoe türünden ilkellikten değil, mümkünse en «gelişmiş tür» içinden seçilmelidir. Yaşar Kemal'i böyle bir «tür» saymak mümkün. Şimdi bir saptama: Son yirmi yıl içinde, doğal veya zorlama yöntemlerle, Yaşar Kemal'in evrensel ünü arttı. Buna itiraz edecek olan yok, sanıyorum. Öyleyse ikinci bir saptama: Yaşar, bu üne, bir ölçüde de, Türkiye'de sosyal pratikte olduğu için yükseltildi. Fakat Yaşar'ın ünü arttıkça sosyal pratikten uzaklaşması hızlandı. 12 Eylül öncesinde Türkiye'yi terk etti; 12 Eylül sonrasında kendisine, Türkiye'de huzurlu bir yer seçti.

Belki örnek Yaşar Kemal oldu. Yalnız başka etkilerin var olduğu muhakkak. Bunlardan birisi, sığ Türk aydınının zayıf vücudunun kapitalist ve bezirgân esintilere son derece duyarlı olması. Türkiye kapitalizmi, 1963 yılında başlayan ilk beş yıllık planla ithal ikamesi ve ihracat tartışmasını yaptıktan sonra ve özellikle 1960 yıllarının sonlarında ortaya çıkan satış bunalımının da zorlamasıyla ihracata ve dış dünyaya açılmaya karar verdi. Yine 1960 yıllarında Türk işçisinin emek gücü, Avrupa piyasalarında satışa sunulmağa başlandı; evrensel oldu. Özeti; sermaye uluslarası anlaşma sürecine girdi, iş gücü evrenselleşti. Aydın ve yazar, geride kalır mı?

Ekonomik nedene, siyasal gelişmeleri ekle-

mek mümkün. Bunun için bir saptama daha yapmak gerekiyor: Batı Avrupalı demokrat filantropik bir yaratıktır; insana ve özellikle zayıf insana acımasıyla tanınıyor. Türkiye'nin yaşadığı 12 Mart dönemi, bu acımayı seven demokrat Batı Avrupalı'nın Türk aydını ve yazarı ile ilgilenmesini sağlıyor. İlgilenme, bunların bazılarının, hiç bir yazı değeri olmayan eserlerini Fransızcaya çevirip Fransa'da yayınlamak biçimiyle ortaya çıkıyor.

Terceme Odası'nda aoğan ve derin bir aşağılık kompleksinden kurtulamayan Türk aydını için bir kitabın yurt dışında yayınlanması son derece önemli oluyor. Yazarına «güç» veriyor; yazın değeri olmayan kitaplar için bir «doping» etkisi yapıyor. Bir süre için satışlar artıyor, doping etkisi sona erince durmak üzere.

Bunlar sonradan ortaya çıkıyor. Her halde ilk okul sıralarında bir çocuğa sorulduğu zaman «dünyada ünlü» birisi olmayı düşündüğünü söylediğinde, bunları bilmiyor. Bunlar kapitalizan ilişkilerin karışık yumağında daha sonraki yıllarda ortaya çıkıyor. İçten, sağlıklı, toplum için yararlı bir dayanağa oturamıyor.

Ancak güçlenen bir esintidir, sanki doğal bir özellik oluyor. Karşı duranı olmuyor. Halbuki bu esintinin çok daha güçsüz olduğu bir zamanda, bu esinti Türkiye'de hep oldu, karşı duranlar vardı. Bir örnek ve Ataç yazıyor: «Bugün iki şair bana kitaplarını getirdiler. İkisi de İngilizce biliyor. Türkçe şiirleri İngilizceye çeviriyorlarmış, böylece Avrupalılara, Amerikalılara tanıtacaklarmış... Biri bunun 'kutsal bir ödev', 'bir boyun borcu' olduğunu söyledi. Tanıtmalıymışız kendimizi dünyaya!» (*). Esinti, bu kez İngilizce ola-

---

(*) N. Ataç, Günce 1953-1955, Ankara, 1972, s. 141.

rak, Soğuk Savaş döneminde de vardı. Ataç'ın cevabının son derece yerinde olduğundan kuşku duymuyorum: «Gençlerimiz de, yaşlılarımız da hiç merak etmesinler: Bizim dünkü, bugünkü edebiyatımızda Avrupalıların, Amerikalıların değerli, güzel bulacakları bir şey varsa, onu kendileri bulur, dillerine çevirirler.» Ataç'ın bu cevabının onurlu bir yaklaşımı içerdiğini de eklemem gerekiyor. Düşün ürünü, meta ihracatından ayrı ele alınmalı. Meta ihracatcıları, mallarının ihracatını ve pazarlamasını, kendileri üstleniyorlar, komisyoncular buluyorlar. Yazar, ürününün değerine inanmalı ve onurunu taşımalı: Yazarlığın ilk koşulu budur. Yaşar, düşün ürününü evrensel yapmak için, meta ihracatçısı türünden davranmamalıdır.

Bu, işin onur ile ilgili yanı. Bir de pratiği var. Zorlama, lobbying ve komisyoncu kullanmanın getireceği başarı son derece sınırlıdır; özel koşullarda özel başarı getirebilir. Bir ülkenin düşün ürünlerinin evrensel olabilmesi için ülkenin evrensel olması gerekir. Diğeri ârızî kalır ve ârızî kalmaya mahkûm.

Halide Edip Hanım, Sinekli Bakkal'ı ilk önce İngilizce yazdı ve bastırdı: Clown and the Daughter. Fakat bu, Halide Edip'e bir «evrensel ün» sağlamak için yeterli olamadı, arkası gelmedi. 1930 yıllarında dünya Türkiye'nin evrensel olabileceğine inanır, göründü: Türkiye'de Kemalizm doğuyordu; acaba kapitalizm ile sosyalizm arasında bir no man's land olabilir mi? Kemalizm bunu amaçlıyordu ve dünya bir ara böyle bakmak istedi. Bu yüzden dünyanın çeşitli yörelerinde Türkiye'ye ve düşün ürünlerine ilgi başladı. Dünya ciddidir, ciddiye aldı. Kadro Dergisi'nin bazı sayıları, nerede ise çeviri denilebilecek bir ölçüde,

başka ülkelerde izlendi; Kadro'nun romanı Yaban hemen yabancı dillere çevrildi.

Arkası gelmedi. Kemalizm'e duyulan ilgiyi Kemalistler sürdüremediler. Soğuk Savaşa girerken ilgi eridi. Bizim Köy, hiç bir edebi değer taşımıyor, bir yanda Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye politikasına denk düştü. Kemalizm'in devlet işletmelerine dayanan sanayileşmesi, Amerika Birleşik Devletleri ile bu Devlet'in bir kurumu gibi çalışan Dünya Bankası'nın Türkiye'ye yönelttiği en büyük eleştiri idi. Türkiye, bunun yerine, tarıma öncelik ve ağırlık vermeliydi. Bizim Köy, hiç bir edebi değer taşımıyor, Türk köylerinin abartılmış bir ölçüde ilgiye ihtiyaç duyduğunu yazıyor.

Eklenmeli: Soğuk Savaş döneminde bütün ilgilerin içinde bir ideolojik ton vardır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'nin sanayileşmesine karşı çıkması, sanayileşmenin Ekim Devrimi ile yakın çağrışımlar taşımasından da ileri geliyor. Burjuvazinin dışında bir kadronun veya sınıfın öncülük ve yönetiminde bir sanayileşmeyi, dünyanın kapitalist sanayileri ve bu arada, kuşku yok, Amerika Birleşik Devletleri istemiyor. Burada bir başarı, bir yeni yolun başarısı sayılabilir; Soğuk Savaş döneminin ideolojik çatışmaları böyle bir başarı ihtimalini kabul etmiyor.

Ancak Bizim Köy'ün bu bağlam içinde başka bir özelliği daha var. Önce Rusça'ya çevriliyor. İngilizce çevirisi bunu izliyor ve Rusça çevirisinin ismi ve önsözü eleştiriliyor (*). Bu, belli bir yolu da gösteriyor.

(*) Rusça çevirisini bulamadım. Bu yazıda İngilizce ve Türkçesi ile karşılaştıramadım. Ancak üçüncü kitapta bu konuya ayrıntı ile geleceğim, o zamana kadar bulabileceğimi umuyorum.

Bizim Köy'ü, Yaşar Kemal izliyor. Yaşar Kemal'in Fransızcada ilk çıkışı, 1950 yıllarının ortasına rastlıyor. Paris'e yerleşmiş Çukurova'lı bir mütegallibe aileden gelen Abidın Dino ve eşi, Çukurova'lı köylü çocuğunun kır edebiyatını Fransızlara tanıtma işini üstleniyorlar. Çağdaş Türk öykülerinden seçmeler içine Yaşar Kemal'i ve Abidin Dino'yu da alıyorlar. Zamanında Forum Dergisi, Abidin Dino'nun alınmasını fazla tarafgir buluyor. Ancak Çukurova'da geniş toprakların sahibi Abidin Dino ve eşi Güzin, bu Çukurova'nın yoksul çocuğuna «evrensel ün» sağlamak için yılmadan çalışıyorlar.

Arızîdir; ne kadar kalıcı olacağı tartışma götürür. Kalıcılık evrensel insanı tamamlayabildiği ve evrensel insanın kimyasal bir parçası olabildiği ölçüde var olabiliyor. Dostoyevskiy ve Tolstöy türünden Rus romancıları bunu yaptıkları için, Rus mistisizmini evrensel entellektüelin bir yanı haline getirebildikleri için, evrensel olarak kalabildiler. Dünya nimetlerine hırslanan burjuva insanına, yaşam coşkusu ile ölüm tutkusu arasında sıkışan geniş Sibirya steplerini açabildikleri için, evrensel olabildiler. Rus romanı ile evrensel insan genişledi. Çukurova'nın kurak topraklarına coşku akıtmakla evrensel insanın genişleyebileceğini sanmıyorum.

En büyük doğrulayıcı ve doğruların en son ve en güvenilir ayracı olan tarih, evrensel insanın kendisini genişleten Rus romanına duyduğu ilgiyi doğruladı. Rus romanı evrensel insanı genişletirken bir yeni insanın doğuşunun da, zigzaglı habercisi oldu. Ekim Devrimi Rusya'da gerçekleşti.

Ve Lenin, Ekim Devrimi'nden önce değil; Ekim'in başarısından sonra evrensel olabildi. «Le-

nin sürgünde iken bile çalışmalarının ve Zimmerwald Hareketi'nin Fransız entellektüelleri arasındaki etkisi son derece ârızi idi. Ancak Bolşevik Devrimi'nden sonra savaş ve nedenleri üzerindeki tüm öğretisi otorite ve etki kazandı» (*). Savaş gibi son derece canlı bir kampanyada bile Lenin değil Karl Liebknecht'in görüşleri biliniyordu.

Lenin de ülkesiyle birlikte evrensel oldu.

Başka türlüsü olamaz. Türkiye'den önce Türk aydınının bireysel olarak evrensel ün peşinde koşması bir çocukluk hastalığıdır.

(*) David Caute, Communism and the French Intellectuals 1914-1960, N.Y., s. 63.

EVRENSEL ÜN VE LOBBYİNG

Forum Dergisi'nin 1 Nisan 1956 tarihinde yayınlanan beşinci cildinin 49 ncu sayısında bir ha-

«Yaşar Kemal'in 'Bebek'» adlı hikâyesini Gü-

«Yaşar Kemal'in 'Bebek» adlı hikâyesini Güzin Dino, Fransızcaya çevirmiş ve CAHİER DU SUD'ün 333 üncü sayısında yayınlamıştır. Güzin Dino, çevirisinin başında 'Anadolu Edebiyatı' başlıklı bir tanıtma yazısı koymuştur. Yazar burada Mahmut Makal'ın köy edebiyatındaki önemli yerini gösteriyor ve bu edebiyatın özelliklerini sayıyor. Bundan sonra Tanzimat'ta edebiyatımızın batılılaşmasında rolleri olan Şinasi, N. Kemal, A. Mithat, Sezai Bey, Abdülhak Hamid, Recaizade Ekrem'in adlarını sıralayarak, bunların aydın seçkinler olduklarını, Fransız edebiyatına özentiden ileri geçemediklerini belirtiyor.»

Devam ediyor: «Toplumsal sancı üzerine kurulmuş bir çeşit hümanizmaya dayanan bu edebiyatın gelişmesinde Zola, Tolstoy, Çehov, Gorki, Panait İstrati, Standhal, Caldwel çevirilerinin etkisi olmuştur, diyor, yazar. Bu edebiyatın bizdeki temsilcileri olarak da şu adları anıyor. M. Ş. Esendal, S. Ali, O. Kemal, S. Kocagöz, İ. Tarus, K. Bilbaşar, A. Dino.»

«Bu edebiyatın bir özelliği de yazarlarının aydın seçkinlerden değil de doğrudan doğruya yığından gelmesidir.»

Böylece Güzin Dino, bir yanıyla Çukurova'daki büyük mütegallibe Abidin Paşa'nın torunu, diğer yanıyla Girit'li Meşrutiyet ve Cumhuriyet «asili» İleri Ailesi'nden gelen, kocası Abidin Dino'yu, ünlü bir yazar yapmanın yanında bir de «doğrudan doğruya yığından gelen» birisi haline

getiriyor. Batılıları, herhalde, kandırdığını düşünüyor.

Bu, öyle anlaşılıyor, Forum yazarını da rahatsız ediyor: «Hemen belirtelim ki, Güzin Dino Türk edebiyatını tanıtırken kişisel, öznel, tek yönlü bir yol tutmuştur. Bu en son verdiğimiz yazarlar listesinden iyice anlaşılıyor.»

Forum'un yazısı şöyle bitiyor: «Yazarı, (Y. Kemal'i, y.k.) milletlerarası alanda tanınmak yolunda bu ilk adımdan ötürü tebrik ederiz.»

Böylece bugün «evrensel ün» olduğu kabul edilen Çukurova'lı yoksul çocuğu Yaşar Kemal'i, Batı dünyasında tanıtma işini, Çukurova'lı bir derebey çocuğunun başlatmış olduğu ortaya çıkmış oluyor.

Türk aydını kendi kökünde kovboy aramamalı; ararsa hüsran bulur. Kovboy aramak Türk aydınının kökünü kurutmak olur.

Türk aydını kök salmak için köküne bakmalı; bakarken korkmamalı. Köksüzler kök salamazlar.

Aydın Üzerine Tezler, ne yapmak istiyor? Yapmak istedikleri çok; birisi de çağdaş Türk aydınına bilimsel bir bakış açısı kazandırmaya katkıda bulunmak. Neden mi? Bir basit nedenle; bilim, ihtilâlcidir. Şöyle de söyleyebilirim: Hiç bir ihtilâl bilim dışı olamaz.

Bilim basitçi değil, ihtilâl de. Bilim bir karışıklığı ve bulaşıklığı çözümlemeyi amaçlıyor; bu yoksa bilim de yok oluyor, gerek yok. Tarihin hiç bir kesitinde basiti tanımak için bilime ihtiyaç duyulmuyor. Basiti anlamak için içgüdü yetiyor. İlkel insan ya da köylü, aynı anlama geliyor, basiti her zaman aşıyor. En çok bildiği hareket sarkaç; en çok oynadığı oyun salıncak oluyor. Hareketi de, oyunu da bir durgunluk içeriyor; siyasal tepkisi, bir salıncağın raksını aşamıyor.

Bilim hiç bir zaman basitçiliği amaçlamıyor. Bu yüzden basitçilik ve çok zaman basitçiliği amaçladığı için «ders kitapları» bilimin ayakbağı oluyor. Bilim, nesnenin karışıklığında nesnenin özünü veya aynı anlama gelmek üzere nesnenin eksenini bulmayı amaçlıyor. Nesne, hantaldır, çünkü kütledir, kütle hantal oluyor. Ekseri kaldıraçtır, kütleyi harekete geçiriyor. Bilim bu yüzden ihtilâlci sayılıyor.

Aydın Üzerine Tezler, ne yapmak istiyor? Yapmak istedikleri çok; kütlenin eksenini arıyor. Kütle orada, kütleye dokunmuyor. Şöyle de söyleyebilirim: Kütleyi tahrip etmeden ekseni tutmayı amaçlıyor. Bu yüzden basitçiliğe çok karşı; basitçilik kütleyi tahrip etmek demek oluyor. Kütle gerek; hantal olanı değil.

Öyleyse bir tekrara yer var: Her büyük bilim adamı, her büyük politikacı ve her büyük sanatçı, aynı zamanda, bir büyük seçicidir.

Türk aydın tarihine, şimdilik, adının söylenmesi yasak iki büyük isim geldi: Nazım ile Kemal. Kemal, adını nasıl yazdı? Çok öğretici ve şöyle: «Tercüme Odası Hulefasından (*) Kemal»[41]. Kemal, bu imzayı, Monteskiyö'den bir çevirinin altına alıyor. Tarih zaman zaman, sonradan gelenlerin gözünü alan işaretler bırakıyor. Göremeyenler, bir bakış açısından, bir teoriden, yoksun oluyorlar. Teoriden yoksunluk, körlük anlamına geliyor. Tercüme Odası Hulefasından Kemal, kütlesinden kopmadan soyutluk kazanıyor. Canlı bir kök oluyor.

Kemal, Tercüme Odası'nın izlerini ve uzunca bir zaman, ismini taşıyor. Yıllar sonra Fransa'ya «kaçıyor», arkasından diğerleri ve bu arada Suavi geliyor. Suavi'nin gemisi Mesina'da demir atınca, güvertede iki fesli beliriyor. Bunlardan birisi «Meclis-i Vâlâ âzasından şair Ziya Bey» oluyor. Diğeri ise, yıllar sonra Suavi'nin yazdığı biçimde, «yanındaki fesli de, Tercüme Odası hulefasından

---

(*) Hulefa, halifenin çoğulu. Burada diğer anlamında. Bir dairede bir yöneticinin yardımcısı memurları anlatıyor.

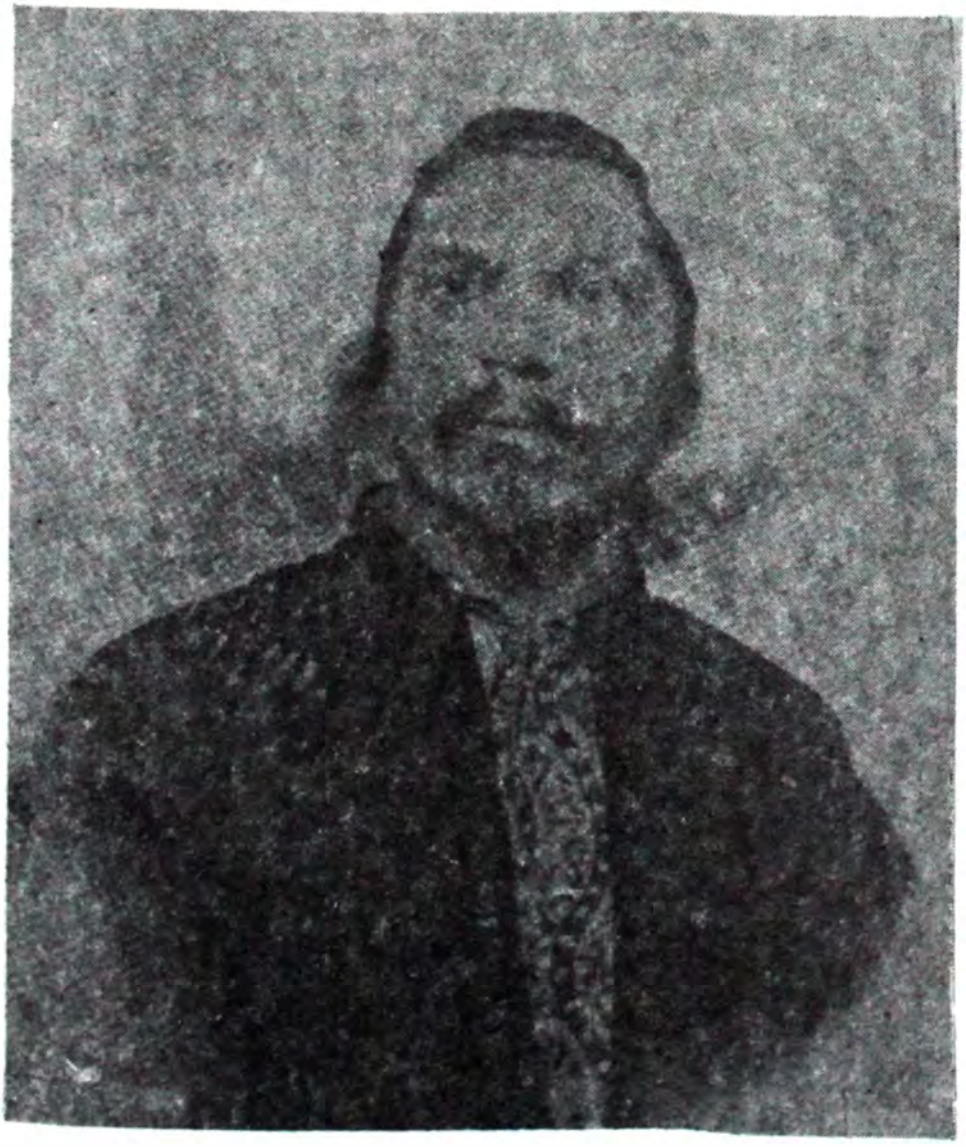
Tasvir-i Efkâr muharriri Kemal Bey idi.» Tercüme Odası, Kemal'i bırakmadı.

Bu karşılama 1867 yılında oluyor. 1865 yılında Kemal, 25 yaşını dolduruyor. Yirmi beş yaşında Kemal, çoğu Terceme Odası'ndan tanıdığı beş arkadaşı ile birlikte, altı kişi ediyorlar, Belgrad Ormanları'na gidiyorlar. Bu beş kişi, Ayetullah, Nuri, Reşad, Mehmet ve Refik'tir; Kemal ile birlikte Türkiye'nin açıklıkla bilinen ilk ihtilâl örgütünü kuruyorlar. Daha sonra bunlara katılan Ebüzziya'nın yazdığı tarihe şunları düşüyorlar: «İşte daha sonra 'Yeni Osmanlılar' namıyle meydana çıkan 'İnkılâb Cemiyetinin' esası, o gün söz ve müzakere konusu olur ki, 1865 efrencl senesinin Hazıran'ından bir pazar günüdür. Maalesef kaçıncı günü olduğu, kurucularca belirli değildi»[42]. Kurulan örgütün adı Yeni Osmanlılar Cemiyeti de değildi. Bu ad, sonradan kondu. Kurulduğu zaman adı İttifak-ı Hamiyet oldu. Yurt Sevgisi Birliği olarak sadeleştirilebilir.

Türkiye'nin açıklıkla bilinen ilk ihtilâl örgütü bir gençlik kuruluşu olarak kuruldu. Bir rastlantı sonucu değil. İstanbul'un Belgrad Ormanları'na bir piknik için gidip bir rastlantı sonucu ihtilâl örgütü kurmadılar. Ormana, kitaplarla birlikte gittiler. Ayetullah, kütüphanesinden iki kitap götürdü: Carbonari Örgütü ile Polonya'daki gizli ihtilâl örgütleri hakkında iki kitap. Gençler, Polonya ile ilgilerini daha sonraki yıllarda da sürdürdüler.

Bu gençler nasıldılar? Gençleri, bir ölçüde de, kendilerine takılan isimleri tanıtmaz mı? Agâh, bu işi yaptı. Kemal'e Danton dedi; Reşad Rochefort, Mehmet ise Robespiere oldular. Gazeteci Agâh Efendi, Nuri'ye Hernani'yi uygun buldu, Suavi'ye hokkabaz ve Mustafa Fazıl Paşa'ya da 'cahil Chateaubriand' ismini lâyık gördü. Bu son iki sonradan katıldılar, ancak Agâh'ın yakıştırmalarının son derece yerinde olduğunu belirtmeliyim. Bu yakıştırmaların da gösterdiği gibi Reşad, Mehmet ve Nuri, bunlar Türk aydın tarihinin pek az bilinen isimleridir, çok daha ihtilâlci idiler. Almanlara karşı Komünü'nü barındıran Paris'i savunmak için savaştılar.

Mehmet, hiç kuşku yok, toprak verimli olsaydı, bir Robesbiere olabilirdi; mayası müsait Mehmet, Reşat ve Nuri, önce ve bir süre sarayla ve asillerle ilgilerini kestiler; Yeni Osmanlılar'ın sol yanını meydana getirdiler. Etkisizliğe mahkûmdular. Kemal ise saray ve asillerle ilgisini hiç kesmedi; fakat Danton'dan çok dürüst yaşadı.

Sarıklı İhtilâlci Suavi

Terceme Odası'nda doğdular. Takma isimlerini yabancılardan aldılar. Geç kaldılar ve öncü oldular. Asıl isimlerini ise çeviri ile buldular. Jeune Turc deyimini, cemiyetleri için, ilk önce Avrupa'da ve Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa kullandı. Bunu Türkçeye çevirmek zorunda kaldılar; Yeni Osmanlılar, bu çeviri gereğinden doğdu. Kemal'in daha doğrudan çevirisi, Erbab-ı Şebab-ı Türkistan, tutmadı. Türkistan, Batı dillerinde ve zaman zaman Türkiye için kullanılan addı. Erbab-ı Şebab, gençlik demekti.

Meşrutiyet için bir araya geldiler. Yurt Sevgisi Birliği adını aldılar, fakat, başından itibaren birlik olamadılar. Yolları değilse bile yöntemleri başından itibaren ayrı oldu. «Meşrutiyet'i Kemal kalemle, Mehmet Bey tabancayla istiyordu» derken Mithat Cemal Kuntay, bu yöntem ayrılığına işaret ediyordu[43]. Ancak çizgiyi en çok kemal belirledi. Yeni Osmanlılar, en çok Kemal ile kişilik kazandı. Şöyle de söyleyebilirim: Yeni Osmanlılar en çok Kemal ile anlatılabilir. Kemal'in kişiliği ve Yeni Osmanlılar aynı çelişkileri taşıyorlar.

«Büyük şairin yüzüncü yıldönümü münasebetiyle Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Profesör ve doçentleri tarafından» hazırlanan ve «Namık Kemal Hakkında» adını taşıyan derlemede Doçent Behice Boran «Namık Kemal bir sistem kurmamıştır, fakat fikirleri sistemlidir» diye yazıyor[44]. Yanılıyor. Ondokuzuncu yüzyıl ikinci yarısında, toplumsal ve örgütsel birikimin belli düzeyinde, Türkiye'de, bir aydının, yenilikçinin, ihtilâlcinin ve somut olarak Kemal'in «sistemli» olmasını beklemek imkânsız. Çelişkilerin çocuğudur; bunu yansıtıyor. Diğeri idealistce bir zorlama oluyor.

Sevmek için mutlaka sistemli veya tutarlı olması gerekmez. Tarihin gerisinde kalıyor. Tutarlılık testi, her zaman, çağdaş aydının sorunu oluyor. Tutarlılık birlikte olmak için gerekli; sevmek için değil. Ayrıca gelişmiş biri, karışıklığı sevebilir; basiti sevmek köylülerin işidir. Gelişmişle birlikte senfonik müzik, bu yüzden, türkünün yerini alıyor.

Kendiliğinden olmuyor. Tekdüze yapı, çeşitli etkile-

Avrupa'ya «Kaçanlar»	Yaşları	Tarih	Kaldıkları Süre	Döndükleri Tarih
1. Reşad	21	1867	5	1872
2. Mehmed	24	1867	7	1874
3. Nuri	26	1867	5	1872
4. Kemal	26	17 Mayıs 1867	4	1871
5. Suavi	28	18 Mayıs 1867	9	1876
6. Agâh	35	17 Mayıs 1867	4	1871
7. Ziya (Paşa)	38	17 Mayıs 1867	5	1872
8. Rifat (Paşa)		(Avrupa'da kalıyor)		
9. Hüseyin Vasfı (Paşa)		» »		

rin altında bozuluyor ve değişiyor. Yeni Osmanlılar'ın iki özelliğini ortaya çıkarmak mümkün: Birisi, çok genç olmaları. Yeni Osmanlılar'ın gençliğini iki anlamda kullanıyorum. Önce bu harekete katılanlar genç; tablodan görülüyor. Tarihlerini başlattıkları zamanlar, henüz yirmisindeler. Ayrıca hareketleri genç; Türkiye'de yenilik hareketleri pek yeni. Birinci özellik buradan çıkıyor: Bir birikim yok. İkinci özellik ise, daha basit bir saptama: Çok çeşitli etkilerin altındalar.

Hem gençlik ve hem de çok çeşitli etki: Yeni Osmanlılar, güzelce, belirginleşiyor. Yeni Osmanlılar'da bir sentez aramak, bir kimsenin kendisini, düş kırıklığına mahkûm etmesi demek oluyor. Fizik olarak bir imkânsızın peşinde koşmak anlamına geliyor. Yeni Osmanlılar, düşünsel sistemleri bakımından, gençliğin hamlığını ser-

gillyorlar. Henüz imbikleme işlemini yeteri ölçüde çalıştırmaya zamanları yok. Dağarcıklarında törpülenmeye başlamış, patlamaya veya patlamamaya hazır serseri mayınlara benzeyen bloklar yüzüyor.

Ancak bir «objektive function», bir «amaç eğrisi» sahibi olduklarını eklemeliyim. Burada Türk aydınının çok şaşırtıcı bir özelliğini daha formüle edebilirim: Son derece seçicidir. Doğru veya yanlış, güzel veya çirkin, «ne alırsa», seçerek ve aldığını bilerek alıyor.

Viktor Hugo'nun romantizmini bilerek alıyor; yürekli kişilere ihtiyacı olduğunu ve bunları yaratması gerektiğini düşünüyor. Durkheim'i pek çok bilerek alıyor, çok çeşitli ırklardan bir millet ve bir Osmanlı vicdanı yaratmayı düşünüyor. Buna en çok Durkheim'in geriliği denk düşüyor. Marx'ı seçerek almıyor; Marx, doğru veya yanlış, Osmanlı milleti'nin kurucularına değil, bundan bağımsızlaşmaya çalışan uluslara düşünsel silâh sağlıyor.

Dağarcıklarına koydukları bloklar, birer entellektüel hevesin sonucu değil. Bunları yapanlar yok mu? Başka bir çalışmada «Yolun Neresindeyiz» (*) adıyla yayınladığım incelemede «moda sever» aydınları tanımlamaya çaba harcadım. Batı'daki en son akımı, en son kravatı seçercesine, seçen aydınlar var. Fakat bunlarla Yeni Osmanlılar ve daha sonraki Jön Türkler arasında bir nitelik farkı da var: Bunlar, moda sevenler, ciddiyetten uzaklar. Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler, Kemalistler, 1960 Yön Hareketi ve TİP Hareketi, bunlar ciddidirler, bunları inceleyecek olanlar, ciddiyetle eğilmek zorundalar. Bu ciddiyet amaçlarına bağlılıktan geliyor.

Türk aydın tarihinin ciddi örnekleri, aynı zamanda son derece seçicidir. Dağarcıklarında yüzer bloklar olması, seçici ve ciddi olmalarını engellemiyor; bunları imbiklemek için yeteri ölçüde birikimin olmadığını gösteriyor.

Çok çeşitli etkilerin altındalar; kendileri sistemli olmasalar bile etki kaynakları sistemli bir biçimde ele alı-

(*) Y. Küçük, Bir Yeni Cumhuriyet İçin, İstanbul, 1980 içinde.

nabilir. Batı'dan etkilendiler, Doğu'dan etkilendiler; Mustafa Fazıl'dan ya da Sakarin'den de etkilendiler. Ailelerinden etkilendiler; amaç eğrilerini belirleyen ülkelerinden ve toplumlarının sorunlarından etkilendiler.

Aydın, aklıyla mücadele ederek toplumunu değiştirmek isteyen insandır. Toplumun sorunlarından etkilenmek, aydının tanımında var.

Aydın toplumunun sorunsal matriksini aşabilen kimsedir. Aydın dünyasını duyabilen kimsedir.

Yeni Osmanlılar, dünyayı duyabildiler. Bir toplumsal deprem kuşağında harekete geçtiler. Dünyanın gecikmiş yörelerini sarsan toplumsal deprem kuşağını duydular.

Lenin, tarihin on yıllarda yazıldığını yazdı. Bu, teker teker ülke tarihleri için böyle olduğu kadar, ülkeler demeti için de böyle. On yıllar, dünyayı sarsıyorlar.

Örneklere başlanabilir: Birisi, 1905 Rus Burjuva Devrimi. Milâdî on yılda değil ama sayılarla bir on yıllık arada, Çin'de bir Devrim var. Meksika'da bir devrim var. İran'da bir devrim var. Buraları dünyanın bir gecikmiş kuşağını meydana getiriyor. 1980 yılında Türkiye'de Meşrutiyet Devrimi oluyor.

Rus Devrimi ile Türkiye'deki 1908 Devrimi arasında, Rus Devrimi ile İran veya Çin arasında ya da bir başka ikili arasında, çeşitli etkiler üzerinde durulabilir. Direkt etkiler araştırılabilir. Bunlar yapılmıştır; Aydın Üzreine Tezler'in daha sonraki kitaplarında yine yapılacaktır. Bunların, bu doğrudan ilişkilerin, önemini inkâr etmek mümkün değil. Bilim, bu ilişkiler üzerinde duracaktır.

Ancak bilim hep yenidir. Burada şu anda toplumsal deprem kuşağı ile vurgulanmak istenen, bunların dışında yer alıyor. Üzerinde çok ayrıntılı düşünülebilir (*). Şimdilik sadece bazı ipuçlarına işaret etmek mümkün. Öyle sanıyorum, emperyalizm olgusunu tanıtmak ve önemini anlatmak için yapılan çalışmalar; bunun tersi olarak görülen bağımsızlık hareketini ön plana çıkarmak için keş-

---

(*) Ayrıntılı düşünmeyi «Eşitsiz Gelişme Yasası 1453-1917» adlı çalışmada yoğunlaştırmayı plânlıyorum.

fedilen vurgular, insan düşüncesinde, çubuğu tersine bükme yönteminin zorunlu bir sonucu olarak, bazı boşluklara yol açtı. Sınıf çözümlemesini ulusal sınırlar içinde tutma; Büyük Deprasyon'dan doğan emperyalizm olgusunu ekonomik bağlarını tarihin yeni zamanlarında kabul etme, bu bağları, yakın ve belirli bir zaman aralığı ile sınırlama, mekanik bilimlerdeki netlik ile sezgi olgusunu insanın düşünsel eyleminden sınır dışı etme, öyle görünüyor, insan evreninin bütünlüğünde olmayan bazı boşlukları insan düşüncesinin bir parçası haline getirdi.

Buna yakın zamanın abartmalarını da ekleyebilirim: Sinema ve televizyon dahil iletişim teknolojisinde bu yüz yılın başından beri ortaya çıkan açılımların kendi kendisini abartmış olması mümkün. İletişim sanayiin kendi kendisini abartmada kârları artırma açısından, belli bir rasyonelite var. Teknolojideki açılımlar, yayma imkânlarının gelişmesi açısından, dünyayı daha çok küçültüyor; bunda kuşku yok. Ancak kapitalist sisteminin temellerinin gittikçe daralması yüzünden iletişim sistemi bir başka işlevi de beraberinde götürüyor: Gittiği yerlerde insanları «kuş beyinli» yapıyor; beyinlerini de küçültüyor. Küçük beyinliler için ise dünya çok büyüktür. Kuş beyinlinin, filistin'in, bir başka tanımı da, kendi küçük dünyasına kapanmış olmasıdır.

Sadece yayma değil; bir de algılama var. Bir burjuva, burjuva ideolojisini algılayıp kabul etmeye, bir işçiye göre, çok daha yatkın oluyor. Burjuva ideolojisini, işçiler de kabul ediyorlar; inançlı savunucuları oluyorlar. Ancak işçi oldukları için, içgüdüsel olarak, daha az yatkın ya da daha çok dirençli oluyorlar.

Tekrar bilime dönülebilir. Bilim yalnızca etkileri saptamak demek değil. Bu, işin başlarında yer alır. Yön ve etkinin dozajı, etkinin kendisi kadar ve çok zaman da, daha fazla önemlidir. Çünkü, farklı yöndeki iki etki birbirini düzeltebiliyor.

İletişim teknolojisindeki büyük dönüşümlere ve beynun yayma gücünü artırmasına karşılık, insan beyni üzerindeki sığlaştırıcı ve sürekli darbelerin aydını daha da

taşralı yaptığı söylenebilir mi? Daha ayrıntılı olarak düşünmek ve araştırma yapma gerektiğinde kuşku yok. Ne çıkartılabilir? Bugünlere yakın zamanlarla ilgili değerlendirmeğe ihtiyaç olduğu açık. Çünkü şunlar biliniyor: Kepler, Galileo'yu biliyor ve mektuplaşıyor. Astronomi üzerindeki bu sesli ve sessiz iki öncünün birbirinden haberdar olmaları, eğer tekrar düşünülürse, şaşırtıcı oluyor. Hollanda'daki Erasmus ile Ingiltere'deki More da birbirini tanıyorlar ve mektuplaşıyorlar. Mektuplaşmak o kadar önemli olmuyor, birbirinin düşüncelerinden ve başlarına gelenlerden etkileniyorlar. Muhasebesini yapıyorlar. Adam Smith, İskoçyalı ve her hangi bir ünden habersiz, kendinden önceki en büyük «ekonomist» okulu olan Fizyokratları ve kuşku yok, Doktor Quesnay'i kişisel olarak tanımak ve tartışmak imkânına kavuşuyor.

Ortaçağ'da ticaret uluslararası bir nitelik taşıyor. Tüccar ve bu arada bazergân bilgili ve efendi anlamına geliyor. Bazergan'ın güvenini yitirmesi, İslâm dünyasının uluslararası ticaret yolunun dışına düşmesiyle ilgili. Ortaçağ'da bilgi, uluslararası bir düzeyde oluşuyor. Çok gezenin daha bilgili olduğu düşüncesi, bu yüzden, bir ortaçağ kalıntısıdır. Ancak evren üzerinde aydının doğumu, Ortaçağ'dan çıkarken oluyor. Şöyle özetleyebilirim: Aydın, ulusal düzeyde doğmadan önce, evrensel bir damga ile dünyaya geliyor. Aydının, filistin ve taşralı özelliklerin zıddı olarak tanımlanması da, öyle sanıyorum, bu tarihsel doğuşun bir sonucu olmalı.

Bütün bunların yardımıyla, toplumsal deprem kuşağı üzerinde düşünmeye devam etmek mümkündür. Türkiye'de 1908 İhtilâli, bir ihtilâldir, gecikmiş ülkelerdeki burjuva-demokrat dönüşümlere denk geliyor. Söylendi. Rusya, Çin, İran ve Meksika ile Türkiye, milâdî on yıl içinde olmasa bile sayısal olarak aynı on yıl içinde, burjuva - demokrat yönde önemli adımlar atıyorlar.

Bu, örnekler güçlüdür. Daha zayıfları var. Tanzimat, 1830 Fransa'daki Temmuz ihtilâlinden dokuz yıl kadar sonraya denk geliyor. 1876 Anayasası, Paris Komünü'nden çok kısa bir zaman sonradır. Etkileşim var mı? Sadece

doğrudan etkileşim ile ilgili bilinenler var. 1848 Burjuva İhtilâlleri üzerine Sultan Mecit, Reşit Paşa'yı «Cumhuriyet ilân edeceği» endişesiyle başbakanlıktan uzaklaştırıyor. Cumhuriyet, önce korku olarak geliyor. Genellemek mümkün: Yenilik ve yeni düzen önce korku olarak kendisini duyuruyor.

Yeni Osmanlılar'ın kurucularından en genci, 21 yaşında Paris'e geçen Reşat'ın bir başvurusu var. Aynen şöyle:

«Paris, 4 Ekim 1870

General,

Türk'üm ve vatanıma Fransa'nın yaptığı hizmetleri unutmadım. Minnet duygusunun ve büyük bir millete zarurî olan demokratik ruhun heyecanlariyle, general, sizden rica ederim. Fransız Cumhuriyetinin düşmanlarıyla harbetmek için beni gönüllü olarak Fransız ordusuna alınız.

Vatanperverliğiniz hakkındaki hayranlığımı ve cumhuriyetçi Fransa için beslediğim bağlılık duygularını lütfen kabul ediniz General. — Reşat»[45]. Komünü ve Cumhuriyet Fransası'nı savunanlar içinde, henüz yirmisinde, başlarında fes Türk gençleri var.

Yeni Osmanlılar çağında Alman ve İtalyan birlikleri oluşum kavgası içindedir. Bu oluşumun, bir deprem kuşağı türünden, Türk aydınını etkilememesi mümkün mü? Bunu da zayıf bir etkileme olarak sayabiliyorum. Diğerinin yanında. Şöyle: Yeni Osmanlılar, 1860 yıllarının tam ortasında İttifak-ı Hamiyet adıyla ve Belgrad Ormanları'nda kuruldu. Adını, Anadolu'daki bir çok Türk çocuğu gibi doğumdan sonra, fakat bu kez Anadolu'daki çocuklardan farklı olarak, Batı'dan ve çeviri olarak aldı. Bu on yıl ise bir toplumsal deprem kuşağının harekete geçişine tanık oldu.

Çok uzakta; Amerika Birleşik Devletleri var. Demokrat bir ülke şansını kazanabilmek için Kuzey ve Güney arasındaki savaşı yaşıyor. Doğu'da uzakta Japonya bulunuyor. Bugünkü Japonya'ya kapıları açan Meiji Restorasyonu'nu bu sırada yaşıyor. Meiji Restorasyonu, Tür-

kiye'de Mahmut'un yaptıklarını hatırlatıyor. Ancak, daha geç kaldığı için Japonya'da daha kapsamlı oluyor. Yakında Rusya var. Köleliğin ilgasının kavgasını yaşıyor. Bu on yıl, bugünkü Amerika Birleşik Devletleri, bugünkü Japonya ve bugünkü Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin oluşumunda son derece etkin bir role sahip.

Yeni Osmanlılar'ın kuruluşu evrensel bir dönüşüm kuşağına denk geliyor. Bundan etkileniyorlar. Fakat başka etkiler de var. Yeni Osmanlılar, çok başka etkilerin çocuklarıdırlar. Tercüme Odası'nda doğdular; Osmanlıcı olmayı hiç bırakmadılar.

Terceme Odası'nda doğmak Türk aydını için ne kadar önemli! Bazı örneklere bakarak ve büyük bir abartma ile Türk aydının Terceme Odası damgasını taşımayan Türk aydınını «adam» saymadığını görmek ve söylemek mümkün. Türk aydını, kendisinde Terceme Odası damgasını görmeyince, kendisini kaybediyor ve aydın saymıyor.

Bunu şimdi ve tekrar neden yazıyorum? Emre Kongar'ın derlediği telif bir çalışma var: Türk Toplum Bilimcileri (*). Ziya Bey'den başlıyor ve Mübeccel Hanım'a kadar gidiyor. Araştırıcı, Amerikan ampirisisizminin etkisiyle de, genel olarak var olanlara bakma eğilimini sergiliyor. Aslında yok olana bakmak, bazan çok daha büyük ipuçlarını veriyor. Bu derlemede «Türk Toplum Bilimcileri» arasına Yusuf Akçora girmiyor.

Neden yok? Yusuf Akçora; tekil olayları aşarak soyutlayabilme gücü açısından derlemeye giren «sosyoloğlar» ile karşılaştırılamayacak kadar ayrı ve üst bir yerde duruyor. Sadece, mücadele arkadaşlarının zenginliğini soyutlayarak Üç Tarz-ı Siyaset'i yazmasından dolayı değil. Bütün yazılarında kişi ve olguları bir kenara bırakıp eğilimlerin peşinde koşabilmesi ve eğilimleri, kişisel iradenin ötesinde fiziksel birer akım olarak görmeye çalışması ile de. Bu özellikler, bir kimseyi çok büyük bir

---

(*) Emre Kongar, derleyen, Türk Toplum Bilimcileri I, İstanbul, 1982.

Gökalp, Sabahattin, Ülken, Yasa, Berkes, Kösemihal, Tanyol, Tütengil, Kıray üzerinde monoğrafik çalışmalar yer alıyor.

bilim adamı olarak saymak için yeterli olmamakla birlikte, Türkiye'de bunların ilk önce sergilenmiş olması halinde ihmal edilmiş olmasını anlamak güçleşiyor. Belki de kolaylaşıyor.

Çünkü Ziya'yı veya Sabahattin'i «sosyoloğ» olarak ilân etme ve sayma, yazdıklarının içeriğinden çok daha fazla, Avrupa'daki bir sosyoloğa «intisap» etmiş olmalarından kaynaklanıyor. Durkheim ve Le Play'a bağlılık iddiası, böylesine bir kapıyı açıyor. Doğrusu çağdaşları açısından bu tür bir açılışa fazla şaşmamak mümkün. Ancak okur-yazarlığın daha çok ilerlediği bir zaman kesitinde Ziya'nın ne ölçüde Durkheim'ci, Sabahattin'in nereye kadar ve hangi gerekçelerle Le Play'ci olduklarının araştırılmamış olunmasına şaşmamak mümkün değil. İntisap ve bir iddia yetiyor. Olmayınca da Yusuf Akçora'yı, bırakınız toplum bilimci, bir bilim adamı bile saymak mümkün olmuyor.

Yusuf Akçora, öyle görünüyor, özgün olmaya çalışıyor. Türkiye somutunu, bilimsel bir soğukluk içinde, soyutlamaya çalışıyor. Bu yüzden bütün kavgalarına rağmen Abdülhamit'in Yeni Osmanlılar'ın çocuğu olduğunu yazabiliyor. Bunun Türkiye'nin toplumsal yaşamıyla ilgili olarak yapılmış ilk ciddi bilimsel saptama örneklerinden birisi olduğuna inanıyorum. Akçora, Yeni Osmanlılar ile ilgili daha başka saptamalar da yapıyor. Birisi şöyle: «Tanzimatçılar, Yeni Osmanlılar ile ara sıra çarpıştılar. İhtilâflarının asıl ağırlık merkezi, hükümet ile hükümdarın hukuk ve selâhiyeti ile 'millet'in hukuk ve hürriyetlerinin dengelemesi idi»[16]. Bu, bir değerlendirme ile destekleniyor: «Yeni Osmanlılar, bir bakıma Tanzimatçıların radikalleri idi. Fakat bu radikallik bazan irticaî idealizm ile karışıyordu.» Yeni Osmanlılar, Tanzimatçılara göre hem daha radikal ve hem de daha gerici idiler. Daha «halkçı» idiler. Hiç kuşku yok, Terceme Odası'nda doğmalarına karşın, Tanzimatçılardan çok daha «yerel» idiler.

Şarkiyat'ın kurucularından Macar Vambery, 1867 yılında Londra'daki Yeni Osmanlılar ile tanışıyor. Uzun uzun tartışıyor ve dinliyor. İhtilâl yolunda düşük kalibreli bulu-

yor. Bir bilgi ve bulgu bırakıyor: **Jounes-Turcs Partisi**, politikada Panslavizm ve Panuropizm tahrikâtına panislamizm ile karşı koymak zaruretini ilân ediyordu... Avrupalı ihtilâlcileri taklîden boş prensip ve cümleleri ciddi olarak ortaya atıyorlardı... Saatlerce kendileriyle görüştüm. Ecdatları için besledikleri hayranlık ve hürmet hükümdara karşı duydukları hürmete muadil idi. Vakıa İhtilâlci idiler, fakat sadık ihtilâlci. O saf Almanlara benziyorlardı ki memleketlerinde cumhuriyetin tesisini isterler; lâkin başında bir gran-dük bulunmak şartıyla»[47]. Yeni Osmanlılar, topraklarından kopamayan «sadık ihtilâlci» tablosunu çiziyorlar.

Bu tür bir insan Paris'te ne yapar? Söylenmesi gerek; ihtilâlciler dünyanın her yerinde yalnızlar. Kemal hep yalnız; en yakını babası olduğu için. Bir ihtilâlcinin en yakını babası ise, çok büyük bir yalnızlık içinde yaşadığına hükmetmek gerek. Kemal, kendisini en çok açıklayan mektuplarını, babası müneccimbaşı Asım Efendi'ye yazıyor.

«Aman Paris aman, masraflarına tahammül gelmiyor. Dalma evde oturur ve yemeğini kendin pişirsen zarar yok. Meselâ, benim ev kirasıyla yemek masrafı ayda bin beş yüz, bin altı yüz kuruşla bitiyor; fakat, bizim gibi şunu bunu görmek için sokağa çıkmağa muhtaç olursan araba parası, bir yerde oturmak, yolda bir su içivermek gibi şeyler için günlü geceli, lâakal bir Fransız altını gidiyor»[48]. Yalnız öyle Kemal Paris'te zamanını hep evde geçirmiyor: «Adet iktizasınca nısfılleylden (gece yarısı, y.k.) üç dört saat sonra yatılıyor; yemek ise ezan raddelerinde yeniyor. Dokuz on saat evde oturmak mümkün değil. Çaresiz tiyatrolara, filânlara çıkılıyor. Nısfılleylde geliyorum; ondan sonra, kitap okumağa, yazı yazmağa başlıyorum. Gündüzleri de işimizin arkasında dolaşıyoruz. Masraftan yandık. Neyse, elhamdülillâh maaş kifayet ediyor.» Kemal'e ve arkadaşlarına maaşı, düzenli olarak, Mustafa Fazıl veriyor.

Demek ki düzenli bir maaşla lüks bir yaşam sürdü-

rüyor. Açlık çekmediği anlaşılıyor. Pek sevgilisi kızı Feride'ye (*) yazdığı bir mektupta açlık çekmediğinin işareti var: «Biz de şimdi bir oburluk tutturduk, karnım doymak bilmiyor. Hatta dün akşam bir biftek, bir kuzu başı, üç enginar, bir kâse süt yedim. Ne faydası var! Sonra hazmedemedim, haylinden hayli rahatsız oldum. Bugün elhamdülillah bir şeyim kalmadı; kalmadı ama, belâya bak ki, karnım doymadı, hem açım, hem korkumdan bir şey yiyemiyorum. Bakalım Hekim Ağalar onun için de bir ilâç yapacaklarmış»[19]. Sürgündeki ilk Türk ihtilâlcileri, açlıktan değil fazla yemekten hastalanıyorlar.

(*) İhtilâlci ilginç bir yaratıktır; içi karışık. İçinde sürekli bozulan dengeler olmalı. Kemal'in iç dünyasına girmeye çalışmak tuzakları bol bir serüven hazzı veriyor.

Abdülhamit'in sürgüne gönderdiği Kemal, sevgili kızını evlendirmek için Hamit'ten izin istiyor. Zorunlu değil, ancak istiyor. Hamit, Kemal'in çocuklarına hep iyi davranıyor.

«Telgraf
An Yıldız
Numara 2020, kelime 24, saat 5,25
Midilli Mutasarrıflığına

Kerimenizin Rifat Beye tenkihi, mahdumunuzun Almanya mektebine taraf-ı Hazret-i Padişahiden gönderileceği muktezayı emr-ü, ferman-ı Şehinşahiden bulunduğu tebliğ kılınır. 23 Eylül 98, Hafız Behram.»

Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal, İkinci Cilt, Birinci Kısım, İstanbul, 1948, s. 515.

Kızlar Ağası Hafız Behram Ağa'nın bu telgrafı ile Kemal'in kızı Feride ile Menemencizade Rifat evleniyorlar. Dışişleri eski bakanı Numan Menemencioğlu ve diğer Menemencioğlu'ları bu evlilikten geliyor.

Hamid, Kemal'in oğlu Ali Ekrem'e de çok iyi bakıyor. Okutuyor, saraya memur olarak alıyor. Babasının ününü miras alan Ekrem, Meşrutiyet döneminde de kollanıyor. Ancak Kemalist dönemde Üniversite reformu sırasında tasfiye ediliyor; tercüme heyetine veriliyor. Ekrem, bu işi kaybetmemek için de çok büyük bir hassasiyet gösteriyor.

Paris'te Türk İhtilâlcileri! Kemal'in çok yalnız olduğunu hissediyorum. Bir ihtilâlci, en içten sırlarını babasına açıyorsa, son derece yalnızdır. Kemal'in, babası Asım Efendi'ye gönderdiği zarfın içinden mektupla birlikte bir küçük istek pusulası da çıkıyor. Bu, pek büyük bir sıcaklık duyduğum Türk ihtilâlcisini çok iyi açıklıyor:

«Biraz âlâ Manisa kavunu çekirdeği;

Birer tane müslüman, rum ve ermeni kadın fotoğrafyası;

Birkaç okka rakı;

Balmumu içinde balık yumurtası;

Birkaç tane fes..»

Paris'e bir yabancının aracılığıyla gidiyor: Jean Pietry. Bir çok kaynaklarda Giam Pietri olarak geçiyor. Tarihçilerden daha çok roman yazarken tarih yazdığını düşünen romancılar tarafından abartılıyor. Halbuki ondokuzuncu yüzyıl Türkiye'si Batılı bir çok aydın için hâlâ eski görkemi hatırlatıyor; Avrupa politikasında önemli bir rol oynuyor ve bir çok yabancı için bir «karyer» sağlıyor. Gazeteci Jean Pietri bunlardan birisi; Mustafa Fazıl'ın delegasyonu ile Kemal ve Ziya'nın Paris'e hareketini sağlıyor. Şu da eklenebilir: Kemal, uzun yıllar beraber olacağı ve kendisinden yaşlı Ziya ile, Pietry aracılığıyla tanışıyor.

Mustafa Fazıl, Türkiye'nin ilk ihtilâlcilerini finanse ediyor. Düzenli olarak aylık veriyor. Aylık verme işi daha önce ve sonra Türk entelijansiyasının tartışmalarından birisi oluyor. Suavi, Türkiye'de aydınlar arasında sınırsız kötüleme eğiliminin başlatıcısı, yıllar önce Kemal ve arkadaşlarıyla kavgaya başladığı zaman bunu açıklıyor. Kemal ve arkadaşları, daha sonra gelen aydınlar tarafından Fazıl'dan para aldıkları için eleştiriliyor, kınanıyor ve çok zaman da reddediliyor.

Kemal'i reddetmek mümkün. Özgürlük var. Ancak daha tutarlı gerekçeler bulmak gerek. Çünkü Kemal'i Fazıl'dan para aldığı için reddetmek mümkün değil.

KEMAL'İN OĞLU ALİ EKREM'İN REŞİT GALİB'E YAKARIŞI

25.8.1933

Pek Muhterem Beyefendi,

Te'lif ve tercüme hey'eti azalığına tayin olunduğumu müsteşar vekili Avni Bey'in 10.8.1933 de gazetelerde vukua gelen beyanatından anlayarak zat-ı âlilerine arzı şükran etmek için devlethanelerine şitaban olmak istemiş isem de şiddetli surette hastalandığımdan bu vazifeyi ancak evvelki gün ifa etmeğe imkân arayabildim ve sizi o gün bulamadığım gibi bu sabah da mülâkat şerefinden mahrum kaldım. Pek küçük bir insana büyük bir iyilik ettiniz ve gayet temiz bir yüreğin hakiki minnettarlığını kazandınız; buna itimat buyurmanızı rica ederim. Henüz memuriyetim hakkında resmî bir emir almamış isem de kararınızın tebdil olunacağına ihtimal veremiyorum; şayet böyle garip bir muameleye maruz olursam gene size karşı şükran ve minnet hislerim payidar olacaktır. Çünkü siz benim feryadımı dinlediniz ve beni lütfen takdirinize mazhar ettiniz.

Gayet derin hürmetlerimi kabul buyurunuz, Beyefendi Hazretleri.

Mülga Darülfünun
Müderrislerinden
Ali Ekrem (Bolayır)

. . . . . .

A. Şevket Elham, Dr. Reşit Galip, Ankara, 1955, s. 143.

KEMAL İLE AYDINLAR

Türk aydınları Kemal ile yaşadılar. Hoşnut oldukları zaman Kemal'i düşünüp daha çok mutlu oldular. Yenilik yolunda yeni bir yola çıkarken Kemal'i hatırlayıp Kemal'den güç aldılar. Düşünmek istedikleri zaman Kemal'i buldular ve zaman zaman eleştirdiler. Ama hep Kemal ile yaşadılar.

Kemal'i anlayabildiklerini söyleyemiyorum. Türk aydınının, Aydın Üzerine Tezler'e kadar, Kemal'i anlayabildiklerini sanmıyorum. İki nedenle anlamaları imkânsız görünüyor: Birinci, neden ciddiye almamalarından ileri geliyor. Anlamak için, dost ya da düşman olsun, önce ciddiye almak gerekiyor. İkincisi yöntemleri geçerli bir yöntem olamıyor. Geçerli yöntem Aydın Üzerine Tezler'de ortaya çıkıyor. Tekrarlamıyorum.

Ölümünün ellinci yılında, İstanbul Üniversitesi konferans salonunda Kemal hakkında ve gençlere, bir konferans veren Profesör Fındıkoğlu, «tıpkı Lessing, Schiller... gibi o da şiire fikri, fikre aksiyonu ve işi karıştırdı, bu itibar ile bazı bilgisiz ve kültürsüz kimselerin Namık Kemal'i şairlik tahtından indirmeye çalışmaları, acınacak bir cehaletin nümunesidir» diyor (*). Nazım'ı kastediyor ve kuşku yok, yanılıyor.

Profesör Fındıkoğlu Ziyaettin Fahri, bu alanda, yanılgıya sınır tanımıyor ve ekliyor: «Hürriyet arayan Rus köylüsü kadar, hürriyet peşinde çırpınan Alman veya İtalyan da Namık Kemal'in hürriyet imajını düşünmektedir.» Daha önce de yazıldı; Türk aydınına göre, kendini kanıtlamak

---

(*) Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Namık Kemal ve İdeolojisi, Ankara, 1939, s. 3 ve 7.

için, mutlaka yabancı ellerde bilinmek gerekiyor. Bu nedenle olmalı, Profesör Fındıkoğlu, Namık Kemal'i Rus köylülerine kadar taşıyor.

Kötü niyetinden mi yapıyor, burası beni fazla ilgilendirmiyor. Yönteminin yanlış ve geçersiz olduğunu söylemek gerekli. İmkânsızı yazıyor. Bu, Kemal'in eksikliği sayılmamalı. Bir örnek verebilirim. Marx, Kapital'in ikinci Almanca baskısına yazdığı sonsöz'de Almanya'daki siyasal iktisatın geriliğine parmağını basıyor. «Siyasal iktisatın fışkırdığı toprak eksikti» diyor. Bu yüzden, Marx ekliyor, «bu 'bilimin hazır meta olarak İngiltere'den ve Fransa'dan ithal edilmesi gerekti; Alman profesörleri mektep çocukları gibi kaldılar.» Hiç kuşku yok; Kemal, Rus, Alman veya İtalyan demokrat yazarlarının yanında bir mektep çocuğudur. Rus köylüsünün demokrat imajına çok uzak kalıyor?

Bu neyi değiştirir? Kemal'in bir aydın ve bir eylem adamı olarak Türk toplumundaki önemini azaltır mı? Kesinlikle hayır. Ham çelişkilere, çok gelişmemiş entellektüel düzey denk düşer. Bunu ise çağdaşları o kadar fark etmezler. Daha sonraki kuşağın bakışı ise farklı olabilir; gelişmemişlik efsane olmaya engel sayılmayabilir.

Kemal, ilk ihtilâlci örgüt Yeni Osmanlılar'ın kurucuları arasında yer aldı; en önemlisi mi idi, çok önemli değil, fakat, en uzun yaşayanı oldu. Yenilikçiler, bir zaman geldi, Kemal'de birleştiler ve Kemal ile buluştular. İbrahim Temo, İttihat ve Terakki'nin kurucusu askeri tıbbiye öğrencisi. İshak Sükûti, bir diğer kurucu ile şöyle buluştu: «Vaktaki bir ders esnasında dışardan getirdiğim el yazılı Namık Kemal Bey'in rüyasını okurken, İshak Sükûti arkamdan görmüş, teneffüshaneye çıktığımız zaman, benimle dargın ol-

masına rağmen 'Aman kardeşim İbrahim Edhem, beni affet, seni iyi tanıyamamışım, Kemal Bey'in Rüyasını bir akşam için bana da ver, okuyayım' dedi» (*). İki kurucu böyle anlaştılar, dört olunca İttihat ve Terakki'yi kurdular.

Resneli Niyazi, silâhı ve birliği ile dağa çıktı ve Meşrutiyet'in ilânını istedi. Bu Meşrutiyet kahramanının anılarına göre, kendisini, Kemal yetiştirdi. «Okul arkadaşlarımla ve özellikle toplumla dünya durumundan söz ettikçe Namık Kemal'in, bu büyük yurtseverin saygıdeğer adı, anıtlaşan kişiliği, ortaya koyduğu yapıtları söz konusu oluyor, bunların aydınlığıyla ulusun büyüklerine, siyaset alanındaki büyüklerimize millet yoluda yararlıkları görülenlerden söz edebiliyorduk. Böylesine bilgisi olan, yüksek zekâsı alkışlanması gereken, yurt uğrunda tuttuğu yolu değerlendirilmesi gerekirken bir köşeye itilip atılıvermiş olması beni düşündürüyordu. Bu düşüncelerin altında kaynayan kanımı, varlığımla o yükselişi önleyen engelleri yok etmek yolunda ölümü göze almayı görev sayıyordum» (**). Kemal'ı düşünmek, yirminci yüz yılın ilk yıllarındaki yenilikçilere özveri yağdırıyor. «1894 de Pangaltı'da Harp Okulu'na girdiğim zaman kendimi bir zındanda tutüklu sayıp okuldan, askerlikten tiksinmeye başlamıştım. N. Kemal'in ve onun gibilerin eserlerini ve adlarını ağzına almak en büyük suç olan bir yerde bulunuyordum.» Abdül-

---

(*) Doktor İbrahim Temo, İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemat-ı Vataniye ve İnkılâb-ı Milliye Dair Hatıratım, Romanya, 1939, s. 11-12.

(**) Resneli Niyazi Bey'in Anıları, İstanbul, 1975, s. 21-22. Yayınevi dilini sadeleştirmiş; bunu yaparken oldukça bozmuş.

hamit'in Harp Okulu'nda Kemal bir kıvanç kaynağı oluyor.

Tüccar, komünist, kemalist, dilci ve benzeri tüm meslekleri gezmiş olan Ahmet Cevat Emre de şunları yazıyor: «İdadi üçe ve Harbiye bire geçtiğim seneler, Girid'e gitmiştim. Suda'da anneannemin, Resmo'da anneciğimin yanında ancak iki üç hafta kaldım, tatil aylarımın kalan zamanını Hanya'da Vali Hasan Paşa'nın oğlu arkadaşım Yahya Hayati ile geçirdim. Millet ve vatan için yüreği çarpan, kültürlü, şair ruhlu bir gençti. Onda kitaplar pek çoktu: Namık Kemal'in, Abdülhak Hamid'in, Ziya Paşa'nın, Şinasi'nin, Eşref'in, Sezai Bey'in... hemen bütün yasak kitaplarını onun evinde okudum» (*). Öyle anlaşılıyor, Abdülhamit devrinde yenilikçilerin birbirine en büyük ikramı başta Kemal'inkiler olmak üzere yasak kitaplar oluyor.

Abdülhamit döneminde Servet-i Fünun kurucusu ve sahibi, Cumhuriyet döneminde mebus ve Bomonti biraları sahibi Ahmet İhsan, anılarında, Mülkiye'ye ilk girdiği günün heyecanını silemiyor. 1882 yılında bir gün, Mekteb-i Mülkiye-yi Şahane'de ilk gün kabartma haritaya bakıyor (**). Mektep Müdürü ve bu çalışmada Tarih Konuşmaları adlı kitabından çok yararlandığım Abdurrahman Şeref Bey'in nutkunu dinliyor: «Efendiler! Biz bu yerleri hep cehil yüzünden kaybettik. Ne mutlu bana ki yere yapılmış şu haritayı görünce anlayacak genç efendilerden hiç olmazsa elli tanesini memlekette mevcut görüyorum. Okuyunuz, çalışınız, memleketin muhtaç ol-

---

(*) Ahmet Cevat Emre, İki Neslin Tarihi, İstanbul, 1960, s. 31.

(**) Benim öğrenciliğimde de Mülkiye'de kabartma bir harita vardı

duğu ilim sahibi memurlar olunuz, bu mektep bu maksatla açılmıştır» (*). Tarihci Abdurrahman Şeref, sözlerini anlayacak elli genç efendi bulunca mutlu oluyor; haksız olduğunu söyleyemem.

Bundan sonrasını Ahmet İhsan ekliyor: «Mülkiye Mektebi'nin ilk sınıfında ilk günü geçirip 'trampet' sesinden sonra sokağa çıkmış idim. Bahçedeki harita ve harita üzerinde gördüğüm kaybolan vilâyetlerin şekilleri gözümün önünde idi.. Namık Kemal'in 'Vatan Silistre' piyesini yeni okuduğum için harita ile büyük vatanperverin eserindeki coşkun kelimeler dimağımda ateş saçıyordu.» Kemal, gençlerin dimağlarında ateş yakıyordu.

Şimdi yakmaz. Ancak Vatan yahut Silistre'nin şimdi gençliğin dimağında ateşler yakmaması, bir zamanlar yaktığını yadsımak için bir neden olmamalı. Şimdi Kemal'in yerini çok iyice saptamak gerek. Çünkü bu yerin iyice saptanması tarihin ayracına bir örnek olabilecek. Tarih, bulaşık ve karış kalıbından neyi «ileri» olarak alıp saklayacak, buna bir yaklaşım Kemal örneğinde bulmak mümkün

Öyleyse yeni tez: Kemal, yeni kavramlarla eskiyi korumak istedi. Önemli olan budur. Fizyokratlar, yanlış olan bu değer kuramı ile toprap sahipliğinin çıkarlarını pekiştirmek istediler. Bu istek tarihle mahkûmdur; ancak değer kuramı kavramı, yakıcıdır. Toplumun işleyişine egemen bir ilkenin, bir değer yasasının var olduğunu ileri sürmek, çok büyük öneme sahip bir ileri adım oluyor.

(*) Ahmet İhsan (Tokgoz), Matbuat Hatıralarım 1888-1923, Birinci Cilt, İstanbul, 1930, s. 21-22.

Kemal, tarihle mahkûmdur. Bugün çok iyi anlaşılıyor. Kemal, Osmanlı devletini korumak istiyor, mümkün olmadığı bugün açık. Kemal, bunu, Osmanlı milleti ve Osmanlı vatanı kavramlarıyla yaşatmak istiyor. Zavallı Kemal, imkânsızın peşinde koşuyor. Ancak gecikmiş bir ortaçağı yaşayan Osmanlı toplumunda vatan ve millet kavramlarının son derece yakıcı olduğunun kabul edilmesi gerekiyor. Vatan ve millet için «insan» gerekiyor; Kemal yeni insanı yaratmaya çalışıyor.

Felek her türlü esbab-ı cefasın toplasın gelsin,
Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azimetten!

Bu ne kadar yeni ve ne kadar yakıcıdır? Sultan için ve sadece bu yolda ölmeye alışmış bir yığına «millet yolunda» ölmeyi aşılamak kadar yeni ve değerli bir hizmet olabilir mi? İnsanlara, sultan dışında ve toplumu için ölmeyi öğretmek, onları «insan» yapmak demek değilse, peki nedir?

Muini zâlimin dünyada erbab-ı denâettir,
Köpektir zevk alan seyyad-ı bîinsafa hizmetten!

Buna, bugünün ölçülerinde, şiir demeğe pek imkân yok. Ama anlamı hâlâ yakıcı: Zalimlerin yardımcıları alçaktır. Kemal, insanı tanımlamaya çalışıyor. İnsafsız avcıya hizmetten zevk alan köpektir. İnsanlar, köpeklerden farklı olmalıdır; Kemal, «yeni» insanına bunları anlatmaya çalışıyor. Köpek, en sadık hizmetkârlardan birisidir; ancak insanı köpeklikten ayıran insafsıza hizmet etmemesidir. Ne kadar basit! Ancak tarihin belli bir kesitinde yazılması gerekiyor. Kemal, burjuva-demokrat insanın ayrılmaz özelliklerin-

den birisi olan vatan sevgisi ile ulusu için ölmeyi, Türkiye'ye getiriyor.

Bu, bir neslin aşkı oluyor; hatırlandıkça mutluluk veren. Kemal, bir nesil için özlem oluyor, resimleriyle yaşanan. Osmanlı'dan müdevver, paşazade ve Cumhuriyet'in bakanı, büyükelçisi, Hamdullah Suphi Bükreş'e büyükelçi oluyor. Yazılan anılarında var: «Bir gün son zamanlarda Bükreş'te iken masamın üzerine Namık Kemal'in resmini taşıyan bir pulu memleketten gelen bir mektubun üzerinde seyrettim» (*). Devamı şöyle: «Bu benim en mesut olduğum günlerden biridir. Mahallemde öksüz bir çocuk olarak ilk senelerimi geçirirken bu büyük vatan ve ihtilâl şairi akşam saatlerinde cebimdeki deftere geçmiş sesiyle bana nasihat etti, yol gösterdi. Onu babamdan daha yakın bir manevi babam, velinimetim diye saydım ve sevdim.» Okuyanlar Hamdullah Suphi'yi ve Namık Kemal'i sevmeyebilirler; etkinliğini kabul etmezdik edemezler.

Türkiye'de Kemal'in işlevi aşılmıştır; bir aydın olarak Kemal'e duyulan sevgi aşılamadı. Yalnızca Nazım ile karşılaştırabiliyorum. Burada Hüseyin Cahit'in anılarına geliyorum: «Gençlerde Yurt ve Özgürlük aşkını uyandırmak bakımından Namık Kemal'e bu ülke, sonsuza değin bir borç yükümlülüğüyle bağlı olmamalıdır. İnanırım ki benim ve kuşağımın en büyük ruhsal eğitimcisi, yol göstericisi odur. Bugün bile Namık Kemal adını anarken içimde bir saygı coşkusu, bir sıcaklık duyarım» (**). Aydın Üzerine Tezler'in daha son-

---

(*) Mustafa Baydar, Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, Menteş Kitabevi, tarihsiz, s. 30.

(**) Hüseyin Cahit Yalçın, Edebiyat Anıları, İstanbul, 1975, s. 46

raki kitaplarında Hüseyin Cahit'e yer ayırabilecek miyim, bilemiyorum. Şu kadarını söyleyebilirim: Hüseyin Cahit, sadakatı bilmeyen bir yazardır, eğer Kemal için bunları yazıyorsa, borcu yazdığından kat kat fazladır.

İleri geçmek için geriye dönüyorum. Refik Nevzad'ın kardeşi Tevfik Nevzad, Hizmet'in 17 Ocak 1888 tarihli sayısında yazıyor: «Osmanlıların medar-ı iftiharı olan edib-i âlikadr utufetli Kemal Beyefendi Hazretlerinin yazmakta oldukları ötedenberi sezilmekte olan Osmanlı tarihinin birinci cüzü bu defa matbuat sahasında göründü» (*). Devam ediyor: Edebî iktidarı yalnız bizde değil, diğer milletlerde de tasdik edilmiş olan Kemal Beyefendi Hazretleri, Osmanlı ediblerinin en başında gelmekle beraber, bu kıymetli eseri de, Osmanlı kütüphanesini baştan süslese yeridir.» Övgüler sürüyor: «Osmanlılar Kemal Bey gibi zekâsı kuvve-i tamikiyyesinden, kuvve-i tamikiyyesi de iktidar-ı edibanesinden velhasıl meziyyet-i fâdılânelerinin herbiri yekdiğerinden parlak olan harika-i rüzgâr'ın kalemlerinden çıkmış bir tarihe şiddetle muhtaç idi. O ihtiyaçlarının izale ve noksanlarının Hame-i Kemal ile ikmal olduğunu gördükleri için Osmanlılar cidden mesrur olmalıdırlar.» Kemal için hârika-i rüzgâr deyimi kullanılıyor ve değerinin, başka ülkelerde de kabul edildiği yazılıyor. Bu büyük övgü, Kemal'in öldüğü yılın başında çıkıyor.

Hangi yabancı ülkelerde Kemal'in değeri kabul ediliyor? Bilinen şu: Kemal, yaşadığı yıllarda Rusya'da tanıtılıyor. Orta yolcu Vestnik Evropi, Kemal'in çalışmalarını yakından izliyor ve övgüyle söz ediyor. Fakat Kemal'den asıl sıcaklıkla söz

---

(*) Ziya Somar, Bir Adam'ın ve Bir Şehrin Tarihi: Tevfik Nevzad - İzmir'in İlk Fikir - Hürriyet Kurbanı, İzmir, 1948, s. 17.

eden Gordlevskiy oluyor. Eğim Devrimi'nden sonra Bilimler Akademisi üyesi olan Gordlevskiy, 1912 yılında Moskova'da yayınlanan çalışmasında «Osmanlı yazarları arasında adı Kemal Bey kadar saygı uyandıran bir başkası yoktur» diyor (*). Profesör V. Gordlevskıy, Rus okuyucularına, Kemal adını söylemenın bile Türk gençleri hakkında kovuşturma açılması için yettiğini duyuruyor.

Kemal'e duyulan ilgi, hükümet baskısının, hiç bir zaman yurt sevgisi ve özgürlük alevini bastıramadığını gösteriyor. Çok ilginç, Türkiye yabancı işgaline uğradığı zaman, Kemal'i yasaklayanların ülkesi olmaktan da çıkıyor. Halide Edib, ünlü Sultan Ahmet mitinginin ünlü kadın hatibi, karanlık günlerde Sultan Ahmet meydanını dolduran yığınlara umut aşılamak için şöyle bağırıyor: «Fatihlerin, Yavuzların, Kanunilerin ülkesi istiklâlsiz kalamaz. Onların torunları sizler, Mithat Paşaların ve Namık Kemallerin vatanı asla hürriyetten mahrum edilemez» (**). Ne kadar öğretici; yurt, baskıcılara değil, özgürlükten yana olanlara yazılıyor.

Karanlık günlerde Kemal akla geliyor. Kemal öldüğü zaman, Mustafa Kemal yedi yaşında oluyor. Mustafa olarak doğan Mustafa Kemal'e öğretmeni Kemal adını eklerken belki de Kemal'i düşünüyor. O sırada öğretmenlerin aklına gelebilecek bir başka Kemal yok. Mustafa Kemal de ilk umudların ışıldadığı bir zamanda aklına Kemal'i getiriyor. 13 Ocak 1921 tarihinde İnönü'den «zafer» haberlerinin geldiği bir zamanda Ankara'daki Millet Meclisi heyecanlanıyor. Başkan Mus-

---

(*) V. Gordlevskiy, Oçerki po Novoy Osmanskoy Literature, Moskva, 1912, s. 27.

(**) İlhan Darendelioğlu, Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri, İstanbul, 1977, s. 53.

tafa Kemal kürsüye çıkıyor ve konuşuyor (*): «Arkadaşlar, Muhiddin Bey'in (Muhiddin Baha, y.k.) gayet kıymetli sözlerinin hasıl ettiği hissiyata terceman olmak üzere bir iki kelime arzedeceğim. Milletimiz bugün bütün mazisinde olduğundan daha çok ve ecdadından daha çok ümitvardır. Bunu ifade için şunu arzediyorum. Kendilerinin tabiri veçhile Cennet'ten vatanımıza nigehban olan merhum Kemal demişdir ki,

Vatanın bağrına düşman dayadı hançerini
Yok mudur kurtaracak bahtı kara maderini

İşte ben, bu kürsüden, bu Meclis-i Âli'nin reisi sıfatiyle Hey'et-i Âlinizi teşkil eden bütün âzanın her biri namına ve bütün millet namına dirum ki.

Vatanın bağrına düşman dayasın hançerini,
Bulunur kurtaracak bahtı kara maderini.»

Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı'nda sözde ya da gerçek ilk ışıkların parladığı bir zamanda Kemal'e cevap vermek gereğini duyuyor (**).

(*) Büyük Millet Meclisi Zabıtları, Yedinci Cild, s. 347

(**) Hamdullah Suphi, anılarında, Ankara'daki Türk Ocağı'nın yeni binasına, açılıştan önce Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'i davet ettiklerini yazıyor. Bir mermer üzerine Gençliğe Hitabesi yazılıyor. Bir mermer boş duruyor ve Mustafa Kemal sorunca, «buraya Namık Kemal'in bir ihtilâl şiirini kazdırmağı düşünüyorum» diye cevap veriyor. Hamdullah Suphi devam ediyor: «Bir saniye durmadı. Cevabımdan çok nahoşnut olduğunu, yüzünde, onu karşılayanlar hep beraber seyrettik..»

Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları, op. cit. s. 308-309.

Bunu anlıyorum: İhtilâl yerleşinceye kadar ihtilâlci yalnız olduğunu düşünür.

Anadolu İhtilâlcileri de Kemal ile yaşıyorlar.

1960 yılına kadar devam ediyor. 1960 27 Mayıs'ına yol açan öğrenci eylemlerini biliyorum. 1950 yıllarının ortasından başlıyor. Başka yerde yazdığımı sanıyorum, burada tekrarlıyorum: Türk gençliğinin, Cumhuriyet dönemi kütlesel ve ilerici eylemleri işte bu dönemde başlar. Polisle çatışma da bu dönemde başlar. Türk gençliği ilerici ve gerici olarak ikiye ayrılıyor; bir tarafın başında ben bulunuyordum.

27 Mayıs'ı doğuran kütlesel öğrenci eylemleri 28 Nisan'da İstanbul Üniversitesi'nde başladı; başlarında arkadaşlarım vardı. 29 Nisan'da «biz» Ankara'dakini başlattık. O günden sonra Büyük Millet Meclisi'nin kurduğu ve tutuklama yetkisi olan Tahkikat Komisyonu, beni, aramaya başladı, 26 Mayıs akşamına kadar da aradı. Aslında İstanbul ve Ankara'daki eylemler Tahkikat Komisyonu'nu protesto etmek için açıldı.

Castro'nun ihtilâli yeni başarıya ulaşmıştı, önde olan arkadaşlarımızdan birisi «Kastro Nuri» oldu. İstanbul'daki Hukuk Fakültesi'nde «Kastro Nuri» konuşarak 28 Nisan eylemlerini başlattı. Şöyle dedi (*): «Tahkikat Komisyonu'nun yeni aldığı kararlar hukukçuların şeref ve haysiyetine indirilen ağır bir darbedir. Hepimizi dışarıda bir mücadele bekliyor, bu hürriyet mücadelesidir. Fazla bir şey söylemeyeceğim. Yalnız Namık Kemal'in bir şiirini size hatırlatacağım:

«Felek her türlü esbab-ı cefasın toplasın gelsin
Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten»

(*) Emin Karakuş, Kırk Yıllık Bir Gazeteci Gözüyle İşte Ankara, İstanbul, 1977, s. 446.

1960 yılı baharında Türkiye'de Castro ile Namık Kemal birleşiyor.

Bu, Kemal için ilginç bir tecelli oluyor. Çünkü Türkiye'de sosyalist hareket, bir huruç döneminde olmalı, Kemal'e başkaldırıyor. Bunun ilginç ve Türk aydın tarihinde düzeltilmesi gereken yanılgılı yanları var. Yanılgılı yanını, bir başka yerde, düzeltmeğe çalıştım; burada değinmekle yetinmeğe çalışıyorum. Zekeriya ve Sabiha Sertel'in çıkardığı Amerikan usulü bir dergi olan Resimli Ay, 1929 yılında düzeltmen olarak Nazım'ın katılmasıyla ray değiştirdi. Nazım, düzeltmenlikle başlayıp çok kısa bir zamanda, boşlukta olduğu anlaşılan, bir yerleşmiş dergiyi başka bir yörüngeye oturtunca, aşırı bir bireysel güvenin etkili olması da mümkün, «Putları Yıkıyoruz» kampanyasını başlattı. Dergi'nin sahibi ve başyazarı Zekeriya Sertel, daha sonra anılarında, bu olaydan bahsederken şunları yazdı: «Putlaşmış eski ünlülere karşı bir saldırıya geçtik. İşe en çok sevilen Namık Kemal ile başladık. Namık Kemal'in bir burjuva şairi olduğunu ve kendi sınıfının çıkarlarını savunmaya çalıştığını belirttik. Namık Kemal'in sanat hayatı üzerinde soruşturmalar düzenledik. Röportajlar yayınladık. Ahlâk ve vatan sevgisinden söz ettiği halde, Saray'ın parasıyla yaşadığını anlatmaya çalıştık. Bu yayınlar ortalığı sarstı. Düşmanlar ayaklarının altındaki toprağın sallanmaya başladığını duydular» (*). Bu kampanyayı, Aydın Üzerine Tezler'in üçüncü kitabında yazabilmeyi ve degerlendirmeyi umuyorum. Şimdilik söyleyeceklerim şu kadar: Zekeriya Sertel yanlış hatırlıyor ve uydu-

---

(*) M. Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım 1905-1950, 1977, s. 162.

ruyor. Resimli Ay, Namık Kemal'i Yıkmak için değil yüceltmek için kampanya açıyor. Bu kampanyadan bazı sayfaları buraya, Aydın Üzerine Tezler'in birinci kitabına, alıyorum (*). Böylece, ikinci kez, Türk aydın tarihinde çok yerleşmiş olan bir yanlışı düzeltmiş oluyorum.

Bu yanlış nereden geliyor? Türk yenilikçi hareketler tarihi içinde sol tarih oldukça karışık konumunu korumakta devam ediyor. Nazım'ın otobiyoğrafik romanının bu karışıklığa önemli bir katkı olduğunu belirtmem gerekiyor. Nazım, bu romanında, kendi eylemlerinin onurunu başkalarına dağıtıyor; başkalarının eksikliğinin bir bölümünü üzerine alıyor. Öyle görünüyor, Zekeriya Sertel anılarını yazarken, daha sonra kötülemek ihtiyacını duyduğu, Nazım'ı örnek alıyor. Çünkü, Kemal'i kötüleme kampanyasını Nazım başlatmak istiyor. Sanıyorum, Zekeriya Bey buna izin vermiyor.

Nazım dolaylı olarak yapıyor. 1935 tarihli ve eski dostu Peyami Safa için yazdığı «Bir Provakatör Üstüne Hiciv Denemeleri», Peyami'yi aşıp

---

(*) Zekeriya Bey, «şimdi düşünüyorum da, o vakit pek ileri gittiğimi anlıyorum» diye yazıyor ve üzüldüğü belli oluyor. ibid., s. 164.

Zekeriya Sertel, iki kez, boş yere üzülüyor. Birincisi, pek ileri gitmemiş olduğunu gösteriyorum. İkincisi, toplumsal pratik ders kitaplarına benzemez. Öyle ileri gitmeden mesafe alınmaz.

Tekrarlıyorum: Jakoben Terörü olmasa, Fransız İhtilâli olmazdı. Robespiere'in ileri gitmiş olduğu söz götürmüyor. Ama neye göre ileri? Fransız İhtilâli'nin çekildiği mecraya göre ileri gidiyor. Fakat Robespiere, daha ilerideki mecralar için iz açıyor.

Zekeriya Bey üzülmemeli. Ben Zekeriya Bey'in yapmadıkları için üzülmüyorum.

Kemal'e ulaşıyor. Ortalarından bir yerden şöyle devam ediyor:

.....
Bir düşün oğlum,
Bir düşün, ey, göbekli patron veletlerinin
doğru yol göstericisi,
bir düşün ey yetimi Safa,
bir düşün ve hatırla ki, son defa!
O, takma aslan yeleli Namık Kemal üstadın
senin;
abanoz illerinden
zenci kölesinin
som altın taslarla şarap içerek
ey didarı hürriyetin dizinde
kendi kendinden geçerek:
- yüksel ki, yerin
bu yer değildir,
Dünyaya geliş
Hüner değildir!
demiş...
Sen de yükseldin uyup
onun sesine
..... «La dam o kamelyanın» fesli figüranlığından
Ahmet Haşim'in «Degüstasyon»daki iskemlesine... (*)
.....

Nazım, Peyami'yi hicvederken en keskin oklarını Kemal'e atıyor. Türk yenilikçi hareketler tarihinin, adı suç sayılan bu iki gencinden daha genci, kendinden önce gelene başkaldırıyor. La

---

(*) Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, Birinci Cilt, Sofya 1967, s. 271-272

Degüstasyon, İstiklâl Caddesi'nde sanatçıların gittiği ve hesaplı bir içkili lokanta idi, kapandı.

Dam O Kamelya'nın buradaki yeri, Nazım'ın gerçekçi sanatına karşın, Osmanlı döneminde hakikiyun, Kemal'in romantizmini, Osmanlı zamanında hayaliyun, eleştirmesinin yanında, Kemal'in Dumas ile tanışmış olmasından doğuyor. Kemal'in en ayrıntılı biyoğrafisinde şu bilgiler de yer alıyor: «Dumas'ın hayatına çok giren Teodor, pek benzediği Kemal'i Fransız romancısıyla tanıştıracak kadar sevecekti. Ve Kemal'in Paris'te görüştüğünü bildiğimiz tek müellif Aleksandre Dumas père'dir» (*). Anlaşılan, Kemal'in Paris'te Baba Dumas ile tanışmış olması, bir zamanlar, fazla «kullanılmış» oluyor.

Ben sadece ölen babamdan ileri,
doğacak çocuğumdan geriyim,
ve bir kavganın adsız neferiyim...
Ey ihtisas mahkemeleri kaçağı
ve Despinis kokonun aftosu,
ey marka malı kör
provakatör.

Diyen Nazım, kendisini ve Peyami'yi anlatıp karşılaştırdıktan sonra devam ediyor ve bir fırsatını bulup tekrar Kemal'e dönüyor.

Bir düşün oğlum
bir düşün ey yetimi Safa,
bir düşün ve benden öğren ki son defa:
F i k i r dediğin
şeyin
Karapet ustanın udına benzemez suratı.
O, ne şapırtılarla çiğnenen bir sakız,
ne «Vatan-Silistre» de Abdullah çavuşun tiradı,

(*) Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal, Birinci Cilt, İstanbul, 1944, s. 589.

ne de «Bir akşamdı» da müteverrim bir bayan ilâcıdır.

O, şahlanmış bir kavga atı,
kalın kabzalı bir savaş kılıcıdır.
Bu ata atlıyacak yürek
Ve bu kabzaya bilek
gerek...

Böyle bitiyor. Bitiyor mu? Nazım, bir büyük şairdir; böyle bitmez. Kemal'den doksan yıl sonra Paris'te «Paris Üstüne Bilmeceler» yazıyor. Ne güzel başlıyor!

Hangi şehir şaraba benzer?
Paris.
İlk bardağı içersin
buruktur,
ikincide vurur dumanı başına,
üçüncüde mümkünü yok masadan kalkmanın,
Garson, bir şişe daha getir!
Ve artık nerde olsan, nereye gitsen
Paris'in ayyaşısın iki gözüm. (*)
.....

Ve ne güzel sürüyor! Paris'te Nazım bir borcunu ödüyor.

Pariste en çok neyi sevdın?
Parisi.
Pariste kime çiçek götürdün yoldaşım?
komunacıların duvarına
bir de dal gibi dilbere.

(*) Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, İkinci Cilt, Sofya, 1967, s. 177.

Pariste kimi gördün seninkilerden?
Namık Kemal'i, Ziya Paşa'yı, Mustafa Suphi'yi,
bir de gençliğini anamın
resim yapar
firenkçe konuşur
dünya güzeli,
bir de genç kızlığını Miminin.
.....

Böyle bitiyor mu? Bununla sona eriyor mu? Bununla Nazım, kendisine yakışanı yapıyor. Daha önce yaptığı ise bir güzel tortu bırakıyor. Kemal, tartışılıyor. Tartışılması gerek; çünkü Kemal «put» değil. Bir «iyi yürekli» adam. Nazım'ın da, Kemal'in de bu yanı pek çarpıcı. İkisi de «iyi yürekli» ve canlı ve yüksekte duruyor.

Yenilikçi «iyi yürekli» olmak zorunda. «Daha evvel, ben henüz çocukken, sokakta bir landonun içinde bir baş gördüm. Baş diyorum, çünkü onun yalnız başını gördüm, bir baş ki bir güneş gibiydi; Namık Kemal» (*). Bunları Halit Ziya Uşaklıgil, anılarında, yazıyor. Kemal'in güneşe benzetilmesini pek fazla yadırgamamak gerekiyor. Yüzünün «kırmızı turp gibi» kızıl olduğunu yazıyor. Ancak «güneş gibi» gelmesi iyi yürekli olmasından da kaynaklanıyor. Yeni Osmanlılar arasında, saptamalarıma göre, «insan» yanı en güçlü olanların başında geliyor, arkadaşlarından zor kopuyor. Ama, bu zorluk bir zaafın sınırlarına gelirken, duruyor. «Galiba bir menfasından öteki menfasına gitmek için İzmir'den geçiyordu; bir kenara sindim; büyüklüğünü idrâ-

(*) *Halit Ziya Uşaklıgil. Kırk Yıl, İstanbul, 1969, s. 252.*

kin alamayacağı bir büyük gök hâdisesi görmüş gibi âdeta korku içinde donarak... «Halit Ziya böyle sürdürüyor. Kemal'in bir büyük karizması olduğu anlaşılıyor; bu aynı zamanda «iyi yürekli» bir kavgacı insan olmasından ileri geliyor. Saf, yer yer çocuk gibi, her ihtilâlci bir anlamda çocuk gibidir. Nazım mı? Bir çocuk'tur. Şiirde ise bir «dev çocuk».

«Dev çocuk», Kemal'e isyan kıvılcımını yaktı. Kıvılcım yanmıştır; yanmamış sayılması mümkün değil. Bir işareti şurada: «Nihal Atsız Nazım Hikmet'e çatan bir broşür yayınladı. Bu broşürün sonunda Abdülbaki Gölpınarlı'nın da Nazım aleyhine bir broşür yayınlamasının nedeni Nazım Hikmet'le Peyami Safa arasında başlayan polemikti. Nazım, Peyami aleyhine yazdığı yergide Namık Kemal'i yeren dizelere de yer vermişti. Bunun üzerine ben Namık Kemal konusunu işleyen ve Nazım'ı savunan bir broşür hazırladım Bunu Nazım'a okudum. Nazım bunu beğendi» (*). 1930 yıllarında Türk sosyalistleri Kemal aleyhinde bir broşür yayınladı.

Yayınlanan broşürün Abidin Nesimi'nin hazırladığını yazdığı broşür olup olmadığını bilemiyorum. Görmedim. Bulamadım. Bulmak için hiç sevmediğim Millî Kütüphane'yi de aradım; yok. Yasaklanmış ve hâlâ yasak olabilir.

Fakat «Projektör» var. İlk sayısını görebildim; 1936 Mart tarihini taşıyor. Kapağını buraya alıyorum. «Millî Edebiyat Yok, Sınıf Edebiyatı Var» başlıklı yazının imzası «C.E. Zade».. Nazım'ın akrabalarından Ezine'leri hatırlatıyor; kesin yazmak mümkün değil. Ancak Projektör'ün

---

(*) Abidin Nesimi, Türkiye Komünist Partisinde Anılar ve Değerlendirmeler 1909-1949, İstanbul, 1979, s. 178.

İÇİNDEKİLER

1 Projektör niçin çıkıyor?
2 Habeşistan'a tankla medeniyet götüren kardinal.
3 Millî edebiyat yok, sınıf edebiyatı var.
4 Saylav bayanlar, neye bağır mıyorsunuz? Kadınlardan yol vergisi istiyorlar.
5 Münevverlerin ıstırabı var.
6 İslâm enternasyonalı.
7 2 İlân: Ahmet ağanın eşeği, Mehmedin çocuğu.
8 Küçük sanayiin yıkılışı.
9 Vakalarla karşı karşıya.
10 Çin meselesi
11 Ticaret haline gelen doktorluk hakkında bir anket
12 Emperyalizm, müstemlekecilik ve medeniyet.
13 İmparatorluk propagandasına âlet edilen ölü.
14 Mısır ihtilâlinin iç yüzü.
15 Belediye, hammallar cemiyeti ve reisi.
16 Esmer örümcek.
17 Klâsik iktisadi millî.
(İktisad hakkında bir profesöre cevap)
18 Fransa'daki halkcı cephe ve programı.
19 Habeşistandan İtalyan askerlerine gelen mektuplar.
20 Odamda seyahat
21 Ay içinde ismi geçenler.
22 Roman: Kuyucuklu Yusuf.

arkasında Sabiha Sertel'in olduğu kesin.

«Projektör» bir parti yayını mı, yoksa bağımsız ya da kopuk bir hareket mi? Cevaplayabilecek durumda değilim. 1936 yılında «parti» Türkiye'deki «resmî» ideolojiye çok yaklaşmış durumda. Resmî ve oluşmakta olan Kemalist ideoloji ise sınıfların varlığını reddederek bir «millî» yolu belirlemeye çalışıyor. Dolayısıyla Projektör'ün yazısının başlığı «resmî ideoloji» ile son derece çelişik bir durum yaratıyor.

«Namık Kemal'i 19 uncu asrın ikinci nısfını dolduran bir şair, bir mütefekkir, bir ideolog olarak gösteren tarihçiler ve edebiyat tarihçileri esaslı bir sualin cevabını veremiyorlar.» Bu, Projektör'de bir ciddi soru sorabilmek için başlangıç oluyor. «Namık Kemal kimin ve hangi sınıfın ideoloğu idi? Daha açık söyliyelim: Namık Kemal kibar tabakanın mı, büyük tüccar sınıfının mı, küçük esnaf, tarlası ve öküzü olan köylünün, küçük dükkâncının mı, yoksa amele ve ırgadın mı mütefekkiri idi?» Bu sorudan sonra bir cevap var: «Edebiyat tarihçesi işte bu mühim suale cevap vermemiştir.» Bu cümle değiştirilmeli ve şöyle: Nazım'a ve Projektör'e kadar Türkiye'de bu soru sorulmadı. Ciddi soru sorulmadan ciddi cevap olamıyor.

«Namık Kemal ömrünün sonuna kadar dinci olarak kalmıştır. Dikkat etmeli ki dindar demiyorum, kendisi bizzat dindar değildi zannederim. Tercüme-i halinin bu ciheti, çok dikkate değer. Osmanlı padişahlarına, halifeliği miras bırakan İslâmiycte şiddetle merbuttu.» Gayet mütevazi bir baskıya sahip olan Projektör'ün bu ayırımın altını çizmek gerek. Bir örnek verebilirim: Amerika Birleşik Devletleri'nin önde gelen akademik kuruluşlarından birisi olan Princeton Üni-

versitesi'nde doktora yaparak bunu «The Genesis of young Ottoman Thought» adı altında aynı üniversitenin yayınevinde yayınlanan Şerif Mardin'in kitabında bu inceliğin ve çözümlemenin binde biri yok. Kemal, bir müneccimbaşının oğlu olmakla birlikte, dindar değildi, dinci olmak ihtiyacını duydu. Çünkü, Aydın Üzerine Tezler'in tezine göre, kendisini ve entelijansiyayı «halka dayamak» istiyordu. Dindar halka dayanmak için dinci olmak» gereğini duydu.

Öyleyse bir ara sonuç: Bilim, yazıldığı kâğıdın kalitesinden veya basıldığı kitabın yayınevinden anlaşılmıyor.

«Namık Kemal 'vatan' ve 'millet' aşkının bir timsali gibi görünmektedir. Fakat bu vatan nedir, bu millet kimdir?» Bunun cevabını veriyor: «Burjuvazi için lâzım olan vatan ve millet davasını aristokrasının iktisadı vaziyeti ile telif etmiştir.» Doğru olanı şu: Vatan ve millet, burjuva devlet için gerekiyor. Devam ediyor: «Namık Kemal Türk romantizminin babasıdır.» Soğuk ve doğru; Kemal, Osmanlı toplumunda «insan» yaratmak istiyor. Yalnız insan romantik oluyor. Aydın Üzerine Tezler'in tezlerinden birisini daha tekrarlamak gerekiyor: Gerçekçilik bir kütleselliğin vargısı oluyor. «Dinde, felsefede, siyasette idealist olan Namık Kemal, tabiidir ki, sanatta romantik olacaktır.» Kuşkusuz.

Şimdi daha soğukkanlı olmak zamanıdır; Projektör'ün de soğukkanlı olabildiğini düşünmek mümkün. «Müteakip nesillerin gençliği, Meşrutiyet gençliği ve muasır gençlik kısmen, onu idealize etmiye mütemayildir.» Şimdi aynı soru tekrarlanabilir: Projektör bir «parti» yayını mı? Bu soruya, şimdi, cevap verebilirim: Projektör «parti» yayını değilse bile yapması gerekeni yapmıştır. Sosyalizm adına çıkanlar, Kemal türün-

den yeni nesilleri sürükleyen ancak ve ancak «idealist» olabilen bir kimsenin gençlik üzerindeki etkinliğini kırmak zorunluluğunu duyarlar. Kolay değil. Bu zorunluluğu duymuyorlarsa, yapacakları var: Sosyalizm adına çıkmamak. Bu, bir sevimli iş olmayabilir; yalnız toplumsal pratikte atılacak adımların hepsinin ânında sevimli olacağını ve sevgi toplayacağını düşünmek için bir neden var mı?

«Gençliğin hasmı olan istibdadın o hasm-ı bi amanı idi.» İstibdadın amansız düşmanı, gençliği sürüklüyor, sürükleyecek. Gençliği sürüklemek isteyenler, istibdadın amansız düşmanı olacaklar. Başka çareleri yok. «Gençliğin şiddetle arzu ettiği ve fakat muhitinin şartları içinde elde edemediği cüret ve fedakârlığın onda âzamisi vardı. Saraydan da, zındandan da, sefaletten de, çekinmemiştir.» Şimdi bir soru: Projektör, Kemal'i yeriyor mu, övüyor mu? Cevabı zor. Ancak var: Karışıklığı içinde yazıyor. Kemal'in basit olmadığını saptıyor. Kemal bir «insan» ve «iyi yürekli» bir insandır. İnsan köpekten farklıdır. İnsanın reçetelerinden birisi, zındandan, açlıktan, ölümden korkmamasıdır.

Bunu anlamamak için herhalde profesör olmak gerekiyor. 1930 yıllarında Projektör, Kemal'in etkinliğini kırmak için yola çıktığında bile, nesnel olabiliyor; Kemal'i sezebiliyor. Ancak yıllar yılı Türkiye'de idealist düşünce yönteminin krallığını sürdürmesi, yeni yetişen nesilleri, profesörleri dahil, körleştiriyor. Kemal'e bakmasını bilemiyorlar; eğer bakan bir anayasa profesörü ise Kemal'de aradığı ile hukuk mekteplerinin birinci sınıfında sınava giren bir öğrencide aradığı arasında bir fark bulamıyor. Kemal'i, tutarlı bir Montesquieu olmadığı için eleştiriyorlar.

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi profe-

sörlerinden İlhan Arsel, Kemal'i anlamamak bir yana bir öğretim üyesine yakışmayacak bir biçimde Kemal'e saygısız davranıyor. Şöyle davranıyor: «Batı'yı Batı yapan fikir gelişmesini ve akıl üstünlüğü öğesini anlayabilecek kültürden uzak kalmışlardı. Bilgisizlikleri ancak karaktersizlikleriyle boy ölçüşebilirdi. Namık Kemal bunlardan biriydi. Biraz yukarda belirttiğimiz düşünürleri okumuş görünür, onları yüceltir ve çocuğunun görüşlerini kendi görüşü imiş gibi dile getirir, örneğin Montesquieu'nun 'kuvvetler ayrılığı' tezini ağzında geviştirir...» (*) Profesör Arsel, Mortesquieu'yü iyi çalışmadığını düşünerek, Kemal için hiç bir hakaretamiz sözü esirgemiyor. «Ama Osmanlı Anayasası'na konacak bir maddenin, her hükmün Kur'an esaslarıyla uygunluk içerisinde bulunması koşulunu öne sürmekten geri kalmazdı. Bilmezdi ki bu iki şey aynı zamanda sağlanabilecek şeylerden değildir.» Marx, Kapital'in ikinci Almanca baskısına sonsöz'de yazdı; İngiltere ve Fransa'daki siyasal iktisata göre Alman profesörleri birer öğrenci düzeyini aşamıyordu. İnsanları, tarihinden toplumundan ve eyleminden soyutlayan idealist yöntemin bunu anlamasına ve anlatmasına imkân yok.

Fakat Türkiye'de herhalde özgürlük artıyor! Ankara Üniversitesi'nden Profesör Arsel 1970 yıllarının sonlarına doğru Kemal'e «karaktersiz» veya «geviş getiren» diyebiliyor ve bunu yayınlıyor. Bunların yanında 1930 yıllarında Kemal için yazılanlar pek hafif kalıyor. Kalıyor mu? Çünkü bir başka profesörün, bu kez İstanbul Üniversitesi'nden Ziyaeddin Fahri'nin resmi Ülkü Dergisi'nde yazdıklarına bakılacak olursa pek hafif de

---

(*) İlhan Arsel, Biz Profesörler, Ankara, 1979, s. 90.

kalmıyor (*). Profesör Ziyaeddin Fahri, daha sonra Fındıkoğlu ekleniyor, şöyle yazıyor: «Daha dün Namık Kemal, kaçıklar ve yabancı bankalarla nefislerinin esiri olan satılmışlar tarafından efkâr-ı âmme karşısında başka başka silâhlar ve hedeflerle kötülenmedi mi? Bu kötüleme, kötüleyiciler namına tabidir: Çünkü satılmışlar satılmalarının çirkin manasını teşrih eden bir adamı şüphesiz sevmiyeceklerdir. Hırsızlar, hırsızlıkdan bahseden kimseden bahsedilmesini istemezler ve bundan hoşlanmazlar.» Bu, her halde Türkiye'deki üniversiter düzeye bir övgü olarak kabul edilmemeli. Daha saygılı tartışma düzeyini tutturabilen üniversite profesörlerinin de olduğunu düşünebiliyorum. Ancak bu yazının devamının nasıl yazılabildiğini düşünmekte güçlük çekiyorum: «Asıl garib olan nokta: Türkiye hududu içinde ve Türk matbaalarının harfleriyle Namık Kemal'e, ilmi ve felsefi gözle değil (çünkü bu gözle tenkidi bizzat Namık Kemal ve her Türk ister), siyasi ve gayrı millî, hatta gayrı insani bir kasıdla hücum edilmesine müsaade etmektir.» Profesör Ziyaeddin Fahri, bunların basılmamış olmasını tercih ediyor.

Fakat tartışma güzeldir; Ziyaeddin Fahri çok yanılıyor. Kemal, Türkiye'de en çok 1930 yıllarında tartışılıyor. Bu bir rastlantı değil, eta ni sluçayna! Türkiye Üzerine Tezler'in birinci kitabında, 1930 yılları Türkiye'de düzenin yerleştirilmek istendiği yıllar olarak nitelendiriliyor. Aynı kavramların yerleşmesi söz konusu: Namık Kemal, bir Osmanlı Milleti yaratmak istiyor; Mustafa Kemal bir Türk Milleti'ni oturtmak için yoğun ça-

---

(*) Ziyaeddin Fahri, Namık Kemal ve Yaşayan Tarafları, Ülkü, Aralık 1940, sayı 94, s. 291.

ba harcıyor. Millet ve bununla ilgili Vatan veya Yurt kavramları, her iki dönemin de peşinde koşulan ilkeleri oluyor. Bu yüzdendir ki, Tanzimat ve Kemal, Türkiye'de en çok 1930 yıllarında ve kabul edilmeli, bu kavramların sınıf kavramıyla düzeltilmek istendiği, 1960 yıllarında tartışılıyor. Aydın Üzerine Tezler'in tezlerinden birisi de bu oluyor.

Hilmi Ziya, 1930 yıllarında Tercüme eylemini tanıtan kitabından önce «İnsani Vatanperverlik» adlı çalışmasını yayınlıyor. Çalışmanın adı bile hümanizma ile yurt sevgisinin bir araya getirilmek istendiğini gösteriyor. Unutulmamalı, her uyanış bir rönesans arayışı oluyor.

«Bizde eski şiirlerde vatan tahassürü pek mahduttur. Namık Kemal bu hissi yarattı. Ondan sonra Fikret ve şair Emin Bey'in eserleri görüldü. Fakat edebiyatımızda bu iemayül kuvvetle yaşamadı. Vatan imanı yalnız Namık Kemal'de tam şekilde mevcuttur (*). Yalnız ekleyebilirim ve üçüncü kitapta Nazım ile ilgili yazacaklarımın ipuçlarını şimdi verebilirim: Nazım, bir sosyalist şairi aşan ölçüde, vatan şiirleri yazdı. Memleketimden İnsan Manzaralarını ve özellikle yurt dışında iken yazmış olduğu, şiirden çok müzik yüklü özlem şiirlerini, burada, sayabiliyorum.

Nazım, gerçekçiliğin, kütlesel estetiğin, şairidir; Kemal, hayaliyyun döneminin, bireysel kahramanlığın yazıcısıdır. Nazım için tartışılabilecek olan Kemal'de yadırganmamalıdır. «Romantique ruhu temsil eden ferdiyetçiliğin Ethique sahasında tecellisi vatancılık ve millî gururlardır. Her romantique'te tarih hasreti, toprak muhab-

---

(*) Hilmi Ziya Ülken, İnsani Vatanperverlik, İstanbul, 1933, s. 67

beti şeklinde az çok vatancılık vardır ve her vatancı da ferdiyetçiliğinin mübalâğası fikrî hislere irca etmeden doğmuş millî gururu tevlit eder. Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Murat Bey'de bu hissin muhtelif derece ve şekillerde tezahürünü görmekteyiz» (*). Öyleyse bir parantez açılabiliyor: Kemal'in veya arkadaşlarının Batı'daki asıllarının yanında birer öğrenci durumunda kalmaları, toplumsal pratik açısından, sanıldığı kadar önemli olmuyor. Hayaliyun Mektebi, romantizm okulu, bu yola girenler için aynı çizgiyi veriyor. Profesör ve öğrenci, kendi toprakları üzerinde, benzer bir çizgide yürüyorlar. Okul olmak, bunu gerektiriyor.

«Türkiye'de romantizm cereyanını açan bu mühim sima, vatan hissini uyandırmak için Türk ve İslâm tarihini destanî edebiyatın umumî mevzuu addetmekte idi. Ona göre Osmanlı ve büyük Türk tarihindeki kahramanlar millî mefahirin ve vatan hissinin uyandırılması için en mükemmel vasıtalardır; Celâleddin Harzemşah, Cezmi, Selâhaddin Eyyubî ilh.. Bu fikirlerin mahsulüdür» (**). Türk aydın tarihinde, Kemal'in önemi veya önemsizliği, bunların edebî değerinden doğmuyor; bunu beklemek son derece kısır bir bakış açısını sergiliyor. Kendi eyleminin ürünü olan Kemal, bunlarla, daha sonraki eylemi ve bundan önce de aydınını etkiliyor.

«O bize üstü açılmamış bir âlem gösterdi; kapısı zorlanmamış bir hazine gösterdi, ve bu tehlikeli geçidin ağzına bütün cüretiyle ilk önce kendi hayatını koydu.» Profesör Ülken, Kemal'e övgüsünü şöyle sürdürdü: «Namık Kemal mefkû-

---

(*) ibid., 87.
(**) ibid., s. 142.

reci değildir, fakat bütün mefkûrelerin kaynağı, bütün nehirlerin menbaı, vatan ve insaniyet için doğacak büyük hamlelerin toprağıdır» (*). Kemal, bir başlangıçtır. Coşkusunu ve zaafını taşıyor.

Hilmi Ziya «Namık Kemal büyük şair, büyük âlim ve büyük tarihçi değildir» diyor. Sabahattin Eyüboğlu, Hilmi Ziya'nın Dergisi İnsan'da Hilmi Ziya'yı tekrarlıyor. «Namık Kemal, vatan, millet, hürriyet, insaniyet gibi yüksek mefhumlara nefsini feda etmiş olduğu için bu memlekette ergeç heykeli dikilecek adamlardan birisidir. Bu şerefi ondan esirgeyecek hiç bir Türk tasavvur edemiyorum» (**). Eyüboğlu, Kemal'i önce «fedakâr» olarak niteliyor; heykel bunun için gerekiyor, sonra «fedakârın evvelâ heykeli dikilir, sonra münakaşası yapılır» diye ekliyor. Hilmi Ziya'dan bir kaç yıl sonraki yazısında şunları da ekliyor: «Büyük vatanperver Namık Kemal'ı, 'büyük şair', 'büyük mütefekkir', 'dâhi inkılâpçı' diye methetmek kendisine çok bol üniformalar giydirmektir.»

Konu aydın ve çalışmanın tekrarlarından birisi, bilimin çok büyük ölçüde yöntem olduğu. Bu yüzden zaman zaman yöntemle ilgili açıklama ve hatırlatmalara yer oluyor. Şöyle: Eleştirmek, anlatmaktır. Kemal'i eleştirmek, önemli ölçüde, kendini anlatmak oluyor. Eyüboğlu'nun Kemal ile düşünceleri kendisi hakkında ipuçları getiriyor (***). Birinci el düşüncelerin başarılı bir ikin-

---

(*) ibid., s. 239-240.

(**) S. Eyüboğlu, Namık Kemal yahut Manzum Şiir, İnsan 1939, Cilt II, sayı 8, s. 617.

(***) Bilim ve Edebiyat içinde, Kemalist Estetik'te Eyüboğlu'nun Yahya Kemal'in düşüncelerini bir estetik akımı haline getirme çabalarına değindim. Eyüboğlu, hümanizma ve vatan ikilisinde, vatan kavramının yerine sosyalist kampa bir ödün olarak, popülizmi koyuyor. Ne yazık, sosyalizm olarak göstermeye çalışıyor.

ci el satıcısı görünümüyle ortaya çıkıyor.

«Namık Kemal, Hugo hayranlığını aşamamıştır.» Bu bir saptama oluyor ve bir değerlendirme ile devam ediyor: «Hugo hayranlığının bize roman ve tiyatronun girdiği bir devre tesadüf etmesi bu iki nevin ilk modelleri için çok zararlı olmuştur. Roman ve tiyatro bizim muhtaç olduğumuz realist dünya görüşünün mahsulleri olduğu için bunları romantiklerden değil, klasiklerden ve realistlerden öğrenmekliğimiz icap ediyordu. Roman ve tiyatronun bizim edebiyatımıza hayal değil, realite getirmesi lâzımdı» (*). Eyüboğlu'nun Kemal'e yönelttiği eleştiriler, saygı tonundaki farklılık bir yana, Profesör Arsel'i hatırlatıyor. Kemal, hakikiyyun mektebini iyice okumamış olmakla eleştiriliyor.

İntihar eden, intiharını inceleyip yazmaya çalışan, tıbbın yeteri kadar deney yapamadığı için gelişmediğini düşünen, cesedini Tıbbiye'ye vasiyet eden, doktor, subay, cesur, aydın ve Türkiye'nin ilk materyalist düşünürü Beşir Fuad yirminci yüzyıldan önce, bunları yazıyor. Victor Hügo eleştirisini Türkiye'de ilk kez yayınlıyor. Çok sevdiği Kemal'i eleştiriyor (**). Emil Zola'nın etkisi-

---

(*) ibid., s. 621.

(**) Kemal buna pek öfkeleniyor. Bir mektubunda yazıyor:

«Avrupa fikrine yeltenmekle melûf olanlardan biri çıkıyor, Türkçede doğru bir beyit okumağa muktedir olmadığı halde yalnız Osmanlıların değil, Fransızların cazım-ı ülebasını techil ediyor... Bir müddetten beri edebiyat-ı sahihaya mütealliik neşriyatta görülen noksan ise bu yoldaki bivukufane tarizlerin netayicinden olduğuna şüphe yoktur. Bunlara lâyık olduğu gibi sükit ile cevap verilse, hakikatin mağlûbiyetine, eshab-ı tahsilin gafletine sebebiyet verilmiş oluyor. Delil ile mukabele olunsa eshab-ı itiraz münazara ile galebeye imkân görmedikleri gibi herkesin kullanmağa tenezzül edemeyeceği bir ta-

ni Türkiye'ye getirmeye çalışıyor. Fakat başaramıyor. Toprak elverişli görünmüyor: İnsan önce romantik olarak doğuyor. Don Kişot ilk insanlardandır ve romantik. Sadakat, dürüstlük, özveri, zayıftan yana olma, bunlar, insana ait özelliklerdir; insanın biyolojik özellikleri değil. Bunlar romantik niteliklerdir; para ile ölçülmesi mümkün olmayan ve kapitalizmin geliştikçe para ile tutarak erozyona uğrattığı özellikler. Gerçekçi sanatın gerçekçiliği, bir ve önemli ölçüde, bu erozyonu yansıtmasıyla taçlanıyor, bu Kemal'in işine gelmiyor. Kemal, henüz burjuva düzenin kötülükleriyle kaybolan insanı görmeye hazır değil; her yenilikçi bir seçicidir, tarihle sınırlı.

Her yenilik dalgası, Kemal'i bir kez tartmak ihtiyacını duyuyor. Resimli Ay, 1930 yılında Kemal için özel bir sayı çıkarıyor. «Ediplerimiz, mütefekkirlerimiz ve genç muharrirlerimizin büyük hürriyet şairi hakkında düşündükleri» diğer övgü dolu yazıların yayında bu özel sayıda yer alıyor. Burada tek olumsuz değerlendirme «Türkiye'de burjuva inkılâbının ilk kuvvetli şair mübeşşirlerindendir» sözleriyle «Nazım Hikmet Beyin Fikri» olarak yer alıyor (*). Hepsini bu bölüme alıyorum.

Rönesans bayrağı ile çıkan İnsan Dergisi de geri kalmıyor. «Münevverlerin Gözü ile Namık

---

kim siyahlar istimaline kalkışıyorlar; ezcümle söğüyorlar.»

M. Orhan Okay, İlk Türk Pozitivist ve Natüralist Beşir Fuad, Dergâh Yayınları, İstanbul, tarihsiz, s. 173.

Beşir Fuad hakkında, Aydın Uzerine Tezler'de, daha çok yazma imkânımın olacağını umuyorum. Şimdilik bir manzumesini aktarıyorum.

(*) Namık Kemal'i Nasıl Tanırsınız? Resimli Ay, Mayıs 1930, s. 16.

Kemal» başlığı ile bir değerlendirme yayınlıyor. Değerlendirmede yer alan görüşlerin bir bölümü daha önce yayınlanmış, bir bölümü yeni. Eskilerden Süleyman Nazif, «bizi yaratan Allah, yetiştiren Namık Kemal'dir» diyor. Bu, Namık Kemal kitabında yer alıyor.

Eleştirmek, kendini anlatmaktır. Ziya Bey, Behice Boran'ın yerinde bir işaretle ve «cemiyette iki ayrı seri vaki tefrik ediyor, yani bazı sosyoloğların yaptığı gibi 'medeniyet' ve 'kültür'ü birbirinden ayırıyor» (*) diyerek Kemal'e kadar götürdüğü medeniyet ve hars ayrımından bir türlü kurtulamıyor. Bu inanmış ve örnek aydın, zayıf düşünce sisteminin en zayıf odağını tekrar ortaya çıkarıyor ve 1918 tarihli «İki Tehlike» incelemesinde, kendisine yakışmayan düşünceler ileri sürüyor. Şöyle yazıyor: «Kara tehlike Tanzimat'tan evvelki hayata dönmeyi isterken, diğer taraftan kızıl tehlike medeniyet ve hars namına ne varsa yıkmaya uğraşıyor. Tanzimat ne kadar faydalı yenilikler getirmişse, hepsini lâğvetmek, Şinasi - Kemal ve Servet-i Fünun mektepleriyle Türkçülüğün husule getirdiği yeni edebiyatları bırakarak geri dönmek istiyor» (**). Ziya Gökalp, statik ve son derece tutucu medeniyet ve hars ikileminden kurtulduğu zaman, bir başka yerde, daha açıklayıcı ve yararlı olabiliyor: «Fikret, Namık Kemal ile beraber en büyük millî dehanızı yapan hiç şüphe yoktur ki ahlâkî tesirdir. Hiç bir ağızda vatan kelimesi bile yokken bu memlekette içtimaî şahsiyeti takdis demek olan vatan duygusu, vatanî ahlâk mefhu-

---

(*) Behice Boran, Namık Kemal'in Sosyal Fikirleri, Namık Kemal Hakkında, İstanbul, 1942, içinde, s. 277.

(**) Muazzez Kaptanoğlu, Münevverlerin Gözü İle Namık Kemal, İnsan, 1939, İkinci Cilt, sayı 8, s. 625.

Bir Mütefenninle Bir Şair

1

Şair! Ne o yazdığın eserler?
Eş'ar ile herzedir seraser (azametle)
Şair sözü mutlaka yalandır.
Fenni ise yazdığın makalât
Tahsin olunur bu. Lik, heyhat
Şairlere fen, adüvv-i candır.

2

Bir deftere ettirip de feryad,
Bir tatlı neşide ettim inşad
Fenni değil amma pek güzeldir.
Fennisi olur mu şi'rin? Efsus
Sizlerce bu şey değil mi mahsus
Zannetme olur bu muhtemeldir.

3

Feryadını duymak istemem ben
Eş'ar okunur mu var iken fen?
(İstiğrap ile)
Fenni söze eylerim perestiş
Fenni söze can verir (dimağım)
Yoktur benim öyle güllü bağım
Beyhude değil mi şi're vezriş.

4

Lâkin acırım ki hissiniz yok
Ta'rizde ictisarınız çok
Anlar mı ya şi'ri hissiz âdem
Bir ney ve keman gibi yıdadır
Ervâha şiir safa-fezâdır
Meftun oluyor bunuıçün âlem
Siz ta'n ediniz müdâm şi're
Alem edecek devâm şi're
Bifaidedir bu ta'nü ta'riz
Ben anladığım budur ki sizler,
Nazmetmeye kadir olsanız ger
Eyler idiniz o şey'e takrîz

mu sokan Namık Kemal ne yaptıysa, ferdî şahsiyete kıymet veren, şahsî ahlâk mefkûresini neşreden büyük Fikret de onu yapmıştır.» Ziya, böylece, Kemal ile Fikret arasında bir köprü kurmuş oluyor. Bu, gerekli bir köprü oluyor. Çünkü Fikret ile Nazım arasında köprü kurmak daha kolay. Üçünün bir ortak yanı var: İnsan sevgisini ve bireysel ahlâkı yüce tutabilmiş olmaları. Üçünün de yaşamları boyunca ahlâklı davranmış olduklarını biliyorum

Bu, sanıldığı kadar basit sayılmamalı. Bir başka örnek verebilirim: Ziya da, Köprülüzade Mehmet Fuat da üniversite profesörü oldular, siyasetle uğraştılar, Köprülüzade Fuad Ziya'nın kürsüsüne girdi. Köprülüzade'nin, Ziya'dan çok büyük bir bilim adamı olarak tarihe geçtiğini söylemeye gerek yok. Ancak Kemal, Fikret ve Nazım için yapılan değerlendirmeyi Köprülü için yapmaya imkân yok. Köprülüzade, «Namık Kemal, samimî ve ateşin hitabeleriyle uyuyan bir gençliğin ruhunu sarsmak muvaffakiyetini» gösteren bir kimse olarak tanılıyor. Ne yazık! Profesör, milletvekili, parti kurucusu, politikacı ve bakan Fuat Köprülü için hiç kimse bunları söyleyemeyecek.

Sıra Peyami Safa'ya geliyor. Cingöz Recai'nin yazarı «birkaç solun Namık Kemal'i inkâra yeltenmeleri, Türkiye'de hâlâ yaşayan liberal fikirleri yıkmak için bir tabiyedir» diyor. Kemal'e yöneltilen eleştirileri, daha büyük bir saldırının bir parçası olarak görüyor. «Hislerine mağlûp bir adam olmakla beraber nihayete kadar halkı için monarşiye karşı mücadele etti.» Peyami Safa, överek yermeyi de ihmal etmiyor.

Çünkü ortada bir yerde duruyor. Kemalistler, sosyalistler türünden, Kemal'in etkinliğini kırmak

ihtiyacını duyuyorlar. Herhalde bu yüzden, Çankaya Yaranı Falih Rıfkı «Namık Kemal'in milleti şarklı ve müslümandı, Türk değildi» diyor. Suat Derviş ise «ben, üniversitelilerin ortaya bir Namık Kemal bahsi çıkarmalarından daha gülünç, daha saçma bir hâdise tasavvur edemiyorum» diye başlıyor. «Namık Kemal'de sosyal kanaat sıfırdır.» Türk solculuğunun Kemal eleştirisi böylece özetlenmiş oluyor. Kerim Sadi, sadece, biraz daha ileri gidiyor: «Palazlanmak üzere olan yerli burjuvazinin pir aşkına, davulunu gümleten biridir.»

Sosyalistler Kemal'i sosyalist olmadığı için eleştiriyor. Bu eleştiri için söylenecek üç nokta var. Bir: Doğrudur. Kemal, sosyalist değil. İki: Böyle bir eleştiri Kemal'den başka çok sayıda aydın için de geçerli. Üç: Eleştirmek yetmiyor, anlamak da gerekiyor. Kemal ve Yeni Osmanlılar neden sosyalist olamadılar? Aydın Üzerine Tezler'e kadar bu soru sorulmadı. Bir cevap denemesi olacak. Türk aydını, sanıldığından çok fazla, seçicidir.

Kemal sosyalist değildi; tekrar ediyorum, yeni kavramlarla eskiyi korumak için çabaladı. Kemal'in kavramları burjuva-demokrat kavramlar oldular ve Osmanlı düzeni içinde çok yeni kaldılar. İnsan Dergisi'nin başyazarı bunun bir yanını gördü: «Namık Kemal'de hürriyet, millet ve vatan mefhumları bizim için büsbütün yeni mefhumlardır. İslâm dünyasına bağlı olan Osmanlı saltanatı bu mefhumlara yabancıdır» (*). Kemal, Osmanlı'yı eski görkemine yaklaştırabilmek için vatan ve millet kavramlarını yardıma çağırdı;

(*) H. Ziya Ülken, İdeolog Namık Kemal, İnsan, 1939, İkinci Cilt, s. 8, s. 609.

bunlar yıkılışı ve yeniden doğuşu hızlandırdı.

Tanpınar, sanatçı sezgisiyle yarım politik deneyimini birleştirince olmalı, alacakaranlıkta yanmakla sönmek arasında tereddüt eden bir lâmba gibi, arada bir, aydınlatıyor. «Hayat, şüphesiz, bütün cemiyetindir. Fakat mesuliyetleri yalnız münevverindir. Yükünü kaderin ve tesadüfün ayırdığı paya göre hep beraber taşırız. Fakat tarih karşısında hesabını münevver verir» (**). Köylülerin, işçilerin değil yalnızca aydınların ihanetinden söz edilir. «Namık Kemal ve Ziya Paşa nesli işte bu mesuliyet duygusunun şuurunu ilk defa bize getirmişlerdir.» Çok doğru. Aydına, toplumun sorumluluğu, Tanzimat aydınları ile birlikte geldi. Kemal, bunu çok yükseklere çıkardı.

İlerde gelişecek; Türk aydını yalnızca Tercüme Odası'nda değil, Terceme Odası ile birlikte yönetimde doğdu. Yönetim, sorumluluk demek oluyor. Sorumluluğu ve bu anlamda yönetme hırsını duyamamak, Türk aydınını soysuzlaştırıyor.

Ahmet Hamdi'nin yazdıklarına devam ediyorum: «Vakıa hiç bir zaman, uğraştıkları meseleleri bugünkü manasiyle derinleştirmeğe muvaffak olamamışlardır, fakat onlar hayata hakim büyük sualleriyle daima beraber yaşamışlar ve hattâ daha iyisi, şahsi olgunlarını o meseleler içinde idrak etmişlerdir. Otuz yaşındaki Namık Kemal'i devrin bir mihrakı yapan sırrı bu ocakta parlayan ateşte aramalıdır.» Kemal, pratiğin içinde yaşadı.

Görülecek; Kemal'in düşüncelerinin çoğu zamanına ve Türkiye'deki diğer yeniliklere göre de geridir. Ama Kemal'in kendisi bir yenilikçidir.

(*) Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, İstanbul, 1970, s. 39.

Kemal'in İbret'te çıkan «Terakki» yazısı, bir yenilik tutkusudur; bir naivite örneğidir. Kemal, kendi pratiğinin içinde, dindar olmayan bir dincidir. Çünkü Kemal, çaresiz bir halkçıdır.

Sıradan evlere girebiliyor. Halide Nusret, küçücük iken evde annesi Kemal'in şiirlerini öğretiyor. «Sakın bunları kimsenin yanında söyleme» demeyi eklemeyi unutmuyor. Çünkü Kemal'in şiirlerini öğrenmek yasak. Çünkü Halide'nin babası bir politik menfi. Ve bir gün «hürriyet» geliyor; İkinci Meşrutiyet. Halide Nusret, anılarında, «dadımla başka evlâtlık kızlar 'büyük, küçük hanım, hizmetçi kalmayacakmış artık, herkes bir olacakmış' diye konuşuyordu» diye yazıyor (*). «Onların 'Hürriyet anlayışı' da işte bu merkezde idi!» Çok anlamsız bir «hürriyet anlayışı» olduğunu söylemek zor. Ancak dadılarla hizmetçilerin fazla iyimserliğe kapıldığı anlaşılıyor; çünkü, anladıkları hürriyet gelmiyor. Fakat Halide Nusret'in babası menfasından geliyor. «Gönüllerimizden eve, evden sokağa, sokaklardan bahçemize hep sevinç ve neşe taşıp doluyordu. Ben annemin ezberlettiği Namık Kemal'in şiirlerinden mülhem olarak öğrendiğim o güzel ve muhayyel Hürriyet'in gerçek manasını şimdi anladığıma emindim: Hürriyet çıkmıştı, babam geliyordu!» Kemal, sevinçte ve üzüntüde yaşıyordu.

Musırrım, sabitim ta can verince halka hizmette
Fedakârın kalır ezkârı daim kalb-i millette.

Toplumu için özveride bulunanların adı kalblerde kalıyor. Kemal'den bu topluma kalanın hepsi bu oluyor. Kemal'den kalanı küçümsememek gerekiyor. Kemal,

---

(*) Halide Nusret Zorlutuna, Bir Devrin Romanı, Ankara, 1978, s. 22.

Can verinceye dek, halka hizmette ısrar edeceğim

diye bağırıyor. Türkiye'de ilk kez «halka hizmet» için haykırıyor.

★

NAMIK KEMAL'İ NASIL TANIRSINIZ?

Ediplerimiz, mütefekkirlerimiz ve genç muharrirlerimizin büyük hürriyet şairi hakkında düşündükleri

Namık Kemal'in ilk ve son hürriyet şairi olduğunda herkes müttefiktir.

Şükûfe Nihal Hanımın Fikri :

Tarih bir çok büyükler, kahramanlar kaydetti; bunlar arasında beşeri zaafların dalgalarından kurtularak çelik bir mevcudiyetle karşımıza çıkanlar nadirdir.

Namık Kemal'i bu kahramanların en büyüğü diye tanıyorum. Onun haksızlığa gürliyen mert sedası, senelerin karanlığını aşarak hâlâ ufukları sarsıyor.

Necmettin Sadık Beyin Fikri :

Vatan mefhumunu ilk defa kelime ile söylemiş ve teganni etmiş adam. Ondan evvel vatan diye bir şey yoktu.. Ve bir insanın tarihte büyük bir yer kazanması için bu bile kâfi bir meziyettir.

Nâzım Hikmet Bey'in Fikri :

Türkiye'de burjuva inkılâbının ilk kuvvetli şair mübeşşirlerindendir.

Vâlâ Nurettin Bey'in Fikri :

Alelâde insanların beş hissi vardır; fevkalbeşerlerin ise altıncı yedinci hisleri olabilir. Namık Kemal, o fevkalbeşerlerdendir ki, altıncı hissiyle memleket için elyevm ve mukadder içtimaî tarzı sezmiş; yedinci hissiyle de... Mefkûresi için çarpmıştır.

Mahmut Yesari Bey'in Fikri :

Namık Kemal, damarlarındaki kan vişne şurubuna benziyen, Bab-ı âli yetiştirmesi çıtkırıldım bir neslin içinden, ateşten bir yaydan fırlamış, ateşten bir oktur.

San'atı, şâirliği bütün kuvvetini, ruhundaki sönmez ateşe borçludur sanıyorum!

Necip Fazıl Bey'in Fikri :

Namık Kemal şair olmak istemedi. Siyasî bir gayesi olduğunu da düşünmem. Ne isteseydi arzusuna ram edeceği muhakkak olan bu kudret, içindeki mücerret ihtiras ve iştiyakları hürriyet ve vatan kalıpları içinde eriterek dünyanın en sağlam çeliğini çıkardı. Şiir onun elinde örs gibi bir âlet oldu ve onun ruhu kılıç gibi şiirinin üstünde kaldı.

Peyami Safa Bey'in Fikri :

Namık Kemal'in şiirleri, bir «Mukannik gaz» gibi, Yıldız'a ve Bab-ı âli'ye doldu, altı yüz yaşına gelmiş bir istibdadı boğdu. Onun ağızdan ağıza dolaşan bir tek mısraı bile bir müstebidin nefesini kesmeğe kâfi idi. Sözün kuvvetinden hâlâ şüphe eden varsa, ona, «Kaside» den bir beyt okuyunuz, kömür çarpmış bir adam gibi yere yıkılacaktır.

Emin Türk Bey'in Fikri :

Ben irademi onun şimşekten mısralariyle bilerim:

Felek her türlü esbab-ı cefasın toplasın gelsin
Dönersem kahpeyim millet yolunda bir azimetten.

Sadri Etem Bey'in Fikri :

Namık Kemal, 18 inci asrın gökten yere indirdiği saltanatın, hulyadan müspete fırlattığı kafanın Türkiye'de duyulan ilk erkek sesidir. Namık Kemal yalnız inkılâpçı değildir, o ülkelerden daha büyük bir ülke, kıtalardan daha büyük bir kıta keşfetti: Vatan. Kristof Kolomp Amerika'yı İspanya Kralına esirle dolu bir kafes halinde hediye etti. Halbuki Namık Kemal hür adamlara barınacak bir vatan keşfetti. Bu kurun-u vusta devletine, derebeyliğe nazaran bir inkılâptı, hâlâ da onu inkılâpçı olarak tanıyorum. Çünkü onun istediği burjuvazi henüz teessüs edemedi.

Nizamettin Nazif Bey'in Fikri :

Namık Kemal, muayyen bir harekete nihai nokta tespit eden ve sonra, yeni bir devre başlangıç yapan adamdır.

Bu adamın en mümtaz tarafı erkek olmasındadır. Bu nevi adamlar, hemcinsleri gibi kalem, kılıç, san'at ve müspet iş cephelerinden tetkik edilerek kıymet almazlar.

Bunlar kendi kuvvetlerini tarihe empoze etmiş adamlardır. Ve empoze edilen kıymetler, o kıymetlerdendir ki, nesiller onun devrini mukaddes bir an'ane gibi saklamakta hislerinin zevkini bulurlar.

Refik Ahmet Bey'in Fikri :

1 — Onu bir devrin başında kalabalığın ortasında, boyu herkesten yüksek, ayakta ağzından alev halinde sayhalar çıkarken görüyorum. Gürliyen bir erkek aslanın yelesi gibi kabarık ve da-

VATAN, HÜRRİYET VE KEMAL

Refah-ı millet için terk-i rahat eyliyelim
Vatan yolunda yürü azm-i gurbet eyliyelim
Müyesser olmaz ise bari mülkün ihyası
O yolda ölmeğe isar-ı kudret eyliyelim.

Edebiyyat ile hürriyyete can versem de
Yene bir Namık-ı şeyda yetişir hâkimden.

Çekmedim ömrümde zencir-i esaret bârını
Kayd-ı dünyadan müberrayım bilir dünya beni
İşte meydan-ı hamiyyet kaçma ey cellâd-ı zulm
Ya seni mahveylesin Mevlâ cihanda ya beni.

Sipihrin bahtını, ikbâlini hep pâyimal ettim
Hamiyyet mesleğinde terk-i evlâd ü iyâl ettim
Hayatımdan muazzazken vatandan ihtisal ettim
Sebât ü azme hâil bir deni dünya mı kalmıştır

Bâis-i şekva bana hüzn-i umumîdir Kemâl,
Kendi derdi gönlümün billâh gelmez yâdıma.

Çarh eylesin cefasını isterse bidâd
Rûz-ı cezâda yok mu bizim bir hisabımız
«Namık» Celâl ü câhı tenezzülle istemez
Baş eğmez âsimâna ulüvv-i cenâhımız.

Sermaye-i irfanı yetişmez mi mükâfat
İkbal yolu gerçi Kemal'in kapanıktır
Çok ak görmezsen de saçında sakalında
Elminnetü lillâh yüzü ak alnı açıktır.

ğınık saçları yüzündeki heybetli manayı arttırıyor. Kitlenin ortasındaki kitleyi ondokuzuncu asrın hürriyetine kavuşturmak için ayaklandıran adamın ruhu şimşeklerle dolu bir elektrik dinamosuna benzer. Bence Namık Kemal'in portresi budur.

2 — Osmanlı camiasının üstünde bir kasırga gibi esen Namık Kemal, uyuyanları uyandırmış, esirliğin acısını duyanları şahlandırmıştır. Kendisinden evvel hürriyet bu toprakta bir mefhum olarak dahi bilinmiyordu. Cemiyetin içindeki rolü bize bunun zamanını telâkki ve tarifine göre öğretmesi oldu.

3 — Romancı, şair, piyes muharriri olarak ölen Namık Kemal bizde san'atın içtimai bir kıymet olduğunu ilk defa anlayan adam olarak yaşıyor. Edebiyatımız ilk defa onun elinde mukaddes vazifesini yaptı. Edebiyattaki mevkiide budur.

İhsan Altay Bey'in Fikri :

Namık Kemal, Fransa'dan taşan hürriyet ve hukukta müsavat fikirlerinin Türkiye'de müdafii olmuştur. Hürriyet ve müsavat fikirleriyle cemiyet ve cemiyeti manalaştıran içtimai teşekküller arasında sıkı bir münasebet vardır.

Namık Kemal fikirlerini haykırdığı zaman Türkiye'de hürriyet fikrini tutan içtimai teşekküller yoktu. Bunun içindir ki bu imanlı şahsiyet bu sahada kurumuştur.

Suat Derviş Hanım'ın Fikri :

Bu alnı açık adamın gözleri kapandıktan sonra hürriyet en büyük şairini kaybetti.

Şair Yusuf Ziya Bey'in Fikri :

Yüksek duyguların dili yoktur, derler. Çünkü bunları ifade etmek imkânsız derecede zordur.

Namık Kemal, edebiyatta bu güç işi muvaffakiyetle yapan ilk şairdir. Gülünç olmadan, en yüksek hisleri ifade etti: Vatan ve Hürriyet.

Onun şiiri, terennüm ettiği yüksek duyguların seviyesinden aşağı düşmedi, belki fevkına çıktı.

Nail V. Bey'in Fikri :

Türkiye büyük burjuvazisinin, daha rüşeym halinde bulunduğu bir devirde doğan ve mebsuten mütenasip olarak inkişaf eden Namık Kemal, bu sınıfın siyasette en ateşli ve en kıskanç mümessili edebiyatta da en kuvvetli ve en hırçın ifadesidir.

Bunun içindir ki: Siyasî Namık Kemal'le, edip Namık Kemal'i birbirinden ayırmak, imkân haricindedir.

Resimli Ay, Mayıs 1930, s. 16 - 17.

Kimden alacaktı? Bir yerden almaya mahkûmdu.

Aydın Üzerine Tezler'e kadar Türk aydını kendi kendisini yalnızca eleştirdi, anlamadı ve anlamak istemedi. Anlamak, kabul etmek anlamına gelmez; ancak değiştirmek için yalnızca eleştirmek değil aynı zamanda anlamak gerek.

Kemal ve arkadaşları kimden para alacaklardı?

Tam anlamıyla bir burjuva olan, yatırımcı ve fabrikatör Mustafa Fazıl'dan aldılar. Mustafa Fazıl'ın Mısır hidivliği iddiası vardı; Osmanlı sarayı ile hem kavgası ve hem de işbirliği var. Bütün bunlar doğrudur ve bireysel olgulardır. Sınıfsal olgu şu: Yeni Osmanlıları, bir burju-

va finanse etmiştir. Yeni Osmanlılar'ın bir burjuva-demokrat iz taşımalarında bu finansmanın önemli rolü oldu.

Mustafa Fazıl'ın zigzagları ve dönekliği var. Burjuvazinin zigzagları ve dönekliği vardır. Burjuvazisi, kendisinin bir parçası olan Robespiere'i gördüğü zaman, «donsuzlar» «sans culette» gördüğü zaman, ürkerek dönüş yollarını aradı. Eğer bunlar Komünist Manifesto'da yazılmadıysa, burjuvazinin değil Komünist Manifesto'nun bir eksikliği oldu. Başyerde de yazılmadı ise, şimdi yazılıyor: Burjuvazi dönektir.

Mustafa Fazıl'ın Osmanlı sarayı ile kavgası ve işbirliği olması, Yeni Osmanlıların eksikliği değil bir anlamda şansı oldu. Çünkü Fazıl, Osmanlı Sarayı'na ters düştüğü için Jean Pietry ile haber göndererek bir ihtilâlci gençler grubunu Osmanlı sarayına karşı kullanmak üzere, yurt dışına çıkardı. Eğer Saray ile bir kavgası ve sonunda pazarlığı olmasa, çok büyük bir ihtimalle, ilk ihtilâlci aydınlar yurt dışına çıktıkları zamanda yurt dışına çıkamayacaklardı. Bunu böyle anlamayarak Kemal ve arkadaşlarını Fazıl ile işbirliğinden dolayı suçlamak, olayları tersine çeviren bir basitlik tuzağına düşmek demek. Düşünmemek demek. Ya da ayakları ile düşünüp başı ile yürümek demek.

Taşralı olmak demek; aydın olamamak demek. Evrensel olarak aydının doğuşunu bilmemek ve öğrenmek istememek demek. Çünkü aydın, her şeyden önce, düşünmeye ve aklıyla mücadele etmeye zamanı olan kimse anlamına geliyor. Düşünmeye zamanı olmayan, aklını işletmeye ve geliştirmeye vakti bulunmayan bir aydın düşünülebilir mi? Zamanın ise değer olduğunu bilmemek mümkün mü? Demek ki aydın, başından itibaren, geçimi için çalışmanın ötesinde zamanı olan kimseler arasından çıkıyor. Rastlantı değil, Rönesans ile birlikte bir mesen edebiyatı doğuyor. Artisti koruyan asil ve varlıklı kimseler oluyorlar. Aydının ilk doğuşunda artizan, artist bir ve aynı kişi oluyor. Stüdio kelimesi, Amerikanca'da study, aydının çalıştığı yer anlamına geliyor.

Öyleyse doğuşunda aydın ilk önce courtier'dir. Gali-

leo bir courtier'dir ve üstelik bunu yüzsüzlük düzeyine vardırabilenlerden (*). Burjuvazinin çocukluk döneminden itibaren aydın, sarayın ve prensin bağımlılığından kurtulmaya başladı. Avukat, doktor, matbaacı ve giderek gazeteci türünden «serbest meslek sahibi» burjuvalar çıktı. Bunlar bağımsız aydın oldular. Oldular mı? Saraydan ve prensten bağımsız oldukları muhakkak; burjuva oldular.

Avukat, doktor ve matbaacı, tarihin belli dönemlerinde yalnızca burjuva müşterileri olan kimselerdir. Müşteri ilişkileriyle de burjuvazinin içindedir. Tarihin belli kesitlerinde aydının bağımsızlaşması, burjuva olmasıdır..

Kemal'in ve arkadaşlarının zamanında Türkiye toplumu, serbest meslek sahibi kimseleri henüz tanımlamıyor ve bunlara yaşam şansı vermiyor. İlginçtir, İbret'in tirajı ile, Vatan yahut Silistre'nin «gişe başarısı» ile, daha sonra Ebüzziya'nın matbaasının kazancıyla, Yeni Osmanlılar, burada da öncü oluyorlar. Yeni Osmanlılar'ın karşısında yer alan, Vatan yahut Silistre'nin başarısı üzerine sürgün edildiği için Türk aydın tarihinin ilk parlak «dönek» örneğini veren Ahmet Mithat Efendi yazdıklarını satarak yaşamayı başarıyor. Ancak, tekrar olsun, bunlar Yeni Osmanlılar'dan önce yok; onlarla birlikte var oluyor ve Yeni Osmanlılar'dan sonra genişlemeye başlıyor.

Öyleyse şimdi bir soru: Fazıl'ın paraları olmasaydı Yeni Osmanlılar nasıl olurdu? İkinci soru: Fazıl'ın paralarını yedikleri için Yeni Osmanlıları reddetmek, Türk aydın tarihine ne kazandırıyor? Üçüncü soru: Yeni Osmanlılar'daki burjuva-demokrat çizginin bir kaynağı da Fazıl'ın paraları değil mi?

Öyleyse bir sonuç: Fazıl'ın paraları, Yeni Osmanlılar'ı reddetmek için değil anlamak için bir ipucudur. Ve Fazıl'ın verdiği aylıklar şöyledir:

(*) «İlk önce, prenslerin çevresini, (entourage, kurena, y.k.) oluşturan ve bilim ile edebiyat dünyasında egemenle aynı çıkarları açıklayan, kelimenin en geniş anlamında, courtier'ler vardı.»

R. Mandrou, From Humanism to Science 1450-1700, Pelican Book, 1978, s. 124.

Aylık Alan	Frank Olarak Aylık
Ziya	3000
Kemal	2000
Rifat	2000
Suavi	1500
Agâh	1500
Reşat	1000
Nuri	1000

Eşitsiz gelişme yasasının bir sonucu, orta çağı çok uzun ve geç zamanlara kadar yaşayan Türkiye'de, kendi tarihlerini bir de dayanak arayarak yazan Türk aydınlarının asillerden para almak zorunda kalmaları, Türk entelijansiyasının gerçek bir talihsizliği oldu. Ancak bu talihsizlik içinde bir talih, Mustafa Fazıl Paşa'nın burjuvalaşmış olmasıdır.

Talihsizlik içinde ayrı bir talihsizlik örneği de var. Kemal, yalnızca Fazıl'dan para almıyor. Veliaht Murat'tan da para ve yardım alıyor. Para almadan önce de, Murad'ın yakını oluyor.

Kemal, Tercüme Odası'nda çalışırken aynı zamanda Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nin yazarları arasına giriyor. Veliaht Murad, Kemal'in Tasvir-i Efkâr'daki yazılarını beğeniyor, Kemal ile dost oluyor. Bu dostluk, Kemal'in Kurbağalıdere'deki Murad'ın köşküne giderek Kemal'e edebî eserler okumayı üstlenmesiyle pekişiyor.

Murad, İngilizlerin adamıdır, zaman geliyor, Yeni Osmanlılar İngilizlerin güvenine sahip, mason Murad'ı, Aziz'in yerine sultan yapmak istiyorlar. Bu çabalarda Kemal önemlice bir role sahip görünüyor. Burada Kemal'in bir katı Russofob ve Anglofil olmasının etkisi olacak; ancak Murad ile uzun yıllara sığan dostluğun Kemal'deki İngiliz hayranlığını artıracağı da tabii. Kemal'i çok iyi anlatan «Terakki» yazısı, aynı zamanda, Kemal tarafından yazılmış bir İngiltere övgüsü niteliğini de taşıyor. Bütünü okunmaya değer bu «İlerleme» incelemesinin en az önemli cümlelerinden birisi şöyle: «Hele nümunehane derunun-

Dört Saatlık Geç Doğum :

FAZIL MUSTAFA PAŞA'YA DAİR

Yine yukarılarda sözü edilenlerden Fazıl Mustafa Paşa, Mısır Vâlisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu ve halefi İbrahim Paşa'nın oğlu ve Hidiv İsmail Paşa'nın küçük kardeşidir. 1244 (1828-1829) tarihinde doğmuş ve kırkyedi yaşında iken İstanbul'da vefat etmiştir.

Evvelce İstanbul'da bulunduğu ve bir aralık Sadâret Mektubi kalemine devam ettiği halde sonraları Mısır'da yerleşip Mısır Valisi Said Paşa'nın ölümünden sonra İstanbul'da oturmak istemiş ve halası Zeyneb Hanım'la enistesi Yusuf Kâmil Paşa'nın delâletleriyle Sultan Abdülâziz'in yakınlığını kazanmış ve pâdişâhın iltifatına nâil olmuştur. 1280 (1863-1864) tarihinde Maarif Nazırı olarak ilk defa vekiller heyetine girmiştir.

Yaradılışında eli açık olduğundan Mâliye Nezâreti'nin tayininde o senenin Ramazanında nezâretin kavvas, odacı ve diğer hademelerine yüz bin kuruş ramazaniyye vermek ve hazine memurlarına sahip çıkmak gibi hareketlerle mümtaz bir mevki kazanmıştır; hattâ o tarihte Anadolu ve Rumeli'ye kol kol müfettişler gönderildiği sırada Bosna tarafında Mâbeyn kâtipliğinden yetişme Meclis-i Vâlâ âzasından Ziya Bey (Şâir Ziya Paşa) gidip hükümet dairesindeki mal sandığını mühürledikten sonra görülen muhasebede, sandığın üç bin lira açığı çıkmakla Vilâyet Defterdarı Nâşid Efendi (sonraları vezâret rütbesi olarak) vâliliklerde bulunmuş olan Hacı Nâşid Paşa'ya işten el çektirmiş ve azlini de yazmış ise de Fâzıl Mustafa Paşa defterdarı himâye ede-

rek azline râzı olmamıştır. 1282 (1865)'de yeniden teşkil olunan Hazâin Meclisi reisliğine tayininde herkes kendisinden büyük hizmetler bekleyip dururken birkaç ay içinde reislikten azl ve biraz sonra da İstanbul'dan uzaklaştırılması halkın garibine gitmiş ve üzüntüsüne sebep olmuştur.

Bu uzaklaştırma işinin sebep ve şekline gelince, o senenin ramazan (18 Ocak - 16 Şubat 1866)'ında pâdişahın huzurunda ders veren Hoca Sâdık Efendi isminde bir zât, münasebet getirerek, devlet ve memleketin o zamanki ahvâlinden, suiistimallerin çoğalmasından ve çeşitliliğinden bir hayli sözler söylemesinden, Sultan Abdülâziz müteessir olup bir iki gün sonra Tophâne kasrında Hazâin Meclisi Reisi Fâzıl Mustafa Paşa'yı çağırarak huzuruna kabul ve Sâdık Efendi'nin sözleri üzerine işin hakikatini öğrenmek istemiş, Mustafa Paşa da taraftar olduğu esaslı ıslâhatın âcilen lüzumundan ve Meclise reis olduğundan beri sadrâzam Fuad Paşa'ya verdiği lâyihalardan hiçbirine ehemmiyet verilmediğinden suiistimallerin kaynağının Fuad Paşa olduğundan bahisle hazinenin hâlini açıklamış ve Avrupa'nın Osmanlı Devleti hakkındaki kanâatini söylemiş. Fâzıl Mustafa Paşa, Tophâne kasrında cereyan eden bu mülâkatı ertesi akşam kendi iftarında bulunmuş olan Said Efendi ile Hâfız Ömer Efendi'ye tafsilâtiyle nakil ve hikâye etmiş ve «Ben de oruçlu bulunduğumdan ihtiyatlı davranamadım, aklıma geleni çekinmeden söylüyordum» demiştir.

Bu mülâkattan üç gün sonra Sadrâzam Fuad Paşa, saraya gittiğinde kurenâ beylerden Tophâne kasrındaki macerayı haber alıp bunu tâkiben huzura girdiğinde de münâsib bir zemin ile

Fâzıl Mustafa Paşa'dan bahis açıp Mısır Hidivi hakkındaki pâdişahın lütuflarını çekemediğini ve kıskançlığının kendisini kotümserliğe ve aleyhte bulunmaya sevkettiğini söylemiştir. Birkaç gün sonra Mustafa Paşa, bayram alayına dâveti mutazammın resmi yazıyı alamadığından tabiatiyle alayda ve bayramlaşma merasiminde de hazır olamayışı pâdişahın dikkatini çekmiş, sebebini hususi yâveri olan ve Fuad Paşa'nın mensublarından bulunan Rauf Paşa (II. Abdülhamid devrinde hâssa müşiri iken vefat etmiştir)'dan sormuş ve galiba Rauf Paşa da evvelce Fuad Paşa'dan aldığı tâlimata uyarak, «Mustafa Paşa kulunuz vâki olan mâruzatı üzerine sadrıâzamın azlini beklerken Fuad Paşa'yı sadârette bırakmaktan başka iltifâtınıza da mazhar buyurmanızdan dolayı gücenmiş olmalıdır ki gelmemiştir» tarzındaki mütaleada bulunmakla, Mustafa Paşa, haddini bilmemekle itham edilerek Hazâin Meclisi Reisliğinden azledilmiştir. Bunun üzerine Mustafa Paşa'nın bazı boşboğazlıkları ve yersiz konuşmalarını, bazı musibet dellâlları bir yolunu bulup pâdişaha yetiştirdiklerinden, kısa bir müddet sonra Paşanın Osmanlı topraklarından kovulmasına irâde çıkmıştır.

Kovulma keyfiyetinin tarz ve oluşuna gelince: Mustafa Paşa, Eyüp'te Bahariye semtinde Suriye vilâyeti kapı-kethudâsı ve Hâriciye Teşrifatçısı Muâvini Azmi Bey'den satın aldığı sahilhânede o senenin ilkbaharını geçirmek üzere Bahariye'ye geldiğinden bir sabah gayet erken üç çifte ile bir subay, paşanın sahilhânesine yanaşıp bir müddet sonra Paşa ile avdet etmiştir ve gelen subay, bir pâdişah yâveri olup hemen başkenti terketmesi pâdişahın irâdesi gereği olduğunu Mustafa Paşa'ya tebliğ etmiş ve hattâ ha-

rem dâiresine bile girmeye müsaade olmadığından paşanın elbise ve seyahat için lüzumlu eşyaları selâmlığa getirtilmiş olduğu, sonraları tarafımızdan öğrenilmiştir.

Fâzıl Mustafa Paşa, Avrupa'ya gidişinden sonra Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kurmaya karar verip, o vakit gazetelerle itirazlarını neşretmeye başladıklarından dolayı Kıbrıs mutasarrıflığına tayin olunan «Tasvir-i Efkâr» başmuharriri Nâmık Kemal Bey'e gönderdiği dâvet mektuplarında «Sizler vatanımızın münevver fikirleriyle şöhret kazanmış kalem sahiplerisiniz. Sizi çekemeyenler, sizi İstanbul'dan uzaklaştırmak istiyorlar. Maksadınızı elde edinceye değin kalem ve hamiyet erbâbını geçindirecek param vardır ve emrinize âmâdedir» tarzında sözü idâre edip Kemal Bey'e bir defada onbin frank ve Ziya Bey'e yirmi bini evine bırakılmak üzere otuz bin frank ve yine Paris'e dâvet ettiği Agâh ve Ali Suavi Efendilere de o nisbette harcırah göndermiştir.

Sonraları Mısır'da veraset usulünün değiştirilmesi sebebiyle Mustafa Paşa için Mısır Hidivliğine geçmek ihtimâli kalmadığından, Mısır'daki emlâkine karşılık Mısır hazinesinden beş milyon lira almış, fakat bu parayı ölçüsüz sarfa başlamış ve on sene zarfında âdeta tüketmiştir; vefâtına yakın idârece pek çok sıkıntı çekip, hattâ bir altın leğen ve ibriği bir bankere on bin altına ve mücevherli bir enfiye kutusunu büyük bir meblâğ karşılığında rehin ederek evini idâreye çâre aramış ve Hidiv İsmail Paşa'ya haber verilmesi üzerine Hidiv tarafından kendisine iki bin lira aylık tahsis kılınmış ise de Mustafa Fâzıl Paşa, o maaşı ya hiç almaksızın veyahut bir defa aldıktan sonra müptelâ olduğu kalb hastalığından 1292 (1875) senesinde Bâyezid semtindeki ko-

nağında âhirete intikal eylemiştir. Eyüp'te Bostan İskelesi'ndeki imâret bahçesinde gömülüdür.

Önceleri Mısır Vâliliği, Mehmet Ali âilesi içinde büyükten büyüğe intikal ettiği ve başka anadan olan İsmail Paşa, Mustafa Fâzıl Paşa'dan dört saat önce dünyaya geldiği için vâlilik makamı, Mısır'da dördüncü vâli olan Said Paşa'dan sonra en büyük evlât bulunan İsmail Paşa'ya geçmiştir. Rivayet olunur ki Mustafa Paşa'nın bu dört saatlik farktan dolayı canı pek çok sıkılırmış.

İsmail Paşa, gerek vâli ve gerek hidiv sıfatiyle İstanbul'a çok defalar gelmiş ve yaz mevsimini Boğaziçi'nde Emirgân'daki sahilhânesinde geçirmiştir. Hattâ bu defaki gelişinde, teşrifat gereğince, hakkında ihtiram muameleleri yerine getirilirken bu muâmeleleri Kandilli'deki yalısında seyreden Fâzıl Mustafa Paşa'nın yanında, yukarılarda adı geçmiş olan Hâfız Ömer Efendi de bulunuyormuş. Hâfız Ömer Efendi, Emirgân'daki merasime atfen ve kendi kendine söylenmek kabilinden: «Ey Rabbim, bu kadar külfet, bu kadar teşrifat hep şu dört saatlik farktan mı ileri geliyor» demesi üzerine Mustafa Paşa'nın, Hâfız Efendi'ye hitâben «Orası öyle ama, eğer o fark olmasa idi biz de sizi kazanamaz idik» şeklinde asilâne bir cevap verdiğini Hâfız Efendi merhum hikâye eder idi.

Ali Rıza — Mehmed Galib, XIII. Asr-ı Hicri'de Osmanlı Ricali II, İstanbul, 1977, s. 86-91

da olan Darülkütüp'e her kim gider, ne kadar namaruf bir lisanda olursa olsun, matbu bir kitap isterse vermiye ve mevcut değilse süratl mümküne ile getirtmeye mecburdur.» Böylece British Museum içindeki kütüphane övül-

müş oluyor (*). Kemal, İngiltere ile İlerleme'yi özdeş tutuyor.

Kemal'in ayrıntılı bilyoğrafisinin ikinci cildinde şu bilgiler var: «O günlerde hekimler lüzum göstermişlerdi Veliaht Murat Efendi Üsküdar'da Şemsi Paşa'da bir yalıya giderek denize giriyordu. Bu yalıyı İngiliz elçisi kiralamıştı; ve banyo vesilesiyle veliahtla elçi ahbaptılar»[50]. Yalıya bir başka «ahbap» daha geliyor: «Memuriyetine gitmek istemiyen Gelibolu Mutasarrıfı Kemal Bey de, sabahları Beylerbeyi'nde Küplüce'deki evinden Şemsipaşa'daki bu yalıya giderek Murat'la görüşüyordu.» Bu görüşmelerin olduğu sırada ise Russofil Sadrazam Mahmud Nedim düştü ve Anglofil Mithat sadrazam oldu. Ancak Mithat Paşa'nın sadrazamlığına rağmen Kemal, vulgar aydın sohbetlerinde pek sözü edilen Gelibolu sürgününe gitti. İlerde tekrar ele alınmak üzere, bir noktanın altının çizilmesi gerekti: Kemal, sürgüne, Yeni Osmanlılar hareketinin sadrazam yapmak istediği Mithat'ın ilk sadrazamlığında gitti.

Türk yenilikçi hareketler tarihinin bu tür paradoksları saymakla bitmez. Türk aydını, hayal kırıklığı ile, büyüyor. Öyle anlaşılıyor, Kemal Avrupa'ya giderken Murad ile de anlaşıyor veya hiç olmazsa belli bir beklenti içine giriyor. Bir mektubu bunu açıkça ortaya çıkarıyor: «Hidiv'in (Hidiv İsmail'in) adamları torba dolusu altınlarla kapı kapı dolaşıyorlar. Berikiler (Murat ile Fazıl) hab-ı gallette. Bağırıp çağırmakla intibah bulmuyorlar. Ben Hazret'e (Fazıl'a) acımam, serveti var; mukarrer olduğu üzere yakında İstanbul'dan kovulduğu gibi Avrupa'da kumariyle, kapatmasıyle eğlenir. Fakat bizimkine (Murad'a) yazık ki, bir kere hakkı verasetten sâkıt olursa köpekler bile yüzüne bakmaz»[51]. Kemal, Veliaht için ağır yazıyor.

(*) «Hele müze içindeki kütüphaneye kim giderse gitsin, ne kadar az tanınan bir dilde olursa olsun, basılı bir kitap isterse vermiye ve yoksa mümkün olan çabuklukla getirmeye mecburdur.»

Bu incelemeyi olduğu gibi bu kitaba alıyorum. Öyle görünüyor, müze «örnekevi», kütüphane «kitaplar evi» olarak uyduruluyor.

Hayal kırıklığının karşılığı olmalı. Çünkü Murad'a verilmek üzere babasına gönderdiği bir mektubunda «billâh kendilerinin (Murad'ın) bir münasebetsiz emriyle bin franktan ziyade borca girdim; ama, eğer vermezlerse hiç telâş etmeyin, ben onu yavaş yavaş aylığımdan öderim» diyor.

Murad, kayıtlara göre, Avrupa'daki ihtilâlci Kemal'i yüzüstü bırakıyor. Ancak Magosa'da sürgün Kemal'in İstanbul'daki ailesinin nasıl yaşadığını oğlu Ali Ekrem şöyle anlatıyor: «Çukurçeşme'deki kira evimiz büyük, rahat idi. Dadımdan başka bir de kadın aşçımız vardı. Hususiyle annemin 'süslünün annesi' namını verdiği iriyarı bir kadın ikide bir bize gelir, yassıkadayıfları, mafişleri, börekler, papaz yahnileri pişirirdi.» Magosa'da «zındanda yılanlarla yaşayan», yaşayıp yaşamadığına sıra geliyor, Kemal'in ailesi çok rahat ediyor. Ekrem «biz böyle rahat rahat, bol bol Sultan Murad'ın sayesinde geçinmişiz» diyor; sürgünün rahatlığı ve kaynağı açıklanıyor.

Saray, her zaman ve çok yerde olduğu gibi, hem iktidarı ve hem de muhalefeti barındırıyor ve destekliyor. Söylemek gerek, Murad, imkân bulunca yardımlarını Magosa'ya kadar uzatıyor. Eklemek gerek, bir ara yine kesiliyor; çünkü Sultan Aziz bunu haber alınca Murad'ı yalnız aylığı ile bırakıyor, atiye'lerden yoksun ediyor.

Başlatıcı değil pekiştirici: Kemal'in Murad ile ilişkisi Anglofil ve Fazıl ile ilişkisi ise burjuva eğilimlerini güçlendiriyor. Fanon'la «dostluğu» ise her ikisini hem kuvvetlendiriyor ve hem de açığa çıkarıyor. Aslında Kemal ile bu tuhaf Fanon ilişkisini tümüyle açıklayabilmek, burada, mümkün görünmüyor. Fakat bir «tuhaf» ilişki olduğu, netlikle, söylemek mümkün. Bir de Kemal'in iç çamaşırını açıkladığında kuşku yok.

«Neredesin yahu? Nerde görebilirim seni? Ne âlemdesin? Neden beni istemiyorsun?» diye başlayan «eğer benim sana beslediğim sevginin onda biri sende hâlâ varsa» diye süren mektuplar var[32]. Fanon, Kemal'e yazıyor. Bir mektubunda «kendi güzel kalbine, kendini kaptırma ve Gettlife'i lâyık olduğu gibi kapı dışarı et» diye-

biliyor. Gettlife, Suavi'nin kadın arkadaşı ve öyle anlaşılıyor, Kemal'in de yakın arkadaşı. Bu garip adam Kemal'le çok içli dışlı oluyor. Bir ara, Fanon İstanbul'da Kemal Avrupa'da iken «bebeklerimin ve Madam Fanon'un ve kendi resimlerimi bekliyorum» diye yazıyor. Kemal'in Fanon'un karısına da yakın olduğu çıkıyor. Kemal'in babası müneccimbaşı Asım Efendi, İstanbul'da bu garip adamı iyice ağırlayabilmek için Corci adında birisini evine alafranga yemekler için ahçı olarak alıyor. Fanon, Kemal'e, «Tevfik Bey bana dedi ki, beni görmek istemiyormuşsun, geldim» diye notlar bırakıyor. Aralarında bu tür kavgalar olduğu saptanabiliyor. Fanon, Türkiye'den Londra'ya «Agâh mahvolmuştur, onunla görüşme ve Londra'da ondan kaç» biçiminde öğütler içeren mektuplar da gönderiyor.

A. Fanon'un Avrupa'daki Türk ihtilâlcisi Kemal'e gönderdiği bir mektubu olduğu gibi buraya alıyorum:

«Senden hâlâ mektup alamadım.

1 — Bebeklerimin ve Madam Fanon'un ve kendimin resimlerini bekliyorum.

2 — Bugün Süleyman'ı (Murad'ın lalası ve Kemal'in ailesine Murad'dan para götüren, y.k.) göreceğim.

3 — Yarın, yahut, öbürgün Prens Murad'a gideceğim.

4 — Mustafa Fazıl'la yarın saat ikide randevum var. Jean (Pietry, y.k.) bana dedi ki, Prens bizi sevmekte berdevam, Jean sana selâmlar gönderiyor.

5 — Hidiv buraya geldi ve Halim (Sait Halim, y.k.) ve Mustafa (Fazıl, y.k.) ile akşam yemeği yediler. İsmail (hidiv, padişah tarafından y.k.) soğuk kabul edildi. Henüz edinemediğim tafsilât yarına.

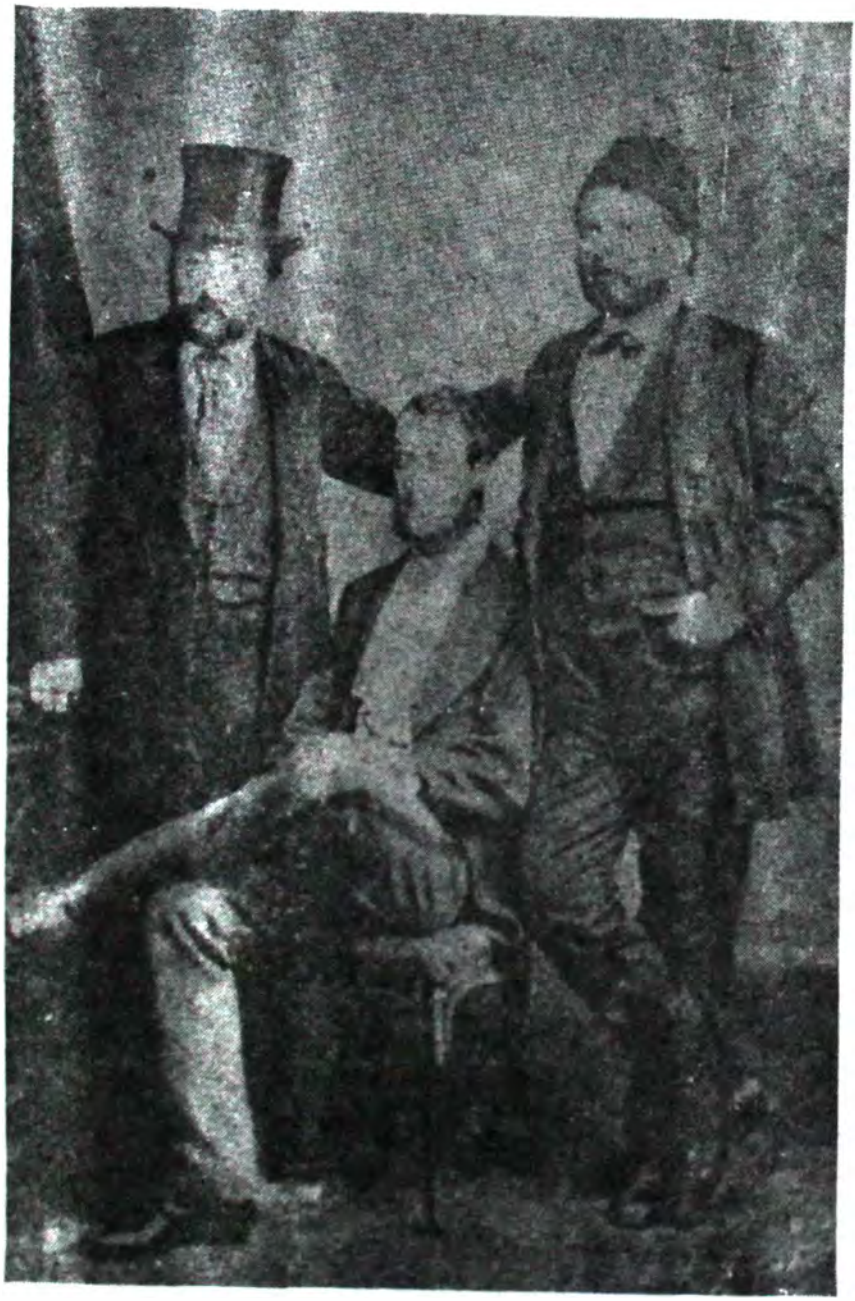
6 — Mösyö dö Gramont'un (Fransa Dışişleri Bakanı, y.k.) notu üzerine esham harikülâde düştü.

7 — Kur'an işini çabuk bitir, bir dakika kaybetmemeli. Pazartesi yahut salıya Sadrazam'a gideceğim. Kâğıt imali için bana örnekler gönder.

Hükümet külliyetli miktarda Kur'an nüshaları alacak»[53] Bu mektup, Kemal'in bir yakın ilişkisini olduğu

kadar «iş dünyası» içine girme eğilimlerini de açıklıyor. Ayrıca sürgündeki İhtilâlci Kemal'in İstanbul'da olanlardan oldukça hızlı ve kapsamlı bir biçimde bilgilendirildiği de ortaya çıkıyor.

Daha da ilginç bir yan var. Fanon'un sözünü ettiği Sadrazam Âli Paşa, öyleyse ortaya çıkan bir gerçek var:

Kemal ve A. Fanon
(Fesli Kemal, şapkalı Fanon)

Kemal, politikada Âli'nin baş düşmanı olmasına Fanon aracılığıyla Âli ile iyi ilişkiler içindedir.

Bir başka mektubunda Fanon, Kemal'e şunları yazıyor: «Dün akşam Sadrazam'ı gördükten sonra muhterem babama gittim. Sadrazam, Haydar Efendi'nin mektubu sayesinde beni çok iyi kabul etti. Önümüzdeki cumartesiye iki nişan alacağımı umuyorum. Biri kendime ve öteki Mösyö Moreau'ya aittir. Para da alacağım.» Burada şunu eklemem gerekiyor: Aydının ve yenilik hareketinin başında ayrışma ve iktidar ile muhalefet arasındaki mesafe sanıldığından küçük oluyor.

Gerçekten de Kemal'in baş hedefi Sadrazam Âli, Kemal'le son derece içli-dışlı olan Fanon'a Mecidî Nişanı ve ödül olarak para veriyor. Bunların bir takım iş ilişkileri nedeniyle olduğu biliniyor. Aynı mektupta Fanon şunları da bildiriyor: «Dostum Dorigny, babama yeni dişler yaptı. Dorigny, elini ağzına soktuğu zaman baban ürkmüştü. Babanın yalnız bir tek dişi kalmıştı ve onun üstüne titriyordu. Çenesini hekim, zorla açabildi. Bu zaafından dolayı ayıpladım ve kendisini Ekrem Bey'e (Kemal'in o zaman üç yaşında olan oğlu, y.k.) benzettim. Görülmemiş gayretlerden sonra, nihayet yavaş yavaş ağzını açtı. Bugün, çok güzel bir takma diş takımı var. Bunu Dorigny, kendisine hediye olarak yaptı ki, en azdan 30 İngiliz lirası eder. Bunu babama açma. Fakat Dorigny bana bir cemile yapmak istedi ve hiç para kabul etmedi. Üvey annen kıskanç. Şimdi babanı fazla genç buluyor.» En azından şunu söyleyebilmek için ipuçları var: Bir ticaret ve bir nüfuz ticareti var.

«Şimendifer işi için zaman şimdi müsait değildir. Fakat olabilecek işler hakkında Âli Paşa bana malûmat verecek. Diğer imtiyazlar için konuştum. Önümüzdeki postayla Mösyö Moreau'ya mektup yazacağım. Cenevre'den haber alamadım. Süleyman'ın dostuyla hâlâ görüşmedim.» Çok geniş bir ticarî ilgi ağı ortaya çıkıyor. Süleyman'ın dostu, Murad oluyor.

«Musiki âletleri. Bugün Mösyö Besson'a mektup yazdım. Padişah'ın Hassa Taburu için bazı musiki âletleri

gelecek. Evvelki gün öğle yemeğine davetli olduğum Guvatelli Paşa bunları satın alacağına bana söz verdi. Fakat, kendisinden istediğim şeyi almadan evvel, bunu, Mösyö Besson'a açma. Lâkin Hunt'a söyleyebilirsin.» Fanon'un Kemal'e yazdığı mektuplar, aile ilişkilerinin içine sığdırılmış çok geniş bir ticaret ağını açığa çıkarıyor. Guvatelli, bir İtalyan olup Sultan Mecid'in «müzik devrimini» yönetiyor. Mehter takımının yerine Müzika-i Hümayun kuruluyor ve böylece Batı müziği Türkiye'ye giriyor. Guvatelli paşa oluyor ve Batı için, bu devrim de, küçük de olsa bir ihracat imkânını yaratıyor.

Bu bir yöntem sorunudur: Kemal'in ayrıntılı biyoğrafisi içinde, «kendi halinde», Hegel'ci anlamda «in itself» duran, Kemal-Fanon ilişkisini harekete geçirerek «kendisi için», Hegel'ci anlamda «for itself», bir vektör niteliğine kavuşturmakla, yalnızca Kemal'in popüler biyoğrafisini tamamlamış olmuyorum. Bu, fazla önemli değil ve yapmak istediklerim arasında yok. Kemal-Fanon ilişkisi, bir bireysel değil sınıfsal ilişkiyi hatırlatıyor. Somut burjuva eğilimleri, soyut olarak, böyle yansıyor. Fanon unutulabilir; ancak Kemal'in somut burjuva kaynaklarından birisinin unutulmaması gerekiyor.

Fazıl da aynı biçimde ele alınmalıdır. Türk toplumunda teori ve Türk biliminde soyutlama geleneğinin çok zayıf ve birikimin son derece sığ oluşu, hastalıklarını da beraberinde getirdi. Bir yandan, bilimsel yazın tek tek olguları sayarak boğuldu; diğer yandan, soyutlama işi romancılara kaldı. Romancılar, kendi edebî eksikliklerini, ya bir sözde bilimsel kitapta ya da bir anıda gördükleri bir tekil olguyu, «yayarak», isterseniz buna ezerek de diyebilirsiniz, sözde «soyutlamış» oldular. Soyutlama birikiminin sığlığına, işleri zorlaştırmak için olmalı, bir de çok ciddi ve habis kanseröjen hücreler eklediler. Ve böylece Kemal ile Fazıl ya da Fazıl ile Yeni Osmanlılar ilişkisi yalnızca bir bireysel ahlâk sorunu olarak ele alındı ve öyle kaldı.

Fazıl bir burjuvadır. Zengin ve dönek. Hırslı ve yatırımcı. Fazıl, Yeni Osmanlılar hareketine burjuva eğilim-

leri, dönekliğini ve zigzaglarını akıtmıştır. Bir eğilimi güçlendirdi.

Fazıl'ı sadece Yeni Osmanlılar hareketinin dönek finansörü olarak görmek bir yanılgıdır. Bir yanılgı oldu. Fazıl, Yeni Osmanlılar hareketinin manifestosunu yazdı.

Fazıl'ı sadece finansör olarak görmek, Türk düşün yaşamının yoksulluğu oldu.

İlginç ama artık, en azından bu bölümde yazılanlardan bekleniyor, manifestoyu Fransızca olarak kaleme aldı. Padişah Abdülâziz'e bir «lâyiha» olarak sundu. Türk aydın tarihi bu Lâyiha'cılık geleneğinden zor kurtuldu. Büyük Britanya Adaları aydınlarını, ütopyacıları, toplumun ilk toplumsal marangozlarını bir tutku olarak saran pamphlet geleneği sanki Türkiye'de çok eskiden gelip yakın zamanlara kadar uzanan bir lâyiha geleneği oldu. İngiltere adalarında görüşlerini bir kaç sayfalık bir broşürcüğe döküp bastırarak dağıtan aydın, Türkiye'de toplumunu düzeltme önerilerini bir lâyiha halinde sultana ve zaman zaman da sadrazama sunmayı bir yurttaşlık görevi sandı.

Mustafa Fazıl, bunu, yurt dışından Türkiye'ye gönderdi. 1867 tarihli bir doküman, Türkiye'de hem bir lâyiha ve hem de bir pamphlet niteliğini kazandı. Revelaki başlattı; bir rastlantı sayılmamalı, Terceme Odası'ndan Kemal ve Sadullah, Yeni Osmanlılar'ın bu manifestosunu Fransızca'dan Türkçe'ye çevirmeye başladılar. Kemal'in biçeminin anlaşılacağına karar verildi; manifestoyu yine Terceme Odası'ndan Asım türkçeleştirdi. Fazıl'ın uzantılarından Le Courrier d'Orient gazetesinin sahibi Jean Pietry aracılık etti ve İstanbul'da Cayol adındaki bir Fransızın matbaasında litoğrafya ile elli bin basıldı[64]. Ve Türkiye'de bir kamu oyu yokluğundan yakınan bu manifesto İstanbul'da dağıtıldı; Ebüzziya Tevfik geniş ilgi gördüğünü yazdı.

«Avrupalılar zannederler ki, Türkistan'da zulüm gören ve belâ çeken ve her türlü hakarete uğrayan, yalnız, mahkûm hıristiyan milletidir. Halbuki böyle değildir. Müslümanlar ki, yabancı devletlerin hiç birisi onları himayeye kalkışmaz; onlar gayri müslim milletlerden ziyade, ezilip

harap olmuşlardır.» Yeni Osmanlılar'ın, Fazıl'ın kaleminden çıkan, manifestolarında bu tür saptamalar var. Henüz «millet» deyimi, yerinde kullanılmıyor; «Türk sülâlesi günden güne artan bir azalma illetine uğramıştır» deniliyor.

Bunlar masum saptamalar oluyor, daha vahim olanları var: «Türkistan'da efkâr-ı milliye kuvveti olmamak yüzünden, bir çok küçük memurlar, yolsuz hareketlerinden dolayı, asla mesul tutulmazlar.» Burjuva demokrat düşünce, bütün filistin giysisi içinde boy göstermeye başlıyor: Sorun, memurların suistimali olarak görülüyor ve çare kamu oyunun, efkâr-ı milliye, denetiminde bulunuyor. «Bundan dolayı sizin tebaanız iki kısımdır; bir kısmı zalimlerdir ki, men olunmadan diledikleri zulmü eder. Ve bir kısmı mazlumlardır ki, daima gadr altında ezilirler. Ve birinci kısım sizin taşıdığınız sonsuz kudretten istifade ile, kanun dışı hareketlerde bulunmaya cesaret ederler. Ve ikinci kısım bu zalimlerin bitişiğinde bulunmakla ahlâksızlaşırlar.» Sanki en ilkel biçiminde Serbest Fırka, Demokrat Parti veya Adalet Partisi'nin manifestoları okunuyor.

«Ve diyorlar ki, bizim milletimiz askerlikten başka bir şeye elvermez. Ve tevekkül itikadı çalışkanlığımıza mâni oluyor. Halbuki bizim sülâlemiz sair milletlerin aynıdır. Her ne kadar bizim ecdadımız askerî kahramanlık sıfatı ile başlamış ise de, bu hareket kendilerine bir mevki edinmek için lâzımdı. Ve onlar bu hareketlerinde yalnız olmayıp, kendilerinden evvel gelen Frenk ve Cermenler ile Arapları taklid eylemişlerdir. İnsanların mahiyetleri, askerî harekette de, sanayi dallarında da aynıdır. Dolayısiyle askerî şecaat sıfatına sahip olan her kavim, kendilerini muharebeye sevk eden sebepler kalkınca, rahat kaldıkta, ziraat ve sanayie pek âlâ yararlar. Fransa ve İngiltere halkı buna iki güzel misaldir.» Böylece, kalkınma ile ırklar arasında bir birliktelik bulan ırkçı görüşler, önceden reddedilmiş oluyor.

Türkiye'nin gündemine, Yeni Osmanlılar manifestosu ile, sanayileşme sorunları girmiş oluyor. Türklerin asker bir sülâle olmalarının buna engel olmadığı açıklanınca bir

neden bulmak gerekiyor. En tipik ve en burjuva neden ortaya çıkıyor: «Bizim milletimizi diğerleri gibi sanayici ve çalışkan kılmağa engel olan sebep, sadece mülkî idare usulümüzün yolsuzluğudur. Her hangi bir yerdeki insan, kendisi gibi bir insanı, adî ve bayağı sayarak kullanabiliyorsa, o insan, kendi aklının ve dünyanın verimlerini elde etmek için zahmete katlanmak istemez. Ve her hangi bir yerde zulüm ve haksızlık her tarafta hüküm sürerse, herkes elinin emeği ile kazandığı şeyden istifade edemeyeceğini fark etmekle çalışmaz olur.» Çalışmanın ürünlerine mülkiyet hakkı isteniyor.

Sanayileşme mi? Özgürlük gerekiyor. Örnek mi? Fransa veriliyor. Köylü mü? «Güçlükle anlaşılan bir köylü adam» olarak tanımlanıyor. Burjuva ideolojisi, Türkiye'de, elli bin dağıtılan Yeni Osmanlılar manifestosu ile yayılıyor. Şöyle: «İşte 1789 senesinde meydana gelen ihtilâlden evvel Fransa'da hal tamamen böyle idi. Şu güzel Fransa ki, siz bugün hayretle bakarsınız. Ve ben hayretteyim. İşte bu Fransa, münasebetleri dolayısiyle dünyada birinci olduğu halde, etrafındaki sanayide ilerlemiş milletlerin kendisine etkisi olmadı. Ve sanayie önem veren bir çok kıymetli devlet adamlarının idaresinde bile bulundu, ama yine faydası olmadı. Bu sanayi cesaretten yoksun nice yerlerde gayet dikkat ve gayretle tecrübe edildi amma halkta hürriyet olmadığından, bu sanat fidanı oralarda meyve vermedi. Eyaletlerin bazılarında, insan olduğu güçlükle anlaşılan bir köylü adam, ormanlarda garip hayvan postları giyer ve alelâde bir esvap ona kıymetli, parlak bir elbise görünürdü. İşte sözü geçen ihtilâlden, hattâ hürriyetin elde edilmesinden otuz sene sonra, herşeyin görünüşü değişti. Ve Fransa milleti, hürriyet sayesinde, dünyanın en faal ve en zengin milletlerinden sayılır oldu.» Görülüyor, özgürlük ile kalkınma arasında birebir bir ilişki sayılıyor.

«Ah Şevketlû Efendim! Şimdiden görüyorum ki sizin müsteşarlarınız olan hainler ve cahiller, serbest nizam sözünü ne türlü mânalara çekeceklerdir!» Buradaki «müsteşar» kelimesi, dar anlamda müsteşarları değil tüm ön-

de gelen devlet adamlarını, Padişah'ın danışmanlarını, ve her halde Âli'yi anlatıyor. Artık aradan geçen yıllar ile Nizam-ı Cedid, Serbest Nizam olarak değişiyor ve tanımlanıyor. «Serbest Nizam padişahın istiklâl ve kudretini elinden alıp âlet derecesine indirir.» Padişah'ın «hain ve cahil müsteşarlarının» bu iddialarla, Padişah'ı Serbest Nizam'dan soğutacakları ileri sürülüyor. Halbuki Serbest Nizam'ın Padişah'ın gücünü ve otoritesini artırması bekleniyor. Serbest Nizam'ın yararları sayılıyor. «Serbestlik nizamı, milletin namus ve iyiliğine karşı hiç bir şey zorlamaz. Belki, malı ve mülkü muhafaza ettiği gibi, mukaddes dini de korur.» Kapitalizmin dini koruduğu, belki Türkiye'de ilk önce, Yeni Osmanlılar manifestosunda ifadesini buluyor.

«Şevketlû Efendim! Kim bilmez ki ecnebi memurların bizim iç işlerimize ettikleri müdahaleden dolayı ne türlü zararlar meydana gelmiştir. Ve bu memurlar, bir kerre, medenî ve insanî usullere girmemiz için bağırıp çağırmışlardır. Lâkin kaç defa bu davranışları, muhtelif milletlerin ayrı ayrı çıkarlarını elde etme yolundaki aşırı derecelere vardırmışlardır. Ve bunun daha fenası ferdleri, menfaatları hakkında bile kullanmışlardır. Şimdi serbestlik nizamı kurulduğunda, devletin bünyesi kuvvetleneceğinden, ecnebi müdahalelerden kurtulup ve muhtelif mezheplerde bulunan her kavim hakkında eşitlik yaratıp, hepsinin vasisi ve koruyucusu olur.» Görülüyor, Yeni Osmanlılar'ın manifestosunda Serbest Nizam, bütün dertlerin reçetesi olarak sunuluyor. «İngiltere Devleti bizi korumak için on iki sene evvel gösterdiği ısrarı göstermiyor.» Öyleyse Serbest Nizam gerekiyor. Çünkü ulusal bağımsızlık ile sanayileşme arasında ve sanayileşme ile de Serbest Nizam arasında birer köprü kuruluyor. İlki sağlam, ikincisi sözde kalıyor.

Yeni Osmanlılar'ın bu manifestosu İstanbul'da elli bin adet dağıtıldığı zaman Kemal ve arkadaşları henüz yurt dışına çıkmamıştı. Fazıl'ın çıkışı çok tazeydi. Aynı yılın başında. Bu zamana kadar Mustafa Fazıl, İstanbul'da Maliye Nazırı durumundaydı. Mısır Hidivliği'nde kardeşi

İsmail'in yerinde gözü var. Ancak Fuad ve Âli, hırslı ve daha yetenekli Fazıl'a karşı İsmail'i tercih ediyor. Fazıl'ın İstanbul'un başına dedesi Mehmet Ali türünden bir dert açmasından çekiniyor. Fazıl, önce Fuad'ı hedef alıyor; Padişah Aziz'in gözünden düşürmeye çalışıyor. Fuad, derhal Türkiye dışına sürüyor.

Manifestonun yazılması işte bunun üzerine oluyor. Arkasından Kemal ve Ziya ve Suavi, Paris'e çağrılıyor. Gazete çıkarılmaya başlanıyor. Ancak Aziz'in Paris seyahati üzerine Fazıl Sultan ile anlaşıyor, İstanbul'a dönüyor. Kemal, bu dönüşten son derece heyecanlanıyor ve Fazıl'ın sadrazamlığını düşlemeğe başlıyor. Hayal kırıklığı katmerli oluyor; Fazıl, hükümetle anlaştığı için Yeni Osmanlılar'ın siyasal ve yayın faaliyetini durdurmalarını istiyor.

Hayal kırıklığı açıklayıcı oluyor: İlk aydınlar, emigre ilk ihtilâlciler, birbiriyle çok ciddi bir biçimde tartışıyorlar, kendilerini açıklıyorlar. Fazıl, Türkiye'ye dönüşünde hemen yardımını kesmiyor; Hürriyet bir süre daha yayınını sürdürüyor. Ancak daha sonra Fazıl'ın Mısır hidivliğine çok yaklaştığını düşündüğü bir zamanda, İstanbul'dan yurt dışındaki Fazıl'ın vekilharcı Sakanini'ye, hiç kuşkusuz Fransızca, bir mektup geliyor: Fazıl, yayını durdurmayı emrediyor.

Sakanini, Kemal, Ziya ve Agâh'a bu emri tebliğ etmek üzere Ostende'e gitmek zorunda kalıyor. Çünkü bu üç aydın, üç yenilikçi, üç «kafadar», bu kentteki sonbahar istiridye şenliklerini bekliyorlar. Fazıl'ın emrini burada alıyorlar[55]. Tepkileri çok farklı oluyor. Agâh, «bir prensten ihtilâlci olmaz» görüsünü savunuyor. Kemal, tipik bir «Kemal» davranışı sergiliyor. Elindeki yazıları bitirdikten sonra Fazıl'a uymak gerektiğini düşünüyor. Bir kimseden para alarak o kimsenin görüşlerine aykırı bir politika izlemeyi düşünmüyor. Ziya ise çok farklı. İhtilâlcilik yoluna, Fazıl'ın veraset sorununu çözmek için atılmadıklarını söylüyor. Yayına devam kararı alıyor. Fazıl'ın parasını iade etmekten çekinmiyor.

Çünkü Hidiv İsmail Paşa para sunuyor. Üç ihtilâlci birbirine veda etmeden birbirinden ayrılırken İsmail'in ada-

mı Felatun Paşa, hizmet ve para arzediyor. Dayanaktan yoksun Türk aydını böylece yeni bir dayanak bulmuş oluyor. Ziya, başka bir Mısırlı Paşa'nın parasıyla bir süre daha Hürriyet'i sürdürüyor.

Ziya ile Kemal bir yenilik arkadaşıdırlar; ortak bir yolda yürüyorlar. Ortak bir kavgaları var; kavgada hedefleri bir. Ancak başka kavgaları da var: Birbirleriyle de kavga ediyorlar. Kavga ediyorlar: Ayrılıyorlar ve birleşiyorlar. Yenilik savaşçıları için başarının yolu ayrılmak ve birleşmekten geçiyor. Ayrılmak ve birleşmek, yenilik savaşçılarının, başarıya götüren kılavuzu oluyor.

Yolun başında bu çok daha doğru: Yol, hedefle kavga etmenin yanında, yoldaşların kavgasıyla belirleniyor. Başka türlüsünü düşünmek mümkün değil. Yalnızca ortak hedefle, bu çare olsun, Âli Paşa olsun, Abdülhamit olsun, kapitalizm olsun, emperyalizm olsun, yalnızca ortak hedef ile kavga hiç bir zaman bir «yol» çizmiyor. Eleştiri, kendini tanıyıp anlatmak; yoldaşlar arası tartışma yolu düzeltmek, sağlamlaştırmak ve kalıcı bir hale sokmak demek oluyor. Bu yüzden ayrılıp birleşme tarihi olmayan bir yenilik hareketinin bir yol oluşturduğundan kuşku duymak gerekiyor.

Özde, dünya görüşlerinde, Ziya ile Kemal arasında önemli bir fark yok. Ancak aradaki yaş farkını önemlice bir dönem farkı olarak ön plâna çıkaran bir biçem farkı var. Ziya, daha ilkesiz, Kemal ise coşkulu. Kemal sadık; Ziya, bir an önce sonucu düşünüyor. Kemal'de var olan sadakat, bazan zaaf ve bazan da meziyet oluyor.

Ziya, her ne olursa olsun Hürriyet'i yayınlamaya devam ediyor; Fazıl'ın parası kesilince Hidiv'in parasıyla sürdürüyor. Kemal bir «isimdir»; isminin çekildiğinin Hürriyet'te yayınlanmasını, mücadele arkadaşı Ziya'dan istiyor. Kemal bir prestijdir. Ziya bunu yapmıyor. Kemal, bunu ayrıca ilân ediyor.

«Şimdiye kadar Hürriyet'te ne yazıldıysa ya kalemimden, ya tashihimden geçti. Ziya Bey'in yazdığı şeyleri, hatta imzasıyla çıkan mektubu dahi tashih ettim»[66]. Kemal, bunları 1868 yılı ortasına doğru Londra'dan babasına

yazıyor. Babasına neler yazmıyor ki? Ne garip! İhtilâlci Kemal, en içten mektuplarını, bir hiç olan, ilm-i nümuca, astroloji ya da yıldız falına meraklı, kayınpederi Abdüllâtif Paşa'ya sığıntı ve içgüveysi, babasına yazıyor. «Velinimeta, sebeb-i hayatım olduğunuz için hasbihalde sizi, cümleden elyak gördüm»[57]. Bir ihtilâlci, babasına, hareketinin bütün sırlarını yazıyor; çünkü, babasını herkesten daha lâyık görüyor. «Gazetenin birinci nüshası çıkar çıkmaz 'ya susarlar; ya tahsisatlarını keserim' yollu velinimetten bir emir geldi. Meğer arkadaşların bazısı; doğrucası Ziya Bey, velinimeti gücendirmiş. Daha doğrusu hakkında nifak etmişler». Bunları da babasına yazıyor; babasına «velinimeta» diye hitap eden kemal, mektuplarında Fazıl Paşa'dan «velinimet» olarak söz ediyor.

Zavallı Türk yenilikçileri! Bir dergi için bir burujvaya muhtaç olmaktan bir türlü kurtulamıyorlar. Burjuva ise bütün tutarsızlığını ve dönekliğini dergiye yansıtmak istiyor. Burjuvanın tutarsızlığı, dayanaktan yoksun ve sürekli olarak dayanak arayan Türk aydınının kendi içindeki görüşmeleri alevlendiriyor. Bunlara yansıyor.

Aydın dayanağını içeriyor.

ki sürtüşmeleri alevlendiriyor. Bunlara yansıyor.

Kemal, bir başka arkadaşına mektup yazıyor ve Ziya'yı, daha doğru bir deyişle hemcinsi Türk aydınını yazıyor: «Sahibi Harabat'ın ifadatına gülmekten başka söylenecek bir şey bulamadım. Mesleki hürriyette sebat göstermek için Hidiv tarafına geçmek, veyahut, Napolyon'a kurşun atan herifin elini kolunu sallayarak gezdiği Londra'da hapsolacak kadar ahmakane neşriyatta bulunmak veyahut hali sahivde vezaif-i saltanata müteallik bent üzerine bent yazıp dururken, Rüyam'da padişahın ayağına kapandığımı itina ile neşretmek gibi hallerde bulunamam. Bendeniz Avrupa'dan avdet ettim; İbret'teki, Diyojen'deki bentleri neşreyledim. Beyefendi de avdet buyurdular; Harabat'taki methiyeleri söylediler. Hangisi meslek-i hürriyette sebata delil ise orasını tayin etmek hiç kimse için güç bir şey olmasa gerektir.» Meslek-i hürriyette, diğer bir deyişle özgürlük için mücadele yolunda, Kemal Ziya'-

yı pek çok tutarsız buluyor. Haksız olduğunu söylemek çok zor.

Babasına mektup yazıyor: «İstanbul'da cümle işler yolundadır, buyuruyorsunuz. Avrupaca hal bunun aksinedir. Hürriyet, İnkılâb'a karşı, hünkârı müdafaaya başladı. Yakında iki gazete çıngıraklı külâhları giyerek curcunaya çıkacaklardır; ve bu mübahasatın çirkef saçmadığı taraf kalmıyacaktır.» Kemal, Yeni Osmanlılar'ın mutedil ve radikal kanatları arasındaki bir kavgadan endişeleniyor; bunu önlemek istiyor.

Türkiye, bir toplumsal deprem kuşağı içindedir; dünyadan soyutlanamaz. Kim «biz bize benzeriz» diyorsa, bir cahildir; bilimselliğin düşmanı anlamında. Türkiye, dünyadan etkileniyor ve bir evrensel determinizmi yaşıyor. Geç yaşıyor, yumuşak yaşıyor veya bulaşık yaşıyor; hepsi mümkün. Ancak Türkiye, bilimsel çerçevenin dışına düşmüyor. Dünyanın dışına düşmüyor. Ondokuzuncu yüzyıl Türkiyesi de. Üstelik ondokuzuncu yüzyıl Türkiyesi, belki de yirminci yüzyıl Türkiye'sinden çok daha fazla dünyanın içinde yaşıyor. Çünkü ondokuzuncu yüzyıl Türkiyesi, bütün abartmalara karşın, yirminci yüzyıl Türkiyesi'ne göre, çok daha fazla dünya politikasının içinde yer alıyor.

Türkiye, kendine değil dünyanın gidişine benziyor. Yeni Osmanlılar hareketi, Japonya'da Meiji Restorasyonu, Amerika Birleşik Devletleri'nde Kuzey-Güney savaşı, Rusya'da köleliğin ilgasının sarsıntılarını yaşayan bir dünyada, aynı yıllarda ortaya çıkıyor. Doğuşunda iki kanadı ve bir hedefi var. Hedefi, mütevazi: Meşrutî bir rejim kurmak. Kanatlardan birisi, Kemal, bunu ikna yoluyla yapmayı düşlüyor. Kamu oyu yaratılacak ve kamu oyunun etkilemesi yoluyla Tanzimat diktatoryası sınırlandırılacak. Kanatlardan diğeri, daha da gençlerden oluşuyor, aynı hedefi tabanca ile gerçekleştirmeyi planlıyor.

Paris'e kaçıyorlar; Fazıl para gönderiyor. Üç genç, Fazıl'ın parasını almak istemiyor: Nuri, Reşat ve Mehmet. Yeni Osmanlılar'ın çoğunu Paris Komünü'nü saran Alman orduları Paris'te yakalıyor. İkisi, Mehmet ve Reşat, gö-

nüllü olarak Cumhuriyet Fransası'nı savunuyorlar (*). Reşat, «Sizden rica ederim, Fransız Cumhuriyetinin düşmanlariyle harbetmek için beni gönüllü olarak Fransız ordusuna alınız» diye başvuruyor. Daha öncesi var mı, bilmiyorum; Reşat, bir başka ülkenin özgürlük ve ilericilik savaşında gönüllü olarak çarpışan ilk genç ve ilk Türk aydını oluyor.

Ne oldular? Daha önceki sayfalarda verdiğim Fazıl'ın «ihtilâl bordrosunda» Mehmet'in adı yok (**). Şöyle söylenebilir: Mehmet'in Fazıl'dan para aldığına dair bir kayıt mevcut değil. Mehmet ile ilgili polis raporları ise var. Ebüzziya Tevfik'in Yeni Osmanlılar Tarihi'nde ayrıntı ile yazılıyor. Mehmet, bir muhbiri temizlemek için gizlice Türkiye'ye giriyor. Kuşku yok, polis bunu haber alıyor. Ancak yenilikçi hareketin başlarında, her ülkede olduğu gibi, iktidar ile muhalefet birbirinden pek ayrılmıyor. Ebüz-

---

(*) Bir Sovyet yazarı şu bilgileri veriyor, doğruluğunu tartışmadan olduğu gibi aktarıyorum:

«Yurt dışına kaçanlar arasında, 1870 yılında böylesi bir parçalanma sürüp gidiyordu. Ali Suavi Cenevre'de 'ulûm' dergisini, Ziya ise 'Hürriyet' gazetesini çıkarmaktaydı. Viyana'da Namık Kemal, yeni bir gazete, 'İstiklâl' çıkarmak niyetindeydi, ancak bu tasarısını gerçekleştiremedi. Mehmet Bey, Reşat ve Nuri, Fransız Ordusuna girdiler ve muharebelere katıldılar. Paris'in ve Paris komününün muhasarası sırasında, her üçü de bazı bilgilere göre şehirde kaldılar ve şehrin savunmasında komünacılara katılarak aktif olarak çalıştılar.»

Yuriy A. Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jön Türkler, Ankara, 1974, s. 78.

(**) «Nuri Bey Eyüb'e gidecek, o tarihte hayatta olan biricik kızını kucaklayacak, kayınvaldesine macerayı ve kaçış sebebini anlatacak ve imkân varsa biraz da para alacaktı. Hatta Mehmed Bey'le Reşat Bey'in evlerine gidişleri de bundan dolayı idi. Vakıa Sakakini bunları refah içinde Paris'e ulaştıracak parayı hazırlamıştı. Fakat onlar Ziya ve Kemal Beyler'le Agâh ve Suavi Efendiler gibi, Mustafa Fazıl Paşa tarafından davet olunmadıklarından dolayı, onun parasiyle seyahate mecbur kalmadıkça, razı olmak istemiyorlardı.»

Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Birinci Cilt, İstanbul, 1973, s. 98.

ziya, Zaptiye'de taraftarları Mehmet Efendi'yi bulup istihbarat almak istiyor. Zaptiye'de çalışan Mehmet Efendi, Ebüzziya'ya, polis raporunu içeren bir pusula veriyor; «bu adamları tanıyorsanız hemen kaçsınlar» diyor. Bundan sonrasını Ebüzziya yazıyor: «Mehmet Bey'in ismi, eşkâli, başta yazılı idi. Nahif, soluk benizli, az ve seyrek sakallı, önüne eğik yürür, gözleri ve saç ile sakalı kumral, ekseriya satre giyer, ağır ağır yürür. Takriben yirmi beş yaşlarında, Beyoğlu'nda dört yol ağzında kitapçı dükkânına sık sık girip çıkar. Daima elinde Fransızca bir kitap bulunur, akşamları köprüde, Rumeli sahiline giden vapurların yanaştığı iskeleye gelir, sabahları yine o iskeleden çıkıp Galata cihetine gider. Yanında çok defa, eşkâli aşağıda yazılı, adam bulunur»[58]. Öyle görünüyor, Türkiye'de siyasî polisin tarihi yenilikçi aydının tarihiyle birlikte gelişiyor. Ancak başlangıçta oldukça dikkatli ve çalışkan olduklarını kabul etmek gerek.

İhtilâlci değil, ancak, tarihçi, siyasî polise bir ölçüde borçluluk duyar. Çünkü bazı önemli ve değerli bilgiler siyasî polisin kayıtlarında yaşıyor. Siyasî polis, Mehmet'in kişiliğinde, elinden eksik etmediği Fransızca kitabıyla bir yenilikçi aydın çiziyor. Bu yenilikçi aydının «yanında çok defa, eşkâli aşağıda yazılı adam» bulunuyor. Bu, Reşad ve şöyle anlatılıyor: «Orta boylu, alafranga giyinir, gömleğinin yakalığı dik ve yüksek, tablalı fes giyer. Yüzü beyaz, gözleri büyük, sakalı az ve sık. Saçlarına kır serpmiş. Takriben yirmibeş yaşlarında. Pantalonu dar. İri sesli, elinde ekseriya topuzlu bir hezaran baston bulunur. Akşamları Beylerbeyi vapuruna biner. Hemen her akşam, yukarıda evsaf ve eşkâli yazılı, Mehmed Bey'le köprüye iner.» Reşat ile Mehmet uzun süre birbirinden ayrılmıyorlar.

Sonra ayrılıyorlar. Reşat «dönüyor.» Paşa ve mutasarrıf oluyor. Mehmet'e gelince, önce Mehmet'i bir kez daha tanımak gerekiyor. Mithat Cemal Kuntay şöyle tanıtıyor: «Avrupa'daki 9 Türk ihtilâlcisinin arasında, en çok kavga mütehassısı Mehmet'ti. Kendi talihiyle, kendi hayatiyle kavga ediyordu. Sanki rahat etmekten korkuyor ve sanki tabii olmayan bir ölüm istiyordu. İdama mahkûm

olduğu halde İstanbul'a, Ayetullah'tan intikam almaya gelmişti. Çamlıca yolundaki kasketli ve sakallı amele Mehmet Bey'di»[59]. İşte bu Mehmet Bey, «erken» öldü. Bu kıraç ihtilâl toprağında «dönmeye» pek fırsat bulamadı. Kemal, bu erken ölüme pek çok üzüldü. Magosa'dan Recaizade Ekrem'e üzüntülerini şu kelimelerle yazdı: «Hele Mehmed'in irtihalinden gönlüm o kadar sarsıldı, o derece kanım başıma sıçradı ki, bir şedit göz hastalığına uğradım, az kaldı kör oluyordum.» Kemal, Mehmet'e çok ağladı.

İlk Türk aydınları ağlamaya pek düşkündüler. Ekrem, oğlu Nijat'a; Hamit, karısı Fatma'ya ne çok ağladı! Çeşitli anılarda Türk aydınlarının bazan bir odada bir grup halinde ağladıklarını okudum. Zamanla ağlamamayı öğrendiler. Duyarlı idiler ve piştiler.

Reşit, Âli ve Fuat böyle değiller. Sık sık ağladıklarına dair bir kayıta rastlamadım. Aydınına ve devlet adamına can güvenliği tanımayan bir toplumdan çıktılar. Ölüme sarmaş dolaş doğdular. Ölüme yakın yaşadılar, uzaklaşmaya çalıştılar. Ölüm olgusu, doğarken, Reşit, Âli ve Fuat'ın gözlerindeki pınarları kuruttu. Kemal, hayaliyun mektebi ile, roman ve tiyatrolarıyla ilk insanı, ilkel aydını ve ağlayan yenilikçiyi yaratmaya çalıştı.

Çok sevdiğim bir yanı var. Pek duyarlı bir romancı ve şair olan Kuntay, bunu, çok güzel çıkarıyor: «Muhitindekiler için, Magosa sürgünü hem hocaydı, hem arkadaştı, hem de biraz velinimetti»[60]. Pek çok güzel! Kemal, yalnızca yazgısı açısından değil kişiliğinin bazı belirgin yönleri bakımından da Nazım'ı andırıyor. Kuntay, bu kişiliğin bir güzel yanını daha sergiliyor. Şöyle: «Kemal'in arkadaşlığı necip bir nüans taşıyordu: Müsavilik. Onda, biriyle arkadaş olmak demek, arkadaşını kendine müsavi yapmak demekti. Arkadaşı çocuk denecek kadar genç de olsa, cahil sayılacak kadar hiç de olsa onunla müsavi sesle konuşmasının sırrını biliyor ve bu sesini tevazu şekline sokmıyacak kadar tabii olarak kullanıyordu. Hem de çok kibirli olduğu halde.» İşte «kibirli» ve arkadaş Kemal, bu üç genci tutuyor.

Buna geçmeden önce bu üç gençten Nuri'nin de sonuna işaret etmek gerekiyor. Reşat dönüyor, Mehmet ölüyor ve bulabildiğim tek kayıta göre Nuri «eski tüfek» oluyor. Anılarından anlaşıldığına göre kendisi de sık sık ağlayan Halit Ziya Uşaklıgil, bir yerde, şöyle yazıyor: «Namık Kemal'in fikirleriyle dolu en yakın dostlarından, Paris'e kaçma vakasında sadık arkadaşlarından olan Nuri Bey güya Mabeyn Kâtiplik dairesinde ikincilikle avutulabilecek bir mevkie ve Tütün İnhisar idaresinde Hükümet-i Seniye komiserliğine tayin edilmek suretiyle refaha kuvuşturulmuş» oluyor[61]. Bu kadarı Nuri Bey'in «eski tüfek» niteliğini açığa çıkarmıyor; yaşlı zamanlarında ne yaptığını gösteriyor. Halit Ziya devam ediyor: «Nuri Bey'in bende uyandırdığı tesir pek sevimli yaşlıca adam olmaktan ibaret kaldı; fakat yavaş yavaş, onun bana itimadını benim ona hürmetimi kuvvetlendirecek vesileler çoğaldıkça öyle oldu ki o İdare'nin fenalıklarından, işlerin iğrenç gidişinden söz ederken her zaman sızlayan vatanperver yüreğini şifalandırmak istedikçe beni arar, ben ne zaman çeşitli sebeblerle dayanılamayacak şiddete vardıkça elemlerimi gidip onun konuşması havasında yatıştırırdım.» Yeni Osmanlı hareketinin ihtilâlci kurucusu Nuri, ülkede biriken sorunların altında ezilen yürekleri canlandırmak için bir liman işlevini üstleniyor. Yalnızca tanıyanlarıyla yetiniyor.

Yeni Osmanlı hareketinin, meşrutiyeti kalemle değil tabanca ile getirmeye çalışan radikal üçlüsü İnkılâb'ı çıkarıyorlar. Ziya, İnkılâb'a karşı cephe alıyor; Kemal, «veliniметâ» diye başlayan bir mektubunda, babasına, İnkılâb'ı savunuyor. Şunları yazıyor: «Gazete hakkında mütalâanızı ben doğru görmem. İnkılâb'ın üçüncü nüshasını leffen gönderdim. Bu, Muhbir, Hürriyet filân kabilinden değildir. Pek ağır bir lisanda yazılıyor. Ve mülkün her tarafına pek muntazam bir surette ithal olunuyor.» İhtilâlci Kemal, ihtilâlci bir yayını açıklıkla farkediyor.

Kemal, bu mektubunda hem gerçekçi kişiliğini ve hem de aşırı iyimser yanını açığa vuruyor. «Vakıa, devlet kapısından geçinen İstanbul halkının kıçına turp sokulsa harekete mecalleri olmayacak. Fakat âhâd-i nâs

ve taşra halkı ve zabitler bu yolda değiller.» Kemal, «İstanbul halkının kıçına turp sokulsa» bile harekete geçmeyeceğine inanıyor. Oldukça gerçekçi bir değerlendirme yapıyor. Ancak ümidini âhâd-i nâs, diğer bir deyişle avam, ile İstanbul dışında yaşayanlara ve subaylara dayandırıyor. Gerçekçi mi? Her yenilikçi ümidini bir yere dayandırmak zorunda. Kemal'in İnkılâb'ın yayınının subaylar üzerindeki etkisi konusundaki iyimser görüşleri, İnkılâb'ı çıkaranlar arasında Hüseyin Vasfi Paşa'nın da bulunmasından ileri geliyor. Hüseyin Vasfi'nin genç subaylar üzerinde bir prestiji olduğuna inanılıyor.

Kemal'in en yakın mücadele arkadaşı Ziya'dır. Ancak Kemal, Hürriyet'in geleceği için, İnkılâb'ı çıkaran gençler için, Ziya ile kavga etmekten çekinmiyor. Şaşılacak bir yan yok, aynı yolda gidenler yollarını iyice belirleyebilmek için birbirleriyle ciddi tartışmalara girmek zorunda kalıyorlar. Fakat yine de şaşılacak bir yan var: Kemal bunu pek iyi billyor. Ziya, kendisinden önce ölünce, birlikte çektirdikleri bir fotoğrafın arkasına bir şiir düşüyor:

Hem muarız, hem muvafıktı Ziya ile Kemal
Şule-i berkiyyede mevcut iki kuvvet gibi.

**

İttihat olmazsa hasıl nokta-i meksutta,
Çehreler mâkûs idi şu gördüğün suret gibi.

**

İttihat ettikçe cemma başına zalimlerin
Yıldırımlar yağdırırdık fikr-i hürriyet gibi.

**

Bir Ziyadır hâke düştü, arşe etti in'itaf
Mazharı bu hak olan bir nur-u ulviyyet gibi.

**

Nur-u hakka iltihak etti, Kemal-i zarını
Tek bıraktı yer yüzünde sevdiği millet gibi.

**

Hem karşıt ve hem de anlaşan, şimşek için gereken

iki zıt güç: Kemal ile Ziya. Bunu, yıllar sonra bir araştırıcı yazabilirdi. Kemal yazdı. Anlaşılan duyarlı Kemal, bir hesaplı dosttu (*). Ziya ile pek çok çatıştı. Hürriyet için, İnkılâp için ve en çok da edebiyat için çarpıştı. Zira, Harabat'ı yazdı. Kemal gecikmedi; Tahrib-i Harabat'ı çıkardı. İki yoldaştan birisi, Kemal, Ziya'nın eserini tahrip etmek için kolları sıvadı. Türkiye, yalnızca Kemal ile Ziya'nın Âli Paşa'ya karşı açtıkları savaş ile değil, aynı zamanda kendi aralarında yaptıkları kavga ile bugünlere geldi.

Nazmında hikem yolun açarken,
Nesrinde dür ü güher saçarken,
Bilmem neden ettin intihabı,
Meydana getirdin ol kitabı?

nazmıyla hikmetli bir yolu açan, düz yazısında inci ve cevher saçan Ziya'ya, Kemal böyle bir seçimi neden yaptığını, bu kitabı neden yazdığını soruyor. Harabat, bir antoloji oluyor. Ziya, eski şiirden seçmeler yayınlıyor. Yeni Edebiyat, Edebiyat-ı Cedide, yaratma yoluda böylesine bir mücadele açmış olan Yeni Osmanlılar şaşırıyorlar. Kemal, bu antolojiyi ortadan kaldırmak zorunluluğunu duyuyor. Bu, bir keyif işi değil; Kemal, kendisiyle ve yaptığı işle tutarlı kalmak için yoldaşının üzerine yürümek alternatifiyle karşı karşıya geliyor.

Elvermedi mi Nedim ü Nef'i,
Şiirin bize var mı hiç nef'i,
Türkîde kaside görmedim ben,
Beş beyti bile mutabık-ı fen!
Mazmunları vehimdir, zununudur,
Akle göre âdeta cünundur!

(*) «Kemal, belki kendi de bilmeyerek, etrafındaki sevgilerini damla damla topladı. Çerçevesiz adam, darmadağınık adam, ve kalender adam adeta sistemle dosttu. Arkasında gizli maksat ve ikinci düşünce olmayarak sevgisinin sanki hesabı, hendesesi vardı. Dostluğunu sanki duymuyor, sanki adeta bir yapı gibi kuruyordu. Yalnız sevmiyor, sevmeyi de biliyordu. Meş'ale adamdı, bayrak adamdı; öyleyken yığın-insanlar kadar ev muaşereyliydi. Arkadaşlarının yalnız kendilerinin değil, evlerinin de ıstırabını duyacaktır.»

Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal, İkinci Cilt, İkinci Kısım, İstanbul, 1956, s. 775.

Eleştirl, kendini tanıma ve anlatma yoludur: «Türkiye'de beş beyti de fen ile uyumlu kaside görmedim ben; nazımlar vehimdir, sanıdır, akla göre âdeta deliliktir.» Kemal, belki de eski şiire hiç bir yerde bu kadar hücum etmedi. Şiirde akla ve fenne uygunluğu, hiç bir zaman, bu kadar istemedi.

Ey cami-i mecma-i kemâlât
Lâzım mı idi bize Harâbât?

Kemal, eski şiirden bir antolojiye bile tahammül edemiyor. Yoldaşına bağırıyor: «Bize Harabat mı lâzım?» Harabat'ı tahrip etmek için eski şairleri yerle bir etmeye kalkıyor. Halbuki Kemal, eski zevklerden ve şiirden o kadar kopuk değil. Üstelik öğrenmeye ve şiire Divan Şiiri ile başlıyor. Leskofçalı Galip'den şiir dersleri alarak edebiyata adımını atıyor, Harabatî oluyor, meyhaneden çıkmayan adam demek, şimdi eleştirdiği şiirleri yazıyor ve söylüyor. Kemal, Şinasl'yi tanıyıncaya kadar, eski kafalı bir genç olarak görünüyor.

Fakat Harabat, Yeni Osmanlılar'ın yapmak istediklerine ters düşüyor. Kemal, bir mektubunda, bunu şöyle dile getiriyor: «Harabat mülkümüzde bir darülfünun-u edep teşkiline çalışan Yeni Osmanlılar'ın mebnay-i teşebbüsatına karşı âdeta bir meyhane yapmak hükmünde olduğundan milletten, edeben, aklen, ahlâkan, insaniyeten öyle bir takım türrehatı cami bir müntehabat tertibini mecma-i kemalât olan cami-i harâbata lâyık görmediğim için mülâhazamı yazmak istedim»[62]. Çok ilginç, Kemal, Yeni Osmanlılar'ın amaçları arasında bir Darülfünun-u Edep, Edebiyat Üniversitesi kurmayı da sayıyor. Recaizade Ekrem'e yazdığı bir mektubunda Harabat'ı tahrip etme niyetini daha geniş bir tabana oturtmaya çalışıyor: «Tarz-ı kadîmi yıkmak için, kudemay-ı şuarayı devirmek lüzumuna» inanıyor. Eski biçimi yıkmak için, önde gelen şairleri devirmek gerekiyor. Kemal buna inanıyor. Çok ciddi! Kemal, yolunu ve yaptığını ciddiye alıyor. Öyle anlaşılıyor.

German Ideology'de yazıyor: «Almanya'da **gerçek,**

hırsla ve pratik olarak yapılan parti kavgasının yokluğu, başlangıçta sosyal hareketin bile **sadece** edebî bir nitelik almasına yol açtı.» Almanya, Batısındaki Fransa ve özellikle İngiltere'ye göre geç kalmıştı. Kavga yumuşaktı; yumuşak kavga edebî alanda daha sert bir kavgaya yol açıyor.

Kemal, bir tür ve kendine göre, «Putları Yıkıyoruz» kampanyası açıyor. Eskileri yıkmaya kalkıyor, yenileri ve özellikle şiirde Abdülhak Hamit'i yetiştirmeye özen gösteriyor. Bu, bir yenilikçi yazgısıdır. 1930 yıllarının başında liseler için yazılmış bir ders kitabında Kemal'in bu serüveni şöyle anlatılıyor: «İşte Kemal'in müceddidliğindeki asıl büyüklük burada, tenkidindeki asıl azamet bu noktadır, eski şiiri bütün ruhunla seveceksin, eski büyük şairlere içinden en derin takdirlerle tapacaksın, fakat gayen için, eskiyi yıkmak ve yeniyi kurmak için, millet hakkında hayırlı olduğunu bildiğin ulvî maksat için en aziz sevgilini de çiğneyip geçeceksin: Gel de bunu yapanı beğenme!»[63] Beğenmek? Tarihle ve toplumsal pratikli sınırlıdır. Burjuva - demokrat ihtilâl yerleşinceye kadar başkaldırıyı beğeniyor ve övüyor. Daha sonra? Benzer gerekçelerle «Putları Yıkıyoruz» kampanyası açan ve bu konu Kemal'in protejesi Şair-i Azam Abdülhak Hamit ile başlatan Nazım'ı yıkmak istiyor.

Bunun öyküsü, değerlendirilmesi ve eleştirilmesine, sıra, Aydın Üzerine Tezler'in üçüncü kitabında gelecek.

Aydın, bir üründür. Aydın, üst üste katlanmış, iç içe girmiş, bir etkiler dizisinin ürünüdür. Tarihin, toplumun, eylemin ve hepsinden öte, hepsinden yakın örgütünün ürünüdür. Dayandığı sınıf kadar örgütünü de yansıtır. Kemal, burjuva paşası Mustafa Fazıl kadar, Mehmet'in, Reşat'ın, Nuri'nin ve diğer yanda Ziya'nın ürünüdür. Vice versa. Aynı örgüt içinde Mehmet ileriye, Ziya geriye çeker. Hiç kuşku yok, Kemal de Mehmet'i geriye çeker, Ziya'yı ileriye iter.

Ziya, Yeni Osmanlılar içinde en az yenilikçi olanıdır. Şöyle de söylenebilir: Ziya, Yeni Osmanlılar'ın içine gerinin taşıyıcısıdır. Bu, yalnızca yaşından ileri gelmiyor. Ke-

mal'den on beş yaş büyük, 1825 yılında doğuyor. Bir kâtibin oğlu olarak dünyaya geliyor ve bir kâtip oluyor. Sonra tipik bir Osmanlı aydını türünden ona-buna «intisap» ediyor; Büyük Reşit Paşa'ya da Şeyhülislâm Arif Hikmet'e bağlanıyor, mersiyeler ya da kasideler yazıyor. Bu huyunu hiç bırakmıyor.

Ziya, yükselmek istiyor; ihtilâlci karyerini bırakmadan paşa oluyor. Ziya, bana, yakın zamanlarda Türk toplumsal pratiğindeki sendika lideri türünü hatırlatıyor. Türk sosyal mücadele tarihinde «47 Sendikası» denilen bir tip var, 1960 yıllarına egemen oldular, 1970 yıllarının sendikacılarına hocalık yaptılar. 47 Sendikacısı, grev ve toplu sözleşme hakkından yoksun bir tiptir, güvenceye sahip değil. Hem tabana yaranacak, hem işverene güven verecek. İlkesiz, işçi sınıfı ahlâkına ters yöntemleri kişiliğinin bir parçası haline getirmiş birisi. Yerinde kalmayı işçi sınıfına hizmet sayıyor; bu yüzden karyer, mücadelenin yerini alıyor.

Ziya, intisap sisteminin yardımıyla Mecit zamanında Mabeyn'e giriyor. Mabeyn, Sultan'ın özel kalemini meydana getiriyor. Bir süre sessiz, sonra saray entrikalarını öğreniyor ve bunlara dalıyor. Önce Âli'ye karşı ve Fuad'la yakın. Sonra bunlardan tümüyle kopuyor. Hiç kuşku yok, Abdülâziz sultan olunca yine şiirleriyle övgüsünü eksik etmiyor.

Hep vali; belki de Türk aydın tarihi içinde mazoşist edebiyatın kurulmasında en büyük katkı sahiplerinden birisi. Hem Şuray-ı Devlet'te ve hem de rejime karşı muhalif yazılarını sürdürüyor. Abdülhamit, bunu pek ahlâkî ve uygun bulmuyor, Paşa'nın Berlin büyükelçisi olmasını istiyor. Hayır, bu bir «sürgün» oluyor.

Ziya Paşa, çeşitli vilâyetlerde valilikler yaptı; Suriye, Konya ve Adana valisi oldu. Birinden diğerine gönderilmesi Türk aydın tarihinde «sürgün» sayıldı. Bunda Paşa'nın katkısı büyük oldu. Şam'daki valilik görevinden Konya'ya atanmasıyla ilgili olarak şu ve pek «mazoşist» şiiri bıraktı:

Vali-i Şam olarak üç buçuk ay
Konya'ya sonra göründü gitmek.

**

Dağda dondum, ovalarda yandım
Mersin üstü Karaman'a giderek.

**

Göstere göstere germ ü serdin
Dünyeyi Konya'yı öğretti felek!

Sıkıntı ve özveri, özlem ve alışkanlıkla ilgili. Ziya, lüks ve rahat bir yaşam istiyor, her yenilikçi daha iyi bir yazam düzeyi istemek durumundadır. İzbede yaşayacak olduktan sonra daha iyi ve yeni bir düzen için mücadele etmenin anlamı ne? Ziya'nın daha rahat yaşamak istemine, bu yüzden ve ilke olarak, itiraz etmek mümkün değil. Ancak her yenilikçi rahat yaşamdan vazgeçebilmelidir, teorik olarak dünyanın nimetlerini isterken pratik olarak ve uzunca bir süre bunlardan yoksun kalmaya razı olabilmelidir. Aksi halde, istedikleri için mücadele gücünü kendisinde bulamaz.

Ziya, bir vali olarak, Şam'dan Konya'ya gidişini «dağda dondum, ovalarda yandım» diye anlatıyor. «Dünyevi Konya'yı öğretti felek!» Böyle bir kimsenin, Fazıl'ın veya Hidiv'in parasına, bir ihtilâlcinin finansman ihtiyacını aşan ölçüde bağlanması kaçınılmaz oluyor.

Türkiye'nin bu ilk emigre ihtilâlcilerinin yurt dışında oldukça lüks içinde yaşadıkları anlaşılıyor. İçinden çıktıkları rahatı birdenbire bırakamıyorlar ve her yerde arıyorlar. Fazıl'ın finansmanından bir süre sonra kopmayı düşünmüyorlar; güzel evleri tercih ediyorlar. Ebüzziya yazıyor: «Ziya Bey o tarihte, Passy ile Auteuil arasında Pépinière'de ikamet ediyordu. Muntazam yaşamağa alışmış olan bu zat, apartman ve otel hayatlarını yadırgıyordu. Bilhassa, her doğulu gibi, bahçeli yerlerden hoşlanırdı. Bu sebeple güzel ağaçlarla dolu, cennet gibi yeşil bir bahçe ortasında bulunan bu evi, kendine pek uygun bulmuştu»[64]. Paris'te bahçeli evde ve lüks içinde yaşıyor. Bu lüks, Kemal'e kadar uzanıyor. «Kemal ile Ziya tam doğulu halin-

de idiler. Evvelâ Mustafa Fazıl Paşa'nın kileri, Beylerin her ihtiyacını karşılıyordu. Hattâ İstanbul'dan her hafta Karakulak suyu bile geliyordu.» Paris'e İstanbul'dan her hafta içme suyu getirten emigre ihtilâlciler Türkiye'den çıktı.

Beş yıl tahammül eyledim âlâm-ı gurbete
Koymam hesaba gördüğüm enva-ı mihneti.
Pir etti tazelikte beni baht-ı tire-guun
Âlemde bitti bence hayatın halâveti.

Üzerinde durulmağa değer: «Koymam hesaba gördüğüm enva-ı mihneti.» Ziya, bu lükse ve eklenebilecek diğer lükslere rağmen, yaşadığı mihnetin çeşitlerini saymakla bitiremeyeceğini yazıyor. Ebüzziya ise, «sürgün» yaşamıyla ilgili şu bilgileri de veriyor: «Suavi'nin aldığı kadına Ziya Bey tarafından «Hasene» ismi verilmişti. Kadın aslında ilmî bir eğitim görmüş olduğu halde, her nasılsa sefil tabaka arasında yaşayan kadınların seviyesine inmiş ve Suavi de bunu o seviyede iken tanımıştı.» Demek ki aralarında bir de Suavi'nin fahişe iken tanıdığı bir İngiliz kadın var. Bu kadar değil ve devamı şöyle: «Arkadaşlardan Reşad Bey ve Ziya Bey'in oğluna mürebbiyelik etmek için Londra'dan getirmiş olduğu Georgina isminde bir kız, Hasene Hanım'ın daima konuştuğu arkadaşlarındandı. Suavi, geceleri evinde sohbet toplantıları açmış, dolayısıyla bazı Fransızlar ve özellikle ömrünün büyük bir kısmını Paris'te geçirerek âdeta Fransızlaşmış olan Getliffe isminde bir İngiliz, bu toplantıların en önemli kişilerinden olmuştu. En garip taraflarından biri de bu sohbet toplantılarına, Suavi'nin en ziyade yabancı bulunuşu idi. Çünkü Fransızca anlayıp söyleyemezdi» (*). Öyle

---

(*) Ziya'nın verdiği isim ile Hasene Hanım daha sonra Suavi ile birlikte Türkiye'ye geldi. Suavi, Galatasaray Lisesi'ne müdür olunca, Hasene Hanım da buraya yerleşti. Giyinişi ve davranışı ile devamlı bir dedikodu kaynağı oldu. Ebüzziya, Hasene'nin Paris yaşamı ile ilgili olarak şu bilgileri de verdi: «..Şubat gelip de karnaval başlayınca, Hasene Hanım da-

görünüyor, Hasene Hanım, Georgina ve Getliffe'den oluşan bu İngiliz hanımlar topluluğunun bilgi ve görgüsünden en çok Ziya ile Kemal yararlanıyor. Ayrıca Türkiye'nin ilk emigre ihtilâlcileri Paris'te çocuklarını İngiliz mürebbiye ile yetiştirebiliyorlar.

Bütün bu rahat ve renkli yaşam, Türk aydın tarihi açısından, ne anlama geliyor? Bunun cevabını, «en iyi», yine Ziya Paşa veriyor :

Vatan-me'lûf olanlar bisebep terk-i diyâr etmez
Zaruretsiz cihanda kimse gurbet ihtiyâr etmez.

«Vatan» duygusu Türk aydınında çok geç uyanmaya başlıyor; eşitsiz gelişmenin bir paradoksu ile vatandan uzak kalmak Türk aydınına en büyük ceza oluyor. Ziya, vatan'a dönünce, bir süre «padişahcı» oluyor. Yıllar sonra Zekeriya Sertel, uzun bir gurbetlikten sonra, Türkiye'ye dönünce, bunun fiyatını, uzun yıllar kendisini misafir eden ülkeye ve Nazım Hikmet'e en acı «küfürler» ile ödemeye başlıyor. Türk aydınının düşmanları, Türk aydınının açığa çıkardığı, bir çocukluk haykırışıyla bağırdığı, bu zayıf noktasını not ediyor, zamanı gelince, bunu, Türk aydını için gönüllü ve önemli bir ceza olarak kullanıyor.

Ziya, Yeni Osmanlılar hareketi içinde yer alıyor ve içinde kalıyor. Yeni Osmanlılar hareketine Ziya da rengini veriyor. Büyük bir şair olamıyor, büyük bir yazar veya yenilikçi de sayılmıyor. Ancak siyasal hiciv ve siyasal nükte Türkiye'de Ziya ile başlıyor. Politik edebiyata alay, Ziya ile giriyor.

Yaşamında alay vardı. Yeni Osmanlılar hareketi içinde en büyük zigzag Ziya'nındır. Ancak bu zigzaglar, Yeni Osmanlılar hareketini aşmadı. Sınırları içinde kaldı. Kemal'e rağmen ve bu kez Fazıl'ın rakibi Hidiv'in parasıyla Hürriyet'i çıkarmağa devam etti. Sonra, fiyatını ödemek

---

kanad peydahlayarak geceleri karnaval âleminde uçmaya başlamıştır.»

Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Birinci Cilt, İstanbul, 1973, s. 169.

mecburiyetinde kalınca, Hidiv'i tutmanın prestij kaybını görünce «intihar etmedi», Hürriyet'i kapattı.

Sonra ne yaptı? Bu alaycı yenilikçinin ne yaptığını okurken gülümsememek mümkün mü? Şöyle: «Ve ondan sonra cidden daha önemli bir işle uğraşmağa karar verdi. Her sabah Jean-Jacques Rousseau'nun Emile isimli farz ettiği talebesi namına yazdığı meşhur eserini, Cenevre Gölü içindeki küçük adada dikilmiş bulunan Rousseau'nun heykeli altında bir iskemleye otururak iki saat kadar tercüme ile meşgul olurdu. Sözde, Emile'de rastladığı bazı felsefî meseleleri, Rousseau'nun ruhundan aldığı ilham, anlayıp hal etmesinde kolaylık sağlıyordu»[65]. Ziya, Türkiye'de Emile'i çevirmeyi düşünen ve gerçekleştiren ilk aydın oldu.

Ziya, Kemal'i etkiledi ve bir yana çekti. Ancak Kemal, Ziya'dan bağımsız ve önde oldu. Belki de Kemal'i en çok etkileyen Şinasi'dir. Kemal için son derece sevecen ve üç ciltten uzun bir biyoğrafi yazan Mithat Cemal Kuntay da, bu nedenle olmalı, «Terceme Odası Hulefasından Kemal bile galiba Şinasi'nin eseriydi» diye yazdı[66]. Bu yargı, çok genel olarak ve çok yaygın ölçüde, hep, paylaşıldı. Şinasi ile ilgili değerlendirmelerde en güvenilir bir kaynak olarak kabul edilen V. Gordlevskiy, 1912 tarihinde yayınladığı denemelerinde, «Reşit Paşa'nın sayesinde Avrupa'da eğitim gören Osmanlılar arasında önde gelen bir yeri, 'Yeni Osmanlı Edebiyatının Babası', otyets novoy osmanskoy literaturu, Şinasi Efendi işgal ediyor» diye yazdı[67]. Bunu Rusya'dan gelen bir Türk yazarı, Akçora Yusuf da, «Tanzimat edebiyatının babası olan Şinasi» biçiminde tekrarladı[68]. Daha önce de yazıldı; «filozof» sözü, özel olarak yalnızca Aristotales anlamına geldi, «Efendi» sözü de Türk aydın tarihinde sadece Şinasi'yi hatırlattı. Genel olarak Yeni Osmanlı aydınların hepsi, somut ve özel olarak Kemal, Şinasi Efendi'den geldi.

Ziya ne kadar ilkesiz ise, Şinasi o ölçüde vesveseli idi. Eldeki bilgileri ve buradaki araştırmalarımı zorlamak istemiyorum, ancak, belli bir cüret ve belli bir sezgi ile şunları yazabiliyorum: İnsan olarak Şinasi ne kadar kor-

kak ise bir zihin aktivitesi olarak Şinasi o kadar cesurdu.

Ebüzziya'nın Yeni Osmanlı Tarihi her yerinde doğru bilgiler getirmiyor. Önemli bir kaynak, tarihlerde ve yerlerde sık sık yanılıyor. Daha sonraki araştırıcılar için, dolayısıyla, Ebüzziya'nın tarihini düzeltmek bir akademik ekzersiz niteliğini kazanıyor. Bu da son derece değerli bir hizmet oluyor; çünkü böylece Ebüzziya'nın tarihi daha güvenilir bir kaynak niteliğine bürünmüş sayılıyor.

Ömer Faruk Akün'ün İslâm Ansiklopedisi'nde Şinasi maddesini yazarken, Ebüzziya tarihinin reddetmeden bıraktığı bölümlerinde şu bilgiler var: «Şinasi Efendi, elde etmiş bulunduğu faziletleri ile kıyaslanamayacak bazı tuhaf hallere sahipti. Bilhassa vahşileşmiş denecek kadar insandan kaçardı. Gayet vehimli olduğundan kimseye emniyet etmez ve kimse ile uzun uzadıya görüşmezdi. Kendisine sual sorulmasını asla arzu etmez ve bazı sözlere karşı mânalı gülümsemeler ile karşılık verir ve arasıra 'evet' veya 'hayır' derdi. Onunla görüşmek isteyen bir adam, onu cevaba mecbur etmeyecek sözler bulup söylemeli idi»[61]. Şinasi, bu tanıma göre, çok korkutulmuş bir «yaratık» davranışı çiziyor.

«Jön Türkler Paris'te bulunduğu müddetçe, Şinasi bunlardan hiç biri ile görüşmemiştir. Yalnız Paris'e geldikleri günlerde bir defa olarak, beraberinde Reşad olduğu halde, Kemal görmeğe gitmiş ve soğuk davranışından kendisi ile görüşmek istemediğini anlayarak bir daha semtine uğramamıştır.[62] Yenilikçi Şinasi, en çok yenilikçilerden kaçmıştır.

«Gayet vehimli ve kıldan nem kapacak derecede vesveseli» Şinasi, buna rağmen hep dürüst kalabiliyor ve hiç eğilmiyor. Bunun, kendi içinde sonsuz bir irade savaşının sonucu olduğuna inanıyorum. Şinasi, Ebüzziya'nın tarihinin başka bir yerinde yazıldığına göre, Tasvir-i Efkâr'ın ilk nüshasını beğenip beş yüz lira ihsan eden Padişah'ı «benim o kadar para ile görülecek bir işim yoktur!» diye reddedebiliyor[70]. Şinasi, Müntehabat-ı Eş'ar'ına, Seçme Şiirler, ölümünden sonra bile Reşit Paşa için yazdığı kasi-

deleri alırken Sultan Aziz'den hiç söz etmeme yüksekliğini de gösteriyor.

Öyleyse şu söylenebilir: Şinasi'nin vesveseli hali, yenilikçilerin yanında ürkek bir serçe gibi davranması, doğuştan olmamalı. Şinasi, mümkündür, ürkmüştür. Ürkmesi için de, yaşamı ile ilgili bilgilerden, bazı nedenleri bulup çıkarmak imkân dahilinde. Ancak bunlardan emin olmak çok zor. Çünkü, Şinasi'nin «Yeni Osmanlı Edebiyatı'nın Babası» olduğu biliniyor; fakat öz babasının adı bile bilinmiyor.

Şu bilgi oldukça yaygın: «Artık kanlı tecrübelerle sabit olmuştu ki yeniçeriler ortadan kalkmaksızın eski'nin yıkılmasına ve yeni'nin kurulmasına imkân yoktur. 1241 de yeniçeriliği mahvetmek için birleşen muhtelif kuvvetler arasında en müessir rolü oynıyan unsur ise yeni teşkil edilen talimli, muntazam topçu kıtaatı olmuştu. Bunların içinde Bolulu bir topçu yüzbaşısı da vardı. Eskinin belkemiği olan yeniçeriliği mahv için canla başla çalışan bu yüzbaşı o anlarda iki saadeti birden idrakle iki defa bayram yapıyordu. Bir taraftan yeniçerilik katiyyen ölmüş, diğer taraftan bir erkek çocuğu doğmuştu. O baba eski askerliği yıktı, bu çocuk eski edebiyatı yıkacaktır!»[71]. Ders kitabından alınan bu uzun parağrafta doğruluğuna kesin gözüyle bakılabilecek tek nokta, doğan çocuğun eski edebiyatı yıkan ekip içinde ve en başta bir yer almasıdır. Bunun dışında, Şinasi'nin 15 Haziran 1826 tarihinde doğuşu çok tartışma götürüyor. Bazı kaynaklar, bunlar arasında İbnülemin Mahmut Kemal İnal da var, Şinasi'nin doğum yılının 1824 yılı olduğunda ısrar ediyor. Tabii, adı hiç bir kayıtta yer almayan, bazı kaynaklara göre Kastamonu'lu, bazılarına göre Bitlisli olan bu yüzbaşının çocuğunun doğum tarihi ve gününü bilmek yıldız falcılarına düşen bir iş oluyor.

Ancak İtalyanların bir sözü var: Doğru değil ama uydurulmuş. Her halde Şinasi'ye doğum tarihi olarak yeniçeriliğin tarihe gömüldüğü gün lâyık görülmüş. Her bakımdan iyi uydurulmuş olduğunu kabul etmek gerek. Yeniçeriliğin yıkım tarihi, Türk aydınının doğum tarihidir.

Türk aydını, Terceme Odası'nda doğduğu kadar bir edebiyat dünyasında doğmuştur. Şinasi, bu edebiyat dünyasının öncüsüdür.

Şinasi'den İslâm Ansiklopedisi «Reşit Paşa mensuplarından Şinasi» olarak söz ediyor. İntisap sistemi, Şinasi ile birlikte yaşıyor. Fransızca öğreniyor. Büyük Reşit Paşa, Tanzimat kadrosunu kurmak için Avrupa'ya öğren-

ci gönderiyor. Reşit Paşa'ya intisap eden Şinasi, Paris'e gönderilen öğrenciler arasında yer alıyor.

Şinasi ne zaman Paris'e gidiyor? Türk aydınlanma tarihinin bu büyük ve öncü ismiyle ilgili bilgilerin çok büyük bir bölümü hâlâ büyük bir karanlık içinde. Paris'e gidiş tarihi ve yaptıkları da böyle. Bilinen, Reşit Paşa'nın Şinasi'yi Paris'e siyasal iktisat eğitimi için göndermiş olduğu. Yine bilinen, Şinasi'nin siyasal iktisatın dışında edebiyatla uğraştığı.

Başka? Şinasi ve Yeni Osmanlılar Hareketi hakkında önemli bir kaynak sayılan Gordlevskiy'in Denemeler'inde şu bilgiler de yer alıyor: «Şinasi Efendi Paris'te edebiyat ve politikayla da ilgilendi. 1848 ihtilâli sırasında, Fransız arkadaşlarıyla birlikte politik gösterilere katıldı ve Panteon'ın tepesine çıkarak Cumhuriyet bayrağını dikti»[72]. Öyle görünüyor; bu bilgi, biraz daha genişletilerek (*) çok çeşitli yerlerde tekrarlanıyor. Çağdaş Sovyet araştırmacısı Petrosyan «Novie Osmanı» adını taşıyan çalışmasında şunları yazıyor: «Genç Türk entelijansiyasının bazı temsilcileri, örneğin önde gelen Türk edibi ve yayıncısı İbrahim Şinasi (1827 - 1871), 1848 İhtilâli'ne tanık oldular ve hattâ aktif bir biçimde katıldılar»[73]. Böylece, en azından, Şinasi'nin 1848 İhtilâli'nden önce Paris'e gitmiş olduğu ve bir demokrat olarak bu ihtilâle katıldığı sonucuna varılıyor.

Bu sonuca güvenmemek gerekiyor. Ömer Faruk Akün, İslâm Ansiklopedisi'nde, oldukça inandırıcı bir biçimde, şu bilgileri veriyor: «Gençlerden vakit vakit Avrupa'ya tahsile gönderilenleri gördükçe onlar gibi oraya gitme hevesi artan Şinasi, aldığı bir vaad üzerine Fransızcasını ilerlet-

---

(*) «Lâkin bir hâdise herşeyi altüst etti. Paris'te talebe iken Tiran hanedanından Salt Sermedi namında bir arkadaşı vardı. 1848 Fransız ihtilâlinde o arkadaşı ile beraber ihtilâlcilere iltihak ederek üç renkli Fransız bayrağını Panteon kubbesine o iki Türk genci dikmişti.»

İsmail Habib (Sevük), Edebi Yeniliğimiz, Birinci Kısım, İstanbul, 1931, s. 70.

mek ve tahsilde bulunmak üzere Paris'e gönderilmesi için 1848 yılının sonlarında Tophane müşiri Ahmed Fethi Paşa'ya müracaat etti. Fethi Paşa ve sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından desteklenen bu müracaat Abdülmecit'e arzolunarak 27 rebiulevvel 1265 (19 kânun II. 1849) te Paris'e gitmesine irade-i seniye çıktı. Orada tahsilde iken geçimini temin için bir maaş verilmesini rica ettiği ihtiyar ve alil annesine de tahsisat bağlandı»[74]. Bütün bunlar, bir çok yazışmayı gerektiriyor; bu yüzden Şinasi'nin 1848 İhtilâli'nden sonra Türkiye dışına çıktığına inanmak gerekiyor.

Şinasi'nin ürkekliği bundan değil. Ancak, böyle bir karışıklığın daha sonraki yıllarda değil, Şinasi yaşarken çıkmış olması mümkün. Unutmamak gerek; Şinasi'nin zamanında Türkiye'den dışarı gidenler son derece az. Ayrıca Türkiye aydını ve hükümeti, hatırlanacak, 1848 İhtilâli'ni çok yakından biliyor. Abdülmecit, 1848 İhtilâlleri nedeniyle ve cumhuriyet ilân edeceği endişesiyle, Reşit Paşa'yı sadaretten azlediyor. Ayrıca, Polonya ve benzer ülkelerden 1848 İhtilâlleri'nde yenilerek Türkiye'ye sığınanların iade dilmesi için o zamanki güçlü devletler Türkiye üzerine çok baskı yapıyorlar. Bütün bunlardan ayrı olarak, Türkiye'ye sığınan yenik ihtilâlciler, şöyle veya böyle Türk yaşamının içine giriyorlar. Bazısı, devlet hizmetine alınıyor ve yükseliyor; bazısı orta sınıf oluyor ve orta sınıf yaratmak isteyenlere hizmet ediyor. İlerde değinmek imkânını bulabileceğimi umuyorum, 1848 İhtilâlleri'nden kaçarak Türkiye'ye sığınan ihtilâlcilerin bir bölümü İstanbul'da kahve işletmeciliği, gazete ve tütün bayiliği yapıyorlar. Yeni Türk entelijansiyası, yenik ihtilâlcilerin bu küçük işyerlerinin müdavimi oluyorlar. Burada, bu kahvehanelerde, tütüncü dükkânlarında, Şinasi'nin 1848 İhtilâli'ne katılmış olduğunun ve hatta katılmakla kalmayarak Panteon'un kubbesine çıkıp bayrak çektiğinin «tatlı bir öykü» türünden uydurulmuş olması mümkün. Zamanla buna, bunu uyduranların da inanarak, «tatlı bir rivayet» haline getirmiş olmaları da mümkün.

Ama doğru değil. Ancak tekrarlamak gerekiyor; bu

ürkek yenilikçinin, Şinasi'nin, yaşamı doğru olmayan ihtilâlcilik serüvenleriyle doldurulmuş. Bu, tarihin, yazıda pek cüretli davranışta pek vesveseli bu yenilikçiden aldığı bir intikam mı; yoksa Şinasi, bir takım ihtilâl veya suikast girişimlerine bulaştığı için mi bu kadar ürkek oldu, söylemek zor.

Şinasi'nin 1859 Kuleli Vak'ası olarak bilinen ihtilâl girişimi ile ilgili olarak da ismi geçiyor. İlgisinin derecesi pek bilinmiyor. Bilinseydi, son derece açıklayıcı olurdu. Şinasi için değil; daha çok Kuleli Vak'ası için aydınlatıcı olabilecekti. Türk yenilik tarihinin ilk örgütlü ihtilâl girişimi olan ve sanıklarının yargılandığı yerden dolayı Kuleli vak'ası olarak adlandırılan bu «olay» hakkında yazılanlar aydınlatıcı olmaktan çok karartıcı bulutları artıcı bir nitelik taşıyor. Bunları, bundan sonraki kitapta derlemek, özetlemek ve değerlendirmek imkânım olacak.

Duruşma tutanakları, sanık listeleri, Şinasi'nin Kuleli Vak'ası içinde olmadığının bir işareti. Ancak o zaman hükümetin, dış dünyaya karşı olayı küçültmek için sanık listesini kabartmaktan özellikle çekindiğini ileri sürenler var. Her ne ise, sanıklar arasında Şinasi yoksa da, Şinasi'nin son derece yakın arkadaşı Tophane Müftüsü Bekir Efendi hem sanıklar ve hem de tutuklular arasında yer alıyor. Bu yüzden İslâm Ansiklopedisi'nde «Şinasi bu cemiyete dahil olmasa bile dostu Tophane müftüsü Bekir Efendi vasıtasiyle mevcudiyetinden her halde haberdardı» deniliyor. En azından şu çıkıyor: Ürkek yenilikçi Şinasi, ihtilâl veya suikast girişimcileriyle dostluktan geri kalmıyor.

Paris'e öğrenci olarak giden Şinasi'nin 1860 yıllarının ortasında, Kemal ve arkadaşlarından oldukça önce Paris'e kaçışı da yine çeşitli rivayetlerle örülü bir ihtilâl girişimine bağlanıyor. Bazı kaynaklar, Şinasi'nin Paris'e kaçmasını, kuruluş halindeki Yeni Osmanlılar örgütünün Âli Paşa'ya karşı bir suikast hazırlamasına ve bunun haber alınmasına bağlıyorlar. Burada da gerçek çok kalın sislerin altında yatıyor. Ne doğru, ne değil; şu anda pek bilinmiyor. Bilinenlerden birisi, Yeni Osmanlılar'ın daha işin ba-

şında Âli Paşa'yı ortadan kaldırmayı düşündükleridir (*). Ancak bunda Şinasi'nin rolü olmadığı gibi yurt dışına kaçışı suikastın hazırlandığı zamandan önce.

Ancak Şinasi'nin yurt dışına çıktığı ve korkudan kaçtığı kesin. V. Gordlevskiy, 1912 yılında Moskova'da yayınladığı Oçerki'de Şinasi'nin korkusunun, yine bir yakın arkadaşı yüzünden ileri geldiğini yazıyor. Şinasi'nin yakın arkadaşı, Ismail Habib Sevük'ün de inandığı bir hikâyeye göre beraberce Panteon'a Cumhuriyet bayrağı çektiği, Said Sermedî, bir toplantıda, Tanzimat diktatörleri Fuad ve Âli Paşa'lar hakkında konuşuyor. Bu, Fuad Paşa'ya jurnal ediliyor. Sermedi, sürülüyor. Şinasi, ürküyor ve Kemal'den iki yıl önce Paris yolunu tutuyor.

Şu iki nokta kesinlikle söylenebiliyor: Ürkek yenilikçi Şinasi, ihtilâlcilerin çevresinde dolaşıyor. Bu, bir. İki: Rejim, Şinasi'yi sevmiyor. Reşit'in yetiştirmeleri Fuad ve Âli Paşa'lar, Reşit'in en değerli yetiştirmelerinden birisi olan Şinasi'yi hiç sevmiyorlar. Hiç bir insan, belki de Şinasi kadar, yol ayrımını sembolize etmiyor. Şinasi, ister örgütsel olarak bulunsun, isterse bunun karşıtı gösterilsin, bütün çalışması ve yazılarıyla Yeni Osmanlılar hareketinin içinde yer alıyor. Çünkü Şinasi de, Yeni Osmanlılar hareketine damgasını vuran mektebi, yolu, mesleği,

---

(*) «Yeni Osmanlıların yeni deyimle Genç Türklerin amaçları Âli Paşa'nın ağır ve ezici politikasına son vermek, devlet yönetimine serbestiyet getirmekti. Bunun için öncelikle Âli Paşa'yı susturmak ve ikinci olarak da onun yerine yeni yöntemi destekleyen ve özgür bir yönetimi sağlayıcı bir kadroyu temin ederek iş başına getirmek gerekiyordu. Yeni Osmanlıların proğramında Âli Paşa'yı ortadan kaldırmak bile varmış.»

«Dernek durumuna gelen bu gençler arasıra toplanarak fikir tartışmalarında bulundukları gibi eylem için gerekli araçları da kararlaştırmak ve ileride yeni kabineyi oluşturacak elemanları belirlemek üzere bir gün Ayasofya camiinde toplanarak konuşmuşlarsa da oy birliğini gerektirecek bir karara varamamışlardır. Mehmet Bey sadaret makamına amcası Mahmut Nedim Paşa'yı, diğerleriyse Ahmet Vefik Efendi'yi öneriyorlardı.»

Abdurrahman Şeref, Tarih Konuşmaları, İstanbul, 1978, s. 121.

seçiyor: Bir halk yaratmak. Şinasi bunu edebiyatla, eğitimle yapmaya çalışıyor.

Âli Paşa ekolü, Tanzimat Diktatoryası, bu iş için fazla sayıya ihtiyaç olmadığını düşünüyor. Dolayısıyla Şinasi'yi bir «düşman» görüyor. Her fırsatta bu «düşmanlığı» belli etmekten çekinmiyorlar. Cevdet Paşa, Tezakir'de yazıyor: «Meclis-i Maarif âzasından Şinasi Efendi sakalını tıraş etmiş olduğu halde meclise gelmiş olduğundan rütbesi ref' ile meclis âzalığından tard olundu. Bunun sakalını tıraş etmesi ise mübtelâ olduğu bir maraza mu'alece için olduğu sonradan anlaşıldı»[77]. Saçkıran hastalığı nedeniyle sakalını kesmiş olması, Şinasi'nin, zamanının en prestijli işi olan Eğitim Kurulu üyeliğinden atılmasına yetebiliyor.

Öyle görünüyor; Şinasi, rejimin kendisine olan «duygularını» pek iyi biliyor. Bunu başka yazarlar tarafından da kabul edilen, Gordlevskiy'in (*) bir değerlendirmesinden çıkarıyorum. Gordlevskiy, Türkiye'nin ilk özel gazetesi olan Tercüman-ı Ahval'in sahipliğinin Agâh Efendi'-

---

(*) Küçük fakat değerli kitabında Yeni Osmanlılar'a pek büyük bir sıcaklıkla bakan V. A. Gordlevskiy, Ekim Devrimi'nden sonra, bekleneceği gibi, Sovyetler Birliği'nde bir bilim adamının çıkabileceği en yüksek nokta olan «akademik», Türkçesiyle akademi üyesi oldu. Akademiya Nauk, İzbrannie Soçineniya'sını yayınladı. Önsözde şunları yazıyor:

«V. A. Gordlevskiy, bilimsel-pedagojik çalışmalarına Devrim öncesinde başladı. Doğu halklarının karşılaştığı adaletsizlik ve zulümün tutarlı bir karşıtı oldu ve onların dünya kültür hazinesine önemli katkılarını çok büyük değer verdi.»

«V. A. Gordlevskiy'in Türk edebiyatı incelemesi çok değerli bir araştırmadır. Burada 1912 tarihli 'Yeni Osmanlı Edebiyatı Üzerine Denemeleri' ayrıca belirtmek gerekir. Önsözde de belirttiği gibi Denemeler'in nüvesini yazarın bu yüzyılın başında Lazarevskiy Doğu Dilleri Enstitüsü'nde verdiği dersler oluşturmuştur. V. A. Gordlevskiy'in edebi süreçleri ondokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyıl başındaki Türk toplumunun mevcut durumu ve gelişmesi ve çeşitli kültürel-aydınlıkçı ve diğer akımların oluşumu ile birlikte incelemesi pek açıktır.»

Akademik V.A. Gordlevskiy, İzbrannie Soçineniya, Tom L, Akademiya Nauk SSSR, Moskva, 1960, s. 3 ve 5.

ye ait olmasını, Şinasi'nin bir senaryosu olarak yazıyor. Şinasi, kendisine izin verilmeyeceğini ve eğer izin verilecek olursa, gazetenin çok rahatsız edileceğini düşünüyor, olmalı. Bu yüzden bütün insiyatif Şinasi'de iken, ön plânda Agâh görünüyor. Gordlevskiy'in bu değerlendirmesi, gazete çıktıktan sonra, Şinasi'nin oynamış olduğu önemli rol ile de destekleniyor.

Şinasi'nin bu hesapçılığını bir başka yerde daha görmek mümkün. Bütün buradaki değerlendirmelerin dışında Mithal Cemal, Kemal'i yazarken, buradaki değerlendirmelerle tam bir uyum içinde şu görüşleri ileri sürüyor: «Kemal'in politikacı tarafı Tasvir-i Efkâr'da çabuk başlamadı. Asi Kemal henüz ortada yoktu. Çünkü hocası Şinasi bir inkılâp fırtınası değil, bir inkılâp efendisi idi: Eskiyi hesap ve hendeseyle yıkacaktı»[76]. Vehimli Şinasi bunun için ve büyük bir sabırla bir «halk» yaratmaya çalıştı.

Ve yenilikçi, hesapçı, vehimli Şinasi, Türkiye'de yeni insan'ın başlcngıcı Şinasi, babasının adı, doğumunun tarihi bilinmeyen yeni Türk Edebiyatının babası Şinasi, her hesaba göre henüz kırk beş yaşlarını şöyle yaşadı ve öldü: «Devri yahut hayat şartları, Şinasi'yi Terceme Cemiyeti, Darülfünun gibi o yıllardaki fikrî müesseselerin dışında bıraktı. Sıhhati bozulan Şinasi, bir yıl sonra matbaasından Cihangir'deki evine nakletmiş, burada da bir matbaa tesisine başlamıştı. Bir taraftan da bitmesine 10 harf kalan lugatini ikmale uğraşıyordu. Çekildiği inziva içinde gittikçe kendini melankoliye kaptıran Şinasi dalgın bir insan olmuş, eski fikrî cevvaliyetini kaybederek söyleyeceği sözleri dahi güçlükle bulur bir duruma gelmişti. Nihayet 1871 yılı kışı başında hastalanarak Fazıl Mustafa Paşa tarafından bakımı için Vezneciler'de bir eve yerleştirildi. Burada iyileşen Şinasi yine Cihangir'deki evine döndü; fakat kısa bir zaman sonra hastalığı ağır bir şekilde nüksetti. Kendisini Çamlıca'ya aldırmak isteyen Paşa'nın ısrarlarına rağmen evinde kalan Şinasi, haziran - temmuz aylarında geçici bir durgunluk devresinden sonra hastalığı yeniden şiddetlenerek başı arkasında çıkan bir ur neticesi 27 cemaziyelâhir 1288 (12 Eylül 1871)

salı akşamı geç saatlerde vefat etti. Onun hastalığını, zamanın gazeteleri 'müzmin bir illet', 'ihtilâl-i dimağ' olarak tavsif ederler»[77]. Türkiye'de ilk özel gazetenin kurucusu, ihtilâlcilerin yakın arkadaşı Şinasi, zamanın gazetelerinin diliyle, 'ihtilâl-i dimağ' hastalığından öldü. Başka neden ölebilirdi?

Başka neden ölebilirdi? Kısa ömrünün tamamını, kendi dimağında değilse bile, halkın dimağında ihtilâl yapmaya harcadı. Büyük Reşit Paşa'yı bütün ömrünce tuttu ve pek övdü. Överken Türkiye'ye en yeni ve zamanına göre en ihtilâlci kavramı soktu. Reşit'i,

Eya ahâlî-i fazlın reisicumhuru!

diye övdü. 'Cumhur' ve 'reisicumhur' kavramları, Türkiye'ye işte böyle ve bu satırla girdi. Bu kadar değil, Şinasi Reşit'i sıradan halkın değil, fazl sahibi, bilgi ile dolu bir ahalinin reisicumhuru olarak niteledi. Şinasi, halkını yapmak ve yaparken değiştirmek istedi.

Ettin âzât bizi olmuş iken zulme esir
Cehlimiz sanki idi kendimize bir zencir.

******

Bir ıtıknamedir insâna senin kanunun
Bildirir haddini sultana senin kanunun.

******

Sen gibi âkıl olan kan dökerek gün mü sürer,
Vech-i nâmusuna oi gün ile düzgün mü sürer?

******

Fi'le çıktıkça zamirindeki hayr-ı niyyet
Buldu bir başka şeref âlem-i insaniyet.

Bu dizeleri ancak aydınlıkçı bir demokrat yazabilir. Cehaletin halkını karanlıklara, zulme esir eden bir zincir olduğunu yazabilen bir aydınlıkçıdır. Dünyadaki ve Batı Avrupa'daki aydınlanma çağının çocuğudur. Kanundan kurtuluş bekleyen Şinasi, Contrat Sociale'i bilen bir kişi oluyor. Türkiye'de ilk kez, bir anayasa olarak değerlendirdiği Gülhane Fermanı'nı Reşit'e mal ederek, esas kanunun sultana haddini bildirdiğini haykırıyor.

Mithat Cemal Kuntay, Şinasi için, «iğnelerini hükümete değil, halka batırdı» derken, belki de düşünmediği bir anlamı iletmiş oluyor. Gazeteci Şinasi, halkı değiştirmek gereğini kalbinin derinliklerinde duyduğunu, kısa ömründe atmış olduğu her adımda belli ediyor. Tekrarlamak gerek; Aydın Üzerine Tezler'in tezlerinden birisi de şu oluyor: Türk aydın tarihi, bir açıdan da, yeniliklere düşman halkı yenilikçi yapma mücadelesidir. Bu, halkı değiştirmek demektir. Ve Şinasi, o zamanki Türkçedeki 500 den fazla olan hurufatı 112 ye indirmek için deneme yapıyor. Halkı değiştirmek için önce, halka daha kolaylıkla ulaşabilmenin yollarını arıyor.

«Gerçek şudur ki hem lâikliğin, hem de ulusculuğun asıl öncüsü Şinasi'dir» diyen Niyazi Berkes «Şinasi'nin dil ve anlam sorunlarına dönmesi bu sorunların onda adeta bir obsession haline gelmesi de lâiklik ve ulusculuk görüşü ile ilgilidir» diye ekliyor[78]. Burada iki noktanın belirtilmesi gerekiyor; birisi şu: Yenik düşen ihtilâlci eğitime ve halkı değiştirmeye önem veriyor. İkinci nokta ise şöyle: Şinasi, Türkçenin yapısını değiştirmede ilk büyük ve görkemli adımdır. Kısa cümle, Türkçeye Şinasi ile girdi.

Şinasi'nin Türkçeye katkısı üzerine ileri sürülenler uzun tartışmalara konu olabilir. Ancak işin çok kısaca çözümlenmesi de mümkün. Şöyle: «Satır başlarındaki ufkî ve küçük çizgi sözün başladığına, noktalar da cümlenin bittiğine delâlet eder.» Bu cümle, Türkçede telif ilk tiyatro eseri olan Şair Evlenmesi'nin içinde yer alıyor. Şinasi, tire ile başlayanın ve nokta ile bitenin cümle olduğunu anlatmak ihtiyacını duyuyor. Bu, bir öncünün işidir. Öncüler, zamanla, son derece basit görünenleri yazarlar ve söylerler.

Aç idi bir karakuş yavrusu bir gün yuvada
Anası yoksul anınçün yem ararda ovada.

******

Bir bora çıktı yuva derken ağaçtan düştü,
Başına yavrucuğun köylü çocuklar üştü.

******

Tutulup oldu oyuncak bir ekinci piçine
Bir kafesle kodular bağda dikenlik içine.

Bunları, Türkiye'de ve 1871 yılında ihtilâl-i dimağ hastalığından ölmüş birisinin yazdığına ve yazabildiğine inanmak mümkün değil. Şinasi'nin Türkçesi, zamanına ve çağdaşlarına göre bambaşka bir Türkçedir; Şinasi, Türkçede bir ihtilâldir (*). Siyasal ihtilâlcilerin yakınında dolaşmış olan Şinasi, kendi ihtilâlini dile (**) ve ölümüne ayırmış olabilir.

Berkes, kaldığı yerden, şöyle sürdürüyor: «O zamanki Osmanlı diliyle bunların ikisi de anlaşılmaz ve anlatılamazdı. Şu halde, Şinasi'nin 'halkı aydınlatmadıkça politik eylemde başarı sağlanamaz' düşünün doğru şeklini 'aydınlar, dil ve anlam aydınlanmasını başaramadıkça, politik dilde çağdaşlaşmadıkça düyünleri ve çabaları anlam-

---

(*) Şinasi'den sonra Türkçedeki ikinci büyük ihtilâl denemesi, Servet-i Fünun Okulu'na ait oluyor. Şiirde Fikret ve Cenap, düz yazıda ise Halit Ziya ile sürüyor. Şinasi, basitleştiriyor; düz yazıda Halit Ziya, daha karışık bir yapı peşinde koşuyor.

Fikret, Cenap ve Halit Ziya'nın yaptıkları ile ilgili değerlendirmelere ikinci kitapta sıra gelecek.

(**) Şinasi, Tercüman-ı Ahval'in ilk sayısına yazdığı önsöze şu cümle ile başlıyor:

«Madem ki bir hey'et-i içtimaiyye içinde yaşayan halk bunca vezaif-i kanuniyye ile mükelleftir; elbette kale'nin ve kalemen kendi vatanının menafiine dair beyan-ı efkâr etmeği cümle-i hukuk-ı müktesebesinden addeyler.»

Yurdun yararları için görüşlerini açıklama halkın kazanılmış haklarından sayılıyor ve Türkiye'de devlet tarafından çıkarılmayan ilk gazetenin manifestosu oluyor.

Bu, ayrı. Ancak bu çok yeni düşüncelerin içinde döküldüğü bir dil var. Bu dil için, önsözün bu bölümünü aktaran Agâh Sırrı Levend, şu değerlendirmeyi yapıyor:

«Bu, yalnız kelime ve tamlamalariyle değil, cümlenin başlangıcı ve yapısiyle de bambaşka bir deyiştir. Böyle bir cümleye ne divan nesrinde, ne de eski sade nesirde rastlıyabiliriz.»

Agâh Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ankara, 1960, s. 85.

sız kalacaktır' biçiminde olması gerekir.» Niyazi Berkes'in getirdiği bu incelik fazla abartılmadığı takdirde görüşleri, Şinasi'nin, halkı değiştirebilmek için dili değiştirmek istediği noktasında toplanıyor.

Berkes'in kaldığı yerden Ahmet Hamdi Tanpınar devam edebilir. Şunları yazıyor: «Şinasi, eski şiirin hayal sisteminden çıkmağa çalıştı; mücerretten müşahhasa döndü. Kasidelerinde gördüğümüz o düz, yekpare ve fikrin kendisi olan ifade tarzını, kendine mahsus nazım lisanını buldu. Sonra, bu dili sadeleştirdi. Ve nihayet tecrübeyi daha ileriye götürerek aruzu Türkçeye, hatta evde ve sokakta konuşulduğundan biraz daha saf bir Türkçeye bile tatbike çalıştı. Darb-ı mesellerde çok fazla düşüp kalkması (*), fikre ve vuzuha bağlılığı bunu kolaylaştırdı»[79]. Şunu yapmaya çalıştı: Dili halklaştırmak veya aynı anlama gelmek üzere, Türkçeyi kütleleştirmek.

Şinasi, dili halklaştırmak yönünde en büyük adımı ise, Şair Evlenmesi ile yaptı. Bu oynanmamış oyunun bir kaç sayfasına bile bakmak, sadece kelimelerin seçimi bakımından değil, cümlelerin yapısı açısından da atılan adımın büyüklüğü karşısında hayranlık duymak için yetebilir. Bu yüzden olmalı, edebiyat tarihçisi Ahmet Hamdi Tanpınar, Şair Evlenmesi için, bir yabancı eleştirmenden ödünç aldığını belirttiği bir deyişle, «sokağın anahtarını» veren eser diye yazdı. Yersiz değil, sabırlı bir yenilikçi «sokağın anahtarını» mutlaka bulmalı ve elinde tutmalı.

Yoksa yaratmak durumundadır. Biraz değiştirilerek de söylenebilir: Türk aydın tarihi, bir bakıma da, yenliklere düşman sokakları yenilikçi yapma çabasıdır.

Ahmet Hamdi, Şair Evlenmesi ile Şinasi'yi daha iyi tanımaya yardım ediyor: «Etrafına o kadar tesir yapan diğer eserlerinde tutuk gördüğümüz Şinasi, bu kaynağa (sokağa, y.k.) yaklaşır yaklaşmaz başka türlü canlanır. Büyük yenilikler devrinde ilk işaret, lirik şiirden ve hatta ro-

---

(*) «İlk atasözü derlemelerinden birisi ona aittir. Önsözde, Şinasi, atasözlerini 'halk felsefesi' olarak adlandırdı.»
V. Gordlevskiy, Oçerki no hovoy Osmankoy Literaturı, Moskva, 1912, s. 12.

mandan evvel, masal veya tiyatrodan, bilhassa komediden gelir. Çünkü yeni, sadece bir teknik, üslûp veya duygulanma işi değildir. O, insanı yapan kıymetlerin değişmesiyle başlar. Burada içe ve dışa çevrilmiş tenkit, hatta hiciv zaruridir. Şinasi her haliyle, cemiyetimizde 'yeni insan'ın başlangıcıdır. Yazık ki bu başlangıç, çok defa bir nokta gibi kendi üstüne kapalı görünür»[80]. Bir nokta gibi de olsa, bir toplumda yeni insan'ın başlangıcı olarak nitelendirilmek çok büyük ölçüde övülmek demek.

Ayrıca yeni insan yeni aydın demektir. Çünkü aydın, insanın en gelişmiş türü oluyor.

İtalyanların bir atasözü var: Doğru değilse de iyi uydurulmuş: Şinasi'ye doğum tarihi olarak yeniçeriliğin yıkıldığı günün uygun bulunması, doğru değilse bile iyi uydurulmuş oluyor. Çünkü, Türk aydınının doğumu yeniçeri güruhunun ezilmesiyle başlıyor. Türkiye'de yeni insan'ın doğumu ile yeniçeriliğin yıkımı bir ve aynı olay oluyor: Vak'ay-ı Hayriye.

Buradan tekrar Kemal'e geçiyorum. Yeni Osmanlı aydınları, Kemal'in etrafında bir kurgu ile çözümlemeye çalışıyorum.

Geçerken bazı hatırlatmalara gerek var. Yeniçeri güruhunun temizlenmesi, bir Hayırlı Olay olmasının yanında, Osmanlı ülkesinde ulema'nın da en önemli dayanağından yoksun bırakılması anlamına geliyordu. Çağdaş Türkiye'de aydın, yeniçeri ordusunun yıkılmasıyle doğmaya başladı.

Terceme Odası'nda doğdu ve doğumundan itibaren dayanak aramaya başladı. Tanzimat Diktatoryası için dayanak yabancı elçiliklerdi. Bu, bir kalıntı olarak daha sonraki yıllara ve Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar sürdü. Başka dayanak arayışları içinde etkinliğini yitirmeye başladı; ancak suları azalan bir nehir türünden var olmaya devam etti.

Ancak tekrar oluyor, yeniçeri esnaflaşmıştı; bu anlamda sermaye demektir. Esnafı yeniçeriliğin bir müttefiki saymak, ilişkiyi zayıf göstermek olur; çünkü iç içe girmişti.

Şinasi başlattı, Yeni Osmanlılar ve başta Kemal geliştirdi: Aydın, esnafı dayanak yapmaya çalıştı.

Bu anlamda Şinasi gerçekten Yeni Osmanlılar hareketinin «fikir babası» durumundadır. Yalnızca Tasvir-i Efkâr'da değil, yalnızca Divan şiirinden ayrılıp Batı şiirine yönelişte değil, bu temel eğilimde ve diğer eğilimlerden önce, Kemal, Şinasi'nin öğrencisi durumundadır.

Fakat mutlak ancak ölümde var. Türk aydın tarihi bir süreci içeriyor. Burada bunun dinamikleri üzerinde duruluyor. Şinasi ile Kemal ve bütün Yeni Osmanlılar arasında bir önemli fark yatıyor. Niyazi Berkes şunları yazıyor: «Yeni Osmanlıların hiç biri, din, devlet, dil konuları üzerinde Şinasi'nin bıraktığı yerden bir adım ileriye gidememişlerdir. Dil, anlam ve terimler açısından Şinasi, Namık Kemal'den daha moderndir.» Profesör Berkes'in saptamasının çok doğru bir saptama olduğunu belirtmek durumundayım.

Yalnız saptama yetmez; açıklama gerekiyor. Bunun için, burada, Aydın Üzerine Tezler'in yeni tezlerini formüle etmem icab ediyor. Bunları şöyle sıralayabilirim:

Halkçılık, çaresizliktir.

Klasik kapitalizmde ekonominin yönetimi nasıl piyasa mekanizmasına bırakılıyor ise, 'bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler' ile sloğanlaştırılan bu teslimiyet nasıl çaresizlikse, bilimsel arayışı ampirisizm batağına yatırmak nasıl bir başka güçsüzlük ve çaresizlik ise, halkçılık da aynı aileden bir çaresizlik oluyor.

Bunun irdelenmesini ve genişletilmesini, ikinci kitapta ele alabilmeyi umuyorum. Şu kadarını ekleyebilirim: Toplumu değiştirmede yabancı elçiliklere güvenmek, paşalara dayanmak, her «kötü» paşanın karşısında bir «iyi» paşa aramak, bu süreç içinde geçiş noktaları oluyor. Bunlar «yol değil.» Bunların yol olmadığı ortaya çıktıkça, toplumu değiştirmek isteyen nüve, çaresizlik içinde halka dönüyor. Halka dönüş, bir çaresizliği gösteriyor ve açıklıyor.

Türk aydın tarihi, yenilik düşmanı halkı yenilikçi yapma mücadelesinin tarihidir.

Bunun üzerinde, şu anda ve ayrıca durmak için bir neden yok. Yeteri kadar işlendi.

Kütle sabırla işlenmelidir; sabırsız değiştirici, değiştirmek istediği kütlenin biçimsizliğini alır.

Yenilik hareketleri, kütleyi değiştirme hareketleridir. Şöyle de söyleyebilirim: Halkçılık, çaresizliktir. Çare, halkı değiştirmektir. Halka gidenler, sabırsızlıkla halkı değiştirmeyi ihmal ederlerse, çaresizliği bir yaşam felsefesi yapmış olurlar. Bu yüzden, popülizm tüm yenilikçi eğilimlerin baş düşmanıdır.

Şinasi, sabırlı idi. Şöyle de söylenebilir: Şinasi, kişisel nedenlerle, sabırlı olmaya mahkûmdu. Mümkün; ancak toplumsal pratik ve aydın tarihi açısından sanıldığı kadar önemli değil.

Önemli olan şudur: Şinasi, Tanzimat Diktatoryası'nın, Reşit ile Âli ve Fuad'ın lâisizmini halka götürmek istedi. Kütledeki gerici öğelere ödün vermek gereğini duymadı.

Kemal ve Yeni Osmanlılar, değiştirmek istedikleri kütleye ödün veren aydınlardır.

Kemal ve Yeni Osmanlılar, halkı sabırsızlıkla politikaya sokmak isteyen aydınlardır.

Hiç birisi dindar değildir; bir politik akım olarak dinci bir yol izlediler (*). Kütledeki en gerici eğilimlere teslimiyet işareti verdiler.

Her halde sabırsızdılar. Kabul edilmese bile anlaşılabilir. Çünkü Türk aydını yalnızca Terceme Odası'nda doğmadı, aynı zamanda yönetimde doğdu. Bugün için şaşırtıcı geliyor fakat başlangıçta şaşırtıcı değildi: Kemal ve Ziya, en çok «ihtilâlci» oldukları zaman bile devlet memuruydular. İhtilâlcilik mesleği ile devlet memurlugu arasında bir çelişki görmediler.

(*) Yaklaşık yüz yıl sonra, çok değişik bir dünya ve Türkiye'de benzer bir senaryo ile karşılaşıldı. 1965 seçimlerinden sonra, iktidar sabırsızlığını artıran bir durum ortaya çıkınca, Türk yenilikçi hareketi aynı ödüncü konuma girdi. YÖN hareketinin «müslüman sosyalizmi» ve TİP hareketinin «alevi sosyalizmi» birbirini tamamladı. Önce MSP ve sonra MHP dinciliğini, en azından, kolaylaştırdı.

Bu dönemin çözümlenmesi üçüncü kitapta yer alıyor.

Çoğu paşazade olarak doğdular, çoğu paşazade olarak, ya paşababaları ya da paşadedelerinin yanında büyüdü. Kemal, dedesi Abdüllâtif Paşa'nın yanında yetişti. En ihtilâlcilerden olan Mehmed, Necip Paşa'nın torunuydu, amcası Mahmud Nedim'i sadrazam yapmaya uğraştı. Büyükannesi Şefika, Bağdat'a kocasının yanına giderken Sultan Mecid'e veda ziyaretine gidecek kadar, Sultan Mecid de Şefika için «cadaloz kadın» diyecek kadar saraya yakındı. En çok ihtilâlcilerden bir diğeri, Nuri, Abdülhamit'in süt kardeşiydi. Yeni Osmanlılar hareketinin önde gelenlerinden birisinin adı Kâni Paşazade Rıfat, bir diğerininki Suphi Paşazade Ayetullah idi.

Paşazade doğdular. Osmanlı Devletine bağlıydılar, amaçları Osmanlı Devletini eski görkemine kavuşturmaktı. Çöküntüyü yaşıyorlardı; aceleleri var. Halk, Osmanlı Devleti'ni kurtarmak için ve kurtulmuş, eski görkemine kavuşmuş bir Osmanlı Devleti'nde yenilikçi aydınların yönetimini sağlamak için gerekti. En son çare olarak akla geldi.

Mithat Cemal Kuntay, Kemal'in «ihtilâi» konuştuğu yapıları saptadı. Şunlar: Taşkasap'ta Sami Paşa Konağı, Vezneciler'de Suphi Paşa Konağı, Kurbağalıdere'de Murat Efendi Köşkü, Yeniköy'de Sağır Ahmet Bey Yalısı, Paris'te Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa Konağı ve bilhassa Vefa'da Hacı Ahmet Efendi Konağı.» Yeni Osmanlılar, ihtilâllerini konaklarda tartışıyorlar; Veliaht Murat Efendi ile yapılan görüşmelerin bazısına Abdülhamid de katılıyor.

Yönetimde doğdular; Jön Türkler'e ve hatta Cumhuriyet'e kadar uzanan bir başka eğilimi taşıdılar: İktidar ile muhalefet, biribirinden netlikle ayrılamıyor. Dünya ölçüsünde bir «negation» süreci olarak çıkan ayrışma, Türk yenilik hareketinin başlarında aynı saray içinde iki kampın doğumu olarak görülüyor. Veliaht Efendiler bir yana, Zaptiye Nazır Muavini Mustafa Asım Paşa veya İstanbul Karakollar Feriki, 1848 Macar İhtilâli'nde babasıyla birlikte Türkiye'ye sığınan, Macar Ömer Naili Paşa türünden ihtilâlcileri kovalamakla görevli yüksek düzeyde devlet gö-

revlileri bile, Yeni Osmanlılar hareketine dahildiler.

İktidarda olanlarla kavga ettiler, fakat, ilişkilerini kesmediler. Ebüzziya'nın tarihinden iki ayrı olay, bir «muhalefet» hareketinin eksik kalmaması gereken renklerini sergiliyor. Birisi şöyle: «Kemal Bey, memur olduğu günün akşamından itibaren, geceleri kâh Fuad Paşa merhumun konağına ve kâh onun aracılığıyla Yusuf Kâmil Paşa konağına gidiyordu. Fuad Paşa merhum, Kemal'in batı edebiyatı ve devrin siyaseti hakkındaki araştırmalarına hayran olmuştu»[81]. Bu, belki de Kemal'in muhalefet hareketinin başlangıcındaki bir durum sayılabilir. Böyle sayılmamalı; bu tür ilişki çok daha sonraları da devam ediyor, Kemal, Avrupa'dan döndükten sonra Âli Paşa'yı ziyaret ediyor. «Âli Paşa sanki dün ayrılmış gibi Kemal Bey'e aşırı derecede güler yüzlü davranarak iltifatta» bulunuyor[82] ve Kemal ile Fransa-Almanya savaşının İsviçre, Belçika ve Avusturya'ya etkileri konusunda görüşlerini soruyor, dinliyor. «Sohbetinizden daima istifade etmek isterim, lütfen sık sık teşrif buyurun» diyerek yolcu ediyor.

Âli Paşa'yı sık sık ziyaret ediyor mu? «Burası hakkında mevcut olan eserlerde bir sükût vardır» (*). Bu ara dönemde halkı yaratmak için çeşitli yolları düşündüğüne ve kısmen de denediğine hükmedilebilir. Bir süre sonra İbret'i çıkardığı biliniyor. Tersinden de söylenebilir: İbret, Kemal'i çıkarıyor. Ününü ve ilk sürgünü İbret sağlıyor.

Zahmetine değdiği anlaşılıyor. Petrosyon «İbret Ga-

(*) «Kemal bu dönüşten sonra nasıl bir vaziyet aldı? Burası hakkında, mevcut olan eserlerde bir sükût vardır. Onlar, hemen Avrupa'dan dönüşünden sonra İbret Gazetesi'ni çıkartıp Diyojen'e yazı yazdırırlar.»

«Namık Kemal'in bu sırada bir klik teşkil ettiği, bazı gençleri etrafında topladığı ve onlarla şifahi münakaşaları olduğunu bazı fıkralardan anlıyoruz.»

«Mahmut Nedim Paşa sadareti asıl rengini almaya başladıktan sonra Kemal, Diyojen'de arasıra yazılar yazmakla beraber içinde ciddi bir gazete çıkarmak arzusu besliyordu.»

Mustafa Nihat Özön, Namık Kemal ve İbret Gazetesi, İstanbul, 1938, s. 1 - 2 - 15.

zetesi'nin ilk sayısı, İstanbul halkı tarafından olağanüstü bir olay gibi karşılandı» diyor. Gordlevskiy, ilk sayının hemen tükendiğini ve ikinci baskı yapıldığını belirtiyor. İlk sayının yirmi beş binden fazla satıldığını ileri sürüyor. Bunun, 1870 yıllarının hemen başında gerçekleşmiş olduğunu eklemek gerekiyor. Gordlevskiy, bu büyük ilgiyi, gazeteyi çıkaran Jön Türkler'in adının yarattığını düşünüyor.

Bunu, Kemal ve arkadaşlarının da düşünmüş olduklarını söylemek mümkün. Çünkü çıkış yazısının önsözü şöyle bitiyor:

«En mukaddes bildiğimiz bir vazifede matbuat nizamnamesinin müsaadesi nisbetinde doğruyu söylemektir.

Başmuharrir	muharrir	muharrir	muharrir	müdür
Kemal	Reşad	Nuri	Tevfik	Mahir

Bu isimlerin ilgi çekeceğinin önceden plânlanmış olduğu belli oluyor. Belli olan bir nokta da, Kemal'in, yoluna, Yeni Osmanlı hareketinin radikal kanadı ile devam ettiğidir. Bunların arasına bir de Ebüzziya Tevfik katılıyor.

Ebüzziya'nın verdiği diğer bilgiler bir devamlılığı da ortaya çıkarıyor: «Bu ilânı üç gün sıra ile gazetenin birinci sütununda yayınladık. Gazete, Mustafa Fazıl Paşa tarafından sekiz ay önce Şinasi'nin vefatı üzerine satın alınmış olan Tasvir-i Efkâr matbaasında basılarak satışa çıkarıldı. Bu matbaayı ise, Fazıl Paşa Yeni Osmanlılar'ın o tarihte Kemal ile benden ibaret bulunan âzasına hediye olarak sunmuştu. Kemal ise hakkını terk ettiğinden matbaa yalnız benim tarafımdan idare olunuyordu»[83]. Matbaa ile Şinasi'nin mirası, Fazıl'ın katkısı, Yeni Osmanlı hareketinde tekrar birleşiyor.

Matbaa, Fazıl'dan; İbret, Sarafyan'dan geliyor. Sarafyan ilişkisi bir zorunluluktan doğuyor. Çünkü, gazete çıkarmak için bir imtiyaz almak gerekiyor. Bu imtiyazları da, genellikle, matbaa sahipleri alıyorlar. Matbaa sahiplerinin «bir çoğu da matbaa ve gazete hamallığından yetişme, okuması yazması kıt kimseler olduğu için gazetelerine ya ücretle muharrir tutmakta veya gene o za-

Telemak Çevirmeni

YUSUF KÂMİL PAŞA

Kemal'in sevdiği paşalardan birisi de Yusuf Kâmil Paşa oluyor. Kemal, sık sık Yusuf Kâmil'in yanına ve konağına gidiyor. Bu konağın ayrı ve ünlü bir adı var: Zeynep Kâmil Konağı. Uzunca süre Türkiye'de Darülfünun'a mekân işlevi gören konak da budur. Yusuf Kâmil'in karısı, Mısır Hidivi Mehmet Ali Paşa'nın kızı Zeynep Kâmil'in adını taşıyor.

Karı-koca aydın kimseler; şairleri edipleri evlerinde topluyorlar. Zeynep Hanım'ın evi, daha sonra Üniversite'yi barındırmadan önce de bir üniversite niteliğinde. Zamanın en canlı edebiyatı ve bilim tartışmalarının yapıldığı yerlerden birisi oluyor.

Yusuf Kâmil, Arapkir'de doğuyor, babası erken ölüyor. Amcası yetiştiriyor. Bütün bunlar Vak'ay-ı Hayriye'den önce. Bu zamanda yetişmek, bir Kalem'e çırağ olmakla mümkün. Maaş almak şart değil; bir devlet dairesine gidip gelmek suretiyle yetişiyorlar. Öyle anlaşılıyor, maaş yerine harçlığını amcası veriyor. İbnülemin Mahmut Kemal, Yusuf Kâmil, babasının arkadaşı oluyor, bu dönemle ilgili şunları yazıyor: «Zamanın en zengin ve akıllı vüzerasından olan amcasının verdiği yetmiş beş kuruş maaşı, kitap almağa ve pek mübrem bazı masarife tahsis ettiği için bazan kayık parası bulamazdı. Mirgun'daki yalılarından sabahları erken çıkar, kalem arkadaşlarından Âli Efendi'yi (Âli Paşa, y.k.) Bebek'teki evinden alarak yayan Bab-ı âli'ye gelirdi» (*). Çocukluğundan itibaren okumayı seviyor.

. . . . . .

(*) İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, II. Cüz, İstanbul, 1941, s. 227.

Zengin oluyor; sabah yürüyüşlerinden daire arkadaşı Âli'yi hiç unutmuyor. Âli, sadrazamlıktan düştüğü zaman fakir bir adam, çok zaman Yusuf Kâmil'den borç alıyor. İbnülemin, Yusuf Kâmil için «irsî ve fikrî necabet ve asaletini fazaili günagün ile tezyin eden zevat-ı nadiredendir» diyor. «Yusuf Kâmil Paşa, orta boylu, geniş ve beyaz vücutlu, büyük başlı, siyah gözlü, gözünün biri biraz şehlâ, top ve beyaz sakallı idi.» Yükselmek için olabilir, Mısır'a gitti. Dikkati çekti. Mehmet Ali, oğullarının itirazına rağmen kızı Zeynep'i Yusuf Kâmil ile evlendirdi.

Yeni aydınları ve bu arada Kemal'i seviyor. Edebiyatı ve akımları yakından izliyor. Şuradan belli oluyor: «Kemal Bey 'Barika-i Zafer'in - bilhassa tebyiz ettiği - bir nüshasını, görünebilecek surette cebine koyup Paşa'ya gider. Paşa 'cebindeki nedir' diye sorar. Kemal 'geçen gün sahaflardan aldığım eski bir mecmuada güzel bir esere tesadüf ettim, Efendimizin böyle şeyleri sevdiğinizi bildiğim için istinsah ettim; müsaade buyurursanız okuyayım' der. Birkaç satır okuduktan sonra Paşa 'Kemal Bey dur; eskiler böyle bir bok yiyemezler, bu eser senindir' der» (*). Yusuf Kâmil, eski ile yeniyi birbirinden ayırmasını biliyor.

Ebüzziya Yusuf Kâmil için, «Kâmil Paşa - bir nevi muziplik ile - olgun aydınlar arasında takdir edilecek nükte ve havadis icadından hoşlanan kimselerdendi» diye yazıyor. Kemal ile Yusuf Kâmil arasındaki edebiyat sohbetlerinden bir diğerine işaret ediyor. Yusuf Kâmil «haberin var mı Kemal Bey! Nazır Paşa Hazretleri sizin için ne diyorlar?» diye başlıyor (**). Fuad Paşa'nın

. . . . . .

(*) ibid., s. 237.

(**) Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Birinci Cilt, İstanbul, 1973, s. 66.

«Kemal'i yola getiremediğim için mümkün olsa asardım, astıktan sonra da altına geçip ağlardım» dediğini naklediyor.

Kemal, tarihte yazılı olduğuna göre, «kalb kalbin aynasıdır» cevabını veriyor. «Ben de Nazır Paşa Hazretleri için aynı fikirdeyim» (*). Böylece, Türkiye'de yenilikçi mücadelenin başlarında iktidar ile muhalefet hem bir sevecenliği ve hem de acı bir determinizmi açıklıyor.

Kuşku yok, Yusuf Kâmil Paşa ne bunlar ve ne de sadrazamlığı neaeniyle «tarihe mal» oluyor. Başka ve daha önemlice bir neden var: Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa, Türkiye'de ilk edebî eseri Türkçeye çevirmiş olduğu için tarihe geçiyor. Fenelen'in Telemaque'un serüvenlerini Fransızcadan Türkçeye aktarıyor. Yıl: 1859. Mekteb-i Mülkiye-i Şahane ile çeviri roman, aynı yılın damgasını taşıyor.

İlk çevirinin çevirmeni konusunda tartışmalar olabiliyor. Yusuf Kâmil'in biyoğrafisinde «Türk, Arab ve Fars lisanlarını» bildiği kaydediliyor. Fransızcayı çok iyi bildiği yazılıyor. Biçemi, süslü imiş. Ancak çevirisi, Yusuf Kâmil'in yaptı-

. . . . . .

(*) Va-Nu, İhtilâl Rusyası'nda İttihat ve Terakki'nin ünlü Cemal Paşa'sı ile Nazım arasında geçen bir konuşmayı naklediyor. Çok benziyor ve şöyle:

«Havyarından şampanyasına kadar donanmış bir sofra başında yine Nazım'ın ütopist teorileri... Ve bu teoriler gittikçe boyutunu yükseltiyordu. Şairin tavanları zorlayan sıtma görmemiş sesiyle...

Bir an geldi ki, Cemal Paşa,

— Nazım, şayet eski vaziyetim olsaydı, dedi, ben seni şimdi astırır, darağacının altında ağlardım.

Buyrun cevabı :

— Aramızdaki fark şu ki Paşa, ben seni astırır, ama altında ağlamazdım.»

Va-Nu, Bu Dünyadan Nazım Geçti, İstanbul 1975, s. 296-297.

ğına dair tanık var. Mehmet Emin Paşa'nın oğlu İbnülemin Mahmut Kemal şunları yazıyor: «Babam derdi ki: 'Paşa sabahları beni çağırır, gel beş on sahife terceme edelim, diyerek Telemak'dan beş altı satır okur, tercemesini bana yazdırırdı. Sonra bazı ibareleri kendi kalemiyle tashih ederdi» (*). Türkiye'nin ilgi çekici bir ülke olduğu anlaşılıyor

Neden Telemaque çevrildi? Davison, «bunun, Pera'nın levanten sosyetesinin en iyi bildiği romanlar arasında olduğunu» yazıyor (**). Çeviri, önce elden ele dolaşıyor, ikincisi Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde olmak üzere, iki kez basılıyor.

Burada bitmiyor: Ahmet Vefik, daha sonra, oldukça basit bir Türkçeye döküyor, Ziya Paşa ayrıca çeviriyor. Öyle görülüyor, Türk okuyucu Telemaque'ın serüvenlerini seviyor.

Telemaque çevirmeni Yusuf Kâmil Paşa, 'Türk Meşhurları Ansiklopedisi'nin yazdığına göre, ölmeden önce karısı Zeynep Kâmil Hanım ile «birlikte yaptırdıkları Üsküdar'daki Zeynep Kâmil Hastahanesi'nin bahçesinde» yatıyor.

. . . . . .

(*) Roderic Davison. Reform in the Ottoman Empire 1856 - 1876, Princeton üniversity Press, 1963, s. 261.

(**) Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, op. cit. s. 249.

man tabirince, bir muharrire iltizam'a veriyorlar»[51]. Sarafyan, bunlardan birisi oluyor.

Sarafyan ve İbret'i hakkında şu ek bilgiler verilebiliyor: «Aleksan Sarafyan'ın İbret Gazetesi 1870 yılında çıkarılmaya başlanılmış; haziran 23'te bir ay tatil edilmiş, tekrar neşredilmeye başlanılmış ise de devam edemiyerek 1871 Nisan 27 sinde İbretnüma-yı Âlem adı ile mizah

gazetesi şekline girmiş, ikinci sayısında o da tatil cezasına uğramış, bu tatilden sonra 53 sayı kadar neşredilerek nihayet 1872 Şubatı'nda Ahmet Mithat tarafından iltizam olunarak siyasî bir gündelik şeklinde çıkarılmaya başlanmış, gene kapatılmış ve sahibi bir ay müddetle siyasî gazete çıkarmak hakkından mahrum edilmiş bulunuyordu.» Kemal ve arkadaşları böyle bir İbret'i aldılar. 13 Haziran 1872 tarihinde yeniden yayına koydular.

Hilmi Ziya Ülken «İbret'deki yazıları en dikkate değerleridir»[65] diyerek, gazetenin ve Kemal'in yazılarının önemini vurguladı. Gazete ile bir inceleme ile İbret'den seçmeler (*) yayınlamış olan Mustafa Nihat Özön şu bilgileri ekledi: «Gazete bir havadis gazetesinden ziyade bir fikir gazetesi mahiyetinde idi. Daima iki üç makale veya Kemal'in bazan üç sahife süren makaleleri bulunuyordu. Havadis yeri bile tenkidî bir tarzda veriliyordu.» İbret, Batı Avrupa'yı ve özellikle İngiltere'yi örnek alarak, uygar bir toplum düzenini istemeyi öğretmeyi amaçladı. Kemal, İbret'te, mutlak bilinmesi gereken Terakki adını taşıyan incelemesinde şunları da yazdı: «Bütün memalik-i mütemeddineyi dolaşmıya ne hacet. İnsan yalnız Londra'yı im'an nazarla temaşa eylese göreceği bedayi akla veleh getirir.» Kemal ve arkadaşları öncü rolündeler. Henüz «kalkınmış ülkeler» deyimi yok; «memalik-i mütemeddine», uygar ülkeler, var. Bunların da hepsini bilmeye gerek yok, Londra yeter. Londra'da göreceği güzellikler karşısında insan şaşırır.»

(*) Mustafa Nihat Özön'ün İbret'ten seçtiklerinden birisini seçerek bu bölüme alıyorum. Kemal'i ve bir dönem aydını çok iyi anlatıyor. Mutlak okunması gerektiğine inanıyorum.

Yeni nesillerin bunu okurken dilini anlayamayacağını ve ve nedenle küçük bir sözlük eklemeyi düşündüm. Vazgeçtim. Şu nedenle: Türkiye'nin «kültür devrimi» süreci içinde ve diğer yandan dilin köylüleştirilmesi kampanyasıyla birlikte gençlerin, sözlüklerini çok daralttıkları ve okurken veya çalışırken sözlük kullanmayı tümden unuttuğunu gözlüyorum.

Aydın, doğarken filolog doğar, aydın sözlük kullanır.

Kemal'in Terakki'sini okumak için şu sözlüğe bakılmalıdır: Mustafa Nihat Özön, Osmanlıca - Türkçe Sözlük.

«Londra'ya evrenin bir örneği denilse abartma değildir.» Kemal'in, Terakki'deki cümleleriyle şöyle: «Londraya enmuzec-i âlem denilse mübalâğa değildir. Ruy-u arzda mevcut âsar-ı terakkinin fotoğraf ile resmi alınmış olsa medeniyet-i hâzırayı ancak Londra kadar gösterebilir. Binaenaleyh biz de misal olarak onu ihtiyar eyledik.» Kemal, tam bir Anglofil'dir. Bütün kurumlarıyla bir İngiltere ve bütün güzellikleriyle bir Londra hayranı.

Kemal, bir halk yaratıcısı olmak istiyordu. Türk aydınının doğuşunda, değiştirmek yaratmak oluyordu. Kemal, mevcut kütleyi biliyordu. Kemal, Evrak-ı Perişan'ına 1872 yılında yazdığı önsözde «bizim gibi okuması kıt, okuma arzusu ise yok denecek kadar az olan bir cemiyet içinde»[86] yaşadığını belli ederek, kütlesini bildiğini gösteriyordu. «Okuması kıt, okuma arzusu yok denecek kadar az olan» bir halkı yaratmak ve politikada dayanak yapmak, Kemal ve arkadaşlarının sorunu oldu.

Bilim, aktörlerin, bilinçsiz bilincini, tarihin ekseninde bir sorumluluk basamağına oturtabilmek işlevini de üstleniyor. Yenilikçi hareketin bir belli döneminde baş aktörlerinden Kemal, neden tiyatroya el atıyor? Ebüzziya, Yeni Osmanlılar Tarihi'nde Türk tiyatro tarihi hakkında oldukça ayrıntılı ve değerli bilgiler veriyor. Ermenilerin, İstanbul'da, kendi dilleriyle bir çok oyunu sahnelediklerini anlatıyor. Sonra Türkçe oyunlara başlıyorlar. Ancak, bugün taklit edildiği zaman dinleyenlerin bir bölümünü hoşnut eden bozuk ve taklitçi Türkçenin, o zamanın aydınını ve devlet yöneticilerini pek rahatsız etmiş olduğu anlaşılıyor. Komisyonlar kurulup, Ermeni aktörlerin Türkçesini düzeltmek üzere çalışmalar yapıyorlar. Sonra, yerini Türk tiyatrosuna bırakıyor.

Şöyle devam ediyor: «Yeni Osmanlılar Tarihi'ni yazarken tiyatrodan bahsetmek ve Meşrutiyet maksadı ile oyun arasında ilişki düşünmek, ihtimal ki garip görülür. Halbuki eski Jön Türkler varılmak istenilen olan meşveret ve meşrutiyete ulaşmak için, ilerlemeyi sağlayacak her vasıtaya baş vuruyorlardı. Bu yüzden tiyatroyu da

TERAKKİ

Kabil olsa da ecram-ı ulviyeden bir mahlûku müdrik küre-i zemin üzerine inerek insanın halini teftişe kıyam eylese, meselâ Çin'de hükema görür ki masnuattan istidlâlen bir sani-i Hâkimin vacibülvûcut olduğuna itikat ederler ve o davayı isbat için binlerce delili kavi irad eylerler, sonra masnuat-ı beşerden olan bir tahta veya taş parçasını sani-i mükevvenat addedecek kadar belâhat gösterirler.

Ve Avrupa'da ulemaya tesadüf eyler ki kamerde olan enharın umkunu tayin ederler ve iddialarını fennen isbata muktedir olurlar, fakat gene Avrupa içinde bulunan Meriç nehrinin halini tamamiyle bilmeyecek kadar gaflette bulunurlar.

Elbette bu hallere bakarak fikr-i beşer idrak-i hakayikte olan aczi tamından başka melekât-ı tecrübiyesinde dahi umumiyeti itibariyle ifrat ve tefrit akabelerinden ve bir cihette olan kudreti nisbetinde diğer cihette noksan şaibesinden hiç bir vakit kurtulamıyacak derecede itidalden berî bir hassa-i garibe olduğuna hükmeder.

Fakat bir de mesai-i beşerin âsarına atf-ı nazar eyler ve bahusus memalik-i mütemeddineyi im'an ile temaşa ederse insanın ne büyük bir mucize-i kudret olduğunu o zaman idrak eyler de sani-i Hâkimin - tabiattan âlî - bir sanıa ihtiyaç gösterecek kadar âsar ibdaına muktedir masnuatı bulunduğuna hayran olur kalır.

Bütün memalik-i mütemeddineyi dolaşmıya ne hacet. İnsan yalnız Londra'yı im'an nazarla temaşa eylese göreceği bedayi akla veleh getirir.

Londra'ya enmuzec-i âlem denilse mübalâğa

değildir. Ruy-u arzda mevcut olan âsar-ı terakkinin fotoğraf ile resmi alınmış olsa medeniyet-i hâzırayı ancak Londra kadar gösterebilir. Binaenaleyh biz de misal olarak onu ihtiyar eyledik.

Bu memleket reyp ve güman bulutları içinde mestur olan ikbali beşer gibi, ekseriyet üzere bir kara duman ile muhat, ve hattâ gûya ki âdât-ı medeniyet ahcar ve eşcarına varıncaya kadar sirayet etmiş gibi, haneleri bile siyahlara müstağrak görünür. Fakat bir de o nikab-ı zulmaninin maverasına tâlik-i nazar olunursa, nazenin-i dilrüba-yı temeddün, nazarfirib-i efkâr olacak bir ziynet ve saltanat ile arz-i didar etmiye başlar ki bedayipesent olan gönüller için hüsn-ü endamına meftun olmamak ihtimalin haricindedir.

Londrada bulunan bir adam, ahkâm-ı adaletin cereyanını görmek isterse önüne herşeyden vevel merkezi teşri olan ve dünyada gördüğümüz kavaid-i siyasetten hemen bir çoğunun mehdi zuhûru bulunan o koca Parlemento çıkar ki yalnız binasına bakılsa efkâr-ı umumiyenin dehşet ve mukavemeti nazar-ı idareye karşı bir cismaniyet kesbetmiş ve gûya ki o cism-i hail değme bir sademe ile zevalden masun olduğunu göstermek için tahaccür eylemiş kıyas olunur.

İçine girilirse yüz seksen milyon azadan mürekkep olan ve kemalât-ı medeniyede birinci değilse birincilerden sayılan bir milletin en mümtazlarından üç, dört yüz mebus görülür ki her biri âmal-i kavme ve metalib-i istikbale bir fesahat-i fevkalâde ile tercüman olmuş, zorbazuyu irfan ile ahkâm-ı adalet ve esbab-ı terakkiyi serairhane-i tabiattan istihraca çalışmakta hadd-i imkâna tekarrüp edecek kadar meharet gösterirler.

Bu heyeti mümtazenin kuvve-i istinadı ise, her biri vasıtte bir başka memleket denilmiye şayan olan umumi bir maksat üzerine efkârca ittifak etmiş kırk, elli ve bazı kere yüz, yüz elli bin kişiden mürekkep encümen-i siyasilerdir ki içtimalarından bir tecavüz veya dağdağa zuhûr etmek değil, aralarında cereyan eden mübahasat-ı edibâneden başka sıkıca bir öksürük sesi bile işitilmez. O kadar adam bir yere toplanır, içlerinden bir kaçı söz söyler; kusuru sükûnetle istima eyler. Cümlesi birden hulûs-u niyet ve âdab-ı mutavaatla hükûmetlerine giderler, arzıhacet ederler. İstidalarının yüzde doksanı hakka muvafık bir kuvve-i galibe ile müeyyet olduğu için makbul olur.

Hele Parlâmentonun verdiği ahkâmı tatbika memur olan mahkemelerde hâkimler görülür ki tarafeyne sorulsa insaf ve adaletlerine pederlenin şefkat-i übüvvetinden ziyade istinat ederler. O hâkimlere tayini hakikatte hükm-ü vicdanisini ketmetmemiye yemin etmiş jüri hey'eti muavenet eder ki cümlesi iki hasmın dahi can ciğeri, komşusu, akrabasıdır. Bunların huzurunda tarafeynin müddeasını terviç için - fakirlere bedava hizmet eder - vekil ve muinler bulunur, ki ekserinin indinde mesail-i hukukun kâffesi melekât-ı rasıhları sayesinde ulûm-u müteârife hükmüne girmiş; bir haklı dâvayı kazanmak, etek dolusu altın kazanmıya tercih olunagelmiştir.

Mahkemede hiç kimse edaninin ehaslerinden mâdut olan bir katile bile «Efendi!» sözünden aşağı bir tabir ile hitap, veya işaret edemez. Hiç kimse cebir ve şiddeti, memuriyet vezaifinden veya izhar-ı hak vesaitinden addeylemez.

İşte adalet bu halde, ve hele marifet ondan ziyade kemaldedir. Hangi mektebe gidilirse gidil-

sin, içinde bulunan on iki yaşında etfali gûya ki büyümüş te sonra gene küçülmüş gibi âdeta yirmi, otuz yaşına girmiş adamlar kadar her türlü intizam ve terbiyeye melûf bulunur.

Rüştiyeler vardır ki şakirdân üç dört lisan okur; ve ulûm-u âliye ve âliyeden altı yedi esaslı fen bilir.

Sıbyan mekteplerine tesadüf olunur ki ekser müdavimleri sinnen hemen alelûmum yedi, sekiz yaşından ziyade değilken, talim cetvellerinde bizim mekâtib-i sıbyaniyeye mahsus olan - elifba, yazı, âmal-i erbaa, mebadi-i itikat gibi - derslerin hiç biri bulunmaz. Ve sebebi hocalardan sual edilirse «On beş veya on sekiz seneden beridir mektebe bu türlü mukaddematı bilmez çocuk gelmediği için cetvelde derslerin vücudu abes görünerek lâğvolundu» cevabı alınır.

On, on ikişer yaşında, yirmi, yirmi beş çocuk bir bahçeye giderler; kâh, ellerinde bir gazete bulunur; o vasıta ile dünyanın halinden haberdar olmıya çalışırlar. Ve kâh birer köşede oturarak havanın letaifini ve eşcarın taravetini müdrikâne bir nazarla temaşa ederek bedayi-i tabiatten vicdanî telezzüd ederler.

Gemilerinde tayfa görülür ki boş vakit buldukça, meselâ riyaziyatın kuvve-i cazibe kanunları gibi en amik mesailini mütaleaya uğraşır.

Dükkânlarında yazıcı görülür ki faraza Almanya hükemasının hikmet-i hukuk hakkında olan fikirlerini muhakemeye kalkışır.

Bir nümunehanesı var; derununa girilse, üstadı kudret zevilervah ve cemadatı halk ve tezyine ne kadar san'at bezletmiş ve hayai-i beşer icadı bedayide ne türlü kemalât göstermişse, cümlesi bir yere içtima eylermiş gibi görünür.

Bir hayvanat bahçesi var: Kafeslerinde bulu-

nan mahlûkat birer birer nazardan geçirilse, Sefine-i Nuh henüz Tufandan kurtularak oracıkta karaya vâsıl olmuş ta derununda her ne mevcut ise kenara uğramış tasavvurunda bulunulur.

Rasathanesindeki dürbünlerle, semaya bakılsa, insan kendisini bu tabiatın fevkinde bir saika ile avalim-i ulviyenin seyrine çıkmış kıyas edebilir.

Kütüphanelerine girilse, her lisandan iki, üç milyon kitap ve onları bulmak için hemen «allâme-i harfen» vasfına lâyık yüzlerce hafız-ı kütüp mevcuttur. Eshâb-ı mütalea ise en hâli vakitte sekiz yüz kişiden eksik olmaz ve içlerinde doksan yaşında hocalar ve on sekiz yaşında kızlar bulunur.

Hele nümunehane derununda olan Darülkütüp'e her kim gider, ne kadar nâmaruf bir lisanda olursa olsun, matbu bir kitap isterse vermiye ve mevcut değilse sür'at-i mümküne ile getirtmeye mecburdur.

Parlâmentoda bir Hizanetülkütüp var; yalnız bir lori ona otuz bu kadar bin cilt kitap vakfetmiş.

Ne hacet! Bir terbiyeli eğlence mahalline gidildiği halde, kimya ve hikmet-i tabiiyeye dair bir takım mesail-i amikanın berahin-i aleniyesini görür ki Çinde meşhud olsa mucizeye hamlederler. Veyahut âdap ve ilâhiyattan huteb ü eş'ar işitilir ki İranda mesmu olsa keramet addedenler bulunur.

Meselâ: On beş yirmi kuruş sarfiyle girilen bir tiyatroda letafeti ile beraber teşekkül etmiş te nurlara garkolmuş, bir ruh-u mücerret gibi, elektrik ziyaları, mücessem hayaller gezinir, bir oyuncunun evzaına bakılırsa beyan ettiği sözlerdeki

maani ve hayalât insanın gözü önünde tecessüm eder.

Ya hele bu âsar ile kanaat olunmayıp da meşhut olan kemalâtın esbabı öğrenilmek istenilir ve o taharri ile Darülfünunlara, Encümen-i dânişlere, eshab-ı marifetin mecalis-i mahsusasına girilirse o zaman hicap ve hayretten mürekkep bir hal ile müşahede olunur ki bir ağızdan çıkan sözü biraz zaman içinde dünyanın her tarafına yayabilmek hassasına malik olduğu için cihanı bir meclis-i marifet haline getirmeye ve fikr-i insana cihan kadar vüs'at vermeye istidat göstermekte olan tıbaat; kendi âleminde bir gedayı dahi padişah eden hürriyet; kimseyi madûnunun mağduriyetine hissedâr etmeksizin herkesi mafevkinin saadetine nail etmeye kabil görünen müsavat; bir zayıf çocuğun ellerini yirmi pehlivanın pazuları kadar müfit eyleyen taksim-i mesai; aazz-i misal addolunan altının fiatını daima tezyit etmekle beraber yırtık paçavralara, kırık kemiklere o cevheri saf gibi kıymet vermekte olan usul-ü servet; insana karada yüzmeye ve ummanda gezmeye iktidar veren ve kat'-ı mesafede kemal-i sür'ati ve hidemat-ı şakkada zevilukûle bir dereceye kadar vekâleti cihetiyle ebnay-ı beşerin müddet-i hayat ve miktarı kudretini kat kat tezyit eden buhar kuvveti; dillere (daima itale olunagelmekle me'lûf olan biedepler lisanı kadar dahi uzamaksızın) şarktan garba kadar iblâğ-ı peyam ve kulaklara (maddî veya manevî bir türlü tabiiyi haiz olan merkepler sımahına nisbet cirmen bir sıgar-ı âdi halinde iken) şimale cenuptan istima meram ettiren siyale-i berkiye hasiyeti; geceleri ettiği hizmete nazaran meyyir-i efkârın mahitabı denilmeye şayan olan gazin mahiyeti gibi şu makalede icmalen gösterebildiğimiz ve

belki binde birini iyma edemediğimiz nice yüz bin fevaid-i medeniyetin vücuduna sebep olan kavait ve vesaitten her birini icadetmek ve terakkice bulunduğu mertebeye getirmek ne derecelerde tamik-i nazar ve ne mertebelerde it'ab-ı efkâr sayesinde vücuda gelmiştir; ve bu türlü icat ve ıslah uğurunda dünyaya bir gelenlerden sayılmaya lâyık kaç bin sahib-i kemal kaç seneler gecelerde uykusunu, gündüzlerde rahatını terk etmiştir.

Hele memleketin servet ve mamuriyetini nazarlar ihatadan ve tasavvurlar tasvirden âcizdir. Yalnız şehir içinde mevcut olan ve her biri milyonlarla altın kıymetinde bulunan ebniye-i âliye yan yana getirilse İstanbul kadar şahane bir saray teşekkül eder.

Pazarlarında olan cevahir ve nefayise bakılsa dünyanın defain-i tabiat ve hazain-i serveti serâpâ yağma edilmiş te oraya getirilmiş zannolunur. Bankalarında olan ve daima kantarlarla tartılarak devrolunmakta bulunan altının kesreti görülse hatırlara şayet sıkletinden cezire münhasif olmasın gibi vahimeler gelir.

Muamelât-ı ticaretinin ahvali tahkik olunsa bir emniyet görülür ki insan bir türlü inanmak istemez. Şirketlerin, ticaret evlerinin milyon milyon altın veya evrak-ı nakdiyesi üçer beşer yüz kuruş aylıklı kâtiplerin emanetine mevdudur, bir halde ki onların tuttuğu defterden maada hiç kimsenin elinde bankalarda mahfuz olan servetini mübeyyin ufacık bir kâğıt parçası bile bulunmaz.

Bir sür'at müşahede olunur ki vesait-i servet burada saat-i eyyamın akrebine ve orada yelkovanına bağlıdır denilse mübalâğa edilmemiş olacağına bilbedahe hükmedilir. Belki bu ifade iedavülün Asya ve Avrupa'da olan farkını beyan

için kâfi addolunamaz. Çünkü menba-ı servetimiz ziraat olduğu için buralarca yılda bir iki kere ancak yerinden oynıyabilen nükut oralarda ticaret saikasıyla belki bir günde bir yerde durmaz. Hattâ Londra'da evrak-ı nakdiyeyi birine îta ederken sahibi imzalamak mutat olduğundan günde sekiz on kere bir tacirin sandığına girmiş çıkmış kâğıtlar pek çok görülür.

Bu devir ve hareketin kesreti o derecededir ki sokakların her biri devr-i daimî ve cereyan-ı seri bir girdab-ı azime dönmüş lâyenkati bir tarafından bir tarafına insan akar durur; şehir içinde kırk bini mütecaviz olan ev arabalarından başka otuz beş binden ziyade kira arabası ve on beş binden ziyade omnibüs vardır. Bununla beraber şehirde olan demiryollarının büyük merkezinde yevmi on dört saat ve her iki dakika altmış arabalı bir vapur hareket eder. Bu hal ile dahi gene şimendifere veya omnibüse binmek için nöbet beklemek ve şehrin pek kalabalık yerinde araba bulamamak arasıra herkesin başına gelir hallerdendir.

Şehrin içinde yer vardır ki üç kara vapuru köprülerle birbirinin üzerinden geçer. Bahçe vardır ki seyir zamanları içinde elli altmış bin araba devreder.

Taymis nehrinin kenarında olan mahzenlere gidilse her gün vuku bulan ithalât ve ihracata bakılsa, adam der ki: Nehrin günde bir kere yükselip bir kere alçalmasını mucip olan cezr ü met ile dünyanın ne kadar mahsulâtı varsa buraya dökülüp geliyor, insanın ne kadar mamulâtı varsa buradan dağılıp gidiyor.

Fabrikalarına girilse dehşetten vücutte tüyler ürperir. İşleyenler makine değil, güya dağ parçası kadar bir div-i âhenin bedendir ki ağ-

zından ateşler püskürerek, ve her uzvu hareket ettikçe başka bir saday-ı müthiş peyda ederek, kendini zincir-i hükmüne esir eden melekü'lakın gece gündüz bilâ ârâm infaz-ı fermanına çalışır. İçlerinde âlât-ı tab'iye görülür. ki İbret'in sekizi büyüklüğünde bir gazeteden bir saatte iki yüz bin nüsha basar. Vesait-i tahrik müşahede olunur ki idaresine memur olan adam o kuvvetle üç dört odalı hane kadar bir pulat çekici ıstimal ederek istediği çelikten kale topları, demirden gemi zırhları döker.

Bir matbaada elli bin amele istihdam olunduğu, bir bira fabrikasının on beş bin araba beygiri bulunduğu görülmüştür.

Serâpâ yaldızlara müstağrak ve saraylara gıpteresâ olacak surette müzeyyen otelleri vardır ki içinde üç bın adam yatar, sofralarında dört bin kişi yemek yiyebilir.

Dükkânları mevcuttur ki, meselâ, terzi elinde olan bir mağazada bizim Üsküdar halkının yedi yaşından yetmiş yaşına kadar kâffe-i efradını giydirip kuşatmaya kâfi elbise görülür; ve içinde müşteriye eşya göstermek için yedi sekiz yüz erkek ve beş, altı yüz kadın hizmetkâr bulunur.

Madenlerinden bahsolunmak istenilirse akıl kabul etmiyecek bir takım hayalâta sapmakla ittiham olunmaktan ihtiraz olunsa revâdır.

Keramet-i marifet oralarda demiri altına, kömürü gümüşe tahvil eylemiş, o iki cevheri bulmak için âmak-ı zemine iniyorlar. Bahr-ı muhîtin altında bir ufak kaza kadar yerler açıyorlar, içine dört beş bin kişinin iskânına kâfi köşeleri gazlı, sokakları muntazam kasabalar yapıyorlar, etrafında kara vapurları işletiyorlar.

Altın çıkarmak için ibraz ettikleri gay-

ret, para kazanmak için olan himmetlerinin hiç birinden dûn değildir. Avustralyanın bir büyük parçasında hemen ne kadar toprak var ise elemişler, yalnız oradan hâsıl ettikleri altın bir yere cem'olununca - hesap edilmiş - Kızkulesi büyüklüğüne yakın bir şekl-i ehrami vücuda geliyor!!!

Nehir altında muntazam çarşıları, hava yüzünde mükemmel köprüleri var!

Ayna saray namında bir mesireleri mevcuttur; uzaktan bakılırsa in'itaf-ı şûleden hâsıl olan havaî mavi bir zemin üzerinde cevval olan alâim-i sema parçaları nazar-ı hayâl önüne bir mücef kûhu elmas görünür. Gündüzleri fıskıyelerinden feveran eden sular nurdan yapılmış bir minare şeklini bağlar; geceleri gazlere, mehtaplara müstağrak olan sütunları amud-u suphu andırır. Nuru nazar bahçesinin bir başından bir başına bitâp olarak yetişir. Öyle bir bahçe ki riyaz-ı huldu temaşa muktedir olan bir adam bu dâr-ı mihnet içinde ondan mükemmel bir taklidini yapmaya muktedir olabilmesi meşkûktür.

Hükûmetlerinin satvetini görmek için bir kere nehir kenarına inilmek veyahut şehrin eski kalesine girilmek kâfidir. Zırhlı sefineler görülür ki demirden dökülmüş bir büyük memleket hükmündedir. Yalnız yeni çıkmış ve fakat daha muntazamının zuhûru cihetiyle terkolunmuş o kadar silâh müşahede olunur ki bir yere toplamışlar tavanıyle, duvariyle, bölmeleriyle, merdivenleriyle Tophane kadar bir daire tertibine kifayet etmiş.

Halkın mikneti anlaşılmak istenilirse yalnız gazetelerin ilân ettiği iane defterlerini görmekle buna bir ilm-i icmali hâsıl etmek kabildir.

Bir dul kadın eytam mektebine üç yüz bin

altın ihda ediyor, kundura boyası yapar bir adam vasiyetnâmesinde fukaraya yirmi bin lira bırakıyor. Bu saadet yalnız Londra'ya değil Fransa'nın, Almanya'nın, İsviçre'nin, Amerika'nın derecat-ı mütefavite ile her tarafına şamildir.

Memalik-i mütemeddine dediğimiz yerlerde tabiat-ı beşer bayağı tabiat-ı âleme tahakküm etmiş. Çocuk büyütüyorlar ki bir yaşında olanlarını gören vücudunun kuvvetine ve kanının saffetine nazaran başka bir neviden doğmuş veyahut başka bir âlemde perverde olmuş olmasına zâhip olur. Hayvan terbiye ediyorlar ki meselâ bir öküz bin iki yüz okka ve bir koç üç yüz kıyye geliyor. Ağaçların kuvve-i nâbitesini tezyit ediyorlar, karpuz kadar armut hâsıl oluyor. Toprağın kuvve-i inbatına feyiz veriyorlar, saçtıkları tohum bire elli derecesinde semere getiriyor, Sahralarında zürra terbiyesi görmemiş bir karış yer ve dağlarında üstat eli dokunmamış bir küçük ağaç bulunmaz. Hiç bir mülkün, hiç bir tarafında ayıklanmıya muhtaç bir göl, köprüsüz bir nehir, intizamsız bir yol, şimendifersiz bir şehir, limansız bir sahil, rıhtımsız bir liman görülmez. Limanların ekseri de demirlere garkolmuş derecede müstahkem bulunur.

O eshab-ı himmet terakki namında bir tarik-i felâha girmişler; bu sayede gündüzleri bir iyd-i saadet, geceleri bir şehrayîn-i meserret olmuş, lezzet-i ömürden sahihan istifade ediyorlar.

Garibi şurasıdır ki o kadar satvetli bir hükûmetin yalnız âsâyişi halkı muhafazaya memur olan zaptiyelerinden başka ortada bir eseri görülmez. Vükelâ yarı ömrünü sahralarda geçirir. Binde bir iş devâir-i hükûmete düşmez. Zaptiyelerin kârı ise gündüzleri arabaların çarpışmamasına nezaret ederek meselâ âhâd-ı nastan birinin

bindiği kira arabasını nöbetinden geri bırakmamak için en büyük eshab-ı haysiyetin bir işaretle faytonlarını durdurmak ve geceleri bir kaç sarhoş mücadelesi bastırdıktan sonra sabahlara kadar haneleri, dükkânların kapısı kapalı ve pencereleri mahfuz olup olmadığını gözetmek gibi adalet ve âsâyiş hizmetlerinden ibarettir.

Halkın ise, o kadar miknetle beraber hazinelere malik olan en büyük eshab-ı serveti seksen yaşında olduğu halde gene mağazasına gider, akşamlara kadar aylıklı hizmetkâr gibi işle iştigal eder.

Daima sâiy ve ilim cihetlerine masruf olan fikr-i hakikat kuvvetiyle öyle bir cihan-ı refahiyet peydah etmişler ki bin türlü mübalegat ile muhat olan İran hayalât-ı şairânesinin Hint ve Çinde tasvir ettiği cevherin kaleler, zerrîn saraylar, rengîn gülüstanlar hiç hükmünde kalır.

Vâkıa medeniyet oralarda dahi bütün bütün nekayisten beri değildir. Hele bir takım yerlerde asaletin haiz olduğu imtiyazat-ı maddiye va bazı taraflarda konsolide oyunları gibi habaisin icabettiği tefavütü istifade ve hususiyle kavaid-i teşride bir takım âdat-ı atikanın ahkâm-ı akla tercih olunuşundan husule gelen seyyiat-ı küllîye cihetleriyle bir çok mezalim vukua gelmekte ve bir çok adam aç kalmaktadır. Ve ilâhiyatta tabiiyat fikrinin, ve siyasette o fikir netayicinden olan menfaat-ı ekseriyet ve mukteziyat-ı hükûmet gibi mevhumatın tesiriyle ahlâk-ı siyasiye ve terbiye-i umumiyece görülen temayülat-ı seyyie bayağı ileride ukalâyı bir fetret-i uzma vukuundan endişeye düşürmektedir. Maamafih gene yalnız marifet ve vesait-i servette dembedem meşhut olan kemalât ve terakki, adalet ve ah-

lâkça bâlâda bahsolunan noksanların pek çok tesiratını setrediyor.

Ya bizdeki, ekmeli teşriat olan ahkâm-ı fıkhiye hükûmetin esas-ı terkibidir; ya bizdeki necabet umuma ait bir vasıf olduğu için hiç kimsede bir imtiyaz-ı maddi hâsıl etmemiş ve ilâ maşallahüteâlâ hiç bir vakit hâsıl etmiyecektir; ya bizdeki tefavütü istifadeyi mucip olan vesait zaten menolunmuş ve bu memnuniyetin tesiri karnen bade karnin herkese tevarüs eden melekât-ı fikriye ile gönüllerde yerleşmiştir; ya bizdeki ahlâk ekseriyet arasında bozulmak değil hâlâ lâyıkıyle neşv ü nema dahi bulmamıştır; bununla beraber bir de terakkiperverlik iltizam olunursa acaba medeniyetimiz ne hale gelir?

Evet, şöyle bir kaç sene içinde İstanbul'u Londra veya Rumeli'yi Fransa haline getirmek mümkün olmadığını biz de biliyoruz. Fakat madem ki Avrupa bu hale topu iki asır içinde gelmiş ve madem ki esbab-ı terakkice onlar mucit olmuş, biz o vesaiti hazır bulacağız. İş etraflı tutulursa hiç olmazsa iki asır içinde olsun biz de en mütemeddin memleketlerden sayılacak bir hale gelebileceğimizde hiç iştibah var mıdır? İki asır ise hayat-ı cemiyete nisbeten lemha-i basar hükmünde kalmaz mı?

Bu maksada vüsul ise bir çok mevaniin def'ine, bir çok hâlâtın tağyirine, bir çok esbabın ihzarına tevakkuf ederse de esasen marifet ve sayde olan noksanımızın ıslahına bir çare bulmak her işe mukaddemdir.

Bizde mehitten lâhde varıncaya kadar ilmi velev Çin'de olsun talep etmek hakkında olan evamir bütün bütün unutulmuş. İnsan biraz elifba okudu ve biraz da «amma terin» in ilâli gibi abesiyât ile uğraştı mı, tahsilini tekmil etmiş zan-

nolunur. Her ne işe girecekse sellemehüsselâm iptida ediyor.

Elden gelen sa'yi fi'le getirdikten sonra müyesser olan kisp ile iktifa demek olan kanaat başka mânaya hamlolunmuş. Bir hırka ile bir lokma nasip oldu mu bir kenz-i lâyefnaya malikiyet zehabı hâsıl olarak tenperverlik peygulesinde yan gelip zevka bakmak sevap hükmünde tutuluyor.

Her türlü ikbal ve menalin bekasına gururdan tahzir için nazargâh-ı ibrete vaz'olunan fena-yı âlem bütün bütün hilâf-ı maksat bir takım fikirler tevlidine medar edilmiş. İnsan bir kere öleceğini bildi mi, ölünceye kadar kendinin ve ondan sonra evlâdının nasıl yaşayacağını hiç düşünmek lâzımgelmez itikadında bulunuluyor. Kırmızı yemeni veya tek yelkenli çırnık yapmak itikadiyât hükmünü bulmuş; bir botin imal eylemeye veya bir vapur peyda etmeye çalışmaktan, ilhadı mucip olacak haller kadar, tevakki ediliyor.

Halkta bu fikirler mevcut iken hemen hiç kimsenin çekmecesinde havayic-i zaruriyesini idare edecek miktardan ziyade ve belki o kadar para bulunabilmek ve hemen hiç kimseye ceddinden - tamir ihtiyacından vâreste - bir kârgir hane kalmak ihtimali yoktur.

Ey ihvan-ı vatan, nice bu zalâm-ı gaflet?... Nice bu hâb-ı tenperestâne?... İdrakten mi kaldık? Biz de bir fen öğrenmeye çalışalım... Ellerimiz tutmaz mı oldu? Biz de yeni bir şey yapalım da meydana çıkaralım.

İbret'in üç numaralı nüshasında dahi denilmişti: «Ayetle, hikmetle, icma ile, rivayetle, tecrübe ile, ibretle mübeyyendir ki insan için her

nasıl olursa saiy ile olur, insan her neye vâsıl olursa sâiy ile olur.»

«İbzal-i mesaide kusur etmek ki, olmuş
Vâbeste bu âlemde sükûnun harekâta.
Mevta yakışır var ise rahat döşeğinde,
İkdam ü tahammül gerek erbab-ı hayata.»

İbret, Kasım 1872, No. 45. M. Nihat Özön, Namık Kemal ve İbret Gazetesi, İstanbul, 1938, s. 182-191.

ilerleme vasıtalarının en önemlilerinden ve kamu oyununun en etkili eğiticilerinden olmak üzere, kabul etmişlerdir. Bu sebeple basınla elde etmek istedikleri ileri düşünceleri yaymakta güçlüğe uğradıkça, ileri fikirlerle ilgili hizmetleri tiyatro ile yerine getirmeği ve halkı eğlence yolu ile uyarmak çaresini de düşünmüşlerdi»[87]. Yeni Osmanlılar sokağı harekete getirebilmek için hiç bir fırsatı kaçırmadılar.

Başarılı oldular mı? Ne demek? Başarı ne demek oluyor? Ölçütlerini bulmak, bilmek ve ortaya koymak gerekiyor. Gişe mi? Vatan yahut Silistire'nin «safi hasılatı, bir hafta zarfında Kemal'e 250 lira kazandırmıştır.» Kemal, Vatan yahut Silistire'den bir haftada, kendi payına düşen olarak, iki yüz elli lira alırken, o zamanlar bir memurun maaşı üç yüz kuruştur. Gişe ise, Yeni Osmanlılar ve başta Kemal, çok büyük bir başarı elde ediyorlar.

Başarı ne demek? Kemal'in İstanbullulara «vatan» kavramını anlatmak istediği bu basit oyunun (*) ilk gecesi,

(*) «Bu oyun, 1873 yılı Mart ayında, İstanbul'da sahneye kondu. Oyunun ilk gösterisi büyük bir politik olay oldu. Çünkü, yapıtın kapsamı yurtseverlik fikirlerini deşmekteydi. Oyunda, şimdiki devlet rejimine karşı mücadeleye bir çağrı olmasa da, yurtsever içeriği, Türk'ü kendi ülkesinde haksız bırakan

Osmanlı topraklarında yaşanmamış bir olaya tanık oldu. Oyun, öylesine bir heyecan ve Kemal için sevgi gösterisine yol açtı ki, «seyircilerden büyük bir kalabalık, Kemal'in evine yürüyerek 'Yaşa Kemal!' diye bağırarak takdir ve teşekkürlerini» ifade ettiler.

Bu ne demek? Türkiye topraklarında bunun çok büyük bir yenilik olduğunun belirtilmesi gerek. Yenilik şu: Osmanlı topraklarında «yaşa!» yalnızca Sultanlar için bağırılabilir; bir «insan» için «yaşa!» ilk defa oluyor. Ondan sonra «halk» ellerinde fenerlerle dar İstanbul sokaklarında «yaşasun Millet, yaşasun Kemal» diye yürüyor. Acaba Kemal'in Rüya'sı gerçek mi oluyor? «Halk» harekete mi geçiyor?

Harekete geçen var: Sultan. Halk bu, «yaşasun Millet, yaşasun Kemal» diye bağırmakla yetinmiyor. İbnülemin yazıyor: «Bu kadarla da iktifa etmeyüb 'Allah, muradınızı versin!», kabilinden zülfi yare bihakkın dokunacak lâflar savurdular»[89]. «Bilgisiz» halkın, Kemal için «Allah muradınızı versin» diye haykırışlar içinde dua ettiği zamanda Abdülâziz Sultan, Murad ise Veliaht idi. Osmanlı sultanları, sürekli olarak veliahtlarından korkardı.

Kemal'in oyunu ve halkın «yaşasun millet, yaşasun Kemal» ile başlayan ve «Allah muradınızı versin» ile devam eden haykırışları Abdülâziz'e bir tokat etkisi yaptı. Bir rivayete göre Abdülâziz, böyle bir olayı önleyemediği için zamanın sadrazamının yüzüne bir tokat attı. Bunun doğruluğunu kestirmek mümkün değil; ancak kesin olarak bilinen Vatan yahut Silistire'nin performansı, sadrazamın azline yol açtı. Bu olaylı geceden bir kaç gün sonra

---

hükûmete çağrıydı. Oyunun ilk gösterilerinde yazar, özellikle gençler tarafından çok alkışlandı.»

Y. A. Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jön Türkler, Ankara, 1974, s. 82.

Eklemem gerekiyor: Ne bu kitabın yazıldığı dil olan Rusça, ne de çevrildiği dil Türkçe bu denli sevimsiz. Ne büyük bir sorumsuzluk ve ne büyük bir yazık! Yayıncıların kâr peşinde koşmalarını anlıyorum; eleştirmenlerin de kâr peşinde koşmalarını kabul etmekte güçlük çekiyorum.

Sadrazam Ahmet Esat Paşa, görevden alındı; azledildi, başbakanlıktan uzaklaştırılıp Konya'ya vali gönderildi.

Bir tiyatro gecesi için ne kadar büyük bir başarı! Bitmiyor. «Ertesi gece o piyes ikinci defa oynandığı esnada Kemal ve arkadaşları tevkif olundular. İbret Gazetesi ilga edildi. Kemal, Magosa'ya ve arkadaşları Rodos'a ve Akkâ'ya nefi olundular»[89]. Türkçesiyle sürüldüler.

Bu «sürgün olayı» ile ilgili olarak söylenecekler çok. Söylenebileceklerin bir bölümü, bundan sonraki kitapta yer alacak. Ancak şimdiden ve ilk plânda çok şaşırtıcı görülebileceğini belirtmek gerekiyor. Bunlardan ilki şu: Kemal, ne zaman sürüldüyse yoldaşı ve bir anlamda Jön Türk hareketinin lideri Mithat, ya sadrazam ya da önemli bir görevde. Mithat Paşa yoldaşını sürüyor; ancak Paşa, sürmeyerek değil sürerken koruyor. İltimaşlı davranıyor.

Vatan yahut Silistire olayı ile birlikte sürülenlerden birisi de Ahmet Mithat Efendi. Mithat Paşa'nın protejesi ve adındaki «Mithat» Mithat Paşa'dan geliyor (*). Ebüzziya, Ahmet Mithat ve hiç kuşkusuz Kemal, bu sürgünde korunuyorlar. Korunmayan Nuri ile İsmail Hakkı Akkâ Kalesi'ne gönderiliyorlar.

Kemal, öyle anlaşılıyor, gerçekten «hoş bir adam.» Ebüzziya Tevfik, Tarihi'nin ikinci cildinde yazıyor: «Vapur Küçükçekmece önlerini geçerek Marmara'ya doğru yol almış ve güneş guruba yaklaşmış olduğundan Kemal, arkadaşları bir tarafa çekerek, beş altı ay evvel İbret'te neşr etmiş olduğu Levha-i Gurub'un, Gün Batışı Manzarası, burada gerçeğini seyretmek istiyordu. Ben, şimdi şiir ile meşgul olacak halde değiliz yahut vatanın ufkunda kendim batarken güneşin batışının güzelliğini hiç de takdir edemem, dedim. Arkadaşlar bu sözüme gülüştüler.» Kemal'in sürgüne giderken İstanbul'un güneş batışını ihmal etmediği görülüyor.

(*) Ahmet Mithat Efendi, Türkiye'nin ilk büyük dönekleriden birisidir. Bu sürgün olayı ile, çok korkuyor, dönüyor. Ahmet Mithat, koruyucusu Ahmet Mithat Paşa'nın boğulmasını haklı gösteren yayınlar yapıyor.

Aslında Ebüzziya, Kemal'e kızıyor. Açıkça yazmasa bile, başlarına gelenin nedeninin, tiyatro değil, Kemal'in Murad tutkusu olduğu belli oluyor. Kemal, Veliaht Murad ile sık sık görüşmek bir yana gençliğe olan güvenini bile Murad'lı anlatmayı tercih ediyor. «Erbab-ı şebab, milletin Murad-ı âtisidir. Onda ne kadar eser-i terakki görülürse bizce ihyayı vatan ümidi o kadar kuvvet bulmak lâzım gelir.» Kemal'in gençliğe güveni böylece ifadesini buluyor. «Gençlik ulusun gelecek isteğidir. Onda ilerleme izi ne kadar çok görülürse, bizim yurdu kurtarma umudumuz o kadar güçlü olur.» Kemal, bir umudu böyle anlatıyor.

Bu «sürgün olayı» ile ilgili olarak söylenecekler çok. Devam ediyor ve bu, Türk aydınının «mazoşist edebiyatı» ile ilgili. Kemal, Magosa'ya sürüldü. «Kemal, Magosa zindanında çürütüldü.» Bunu bilmeyen ve buna inanmayan kaç Türk aydını var? Süleyman Nazif'in kitabından beri Türk aydın tarihinde bir «Magosa zindanı edebiyatı» var.

Doğru mu? Ders kitaplarında böyle yazıyor. Birinde şu var: «Magosa zindanı, bu kale duvarlı, bu kalın duvarlarına asırlık rutubetlerin sindiği sıtma yatağı olan zindan; Kemal'i oraya neye atacaklar, çünkü Nazif'in dediği gibi, bu adam vatanını padişahtan fazla seviyor, bütün cürmü işte budur.» Aynı edebiyat ders kitabı «üç seneden fazla, tam 38 ay, o zindanda kaldı» (*) diyor.

Ders kitaplarına girmekle kalmıyor; romanlara giriyor (**). Burada bir parantez açmak gerekiyor. Türkiye'de bilimsel geleneğin zayıflığı ve teorik birikimin sığlığı nedeniyle romanların bir bölümü tarih yerini alıyor. Romancı, büyük bir kolaycılık ile, bilim adamının olgu topla-

---

(*) Bunları yazan İsmail Habip Sevük, sanki yazdığına inanmıyorumuş gibi, ekliyor:

«Mefkûre ile kanatlanmış mütefekkire hangi cefa bir sefa olmaz?»

İsmail Habip, Edebî Yenliğimiz, Lise Kitapları III. sınıf, Birinci Kısım, İstanbul, 1931, s. 148.

(**) Kuşkusuz «halk» için yazılmış vulgar ansiklopedilerde de var:

«Namık Kemal, Kıbrıs'a, Magosa zindanına gönderildi.»

100 Ünlü Türk, Hürriyet Gazetesi Yayını.

yıp süzgeçten geçirme zahmetini ve gerçek bir romancının yaratıcılık sancısını bir kenara atabiliyor; bir tekil tarihi olayı, bir genel kesiti yansıtan bir roman haline getirebiliyor. Romancı, bilimsel geleneği zayıf ve teorik birikimi sığ Türk aydını için, sevecen bir annenin cızbız köfteyi ağzında yumuşatıp bebeğinin ağzına koyması türünden, ne roman ne de tarih olan bir çalışmasını okuyucusuna sunuyor. Çok etkili olduğunu söylemem gerek. Sığ aydın, Türk toplumunu Kemal Tahir'in Devlet Ana'sı türü uydurma roman'lardan öğrenmesi örneğinde olduğu gibi, tarihi böyle okunması kolay ve rahat çalışmalardan öğrenmeyi tercih ediyor.

Öğretmen Vasfi Mahir Kocatürk'ün «Namık Kemal'in Hayatı» romanı da bunlardan birisidir. Bu tarih ve romanda, Kemal'in Magosa'daki ilk günü şöyle anlatılıyor: «Buraya geldikleri akşam kendisini hemen asker hapsi için yapılmış tam mezar kadar bir yere tıktılar. Bu soğuk ve karanlık odanın zemini taş döşeli idi. Daracık taş sedir üzerinde eski bir hasır, onun üstünde eskimiş boz bir asker battaniyesi vardı. Yüksek ve ufak penceresinin kalın demirleri arasından parça parça solgun bir ışık giriyordu»[30]. Magosa bir zindan değil, zindandan da öte bir cehennem olarak anlatılıyor: «Burası Osmanlı vatanının küçültülmüş kabartma haritası gibi. Pencereden bakıp da ovalar dolusu harabelerini, dağlar parçalanmışçasına taş yığınlarını gördükçe, İsrafil'in borusu çalınmış, fakat kendisi işitmemiş sanıyor. Kalenin içi bir çok mezarlarla dolu; yalnız isimlerine ev diyorlar. Ara sıra deliğinden deşiğinden adamlar çıkıyor ki, çehrelerinin hali, çürümeğe yüz tutmuş ölüden, elbiselerinin şekli, yarı yırtılmış kefenden zerre kadar farklı değil. Dünyada savaşçı varsa buranın halkıdır; çünkü, havasından dört tarafa yeni silâhların sesleri kadar çeşitli ağır hastalıklar dağılıyor, ve hatta işlerinde en hafif olan sıtması bile insanı şişhane kurşunu kadar çabuk öldürüyor.» Kemal'in böyle bir yerde yaşadığına inanılıyor ve herkesin de inanması isteniyor.

Bütün bunlardan kuşku duymak gerekiyor (*). Kemal ile «Magosa Zindanı» arasında bir tek ilişki var; Kemal, Hürriyet Gazetesi'nde şunları yazıyor: «Gelelim işkence bahsine: O beliyye muamelât-ı cezaiyede enva-ı âdide ile mevcuttur. Birincisi kalebendlik denilen haldır ki, müptelâ olanları idama kadar götürür. Çünkü Akkâ ve Magosa kal'elerinde insan pek kolaylıkla yaşamaz. Bir müttehimi, garez öldürmek değilse öyle vebasından, kolerasından, yılanından, akrebinden geçilmez yerlere göndermekte ne mâna vardır? Adam meselâ Şumnu'da, Vidin'de kalebend edilemez mi? Kalebendlik cezasının mevzuu mahküm olanları, hürriyetten mahrum etmektir, canından değil»[91]. Demokrat Kemal, çok güzel yazıyor. Fakat bunları Magosa'ya sürülmeden yıllar önce, Magosa'ya sürülebileceğini belki de aklına bile getirmezken, Kemal Avrupa'da bulunduğu bir zamanda ve Hürriyet'in 3 Mayıs 1869 tarihli 45 inci sayısında yazıyor. Kemal, Magosa'ya sürülmeden önce Magosa'nın «vebasından, kolerasından, yılanından, akrebinden» söz ediyor ve daha sonra, belki de Kemal'i doğrulamak endişesiyle, böyle bir yaşam Kemal'e mal ediliyor.

Türk aydın tarihinin bu «mazoşist edebiyat» ile süslü bölümünü düzeltmek gerekiyor. Kemal Magosa'da çok

---

(*) Daha önce de kuşku duyanlar olmuş. Sinop'ta sürgün Refik Halid'in arkadaşı Yakup Kadri'ye yazdığı mektuptan uzunca bir aktarma, kuşkuyu yansıtıyor ve sorular sorarak aydınlatıcı oluyor:

«Nitekim, bu bakımdan, Magosa'daki kalebentliğinden - sanki bir mağaradan çıkıyormuş gibi - başı sakalı birbirine karışmış olarak dönen ve bu haliyle bir takım reklâm fotoğrafları çektiren Namık Kemal bana Manakyan Efendi tiyatrosunun duvar ilânı resimlerindeki oyun şahıslarından biri gibi görünmüş, saçı sakalı da takma zannını vermiştir. Kaldı ki, bütün vatan şairimiz, işittiğime göre, Magosa kalesinin bir hücresine kapatılmamış, şehrin kale duvarları içindeki bir semtinde bulunan büyükçe bir evde 'ikamete memur' edilmiş ve her memur gibi de devlet hazinesinden aylık alarak yaşamıştır.»

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Gençlik ve Edebiyat Hâtıraları, Ankara, 1969, s. 79.

rahat yaşıyor ve pek verimli oluyor. Para açısından hiç sıkılmıyor; özel mektuplarını yazmak dahil her türlü yazışmalarını üstlenen özel sekretere sahip oluyor. Kemal'in adı çok çeşitli dedikodulara karışıyor. Magosa'nın önde gelen yöneticilerinin eşleriyle aşk yaşadığına inanılıyor.

Magosa'da şunları yazıyor:

1. Zavallı Çocuk,
2. Akif Bey,
3. Gülnihal,
4. Kara Belâ,
5. Behar-ı Daniş,
6. İntibah yahut Ali Bey'in Sergüzeşti,
7. Kanije,
8. Terceme-i Hal-i Emir Nevruz,
9. 'Mes Prisons' Muahezenamesi,
10. Tahrib-i Harabat,
11. Takip,
12. İrfan Paşa'ya mektup.

Üç yıl içinde bu kadar çok yazı yazabilmek için, hiç kuşku yok, rahat bir ortama sahip olmak gerekiyor. Çok rahat, kuşkusuz. Kıbrıs mutasarrıfı Veis Paşa, Kıbrıs'tan alınınca, Kemal, Paşa'nın oğluna üzüntülerini şöyle yazıyor: «Peder Paşa'nın infisaline şiddetle teessüf ettik. Kendileri için değil, çünkü, Kıbrıs şan-ı devletlerine lâyık bir memuriyet değildir, kendim için, çünkü, Kemal, sayelerinde, ezher cihet rahat ediyordu.» Kemal, rahat ettiğini bütün mektuplarında yazıyor.

Kemal'in Magosa mektuplarının muhataplarından birisinin adı Osman. Kemal, Osman'a mektuplarını, ya «Osman Sultan», ya «Osmancık», «Canım Osmancığım» diye başlatıyor. Çok yakın olduğu anlaşılıyor. Aralarında küçük küçük konulardan dolayı serzeniş dolu kavgaları oluyor. Kemal, bu kavgaları yatıştırmak istiyor ve bir mektubunda «sen benim şimdiye kadar nemi gasb ettin ki otuz kuruşluk bir bok saat için insana otuz kelime tekdir yazıyorsun» diyor. Gönlünü almak istiyor ve Kıbrıs Adası'nda olduğu tahmin edilebilecek Osman'ı şöyle çağırıyor: «Ramazanda olsun, birkaç gün buraya gelmez-

sen kabahatini affetmem. Ben suçlu olsam, yine, güçlü olurum. Nerede kaldı ki, hem sen haksız olasın, hem ben mağlûp olayım» (*). Kemal, Magosa'da yatılı misafir çağırabilecek kadar rahat görünüyor.

Kemal, «Osman Sultan» için yazdığı bir mektupta Magosa günlerine açıklık getiriyor. «Biz birkaç akşamdır, sipsivri Canbulad'a çıkıyoruz, orada içiyoruz, türkü söylüyoruz, güveçler, balıklar yiyoruz, bilmem ne .... lor yiyoruz, eğlenip duruyoruz. Sen, kahrol, hâsıl arkasında gez, bıyıklarını sarkıt, sakalını kopar, ot siniklerinin şerrine uğra da uğa uğa gözlerini çıkar. Oh ya, ohucuk ya, o kadar.» Buradaki «hâsıl» kelimesi, Kemal'i ve tüm mektuplarını dikkatle incelemiş olan Mithat Cemal'e göre, Kemal ile «Osman Sultan» arasında şifreli fakat «çapkınlık» yüklü bir anlama geliyor.

Kemal'in Magosa'da homoseksüel ilişkileri konusunda çok yoğun dedikodular olduğu anlaşılıyor. Kemal bunları biliyor ve çok kızıyor. Bir mektubunda «bendeniz zenna imişim; galiba bu rivayette bulunanlar ezvac-ı muhaddaratından meseleyi tahkik etmek gerek» diyor. Bir başka yerde «bendeniz ..... imişim, galiba bu rivayette bulunanlar da söyledikleri sözü oğullarından işitmişlerdir» diye yazıyor. Cinsel hayatıyla ilgili dedikodular için Magosalıların eşleriyle oğullarını tanık gösteriyor. Bu dedikodular yüzünden olsa gerek, Magosalıları hiç sevmiyor, onları, en hafif olduğu zaman «boynuzlu, kuyruklu ve yarık tırnaklı» olarak nitelendiriyor. Mithat Cemal, klişesini yayınladığı bir mektupta, Kemal «kendisine iftira eden adamları erkek kılığında kadınlar diye hicv eder ve aşıkları için hem homoseksüel, hem zamparadırlar, der» diyor.

(*) Mithat Cemal Kuntay, bu mektupların fotokopisini de yayınlamış durumda. Hepsini buradan aktarıyorum ve ayrıca sayfa göstermiyorum.

Kemal, «Osmancığım» diye başlayan bir mektubunda «muradım sana sarhoş sıdığı kadar uzun bir şey yazmaktı, fakat yazacak şey yok, ne söyliyeyim» diyor.

M.C. Kuntay, Namık Kemal, İkinci Cilt Birinci Kısım, İstanbul, 1949, s. 592.

Vatan Şairi Kemal'in içkiye düşkünlüğü biliniyor. Paris'ten döndükten sonra İstanbul'da yaşadığı içki âlemlerinden dolayı babası ile arası pek açılıyor. Oğlunun bir türlü içkiyi bırakmaması üzerine Mustafa Asım Bey, bir akşam eve sarhoş olarak dönen oğlunu içkiden vazgeçirebilmek için, kafasına sandalyayı fırlatıyor.

Avrupa'dan gönderdiği mektuplarında «ben dilhunum», yüreğim kan ağlıyor, «vasıta edecek sizden başka kimse bulamadım» diye yazıyor. İçki, Kemal ile bu kadar yakın hissettiği babası arasındaki ilişkinin saygı dozajını etkiliyor. Asım Bey, Magosa'ya gönderdiği bir mektupta, Kemal'de doğan güvensizliği gidermeğe çalışıyor: «Ben şu mahut elli altından maada size gitmek için kimseden bir para almadım. Kimden aldımsa yaz, yüzleşelim.» Ve karşılığını yazıyor: «Sizin rakı maddesi yine fena şüyu buldu. Bizim karının, yani validenin sinirine, Feride'nin merakına dokunacak mertebeye vardı.» Kemal'in Magosa'da yaşadığı tatlı hayat'ın yankılarının İstanbul'a kadar geldiği görülüyor.

Ne çıkıyor? Türk aydının tarihindeki mazoşist edebiyat ile süslü sayfaların açılmasının yanında bir nokta daha, yeterli bir netlikle, ortaya çıkıyor: Kemal dindar değil. Ancak Kemal ve Yeni Osmanlılar, Tanzimat Diktatoryası ile karşılaştırılamayacak ölçüde, dinci bir çizgiyi kuruyorlar ve izliyorlar. Şöyle söylenebilir: Reşit, Fuad ve Âli, kişisel inançları açısından Kemal ve arkadaşlarından, Şinasi hariç, çok daha dindar idiler. Çok daha lâik bir çizgiyi ortaya koydular.

Dindar olmayan Kemal ve arkadaşları, Tanzimat'ın tepkisini duydular, önceleyerek bir akım olarak doğuşunu hazırladılar: İslâmcılık.

Her halde sabırsız ihtilâlci ve aceleci halkçı oldukları için.

Bir liste var. Mustafa Asım Bey, Şükrü Çavuş'a teslim ederek Magosa'daki oğluna gönderiyor. Olduğu gibi aktarıyorum.

Cinsi	Adet veya Cilt
Pantalon	4
Yelek	3
Fes	4
Şam hırkası	1
Tarih-i Vassaf	1
Tarih-i Asım	2
Tarih-i Peçevi	2
Leylâ ile Mecnun Manzumesi	1
Tarih-i Raşid	7
Naima Tarihi	6
Siyer-i Halebi	1
Hamse-i Nizami	1
Müneccimbaşı Tarihi	3
Müstazraf	2
Alî Tarihi	2
Endülüs	2
Ebül Feda Tarihi	2
İbni Halligan	2
Takvim	2
Yazı kâğıdı	

Açıkça ortaya çıkıyor: Yenik ihtilâlci, Magosa'da zamanını boş geçirmiyor; tarihe dönüyor. Yaşıyor; ancak yenilgiyi toptan kabul etmiyor, geçici sayıyor. Halkını daha derinden ve tarihiyle yakalamaya hazırlanıyor. Halkını hazırlamaya çalışıyor.

Burada sürekli olarak kendi kendisiyle tutarlı davranıyor. Türkiye'de yıllar önce, daha 1862 yılında mütedil yenilikçi Münif Paşa, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de yaptığı bir konuşmada o zamanki alfabede değişiklik yapılmasını öneriyor. Bunu bir süre sonra Rusya'dan gelen Ahunzade Feth Ali'nin önerisi izliyor. Feth Ali, önerisini başbakanlığa veriyor; başbakanlık incelenmek üzere Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye gönderiyor. Bu iki öneri, Türkiye'de harf değişimi tartışmalarının başlangıcı oluyor.

Kemal, bu tartışmaların içinde yer alıyor. Kesinlikle harflerin değiştirilmesine karşı çıkıyor. Daha yurt dışında

iken Hürriyet'te yazdığı yazılarda «harflerin değiştirilmesinin nesiller arasında kopukluk yaratacağını» ileri sürüyor[92]. Bu konuda bir inceleme yayınlamış olan Fevziye Abdullah Tansel'e göre «Kemal, gazetecilik hayatına atıldığı zamandan başlayarak, önce Tasvir-i Efkâr'da, daha sonra Hürriyet ve İbret gazetesindeki makalelerinde, neşriyattan menedildiği vakit de hususî mektupları vasıtası ile daima Arap harflerinin ıslahını müdafaa etmiş, bu harflerin değiştirilmesinin, bilhassa Lâtin harflerinin kullanılmasının aleyhinde bulunmuştur.» Kemal ve arkadaşlarının, belli bir amaç etrafında son derece seçici oldukları, bir kez daha, ortaya çıkıyor.

Magosa'dan döndükten sonra, yenilikçi Kemal'in harf yeniliği konusunda daha katı bir tutum aldığı gözleniyor. Damadı Menemenlizade Rifat'a yazdığı 8 Ağustos 1878 tarihli mektup, uzunca aktarmalara değer. «Tebdil veya ıslah-ı hat meselesi, alem-i neşriyata girdiğim günden beri meydan-ı bahse atılmış şeylerdendir. Buna dair Tasvir'de, İbret'de, Hürriyet'te benim de birkaç bendim var idi. Şimdi sen de ortaya bir mesele çıkardın; ol babta olan fikrimi hulâsaten beyan edeyim. Hattın ıslahı için Lâtin hurufatını bizim lisana almak, Firenk elbisesi giymeği mülkün ıslahına medar olur zannetmek kabilindendir.» Bu, bir mantık ile karşı çıkmak oluyor.

«Saniyen, soldan sağa yazılan hat, daha seri yazılır, demişsin. Niçin? Ben ömrümde benim Türkçe yazdığım kadar süratli yazı yazan Firenk görmedim. Bu tecrübe sana stinoğraflıktan geliyorsa, yanlış bir fikre sahip olursun. Bir kere merak etmiş, Türkçe bir stinoğraf tertibi yapmıştım; anınla tekellüfsüzce, dakikada seksen kelimeden ziyade yazmak mümkündür.» Bu da, Kemal'in bireysel denemelerine dayanarak yaptığı itiraz oluyor.

«Salisen, soldan sağa yazmak, bizim için diz bükülemeyecek derecede dar pantolon giymeye benzer; köylerimizde, hatta evlerimizde kanepe bulunmadığı gibi, yazıhane de yoktur. Bizde her mektup yazacak adamın, omuzunda bir masa taşıması mümkün midir? El üzerinde soldan sağa nasıl yazı yazılır? Hükemanın, ıslahatı mille-

tin ahlâk ve istidadına tevfik etmek lâzım gelir dedikleri, bu türlü teferruatı düşünmek mânasınadır.» Kemal, burada toplumsal, ekonomist ve materyalist itirazını yazıyor. Eski yazının sağdan sola yazılması, sağ elle yazarak bükülmüş olan sol dizi masa gibi kullanma imkânı veriyor. Soldan sağa yazıldığında bu olanak kalkıyor ve Kemal soruyor: Herkesin boynuna bir masa mı asılacak. Kemal'in iyi bir polemikçi olduğu tüm yazılarının okunmasından kolaylıkla anlaşılıyor.

«İyi» bir polemik, hem kaba ve hem de kılıçtan keskin (*) olmak durumunda. Kemal'in yazılarında bu özellikler, bazan gerektiğinden çok daha büyük bir dozajda yer alıyor. İnsafsız, denebilir. Kemal, Tanzimat'ın üç paşasından birisi olan Fuad Paşa'ya karşı insaf sınırlarını zorluyor.

Fuad Paşa, tedavi için gittiği Nis'te ölüyor. Hoca Tahsin, dinsel gerekleri yapıyor. Ancak 22 Şubat 1869 tarihli Hürriyet'te Kemal, Fuad Paşa'nın son nefesini Fransızca verdiğini yazıyor. Ancak hıristiyanlar için kullanılan «müteveffa» kelimesini Fuad Paşa'ya uygun görüyor. Hürriyet, Fuad Paşa ile ilgili olarak ardı arkasına bir yığın yalanı sıralıyor. Fuad Paşa'nın Nice'e gitmeden önce Papa'ya uğradığını, katolik usulleriyle gömülmek istediğini, hep Hürriyet ve Hürriyet'te Kemal yazıyor.

Kemal, Fuad'ı bahçesinde balo verdiği için kınıyor. 24 Ağustos 1868 tarihli Hürriyet'te Fuad Paşa'nın Galatasaray Lisesi'ni açmasındaki amacın «evrak-ı resmiyede neşredilen menafi-i milliye olmayıp yalnız Fransız elçisini susturmak» olduğunu ileri sürüyor. Fuad, Yeni Osmanlılar'ın dinci politikalarına yumuşak bir hedef işlevini görüyor. La Baronne, Fuad'ın gelininin, daha sonra, hıristiyanlığı seçtiğini yazıyor Ubicini, Fuad için, «o, ulah kadınlarıyla danseder, Boyarlarla ziyafet masasında oturur,

---

(*) Marx, J. Weydemer'e yazdığı 5 Mart 1952 tarihli mektupta şunlar var:

«Your article againts Heinzen, which Engels sent me too late, is very good, both coarse and *fine* - a combination which should be found in any polemic worthy of the name.»

Bükreş'teki sarayında Alfred de Musset'nin, kapı ya açık durmalı ya kapalı, komedisini temsil ettirir» diye yazıyor (*). Fuad, davranışlarıyla «Tanzimat Aydını» için tam bir prototip görevini de üstleniyor.

Kemal ve arkadaşları, oğluyla Fransızca mektuplaşan ve Arap harfleriyle yazılarını bile Lâtin harfleriyle «Fuad» olarak imza atan Fuad'ı eleştirerek kendilerini anlatıyorlar. Fuad'tan daha az modern yaşadıklarını gösteren bir işaret yok; ancak dinci eleştirilerini olanca açıklığıyla ortaya koymakta yarar görüyorlar. Üstelik, hepsi. Ziya Paşa, Hürriyet'te ve Fuad eleştirisinde, Kemal'den geri kalmamak için elinden geleni yapıyor. Şunları yazıyor: «Bu zatlerin familyalarından görülen emsal üzerine ekseri rical-i devlet familyalarından İslâmiyete mahsus olan ırz ve namus ve haya ref olundu. Yaşamak, ferace kalkmak derecesine geldi. Entari yerine fistan moda oldu, Beyoğlu mağazalarında ve sefarethanelerinde, çırıl çıplak fistanlarla kolkola frenklerle dans etmek ve Fransızca **bonjour monsieur, merci** gibi birkaç kelime ile nezaket satmak hüsn-ü terbiyeden, velhasıl... rezail ile ittisaf zarafet-i nisvaniyeden madut oldu. İşte bu alafranga âdetler bu zatlerin familyalarından tevabiat ve mensubatlarına ve tevabi-i tevabiat ve **hellümme cerra** efrad-ı ahada kadar sirayet edip şimdi İstanbul'da ırzlı ve edepli familya mayup hükmünde kaldı. Sayelerinde umum milletin bozulan ahlâkına terbiye-i zemane ismini vermekle iftihar gösteriyorlar»[93]. Türk gençliğinin bu değişmez türküsü,

---

(*) Fransız asıllı bir Ulah Prensesi, Fuad'ı, şöyle anlatıyor: «Otuzbeş yaşlarında olan Fuat Efendi saf ve babacan görünümü altında son derece kurnaz bir siyaset adamıdır; Fransızcayı kusursuz konuşuyor, Fransız dili ve esprisinin bütün inceliklerine vakıf. Kendi dilinde şair, bizimkinde de küçümsenmeyecek yetenekte. Kadınlar meclisinde bulunmaktan hoşlanır, fakat bu zendostluğu asla âdi hislerin ifadesi değildir. Gösterdiği saygıyla tanrılaştırdığı varlığa samimi bir nezakettir.»

F.H.A.. Ubicini, 1855'de Türkiye, İstanbul, 1977, s. 141.

ilk önceleri, Türkiye'nin bu ilk yenilikçileri tarafından formüle ediliyor. Nedensiz değil.

İhsan Sungu, «Tanzimat ve Yeni Osmanlılar» adını taşıyan ayrıntılı incelemesinde yazıyor: «Yeni Osmanlılar'ın Tanzimat adamlarına karşı ileri sürdükleri itirazlardan biri de bunların Tanzimat'tan sonra şeriat dışında kanunlar yapmağa teşebbüs etmiş olmalarıdır. Bu hususta Namık Kemal de, Ziya Paşa da müttefiktir»[94]. Doğru; hem Tanzimat'a aşırı dinsellikle karşı çıktıkları hem de Kemal ile Ziya'nın ve diğerlerinin, bu noktada, pürüzsüz bir ortaklık içinde oldukları doğru. Fuad'a bu kadar acımasız, haksız ve gerçeklere uymayan olgular yaratarak hücum etmeleri de buradan geliyor. Bireylerin, eğilimlerin tipolojisini çizdikleri zamanlar, tartışmaları kişiselleştirmek, atılan merminin kestirmesiz hedefine ulaşması için, kaçınılmaz görünüyor.

Ziya Paşa, 5 Nisan 1869 tarihli Hürriyet'te «Tanzimat tarihine gelinceye kadar Devlet-i Aliyye yalnız bir kanun üzere icra-yı ahkâm ederdi ki şeriat-ı islâmiyedir» diyor. Tanzimat'ı, özellikle Fuad ile Ali'nin elinde, İslâmik esaslardan ayrılmakla suçluyor. Tanzimat'ın «esas-ı devlette iki büyük rahne» açtığını ileri sürüyor. Yenilikçi Ziya, Tanzimat'ın getirdiği lâyisizmi eleştirirken, şu noktalara kadar tırmanıyor: «Şimdi Avrupalıların şeriat-ı islâmiye hakkında ol kadar su-i zanları vardır ki madem ki müslümanlarda şeriatla hüküm ve amel etmek usul ve itikadı caridir, bunlar için terakkiyat-ı asriyeden behreyap olmak kabil değildir ve müslümanları dai're-i insaniyet ve medeniyete getirmek mutlaka şeriatın mahv-ü iptaliyle Avrupa'da cereyan eden kavanin ve nizamatın ithal ve istimaline mevkuftur zamındadırlar ve delil olarak Bab-ı Fetva devairinde ve mehakim-i şer'iyede cari olan fesadat ve irtikâbatı tâdat ederler. Kendi mahkemelerinde beher gün vukua gelen ve gazeteleri adalet deyü bar bar bağırtan fesatları hiç saymazlar. Ve Ticaret ve Eyalet ve Temyiz Hukuk ve İdare Meclisleri'nin küşadı ve zaten mehakim-i şer'iyeye alt ahkâm-ı hukukiyenin takım takım ayrılarak bunlara tahsisi ile şeriat mahkemelerine yalnız karı koca

kavgasiyle talâk ve nikâh gibi sırf umur-u mezhebiyeye dair hususatın bırakılması bilcümle şer'-i şerifin vücudünü kaldırmak ve bu teşebbüslerle Avrupa'ya karşı dirayetli görünmek maksadından başka bir mânaya hamlolunmaz.» Ziya, Batılıların, Türkiye'nin kalkınmasının mümkün olmadığı görüşlerini Tanzimat'a bağlıyor ve lâik mahkemelerin kurularak şer'î mahkemelere yalnızca nikâh ve boşanma türünden aile hukuku sorunlarının bırakılmasını çok büyük bir ayıp sayıyor.

Kemal, tüm heyecanıyla, daha da ileri gidiyor. 18 Ocak 1869 tarihli Hürriyet'te «Hayfa ki elimizde şeriat gibi medeniyetin her türlü ihtiyacatını ifaya kâfi bir atiyye-i ilâhiye var iken o bırakıldı da sekiz on zalum ve cehulün havatır ve hevesatı mülkümüzde esas-ı hukuk addolundu» diyerek hayıflanıyor ve haykırıyor. Âli Paşa'nın Code Napolyon'un Türkiye'ye aktarılmasını önerdiği bir zamanda yenilikçi Kemal, şeriatı, uygarlığın her türlü ihtiyacını karşılamaya yeterli bir «kutsal armağan» sayıyor.

Yenilikçi Kemal, 7 Haziran 1869 tarihli Hürriyet'te yazıyor ve soruyor: «Bir memlekette iki nevi kanun olmaz. Adalet hakayik-i eşyadandır. Asla tagayyür kabul etmez. Kavaid-i şer'iyeye tatbikan belki Avrupa'dan daha muntazam kanunlar tanzim olunabilir ve bu dâvamızı bilcümle ulema tasdik eder. Hal böyle iken niçin yalnız muamelât-ı nâsa dair bir mecelle ile iktifa olunsun da bir kanun-u şer'î tanzimine bakılmasın. Endülüs'ü mağbut-u cihan ve hâlâ dillerde destan eden şeriat, emniyet-i can ve mahfuziyet-i ırz ve namusa kâfi değil midir?» Çok açık değil mi? Kemal, islâmik esaslara dayanılarak, Avrupa'dakilerden daha «düzenli» yasaların çıkarabileceğini söylüyor. «Bil cümle ulema tasdik eder» diyor. Ulema'nın desteğine güveniyor. Üçüncüsü, yalnızca sivil hukuku düzenleyen islâmik esaslara dayalı Mecelle ile yetinmeye eleştirerek dinsel temellere dayalı bir de ceza yasası öneriyor.

Devam etmeden önce, Aydın Üzerine Tezler'in tüm tezlerinin üzerinde oturduğu temel görüşlerden birisini yazmak zorundayım: Demokrat, tutarlı olamaz.

Dünya bir tek «tutarlı» demokrat tanıdı: Robespiere.

Dünyanın ilk büyük burjuva demokrat ihtilâli, «tutarlı» demokrat Robesplerre'i giyotine yolladı.

Tekrar edeceğim: Kemal, Türkiye'nin büyük demokratlarından birisidir. Tutarlı olmasını beklemekten çok, neden ve nasıl tutarsız olduğunu araştırmak gerekir.

Demokrat, tutarlı olamaz; çünkü, demokrat hareket tutarlı olamaz. Çünkü, bilimsel bir temelden yoksun.

Demokrat, ancak burjuva düzenin çocukluk döneminde tutarlı olabilir. Demokrat ya çocuktur ve tutarlıdır; ya büyüktür, tutarsızdır. Demokrat hareket, burjuva-demokrat bir güç olarak iktidara gelince, 1789 Fransası'nda olduğu gibi, tutarlı evlâtlarını yemeğe başlar. İktidara oturdukça, tekelleri yayıldıkça, başı dik evlâtlarını boğmaya başlar; boğamadıklarını «moral» olarak öldürme sürecini başlatır. Burjuva-demokrat hareket, Orta Çağ'dan Rönesansla birlikte «insan» olarak çıkardığı yaratığı, zamanla ve işletmelerini büyütüp tekellerini çoğalttıkça «küçültür», kuş beyinli yaratıklara dönüştürür, transformasyona tâbi kılar.

Demokrat hareket ya burjuvaziye dayanır; sürekli olarak dayanağına doğru geri çekilmek zorundadır. Bu çekilmenin tutarsızlığını yaşar, yaşatır ve yansıtır. Tolstoy, köylülüğe dayanan Rus demokratının tutarsızlığını yansıtmadıysa neyi yansıttı; büyüleyici gerçekçiliği bu tutarsızlığa dayanmadıyda nereye dayandı? Sonra, bugüne doğru, işçi sınıfına dayalı bir demokrat hareketin ya da aynı anlama gelmek üzere, işçi sınıfı hareketine dayalı bir demokratın tutarlı olabileceğini düşünmek mümkün mü? İleriye doğru atılmak durumundaki bir atı, gemliyerek tutmanın imkânı var mı?

Bilimin işlevi, Kemal ve arkadaşlarına bir tutarlılık giysisi giydirmek olmamalı; tutarsızlıklarını saptayarak bunun nedenlerini araştırmakla başlamalı. Türkiye'de bilim, başka sorunlarla birlikte, Kemal ve arkadaşlarının neden tutarlı olmadıklarını sorarak harekete geçmeli. Hiç kuşkusuz geçiyor.

Böyle bir bilimsel arayış, hiç kuşku yok, Kemal ve arkadaşlarının bireysel ve kollektif serüvenlerinin heye-

canını bugüne taşıyor. Siyasal arayışın heyecan ve serüven dolu hazzını, bilimsel arayışa aktarıyor. Bilim, gerçek ve bilim, devrimci oluyor.

Kemal ve arkadaşları ciddidirler; ne yapmak istediklerini, büyük ölçüde, biliyorlar. Bilimsel arayış da, ciddi olmak zorundadır. Fantezilerle uğraşamaz. Yeni Osmanlıları Amerika Birleşik Devletleri'nde inceleyen Profesör Şerif Mardin ve Sovyetler Birliği'nde ele alan Profesör Yuriy Petrosyan, önemli ölçüde, fantezilerle uğraşıyorlar. Şimdi, sıra bunlara geliyor.

Ancak bundan önce, bir ciddi aktarma yapmak ve üzerinde durmak gerekiyor. Kemal, 10 Ağustos 1868 tarihli Hürriyet'te şu görüşleri ileri sürüyor: «Dünyada servet üç menbadan hasıl olur. Birincisi ziraat ve ona müteferri olan sair ataya-yı tabiattır. Vatanımız öyle bir mevki-i müstesnadır ki üç kıtanın en mühim olan nokta-i itidallerini tutmuştur. Vaktiyle âlemin kileri hükmünde idi.» Görülüyor; üç kıta ve kiler ve tarım edebiyatı, çok gerilere kadar gidiyor. «Hayfa ki toprağımız dünyanın en mutena, en giranbaha mahsulâtını yetiştirmeğe müsteit iken biz bugün yiyecek ekmeğe muhtacız» diyen Kemal, Türkiye'nin «en verimli topraklara sahip olduğu» tezinde öncülüğü elde ediyor.

Devam ediyor: «İkincisi san'attir. San'at ise mahsul-i fetanettir. Hal böyle iken yazık değil midir ki Osmanlılar gibi zekâvet-i fevkalâde ile muttasıf bir ümmet giyecek esvabına varıncaya kadar hariçten celbetmeğe mecbur olsun.» Osmanlıcada ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar «sanat» kelimesi sanayi anlamına geliyor. Kemal, sanayiin, yaratıcılığın ürünü olduğunu söyleyerek, Osmanlıların giysilerini bile ithal etmelerinden yakınıyor.

Yakınma Tanzimat'ı suçlamak için bir neden oluyor: «Bidayet-i Tanzimattan beri ise Boğaziçi'ndeki sular gibi bâlâda bulunan memurlar bir tarafa ve zirde halk diğer tarafa meyelân ederek arada bir tenafür, bir keşakeş peyda oldu. Hükümet daima zulmetti, ahali daima yeis gösterdi. Hükümet kimseyi bir şeye teşvik etmedi, hiç kimse de kendi kendisine bir şeye teşebbüs eylemedi. Bu-

nunla birlikte biz ziraatte olduğu gibi sanatta dahi vaktiyle kendi yağımızla kavrulurduk. Hemen her ihtiyacımızı ifa edecek tezgâhlarımız vardı. Yirmi-otuz sene onların hemen cümlesi mahvoldu.» Çok açık; Kemal, geçmişle ilgili bir yersiz övünmeyle birlikte, tutarsız bir esnaf ideolojisini açığa vurarak, sanayiin yıkılışını Tanzimat'a ve Tanzimat bürokrasisine yüklüyor.

«Yirmi, otuz sene onların cümlesi mahvoldu.» Öyle görünüyor ve öyle görünmesi gerekiyor, Tanzimat'ın Türk sanayiini yıktığı tezi de Kemal'e kadar gidiyor. Şaşırtıcı gelebilir; Ingiltere ile imzalanan Ticaret Antlaşması'nı ve etkilerini, henüz hiç bir ciddi araştırmaya dayanmadan ve yalnızca rivayete bağlı kalarak, abartmak Kemal'e kadar uzanıyor. Anglofil Kemal, Hürriyet'teki yazısına, kaldığı yerden şöyle devam ediyor: «Hemen her ihtiyacımızı ifa edecek tezgâhlarımız vardı. Yirmi, otuz senede onların hemen cümlesi mahvoldu. Bunun sebebi de hiç şüphe yok ki mâhut muahedat ile Avrupalılara verilen hürriyet-i ticarettir. Fenn-i Servet müelliflerinin kâffesi 'bırak geçsin, bırak yapsın' meselini, ki mânay-i lâzimîsi ticaret ve sanatın hürriyet-i mutlakası demektir, şiar ittihaz eylediler. Vâkıa her ne işte olursa olsun menfaat, hürriyettedir. Çünkü muktezay-ı tabiat hürriyettir. Lâkin bazı ârızalarla bu hürriyet-i ticaret Osmanlılar için aynı mazarrat oldu.» Kemal, Fenn-i Servet, daha sonraki yıllarda ilm-i servet ve bugünkü dilde iktisat ilmi, yazarlarının hepsinin 'bırak geçsin, bırak yapsın' sloğanını benimsediklerini kaydediyor. Tüm çıkarların özgürlükte olduğunu, çünkü, özgürlüğün doğanın gereği olduğunu ileri sürüyor. Sonra,

«Tesiri bizde zıddına düştü devaların»

diyerek, bu temel çarenin Osmanlı mülkünde zıt etki yaptığını ifade ediyor.

Bunu da, şöyle ifade ediyor: «Devlet hürriyet-i ticareti öyle bir zamanda ilân etti ki mülkümüzde sanat ve marifet tamamiyle inkıraz halinde idi. O yolda haiz-i kemal olan Avrupa halkı, vatanımıza yığıldı. Mamulâtının nefaseti ve bahaca ehveniyeti cihetiyle mülkümüzde yapılan şeyleri itibardan düşürdü. Tezgâhlar kapandı. Erbab-ı

sanat harap oldu.» Kemal'e göre, erbab-ı sanat, esnaf veya sanayiciler denebilir, Tanzimat yüzünden mahvoldu.

«Üçüncüsü ticarettir ki onda mevkiin dahli her şeyden ziyadedir. Bizim mevkiimiz âlemin en büyük çarsuy-ü serveti olmak kabiliyetini haiz değil midir? Hangi memleket vardır ki vatanımız gibi birkaç kıta ve birkaç denizin mültekasını zaptetmiş olsun? Âlem-i medeniyette hangi devlet görülür ki elinde bizim kadar sahil bulunsun. Hal böyle iken şimdi ticarette Yunan'dan, İran'dan bile aşağıyız. Böyle mi olmalıydık?» Kemal, dünyada servetin kaynaklarına ayırdığı incelemesinin üçüncü bölümünü böyle sürdürüyor. Geçerken tekrar ön plâna çıkartılması gereken bir nokta oluyor: Aydının bir yıkıntının çocuğu oluşu, Kemal'de aşırı boyutlarda ortaya çıkıyor. Kemal, sürekli eski ve görkemli dönemden yeni bir gerilemeye geçişe inanıyor.

Çok uzun ve görkemli bir devirden sonra, âni denilebilecek bir yıkıntı: Kemal'in gözleri bunu görüyor. Bir tarihteki görkemi ve bir de yıkıntının nedenini arıyor. Sebep ne? «Buna sebep olan mâhut muahededir.» Bunu söylüyor. Bu kadar «safdil» olabileceğini düşünmek mümkün mü?

İncelemesinin bu bölümünü, biraz daha geniş olarak, tekrar okumakta yarar var: «Bizim ticaret-i hariciyeden bir para istifade edemediğimiz şöyle dursun ticaret-i dahiliyeyi dahi yirmi senedir bütün bütün ellere kaptırdık. Buna sebep olan mâhut muahededir. Mesail-i bedihiyedendir ki bir memlekette imtiyazlı bir fıkra oldukça, imtiyazsız fıkralar onunla rekabet edemez. Nitekim hiç bir vakit zait nakısla müsavi olamaz. Zikrolunan muahede ile ticaret-i dahiliyeye ruhsat bulan Avrupalılar ise sermaye ve malumatlarının kesretinden sarf-ı nazar sefaretlerin himayesi cihetiyle mazlumiyetten masun ve belki tecavüze muktedir olduklarından ticaret-i dahiliyeyi bütün bütün zaptettiler. Esnaflık denilen ticaret-i hafifeyi maaşların tedahülü cihetiyle ahz ü îtanın durgunluğu bitirdi.» İç ticareti, yine bilinen Ticaret Antlaşması; perakende ti-

careti, ticaret-i hafife, de maaşların gecikmesi nedeniyle alış verişin durgunluğu bitirdi.

Ne çıkıyor? Ne çıktığını söylemeden önce bir başka noktayı açıklamak gerek: Yeni Osmanlılar, öncelikle, bir siyasî harekettir; öncelikle bir entellektüel hareket değil. Bu yüzden, Yeni Osmanlılar'a öncelikle bir entellektüel hareket olarak bakanlar, bir sürekli yanılgılar girdabından çıkamazlar.

Akademik karyerini Yeni Osmanlılar'a dayandıran Profesör Şerif Mardin, Yeni Osmanlı hareketi söz konusu olunca, bir türlü bir sürekli yanılgılar girdabından çıkamıyor. Yeni Osmanlılar'a öncelikle dışardan bakıyor, doktorasını yaptığı Amerika Birleşik Devletleri'nde İkinci Savaş'tan sonra moda olan sözde bilimsel kategorilerle yaklaşıyor ve Yeni Osmanlılar Hareketi'ni, öncelikle, bir entellektüel akım sanıyor. Bu yüzden olmalı, bir yerde, şöyle yazıyor: «İç tutarlılık söz konusu olunca, Yeni Osmanlı teorisyenlerinin en iyileri bile özellikle etkileyici bir figür olamıyorlar. Bu, canlarının istediği gibi, Avrupa siyasal kurumlarının «en iyilerini» alarak, bir islâmik temele oturtmanın imkânsızlığından ileri geliyor»[35]. Aslında bu değerlendirme, Yeni Osmanlılarla, Batı sosyal bilimlerinde itibarlı sözde bilimsel kavramlarla bakmaktan kaynaklanıyor.

«Ondokuzuncu yüzyılda Türk edebiyat çevrelerinde, Avrupa'da daha önce bilinen bir tür entellektüel, artan ölçüde görülmeğe başladı. Bu, mütevazi ailelerden gelen ve sınırlı imkânlarla sınırsız hırsa sahip **edebî'ler**, literör, türüdür. Bu adamların getirdikleri entellektüel iklimi anlatmak güçtür, ama, esasında bu 'bekleyiş düzeyinde yükselme' demek olmaktadır»[36]. Hiç ilgisi yok. Yeni Osmanlı hareketi, bir edebî hareket olarak doğuyor; ancak Şinasi hariç, önde gelenlerinin hiç birisi mütevazi ailelerden gelmiyor. Ancak Profesör Mardin, İkinci Savaştan sonra sinema ve televizyonun yayılmasına bağlanan, aslında bu savaşta çok yakın zamana kadar gerice bir ülke olan Sovyetler Birliği'nin muzaffer olmasından da kaynaklanan, geniş ve geri ülkelerde kalkınma isteklerini açıklamak için

Amerikan sosyal biliminde icat edilen «revolution in the level of expectations», bekleyişlerde ihtilâl sözde kategorisini Yeni Osmanlılar'a yamamak için bunları uyduruyor. Yeni Osmanlılar'ın bekleyişlerinde, isteklerinde bir ihtilâl görülmüyor. Tam tersine, başta Kemal ve diğer Yeni Osmanlı yazarlar, Türkiye'nin Batı'dan çok daha büyük bir üstünlükten geldiğini hareket noktası olarak kabul ediyorlar.

Profesör Mardin, bu incelemesinde Von Mises'e atıfda bulunmayı ihmal etmiyor[97]. Ludwig Von Mises, Profesör Mardin'in yetişme zamanının bir başka modasıdır. Sovyetler Birliği'nde bir bürokratik rejimin egemen olduğunu ve bürokrasinin beceriksizliği ile yetersizliğini propaganda eden bir kaç soğuk savaş bilim adamından birisi oluyor. Profesör Mardin, Yeni Osmanlılar'a da aynı gözlükle bakıyor: «Türk bürokrasisinin doğuşuna ve bu bürokratların yarattığı tepkiye yol açan olaylar zincirinin bir ilginç yanı, Batı'daki gelişmeleri düplike etmesidir. Bir kez, 'enerjik bir bürokrasiye uygulanan kontroller sistemi olarak' gelişen Avrupa anayasacılık tarihine koşut gidiyor»[98]. Tırnak içindeki ifadeyi Profesör Mardin, Amerika Birleşik Devletleri'nde yayınlanan bir anayasa tarihinden alıyor. Görüşüne dayanak olarak da, 1848 İhtilâli'nde Polonya'dan Türkiye'ye sığınan, Nazım Hikmet'in annesinin dedesi, Mustafa Celâleddin Paşa'nın «bizim anayasamızın, bürokratların tekelindeki eylemleri, ulusal kurumlarla âhenk halinde eylemlerle değiştirmekten başka amacı yoktur ve olmayacaktır» sözünü gösteriyor.

Yeni Osmanlılar'a, İkinci Savaş sonrasında Amerikan üniversitelerinde moda kavramlarla bakmak, bir çalışmayı başlangıçta tutarsızlığa mahkûm etmek demek oluyor. Nitekim bu çözümlemeleri yapan Profesör Mardin, aynı çalışmada, Yeni Osmanlılar'ın Batı'dan etkilenmeleriyle ilgili iddialarını unutarak şunları yazıyor: «Yeni Osmanlılar tezlerinin hemen hemen hepsini siyasal teolojiden aldılar ve açıklamaları için geleneksel yazarlar tarafından sağlanan idealize edilmiş islâmık yönetim tablolarına da-

yandılar» (*). Bu «yeni» yaklaşım için de şu açıklamayı getiriyor: «Böyle bir tutum almalarının nedeni, ondokuzuncu yüzyılda bir çok islâmik modernizasyon hareketlerinde ortak özellik olan, pürizm'de, başka bir deyişle İslâmın 'bozulmamış' kaynaklarına dönüşte, bulunabilir.» Böylece, Yeni Osmanlılar'ın, bir entellektüel hareket olarak o zamanki İslâm ülkelerindeki modernizasyon hareketlerinden, çok büyük ölçüde, etkilenmiş olduğu tezi ortaya çıkıyor.

Burada Profesör Mardin ile Sovyet araştırmacı Petrosyan ile pek paralel bir konuma giriyor (**). Petrosyan, Jön Türklerin ideolojisini ele aldığı bir incelemesinde, şunları yazıyor: «Bu ideolojide, ondokuzuncu yüzyılın yetmişli yıllarında Mısır'da önce burjuva-ulusal hareketin bir bölümü olarak ortaya çıkan, fakat sonra, ondokuzuncu yüzyılın sonuna doğru islâmda reformu amaç edinen ba-

---

(*) «The Young Ottomans drew their arguments almost exclusively from political theology, and relied for illustrations on the idealized picture of islamic goverment provided by traditionalist writers.»

Şerif Mardin, The Genesis of Young Ottoman Thought, Princeton University Press, 1962, s. 396.

(**) Profesör Mardin'in Rusça okuyabildiğine dair bir izlenim edinmedim. Ancak Amerika Birleşik Devletleri Dış İşleri Bakanlığı'nın, sosyalist ülkelerde ve bu arada Sovyetler Birliği'nde bazı ülkeler ve bu arada Türkiye hakkında yayınlanmış incelemeleri, kendi değerlendirmesi için, çevirtip sınırlı olarak çoğaltttığını, bazı dip notlardan, biliyorum.

Profesör Mardin kitabında, dip notta Petrosyan'ın 1958 tarihli çalışmasını, «Noviye Osmanı İ Borba za Konstitutsiu 1876 g. v Turtsii, Moscow 1958, olarak gösteriyor ve «bütün dillerde, tarihlerini açıklamaya ciddiyetle çaba harcayan sadece bir kitap var» diyerek Petrosyan'ın kitabını pek övüyor. «Bu, Yeni Osmanlı hareketinin çıkışı ile bunu önceleyen ekonomik değişmeler arasında tam bir korelesyan kurmaya çalışması nedeniyle yararı sınırlı olan bir Marksist çözümlemedir.»

Bu dipnottan Profesör Mardin'in Petrosyan'ı İngilizce çevirisinden ve pek acele olarak okumuş olduğu sonucunu çıkarıyorum. Çünkü Petrosyan'ın kitabının Türkçeye transliterasyonu, Novie Osmanı'dır.

ğımsız bir harekete dönüşen müslüman reformasyonu ideolojisiyle çok benzeşen çizgiler görmek doğru olacaktır» (*). Petrosyan, Yeni Osmanlılar'ın, entellektüel düzeyde Mısır'daki islâmik reform akımlarından etkilendiğini ileri sürüyor.

Sovyet araştırmacısı Yuriy Petrosyan, bunları söylemeden önce, bir «tezi» çürütmek için olsa gerek, şu görüşleri savunuyor: «Mamafih, Jön Türkler'in bu açıklamalarını sadece etkili ulema'nın desteğini sağlama amacına bağlamak doğru olmayacaktır. 'Yeni Osmanlı' - Jön Türklerin düşüncelerini dinî otoritelere atıf yaparak kuvvetlendirmek istemelerini, yalnızca siyasal mücadelenin pratik amaçlarıyla açıklama çabaları, Jön Türk hareketinin çözümlemesine oldukça basit bir açıdan yaklaşmak demek olur.» Petrosyan'ın basit bulmasına rağmen, böyle bir yaklaşımın lehine söylenecekler var.

Marx, J. B. Schweitzer'e yazdığı 24 Ocak 1865 tarihli mektubunda Proudhon'un dine ve kiliseye hücumlarını beğendiğini yazıyor: «Fransız sosyalistlerinin, onsekizinci yüzyıl burjuva Volteryanizmi ile ondokuzuncu yüzyıl Alman tanrısızlığı karşısında, dinselliklerini göstererek

---

Bütün bunların dışında ekonomik gelişmelerle siyasal hareketler arasında tam bir korelasyon arama endişesi, Batılı araştırıcıların sosyalist araştırmalara yapıştırdıkları bir klişedir. Hepsine böyle derler, Marksist yöntem ile kaba materyalizmi karıştırırlar.

Petrosyan'ın çalışması için, bu, söylenemez.

The Genesis of Young Ottoman Thought, *ibid.*, *s. 4.*

(*) Her halde, Jön Türklerin ideolojisi ile Mısırlı müslüman reformcuların görüşlerinde, İslâmın, yeni toplumsal koşullarda devlet yönetiminin örgütlenmesinin ideolojik temelleri olarak son derece elverişli olduğunu gösterme çabaları, ortak olarak yer alıyor.

Yu. A. Petrosyan, K Harakteristika Osnovnih Çert İdeologii Mladoturyetskogo Dviženiya, Blijniy iy Sredniy Vostok, Sbornik Statey, Akademiya Nauk SSSR, Moskva 1968, içinde, s. 94-95.

Petrosyan, burada, Jön Türkler demekle birlikte Yeni Osmanlılar ile beraber ele alıyor.

üstünlüklerini kanıtlamak istedikleri bir zamanda, tam yerinde ve büyük bir değere sahip oldu» (*). Bazan yenilikçiler, kütleleri kazanabilmek gerekçesiyle, dar ve pratik amaçlarına uygun olduğunu düşünerek, karşısında oldukları kampın silâhlarını daha iyi kullandıklarını ispat etmek gereğini duydular.

Türkiye, bunu daha sonraki yıllarda da yaşadı. Acelecilik, çok zaman kütleyi değiştirmek yerine kütleye teslim olmakla sonuçlandı. Kemal ve arkadaşlarından yüz yıl kadar sonra, 1960 yıllarının ikinci yarısında, Türk ilericiliği, kütlelere yaklaşabilmek ve sevimli görünebilmek için, çok büyük bir dinselliğin içine girdi (**). Böyle bir durum ise yüz yıl öncesini, daha iyi değerlendirmek imkânını verdi.

Şimdi tekrar etmek mümkün ve birinci tekrar şu: Türk aydınının tarihi, bir dayanak arayışın tarihidir. İkincisi şöyle: Sabırsız yenilikçi kütleye teslim oluyor. Üçüncüsü eklenebilir: Türk aydını seçicidir.

Doğarken yeniçeriliği yıktı; Tanzimat Diktatoryası, ne yazık!, yabancı elçiliklere dayandı. Vak'ay-ı Hayriye ile doğan Türk aydını Yeni Osmanlı kuşağı ile hayriye esnafına dayanmak istedi. Hayriye esnafı ve hayriye tüccarını çıkarlarını savundu; Hayriye esnafı ile hayriye tüccarının görüşlerine ödün verdi (***). Halkçılık, Yeni Osmanlı

(*) «Büyük Petro'nun Rus barbarlığını barbarlıkla mağlûp etmesi gibi, Proudhon da Fransız lâf ebeliğini yenmek için lâf ebeliğini çok iyi kullandı.»

K. Marx-F. Engels, Sellected Correspondence, s. 147.

(**) Kemal ve arkadaşları, dinsellikte üstünlüklerini göstermek için hiç bir entellektüel engel tanımayan 1960 yıllarının İdris Küçükömer veya Çetin Altan türünden «yenilikçilerine» göre çok daha saf ve çok daha saygıya değerler.

(***) Belli bir bütünlük içinde olmasa bile yaklaşık görüşleri daha önce savunanlara iki örnek verebiliyorum.

«Kemal Türkçü değildir, fakat Osmanlı şairlerinin zannımca en halkçısıdır.»

Prof. Yusuf Akçora, Yeni Türk Devletinin Öncülleri - 1928 Yazıları, Ankara, 1981, s. 110.

«Namık Kemal ise iktisadi makalelerinde daima 'Müslüman Bankasından', 'Müslüman Şirketi'nden, İslâm tüccarının teş-

için esnafın ve tüccarın çıkarlarını savunmak ve onlara dayanmak demekti.

Yeni Osmanlı hareketinin en gerici eğilimleri, buradan kaynaklandı. Hayriye esnafı ile hayriye tüccarına dayanabilmek için dinselliği ön plâna çıkarmak zorunluluğunu duydular. Dindar değildiler; pek dinci davrandılar.

Kemal, İbret'te olgunlaştı. İbret Gazetesi'ne damgasını, Kemal'in «İbret» başlıklı yazısı vurdu. Kemal, İbret'teki «İbret» başlıklı incelemesinde işbölümü kavramını anlattı: «Fennî servet mesaiyi taksim eyledi.» Bugünkü dille, «iktisat ilmi işi böldü» demek oluyor. «Fennî servet mesaiyi taksim eyledi. Bir nakabil sanatin kendine ait olan cihetinde eski hezarfenlerden on-onbeş derece üstat oluyor. Bir çocuk uğraştığı işte evvelki kârgüzarların onundan on beşinden ziyade mahsul fiile çıkarıyor.» Bir çocuk, daha önceki çalışanların, Kemal'in zamanındaki Türkçe ile kârgüzarların, on-onbeşinden daha çok verim sağlıyor.

«Ticaret bir garip itibar buldu. Bir şirketten servetli adamlar, bir devletten kuvvetli şirketler peydah ediyor.» Kemal, Türkiye'de, dünyada bir devletten kuvvetli şirketlerin bulunduğunu ilk yazan oluyor. Soruyor: «Biz ne zaman ibretbin olmaya başlayacağız? Biz ne zaman netayic-i itibarımızı fiile çıkarmaya çalışacağız?»

«Bir fabrikamız yok. Mülkümüzde sanat ne ile ileri gider?»

«Bir şirket tesisine muvaffak olamadık. Ticaret böyle mi terakki bulur? Bir müslüman bankası var mı? Beynimizde servet nasıl vücuda gelir?»

«İyice bilmeliyiz ki biz hâlâ ecdadımız olan ubalı - kebeli Türklerin mevki gibi, ahlâk gibi elimize geçen mirasları sayesinde yaşıyoruz. Osmanlı şanı, terakki fikri bunu mu iktiza eder?»

---

vik ve himayesinden bahsettiği için Hayriye esnafının ve Osmanlı - İslâm iktisadî teşebbüsünün canlanması gayesini takip ediyordu.»

Hilmi Ziya Ülken, Tanzimattan Sonra Fikir Hareketleri, Tanzimat, İstanbul, 1940 içinde, s. 761.

Kemal, bunları soruyor ve İbret'teki bu önemli incelemesini şöyle bitiriyor: «Âyetle, hikmetle, icma ile, rivayetle, tecrübe ile, ibretle müsbettir ki, insan için her ne hasıl olursa sa'y ile olur, insan her neye vasıl olursa sa'y ile olur.» Kemal, çalışmanın önemini vurguluyor.

Kemal'in bu say'e verdiği önemi görebilen vulgar araştırıcılar hemen Kemal'de bir «sosyalist» yaratıyorlar. Hiç ilgisi yok. Kemal, bir burjuva demokrattır. Bu, bir. İkincisi, saf olarak say'e önem vermek sosyalistlerin değil burjuvaların bir eğilimi oldu. Çalışmanın bir «onur» olduğunu, burjuvazi bir ideoloji haline getirdi. Feodalitede çalışan değil aylak adam saygıya değer bulunuyor; çalışmak, serflerin bir özelliği sayılıyor. Burjuva ideolojisi doğduğu zaman emeği ve çalışmayı övüyor; emek - değer yasası, burjuvazinin iktidara yürüyüş ilkesi oluyor. Ne zaman Marx, bu silâhı tersine çeviriyor; emek-değer yasası ile burjuvazinin sömürüsünü ortaya koyuyor, işte bu zaman burjuvazi, emeği küçümsemeye ve emek-değer yasasını reddetmeye başlıyor.

Kemal, bu reddin dışında. Türk aydını, seçicidir; teorik sığlığı ve cocukluğun ilkelliği içinde, Kemal ve arkadaşları çok daha seçici oldular. Aynı zamanların çocukları olmalarına rağmen Marx ve Engels'e sadece sırtlarını çevirdiler. Kemal ve Ziya'nın Hyde Park'ta dolaşıp tartıştıkları bir günde, ya da bugün İngiliz radikallerinin evleriyle çevrelenen Hamstead Green'de Marx ile Engels'in tartışarak dolaştıkları bir zamanda, aynı zamanda, karşılaştıklarını düşünebiliyorum; birbirlerini tanımamışlardır.

Tanımaları için, en azından, bir ciddi neden bulabiliyorum: Marx ve Engels, Kemal de Russofob'durlar. Marx ve Engels, Rusya'nın yıkılmasıyla, en geri noktasından başlayan bu yıkılışın, dünya kapitalist sisteminin yıkılışına yol açacağına inanıyorlar. Bu, yüzden Rusya'ya karşı ısrarlı bir antipati ve Rusya'nın tehditi altındaki Osmanlı İmparatorluğu'na da belirli bir sempati besliyorlar. Tam bir Osmanlıcı olan Kemal ise katıksız bir Rusofob idi.

Bayraklarına edilse dikkat,
Hepsinde birer ukaab vardır,

Zulm eylemez hukuka hizmet,
Yerden göğe bir hitap vardır.

Kemal; bu dörtlüğü ile, Rusya düşmanlığını dile getiriyor. Ancak böyle bir durum bile Marx ve marksizm ile ilgilenmesine neden olamıyor.

Marx'tan ve marksizmden haberi yok mu? Var olduğunu sanıyorum. Derin bir bilgisi olduğunu düşünmüyorum; çünkü, başından reddediyor. Fakat, bilerek veya hiç olmazsa bildiğini sanarak reddediyor.

«Dünyadan vatan fikrini kaldırmak insaniyete bir hizmet ve muktedir olanlara bir büyük meziyet olabilmek zannında bulunanlar da varmış. Biz öyle garip bir maksadı fiile çıkarmak teşebbüsünde pişuvalığı ihtiyarına cesaret edenlere tayyip hatırlar terkederiz.» Kemal, 22 Mart 1873 tarihli İbret'te yayınladığı «Vatan» başlıklı yazıda bunları yazıyor. Tam bir anti-enternasyonalist bir tutum alıyor. Dünyadan vatan düşüncesini kaldırmak isteyenlere, öncülüğü, rahatlıkla bıraktığını açıklıyor.

«Biz, oturduğumuz yerin her taşı için bir cevher-i can verdik. Her avuç toprağı, nazarımızda o yola feda olmuş bir kahramanın yadigâr-ı vücududur. Onu, binaenaleyh bize göre, vatanı Çin ile Siberya ile hem kıymet tutmak ihtimalin haricinde görünür.» Kemal, dünyayı, bir sınıfın vatanı olarak görmüyor.

«Cins ve mezhepce mevcut olan ihtilâf vatanın inhilâlini mucip olamaz. Çünkü Arabistan istisna olununca mülkün her hangi cihetine bakılırsa cinsiyet ve diyaneti mütebeyyine eshabı bir vücudun azayı aliyesi gibi birbirine geçmiş, birbirine sarılmış görünür. Bir vilâyet ve hatta sancak bulunamaz ki içinde yalnız kavim mevcut olsun da ayrıca bir hükümet suretine koymak veya Osmanlılardan tefrik ile başka bir hükümete ilhak kabil olabilsin.» Osmanlı milliyetçisi Kemal, Arabistan bir yana, geriye kalanın Osmanlı mülkünde cinsiyet, milliyet kavramı çıkıncaya kadar bu anlama gelmek üzere kullanılıyor, ve din açısından kaynaşmış bir kütle olduğunu ve Osmanlılar'dan ayrılamayacağını ileri sürüyor.

Arabistan'a gelince, safdil Kemal, şu görüşleri savunuyor: «Arabistan halkı ise ittihadı diyanet cihetiyle asabiyeti Osmanlyenin rabıtaı ühüvvetinde ve hilâfeti İslâmiyenin tahtı biatında bulundukları için oraların iftirakından hiç korkulmaz.» Çok açık olmalı; Yeni Osmanlı hareketinin teorisyeni Kemal, küçülen Osmanlı imparatorluğunun acısını duyuyor. Osmanlı milletinin varlığına inanarak, bu imparatorluğu korumak istiyor. Osmanlı İmparatorluğu'ndan artık bağımsız devletlerin doğmasına imkân olmadığına inanıyor. «Hiç zannetmeyiz ki bundan sonra bir Kürdistan fitnesi veya bir Girit hâdisesi daha zuhur edebilsin» diyor.

Marksizm ise, haklı veya haksız gerekçelerle, bağımsızlık hareketlerinin ideolojisine ortak ediliyor. Seçici aydın, Yeni Osmanlı yenilikçi Kemal'in, Marksizmden uzak durması, kendisi için koyduğu hedefin bir uzantısı oluyor.

Tekrar etmek gerekiyor: Kemal'e, bir tutarlılık giysisi giydirilemez. Kemal'in tutarsızlığını, her türlü bilimsel araştırmanın başlangıç noktası saymak zorunlu oluyor. Nasıl olmaz ki? Tutarlılık da tarihle sınırlıdır. İdealist bir tutarlılık olmaz. Osmanlı İmparatorluğu, yıkıldı ve tarihe mal oldu. Bu durumda, Osmanlı İmparatorluğu'nu hem ayakta tutmak ve hem de eski görkemine kavuşturmak türünden tarihle mahküm olduğu ortaya çıkan hedefleri son derece ciddiyetle izleyen bir yenilikçinin görüşleri nasıl tutarlı olabilir? Tutarlığı, bilimin ve tarihin dışına çıkarmak mümkün mü?

Tutarsız idi; Gordlevskiy'in pek sevecen bir biçimde yazıldığı gibi «kelimenin en iyi anlamında bir demokrattı» (*). Çünkü «bütün ömrünce yurttaşlarının özgürlüğünü engelleyen batıl inançlarla mücadele etti.» Amacı nedeniyle değil; amacının gerçekleşmesine yardım edeceği

---

(*) «Eto bıl demokrat 'v lüçşem znaçenii slova; vsyu jizn borolsya on c predrassudkami, skovavşimi svobodu ego sooteçestvennikov.»

• *V. Gordlevskiy, Oçerki po Novoy Osmanskoy Literaturı, Moskva, 1912, s. 13*

düşüncesiyle ileri sürdüğü bir çok düşünce nedeniyle hem demokrat oldu ve hem de yenilikçiler arasında, başta bir yer kazandı.

Dindar değildi; dinci bir çizgi izledi. Halkçılığı ve sabırsız yenilikçiliği, tarihsel bir paradoksla, gerici bir eğilimi benimsemesine yol açtı. Ancak amacını gerçekleştirmek için getirmek istediği düşünce sistemi içinde islâmın sınırlarını aştı (*). Amacı unutulurken getirmiş olduğu yeni kavramlar, asıl yakıcı ve yayılmacı etkiyi sağladı.

Teorik birikiminin sığlığı içinde Türk aydınını, tarihinin ve eylemlerinin bir ürünü olarak almak verimini gösteriyor. Çok ilginç, «akıldan başka bir mümeyyiz bulunmaz» görüşünü, ve «cemiyeti beşerde ise umumun kuvvetinden büyük bir kudret olmadığı fennen ve bedahaten sabittir» inancını ilk kez Kemal dile getiriyor. 28 Ekim 1872 tarihinde İbret'te yazdığı «Efkâr-ı Umumiye», bugünkü dille «Kamuoyu» başlıklı yazısında, böylece, hem insan aklının en büyük ayırtedici olduğunu yazarak aydınlanma çağının temel ilkesini yansıtıyor ve hem de halkın gücünden daha büyük bir güç olmayacağını ortaya koyarak demokrat ilkelerin başlıcalarından birisini Türkiye'ye ithal ediyor.

Bu görüşleri, zamanın dili ve kendi biçemi ile, şöyle anlatıyor: «Dünyada ise temyiz hassasının akla inhisarı cihetiyle tasdikatı akliyenin nefselemre mutabakatını tayin edecek akıldan başka bir mümeyyiz bulunamadığı gibi

---

(*) Petrosyan, yakın tarihe bir dille, Türkçeye aktarılan bir çalışmasında bu noktaya parmak basıyor:

«Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, politik ve kültürel gelişmesini amaç edinen 'Yeni Osmanlılar'ın büyük ölçüde ideolojik ve politik çalışmasıyla ilgili olan önemli konularda, bu ideologların çalışmaları, genç Türk aydın sınıfını, geleneksel müslüman düşüncelerinin sınırları dışına çıkardı. Türkiye'de ilk kez, Namık Kemal'in yapıtlarında kanıtlarla sağlamlaştırılan, egemenliğin kamulaştırılabileceği yargısının, meşrutiyet hareketinin politik proğramının biçimlenmesinde önemli teorik anlamı vardır.»

Yu. Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jön Türkler, Ankara, 1974, s. 112.

kudret ve galebe daha insana mahsus bulunduğundan iktiza eden kuvve-i galibeyi hariçten tedarik muhal ve binaenaleyh gene insan içinde aramakta zaruret derkâr olarak cemiyeti beşerde ise umumun kuvvetinden büyük bir kudret olmadığı fennen ve bedahaten sabit olduğundan dünyada efradın hukuku tabiiye ve ona hadim olmak için tayin olunan hukuku mevzuasını muhafaza etmek umumun kuvvetine mevdu görülmüştür. Yalnız umumun milyonlarla nüfusu muhtevi olan bir kişveri azimde değil yüz haneli bir köyde bile, bu vazifeyi bizzat icraya muktedir olamamasındandır ki usulü tevkile müracaat etmeye ıstırar gelmiş ve bu usul her hükümetin senedi meşruiyeti olmuştur».

Yeni Osmanlılar ve bu hareketin önde gelen ideoloğu Kemal, yeniliklerini bir kamuoyunun güvencesine vermek istiyorlar. Bunun için, önce, bir kamu oyunun olabileceğini göstermeye çalışıyorlar. Burada da Kemal'in iyi bir polemikçi olduğu görülüyor. «Çünkü evvelâ» diye başlıyor ve «bir memlekette efkârı umumiyenin vücudunu inkâr aynı aynına umumda fikrin vücudünü inkâr ile beraberdir» diye sürdürüyor. «Madem ki herkeste fikir ola, elbette o fikirler bir çok veya hiç olmazsa bir kaç madde üzerine olsun ittifak edebilirler. Herkeste bir fikir olduğunu kabul etmemek isteyenler olur ise yalnız kendinin efkârı umumiyeyi reddetmekle ibraz ettiği fikir kavlinin butlanına bürhan olur. Eğer kimsede fikir yok ise kendinde niçin mevcut oluyor.» En ilkel demokratik ilkeler, en basit mantık temellerine oturtuluyor.

Kemal, nerede ise, efkâr-ı umumiyeye aşk ilân ediyor: «Henüz hab-ı sükûnetinden uyanmaya başladığını gördüğümüz efkâr-ı umumiye ki umum ebnayı vatanın veledi kalbi ve heyeti milliyemizin ümidi hayatıdır» diye yazıyor. «Sükûnet uykusundan henüz uyanmaya başlayan kamu oyu» ulusal topluluğun hayat kaynağı oluyor. Mithat Cemal'in deyişiyle «istiye istiye saf» olan Kemal, burada saflığına bir sınır tanıyor. Kamu oyunu oluşturma çabalarının henüz başlangıç aşamalarında olduğunu bildiğini gösteriyor.

Bu, bir başlangıçtır; Kemal'in düşün dünyasında sınıflar veya örgütler dayanak olarak yer almıyor. Varsa yoksa, kamu oyu güvence oluyor. Şöyle sürdürüyor: «Bir kavmin yalnız ahlâk-ı siyesiyesi bozulursa içlerinden bir Louis XIV çıkar, 'devlet benim şahsımdan ibarettir' diyerek her istediği hükmü icra eder. Efkâr-ı siyasiyesi yanlış bir yola giderse aralarında bir Büyük Napoleon peydah olur, ruyu zemin üzere sarayı saltanatını tesis etmek için guya Fransa'nın şan ve azametinden tutturarak üç-beş milyon nüfusun kanını ibzar eder. Bir kavmin efkâr ve ahlâk-ı siyasiyesinden ikisine de fenalık ârız olursa havası maneviyesi sektedar olmuş bir vücudun azayı maddiyesinde hasıl olan ahlâk-ı faside gibi hiç umulmadık yerden bir üçüncü Napoleon çıkagelir, ârız olduğu vücud-u siyasiyi maddi ve manevi inkıraza müsteit olabilecek bir hale getirir.» Demokrat Kemal, Büyük ve Üçüncü Napoleon'ların çıkışını kamu oyunun yeteri ölçüde aydınlıkçı ve etkili olmamasına bağlıyor.

Özel yaşamında isteye isteye saf, siyasal yaşamında ideolojik sınırları içinde safdil Kemal, yalnızca kamu oyuna güvenmiyor; aynı zamanda belli bir kamu oyu yaratmaya çalışıyor. Kemal, İbret'te 1 Ocak 1873 tarihinde «Medeniyet» başlıklı incelemesini yayınlıyor. Ne söylüyor? «Medeniyet iyidir, istenmelidir» diyor. Bugün için ne kadar gereksiz bir çaba olarak görülebilir! Ancak bugün uygarlığın istenmesi gereken bir yaşam türü olduğunu ileri sürmek gereksiz ise, her halde bu kendiliğinden olmuyor. Bunu, daha önce, anlatmış olanların bulunması gerekiyor.

«Medeniyet kelimesi Avrupa ile olan ihtilâtımızdan sonra lisanı avama düşen tabirattan olarak, vatanımızda pek çok adamlarca makasıdı âliyeden olduğu gibi, bir takım fırkacılarda dahi yeni çıkma fuhşiyatı tayinde kullanılır tabiratı tehekkümden madut olmuştur.» Böyle başlıyor. «Biraz düşünelim: Acaba medeniyet sahihan levazımı insaniyeden mi? Yoksa sui ahlâkın tevellüt ettiği zevald-i muzırradan mı madut olmak lâzım gelir?» Bu, yenilikçi kuşakların ilk büyük isimlerinden birisi, Kemal, me-

deniyetin ahlâksızlık olmadığını, fuhşiyat anlamına gelmediğini yazmak zorunluluğunu duyuyor. Öncüler, bazan çok basit fakat çok zorunlu kavgalar içine giriyorlar.

«İnsanın saiy ve fikir ile dünyada izhar ettiği bunca bedayi öyle bir parça ekmek yemek ve topraklarda yuvarlanıp uyumak için yaratılmış bir mahlûk olmadığına bürhanı kâfidir. Binaenaleyh medeniyeti zait görmek insanın halkında kudreti fatıraya abes gibi bir nakısa isnat etmek kabilinden addolunur.» Uygarlık, insanın yaratıcılığının bir sonucudur. Böyle yazılıyor.

«Evet, vücudu çuha, abadan ziyade ısıtmaz. Fakat tabiatı beşer hüsn ü intizama maildir; çuhanın letafeti giyenlerin o iki meyline tekabül ediyor. Kimseye zararı dokunmayan bir lezzetten müstefit olmak neden şayanı tayip olabilsin?» Elbise güzeldir ve insanlar güzel giyinmelidir. Bunları da yazıyor.

Gaz lambalarıyla aydınlanma yüzünden insanların sokağa çıkarak «ahlâksızlık» yaptıkları mı ileri sürülüyor. Kemal, cevap hazırlıyor: «Evet, geceleri işsiz bir adam için muttasıl ailesini terkedip de sokaklarda eğlence taharri etmekte bir letafet yoktur. Fakat gaz olan yerlerde esbabı saiy ve ticaret geceleri de altı-yedi saat işiyle veya alışverişiyle meşgul olur ve bu suretle ömrü üzerine bir ömür daha katar.» Kemal, geceleri aydınlanmanın yaşamı uzattığını yazıyor. Yaşamak ise güzel şeydir! Yaratmak istediği halkına bunları aktarmaya çalışıyor.

Yaşamak mı? Her ne bahasına, yaşamak değil. «Bir de insanın hak ve maksadı yalnız yaşamak değil, hürriyet ile yaşamak'tır. Bu kadar mileli mütemeddineye karşı kabil midir ki akvamı gayri mütemeddine hürriyetlerini muhafaza edebilsinler?»[09]. Öyle ise ortaya çıkıyor: Kemal, uygarlığı işteyen ve özgürlük içinde yaşayan bir halk yaratmaya çalışıyor.

Tutarlı olarak mı? Hayır ve tekrar: Kemal'in incelemesine, ve Kemal ile birlikte Yeni Osmanlı hareketinin yapısının incelenmesine, tutarsızlık varsayımı ile başlamak gerekiyor. Bu, varsayım verimli bir incelemenin anahtarı oluyor.

Sabırsız bir iktidar isteği var: Öyleyse, kütleye teslim olmak zorunlu oluyor. Aydını ve iktidarını, yabancı elçiliklere dayanmaktan kurtarmak isteniyor. Öyleyse, yeni bir dayanağın formüle edilmesi gerekiyor. Esnafı ve tüccarı, halk kabul edip dayanak yapma çabaları ortaya çıkıyor. Bu ikisi, en gerici eğilimlere teslim olmak demek demek oluyor.

Ancak Osmanlı Devletini,, eski görkemi ile birlikte kurtarmak ve yaşatmak amacı güdülüyor. Bu ise, Üçüncü Selim zamanından başlamak üzere Batı'daki yeni teknolojileri ve düzenlemeleri almayı gerektiriyor. Batı uygarlığı, bu dayanak seçilen ve esnaf ile tüccardan oluşan «halk» için benimsenmesi gereken birer nimetler olarak ortaya konuyor.

Her alana elini atmış, hiç bir alanda bir şaheser yaratamamış olan bu «şaheser» adam, Kemal Bey, Türk aydınının düşüncesindeki temel ikilemi, önceden yazmış oluyor. Uygarlığı alıp benliği koruma hülyası, Kemal ile birlikte ilk formülasyonunu buluyor.

Muz Türünden Suavi

Kemal ile birlikte ilk formülasyonunu buldu; Suavi sayesinde en patolojik örneğine kavuştu.

Suavi, Galatasaray Lisesi'nde müdürlük yaptı; camilerde vaaz verdi. Abdülhamit'i tutup Mithat Paşa'ya küfretti; Çırağan baskınını düzenleyerek Hamit'i tahttan indirmek isterken öldürüldü. Kimi «şarlatan» saydı, kimi, «başveren ihtilâlci» olarak niteledi. Türkçülüğün ilk büyük isimleri arasında sayanlar oldu; İslâmı, fıkıhı ve Arap milliyetçiliğini savundu. Çeşitli dillerden çevirileri olduğu yazıldı. Türkçe'den başka dil bilmediği ileri sürüldü.

Ne idi? «Başveren İnkılâpçı» veya «Sarıklı İhtilâlci», Suavi üzerine yazılan kitaplara bile başlık oldu. Suavi bir «Taşralı Aydın» oldu; bunu aşamadı. «Taşralı» olmak «Aydın» olmakla zıttır, Suavi fizik olarak kısa, yoğunluk açısından uzun yaşamında, hiç bir zaman bu zıtlıktan kur-

tulamadı. Bir taşralı yenilikçi olarak kaldı. Dar görüşlülükten kurtulup aydın bakışının evrenselliğine yaklaşamadı. Bu yüzden, bir politikacı olarak da, dar pratiğin dışına çıkamadı. İlkesizdi; teori'yi hiç tanımadı. Hamid'i övdü, Hamid'i indirmek için Türkiye'nin ilk sivil ve sivil olduğu kadar da en gülünç ihtilâl girişiminde hayatını kaybetti. Beşiktaş Emini, okuma yazması olmayan, Yedi-Sekiz Hasan Paşa'nın başına indirdiği süpürge ile hayatını yitirdi.

Kemal, tutarsızdı; ancak, tutarsızlığını anlamak mümkün. Kemal ciddi idi. Suavi ciddiyeti tanımayan bir tutarsız oldu. Anlaşılması mümkün değil.

Mete Tuncay, Kemal Tahir'in ölümü üzerine yazdığı bir değerlendirmede iki çizgiye parmak bastı. Birisi şu: Kemal Tahir o kadar çok «düşünce» ileri sürdü ki, bunlardan bir veya ikisinin doğru olması mümkündür. İkincisi şöyle: Düşünsel dayanaktan yoksun reddiyeyi bir alışkanlık haline getirdi; çok zaman kendisini de reddettiğini fark etmedi.

Ali Suavi yaşasaydı ve roman yazmayı deneseydi her halde bir Kemal Tahir olurdu. Kemal Tahir bir «taşralı yazıcı» olmayı aşamadı; «taşralı yazıcı» olmak, kocaman düşünceleri sindirmeden taşımak demektir. Sindirmemek taşralıya özgü bir alışkanlık olduğu için obur taşralıların mideleri büyüktür ve göbekli görünürler. Obur «taşralı yazıcılar» dağarcıklarında kocaman düşünleri, birbirini etkilemeden ve iç içe bulunduruyorlar. Zaman zaman çıkarıyorlar.

«Taşralı yazıcılar» veya «taşralı aydınlar», çok zaman ve teorik birikimin sığlığı içinde, sahte peygamber oluyorlar.

Türk aydın tarihinin, yenilikçiler arası dedikodu makinası kurup çalıştırma yolu, benim bulgularıma göre, Suavi ile başlıyor. Suavi'nin başlattığı yenilikçiler arası dedikodu meta'ları zamanla önemini yitirmiyor; artırıyor ve nerede ise her sıkışan hareketin veya her sıkışmış yenilikçinin başvuracağı bir çıkıkçı reçetesi oluyor.

Türk aydın tarihinde dedikodu makinasını keşfeden Suavi üzerinde durmak gerekiyor. Hâlâ ve rektifiye edil-

miş halde duran bu makinayı kırabilmek için veya hiç olmazsa etkisini azaltabilmek üzere, Suavi'nin tipolojisini çizmek zorunlu oluyor. Neden ve ne zaman, bir yenilikçi, dedikodu makinasını çalıştırmak ihtiyacını duyuyor. İnsanı tanımada ve dünyanın her yerinde, her aydın komünitesi içinde, mutlak olarak var olan «dedikodu», ne zaman zararlılık sınırları içine giriyor; bunun için de Suavi üzerinde durmak yararlı oluyor.

Suavi'nin anlaşılmasına bir anahtar: 1940 yıllarında Suavi'nin üzerine düşülüyor. Suavi üzerinde ilk ciddi yayın, 1942 yılının tarihini taşıyor. İsmail Hami Danişmend'in «Ali Suavi'nin Türkçülüğü» adını taşıyan kitabı yayınlanıyor. Bu yayın olayı ile ilgili olarak söylenecek, aynı anlama gelmek üzere, sorulacak bir kaç nokta var. Birincisi, herhalde Suavi'nin rehabilitasyonu amacını güdüyor. Yeni Osmanlı -- Jön Türk geleneği içinde Türk aydınının göz bebeği Mithat Paşa'yı kötülemiş ve Kemal ile arkadaşlarıyla kavga etmiş bir Suavi nereye konacak? Türkçülerin listesinin başına konuyor. Bu, bir adım. İkincisi şu: Danişmend'in kitabı, «CHP Genel Sekreterliği Neşriyatından» olarak yayınlanıyor. Bu işi, CHP üzerine alıyor.

Üçüncüsü, CHP neden Ali Suavi'yi ön plâna çıkarmak istiyor. Ali Suavi ile ilgili, daha sonraki yıllarda yazılmış olmakla birlikte, ikinci ve pek övgü dolu kitabı, «Başveren İnkılâpçı» Ali Suavi'yi, Aydın Üzerine Tezler'de «Çankaya Yaranı» olarak tanıtmaya çalıştığım Falih Rıfkı Atay kaleme alıyor.

Buradaki «neden» sorusuna, ikna olmuş ve aynı anlama gelmek üzere, ikna edici bir cevap verebilecek durumda değilim. Dar anlamda bir tez ve aynı anlama gelmek üzere, bir hipotez olarak, söyleyebileceğim şu: CHP, Mustafa Kemal'in ölümünden sonra, Kemalizm'den ödünlere hazırlanıyor. CHP, kütleye ve kütleyi kendi haline barındıran yerlerden birisi olarak camilere teslim olmaya hazırlanıyor. 1930 yıllarında, düzeni yerleştirmek için uygulamaya konulan Kemalist dönemden sonra, CHP için halkçılık ve demokrasi, tek başına olmamakla birlikte, kütleye ve camilere teslim olmak demek oluyor. Yeniden bir,

halkçılığın çaresizlik olarak yaşanılması için, hazırlık dönemine giriliyor. Eklemek mümkün oluyor; Cumhuriyet'in bu CHP döneminin son başbakanı, Meşrutiyet yıllarının önde gelen islâmcısı ve tabii gericisi Şemsettin Günaltay'dır. İlâhiyatçı ve yirminci yüz yılın ilk on yıllarının islâmcı akımlarının yazarı Şemsettin Günaltay, Cumhuriyet'in bu döneminin ve İsmet Paşa'nın son başbakanı olarak görülüyor.

Bir parantez gerekiyor: Bilim adamı, tarihe akıl yükler; kişilere değil. Materyalist yöntem de bunu gerektiriyor. 1942 yılında CHP Genel Sekreterliği'nin bir yayını ile Ali Suavi'nin rehabilitasyonunu başlatmakla 1950 yılında yapılan seçimle Meşrutiyet'in islâmcısı başbakan Şemsettin Günaltay'ın koltuğunu Kemalizm öncesi Serbest Fırka'nın Aydın İl Başkanı ve büyük toprak ağası Adnan Menderes'e bırakması arasında, kişilere bağlı bir iradi kararlılık örmek, idealist yöntemin tuzağına düşmek bile değildir. Daha aşağısıdır; Taşra aydını olarak çözümleme yapmak demektir. Bu tür çözümlemelere Kemal Tahir'de ve Kemal Tahir'in romanlarında çok rastlanıyor.

1940 yılı başlarında, şu veya bu nedenle ve mutlaka başka ve çok daha ağırlıklı gerekçelerle kütleye, camiye, teslim süreci başlatılırken, burjuvazi ve emperyalist güçler ile arada korunabilmiş sınırlı mesafeler bile ortadan kaldırılırken, hiç kimsenin 1950 yılının Mayıs sonunda başbakanın toprak ağası Menderes olabileceğini aklına getirmiş olmaması bir yana Günaltay'ın kendisinin bile 1950 Mayıs ayına kadar bir aralık başbakan olabileceğini düşünmediğini var saymak mümkündür. Ancak bir süreç başlıyor. Önemli olan süreçtir. Bilimsel bakış, kişilerden çok süreçlere akıl yüklüyor. Bilimsel bakışı içeren kimse, aydın, ile «taşra aydını» arasındaki en önemli farklardan birisi burada yatıyor.

Parantez içinde parantez açarak bir tekrara gerek duyuyorum: Bilim yalnızca etkileri saptamak demek değildir. Etkinin yönü ve yükü, etkinin kendisi kadar önemlidir. Bu tekrar şunun için gereklidir: Suavi'nin rehabilitasyonu, kütleye teslim olma ve camileri önemli bir mihrak

olarak kabul etme akımının başlatıcısı sayılmamalıdır. Suavi, bu sürecin içindedir. Mümkün, böyle bir süreç içinde Suavi'den bir «örnek» ve giderek bir «idol» yaratmak isteniyor. Bunda da çok başarı elde edildiğini ileri sürebilecek durumda değilim.

İsmail Hami Danişmend, Suavi'yi, 1942 yılında büyük bir Türkçü yapıyor. İki yıl sonra, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bir adım daha atarak Suavi'yi bir bilim adamı düzeyine çıkarıyor. Şunları yazıyor: «Münevver, fevkalâde zekâya malik ve lüzumundan fazla haris ve atılgan bir Türk bilgini olup 1838 Birinci Kânun'da İstanbul'da doğmuştur»[100]. Uzunçarşılı, bunları yazdığı zaman CHP milletvekilliği ile Tarih Kurumu üyeliğini sürdürüyor.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hâdisat-ı Hukukiye Mecmuası'nda Abdurrahman Adil Bey'in yazısından aktarıyor: «Suavi İstanbul'da Aksaray'da doğmuştur; babası Hüseyin Efendi fakir olup kâğır mührecisi idi. Bir müddet medrese ve mekteb tahsili gördü. Meşhur Sami Paşa merhumun Maarif Nazırlığı zamanında rüşdiye muallimliği müsabakasında yirmi iki yaşında iken birinciliği kazandı ve Bursa rüşdiyesine muallim tayin edildi. Serbest fikirli ve münakaşacı olduğundan Bursa'da çok durmadı. İstanbul'a döndü ve Sami Paşa kendisini himayesine ve konağına aldı.» Görülüyor, Türk aydın tarihinin «intisap» sistemi Suavi'de de yaşamasını sürdürüyor. Suavi, eski deyişle Sami Paşa «müntesibi» oluyor.

Bir parantez daha gerekiyor: Türk aydını «halk çocuğunu» veya aynı anlamda, «esnaf çocuğu» olmayı pek seviyor. Ahmet Hamdi Tanpınar yazıyor: «Çoğu kibar aile çocuğu ve hemen hepsi devlet memuru bu gençlerin içinde, Ali Suavi Efendi büsbütün ayrı bir çehredir. O, halktan yetişmişti; bir esnaf çocuğuydu. Sonra da, halkın diliyle ve çok kere de mantığıyla konuşuyordu. Mamafih, tahsil şekli muasırlarından farklı değildir. Davudpaşa İskele Rüşdiyesi'nde birkaç sene okumuş, medrese tahsilini galiba hiç görmemiş, cami dersleriyle kalmıştı»[101] Suavi'nin babası, kâğıt mührecisi, bugün kalmamış olan bir zanaat, kâğıt parlatıcısı, idi.

Suavi bir «halk çocuğu» oldu; bu, ne demek? Tanpınar, Türk Edebiyatı Tarihi'nde bunu hem vurguluyor ve hem de kendine göre, açıklıyor: «Fakat bir daha tekrar edelim ki, bu mabeyinci, damat, saray mensubu aile ve vezir çocuğu kafilesi arasında, yalnız o halktandı. Halkın dilini ve bilhassa halk mantığıyla konuşuyordu. Refahın, görgünün, arkasında bütün bir sistem ve zümrenin kendisini koruyacağına emin olmanın verdiği rahatlık Suavi'de yoktu. Hiç bir yere dayanmadan erişmeğe mecburdu. Onun için, hareketleri daima mezbuhane olmuştur. Suavi, tabiyesi olmayan adamdır» (*). Suavi sürekli mezbuhane, persecution kompleksi içinde, yaşadı ve bir türlü bir stratejiye sahip olamadı.

Küçük bir parantez daha gerekebiliyor: Bilim, olguları değiştirmek değil olguları bir teorik eksen etrafında yeniden düzenlemektir. Suavi'nin «halk çocuğu» olması, sürekli bir dayanak arama ihtiyacını daha da artırıyor. Bu arayışın yüksek dozajı, Suavi'yi Yeni Osmanlı aydınları arasında en yoğun bir tutarsızlığın içine atıyor.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, bilgi vermeye devam ediyor: «Mir'at-ı Hakikat'ın yazdığına göre Abdülhamit'in cülûsundan sonra İstanbul'a gelen Suavi, İngiliz olan karısının güzelliği ve Basiret Gazetesi'nde Mithat Paşa aleyhindeki bentler sayesinde saray erkânına ve o sırada mabeyn feriki bulunan Eğinli İngiliz Sait Paşa'ya çatmış, Avrupa'daki tecrübe ve görüşlerine nazaran bazı işlerde rey ve fikri sorulur olmuş ve bu münasebetle de Galatasaray Sultanisinin müdürlüğüne tayin edilmiştir.» Sami Paşa'dan sonra İngiliz Sait Paşa'ya «intisap» ediyor. Aslında Sait Paşa aracılığıyla Abdülhamit'e yakın olmaya çalışıyor.

«Suavi, daima ön safta bulunmak isteyen adamdır.

(*) «Buna, mutlak bir şekilde sanat hissinden mahrum olmayı da ilâve edebiliriz. Suavi kurudur. Eserlerinde Türkçe on mısraa tesadüf edilmez. Kendisinin söylediği bir-iki mısra da hakikaten zevksiz şeylerdir.»

A. Hamdi Tanpınar, 19 ncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1976, s. 234.

Hatta ön safta bulunabilmek için müşterek cepheyi yıkabilir. Garip bir narsizm'le kendisine hayrandır. Övünmeği daima sever, lüzum görürse yalandan da çekinmez. Hayatında daima bir şantaj tarafı vardır.» Bunları yazan Ahmet Hamdi Tanpınar, şunları da ekliyor: «Suavi, eseriyle değil, karakteriyle izah edilmesi lâzım gelen adamdır.» Yeni Osmanlı hareketi içindeki aydınlar arasında «halk çocuğu» olan tek kişinin, aynı zamanda ve aynı araştırmacı tarafından «yalancı» ve «şantajcı» olarak nitelendirilmiş olması ne büyük bir yazık! Üstelik, aksini kanıtlamak imkânsızlık ölçüsünde zor.

Suavi, İstanbul'da Muhbir'i çıkarıyor; Kastamonu'ya sürülüyor. Bu sırada, Mısır ve İstanbul saraylarının burjuva paşası Fazıl, saraya karşı kişisel çıkarını gerçekleştirmek üzere, bir siyasal muhalefet örgütlüyor. «Örgütleme» kelimesi, burada tam anlamını buluyor. Sanki Jean Pietry, Fazıl'ın bu «iş» örgütlemesinin «recruitment» bölümünü üstleniyor. Jean Pietry, bir inşaata başlayan müteahhitin taşorunu türünden, Fazıl için «adam» topluyor. Topladıklarını, sanki «paket» yapıyor ve Paris'e gönderiyor.

Suavi'nin bindiği gemi Mesina'ya varınca, kendisini, iki fesli adamın karşıladığını görüyor. Bunlardan birisi, Meclis-i Vâlâ azasından Şair Ziya Bey oluyor. «Yanındaki fesli de, Tercüme Odası hulefasından Tasvir-i Efkâr muharriri Kemal Bey idi.» Aradan zaman geçtikten sonra, bu karşılaşmayı, Suavi, bu kelimelerle yazıyor. Sonra olan gelişmeleri de şu şekilde anlatıyor: «İşte biz üçler Marsilya'ya yanaştık; orada demiryol arabasına binip, 26 Muharrem 1284 ve 18 Mayıs Rumi Perşembe günü sabahleyin Paris şehrine girdik, ve doğruca Boluevard Malesherbe'de Fazıl Paşa'nın oturduğu haneye gittik. Paşa'ya haber verdiler, çıktı. Bizi gördüğü gibi memnuniyet izhar eyledi; ve benim, Kastamonu'dan öyle sühuletle savuşabildiğime hayli taaccübler eyledi.» Suavi, Fazıl'ın şunları söylediğini de naklediyor: «Benim servetim size de kâfidir; aman çalışalım, artık ne olacaksa olsun, elbette bir şey yapalım.» 1865 yılında, Kemal'in sevgili kızı Feride'nin doğduğu tarihte, kurulan İttifak-ı Hamiyet Cemiyeti'n-

den sonra, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluşu böyle oluyor.

Bir «ihtilâl cemiyeti» kuruldu; üyeleri arasında ortadan kaldırılması mümkün olmayan bir uzaklıkla, Suavi, Fazıl'ın Paris'teki konağına misafir oldu, rahat etti, fakat hiç bir zaman hazmetmedi.

Mithat Cemal Kuntay, 1946 yılında yayınladığı «Sarıklı İhtilâlci» kitabında, «Cerrahpaşa'da doğan, Filibe'de hocalık eden, ufak mahalleli, küçük ufuklu» Suavi'nin «kişisel dramını», Fazıl ile bir ikilem içinde yazmaya çalıştı. Şöyle: «Evsiz, eşyasız, esvapsız, akrabasız, çocuksuz ve hatta evlendikten sonra bile kadınsız olan Suavi'nin, Sami Paşa konağında bir odası vardı. Prens Mustafa Fazıl, üç karılı, üç konaklıydı. Boğaziçi'nde, Çamlıca'da, Paristeki konaklar... Suavi'nin kütüphanesi yoktu, prensin hafızı kütübü vardı: Mekremetli Beliğ Efendi»[102]. Bu kadar değil. «Suavi'nin ilâç parası yoktu, prensin hususi eczacısı vardı: Boğos Ağa... Suavi hekimsiz iyi olmaya mecburdu, prensin hususî hekimi vardı: 'İzzetlu' Ahmet Bey.» Suavi, velinimetine kin besleyen adam rolünü oynamak durumunda kaldı.

Zaman geldi; Fazıl'ın İstanbul ile anlaşması üzerine yurt dışındaki yenilikçiler arası tartışmalar doğunca, Suavi kinini saçmakta gecikmedi. Yurt dışında çıkardığı Ulûm, bilimler demek oluyor, dergisinde şunları yazdı: «Mustafa Fazıl Paşa Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nde dahil olduğu eyyamda kendüsünün İstanbul'da ve Mısır'da ve Avrupa'da bulunan maaşlı muvazzafları Paşa'larına hulûs için tarafımıza havadis yazar ve hizmet ederlerdi. Şimdi öküz öldü, ortaklık ayrıldı; yani Fazıl Paşa Cemiyet'ten ihraç olundu, anın maaşlıları dahi Paşa'dan menafii maddiyelerini muhafaza uğrunda Yeni Osmanlılar'a hizmetten istinkâf edecekleri derkâr ve zahir idi; ettiler. Binaenaleyh anlardan ihtiraz olunmak babında ihvanı ihtar ederiz»[103]. Son cümlenin anlamı şu: «Bu yüzden onlardan uzak durulması konusunda dostları uyarıyoruz.»

Suavi, hem kendisinden başka mücadeleye devam eden kimsenin kalmadığını ileri sürüyor ve hem de, yeni-

likçilerin, Kemal ve arkadaşlarından uzak durmalarını istiyor. Suavi, Fazıl'ın «aylıklı görevlileri», maaşlı muvazzafları, demekle yurt dışındaki yenilikçileri anlattığına inanıyor. Aynı yerde şöyle devam ediyor: «Şimdi Paris'te bulunan Fazıl Paşa maaşlıları şunlardır.» Bundan sonra da, bir liste yayınlıyor. Bu listeye kendisini almıyor. Suavi, Türk aydın tarihinde, yıllar yılı başvurulan «satılma» edebiyatını başlatıyor.

Suavi'nin Listesi

Isimler	Aylık: Frank
Kâni Paşazade Ahmet Rifat Bey	1500
Eski Postacı Agâh Efendi	1500
Kemal Bey	1000
Necip Paşa Torunu Mehmet Bey	1000
Reşat Bey	750
Nuri Bey	750
Mısırlı Abdullah Efendi	300

Türk yenilik hareketleri tarihinin, Suavi ile başlayan ve daha sonra klâsik bir nitelik alan üç suçlama ve «adam harcama» usulünden birisi «satılma» oluyor. Suavi'nin burada söyledikleri, hiç kuşkusuz, gerçeklere dayanıyor. Gerçeklerden eksik bırakılan, başlangıçta Suavi'nin de bunların arasında bulunması. Doğru olmayan da, Yeni Osmanlılar'ın önde gelenlerinin, Fazıl'ın parası kesildikten sonra, aralarındaki tartışmalara rağmen, müracaatlerini kesmeyerek kendi usullerinde sürdürmeleridir.

Bu üç klâsik usulün ikincisi ise «çapkınlık». Ayrıntılı monoğrafik çalışmalardan Suavi'nin burada da öncü olduğu anlaşılıyor. Mithat Cemal, Avrupa'daki yenilikçilerin bir kesiti için şunları yazıyor: «Suavi kızıyordu: Hürriyet'ne diye Reşat'ın imzası ile çıkmıştı? Reşat'la Mehmet de kızıyorlardı: Kendilerinin İstanbul'daki ailelerine, Suavi, ne diye, kocalarının Avrupa'da çapkınlık ettiklerini yazıyordu? Hem de yalan yere?»[104] Öyle görülüyor, bu tür bir hastalık, diğer ülkelerin yenilikçi hareketlerinde olduğu

gibi Türk yenilikçi hareketine ve üstelik, daha gençlik döneminde, bulaşıyor. «Kayazade Reşat'ın Avrupalı bir kadınla evlendiği İstanbul'daki Zahide Hanım'a yazılıyordu Yedi ihtilâlci bunu Suavi'nin yazdığını sanıyorlar.» Belge var mı? Avrupa'daki İhtilâlciler, zamanında, bunu Suavi'nin yaptığına inanıyorlar. Şu anda bunu yapabilecek bir başkasını düşünemiyorum.

Suavi dedikleri o küçük adam
Biz anı adam sandık, o da mı cudam
Paris'te oturmuş yanında madam
Aman yalnız kaldı Mustafa Paşa!

Bu dörtlük, Kemal'in Suavi hakkındaki düşüncelerine bir işaret oluyor. Övmek isteyenlerin «Küçük Hoca» olarak sözünü ettikleri Suavi'den Kemal «Küçük Adam» olarak bahsediyor. Suavi için düşünceleri, ölümünden sonra da değişmiyor; doğrusu yazılmak gerekirse, daha da artıyor. Ziya'nın ölümü üzerine çok gerçekçi ve duygulu bir manzume yazabilen Kemal, Çırağan baskınını bile, tarihin doğrulamadığı ölçüde karışık bir oyun olarak görüyor. Çırağan Sarayı'nda Suavi'nin süpürge darbesiyle öldürülmesinden dört gün sonra, damadı Menemenlizade Rifat Bey'e yazdığı mektupta şunları yazıyor: «Suavi'nin mel'aneti mücerret Rusya dostumuzu İstanbul'a sokmak için yapılmış bir şey olduğuna bence şüphe yoktur. Habisin ne makule bir mahlûk olduğunu bilirim... Dünyada şeytanın irtikâp etmiyeceği habaseti iki lira için kabul ederdi»[103]. İngiltere ye uzak duran Hamid'in indirilerek İngilizci Murad'ın tahta çıkarılması için yapılmış olan bir ham girişimi Kemal, Rusya'yı İstanbul'a davet etmek için, adını söylemiyor ama, bir «provakasyon» olarak düşünüyor.

Kemal'in bu kuşkusunu haklı gösterecek bir kanıta rastlamadım. Ancak Kemal'in Suavi'ye kızgınlığını anlamakta güçlük çekmiyorum. Şu nedenle: Suavi, Ulûm kapandıktan sonra boş durmuyor. «Muvakkaten Ulûm Müşterilerine» başlığı ile bir dergiye ya da «news letter» tü-

ründen yayınlara benzeyen bir yayını sürdürüyor. Burada şunları da yazıyor: «Kemal Bey, yedinde bulunan Hüsnü Paşa mektubunun muktezası üzere İstanbul'a vüsûlünde doğruca Zaptiye Müşirine rumal olup pazarlığı uydurmuş olduğundan kendisinden ihtiraz olunması ihvan-ı vatana rica olunur»[106]. Bugünkü dille ve özet olarak Suavi, İstanbul'a dönen Kemal için, şunları yazmış oluyor: «Kemal, Emniyet Genel Müdürü'ne yüz sürdü, pazarlık yaptı, anlaştı, uzak durun!» Suavi, Kemal'i polisle işbirliği yapmakla suçluyor. Suavi, Türk aydın tarihinin üçüncü klâsik suçlama usulünü de başlatmış oluyor.

Türk aydın tarihinde dedikodu makinasını icat eden Suavi, bir zaman geliyor, «örnek» ihtilâlci oluyor. Falih Rıfkı Atay, yazmağa şöyle başlıyor: «İsmail Hami Danişmend'in 'Ali Suavi'nin Türkçülüğü' adlı broşürünü okuduktan sonra, bu inkılâpçının hayat ve eserini öğrenmek istedim.» Öğreniyor ve öğrendiğini yazıyor: «Geleceğe doğru en açık ışık veren Ali Suavi'dir. İlk Türkçü'dür. İlk Türkçecidir. Hattâ lâisizm prensiplerini ilk ortaya atan odur.» Bunların şaşırtıcı bulgular olduğunu kabul etmek gerek; ancak, devam ediyor: «Ali Suavi, hoca olmakla beraber, zaman zaman bugün bile değme fikir kahramanlarının dokunamayacağı ileri fikirler ortaya atmıştır. 1870 sularında, Hilâfetin dinde yeri olmadığını söylemek ve yazmak, eğer Lâtin alfabesi dilimize uygun düşerse yazıyı değiştirmenin şeriatla hiç bir ilgisi olmadığını iddia etmek, kitabına resim koyduğu için kendisine zındık diyenlere karşı peygamberin dahi resminin yapılabileceğini ortaya atmak, üstelik bütün bunları pekiyi bildiği din esaslarına göre izah ederek bütün şeriatçıları kapkara yobazlar olmakla suçlamak kolay bir şey değildi»[107]. Öyle görünüyor; Kemalizm, gerileme devrinde, tutarsızlığı yazgı haline getirmiş birisini, model yapmak ihtiyacını duyuyor.

CHP Genel Sekreterliği tarafından yayınlanan kitabında Danişmend de, bir nokta üzerinde ısrar ediyor: «Ali Suavi, anadan doğma ihtilâlcidir. İhtilâl için yaratılmış, ihtilâl için yaşamış ve ihtilâl için ölmüştür»[108]. İhtilâl ile

hiç ilgili olmamış olan İsmail Hami Danişmend, Suavi'nin büyük bir Türk ihtilâlcisi olduğunu ileri sürmekle yetinmiyor. Aslında yetiniyor; ancak, şöyle: Bir Türk aydını için Suavi'nin bir «ihtilâlci» olarak övülebilmesi yalnızca ya dünyanın tanımış olduğu ünlü ihtilâlcilere eşdeğer ya da onlardan üstün olduğunun gösterilmesini gerektiriyor. Yoksa «Suavi büyük bir ihtilâlcidir» demek yetmiyor. Bu yüzden Danişmend, Ropespierre, Mirabeau ve Danton türünden Fransız ihtilâlcilerini sayıyor, sonra ekliyor: «Suavi'nin ihtilâlciliği dünyanın en samimî sanılmış ihtilâlcilerinde bile görülen menfaat fikrinden tamamiyle münezzehdi»[108]. Böylece, Suavi'nin çıkar gütmeyen bir ihtilâlci olduğu ve Fransız ihtilâlcilerinden pek üstün sayılması gerektiği anlatılmış oluyor. Fakat üstünlük bu kadar değil: «Onlar dünyanın en büyük ihtilâl devrinde tümen tümen türedikleri halde Suavi miskin bir sükûn devrinde tek başına çırpınan bir ihtilâlci olarak ortaya atılmıştır.» Suavi'nin Fransız ihtilâlcilerine üstünlüğü belirtilirken, Yeni Osmanlı diğer ihtilâlciler bir kenara itilmiş oluyorlar.

Falih Rıfkı Atay, kendisi ihtilâl hareketine katılmış ve sıcaklığını duymuş olduğu için, Fransız ihtilâlcilerini bir kalem darbesiyle silmek istemiyor. «Garp ihtilâlleri tarihinde gördüğümüz örneklere belki de tek uyan fikir adamı Ali Suavi idi. Rütbesiz, sırmasız ve aç ölmüştür. Sokağa fırlamıştır, halkı ayaklandırmıştır, ihtilâl kanları içinde boğulmuştur»[109]. Ölüm bir sevgi kaynağı oluyor; Falih Rıfkı, Suavi için «tam eski Rus ihtilâlcileri gibi» dedikten sonra ölüm ile birlikte halk'ı da sevdiğini gösteriyor: «Ali Suavi, bu toprağın ve halkın bağrından kopmuştur. Halbuki bizim teceddüt hareketimiz aristokratik bir karakter gösterir.» Suavi, daha önce ileri sürüldüğü gibi, halka dönüşün bayraktarı yapılmak isteniyor.

Falih Rıfkı, Suavi'den bir kahraman yaratma girişiminde, kendisine, her hangi bir sınır veya güçlük tanımıyor. Suavi'nin yükselmek için hırsından başka bir dayanak bilmediği türünden eleştiriler mi var, hemen Mustafa Kemal'i ön plâna çıkarıyor. Şöyle yazıyor: «Yüzde yüz saray adamı Mahmud Celâleddin Paşa, hatıralarında, Ali Sua-

vi'nin asıl maksadının en yüksek devlet makamına çıkmak ve devlet idaresini ele almak olduğunu yazar. Kendi düşündüğü ve inandığı ıslahat yapılmadıkça memleketin kurtulmasına imkân olmadığını söyleyen ve yayan bir inkılâpçı için bundan daha tabii ne olabilir? Mukayese yapmak değil, fakat bir misal gibi ele alırsak, Mustafa Kemal'in ittihat ve Terakki Partisi'ndeki sicili de doymak ve kanmak bilmeyen bir 'muhteris' değil mi idi?»[111] Hiç kuşku olmaması gerek; Mustafa Kemal'i çok yakından izlemiş bir yazar olan Falih Rıfkı ihtilâlciyi ve ihtilâlciye yöneltilecek suçlamaları pek iyi biliyor. Ancak pek iyi yerde kullanıp kullanamadığı tartışmayı gerektiriyor.

«Ali Suavi, bir davayı sonuna kadar güden ve onun uğruna korkusuz, telâşsız, gurur ve imanla başını vermiş bir inkılâpçıdır. Ali Suavi, Türk inkılâbı tarihinde eşsiz bir fikir kahramanlığı misali bırakmıştır. Mezarı yoktur: Gönüllerimizde bir yeri olmalıdır.» Bunları da Falih Rıfkı yazıyor. Falih Rıfkı'nın bu yazdıkları, Suavi'yi anlatmanın sınırlarını çok aşıyor. Aydının aydınları yanıltması kategorisine giriyor.

Çünkü Çırağan Vak'ası'nı ciddi bir girişimden çok bir «Operet İhtilâli» saymak gerek. Bunu, bilmeyen pek az. Hilmi Ziya Ülken de, biliyor ve yazıyor: «Çırağan Sarayı'nın kapısında bir kalabalık toplayarak nümayiş yapması, Abdülhamid'i tahtından indirmek ve Murat V'i getirmek düşüncesiyle olacaktır. Fakat bu kadar hazırlıksız bir teşebbüsten hiç bir netice çıkmayacağını hesaplamamıştı. Toplantıyı haber alan Merkez Kumandanı Yedi - Sekiz Hasan Paşa şiddet kullanarak halkı dağıttı, bu arada Ali Suavi bir cop darbesiyle öldürüldü»[112]. Mithat Cemal Kuntay, eğer bir cop veya süpürge sapı ile öldürülmeseydi, adam öldürmekten pek korkan Abdülhamit'in affedebileceğini yazdı. Mümkündür, çünkü ciddiye almaya imkân yoktu. Suavi, bir takım kadın efendiler aracılığıyla Çırağan Sarayı'na girerek Murat'ı tahta çıkarmak istediğini söyleyince Murat ağlamaya başladı. Murat, hem Suavi'nin girişimi sırasında ve hem de sonrasında pek korktu ve pek çok ağladı.

Suavi, ne yapmak istediyse zıddını yaptı. Saraya yürüdü, hiç bir dayanağı yoktu. Yeni Osmanlılar'ın önde gelenleri için dedikodular yaydı; ancak dışında bir örgüt yaratmayı aklına bile getirmedi. Yurt dışından Abdülhamit'in başmabeyincisi Sait Paşa'nın aracılığıyla olsa gerek, Abdülhamit'in özel affı ile döndü. Abdülhamit, o sırada sadrazam olan Mithat Paşa'ya, Sait Paşa aracılığıyla Suavi'nin Türkiye'ye dönmesi için ferman gönderdi.

«Maraz-ı Çaker-i Kemîneleridir ki;

Bir müddettenberi Paris'te bulunan Ali Suavi Efendi afv-ı âlî-i şehinşahîye mazhar olmuş olduğundan Dersaâdet'te ve memalik-i şahanede sair istediği yerde bulunmaktar muhtar olduğunun kendisine tebşiri şeref-sünuh-u sudur buyrulan emr-ü ferman-ı merahimnişn-i cenab-ı cihandarî emr ü terman hazret-i veliyy-ülemrindir.»

Başbakanlık arşivinde hâlâ saklı bulunan 29 Eylül 1876 tarihli bu ferman[113] sonucunda yurda döndü. Kurnaz Abdülhamit'in Suavi'nin dönmesine izin verirken, bu ilkesiz yazarın, eski yoldaşlarına en ağır hücumları yapmaktan çekinmeyeceğini hesaplamış olması mümkün. En azından daha sonraki olaylar, böyle bir hesap olmasa bile, Suavi'nin dönüşünün Abdülhamit için pek yararlı olduğunu gösteriyor. Suavi, Galatasaray Sultanîsi'ne müdür olurken, bu kez de Mithat Paşa'ya hücum etmeye başlıyor. Kısa bir süre sonra sadrazamlıktan azledilen ve sürülen Mithat Paşa, 1877 yılı Şubat ayında Vakit Gazetesi'nde sürekli olarak Suavi'nin hücum ve küfürlerini okuyor.

Yalnız kalmak mı? Aydın yalnızlıkta yaşayabilen adamdır. Suavi'nin «kavgaları», kendisine, bu açıdan ve önemli ölçüde övgü sağladı. Yalnızca Falih Rıfkı türünden, ihtilâli ve ihtilâlciyi bilen bir değerli yazardan değil. Mithat Cemal gibi, sabırlı araştırıcılığına bir de şair ve romancının duyarlılıktan gelen sezgi gücünü katabilen bir yazardan da. Mithat Cemal, Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi'de şunları da gördü: «Suavi cemiyetle karşı karşıya duran adamdı. Umumi'den, müşterek'ten, topyekûn'dan, bir kelime ile kütle'den ayrılan, sürüye katılmaktan gururu

rahatsız olan, tek adam kalmanın acılığından hayatın tadını bulan âsi insandı.» Mithat Cemal'in bu güzel tanımlamasına dayanarak, Suavi'ye, «hasta insan» demek daha doğru olmalı. Çünkü, aydın yalnız kalabilen insandır; ancak yalnızlığı bir yaşam felsefesi ya da bir tad haline getiren bir hasta insandır. Çünkü aydın, her hangi bir kütle'den, her hangi bir sürü'den ve her hangi bir halk'tan yalnız kalabilen kimsedir. Ancak bu yalnızlık, aydın olabilmenin gerek koşuludur; yeterli olmuyor. Aydın, en tekil yalnızlığında bile, belli bir kütle'yi, belli bir halk'ı yaratmayı arayan kimsedir.

Suavi, eksiklidir. Aydın, değil. Bir taşra aydını olmayı aşamadı. Hiç bir zaman bir perspektife varamadı.

Taşra'nın boğucu dedikodusu içinde yalnızlık bir hastalıktır; dar çıkarlar içinde hiç bir ilke gözetmeksizin sürekli kavga etmek, bir yalnızlıktır. Suavi, Paris'te, Londra'da ve İstanbul'da yaşayan bir taşralıdır.

Hem camilerde ders verip hem de Galatasaray'a müdür olmasından; hem sarık giyip hem de güzel bir İngiliz kadınıyla evli görünmesinden yararlandı. Hem İsmail Hamî Danişmend ya da Falih Rıfkı'yı yıllar sonra hoşnut edecek bir biçimde lâik yazılar yazdı, nerede ise lâtin alfabesini savundu, Türkçeyi güzelleştirmekten söz etti; hem fıkıha ve hadise dayanmayı önerdi. Türkçü göründü, yarı resmî La Turqui Gazetesi'nde çıkan «Bab-ı âli İtalya'nın ve Prusya'nın yaptığı gibi kavmiyat dâvasını tutup bütün müslümanları başına toplamalı» çağırısına bile karşı çıktı. «Kavmiyat dâvası, Avrupalılarca bir mesele olup, bizde kavmiyat dâvası yoktur. Kavmiyat dâvaları bizim perişan olmamıza bais olur. Müslümanları başa toplamak olsa olsa, diyanet meselesi olur, yoksa kavmiyat meselesi değil.» Kur'an Türkçeye çevrilebileceğini yazdı; Âli Paşa'nın Code Napolyon'u alma düşüncesine karşı çıktı ve islâmik kısas ilkelerine dayalı bir ceza yasası istedi.

Suavi, yazdıkları içinde zıddını yazmadığı bir nokta bırakmadı. Mithat Cemal, şunları yazdı: «Suavi tarihin birçok seçkin adamları gibi, sahne sanatını biliyordu. Kı-

yafetlndeki gelişi güzellik bile, ayna karşısında verilen bir kararın neticeşidir. Sarığından medreseyi atmayı bildi. Şarkta bu ilk şahsî sarıktı. Bu tülbent yığınında bir ihtilâl bayrağının dalgaları vardı ve bu dalgalar kat kat icone'lardaki azizlerin halelerinden biriydi. Softalardan, en evvel, bu sarıkla ayrılan Suavi çok sabit bakan iki gözle düşmanlarında 'marazî adam', dostlarında 'ayrı adam' tesiri yapıyordu»[114]. Şu sorulabilir: Mithat Cemal, bu cümlelerle, Suavi'yi mi anlatıyor, yoksa bir «tipoloji» mi ortaya çıkıyor? Suavi bir «tip» mi, yoksa yıllar sonra çok daha yaygın olarak ortaya çıkan bir tipoloji'nin ilk ve renkli örneklerinden birisi mi?

Biçim ve öz: Öz biçime yansıyor. Biçim, kuşku yok, özü etkiliyor. Aydın yalnız kalabiliyor; ayrı yaşayabiliyor. Hiç kuşkusuz, bu aydın öz'den geliyor. Bu yalnızlık ve ayrılığın biçime yansımaması mümkün mü? Aydının davranışlarının, beğenilerinin, giyinişinin ve taranışının, zamanla ayrı ve farklı olduğu görülüyor. Bu, son derece doğal bir gelişme oluyor. Doğal olmayan bu gelişme karşısındaki iki tepkide toplanıyor. Birincisi, aşağı bir popülizm ile bunu gizlemeye çalışmak. İkincisi, aydın özüne kavuşmadan aydının biçimselliğini taklit etmek. Ressam olmak için, önce sakal bırakıp pipo içmeyi öğrenmek türünden.

Ali Suavi, aydın olma süreci içinde, biçim ile öz ilişkisini görebildi. Öyle anlaşılıyor. Ancak tüm ağırlığını biçime verdi. Özünde ise tümden taşralı kaldı. Aydın olmanın zıddıdır; aydın, tanımı gereği, evrenseldir. Evrensel birikimin mirascısıdır; evrensel bakışın yansıtıcısı.

Dış Faktörle Yüklü

Aydının evrenselliği, dünyanın her yanında olanlarla ilgilenmesi anlamına geliyor. Gelişmelere, dar bir açı yerine, daha geniş bir çerçeveden bakmayı gerektiriyor. Bu bakışın, her tekil noktada da sürdürülmesi gereken bir teorik yanı var. Evrenin her yanında ve her noktasında, aydın olmak, evrenin özüne inmekle mümkün. Bu, teorik

bir çabayı içeriyor. Ancak aydın olmak mutlaka bir pratik yoğunluğu da zorluyor. Bu, pratik yoğunluktur ki, tarihin kaydettiği ilk aydınların çoğunun aynı zamanda nerede ise bir gezginci oldukları görülüyor (*). Burjuvazinin çoculuk döneminde doğanlar da geziyorlar; Adam Smith, bir genç dükün tutor'u rolünü benimseyerek Fransa'yı ve Fransız aydınlarını tanıma yollarını arıyor.

Orta çağda ticaret, çokça sanıldığının aksine, evrensel ve uluslararası bir nitelik taşıyor. İngiliz adalarında, en «kültürlü» kimseler tüccarlar arasından çıkıyor. Ayrı ve girişi son derece zor; tüccar olabilmek için uzun bir çıraklık dönemini içeren bir eğitimi gerektiriyor. «İyi aileler» çocuklarının kültürlü olmalarını istedikleri zaman bir parlak alternatif olarak tüccar derneklerine çırak veriyorlar. Çünkü, uluslararası bir pratiği yaşamaları mümkün oluyor.

Ancak unutulmamalı, orta çağ Arap-İslâm çağıdır. Tabii, İran ile birlikte. Ticaret, ve ticaretle ilgili en temel kelimeler, Arapçadan geliyor. Tarife, Arapçadan çıkıp bütün dillere geçen kelimelerden birisidir. Bütün dillerde olan risk veya riziko kelimesi de Arapçaya dayanıyor. Rızk kelimesinden doğuyor. Tüccar, uluslararası ticaretle rızk'ını arayan kimse oluyor. Rızk, denizaşırı açılmayı gerektiriyor; insanın «rızkını Tanrı veriyor.» Rızk, uluslararası ticaretin belirsizliğiyle özdeşleşince, diğer dillerde risk olarak ortaya çıkıyor.

Kelimelerin tarihi, çok zaman, tarihin kendisine önemli bir anahtar oluyor. Profesör Sabri Ülgener'in Farsca «bazergân» kelimesinin tarihi içinde yazdıkları, kelimenin tarihinin tarihin kendisine bir anahtar oluşuna güzel bir örnek sağlıyor. «Bazergân», tarihinin ilk başlarında, bilgili ve efendi anlamlarını içeriyor. Bu, İran-İslâm ve Arap - İslâm dünyasının tüm dünyayı etkilediği bir zamanda gayet normal. Böyle zamanlar oldu; Batı'nın yeni zamanlarda bir çok dile soktuğu Garplılaşma, Batılılaşma ya da Wes-

(*) Tarihle sınırlıdır: buna rağmen «çok okuyan değil çok gezen bilir» sözü, çocuklara hemen öğretiliyor. Şu anda eski zamanlardaki kadar geçerli olduğunu düşünemiyorum.

ternisation, Rusça Evropeyzatiya kelimesinin, çok önce Doğu'dan gelen çok daha güzel bir karşılığı var. Paradise, Cennet, kelimesi, Farsca aynı biçimde söylenen ve çiçek bahçesi demek olan bir kelimeden geliyor. Batılılaşma, bir benzeme çabasını; Paradise kelimesi ise, daha önceki bir zamanda, Cennet'in Doğu'da olduğunu gösteriyor.

Böyle ve uzunca bir tarih kesitinde «bazergân», bilgili efendi anlamını içeriyor (*). Çünkü tüccar, evrensel olabildiği için bilgili ve saygı değer davranabiliyor. Yıllar sonra, Doğu'daki cennet'e hücum düşüncesine dayanan Haçlı Seferleri'nin de yol açtığı dinamikler içinde, Doğu'daki Arap-Islâm ve İran-İslâm ticareti daralınca, tüccarın bilgisinin daralmasının yanında efendiliğine de halel gelmeye başlıyor. «Bazergân», hem bilgisiz oluyor ve hem de güvenilir olmaktan uzaklaşıyor.

(*) Batı Avrupa'da tüccar kelimesinin saygı ve kültür içermesi daha geç oldu; fakat oldu. Carlo Cipolla, Fontana dizisi Avrupa'nın Ekonomik Tarihi'ne yazdığı «The Origins» başlıklı yoğun girişte önce şunları belirtti:

«Yalnızca gözü pek insanlar, ormanlarla, tehlikelerle dolu, güvenlikten yoksun Karanlık Çağlar Avrupası'nda seyahat etmeyi göze alabiliyordu. Sadece hasis avantüryeler, maddi kazanç için, tehlikelerle dolu bir gezginci yaşamın güçlükleriyle karşılaşmaya cüret edebiliyordu. Yalnızca inançtan yoksun kimseler, Kilise'nin ahlâki kötülemesine açıkça meydan okuyabiliyor ve toplum içinde aşağı sayılan böyle bir mesleğe giriyordu.»

Bu, Doğu'ya göre gecikmiş Avrupa'daki tüccarın durumudur.

«Orta çağ kentlerinin kentlileri çoklukla bir tüccardı: fakat artık Karanlık Çağlar'ın gözüpek avantüryesi değildi. Yavaş yavaş, güzel kamusal binaların inşasına, okul veya hastanelerin açılmasına, kentin refah ve görkemine katkıda bulunmaktan gurur duyan görece olarak kültürlü bir adama dönüştü.»

Carlo M. Cippola, (ed.) The Fontana Economic History of Europe-Middle Ages, 1978, s. 13 ve 20.

İngiltere ve Hollanda'da East Indian Company veya Turkey Company türünden tekelci büyük uluslararası ticaret şirketleri kurulduktan sonra, Batı Avrupa'da da tüccar kültürlü, «iyi aile» çocuklarına karyer veren bir craft haline geldi.

Öyleyse aydınlık ve bilgi, evrensellikte yatıyor. Aydın, tarihsel doğuşu ve gelişimi ve ayrıca, işlevleri gereği evrensel bir bakışı mutlaka içermek zorunda oluyor.

Yalnız bir nokta var: Eşitsiz gelişme yasasının bir realizasyonu olmalı; aydınlık her tarafa eşit olarak dağılmıyor. Uçarı bir kelebek gibi dolaşıyor. Önde olanlar ve gecikmiş olanlar bulunuyor. Gecikmiş olanlar, önde olanlara bakıyorlar.

Marx, 12 Ekim 1868 tarihinde, Londra'dan Hanover'e, Kugelman'a, bir mektup gönderiyor. Mektubunda çok şaşırmış görünüyor. «Kaderin cilvesine bakın: Ruslar, yirmi beş yıldır Almanca, Fransızca, İngilizce, her çıkışımda durmadan mücadele ettiğim Ruslar, şimdi benim 'velinimetim' oluyorlar.» Mektubunun bir yerinde bunlar var. Proudhon için yazdıklarının, Felsefenin Sefaleti'nin en çok Rusya'da bir olay olduğunu hatırlatıyor. «Şimdi de Kapital'in çevrildiği ilk yabancı ülke Rusya oluyor.» Pek şaşırmış olarak, bunu kaydettikten sonra şöyle devam ediyor: «Ancak bütün bunları fazla abartmamak gerekiyor. Rus aristokratları, gençlik yıllarında, Alman üniversiteleri veya Paris'te okuyorlar. Onlar, her zaman Batı'da çıkan en son modanın arkasından koşarlar» (*). Gecikmiş ülkelerin aydınları, zaman zaman evrenselliği mantıksız ucuna kadar götürerek, önde giden ülkelerdeki en son yeniliği taklit etmeyi aydın olmanın bir gereği haline soku-

---

(*) «Takova ironiya sud'bı: russkie, c kotorimi ya v teçenie 25 let besprerıvno borolsya v svoih vistupleniyah ne tol'ko na nemetskom, no i frantsuzkom i na angliyskom yazıka, vcegda bıli mnoimi 'blagodetelyami'. V 1843-1844 gg. ve Parije tamoşnie russkie aristokratı nosili menya na pukah. Moe coçinenci protiv Prudona (1847), a takje to, şto izdal Dunker (1859), nigde ne naşli takogo bol-şogo sbıta, kak v Rossii. İ Pervoy inostrannoy natsiey, kotoraya perevodit 'Kapital', okazıvaetsya russkaya. No vse eto ne sleduet pereotsenivat'. Ruusskie aristokratı v yunoşeskie godı vospitıvayutsya v nemetskih universitetah i v Parijle. Oni gonyatsya vsegda za samım kraynim, şto daet Zapad.»

K. Marx - F. Engels, Revolyutsionnaya Rossiya, Moskva, 1967, s. 23.

yorlar. Aydının evrensel niteliği, bir toplumun teorik sığlığına veya bir ülkenin seçkinlerinin sorumsuzluğuna denk gelince, aydın olmak, patolojik bir transformasyon ile, önde gelen ülkelerdeki entellektüel sapkınlıkları bir moda türünden ithal etme alışkanlığı ile özdeşleşiyor.

Gecikmiş ülke aydınları için bunun bir genel kural olduğunu söylemek mümkün. Ancak Türkiye'nin bir özel durumu olduğunun da eklenmesi gerek. Aydın Üzerine Tezler'de Türkiye, hep genel geçerliliği olan bir çizgi ve eksen üzerine oturtulmak istendi. Türkiye'nin nev'-i şahsına münhasır, kendine özgü, sui generis, bir genel yapısı olduğunu ileri sürenler ve görüşleri mümkün olabilen netlikle eleştirildi.

Ancak bu kadar değil: Bazı alanlar var; bu genel çizgi içinde Türkiye son derece öznel ve son derece sui generis. Batı'ya özenme, taklit etme ve Batı'yı abartma açısından pek önde bir yerde bulunuyor.

Burada anlatmak istediğimi üç aşamaya bölebilirim; birincisi şu: Türk aydınının dış faktörle yüklenmesi için özel nedenleri var. Bunları yadsımak mümkün değil. Aydın Üzerine Tezler'de bunları reddetmek değil ortaya çıkarmaya çalışıyorum. Türk aydını, dış faktörle yüklü olarak doğdu.

İkincisi şöyle: Türkiye'nin stratejik önemi, bir ondokuzuncu yüzyıl olgusudur. Yirminci yüzyıla kaldı. Yirminci yüzyılda da zaman zaman ve uluslararası konjönktüre bağlı olarak Türkiye'nin uluslararası öneminin yükseldiği dönemler oldu. Ancak, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, özellikle, düvel-i muazzama için, biri hariç, Türkiye'yi ayakta tutmak bir temel politika oldu. Bunu, içinde yaşadıkları için ondokuzuncu yüzyıl seçkinleri fark ettiler; tarihi bilimsel olarak yaşayamayan yirminci yüzyıl aydınları ise hissetmediler. Yirminci yüzyıl aydınları, ondokuzuncu yüzyıl Türk seçkinlerinin yaşadıklarının, yirminci yüzyılda da geçerli olduğunu düşündüler. Bir tür **gecikmiş bilinçlenmeyi** yaşadılar.

Öyleyse bu ikincisini, bundan sonraki kitaplarda da ele alınacak bir tez olarak ifade ediyorum: Türkiye'nin

stratejik önemi ondokuzuncu yüzyılda kaldı.

Üçüncüsü, bu iki aşamanın bir vargısı oluyor. Türk aydını, dış dinamiğe aşırı önem ve ağırlık veriyor. Kendisini anlamayı dışardan tutulan bir aynada arıyor, kendisini kanıtlamayı dışarda basılmış bir yazıda buluyor, kendisini düşünmeye dışarda telâffuz edilmiş bir sözle başlıyor, dışarda eli sıkılmamış bir yurttaşını «adam» yerine koymuyor; bütün çirkinlikleri ve bütün güzellikleri dışardan bekliyor.

Türk aydını, hep, dışarlara monte edilmiş bir teleskopun başında duruyor; ayağının bastığı yere bakmak mı, bunun için önce teleskopunu sonra da bel kemiğini kırması gerekiyor.

Aydın Üzerine Tezler'in amaçlarından birisi burada yatıyor. Türk aydınını, kendi dinamiğinin üzerine eğmeyi, amaçlarının birisi olarak kabul ediyor.

Türk aydınının görkemli uyanış döneminde, 1960 yıllarında, bu uyanışta önemli bir onura sahip Doğan Avcıoğlu'nun Yön Dergisi'nde bir açık oturum var. Başlığı, o gün için son derece doğal bugün için pek ilginç sayılmalı, şöyle: «Atatürk'ün Özlediği Türkiye'yi Kurabildik mi?» Bu dönemde, Yön Dergisi'nden ve söz konusu açık oturumdan, Aydın Üzerine Tezler'in üçüncü kitabında daha fazla söz etme imkânını bulabileceğim. Şimdilik, açık oturumdan bir bölüm aktarıyorum.

«Kemal Tahir: Osmanlılığa karşı asıl Türk'ün ayaklanması lâzımdı. Fakat diğer unsurlar ayaklandı. Anadolu Türk halkı, Kurtuluş Savaşını bile Osmanlılarla birlikte yapmak zorunda kaldı. Halkçılık bence, Türk halkını Osmanlıların elinden kurtarmak demek.»

«Sadun Aren: Bana öyle geliyor ki, Osmanlı deyimi bugünkü şartlarda olaylara ışık tutmuyor, meseleleri daha çok karıştırıyor.»

«Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Ben anlatayım. Ben de Osmanlı sayılırım. Osmanlı, Allah'tan sonra düvel-i muazzamanın geldiğine ve onlara karşı hiç bir şey yapılamıyacağına inanan statik bir davranıştır»[115]. Romancı Karaosmanoğlu, Osmanlı döneminde doğan Türk aydınının

bir yanını çok güzel anlatıyor (*). Osmanlı döneminde münevver, büyük devletleri Tanrı'dan sonraki en büyük güç sayıyor. Kendisinden daha büyük bir güç.

Bu bakış açısının Cumhuriyet dönemine geçilmesiyle ortadan kalktığı ileri sürülebilir mi? İleri sürülemeyeceği görülecek. Şimdilik, bunun için yalnızca bir işaret değerinde, bir aktarmaya daha başvurmak durumundayım. Cumhuriyet döneminin önde gelen yenilikçilerinden, ayrıca böyle bir ayırım yapılabilirse önde gelen hanım mücahitlerinden, Sabiha Sertel Resimli Ay'daki mücadelesini anlatırken bir öz-eleştiri ile birlikte şunları yazıyor:

«Şunu itiraf etmek lâzımdır ki, o zaman hepimiz, az veya çok, derece derece sekterdik. Kimisi memleketin

---

(*) Edebiyatı ve özellikle romanı, ciddi bir kanıt olarak kullanacağımı daha önce yazmıştım. Rastlantı sayılmamalı, Yakup Kadri bir romanında aynı olguyu romanlaştırarak işliyor:

«Bunun yanında, her ümidi Kâmil Paşa'nın kişiliğine bağlayanlar biraz daha mantıklı görünüyorlardı. Çünkü bundan daha on ay önce, İngiltere Kral ve Kraliçesiyle birlikte çıkarılmış bir fotoğrafı yayınlanan bu siyaset piri'nin Balkan ittifakı tehlikesini o kralın hükümetine dayanarak defedebilmesi ihtimali birçok kimselerin düşüncesine uygun geliyordu. Gerçekten, İngiliz mecmualarında çıkan bu resim Kâmil Paşa'nın İngiltere nezdindeki itibarının en inandırıcı delillerinden biriydi. Bu resimde Osmanlı devlet adamının Kraliçe ile yan yana oturduğu ve Kralın, elini samimi bir jestle ihtiyar vezirin omuzuna dayamış olarak ayakta durduğu görülüyordu.»

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hüküm Gecesi, s. 175.

Tekrara gerek var: Türkiye bilimsel determinizmin zembereği içine girdiğini sergiliyor. Türkiye, kendisine, bilimsel gözle bakabilenleri bekliyor.

1965 yılında Başbakan olan Süleyman Demirel, o zamanki Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson ile çekilmiş resmini tirajı en yüksek gazetede yayınlattı. Propagandasını yaparak başbakanlığı ve iktidar partisinin liderliğine yürüdü.

Demirel'in ne Kâmil Paşa'nın fotoğrafından ne de Yakup Kadri'nin romanından haberi olduğunu sanmıyorum.

Dış faktörle aşırı yüklü olma tezinin, bir kanıtı oluyor. Bu, yazılsa da yazılmasa da var. Yazılmasa da etkili; ancak bir eğilim olarak etkili. Yazılması, mücadele edilmesi demektir. İmkân verir.

objektif sübjektif şartlarını gözönünde tutmadan, Türkiye'nin sosyalizme geçmesini çok kısa vadeli görüyor, bir dünya inkılâbını yakın bir devrede bekliyordu.» Devam ediyor: «Bunlar arasında emperyalistlerin bir ikinci dünya harbi açacağı fikri hâkimdi. Birinci Dünya Harbi'nden sonra, Sovyetler Birliği nasıl Yedi Oktobr Devrimi ile sosyalizme geçmişse, ikinci bir dünya harbinden sonra, her tarafta değilse bile, Avrupa'nın bir çok yerlerinde sosyalist devletler kurulacak, emperyalizm temelde çökecek diyorlardı. Türkiye'de de sosyalizm ancak böyle bir harbin sonunda kurulabilecekti.»

Devam etmeden bir küçük parantez gerekiyor. Yaptığım alıntıların ve aktarmaların tümünü doğru kabul etmiyorum. Sabiha Sertel'in, kendisi de dahil o zamanki yoldaşları için, «o zaman hepimiz, az veya çok, derece derece sekterdik» sözünü olduğu gibi kabul etmiyorum. Tartışmaya açık. İlerde yapılabilecek. Bunu, aktarmalar karşısındaki tutumuma bir örnek olarak veriyorum. Ne kabul ediliyor, ne kabul edilmiyor; hepsini söylemek hem gereksiz ve hem de imkânsız. Gereksiz, çünkü, bilimsel çalışma ve ürün, bir ray üzerinde giden bir tren değildir. Bilimsel çalışma veya ürün, bir ders kitabı değildir. Ders kitabı, bir ray kadar kuru ve cansızdır; esin gücü açısından, kısır. Bilimsel çalışma ve üründe, bir jungle'da yürüyüşün heyecanı ve hazzı vardır. Bu, yansıtılmalıdır.

Devam ediyorum; Sabiha Hanım devam ediyor: «Memlekette sosyalizmin kurulmasını, iç kuvvetlerden, şartların olgunlaşmasından ziyade, dış etkilerden bekleyen bu düşünce, hareketi kitleye maletmekten çok uzaktır»[116]. Öyleyse şu çıkıyor: Dış faktörle aşırı yüklü olmak, çok yakın zamanlara kadar uzanıyor.

Bu aşırı yükün, çok çeşitli yansımaları oluyor. Normal; aşırılığın çeşitli görünümlerle ortaya çıkmasını beklemek gerekiyor. Bunun için ve Türk aydınının dış faktörle aşırı ölçüde yüklü olmasının irdelenmesine ve başlangıcına dönmenin sırası geliyor.

Suavi ile başlanabilir. Şu bilgi var: «İhtilâlci Osmanlı Prensi Murad Efendi, Sultan Murat V. unvanı ile padişah

olunca Paris'te bir Türk'ün imzası ile bir Fransızca kitap çıktı. Kitabın adı Montenegro'ydu, imzalayan da Ali Suavi idi»[117]. Suavi, Paris'te Sultan Beşinci Murad'a övgüler dolu ve Fransızca kitap yayınlıyor.

İlginç; çünkü, hiç bir kaynakta Suavi'nin bir yabancı dil bildiğine rastlanmıyor, tersine, hiç bir dil bilmediği belirtiliyor. Bu kaynakların, Suavi'yi sevmeyen Yeni Osmanlılar'a ait olduğu söz götürmez. Ancak pek sevenlerin hiç birisi de aksini söyleyecek ve kanıtlayacak durumda değil. Kâni Paşazade Rifat, Suavi'nin «İngilizce ve Fransızca yazılmış gazeteleri okumaktan bihakk-ı huda» âciz «acayip bir allâme» olduğunu belirtiyor[118]. Yeni Osmanlı hareketinin görgü tanığı Ebüzziya, Suavi'nin Paris'teki evinde karısı, Ziya Paşa'nın koyduğu isimle, İngiliz Hasene, Ziya Bey'in çocuğunun mürebbiyesi İngiliz Georgina ve Paris'te fransızlaşmış İngiliz Getliffe adındaki hanımlarla yapılan sohbet toplantılarını yazarken şunları da ekliyor: «En garip taraflarından biri de bu sohbet toplantılarına, Suavi'nin en ziyade yabancı bulunuşu idi. Çünkü Fransızca anlayıp söyleyemezdi» (*). Öyleyse şu söylenebilir: Bir yabancı dili bildiği konusunda çok ciddi kuşkular bulunan Ali Suavi, Fransızca kitap yazıyor.

Bir nedeni olmalı (**). Bu bölümün başlığı, var olan

(*) Ebüzziya ekliyor:

«Zaten Suavi'nin en büyük ustalığı, Arapça kitaplar için müellif ismi icad etmek, sonra o mevhum müellife bir de kitap telif ettirmek, üçüncüsü de o kitabın ikinci bölümünün dördüncü kısmından bir sayfayı verip 'Abdürrafi kendi Tarik-ün Necat'ında dedi ki, ennazar-fil-mezalim, evvelâ Mısır'da Kilodan zamanında başlamıştır' diye uydurduğu ibareyi, tercüme eder gibi yazmak adeti idi.»

«Gazetede yayımlanan ekseri yazıları bu çeşittendi.»

Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, 1. cilt, İstanbul 1973, s. 166-170.

Ebüzziya, Suavi'nin gerçekten uydurulmuş olduğu belli olan gazete yazılarından örnekler de veriyor.

(**) Nedeni açıklanıyor; ancak değil yabancı dilden bir kitap yazmak, yabancı dilde gazete okumak bile çok yüksek merdivenlere çıkabilmek için bir «meziyet» sayılıyor.

«Büyük» Kâmil Paşa, kişiliğiyle, bunu çok açık gösteriyor. Hakkında bilgiler verdim, sağladığı açıklıktan dolayı vermeye

nedene bir ipucu niteliğinde: Terceme Odası'nda Doğum. Türk aydını Terceme Odası'nda doğdu.

Bunun bir uzantısı var: **Türk aydını için Türkçe bilmek dil bilmemek,** demek.

Dış faktörle yüklü; tarihe uzanan kökleri var. Çünkü tarihin kültür hazinesinde geleneği yok. «En Büyük Türkçü» Ziya Gökalp iddia ediyor: «Biz Türkler, kaideci, fakat an'anesiz bir milletiz»[119]. Geleneği olmayan bir toplumun, dış faktöre çok açık olmasına şaşırmak mümkün değil. Sanayisi olmayan bir ekonominin ithalâta çok açık olması türünden. Sanayii gelişmemiş bir ekonomi, ithal mallarının egemenliğine giriyor.

Gerici «Türkçü» akımının durabileceği yerden daha yükseklere çıkarmaya çalıştığı Ahmet Vefik Paşa, Müntehabat-ı Durub Emsal'de bir takım ata sözlerini sıralıyor. Ziya Bey, bunları aktarıyor; Ziya Gökalp'ten de buraya aktarıyorum.

«Türk atına binince Bey oldum sanır.»
«Türk olana şehir içi zindan olur.»
«Türk pohpohu, Acem pehpehi sever.»
«Türk işi ödünçtür.»

---

devam ediyorum. Servet-i Fünunun sahibi Ahmet İhsan, Balkan yenilgisinden sonraki paniği ve bulunan çareyi anlatıyor:

«Bu hallerin karşısında Saray ve Bab-ı âli bütün ümidini meşhur İngiliz muhibbi ve İngilizlerin güya sevdiği Kâmil Paşa'ya bağlamıştı.»

Gerekçe çok ilginç ve değerli: «Çünkü Kâmil Paşa elli senedir 'Taymis' gazetesine abonedir, onu okur, İngiliz siyasetini tanır ve İngilizler onu sever diyorlardı!!!»

Ahmet İhsan, Matbuat Hatıralarım, İkinci Cilt 1908 - 1914, İstanbul, 1931, s. 129-130.

The Times Gazetesi'ne abone olmak başbakanlığa referans için bir değer taşıyor. Abdülhamit'in mabeyincisi Tahsin doğruluyor:

«Kâmil Paşa gösterişi severdi. Bilhassa kendisine İngilizlerin pek muhabbet ve itimadı olduğu ve kendisi mevkii iktidara geçer geçmez İngiliz politikasının derhal lehimize döneceği efsanelerini tenmiye etmekten hoşlanırdı.»

Tahsin Paşa, Abdülhamit: Yıldız Hatıraları, İstanbul, 1931, s. 45.

«Türk danişmend olur, adam olmaz.»
«Türk ne bilir bayramı, lak lak içer ayranı.»
«Türk ve tosun çünkü doğdu anadan,
öğüt aldı eşek ile danadan.»
«Türk'ün aklı sonradan gelir.»
«Türk derneği olmaz.»
«Türk'e beylik vermişler, iptida babasını öldürmüş.»

Bir nokta var, aydınlığa kavuşturulması gerek: Bunlar, Türklere başkalarının buldukları atasözleri değil. Bunlar, Türklerin Türkler için söylediği sözlerdir. Başkalarının da söyledikleri var; ayrı. Bir de şu var: Türkler, kendileri hakkında bu tür sözlere pek alışıklar, hiç rahatsız olmuyorlar. Bir modadır aldı; Türk toplumunun görkemli uyanış döneminde, 1961-1971, bir tarihsel yazı veya belge ile, hem Türkiye'yi «kurtarmaya» ve hem de kendileri için bir «akademik ün bulmaya» çabalayan kolaycılar çıktı. Koçi Bey Risalesi'ne de olduğundan çok büyük değer biçtiler. «Türk aydınları», Koci Bey risalesini övmeyi bir «moda» bildiler. Koçi Bey, Risalesi'nde, Türkleri en aşağılık yaratıklar arasında sayıyor. Türkler, çok yakın zamana kadar, kendileri hakkında en aşağılayıcı nitelemelerin kullanılmasına hiç aldırmıyorlar.

Şiir, bu, tüm yaratıcı uğraşlar içinde en çok ve tek başına dile dayalı olan. Bir kavmin şiirini, dilinden ayırmak mümkün mü? Türk şiirini ve Türk şairini, dilinden ayırmak imkânsız. Ama Türkler'dir ve Türk aydınları, Türkçe yazdığı şiirler Grekçe yazdığı şiirlerden az olan bir Platoncuyu, Mevlânâ'yı, Türk şairi sayabilmek için, akla sınır tanımayanlar

Türkler, teorik birikimi sığ ve tarihin kültür hazinesine katkısı minimal olan «Bizler», dış faktöre aşırı ölçüde açıktır ve «açığız.» Bunun kanıtları var ve ilk kez kaydedilmiyor. Bir kültürel geleneği olmadığı için Türkler, «muzaffer» olarak girdikleri toprakların bile davranış kalıplarını alıyorlar. Mustafa Nuri Paşa, 1877 yılında neşrettiği tarihinde bile, bunu açıklıkla kayıtlara geçiriyor: «Bizans Devleti gücünü yitirdikçe imparatorun ve devlet

adamlarının azametleri ve süsleri artarak kuru bir debdebeye ve türlü törenlere büründüklerinden Osmanlı İmparatorluğu, Bizans tahtını ele geçirdiği gibi bunlara da varis oldu. Sorguçlar, solaklar, peykler ve türlü türlü giysiler, alaylar bu cümledendir; hatta 'efendi' terimi bile Bizanslılardan geçmiştir.[120]. Aslında, Kemalizm'in 1930 yıllarındaki Türkçülük kampanyasından önce bu tür olgular, daha açık yüreklilikle ve daha çok bilimsel objektivite ile yazılabiliyordu.

Eğer bir toplumda bireylerin birbirine hitap için kullandıkları bir kelime, 'efendi', bir başka dildeki, Grekçe, bir başka kelimeden, 'ofendis', geliyorsa, ve yine en çok kullanılan kelimelerden birisi olan 'kanun' kelimesi, Grekçe dar yol demek ise, 'kanunname' kelimesi ilk önce İstanbul'un fethinden sonra resmen kullanılır oldu ise, bu toplumun kültürel birikimi konusunda son derece endişeli olmak gerekir. Aydınları arasında ana dili bilmenin bir dil bilmemekle özdeş sayılmasına şaşmamak gerekiyor.

Ya halk? Bir örnek verilebilir. 1921 yılında bir gazete dizisi olarak yayınlanan bir incelemede şunlar yer alıyor: «Meselâ salı günlerinin uğursuzluğu hakkındaki inanış bile Rumlardan Türklere intikal etmiştir. Çünkü Fatih, İstanbul'u salı günü fethetmiş olduğundan, salı günü Rumlarca uğursuz sayılmış ve Türklere sebebi açıklanmadan salı gününün uğursuzluğu aşılanmıştır» (*). Türkler, ko-

---

(*) Ali Seydi Bey, Teşrifat ve Teşkilâtımız, İstanbul, tarihsiz, s. 20.

Sistematik olmasa bile çok dikkatli ve güvenilir bir araştırıcı olan Osman Nuri Bey, düştüğü bir dipnotta, şunları yazıyor:

«İstanbul'da umumi bir kanaat olarak Salı günü uğursuz sayılır.»

«Salı'nın uğursuz sayılmasının o gün bir iş görülmemesi, bir işe el sürülmemesi, bilhassa başlanmamasının sebebi ikidir. Birisi, Salı'nın Cuma'dan başlayan haftanın ortasına gelişi; ikincisi İstanbul'un bir Salı günü Türkler tarafından alınışı dolayısiyle o günü Rumların matem günü sayışlarıdır.»

«Salı günü camilerde de umumi dersler tatil edilirdi.»

layca aşılanan bir ulus oluyor! Devamından bir kez aşılanında yüz yıllar boyunca aşının tuttuğu anlaşılıyor: «Garibi şudur ki, zamanla Rumlar bu inanıştan vazgeçtikleri halde, içimizde bu günü uğursuz sayarak salı günü yola çıkmayan, tırnak kesmeyenler hâlâ vardır.» Türk halkının da dış etkiye son derece açık olduğunu gösteren bir paradoksal olgu sergileniyor. Türkler, hem İstanbul'u fethettikleri için övünüyorlar ve hem de bu büyük olayı gerçekleştirdikleri günü uğursuz sayıyorlar. Bizans'ın surlarını bir salı günü sallandırdıkları için «salı sallanır» diyerek, salı gününün ters bir gün olduğuna inanıyorlar.

Gerçekten «biz Türkler eşsiz bir ulusuz!»

Bu kadar mı? Dış faktörün etkinliği ve daha da önemlisi Türk halkı ile aydınında yaratmış olduğu aşağılık kompleksi, ilerde ve özellikle ikinci kitapta ayrıntı ile ele alınıyor. Burada ileri sürülenler, yalnızca bir giriş niteliği taşıyor. Bu girişin uzantısı olarak, Türk yenilikçi hareketler tarihinin çok yaygın takı'larından birisinden söz edilebilir: «Kızıl Sultan.»

Türk aydını Terceme Odası'nda doğdu; doğumun acılı olduğu muhakkak, Türk aydını baş düşman saydığı Abdülhamit'e taktığı «Kızıl Sultan» ismini, tercüme ederek buldu. Batılılar, Türkler ile Ermeniler arasındaki çatışmaların sorumluluğunu ve Sultan Hamit zamanındaki «Ermeni Katliâmları» günahını Hamit'e yıktılar ve Hamit'i, «Red Sultan» olarak karaladılar. Yenilikçi Türk aydını, bunu «Kızıl Sultan» olarak Türkçeye çevirdi ve tedavüle koydu.

Biraz ayrıntı gerekebilir. Osmanlı Veliahtları, tahta geçinceye kadar, en yüksek hitap sayılan 'Efendi' kelimesi takılarak anılıyor. Abdülhamit Efendi, şehzadeliğinde ve kısa veliahtlığında son derece kurnaz bir kimse olarak görünüyor. Satın almayı biliyor. Abdülhamit, kaydetmek gerek, Türk tarihinde dış basını en iyi satın alan devlet başkanıdır. Uzun müddet dış basın Abdülhamit'i pek çok övüyor.

Osman Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi, Cilt I-II, s. 178, dipnot.

İkincisi, Ermeniler Osmanlı düzeninin en sadık kullarıdır; zanaatkâr olarak bir yer yapmışlardı, Grek ayaklanmasını fırsat bildiler. Sadakatlarını bir kez daha kanıtlayarak yüksek devlet görevlerini ellerine almaya başladılar. Türkler ile pek çok kaynaştılar. Bunun bir sonucu olabilir; Osmanlı düzeni içinde en son başkaldıran bir kavim oldular.

Hamit, hem dış basını çok iyi satın alabilmesinden ve hem de Ermeniler'in uysallığından kazandı. Dış basında Hamit için çok övgü yazılar çıktı; İngiltere'ye uzak durmayı bir politika haline getirmiş olmasına rağmen, büyük devletleri birbirine karşı kullanabilmesi dış faktörü lehine çevirdi. Bu, ilerde görüleceği gibi, yenilikçi ve ihtilâlci hareketi çok zor duruma soktu.

Ermeni başkaldırılarının başlamasına kadar; Hamit'in bu başkaldırıları kırmada kararlı davranmasına kadar (*). Bundan sonra dış basın, Abdülhamit'in aleyhine döndü ve Hamit'ten madalya, hediye ve ödül almak için her türlü ilkesizliği kabul eden bir bölüm dış basın Hamit'i «Red Sultan» olarak isimlendirmekte gecikmedi. Türkçe'deki «Kızıl Sultan» deyimi, buradan çıktı. Ermeni başkaldırılarının kanlı bir biçimde bastırılmasından doğdu.

Türkler, dış kalemler için hep **tabula rasa** oldular.

Hep olumsuz gelmedi.

Türk aydını Terceme Odası'nda doğdu; dış faktörle aşırı ölçüde yüklendi. Türk aydını, kendi tarihinin ürünü oldu. Yalnızca Terceme Odası'nda doğması değil, aynı zamanda kendi tarihinin ürünü olması, dış faktörle aşırı yüklü olarak dünyaya gelişinin anahtarı sayıldı.

Dış faktör, eylemlerinin ürünü olan Türk aydınına, hep olumsuz gelmedi. Çok zaman ve yenilikçi pratiğinin

---

(*) «The European press and caricaturists accused Abd al-Hamid of blind fanaticism, and branded him with the name of 'Red Sultan' because of the role attributed to him in the suppression of revolts or of bloody conflictis in Macedonia and Crete, and especially Armenia (risings in 1894 and 1895, raid on the Ottoman Bank in 1896).»

Encyclopedia of Islam, Volume I, s. 64.

içinde vazgeçilmez olumlu işlevleri beraberinde getirdi. Başka nedenlerle birlikte bu yüzden, Türk aydını, yenilikçi güzellikleri bulmada, dış faktöre fazla güvendi.

Şimdiye kadar Türk aydını Türk aydınını yalnızca eleştirdi. Yalnızca ve düzensiz bir biçimde, zaman zaman bir oruç kıraçlığında, zaman zaman bir obur savrukluğunda, Türk aydını ile ilgili bazı tarih kırıntılarını serpiştirmeyi Türk aydınını eleştirmek sandı. Halbuki Türk aydınını anlamak gerek. Anlamak, imbikten geçirmek demektir.

Türk aydınını dış faktörün aşırı yükünden kurtarabilmek için neden dış faktörle aşırı olarak yüklü olduğunu ortaya koymak icab ediyor. Sanıldığının çok aksine, dış faktör Türkiye'ye silâhla girmiyor. Türkler'in silâhla ve uzun ve çok görkemli bir kuşatmadan sonra girdikleri Bizans'ta bile dış faktör Türkler'e giriyor. Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabının açıkça kanıtlayabildiğini sandığım tez'i var: İkinci Savaş ile birlikte emperyalizmi Türkiye ve ısrarla çağırıyor.

Dış faktör Türkiye'ye hep olumsuz girmedi. Türk yenilikçi hareketler tarihinde, dış faktör, zaman zaman pek olumlu pratikler yüklendi.

Bir örnek ve Hilmi Ziya yazıyor: «Suavi Muhbir'i Hammer Smith'de George Bertran'ın basımevinde dizdiriyordu. Hürriyet için ise Londra'da Saint James'de yeni bir ev kiralanarak basımevi haline konmuştu. Gazete Beyoğlu'nda kitapçı Rote'a gönderiliyor ve İstanbul halkı oradan tedarik ediyordu. Rote'un ortağı Daniel Silaki 1848 ihtilâlinde Türkiye'ye sığınan Macarlardandı ve İstanbul'da yeni fikirlerle devamlı temas halindeydi»[121]. Yenilikçi hareket, en önemli halkalarıyla, dış öğelere bağlı olarak başlıyor.

Burada bir paranteze yer var. Parantez, Türkiye'deki bilimsel ve bu arada tarih araştırmalarının kısırlığı üzerine. Türkiye'ye özellikle 1848 Burjuva İhtilâlleri nedeniyle ve özellikle yenik Macar ve Polonyalı ihtilâlcilerin önemli ölçüde geldikleri ve sığındıkları biliniyor. Bunların Türkiye için çok önemli bir sorun olması nedeniyle, Türk tarihinde kayıtları da var.

Cevdet Paşa, Tezakir'de, Tetimme'de kaydediyor: Türkiye'ye sığınmalardan «dolayı bir mülteci meselesi zuhur etti. Rusya ve Avusturya devletleri mültecilerin reddini iddia eylediler. Fuat Efendi dahi bu iki hem civar devletin kırılmamasını istedi. Âli Paşa dahi bu fikirde imiş.» Fuat ve Âli'nin, yenik ihtilâlcileri ölüme terketmeye razı olmalarına rağmen «Büyük» Reşit Paşa reddetti; Kur'an'dan bir âyet buldu. Cevdet Paşa'nın Tetimme'de yazdığına göre, bu «âyet-i kerîmenin hükmünce mültecileri kabul ve himaye etti ve Avrupa'nın efkâr-ı umumiyesini kazanmak mesleğini tuttu. Bundan dolayı Rusya ve Avusturya devletleri Devlet-i Aliyye'ye ilân-ı harb etme raddesine geldiler ise de müslümanların ahkâm-ı Kur'aniyyeye ittibaen hıristiyan mültecilerini kabul ve himaye etmeleri hürriyet ve serbestî daiyesinde bulunan Avrupa ahalisine ol mertebe tesir eyledi ki ol esnada Paris ve Londra sokaklarında frenkler bir fesli görseler 'Yaşasın Türkler' diyerek gelip öperler ve iltifat ederlerdi.» Macar ve Leh, yenik ihtilâlcileri kabul etmek Türkiye için böylesine önemli gelişmelere neden oluyor.

Türk historiyoğrafisi ne yapıyor? Bunlar hakkında ne biliniyor? Türkiye'ye, ihtilâl girişimlerinde yenik düşerek gelip sığınanlar arasında bugün, Doğu Avrupa toplumlarında kahraman sayılanlar var; Türkiye'de yaşadıkları evleri, bugün komünist olan ülkeleri tarafından, müze haline getirilmiş durumda. Çeşitli alıntılardan, Polonya'da, bunların emigre yaşamlarıyla ilgili inceleme ve kitapların yayınlanmış olduğunu öğreniyorum.

Türk toplumunun etkileri ne olmuş? Bu konuda bir tek monoğrafiye bile rastlamak mümkün değil. Bir hipotez olarak şunu ileri sürebilirim: Türkiye'de etkileri büyük olmuştur. Kitapçı ve kahvehane açmışlar; Türkçe öğrenip Türklerle evlenmişler.

Profesör Yusuf Akçura, aynı izlenimi, taşıyor: «XIX. asrın ortalarına doğru Lehistan ihtilâll ile Avusturya-Macaristan karışıklıkları, milliyetçilerin bir miktarını attırır ve yüksek sosyal tabakalara mensup cidden ilim ve sanat sahibi bazı kimseleri Osmanlı ülkesine atar. Osmanlı mü-

nevverleri bunlarla tanışırlar, konuşurlar, bunlardan Ilsan öğrenirler ve bu tanışmadan Avrupa medeniyetine ait bilgileri artar»[122]. «Türkçülük» akımının önde gelen isimlerinden Akçura'nın bu izlenimi aktarması rastlantı değil.

Çünkü, Türkiye'ye sığınan yenik ihtilâlciler arasında bazıları ün sahibi olabildiler ve isimlerini duyurdular. Bunlardan birisi 1848 İhtilâli'nden sonra Türkiye'ye gelen Polonyalı Yüzbaşı Konstantı Polkozic-Borzecki'dir. Türkiye'de Türkçülük akımının ilk ve önemli isimlerinden birisidir.

Polkozic-Borzecki, Türkiye'de Mustafa Celâleddin oluyor; paşalığa yükseliyor. Her dönme gibi son derece ortodoks bir kişilik kazanıyor: Constantinople 1869 baskılı, «Le Turcs Anciens et Modernes» Mustafa Celâleddin'in imzasını taşıyor ve Türklük üzerine yazılmış ilk yayın sayılıyor.

Nazım Hikmet'in annesi Celile'nin dedesi olan Mustafa Celâleddin için, Amerikalı Türkolog Davison şunları yazıyor: «Yaşamının sonuna kadar, gençlik deneyiminlerinden doğan katı Russofobyasını sürdürdü. Türkofilizmi aynı derece kuvvetliydi»[123]. Celâleddin, Türkçülüğü başlatan ve Türkleri öven bir kitap yazmasının yanında, belki de Russofobya ve dönme duygularının etkisiyle, 1930 yıllarının Türk Tarih Tezi'nin abartmalarını da önceledi.

Yeni Osmanlı hareketinin çağdaşı; organik bir ilişkiye girmediği biliniyor. «Macar» Ömer Naili Paşa ise, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin aktif üyelerinden birisi oluyor. İlginç sayılmalı; Ömer Naili, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne üye iken «Dersaadet Karakollar Feriki» görevini sürdürüyor. İstanbul'un tüm zaptiye işlerinden görevli bir kimse, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin aktif üyeleri arasında yer alıyor.

Ebüzziya şu bilgileri veriyor: «Ömer Naili Paşa, zaten 1848 ihtilâline on sekiz yirmi yaşlarında iştirak etmiş ve buraya iltica eden Macarlar arasında yüzbaşı sıfatiyle gelerek, fakat Harbiye Mektebi'ne ihtida ederek girmiş, büyük bir yurtsever, bir zekâ örneği idi. Ana dilinden baş-

ka Alman, Fransız, İtalyan ve Türk lisanlarında okur yazar, açık fikirli, yaradılıştan kudret ve kabiliyetli olmakla tanınmış, kırklık bir zattı»[124]. İbrahim Alâettin Gövsa, Türk Meşhurları Ansiklopedisi'nde Ömer Naili'nin değil babasının 1848 Macar İhtilâli'ne katıldığını yazıyor. 1831 yılında doğmuş olduğuna göre, Ebüzziya'nın ileri sürdüğü gibi, yüzbaşı olarak Türkiye'ye gelmiş olması oldukça zor.

Fakat görülüyor; 1848 İhtilâlleri'nde yenik düşerek Türkiye'ye sığınan ihtilâlcilerden, eylemleri saptanabilen ikisi, farklı yollardan Türk yenilik hareketini pek önemli bir biçimde etkiliyorlar. Bunlar, az sayıda saptanabilen, figüratif etkiler oluyor. Ancak bunların saptanmış olması, çok daha yaygın ve dokusal olarak nitelendirebileceğim çok sayıda hybrid etkinin ihmal edilmesini haklı göstermiyor. Yeni Türk aydınının, tütün veya gazete alırken veya kahve içerken, Macaristan veya Polonya'da ihtilâl girişiminden geçerek Türkiye'ye gelen ve Türkiye'de esnaflaşan bu eski ihtilalcilerden sürekli olarak aşılandıklarını düşünmek gerekiyor.

Henüz yeterli ölçüde açıklığa kavuşturulmamış böyle bir aşılanma süreci üzerinde ciddiyetle düşünmeyi gerektiren nesnel ve tarihsel nedenler var. Çünkü Türk aydın tarihinde ve illegal yayınlar döneminde gazete satıcılarının ayrı ve önemli bir yeri var. Bu önemli yeri göstermek için şimdiye kadar yazdıklarıma bir temsilî örnek daha verebilirim. Ebüzziya'nın tarihinin birinci cildinden aktarıyorum: Yurt dışında basılan ve İllegal olarak Türkiye'ye sokulan Hürriyet'in «üçüncü numarası geldiği günlerde, Beyoğlu'nda, şimdiki gözlükçü Verdoux'nun bulunduğu dükkân ki, Coq isimli bir Fransız kitapçısına» aitti[125]. Yeni Osmanlılar Tarihi'ni bugünkü dille yayınlayan Ebüzziya'nın torunu Ziyad Ebüzziya bu yer için şu bilgileri veriyor: «Bugünkü Tünel Meydanı'nın sağına, Tünel Kapısı karşısına düşer.» Kitapçı Coq'un dükkânının oldukça işlek bir yerde olduğu anlaşılıyor. İşte burada Coq, «Hürriyet'i iki nüsha olarak içli dışlı camekânına yapıştırmış ve bu suretle gelip geçenler çekinmeden camekânın önünde durarak okumuşlardır.»

Burada, Osmanlı Hükümeti'nin eli kolu bağlıdır. Dışarda basılan, «rejim aleyhtarı» ve hiç kuşkusuz illegal bir yayının bütün sayfalarının bir camekâna asılması ve gelip geçenin okuması karşısında Zaptiye Kuvvetleri'nin yapabileceği hiç bir eylem bulunmuyor. Çünkü Kapitülâsyonlara göre, ticaret özgürlüğü vardır ve yabancı uyrukların ticaretine ve iş yerlerine müdahale mümkün dedeğildir.

Kapitülâsyonlar, tersine işliyor. Fakat espiyoncular derhal Zaptiye Komutanı Hüsnü Paşa'yı haberdar ediyorlar. Burada da küçük bir parantez gerekiyor: Bu tür olaylar, yabancıların kitapçı dükkânlarında illegal yayınların serbestçe okunmasının çok daha yaygın olduğunu sanıyorum. Ancak Hüsnü Paşa, Kapitülâsyonlara göre yapmaması gereken bir işi yaptığı için, Coq'un kitapçı dükkânında olanlar tarihe geçiyor. Buradan aktarma imkânı doğuyor. Hüsnü Paşa, Beyoğlu Mutasarrıfı Fikri Paşa'ya emrediyor; Fikri, zaptiye kuvvetlerine emrediyor ve zaptiye, camekândaki Hürriyet'e el uzatıyor.

Bu kadar olsa, belki yine de tarihin kayıtlarına geçmeyecek. Ebüzziya Tevfik, bilgi vermeye devam ediyor: «Kitapçı Coq, Napolyon Bonaparte zamanında askere giderek Waterloo muharebesinde bulunmuş ve sert tabiatiyle hürriyet taraftarlığı hususiyetlerini nefsinde birleştirmiş seksenlik bir ihtiyar olduğu halde, fikren ve bedenen genç olduğundan, gelen adamları kollarından tutarak kapıdan fırlatmış ve konsolosluk yerine, doğrudan doğruya sefaretine müracaatla; fakat hiç mübalâğa etmeden, olayı olduğu gibi anlatarak - Fransa tabasından birinin ticarethanesine bu şekilde usul ve kaide dışında, zabıta memurlarının girmeleri ve kendi kendilerine emrin yerine getirilmesine kalkışmaları, o ana kadar rastlanmış hallerden olmadığından, gerekli tarziyeyi elde etmezse, Paris'e kadar giderek şikâyetini oraya ulaştıracağını - ihtiyar ve saf bir asker haliyle bizzat sefire anlatmıştır.» Bundan sonrasının öyküsü ise, uzatılmadan şöyle: Fransız Sefiri Bab-ı âli'ye başvuruyor; Coq'tan özür dilemesini istiyor. Beyoğlu Mutasarrıfı Fikri, Coq'dan özür dile-

mekle görevlendiriliyor. Özür diliyor. Camekânda asılı duran Hürriyet'e uzanan eller geri çekiliyor.

Türkler, dış etkiler açısından, tabula rasa oldular.

Türk aydınları, yurt dışında çıkardıkları gazeteleri Türkiye'de, Hükümet'in karışamadığı yabancı uyruklu kitapçı dükkânlarında veya tütün bayilerinde sattılar ve dağıttılar. Ancak satmak ve dağıtmak için bunların Türkiye'ye gelmesi gerekiyor.

Yenilikçi hareketin yurt dışında çıkardığı «illegal» yayınlar, Türkiye'ye nasıl gönderiliyordu? Aydın Üzerine Tezler'de, edebiyatı ve romanı, tarihsel olguların kanıtları olarak da kullanmayı bir yöntem haline getirdiğimi yazdım. Bir ünlü romandan bir başka örnek verebiliyorum. Dahiliye Nazırı ile bir görevlisi konuşuyorlar:

«Genç Türk denilen zat mahdumlarınız olursa ne buyurulur? Son zamanlarda bütün zararlı kitaplar mahdum bey namına geliyor, dedi.» Sinekli Bakkal'da Zaptiye Nazırı'nın oğlu Jön Türk oluyor ve «illegal» yayınların Türkiye'de dağıtımı ile uğraşıyor.

«— Lütfen ispat buyurun.»

«— Maalesef edemem. Mahdum Bey namına gelen evrak yabancı postalardan geliyor. Yabancıların üstlerini aratmak bizce mümkün değil. Kapitülâsyon denilen çok acı bir hakikat ve engel var» (*). Kapitülâsyon tersine dönüyor ve yenilikçi hareket büyük yararlar sağlıyor.

Sinekli Bakkal'da, daha sonra Zaptiye, Zaptiye Nazırı'nın oğlu için kapitüler postahaneden «illegal» yayınları alan, Rabia'nın babası «Kız Tevfik» için tuzak kuruyor. Başarılı oluyor. Soru şu, roman, bir tarihsel gerçekliği yansıtıyor mu? Cevap şöyle: Kesinlikle.

İki tanık gösterebiliyorum. Bunlardan birincisi İkinci Meşrutiyet döneminde türlü ihtilâlci hareketlere karışmış olan Bedevi Kuran. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri adıyla yayınladığı

(*) Halide Edip Adıvar, Sinekli Bakkal, s. 120-121.

Sinekli Bakkal'ı «Bilim ve Edebiyat» adıyla yayına hazırlamış olduğum çalışmamda «Kemalist Estetik» başlıklı incelememde, ayrıntı ile, çözümlemeye çalıştım.

kapsamlı çalışmasında şu bilgileri veriyor: «İttihat ve Terakki Cemiyeti kurulduğu sırada Avrupa ile muhabere, Galata'daki Fransız postahanesi ve Toustin Paşa delâletiyle yapılıyordu. Harbiye Mektebi muallimlerinden bulunan ve Türk muhibbi aynı mektep muallimlerinden Çürüksulu Ahmet Bey'in ricasına teb'an mektup ve gazeteleri Fransız postahanesinden alır ve Ahmet Bey'e teslim ederlerdi»[126]. Bedevi Kuran, kişisel deneyimlerine dayalı bilgilerini şöyle sürdürüyor: «Bu tehlikeli işi sonradan, firarlarından evvel, Tıbbiye'de Rauf Ahmet, Arif ve Nuri Ahmet Beyler deruhte etmişlerdir. Bu fedakârlar aldıkları evrakı postane yakınında bulunan Okçu Musa Camii avlusunda aralarında taksim eder ve alâkadar teşekkürüne tevzi vazifesini yerine getirirlerdi. Hatta bu gençler, Fatih medreseleri pencerelerinden gazete vesair evrak-ı matbua atmakta da meleke peyda etmişlerdi.» Zaptiye, kapitüler postahanelere giremiyor; ancak yakınında veya dağıtım örgütünde tuzaklar kurabiliyor. «Kız Tevfik» postahanenin dışında yakalanıyor.

Diğer ülkelerde de öyle oluyor; yenilikçi harekete herkes gönüllü olarak yardım etmiyor. İttihat ve Terakki'nin önde gelen militanlarından bir diğeri, anılarında, verdiği bilgilerle Türkiye'nin bu genel modele uyduğunu gösteriyor. Bu anılar da şöyle yazılıyor: «Şubemizin gazete ve evrakı, Beyoğlu'ndaki Rus Sefareti yanındaki dar köşe içinde bir Alman Birahanesine geliyordu. Birahane sahibi para ile ikna olmuş, postayı, Fransız Sefareti'nden alarak Birahaneye getiriyordu»[127]. Bundan sonra dağıtım başlıyor.

İstanbul'a gelen bütün «illegal» yayınların, yabancı elçiliklerden geçtiğine inanmak gerekiyor. Bunun Türkiye'nin başka bir yerinde, bir-iki istisna dışında, tekrarlandığını sanmıyorum. İstisnalardan biri İzmir oluyor. Bir İzmirli yenilikçi, yine anılarında, şu bilgiyi veriyor: «İzmir İngiliz Konsoloshanesi baş kavası Mustafa Ağa konsolosluk postası vasıtasiyle Avrupa'da çıkan bütün Jön Türk gazetelerini getiriyor ve paket paket bizlere veriyordu»[128]. Bura, bundan sonraki kitaplarda, Paris'ten Rusya üzerin-

den ve Doğu illerine giren «illegal» yayın örneklerini ekleyebilmeyi umuyorum.

Şu söylenebilir: Örnekler daha çok dar anlamda Jön Türk dönemini kapsıyor. Yeni Osmanlı hareketi zamanındaki durum merak edilebilir. O dönemle ilgili olan bilgiler, bu kanalı doğrulamanın yayında, bilinenleri de zenginleştiriyor. Yine Ebüzziya, görgüye dayalı, şu ayrıntıları ekliyor: «İstanbul'dan ise haftada iki defa hem Kemal Bey'e hem de Ziya Bey'e kucak kucak mektuplar geliyordu. İngiliz ve Avusturya postaları pek işe yarıyordu. Avusturya postaları - kendi memleketlerini ilgilendirmeyen hususlarda - pek namusludurlar, ne bir mektup kaybederler, ne de bir mektup açarlar. Onların 'şambır nuvar', karanlık odaları, kendi memleketleri ile ilgili politika yazışmalarını yoklar.» Chambre Noir, Hücre-i Muzlime, Karanlık Oda, posta idarelerinde mektupların açılıp okundukları yer oluyor. Yöntemin eskiliği de ortaya çıkıyor.

En azından bir ipucunun çıktığı söylenebilir. Türk aydınının, dış faktörle yüklü olarak doğması ve belli bir bilimsellikten yoksun olarak dış faktörü abartmasının, pratik dayanakları görülüyor. Türk aydını için, kendi eylemleri içinde, dış faktör sanıldığı kadar olumsuz görünmüyor.

Yurt dışındaki yenilikçiler, mektuplaşmalarını ve yayınlarını, yabancılara ait posta sistemleriyle yapıyorlar. «İllegal» yayınlar, kapitülâsyonlardan yararlanan yabancı uyruklu kitapçı ve gazete bayileri tarafından, belli bir serbestlik içinde, satılılabiliyor ve dağıtılıyor. Bir soru geliyor: Bu yenilikçiler, yurt dışına nasıl çıkıyorlar? Türk aydını, bu soru karşısında da, dış etki açısından tabula rasa doğuyor.

«Kemal'le Ziya, Paris'e Beyoğlu'ndaki Fransız Elçiliği'nin servis kapısından kaçtılar.» Kemal'in yetkili biyografisinde bunlar yazılıyor. Burada da aracılığı Jean Pietri yapıyor (*). Berkes'in Şinasi'nin Paris'te iken tanıdı-

---

(*) Niyazi Berkes, Türk yenilik hareketlerinin bir döneminde stratejik bir işlevi üstlenmiş olan Jean Pietri için aydınlatıcı bilgiler veriyor:

«Yeni Osmanlılar'dan söz eden edebiyat kitaplarında adı

ğını ileri sürdüğü Jean Pietri, daha sonra, Suavi dahil bir çok kimseyi dışarıya çıkarıyor. Ebüzziya, Jean Pietri için «Şinasi'yi ikinci defa Paris'e o göndermiş ve Şinasi ile Kemal arasındaki yazışmalara aracılık etmiştir» diye yazıyor. Dış etki, yenilikçiler arasında bu kadar önemli bir role sahip görünüyor. Daha önce sözünü ettiğimiz Fanon adında bir garip adam, yine yabancı mektupla «hayvan içme» diyebilecek kadar yakınlık duyuyor.

Hüseyin Cahit, 1930 yıllarında çıkardığı Fikir Hareketleri Dergisi'nde yayınladığı Meşrutiyet dönemi anılarında, 31 Mart Olayı'ndan sonra yurt dışına kaçışını anlatıyor. Şöyle: «Ben sefarethanede (Rus, y.k.) zaten uzun müddet kalmak niyetinde olmadığımı söyledim. Avrupa'ya gitmek istiyordum. Onun için, ilk hareket edecek vapura kadar sefarethanede yahut Rus sefareti maiyetine memur kolkide vapurunda kalmak benim için müsavi idi» (*). Hüseyin Cahit, 31 Mart'ta Rus Elçiliği'ne sığınıyor ve burada elçiliğin maiyetindeki vapura (**) geçiyor. Bu-

---

hep Jean Pietri olarak geçen Giampietri İtalyan asıllı Mazzini - Garibaldi Jeune'lerinden birisidir. İstanbul'da Napoleon'u tutan ve Âli Paşa tarafından beslenen La Turquie gazetesine karşı Press d'Orient adlı bir gazete çıkarıyordu. Bu gazetenin, Kuleli Olayı sırasında kapatılmış olması ilginçtir. Bu sıralarda Şinasi şiirlerini bu gazetenin matbaasında bastırıyordu. 1860'da ya da 1861 başında Giampietri Courier d'Orient adında yeni bir gazete çıkarmaya başladı.»

Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Ankara, 1973, s. 246-247.

(*) Hüseyin Cahit, Meşrutiyet Hatıraları, Fikir Hareketleri, Yıl 1935, sayı 107, s. 38.

(**) İstanbul'daki Sefaretler'in, Boğaz'da hazır bekleyen bir gemi bulundurdukları anlaşılıyor. Bunu, bir başka anıdan da çıkarıyorum.

İzmir'in «ünlü» ailelerinden Whitall'ların kızı Laura Sarah ile de evlenen Woods Paşa, anılarında, şunları yazıyor:

«İngiltere'den istemeyerek ayrılmıştım. Fakat II. komutan olarak görevlendirildiğim ve İstanbul Elçisine refakat etmekte olan ve resmi evrakları taşıyan gemideki işim çok cazip idi.»

Sir Henry F. Woods, Türkiye Anıları 1869-1909, İstanbul, 1976, s. 18.

Caradoc adındaki bu gemi, Büyükelçinin emrinde ve Boğaz'da bekliyor.

nu da şöyle yazıyor: «Benim bu cevabım üzerine o gece kolkide vapuruna gitmem kararlaştı. Filhakika, İstanbul'da kalmakta hiç bir mâna yoktu. Düşüne düşüne Avrupa'ya gitmek kararını vermiştim. Bereket versin, bir gün evvel Mebusan aylığımızı almıştık.» Hüseyin Cahit Yalçın bu kararının gerekçesini vermek ihtiyacını duyuyor: «İstanbul'da bir vazife ifa edebilmek, bir işe yaramak imkânı olmayınca bunu dışardan temine çalışmak zarurî idi.» Türk aydını için, zaman öyle oldu, dışarda yararlı olma düşüncesi ortaya çıkınca, bir elçiliğe başvurmak bir yöntem sayıldı.

Bu kadarla kalmadı. Türk yenilik hareketinin önde gelen isimlerinden Mithat Paşa, Abdülhamit'in kendisini, Sultan Abdülâziz'in ölümünden dolayı yargılamak istediğini öğrendiği zaman İzmir'de idi. Bu haberi alınca, İzmir'deki Fransız konsolosluğuna sığındı. Buradan Hükümet ile görüşmeleri sürdürdü. Sadık muhalifi Cevdet Paşa'ya kanarak Fransız konsolosluğundan çıktı ve Yıldız Sarayı'ndaki yargılanmayı kabul etti. Cevdet Paşa, bunun için ve özel bir vapurla, İzmir'e gitti; Fransız konsolosluğunda Mithat Paşa ile görüştü. Sait Paşa'nın yazdığına göre, «Cevdet Paşa ortaya hamiyet konusunu atarak, Mithat Paşa'yı konsolosluktan ayrılmaya ve İstanbul'a gelip tarafsız ve adaletli bir şekilde yargılanmaya razı» etti[129]. Mithat Paşa, idamının kararlaştırılmasıyla sonuçlanan yargılanmaya böyle gitti.

Türkiye'de anayasal sistemin getirilmesi için uzunca yıllar mücadele etmiş, iki kez sadrazamlık görevini üstlenmiş, seçkin bir devlet adamının, bir konsolosluğa sığınması ve oradan görüşmeler yapması, bugün anlaşılması zor bir olgu olarak görülebilir. Bugün, eğer geçmişin olguları, imbikten geçirilmeden bırakılırsa, gerçekten anlaşılması zor bir olgu olarak kalır. Ancak bu zorluk, bugüne ve tarihin olduğu gibi algılanması haline özgüdür.

Zamanındaki «aydın» için hiç yadırgatıcı sayılmadığına inanmak için nedenler var. Zamanında, hiç kimsenin Mithat'ı Fransız konsolosluğuna sığındığı için ve ciddi ölçüde kınamış olduğunu sanmıyorum. Çünkü, dış faktörle

aşırı ölçüde yüklü bir pratiğin yaşandığı bir dönemde, dış etkinin yenilik hareketleriyle terslik yaratabilecek yoğunlukta karıştığı bir zamanda, konsolosluğa sığınmanın yadırganmasını beklememek gerekiyor.

Tam tersine, dış faktör ile aşırı ölçüde yüklenmiş seçkinler için, bu bir çıkış yolu oluyor ve belli bir tipolojiyi ortaya koyuyor. Bu, bir yol oluyor. Sina Akşin, bir çalışmasında yazıyor: «Sait ve Mehmet Kâmil Paşalar, hayatlarını tehlikede gördüklerinde İngiliz konsolosluk ya da elçiliğine sığınmak yolunu seçmiş kimselerdi»[130]. Bu yolu bir yol olarak kullanan Sait ve Kâmil Paşalar, Osmanlı tarihinde pek çok kez sadrazamlık yapmakla ün kazandılar.

İslâm Ansiklopedisi, bu «ünlü» sadrazam Sait Paşa için çok övücü yazıyor: «Türk garplılaşma tarihinde Mustafa Reşit Paşa'dan sonra en fazla iş görmüş olan sadrazam her halde Mehmed Said Paşa'dır. Hiç şüphesiz, o büyük bir devlet adamı idi.» Dokuz kez, başbakanlık yapıyor; mümkündür, büyüklüğü buradan geliyor. Çünkü, aynı Islâm Ansiklopedisi Said Paşa için, bir kez başbakanlıktan uzaklaştırıldığında, «azli müteakip, 18 saat Yıldız'da hapsolundu ve İngiltere Elçisi Lord Duffer'in müdahalesi neticesinde serbest bırakıldı» diye yazıyor[131]. Türk devlet yönetiminin bir dönemi için çok aydınlatıcı bilgiler veriyor: «Göz hapsi zamanla gevşedi ve Said Paşa 18 Teşrin II 1901'de altıncı defa olarak sadarete getirildi. Padişah sadakatle hizmet edeceğine dair kendisinden yemin senedi almayı gerekli» gördü.

Bunlara bakarak, Abdülhamit'in bir zalimden, çok bir zavallı olduğuna hükmetmek gerekiyor. Çünkü Said Paşa'ya ya göz hapsi ya da başbakanlık önermekten başka bir çare bulamıyor. İslâm Ansiklopedisi, aydınlatıcı bilgiler vermeye devam ediyor: Sultan Abdülhamit II'den 'sadaretin fevkinde' bir memuriyet ile Yıldız Sarayı'nda ikamet etmek teklifini aldı. Padişahın gözü önünde bir yerde hapsolunmak mahiyetindeki bu teklifi reddettiği halde, ısrar olununca, 4 Kânun I'de, oğlu Ali Namık Bey ile birlikte, İngiltere Elçiliği'ne sığındı. Ancak Hariciye Nazırı Tev-

fik Paşa'nın, onun masuniyeti hakkında, Padişah namına elçi Sir Philip Currie'ye teminat vermesi üzerine, elçiliği terkederek Nişantaşı'nda bulunan konağa döndü.» Öyleyse şu ara sonuç çıkıyor: Yabancı elçilikler, yurt dışına çıkmak için değil, yurt içinde bir süre kalmak için de bir sığınak oluyor.

Abdülhamit, Fransız konsolosluğundan çıkarabildiği Mithat'ı ölüme yollamaya muvaffak oluyor. İngiliz Elçiliği'nin çıkardığı Sait'i ancak yeniden sadrazam yapıyor. Dış etkinin Türkiye'nin içine bu kadar girmesi, bir bütün olarak, Türk toplumunun çürümesiyle birlikte devam ediyor.

Sığınmak, korkuyu da beraberinde taşıyor. Türk aydınının doğuşu ve gelişmesinde yabancı güçler, zaman zaman yenilikçilerin sığındıkları yerler oluyorlar. Giderek, yabancı güçler, venilikçilerin en çok korktukları yerlere dönüşüyorlar.

Türk aydını, kendi tarihinin ve eylemlerinin ürünüdür. Korkunun ise dayandığı bir pratikler zenginliği var. Türk aydınının belirgin çizgileri, pratiğinin zenginlik kümelerinden doğuyor.

Padişah damadı olmak yetmeyebiliyor. Bir başka Sait Paşa, Mahmut'un gözüne giriyor; yükseliyor ve damat oluyor. Bundan sonrasını Ubicini tamamlıyor: «Karısı ölünce vali olarak eyaletlerden birine atıldı. Sinirli bir insandı, gözden düşünce daha da aksileşti. Bir gün, o sırada yanılmıyorsam Konya valisiydi, çubuğunu hizmetkârlarından birinin kafasında kırdı. Avusturya veya Prusya'nın himayesinde olan hizmetkâr öldü. Pera'daki elçilik mensupları müdahale ettiler. Sait azledildi, mevki ve ünvanları geri alındı ve devlette her hangi bir fonksiyon ifa etmekten âciz ilân edildi. Bugün İstanbul'un dış mahallelerinden birine çekilmiştir ve padişahın bağladığı 1000 paralık bir gelirle geçinmektedir»[132]. Elçiliğin tuttuğu hizmetkâr, validen daha önemli olabiliyor.

Burada söz konusu edilen elçiler, o kadar güçlü bir devleti temsil etmiyorlar. Güçlü bir ülkenin elçisi daha güçlü oluyor. Woods Paşa, anılarında, zamanın en güçlü

devletinin İstanbul'daki en güçlü temsilcisini tanıtıyor: «Sir Henry Bulwer, İstanbul'a gelen İngiliz Büyükelçileri arasında en özenli yeri işgal edenlerden biridir.» Bulwer hakkında gerekli ayrıntıyı vermekten geri kalmıyor: «Bulwer, kocası Türk olan bir Rum hanıma aşıktı. Sonunda nüfuzunu kullanarak kadının kocasını Sakız Adası valiliğine tayin ettirdi» (*). Öyle görünüyor, elçilikler yüzünden bir vali valiliğini kaybederken, vali olmayan birisi de vali olabiliyor.

Ancak, bu yolla valiliklerden uzaklaştırılanların daha çok olduğu anlaşılıyor. Çünkü her ne olsa, İstanbul'da kocası Türk ve Rum hanımlarına aşık olan büyükelçilerin sayısı sınırlı kalıyor. Cevdet Paşa, Tetimme'de, Âli Paşa'nın da bir kez yabancı elçiliklerin etkisiyle görevini kaybettiğini yazıyor. Şöyle: «Âli Paşa'nın İzmir'deki Avusturya konsolosu ile arası bozuk olduğuna mebni Avusturya sefaretinin vaki olan şikâyeti üzerine Âli Paşa İzmir valiliğinden azl olunarak şevvalin haftasında Dersaadet'e geldi»[133]. Âli Paşa, bu yüzden, Reşit Paşa'ya güveniyor.

Reşit Paşa'nın koruyucusu Pertev'i Edirne'de boğduran Akif Paşa ise, yabancı bir elçiliğin isteği üzerine Dış İşleri Bakanlığından uzaklaştırılıyor. Nedeni, bir büyük uluslararası olay değil; Kadıköy çayırında kuzusunu otlatan küçük bir çocuk. Bu olayın gelişimi, neresinden bakılırsa bakılsın son derece ilginç görünüyor ve kısaca şöyle oluyor: Mahmut zamanında gerçekleşiyor. İstanbul'daki yabancıların Beyoğlu çevresinde oturmaları zorunlu görülüyor. Bazısı Moda ve Kadıköy'de yazlık tutmaya ve Kadıköy çayırında da avlanmayı seviyorlar. Churchill adında bir

---

(*) Rum sevgilisiyle gününü gün etmek için Marmara'daki ıssız küçük bir adayı satın alarak buraya bir şato yaptırdı.»

«Bulwer, Plahtee, Yassıada. adını verdiği bu adaya sevgilisiyle birlikte sık sık giderdi.»

«En sonunda bu şatonun masraflarına dayanamayarak adayı, içindekilerle birlikte Mısır valisi İsmail Paşa'ya sattı.»

Sir Henry F. Woods, Türkiye Anıları 1869 - 1909, s. 216.

İngiliz, Kadıköy çayırında avlanmayı seviyor. Bunun için özel izin gerekiyor, alıyor. Türk basın tarihiyle ilgili bir kitapta, bu olayla ilgili olarak şu bilgiler veriliyor: «Tam bu sırada bu müsaadeden istifade edenlerden biri olan Çörçil'in av tüfeğinden çıkan saçmalar Kadıköy çayırında kuzusunu otlatmakta olan bir çocuğu yaralar. Evvelce de şikâyetlerde bulunmuş olan halk heyecana gelir. Kapitülâsyonlara rağmen Çörçil'i yakalarlar. İptida Üsküdar Muhafızlığına, oradan da Bab-ı âli'ye gönderilen Çörçil bu suretle bir kaç gün serbestisinden mahrum kalır»[134]. Bu olayın, gazetecilik tarihine geçmesi, çok garip bulunmasından ileri gelmiyor. İngiliz elçiliği harekete geçiyor. Çörçil Serbest bırakılıyor. Osmanlı devletinin ömrünü kabul etmesini için kendisine hem zeytinyağı ticareti ve hem de bir gazete çıkarma imtiyazı veriliyor. İşte ünlü Ceride-i Havadis (*), Kadıköy çayırında kuzusunu otlatan küçük bir çocuğun Churchill'in tüfeğinden çıkan saçmalarla yaralanması üzerine gelişen olaylardan doğuyor.

Bu kadar da kalmıyor; İbnülemin Mahmut Kemal, Son Asır Türk Şairleri adıyla yayınladığı kapsamlı çalışmasında, diğerleriyle birlikte, bir ferman yayınlıyor. Buraya alıyorum: «Devlet-i aliyyemizde umûr-u hariciye nezareti mûtena hidmet-i cesime olduğundan memuru bulunan daima işi üzerinde olmak lâzimeden olup hatta geçende bu hidmete müşirlik rütbesi ve nüfuzi mahsus ve müstevfa maaş itasından muradımız bu ümniyeden ibaret ise de Hacı Arif Efendi illet-i mizacı sebebiyle mesalih-i memuresine devam edemediğinden azl ve tebdili lâzım gelmiş»[135] ve, ferman burada bitiyor, ekliyorum; Hariciye Nazırı görevinden uzaklaştırılmıştır. Türkiye, Kadıköy çayırında kuzusunu otlatan bir çocuğu yaraladığı için bir kaç gün göz altına aldığı Churchill adında bir İngilizden

---

(*) Bir yerde, Münif'ten söz edilirken Ceride-i Havadis hakkında şu bilgi veriliyor:

«İstanbul'a avdetinde İngiliz Çörçil'in tesis eylediği Ceride-i Havadis muharrirliğini deruhte eylemişti. Gazetenin sahibi İngiliz'di ve idarehanede İngilizce konuşuluyordu.»

İsmail Habip (Sevük) Edebi Yeniliğimiz, İkinci Kısım, İstanbul, 1932, s. 31.

özür dilemek üzere hem zeytinyağı ve hem bir gazete ayrıcalığı vermekle özürünün içtenliğini kabul ettirememiş olmalı, bir de, Dışişleri Bakanı'nı görevden uzaklaştırmak zorunluluğunda kalıyor.

Ferman, bugün okunması mümkün olmayan bir Türkçe ile yazılıyor. Bunun, burada, kaydedilmesinde ayrı bir gerek var. Düz yazı Türkçesini düzelten ve bugüne gelen çizgiye koyanların başında Akif geliyor. Akif Paşa, böylece görevden uzaklaştırılıyor.

Tekil bir olay değil, bir eğilimi belirleyen çok sayıda olgudan birisi oluyor. Akif, Tanzimat'ı yaşamakla birlikte Tanzimat öncesi kuşaktan bir yönetici sayılıyor (*). Bir başlangıcı belli ediyor. Daha sonra, Doğan Avcıoğlu yazıyor, Fuat Paşa, bu çizgiyi açıklamak zorunluluğunu duyuyor. Avcıoğlu'nun «filozofça» olarak nitelediği bu açıklama şöyle: «Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet, padişah, cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise, halk, bir kuvvet hasıl etmeye imkân yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvetler de sefaretlerdir»[136]. Fuat'ın sözleri, muhalifleri Kemal ve arkadaşlarının hangi ihtiyaçtan harekete geçtiklerini çok iyi anlatıyor.

Ancak düzeltilmesi ya da eklenmesi gerekli noktalar var. Fuat'ı ve yoldaşı Âli'yi gerçekten padişah ezebiliyor

---

(*) «Pertev Paşa'yı bizde İngiliz siyasetini tervic edenlerin başında görmek ve Churchill vak'asının, Akif Paşa'yı istemeyen bir kısım devlet ricali ile bazı ecnebi mahfilleri tarafından, maharetle kullanıldığına inanmak lâzım gelecektir. Nitekim Akif Paşa da, Pertev Paşa'nın azlinden biraz evvel, mabeyine takdim ettiği bir arizada paşa için, 'maksad-ı aslisi mücerred İngiliz politikasını kendi ikbaline âlet etmekten' ibaret olduğunu söylemekle bunu gösterir.»

Ahmet Hamdi Tanpınar, Akif Paşa, İslâm Ansiklopedisi, Birinci Cilt, s. 243-244.

Ahmet Hamdi söylememekle birlikte Akif'in Rusya taraftarı olduğunu duyuruyor. Mümkün, çünkü, olay Mahmut zamanında geçiyor; Mahmut, Rusya ile iyi ilişkilerin kurulması düşüncesinin öncüsü oldu.

mu? Elçiliklere dayanmak ve giderek elçilikleri kullanmaya çalışmak, Fuat ve Âli'ye bir güç verdi mi? Sultan Abdülâziz'e karşı bağımsız olabildiler mi?

Sultan Aziz'in eçiliklerden korkmasa Âli'yi hemen uzaklaştırmak istediğine kesin gözüyle bakılabilir. Aziz'in Âli için sık sık «Allah, şu âdemi başımdan kaldırsun» dediği ve ölümüne içinden sevindiği ileri sürülüyor. İbnülemin, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar adıyla yayınladığı pek kapsamlı çalışmasında şunları yazıyor: «Sultan Abdülâziz, bir gün bir meseleden dolayı Âli Paşa'ya canı sıkılarak kendi kendine 'Allah, şu âdemi başımdan kaldırsun' diye söylenir. Baş mabeyinci Hasan Bey 'Efendimiz, niçün üzülüyorsunuz? azledersiniz, başınızdan kalkar' demesiyle Padişah hiddetlenüb 'çık dışarı, ben, onu azletmegi senin kadar bilmeyor mıyum? Azl edüb de Avrupaca bu kadar tanınmış bir âdemin yerine kimi getireceğim' diye tekdir ettiği bununla beraber Paşa'nın vefatından memnun olduğu mervidir»[137] Tanzimat Diktatoryası, iktidarının çok büyük bir bölümünü dış dinamikten alıyor.

İbnülemin Mahmut Kemal de, Osmanlı döneminin son başbakanlarını incelediği bu çalışmasında ve Âli Paşa'yı yazdığı bölümde, yazdıklarını tekil boyutta tutmuyor; genel bir eğilimden söz ediyor. Şöyle diyor: «Görülüyor ki o devirde vükelâyı azl ü nasbeden Padişah değil, maatteessüf süfera-yı ecnebiyedir.» Emin Paşa'nın oğlu Mahmut Kemal, bugünkü dille söylendiğinde, vekilleri göreve getirip uzaklaştıranların padişah olmayıp yabancı sefirler olduğunu yazıyor. İbnülemin Mahmut Kemal'den çok daha önce bunu, geçen yüz yılın tutucu fakat değerli bir bilim adamı olan Cevdet Paşa ortaya koyuyor. Cevdet Paşa Tezakir'de ifade ediyor: «Devlet'in eski satfeti kalmadığı gibi erkânının dahi evvelki şân u şerefleri zail oldu. Her biri kendisine bir melce bulmak üzere sefaretlerden birine dehalet ve iltica eylediler»[138]. İbnülemin'in «süfera-yı ecnebiye» deyimi yerine ve kuşkusuz, daha önce «sefaretler» kelimesini kullanan Cevdet Paşa, daha gerçekçi davranmış oluyor.

Çünkü, her olgu bir süreçtir; «yabancı elçiler» olarak başlayan bu somut olgu, zaman içinde «elçilikler» biçiminde bir gelişme gösteriyor.

Elçilikler ve elçiler sürekli yazışırlar; rapor gönderir, merkezden talimat alırlar. Bunlar, tarih araştırmasının çok değerli kaynakları olurlar. Ne yazık! Türkiye Cumhuriyeti, kendi elçilik yazışmalarını kendi araştırıcılarına açmıyor. Türkiye Üzerine Tezler'in ikinci kitabında ileriye sürdüm; burada tekrarlıyorum: Eğer Türkiye Cumhuriyeti arşivlerini «kullanmak imkânımız» olsa, Cumhuriyet Dönemi Türk Tarihi'ni önemli ölçüde yeniden yazmak «şansımız» doğabilecek. Açılacak olan arşivlerin, orada ve burada ortaya koyduğum tezleri, yalnızca, doğrulayacağına inanıyorum.

Türkiye Cumhuriyeti arşivlerini kullanmak imkânı yok; diğer ülkelerin arşivlerini, birinci veya ikinci elden kullanmak yolu açık. Sovyet Türkoloğu Hamid Aliev, bir çalışmasında, Tsentral'nıy Gosudarstvennoy Voenno - İstoriçeskiy Arhiv'de bulunan, İstanbul'da Rusya Büyükelçiliği'nin göndermiş olduğu raporların bir bölümünü kullanıyor. İlgili bir raporu buraya aktarıyorum: «Vezir-i Azamın durumu, İstanbul'daki Büyükelçi Peşkov yazıyor, devlet yönetiminde çok alt düzeye indirilmiş durumda; çünkü, yalnızca büyük devletlerin elçilikleri değil, aynı zamanda ikinci dereceden ülkelerin temsilcileri de kendisiyle görüşmüyorlar, görüştükleri zaman da, sekreterleri aracılığıyla, kendileriyle Sultan arasında kararlaştırılmış olan işlerin hızlandırılmasını istiyorlar»[20]. Bu bir yazgı oluyor. Buradaki sekreter, «tercüman» demek oluyor.

Terceme Odası'nda doğan Türk aydını, İstanbul'daki büyükelçiliklerin «baştercümanları» ile karşı karşıya geliyorlar. Baştercümanlar, İstanbul'daki azınlıklardan seçiliyor; çok güzel Türkçe biliyorlar. Ne büyük yazık! Terceme Odası'nda doğan ve bir ömrü öğrendiği yabancı dili parlatmaya harcayan Türk aydını, yabancı dilini kullanmak şansından yoksun kalıyor.

Büyükelçiler «daha önemli işler» ile uğraşıyorlar. Burayı uzatmıyorum: Türk tarihi ile en uzak ilgisi olan bir kimse bile, bu «baştercüman» saltanatını ve gücünü, baş-

ka bir kaynaktan öğrenmiş ve bilmiş olmak durumundadır. İkinci kitapta, dış faktör ile aşırı ölçüde yüklü olmanın uzantı ve vargılarını çözümlemeye devam etmek üzere, burada bazı örnekler vermekle yetiniyorum.

Yıldız Sarayı'nın Abdülhamit'ten sonra içini dışını en çok bilen Tahsin Paşa, anılarında, yazıyor: «Ermeniler İstanbul sokaklarında silâh ve bıçakla, kurşun ve dinamitle isyan çıkarırlarken zavallı müslümanların odun ve sopa ile kendilerini müdafaa etmeleri, yani milletimizde galeyan ve feveran hasıl olması Ermeni isyanının muvaffakiyetine rapt-ı kalp etmiş olanları şaşırtmıştı. Bazı sefaretlerde telâş âsârı görülmeğe başladı. Ezcümle Rus Baştercümanı meşhur Maksimof bu esnada bir gün daire-i kitabette odama girdi. Zahiren çok hiddetli ve telâşlı görünüyordu. Elinde kocaman bir sopa vardı. Bu sopayı masamın üstüne koyarak, 'Türkler zavallı ermenileri bu sopalarla sokak ortalarında öldürüyorlar, bu hal Avrupa'da pek fena tesirler ve aleyhinize cereyanlar hasıl eder' dedi»[140]. Sahnenin iyice belirlenebilmesi için eklemem gerekebiliyor; Tahsin Paşa, bu sırada, şimdiki deyişle, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri'dir. «Meşhur» olduğu anlaşılan bir tercüman, elinde sopa ile ve hızla Cumhurbaşkanlığı Köşkü'ne giriyor, olay Yıldız Sarayı'nda geçiyor, Genel Sekreterin odasını buluyor ve içeri dalıyor. «Meşhur» Baştercüman Maksimof ile Tahsin Paşa arasında geçen olay böyle bir sahnede gerçekleşiyor.

Tahsin'in anılarında benzer olaylar çok. «Kâmil Paşa'nın sadaretten azlolunduğu şayiası Beyoğlu mehafilinde malûm olunca Avusturya Baştercümanı saraya koştu, beni gördü, Kâmil Paşa hakkında malûmat sordu, cevap vermedim.» Yalnızca Rus Elçiliği'nin değil bütün elçiliklerin pek aktif «baştercümanları» var.

Baştercümanlar, öyle pek Padişah'ın başkâtipleriyle görüşmezler; Tahsin'in önemi ve ağırlığını bildikleri için Tahsin'in odasına girip çıkıyorlar. Yoksa, zamanla muhatapları, daha yüksekte duruyorlar. Yeni Osmanlı döneminin bir başka «ünlü» Baştercümanı olan Revelaki, Âli ve Fuad Paşalar'a çok yakın yaşıyor. Ebüzziya Tevfik'in

tarihinde Revelaki ile ilgili bilgi yer alıyor. Şöyle: «Mösyö Revalaki, Âli ve Fuad Paşalar'ın samimiyetini kazanmış bir zat olduğundan ve vaktiyle bu Paşalar'ın çevirmek istedikleri politika fırıldaklarına bir nevi zemberek vazifesini gördüğünden, onların yanına, özellikle de gayet alçak gönüllü ve nükteli sözlerden zevk alan, hoşsohbet olan Fuad Paşa'nın konağına ulu orta girip çıkardı.» Ebüzziya, Fuad ve Âli'yi sevmemesine rağmen, bir yanıyla Revelaki'yi kullanmış olduklarını da yazmaktan geri kalmıyor: «Bu iki zat, Revelaki'nin huyunu suyunu bildikleri için şayi olmasını istedikleri bazı mesele ve konuları, 'gayet mahremdir' diyerek ona sır olarak söylerlerdi. Ve iki gün sonra, Beyoğlu yabancı muhitlerinde yayılan bu rivayeti, bu gizli tutulan sırrı, başkalarının ağzından işitmekle hayretler içinde kalmış gibi bir tavır takınır, şaşırmış görünürlerdi.» Öyle görünüyor, baştercümanlar, Beyoğlu yaşamının her yerinde aranan ve söylediklerine güvenilen kişiler oluyorlar.

Bir güçlülük giysisine kavuştukları muhakkak. Türk aydını ve seçkini, bu pratik içinde baştercümanda, yalnızca, çok güçlü bir devleti görüyor. Bu da pratikte yaşanıyor. Sait Paşa, anılarında, İngiliz elçiliği baştercümanının kendisine sunduğu özel bir muhtırayı, «gerçi muhtıra elçilik baştercümanının kişisel görüşleri niteliğinde ise de, genel olarak İngiltere devletinin görüşlerini de yansıtmaktadır» cümlesini ekleyerek Saray'a havale ettiğini yazıyor[141]. Böylece padişahlar da baştercümanların kişisel görüşlerini öğrenmek şansına kavuşmuş oluyorlar.

Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelen La Baronne Durand de Fontmagne adında asil bir hanım, 1902 yılında yazdığı anılarında, Kırım Savaşı sırasında Fransız elçiliğinin çalışmaları hakkında da bilgi veriyor. «Baştercüman M. Amedee Outren, M. de Thouvenel'ın sağ kolu. Osmanlı hükümeti ile münasebet ancak onun sayesinde kurulabiliyor. Gün boyu olayların ve haberlerin peşinde koşuyor, tıpkı bal toplayan bir arı gibi»[142]. Büyükelçiler ise, İstanbul'a davet ettikleri asil ve şık hanımlarla, Belgrad Ormanları'nda av partileri düzenliyordu. La Baronne, bu

yüzden olmalı, aynı anılarında, XVI. Louis devrinde İstanbul'da Fransa'nın büyükelçiliğini yapan Vikont de Saint Priest'in şunları söylemiş olduğunu yazıyor: «Biz aslında baştercümanlarımızın kâtipliğini yapıyoruz, zira yazılarımızı onların bize söylediğine uygun olarak yazmak zorundayız.» Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, öyle görülüyor, tercüme, her iki taraf için de abartmalı bir önem kazanıyor.

Şimdi, Terceme Odası'nda doğan Türk aydını eli sopalı baştercümanların hücumuna uğrayınca, birinci kitabın sonunda, bu alt bölümün başında yazdıklarıma dönebiliyorum. Bu alt bölümün başında. burada anlatmak istediklerimi üç aşamaya bölmek istediğimi yazdım.

Birincisi şu: Türk aydınının dış faktörle yüklenmesi için özel nedenleri var. Bunları yadsımak mümkün değil. Aydın Üzerine Tezler'de bunları reddetmek değil ortaya çıkarmaya çalışıyorum.

Bu, ayrıca, bir yöntem sorunudur. Bunun için, önce, Türk aydınını somutunun zenginliğinde ele almak gerekiyor. Sonra, bilimsel yolun en eski usullerinden birisine uygun olarak, otopsiye tabi tutmak istiyor. Otopside hastalıklı ve sağlıksız doku ve organları, kesip çıkarmak mümkün oluyor.

Amaç, cezalandırmak değil geliştirmek olmalı. Hastalıklı dokular çıkarılmadan geliştirmek mümkün değil.

Yaklaşım, cezalandırmak değil terbiye etmek olmalı. Yalnızca eleştirmek cezalandırmaktır; terbiye için aynı zamanda anlatmak gerekiyor. Yalnızca anlatmak da yetmez, sağlıksız öğeleri veya organları, maddi olarak, çıkarıp atmak zorunlu oluyor.

İkincisi şöyle: Türkiye'nin stratejik önemi, bir ondokuzuncu yüzyıl olgusudur. Yirminci yüzyıla kaldı. Yirminci yüzyılda da zaman zaman ve uluslararası konjonktüre bağlı olarak Türkiye'nin uluslararası öneminin yükseldiği dönemler oldu. Ancak, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, özellikle, düvel-i muazzama için, biri hariç, Türkiye'yi ayakta tutmak bir temel politika oldu. Bunu, içinde yaşadıkları için ondokuzuncu yüzyıl seçkinleri fark et-

tiler; tarihi bilimsel olarak yaşayamayan yirminci yüzyıl aydınları ise hissetmediler. Yirminci yüzyıl aydınları, ondokuzuncu yüzyıl Türk seçkinlerinin yaşadıklarının, yirminci yüzyılda da geçerli olduğunu düşündüler. Bir tür **gecikmiş bilinçlenmeyi** yaşadılar.

Ve önemli bir bölümü bunun fiyatını çok acı olarak ödediler. Türkiye'nin stratejik önemini uzatan ve dış faktörle aşırı yüklü olarak doğan Türk aydınlarının önemli bir bölümü, bu yüzden, 1920 Anadolu İhtilâli'ne ve bağımsızlığa inanamadılar.

Kemalist Historiğrafi, Kurtuluş Savaşı'na inanamayanları, mandacıları, daha sonra yolları ayrılanları hep kişisel ahlâkî zaaf ile açıklamaya çalıştı. Yurt sevgisinin bir barometre ile ölçülmesi üzerine koydu. İkna edici olmadı ve olamazdı.

Anadolu İhtilâli'ne ve giderek Cumhuriyet'e karşı çıkanlar içinde, bir zaman manda isteyenler arasında, satılıklar olduğunu düşünmek zor değil. Vardır. Ancak bunlar içinde yurt sevgisi, Anadolu İhtilâli'ne katılanlar ve sonradan Cumhuriyet döneminde pek önemli yerlere gelenlerin yurt sevgisinden kat kat yüksek olanlar da var. Bunlar, kendi tarihlerinin ürünü olmaya baş kaldıramadıkları için, Anadolu'daki başkaldırıya katılamadılar. Bunlar önce, tarihin bilim dışı, bir imbikten geçirilmeden algılanmasının, sonucunda ezildiler. Bilinç düzeyleri açısından eziktiler; bir kez daha ezildiler.

Aydınlar, düz yolda ezilmezler. Dönemeçlerde ezilirler.

Düz yolda, aydın, arkasına baktığı zaman bir kalabalık görür. Dönemeçten döndüğünde aynı kalabalık yoktur. Kimisi dönüşü erken almış, duvara çarpmış ezilmiştir; kimisi geç kalmış, uçuruma yuvarlanmıştır.

Dönemeçler, ezicidir.

Dönemeçten sonra aydınlar, arkalarında, yalnızca bir boşluk görmeye hazır olmak durumundalar.

Anadolu İhtilâli, Türk tarihinde bir dönemeçti; ezilenler çok oldu. Bu ihtilâl'i yakından ve bütün sıcaklığıyla yaşamış olan birisi, yeniden okudukça Atay'ın bu sıcaklı-

ğına daha çok saygı duyuyorum, Falih Rıfkı Atay, Anadolu İhtilâli dönemecinde ezilen bir diğeri için, Maliye Nazırı Mehmet Cavit, şunları yazdı: «Cavit bir komiteci değildi. Medenî bir adamdı. Onu Lausanne'den beri muhalefete sürükleyen sebepler şunlardır: Büyük Avrupa devletlerinin yardımı olmaksızın ve bu yardımı temin edecek tavizler yapılmaksızın, Anadolu'nun ortasında tek başımıza bir devlet kurup yaşatamazdık. İstanbul'dan ayrılmamalı idi.»[143]. Dış faktörle aşırı yüklü Cavit, kendi gücüne güvenemedi. Ezildi.

Osmanlı döneminin son aydınlarındandı; İttihat ve Terakki'nin Maliye Nazırı oldu. Baştercümanlarla yaşadı. Bu, pratiği gördü; bunu ebedi sandı.

Halbuki ebedi değildi. «Teşrifat ve Teşkilâtımız» adını taşıyan kitap, Osmanlılar'ın bir başka döneminde, Padişah'ın sefirleri nasıl kabul ettiğini anlatıyor: «Sefirlerin huzura kabul olunabilmeleri için bazı şartlara ve âdâba riayet etmeleri lâzımdı. Meselâ sefirler kılıçla padişahın huzuruna giremezlerdi. Sefirleri hapis etmek, döğdürmek, tercümanlarını öldürmek ve sınır dışı etmekle kendilerini selâhiyetli gören sadrazamların tebliğ ve telkin eyledikleri maddeler dışında padişaha söz söyleyemezlerdi. Buna uymayanlar hakaret görür ve kılıçları zorla bellerinden çıkarılırdı»[144]. Bu genel uygulama, aynı kitapta, bir de örnek veriliyor. Şöyle: «1667 de İstanbul'a gelen bir Avusturya elçisi padişahın huzurunda mutad derecede eğilmediği cihetle arkasında bulunan padişahın yakınlarından birisi elçiyi ensesinden hızlıca itmiş, sefir yere düşerek alnı zedelenmiştir. Elçinin yanında bulunan tercüman korkudan dili tutulmuş, konuşamayınca, sadaret kaymakamı elçi ile tercümanı tokatlayarak dışarı çıkarmıştır.» Türkiye'de baştercüman saltanatının ebedi olmadığı görülüyor.

Üçüncüsü, bu iki aşamanın bir vargısı oluyor. Türk aydını, dış dinamiğe aşırı önem ve ağırlık veriyor. Kendisini anlamayı dışardan tutulan bir aynada arıyor, kendisini kanıtlamayı dışarda basılmış bir yazıda bulunuyor, ken-

disini düşünmeye dışarda telâffuz edilmiş bir sözle başlıyor, dışarda eli sıkılmamış bir yurttaşını «adam» yerine koymuyor; bütün çirkinleri ve bütün güzellikleri dışardan bekliyor.

Bunun irdelenmesi bundan sonraki kitaplara kalıyor.

BİRİNCİ KİTABIN SONU

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

1 Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1979, s. 40. Bazı çalışmaları bir kaç kez ve bu arada değişik baskılarını inceledim. Kartlarıma değişik baskılardan aktarmalar geçirdim. Profesör Ülken'in kitabı da öyle. Dipnotları değişik baskılara göre yazıyorum.
2 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Altıncı Cilt, Ankara, 1976, s. 99.
3 La Baronne Durand de Fontmagne, Kırım Harbi Sonrasında İstanbul, İstanbul, 1977, s. 246.
4 Cevdet Paşa, Tezakir 13-20, Ankara, 1960, s. 131
5 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Yedinci Cilt, Ankara, 1976, s. 115
6 Sabri Esat Siyavuşgil, Tanzimat'ın Fransız Efkâr-ı Umumiyesinde Uyandırdığı Akisler, Tanzimat, İstanbul, 1940, içinde, s. 753
7 Kırım Harbi Sonrasında İstanbul, op. cit. s. 58-59 ve 117
8 Ahmet Hamdi Tanpınar, Beş Şehir, İstanbul, 1969, s. 141
9 Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşadığım Gibi, İstanbul, 1970, s. 168
10 Ahmet Hamdi Tanpınar, 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1976, s. 156
11 İsmail Habip (Sevük), Edebi Yeniliğimiz, İkinci Kısım, İstanbul, 1932, s. 114
12 Osman Nuri Ergin, Türk Maarif Tarihi, Cilt I-II, s. 441
13 Tezakir 13-20 op. cit. s. 22
14 Türk Maarif Tarihi, op. cit. s. 444
15 Samiye Yaltırım, anlatan, Nazım, İstanbul, 1979, s. 110
16 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s. 230
17 Halide Edip Adıvar, Türkün Ateşle İmtihanı, İstanbul, 1979, s. 191
18 Nurullah Ataç, Günce 1953-1955, Ankara, 1972, s. 272
19 Hilmi Ziya Ülken, Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü, İstanbul, 1935, s. 18
20 Ibid., s. 119

21 Arthur Koestler, The Sleepwalkers, Pelican Books, 1977, s. 108
22 Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü, op. cit. s. 239
23 İslâm Ansiklopedisi 5/2 inci Cilt, s. 786
24 ibid., s. 797
25 M. Şekip, Münevverlik Mefhumu, Milli Mecmua, 1 Kasım 1923. M. Kaplan ve diğerleri, Atatürk Devri Fikir Hayatı II, Ankara, 1981, içinde, s. 454
26 Köprülüzade Fuad, Tercüme Meselesi, Hayat, 3 Kasım 1928 Atatürk Devri Fikir Hayatı II, op. cit, s. 220
27 Prof. Dr. İlhan Arsel, Arab Milliyetçiliği ve Türkler, İstanbul, 1973, s. 180
28 Tarih-i Cevdet, Altıncı Cilt, s. 268
29 Salt Paşa, Gazeteci Lisanı, İstanbul, 1327, s. 39-40
Agâh Sırrı Levend, Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri, Ankara, 1960, s. 72
30 Roderic Davison, Reform in the Ottoman Empire 1856 - 1876, Princeton University Press, 1963, s. 173
31 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, op. cit. s. 110-111
32 R.E. Ward - D.A. Rustow, eds, Political Modernization in Japan and Turkey. Princeton Universty Press, 1968, s. 305
33 F.H.A. Ubucini, 1855'te Türkiye, İstanbul, 1977, s. 139
34 Tarih-i Cevdet. Onikinci Cilt. s. 23
35 Tarih-i Cevdet, Onbirinci Cilt, s. 95
36 M. Fuad Köprülü, Bizans Müesseseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, İstanbul, 1981, s. 167
37 İslâm Ansiklopedisi, 12/1 inci Cilt, s. 177
38 Türk Maarif Tarihi, Cilt I-II, op. cit. s. 68-69
39 İbnülemin Mahmut Kemal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar I. Cüz, İstanbul, 1940, s. 5
40 Türk Maarif Tarihi Cilt I-II, op. cit. s. 454
41 Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal, Birinci Cilt, İstanbul, 1944, s. 17
42 Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, Birinci Cilt, İstanbul, 1973, s. 82
43 Namık Kemal, op. cit. s. 360
44 Behice Boran, Namık Kemal'in Sosyal Fikirleri, Namık Kemal Hakkında, İstanbul, 1942, içinde, s. 251
45 Namık Kemal, Birinci Cilt, op. cit. s. 383-384
46 Prof. Yusuf Akçura, Yeni Türk Devletinin Öncülleri, 1928 Yazıları, Ankara, 1981, s. 14
47 İhsan Sungu, Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, Tanzimat, op. cit. içinde, s. 853
48 Namık Kemal, Birinci Cilt, op. cit. s. 528-529
49 ibid., s. 107 dipnot

50 Mithat Cemal Kuntay, Namık Kemal, İkinci Cilt Birinci Kısım, İstanbul, 1949, s. 110
51 Namık Kemal, Birinci Cilt, op. cit. s. 91
52 Namık Kemal, İkinci Cilt Birinci Kısım, op. cit. s. 72
53 ibid., s. 22-23
54 Yeni Osmanlılar Tarihi, Birinci Cilt, op. cit. s. 23
55 Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, İkinci Cilt. İstanbul, 1973, s. 15
56 Namık Kemal, Birinci Cilt, op. cit. s. 473
57 ibid., s. 493
58 Yeni Osmanlılar Tarihi, Birinci Cilt, op. cit. s. 107
59 Namık Kemal, Birinci Cilt, op. cit. s. 416
60 Namık Kemal, İkinci Cilt Birinci Kısım, op. cit. s. 388
61 Halit Ziya Uşaklıgil, Kırk Yıl, İstanbul, 1960, s. 331
62 İsmail Habip (Sevük) Edebî Yeniliğimiz, Birinci Kısım. İstanbul, 1931, s. 176-177
63 ibid., s. 178
64 Yeni Osmanlılar Tarihi, Birinci Cilt, op. cit. s. 164
65 Yeni Osmanlılar Tarihi, İkinci Cilt, op. cit. s. 83-84
66 Namık Kemal, Birinci Cilt, op. cit. s. 17
67 V. Gordlevskiy, Oçerki po Novoy Osmanskoy Literaturı. Moskva, 1912, s. 14
68 Yeni Türk Devletinin Öncülleri, op. cit. s. 16
69 Yeni Osmanlılar Tarihi, İkinci Cilt, op. cit s. 90
70 Yeni Osmanlılar Tarihi, Birinci Cilt, op. cit. s. 238
71 Edebî Yeniliğimiz, Birinci Kısım, op. cit. s. 66
72 Oçerki po Novoy Osmanskoy Literaturı, op. cit. s. 4
73 Yu A. Petrosyan, 'Novie Osmanı' i Bor'ba za Konstitutsiya 1876 g. v Turtzii, Moskva, 1958, s. 37
74 İslâm Ansiklopedisi, Onbirinci Cilt, s. 546
75 Tezakir 13-20, op. cit. s. 4
76 Namık Kemal, Birinci Cilt, op. cit. s. 56-57
77 İslâm Ansiklopedisi, Onbirinci Cilt, s. 553
78 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlama, Ankara, 1973, s. 252
79 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, op. cit. s. 195
80 ibid., s. 208
81 Yeni Osmanlılar Tarihi, Birinci Cilt, op. cit. s. 66
82 Yeni Osmanlılar Tarihi, İkinci Cilt, op. cit. s. 94
83 ibid., s. 123
84 Mustafa Nihat Özön, Namık Kemal ve İbret Gazetesi. İstanbul, 1938, s. 15-16
85 Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Cilt I, İstanbul 1966, s. 134
86 Namık Kemal, Evrak-ı Perişan, 1001 Temel Eser, s. 25
87 Yeni Osmanlılar Tarihi, İkinci Cilt, op. cit. s. 212

88 İbnülemin Mahmut Kemal (İnal), Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, III. Cüz, İstanbul, 1942, s. 420
89 ibid., s. 422
90 Vasfi Mahir Kocatürk, Namık Kemal'in Hayatı, Ankara, 1957, s. 103
91 Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, op. cit. s. 822
92 Fevziye Abdullah Tansel, Arap Harflerinin Islahı ve Değiştirilmesi Hakkında İlk Teşebbüsler ve Neticeleri 1862 - 1884, Belleten, Nisan 1955, s. 239
93 Tanzimat ve Yeni Osmanlılar, op. cit. s. 815
94 ibid, s. 801
95 Şerif Mardin, The Genesis of Young Ottoman Thought, Princeton University Press, 1962, s. 396
96 ibid., s. 124
97 ibid., s. 120
98 ibid., s. 118
99 İbret'ten aktarmaların hepsi için bakınız, Namık Kemal ve İbret Gazetesi, op. cit.
110 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ali Suavi ve Çırağan Vakası, Belleten, Cilt VIII, Yıl 1944, Sayı 29, s. 74
101 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, op. cit. s. 230
102 Mithat Cemal Kuntay Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi, İstanbul, 1946, s. 37
103 İsmail Hami Danişmend, Ali Suavi'nin Türkçülüğü, Ankara, 1942, s. 13-14
104 Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi, op. cit. s. 64
105 ibid., s. 84
106 ibid., s. 73
107 Falih Rıfkı Atay, Başveren İnkılâpçı, İstanbul, 1951, s. 5 ve 9
108 Ali Suavi'nin Türkçülüğü, op. cit. s. 9
109 ibid., s. 12
110 Başveren İnkılâpçı, op. cit. s. 9
111 ibid., s. 53
112 Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, Cilt II, İstanbul, 1966, s. 108
113 Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi, op. cit. s. 99
114 ibid., s. 83
115 Yön, Yıl 1962, Sayı 47, s. 14
116 Sabiha Sertel, Roman Gibi, İstanbul, 1969, s. 174
117 Sarıklı İhtilâlci Ali Suavi, op. cit. s. 89
118 ibid., s. 64
119 Ziya Gökalp, Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak, Hilmi Ziya Ülken, Ziya Gökalp, İstanbul, tarihsiz, içinde, s. 69

120 Mustafa Nuri Paşa, Netayic Ül-Vukuat, Cilt I-II, Ankara, 1979, s. 67
121 Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi Cilt I, İstanbul 1966, s. 73
122 Yeni Türk Devletinin Öncülleri, op. cit. s. 7
123 Reform in the Ottoman Empire 1856-1876, op. cit. s. 231
124 Yeni Osmanlılar Tarihi, Birinci Cilt, op. cit. s. 85-86
125 ibid., s. 244
126 Ahmet Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri, İstanbul, 1959, s. 158
127 Tahsin Uzer, Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, Ankara, 1979, s. 17
128 Hilmi Yücebaş, Şair Eşref, İstanbul, 1978, s. 102
129 Sadrazam Sait Paşa, Anılar, İstanbul, tarihsiz, s. 36
130 Sina Akşin, 31 Mart Olayı, Ankara, 1970, s. 7
131 İslâm Ansiklopedisi, Onuncu Cilt, s. 84
132 1855'te Türkiye, op. cit. s. 119
133 Cevdet Paşa, Tezakir 40 Tetimme, Ankara, 1967, s. 65
134 Selim Nüzhet (Gerçek) Türk Gazeteciliği, İstanbul, 1931, s. 36
135 İbnülemin Mahmut Kemal, Son Asır Türk Şairleri, Cüz I, İstanbul, 1930, s. 81
136 Doğan Avcioğlu, Pabuççu Muştası, Türkiye Yazıları, Ocak 1982, Sayı 58, s. 6
137 İbnülemin Mahmut Kemal, Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar, Cüz I, İstanbul 1940, s. 20
138 Tezakir 13-20, op. cit. s. 15
139 G. Z. Aliev, Turziya ve Period Pravleniya Mladoturck, Moskva, 1972, s. 43
140 Tahsin Paşa, Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları, İstanbul, 1931, s. 44
141 Anılar, op. cit. s. 178
142 Kırım Harbi Sonrasında İstanbul, op. cit. s. 39
143 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, İstanbul, 1980, s. 381
144 Ali Seydi Bey, Teşrifat ve Teşkilâtımız, İstanbul, tarihsiz, s. 140

Hiç bir aydın damlasının kaybolmamasına çalıştım. Pınarı yaratan yağmur damlalarını saptamaya özen gösterdim. Türk aydınını zenginleştirdiğime inanıyorum.

Aydın Üzerine Tezler'den sonra hiç bir aydın kendini yalnız duymaz.

Aydın olan, kendinle başlamaz.

ISBN 975–478–017–X (Tk. No)
ISBN 975–478–079–X (1.Cilt)